ژیان و رەوشتی

پێغەمبەر ﷺ

ن/ عەبدولعەزیز عەلائەددین کۆیی

پێداچوونەوەی زمانەوانی
د. دلاوەر عەبدولفەزیز
م. حەمە کەریم هەورامی

دووەم چاپ
2010

ناسنامەی کتێب

ناوی کتێب: ژیان و ڕەوشتی پێغەمبەر (ﷺ)
بابەت : ئایینی
نووسینی : عەبدولعەزیز عەلائەدین کۆیی
پێداهاتنەوەی زمانەوانی: دلاوەر عەبدولعەزیز و حەمە کەریم هەورامی
کۆمپیوتەر: نوسینگەی هیوا
چاپ : چاپی یەکەم/١٩٩٩ - چاپی دووەم/ ٢٠١٠
شوێنی بڵاوکردنەوە: (کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی)
ئامادەکردنی pdf: ئوسامە زەندی

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردنی (١٢٤٨) ی ساڵی (٢٠١٠)ی پێدراوە.

بڵاوکراوەی کتێبخانەی
حاجی قادری کۆیی
بۆ فرۆشتن و چاپکردن و بڵاوکردنەوە
هەولێر - کوردستان - عراق
(٠٧٥٠ ٤٦٧ ١٣٩٤ / ٠٦٦ ٢٢ ٣٢ ٨٦٨)

مافی چاپ پارێزراوە

پێشکەش

پێشکەش بێت بەو موسوڵمانە باوەڕ بەتێنانەی خۆیان کردە قوربانی لەڕێی ئەو ئایینە پاکەی ئیسلامو بەختەوەر بوون، پلەی شەهادەتی ڕاستەقینەیان لەلای خوا وەرگرتو گیانی پاکیان بەبەهەشت سپارد.

سەرەتا

بەناوی خوای بەرزی بێ وێنە

بەقەڵەمی

نظام الدین عبدالحمید (مامۆستا لەزانکۆی قورئانی پیرۆز لەئوم دەرمان لەسودان ئێستاکەو مامۆستای پێشوو لەکولیەی شەریعە لەزانکۆی بەغداد).

مێژوو لەکۆنەوە تا ئێستا گەلێك کەسی داناو بلیمەتو خاوەن توانای خستووتە بەرچاو، ژیانو کۆششی هەزارەها پیاوی هونەرمەندو بالای خستوتە سەر کاغەز، بەڵام هیچ کەسێك نەگەیشتووتە ڕێزی پێغەمبەری خۆشەویستمان (ﷺ) لەلێکۆڵینەوەو باس کردنو خستنە بەرچاو. زاناو دانایانی موسوڵمان لەکاتی لەدایك بوونی ئەم زاتە موبارەکە، تا چ کردنسی هەزارەها کتێبو لێکۆڵینەوەیان لەسەر نووسیوەو هەر نووسەرێك پلەی بەرزی بەشێوەیەك خستوتە بەرچاو. هیچ کونو قوژبنێکی ژیانی (کەشەستو سێ ساڵ بەردەوام بووە) نیە نوسەران بۆ ئێمەیان ڕوون نەکردبێتەوەو نەیانخسبێتە سەر کاغەز.

ژیانی پێغەمبەر (ﷺ) و باسی کۆششو هەوڵدانی، وەنەبێ هەر داناو زانایانی موسوڵمانان خستبێتیانە سەر کاغەزو ڕوونیان کردبێتەوە، بەڵکو بەشێك لەنوسەرانی دڵ پاکو داناو بێ کینەی غەیری موسوڵمان، ئەم ژیانەیان زۆر بە بەرزی خستووتە سەر لاپەڕەی مێژوو و پایەبەرزی پێغەمبەریان دەرخستووەو سەریان سوڕماوە چۆن توانیویەتی لەگەڵ ئەوەی نەخوێندەوار بووە!.

(ڕۆجی گارودی) دانایەکی بەرزی بیر تیژی فەرەنسیە، پێشەوایەکی بەهێز بوو بۆ شیوعییەت، دوای ئەوەی بۆی ڕێك کەوت شارەزایەکی قوڵ پەیدا بکات لەئاینی ئیسلامو ژیانی پێغەمبەر (ﷺ) بەباشی تێگەیشتو بوو، ناوی خۆی نا (ڕەجا گارودی)و پشتی کردە شیوعییەت، بەقەڵەمە جوانەکەی هەوڵی بۆ ڕوخاندنی ئەدا و ڕووی کردە نووسین بۆ دەرخستنی گەورەیی ئاینی ئیسلام!.

(ناپلیۆن) پاشایەکی هەڵکەوتووی فەڕەنسیەکان لەبەر کردەوەکانی زۆر بەچاوێکی بەرز تەماشای دەکەن. ئەدیب و دانا (جان برۆا) لەژیانی پێغەمبەر (ﷺ) کتێبێکی دانا بەفەڕەنسی ناوی نا (محمد ناپلیون السماء) لەم کتێبەی زۆر بەباشی هەموو لایەکی ژیانی پێغەمبەری ڕوونـاک کردۆتەوە و زۆر بەبەرزی خستوویەتە بەرچاوی فەرەنسیەکان، مەبەستی ئەم مێژوونووسە لەعینوانی کتێبەکەی ئەوەیە بڵێت، ناپلیۆن هاوڵاتیەکی فەڕەنسیەو لەزەمینە، ئەگەر بەم شێوەیە بەرزە تەماشا بکرێت ئەبێ بەچ شێوەیەك تەماشای محمد بکرێت، کە پێغەمبەرەو پلەی بەرزایەتی لەئاسمانە.

هەرکەسێك بەباشی لەمێژوو و ژیانی هەڵکەوتوانو بەناوبانگان بخوێنێتەوە ئەبینێت کە کەس نیە لەم دونیایە هەرچەندێك پێغەمبەرایەتی بۆ ناردرا بێت، بەقەد پێغەمبەری نازدمارمان (ﷺ) وا بەزۆری و بەناوی بەرزی هاتبێتە سەر زمان.

ناوی پیرۆزی لەگەڵ ناوی خوای بێ وێنە، پێنج فەڕزە لەسەر زمانی هەموو بانگدەرێك لەسەربانی مزگەوتەکەکانو لووتکەی مناڕەکانو لەهەموو دێیەك و شارێك بەرز دەبێتەوە. هەروەها لەهەموو قامەتێك کە لەپێش هەموو نوێژێکا ئەکرێت، جگە لەم ناوهێنانە لەکاتی دانیشتنی ناوەڕاستی هەموونوێژێك و دانیشتنی دواییەکەی(التحیات)و جگە لەگێڕانی زمانی موسوڵمانان بەم ناوە پیرۆزە لەهەموو کاتێکی شەوورۆژدا بەصەلەوات لێدان، کەخوا لەقورئانی پیرۆز فەرمانی پێداوە. پیاو لەهەر لایەکی کردەوەو ڕەوشتی پێغەمبەر سەرنج بدات ئەبینێت بەرزایەتیەکەی بەشێوەیەکە، ناگونجێت لەگەڵ گەورەیی و کردەوەو ڕەوشتی کەسێکی دیکە بەراورد بکرێت هەرچەندێك بالاو ڕەوشت بەرزبێت، خوا خۆی ستایشی ڕەوشتی ئەکات لەقورئانی پیرۆز ئەفەرموێت ﴿وانك لعلى خلق عظيم﴾ واتە تۆ لەسەر ڕەوشتێکی زۆر گەورەی. ئەم ڕەوشت بەرزیە خاوەنی قەصیدەی بوردە (بوصیری) خوا لێی خۆش بێت دێنێتە قسەو ئەڵێ:

فإن فضل رسول الله ليس له حد　　فيعرب عنه ناطق بفم

واتە ڕەوشت بەرزی و گەورەیی پێغەمبەری خوا لەرادەیەك نیە، کەیەکێك بتوانێ بەدەم بیخاتە بەرچاوو ناشکرای بکات. هەر ئەم گەورەییەو ڕەوشت بەرزیەیە شاعیری بەناوبانگ (احمد شوقی) خوا لێی خۆش بێت، دێنێتە جۆش لەستایشی پێغەمبەر لەقەصیدەیەکی دوورو درێژەوە ئەڵێت:

خلقت مبرأ من كل عيب　　كانك خلقت كما تشاء

واتە: تۆ بەدووری لەهەموو عەیبێك هێنراویەتە دی، ئەڵێیت بەشێوەیێکە کەخۆت ئەتەوێ دروست کراوی. هەر کار بەدەستێكو خاوەن توانایەك ئەگەر بەلەشکرێکەوە بەسەر دانیشتوانی وڵاتێکی دیکەدا بداتو بەسەریان زاڵ بێت، ڕێ بەهەموو خراپە لەگەڵکردنیان نەدات، بەکوشتنو ماڵو سامان زەوت کردنو خانو وێران کردنو دەستی دامێن پیسی بۆ هەموو ئافرەتێك درێژ کردن، ئەمە هەروا بووەو هەرواش ئەبێت، لەلایەن ئەو خاوەن هێزانە کەخوا ناناسنو یا ڕێی خوا پەرستنی ڕاستیان بزرکردووە، بزری ئەکەن.

بەڵام تەماشای کردەوەی پێغەمبەر بکەن (ﷺ) لەگەڵ دانیشتوانی مەککە، کاتی بەبێ شەڕ گەڕایەوە مەککە ڕووی تێکردنو فەرمووی ئایا ئەزانن چونتان لەگەڵ ئەجولێمەوە؟ وتیان برایەکی دڵ سۆزیو کوڕی برایەکی دڵ سۆزی، فەرمووی بڕۆن سەرفرازن، واتە هیچ دەستی خراپەیەکیان بۆ درێژ ناکرێت. ئەوانەش کێ بوون ئەو کاربەدەستە دانیشتوانە بوون کە لەکاتی خۆی هەموو خراپەیەکیان لەگەڵ خۆیو هاوڕێیە زەبوونەکانی کردبوو، هەموو کۆسپێکی سەختیان ئەخستە سەر ڕێگای بۆ ئەوەی نەتوانێ ئایینی خوا بەخەڵك بگەیەنێتو لەبت پەرستی بیانهێنێتە سەر ڕێی خواپەرستن. ئەوانەی بێکەس بوون کاتێك موسوڵمان ئەبوون، تووشی هەموو دەردەسەریەکیان نەکردن لەکوشتنو بڕینو دارکاریو برسی کردن.

کەپێغەمبەر (ﷺ) کۆچی کرد بۆ مەدینە، لەوێش وازیان لێ نەهێنا، هەموو کاتێك لەگەڵ جوولەکەکانی تەنیشت مەدینەو دوو ڕووەکانی ناو مەدینە خەریکی پڕوپاگەندە بوون بۆ کوژاندنەوەی ڕوناکی ئەو ئایینەی کەخوا بۆی ناردبوو و هانی ئەو هۆزە عەرەبە بت پەرستە ڕەشماڵ نشینانەشیان ئەدا کەنزیك بوون لەمەدینە بۆ ئەوەی لەهێرش بردنە سەر موسوڵمانەکان دوانە کەون، جگە لەو هێرشانەی کەخۆیان پێی هەڵستان لەشەڕی بەدرو ئوحودو خەندەق.

ئینجا تەماشای ئەم خووڕەوشتە بەرزە لەبەرابەر ئەو دوژمنانەی کەنەیانهێشت لەوڵاتەکەی خۆی بجەوێتەوە ئایینی خۆی بڵاوبکاتەوە.

ئەم ڕەهبەرە بەرزە دوور بوو لەکینە هەڵگرتن، هیچ کاتێك ڕووی گرژو تووڕەیی بەرامبەر یەکێکی تر دەرنەخستووە، تەنیا ئەگەر داوای لێ کرابێ فەرمایشتێك لەفەرمایشتەکانی خوا بەجێ نەهێندرێ.

ئەگەر درۆی لەیەکێك بیستایەوە یا ناڕێکیەکی لێ ڕووبدایە تەریقی نەئەکردەوە، بەڵام لەسەر

مینبەری مزگەوت بەشێوەیەك وا باسی ئەکرد، ئەو کەسە هەر خۆی بیزانیایە مەبەست لەو باسە نەوە، ئەیفەرموو، هەندێك کەس راستگۆنین وا ئەڵێن و وا ئەڵێنو یا هەندێ کەس ئەم کارە ناڕێکە ئەکەن، پێویستە خۆیان لەم جۆرە قسەو کردەوانە بپارێزن. دوای لێ بوردنیشی لەخوا بۆ ئەکردن. هەموکاتێك ڕووخۆشو ڕووگەشو مەشرەب خۆشو دەم بەپێکەنین بووە، پێکەنینی هەر زەرەخەنە بووە، دەنگی خۆی بەسەر یەکێکی کە بڵند نەکردووە، زۆر پاکو خاوێنو لەش سووك بووە، دوای ئەوەی لەخواردن دەستی کێشاوەتەوە، هەموکاتێك دەمی خۆی بەسیواك پاك کردۆتەوە، هەریەکێك لەهاوڕێکانی نەخۆشیەکی لێ ڕوبدایە گورج سەری لێ ئەداو دڵخۆشی ئەدایەوەو دوعای بۆ ئەکرد، پێی ناخۆش بوو یەکێك فوو لەخواردنو یا ئاوی خواردنەوە بکات، تاوەکو هەناسەی ناو دەروونی کەپاك نیە تێکەڵاوی نەبێت.

جیاوازی بەینی خزمانیو هاوڕێکانی لانە بووە، هەموویان یەیەك چاو تەماشا کردووە، مەگەر یەکێك لەیەکێکی کە بۆ خوا باشتر گونجابێت، ئوسامە کوڕیزەید کەباوکی کۆیلە بوو لای، دوای ئازادی کرد. لەعەلی کوڕی مامیو عەباسی مامی زیاتر خۆش ویستووە، هەروەکو خۆی فەرموویەتی:

لەگەڵ خێزانەکانی زۆر هێدیو هێمنو ڕووخۆش بووە، دڵی کەسیانی ئازار نەداوەو ڕوو گرژی بەرامبەر کەسیان نەنواندووەو هاوڕێکانیشی تەوها پەروەردە کردووە فەرموویەتی ﴿خَیرکم خیرکم لاهله وانا خیرکم لاهلی﴾ واتە، چاکترینتان ئەو کەسەیە کەچاکترین کەس بێت لەگەڵ خێزانو مانڵو منداڵیو من چاکترین کەستانم لەگەڵ خێزانەکانم. پێغەمبەر (ﷺ) زۆر بەدوور بینیو ڕوو خۆشی فەرمانی خوای بەخەڵك ئەگەیاندو ڕێی خواناسینی نیشانی بت پەرستان ئەداو زۆر بەنەرمی لەگەڵیان ئەکەوتە گفتوگۆ، لەم ڕووەوە فەرمایشی خوای زۆر بەباشی ئەهێنایەدی، کە لەقورئانی پیرۆزا ئەفەرموێت ﴿ادْعُ إِلِى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُم بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾[1] واتە، بەدووربینیو بەهێمنیو بەپەندی دڵگیر، داوای خواناسین لەبێ بڕوایانو بت پەرستان بکە، بەشێوەیەکی جوانو ڕێك لەگەڵیان بکەوە گفتو گۆو ڕی نیشاندان.

پێغەمبەر (ﷺ) هەموو کاتێك مەبەستی ئەم ئایەتەی لەبەرچاو بوو کەئەفەرموێ ﴿وَلَوْ كُنتَ

(١) النحل: ١٢٥.

﴿فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّواْ مِنْ حَوْلِكَ﴾ [1] واتە ئەگەر لەگفتوگۆی خۆتا توندو دڵ ڕەق بیت گوێت لێ ڕاناگیرێتو کەست بەدەوروپشتەوە نامێنێتو لێت ئەتەکێنەوە.

ئەم دووتایەتە ڕێ نیشاندانێکی زۆر گەورەیە لەلایەن خواوە بۆ ئەو کەسانەی ئەیانەوێ ئایینی خوا بەخەڵکی بگەیێنن و ڕێی ڕاستی ژیانیان لەبەرچاو ڕوونا ك بکەن. ئەیێت قسەو پەندو ڕێ نیشاندانیان زۆر دڵگیربێت، بەقسەی نەرمو جوان خۆشەویستی خۆیان بخەنە دڵی ئەو کەسانەی پەندەکەیان ڕوویان تێ ئەکات، ئەیێت زۆر دوورین لەقسەی توندو ڕەق، چونکە لەزیان زیاتر هیچ سوودێك نابەخشێت پێغەمبەر (ﷺ) هەر فەرمانێکی یا هەر فەرمایشتێکی یا سەفەرێکی یا سەفەرێکی دەرسێکی گەورەو بەسوودە، ئەبێ موسوڵمان پەیڕەوی بکەن. پیاوی موسوڵمانی خوێندەواری دڵ ڕوونا ك ئەتوانێت لەسەر هەر لایەك لەم لایانە کتێبێك بنووسیت بۆ ئەوەی ڕێی و ڕەوشتی ژیانی پووچەڵو لەڕێگای خواناسین دوور نەکەونەوەو ژیانو ڕەوشتو فەرمایشتەکانی پێغەمبەر (ﷺ) بکەنە پێشڕەو لەهەموو کردەوەی ژیانیان.

بەڵآن بەداخەوە زۆربەی برایانی کوردی خاوەن قەڵەم لەم ڕووەوە زۆر دواکەوتوون، بەشی زۆری نووسینیان سەر لەگەنج ئەشێوێنی و لەڕێی ڕاستی ئاینی ئیسلام لایان ئەدات ئەوەی من بزانم شتێکی وا بەزمانی کوردی لەسەر ژیانی پێغەمبەر نەنووسراوە، ئەگەر شتێك نوسرابێت بڕواناکەم زۆر بەسوودو بەنرخ بێت.

(مامۆستا عبدالعزیز علاء الدین کۆیی) مرۆڤێکی دڵ ڕوناك و خاوەن بیرو باوەڕێکی خاوێنە. ویستی شەرفداربێ بەنووسینی ژیانی پێغەمبەر بەدرێژی و بەو شێوەیەی کە لەسەری بووە، وا دەرئەکەوێ ماوەیەکی تەواو لەگەڵئەم باسە خەریك بووەو ماندوو بوونی تیا چێشتووە. داوای لێ کردم کەسەرەتایەکی بۆ بنووسمو کتێبەکەی خستە بەرچاوم، تەماشام کرد زۆر بەچاکی و جوانی و ڕێکی نووسیویەتی و هەموو قسەیەکی لەکتێبە چاك و باوەڕ پێکراوەکان وەرگرتووە، دوور لەقسەی هیچ و خەرافیات کە لەمەو پێشتر لەمەولوودا ئەخوێندرایەوە، یا هەندێك نووسەرانی موسوڵمانی سافیلکە لەکتێبەکانیان نووسیویانەوە. خۆشی گەلێك قسەی جوان و ڕێکی لەناو کتێبە کەنوسیوە هەموو

(١) ال عمران: ١٥٩.

لەهەستێکی ئایینی بەتینی هاتوتەدەر.

تکام وایە خوا یارمەتی (مامۆستا عبدالعزیز) بدات، تا بتوانێت بەزووترین کات ئەم کتێبە بەنرخو گرنگە چاپ بکات، کتێبخانەی کوردی لەم ڕۆژەدا زۆر پێویستی بەم جۆرە کتێبە هەیە، ئاواتیشم وایە گەنجانی کورد سوودێکی زۆری لێ وەربگرن، ئومێدەوارەم خوا لەهەردوو ژیان پاداشتی نووسەر بەچاکە بداتەوە، تونادارى بکات بۆ نووسینی بابەتی ئایینی بیخاتە بەرچاو، ئەپارێمەوە بۆ ئەوەی خوا هەردووکمان بەر شەفاعەتی پێغەمبەر (ﷺ) بخات.

لەندەن

١٥ ڕەبیعی دووەم/ ١٤١٥ك

١٩٩٤/٩/١٩ز

بسم اللّه الرحمن الرحيم

بەناوی خوای خاوەن بەزەیی و میهرەبان

پێشەکی

سوپاسی تەواو و شایستە هەر بۆ ئەو خوایەیە خاوەنی ئەو گەردوونەیە، ئێمەو هەموگیان لەبەرانی تری لەنەبوونەوە هێناوەتەدی و بیروڕاو هۆشی بەئادەمیزاد بەخشیووە، بۆ ئەوەی ڕێگای ڕاستو ڕوناك لەڕێگەی چەوتو تاریك جیابکەنەوە.

بەهۆی هەزاران پێغەمبەر فەرمانو یاسای بۆ ناردوون، بۆ ئەوەی میللەتانی سەر ئەو زەویە ڕێگای ڕاست بگرنو نەکەونە دوای هەواو هەوەس و ئارەزوو و گومڕابوون، تاکو بکەونە ژیانێکی خۆش و بەختیار لەهەردووجیهان. هەرکەسێکی ڕێگەی پێغەمبەران بگرێ بەختەوەرو ئازادەو ئەوەی لەڕێگەی ئەوان لابدات ناهومێدەو ڕەنج بەخەسارە.

ئێمەی موسوڵمانانی کوردش پێویستە لەو ئایینە بگەینو بەگوێرەی فەرمانی خوا بەڕێوەبچین، تێگەیشتنی ئەو ئایینەش بریتیە لەزانینی ژیانی پێغەمبەر (ﷺ). ژیانی پێغەمبەر (ﷺ) تەواوی مەبەستو مانای قورئانمان تێدەگەینێ، چونکە زۆربەی ئایەتەکانی قورئان بەژیانی پێغەمبەردا تێپەڕیوە، بۆیە دەبێ بزانین پێغەمبەر (ﷺ) چۆنو بەچ هەڵوێستێك بەرەنگاری ڕووداوو گیروگرفتو تەنگو چەڵەمەی دەوروبەری بووە بۆ ئەوەی بیکەینە ڕێبازی ژیانمانو پێدا بڕۆین، هەرەکو خوا لەقورئان دەفەرموێ. ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا﴾[1] واتە، ئەو پێغەمبەرە لەکردەوەو دڵسۆزیو خۆگریو خەباتو خواپەرستی نمونەو پێشەوایە بۆ ئێوە، هەرکەسی تومێدی ڕەزامەندی خوای هەیەو لەسزای ڕۆژی قیامەت دەترسێ با ڕێگەی ئەو پێغەمبەرە بگرێتو خوای لەبیر بێت. هەر لەبەر ئەوەش بوو موسوڵمانان بەدرێژایی چەرخەکان زۆر گرنگیان بەژیانو ڕەوشتی پێغەمبەر داوەو زۆر بەچاکیو بەڕێکی کردویانە بسەدەرسو پەند بۆ خۆیان، ڕۆڵەکانیشیان فێرکردووە تاکو پەیوەندیان بەپێغەمبەروبەمێژووی زیندووی بانگەوازی

(١) الاحزاب: ٢١.

ئیسلام هەر بمێنێ، میژوونووسانی دڵسۆز ئەوەندە بەچاکی و بەوردی چاودێری نوسینی ژیان و ڕەوشتی پێ غەمبەریان کردووەو بەدەستپاکی نووسیانەتەوە، بۆیەش میژووی ژیانی پێغەمبەر (ﷺ) راستترین و تەواوترین ژیانە کەنوسراوەتەوە لەچاونوسینی ژیانی پێغەمبەرانی تر. نوسینی ڕەوشت و ژیانی پێغەمبەر (ﷺ) چەرخی خولانەوەی میژووە بەڵام زۆر جێگەی داخە تێپەڕبوونی زەمانوای لەموسوڵمانان کردوە لەژیانی ئەوپێغەمبەرە بێ خەبەر بن و بکەونە ناو قوڵایی نەزانینەوە. ئەویش بەشێکی بەهۆی کەم بوونی زانایان و کەم تەرخەمی لێزانەکان.

جگە لەمەش سەرداران و کاربەدەستانی دەوڵەتان لەوڵاتانی ئیسلام بەتایبەتی لەچەرخی دوایی فەرمانڕەوایی عوسمانی و ئەوانی دوای وانیش هاتن هاندەر نەبوون بۆ بڵاوکردنەوەی زانیاری تایبەتی ئیسلام لەنێو ڕۆڵەکانیان.

ئیتر وای لێهات موسوڵمانان لەزانینی ئەو تایبەتەو ژیانی ئەو پێغەمبەرە (ﷺ) دوورکەوتنەوە بەهۆی بڵاوبوونەوەی بیروباوەڕی چەوت و نابەجێ لەلایەن هێزە دەرەکی و ئیستعماریەکانەوە بەتایبەتی مەسیحیە ڕۆژئاواییەکان و ڕۆژهەڵاتناسەکان و جادووەکانی ناوخۆ، بەو هۆیە چینێکی زۆر لەنەتەوەی موسوڵمانان بەشێوەیەکی وا پێگەیشتن چ شتێکی ئەوتۆ لەتایبەتی ئیسلام و ژیانی پێغەمبەر (ﷺ) فێر نەبوون، ئەوەی فێریشی بوون تێکەڵاوە لەگەڵ داستان و چیرۆکی هەڵبەستراو، قسەی واشیان بەسەرەوە ناوە دووڕە لەڕاستی، بەتایبەتی ئەو جۆرە چیرۆکانەوەش پیاوی نەزانی وا هەڵی بەستووە وا تێدەگات زێدە خۆشەویستیەکەی بۆ پێغەمبەر (ﷺ) ڕێگەی ئەو هەڵبەستانەی پێ ئەدات و بەڵکو خێریشی دەگاتێ.

ئیتر ئەوەندەیان ستایشی بەدرۆو بێجی بۆ پێغەمبەر هەڵبەست بووە هۆی ئەوەی موسوڵمانان باوەڕیان بێهێز بێت و دوور بکەونەوە لەو ڕێبازە ڕاستەی خوا فەرمانی لەسەر داوە.

ڕۆڵەکانی کوردیش بەهەمان شێوە، زانینەکەیان لەژیانی پێغەمبەر (ﷺ) لەوە تێناپەڕێ، کورتەیەکیان لەقوتابخانەکانی سەرەتایی و ناوەندی خوێندەوە جارجاریش لەمەولوود خوێندنەوەی مالآن بەرگوێیان کەوتووە، مەولوودنامەکانیش بریتیە لەهەڵبەستی خەیاڵو دوور لەڕاستی ژیانی پێغەمبەر (ﷺ)، تەنانەت کارو توانای لەعالەم بەدەری ئەوتۆیان خستۆتە پاڵ پێغەمبەر (ﷺ) خواش بۆی نەڕەخساندوە، یا فەرمانی لەسەر نەداوە، دەمێکێزۆر بوو دەهاتە بیرم لەڕاستەقینەی ژیانی پێغەمبەر (ﷺ) بکۆڵمەوەو بەزمانی کوردی بینووسم. تاکو خوا نەسیبی هێنامە لەندەن، بای ئەوەندە کاتم دەست کەوت بتوانم ئەو ئاواتەم بگەینمەجێ. ئیتر کەوتمە خوێندنەوەی ئەو کتێبانەی لەژیانی پێغەمبەر

دەدوێن و ئەوەی بەڕاستو تەواوم زانی و جێگای گومان نەبوون و موسلیم و بوخاری و میژوو نووسەکانی باوەڕپێکراو پەسندیان کردوون، بەزوبانی کوردی نوسیمەوە تاکو بیخەمە بەرچاوی لاوەکانی کورد بەو نومێدە کەبەتەواوی و بەڕاستی لەڕەوشت و ژیانی ئەو پێغەمبەرە مەزنە ئاگادارین.

پێغەمبەر (ﷺ) هەر مرۆڤێکی عادەتی نیە، بەڵکو مامۆستایەك و باوکێکی دڵسۆز بوو. زانینی ژیانی پێغەمبەر قوتابخانەیەکە مرۆڤی پێ دەبێتە خاوەن ڕەوشت و ڕێبازێکی وا لەهەموو خراپەو بەدڕەوشتی و بێ باوەڕی دوورەکەوێتەوە. پێغەمبەر ڕێ نیشاندەرەو رزگار کەرە لەنەزانین وتاریکی بۆ ڕێگای زانین ڕوناکی، لەنەفامی و بێ ئاگاییەوە بۆ تێگەیشتن و ئاگاداری، لەبت پەرستی و مرۆڤ پەرستی و کۆیلەیی و دیلی و بەندایەتیەوە بۆ خواپەرستی و سەربەخۆیی و ئازادی. ئەگەر پێغەمبەران نەنێردران، ئادەمیزاد پەیوەندی بەخواوە نەدەما، چونکە بەسروشت مرۆڤ ڕەوشتی وایە ڕێگا دەگۆڕێ و بەدوای ئارەزوو هەواو هەوەسی خۆی دەکەوێ و ئامادەشە بەرژەوەندی کۆمەڵ داوێتە ژێر پێی خۆی، تەنیا هەر بۆ ئەوەندە بگاتە ئارەزوو و مەبەستی خۆی.

دەمەوێ زۆر سوپاسی مامۆستای بەڕێز (منصور فاضل احمد)ی ناسراو بە(ابو فاضل) بکەم کەچرایەکی ئیسلامە لەلەندەن. یارمەتیەکی باشی دام چ بەکتێب و چ بەشیکردنەوەی مانای وشە قورسەکانی عەرەبی و ڕێگای دام هەر کاتێك بویستبایە پەیوەندیم پێوە دەکرد، هەروەها زۆر سوپاسی مامۆستا (شێخ عوبێد حاجی محەمەدەمین کۆیی) ئەکەم لەشاری مەدینە دادەنیشێ، ئەویش زانایەکی مەزنی ئیسلامە، پشتگیرییەکی زۆری کردم تاکو توانیم ئەو کتێبە بێنمە بەرهەم. هەروەها سوپاسی دڵاوەری کوڕم و مامۆستا حەمە کەریم هەورامی دەکەم زۆر ماندوو بوون لەپێداچوونەوەو چاککردنی لایەنی زمانەوانیەکەی نووسینەکانم. هەروها قاسمی کوڕم و نەجاتو ناسکەی کچیشم ماندوو بوون لەپێداچوونەوەو دۆزینەوەی هەڵەی نووسین. فەرهادی کوڕیشم مافی سوپاسی زۆرە فێری نووسینی کۆمپیوتەری کردم. لەو کردەوەیەش لەهەڵەو سەهوو بێبەش نەبووم، هەروەکو هەموو کەسێك بێبەش نابێ، بۆیە داوای لێبوردن لەهەموو خوێنەرانی بەڕێز دەکەم.

دوا قسەشەم هەر ئەوەیە دووبارەو هەموو دەم سوپاسی خوا ئەکەم کە بەیارمەتی ئەو هەموو کردەوەی چاکە تەواو ئەبیت، هەزاران هەزار سەڵەواتیش لەو پێغەمبەرە بێت کەبەچاکی و دەست پاکی و دڵسۆزی درێغی نەکردو ژیانی خۆی تەرخان کردو بەهەموو توانای هەموو فەرمانەکانی خوای بەجێ گەیاند بۆ ئەوەی ئادەمیزاد لەدەریای تاریکی و نەزانین رزگار بکات.

﴿ ناردنی پێغەمبەران ﴾

هەروەکو ناشکراو ڕوونە ئادامیزاد ڕەوشتی وایە لەژیانی بەدوای ئارەزوو ئەکەوێ بۆ هێنانەدی مەبەستەکانی، ئەو سنوورە دەبەزێنی کەخوا بۆی داناوە، هەروەکو ئێستاکە دەبینین، گەلانی جیهانی کەوتوونەتە ناو گێژاوی ئارەزوو، هەموو دەولەتە دەسەلاتدارەکان بەسەرۆکایەتی ئەمەریکاو بەیارمەتی بت پەرستی مەسیحیەکانو جوولەکە، گشتیان پاڵیان داوەتە یەکتریو گەلانی جیهاندەچەوسێننەوەو خوێنیان دەمژنو دەڕێژن بۆ خاتری بەرژەوەندی خۆیان. بەهەموو توانایان بەربەرەکانی ڕێگەی خواناسین دەکەن، بیر لەهیچ یاسایەك ناکەنەوە کەخوا بۆ پێغەمبەرانی ناردووە، غارە غاریانە لەدوای مااڵو سامان بەهەر جۆرێ دەستیان کەوی. پێغەمبەری ئێمە موحەمەد (ﷺ) لەکاتێك خوا ناردی ئادەمیزادی سەر زەوی بەجارێك کەوتبوونە دەریای نەفامیو نەزانینو بت پرستیو ستەمکاریوَ خوێن مژینو کوشتنو بڕین تااڵن کردنو جەردەییو قۆڵ بڕین. خوا ویستی لەو حاڵە رزگاریان بکات. بۆیە پەیڕەوو پڕۆگرامی ئیسلامی پێدا هەنارد تاکوو ئادەمیزاد لەسەری بڕۆن ئەوجا پێویستە ئەو پێغەمبەرە بەتەواوی بناسینو لەو ڕێگایە بگەین کەخوا بۆی داناوینو دەیەوێ لەسەر بڕۆین، بۆ ئەو مەبەسەتەش دەبێ بگەڕێینەوە سەر ڕەسەنی مرۆڤ کەلەیەکەم جار خوا ناردیە سەر ئەو زەویە، تاکو بزانین ئێمە لەچینو لەچی دروست کراوینو دەبێ چۆن بین.

خوا کەمرۆڤی دروست کردووە جگە لەئارەزووەکانی، چەند ئەرکێکی خستوتە سەر شانی لەهەموویان گرنگتر، ناسینو پەرستنی خوایەو هەڵسو کەوتە بەگوێرەی فەرمانەکانی، چونکە ئەگەر وانەکەین دێینە ڕێزی ئاژەاڵ کەهەر خواردنو نوستنی لەسەر داندراوە، چ ئەرکێکی تری بۆ دیار نەکراوەو هەستی پێ ناکات. خوا مرۆڤی وا دروست کردووە لەهەموو گیانلەبەرێك گەورەترو بەڕێزترە، ئەگەر ئەو سنوورەی خوا بۆی داناوە لەسەری بازنەدات‌و خۆی لێ هەڵە نەکات‌و ئاگای لەخۆی بێ لەپلەی بەرزیەتیو گەورەیی نایێتە پلەی نزم.

لێرەدا چەند پرسیارێك دێتە بەر بیری هەندێ کەس دەڵێن، بۆچی ئێمە خوا بپەرستینو چ

پێویستیەکی بەپەرستنی ئێمە هەیە؟ مەبەست چیە لەو داوایە؟ لەوەڵام دا دەگوترێ پەرستنی خواو بەجێهێنانی فەرمانەکانی، چ سوودی بۆ خوا تێدا نیە، نەپەرستنیشی چ زیان بەخوا ناگەیەنێ. خوا بەهیچ جۆرێك و لەهیچ کاتێك پەکی لەسەر پەرستنو نەپەرستن نەکەوتوەو باکی پێ نیە، حەدیسی قودیسیە خوا فەرموویەتی (ئەی بەندانی من، ئێوە لەیەکەم کەستان تا دوا کەستان، هەموو بەگوێرەی چاکترین پیاوی خواناس بجوولێنەوە، هیچ شتێك لەسامانی من زیاد ناکات. ئەی بەندانی من ئێوە لەیەکەم کەستانەوە تا دوا کەستان ئەگەر بەگوێرەی کردەوەی پیاوی خراپ بجوڵێنەوە، هیچ زیانێك بەمن ناگات ناشگەنە ئەوسنوورەی کەزیانی منی تێدایە). واتە هەر خوایە خاوەن دەسەڵاتو ئێمە دەست کورتینو پێویستمان بەخوایە. خوا هیچ فەرمانێك ناداو هیچ داوایە لەئێمە ناکات، ئەگەر بۆ چاکەو سوودی ئێمە نەبێت، هەموو داواو فەرمانەکانی بۆ ڕێکخستنی کاروبارو خۆشی ئێمەیەو بۆ ئامادەکردنی دڵی ئێمەیە بۆ ڕێگەی چاکەو بەردەوامی ژیانە، پیاوی خوا پەرست بەهیچ جۆرێك خراپەی لێ ڕووندات، بەڵام پیاوی خوانەناسو لەخوا نەترس دەبێتە درندەی ناو کۆمەڵ. ئەگەر ئامادەمیزاد بیر بکاتەوەو تێبگاتو بزانیو باوەڕ بکات کێ دروستی کردوەو ئەو ژیانەی کەبۆی ئامادە کردوە لەکوێ هاتووەو بۆ کوێ دەچێ، دەزانێ خوا پەرستی بۆ بەرژەوەندی ئەوە، چونکە خواپەرستی پەیوەندییەکە لەنێوان خواو ئادەمیزادو دڵو دەروونی ئەو ئادەمیزادە هێزی لێ وەردەگرێو خۆشترینو خۆشیو بەختەوەری لەو خواپەرستیە دەبینێ لەچاو ئەو خۆشیەی لەماڵو سامانو دەسەڵاتدا وەری دەگرێ.

ئەو پەیوەندیەش بەردەوامە بۆ هەموو کەسێك و هێزو یارمەتی لێ وەردەگرێو تێنووەتی دەروونی پێ دەشکێ کەهەردەم تێنووە بۆ بەختەوەریو بگاتە لووتکەی بەرزیەتی ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾.

ئەویش مانای ئەوەیە لەخوا بەولاوە سەر بۆ کەسی تر شۆڕنەکاتو داوای یارمەتیش لەکەسی تر نەکات. ئەگەر ئادەمیزاد هەموو خۆشیەکو مەبەستێکو ئارەزوویەکی هاتە دی بەڵام خواپەرستی لەگەڵ نەبوو، هەردەم هەست بەبۆشاییەك دەکات لەناو دڵیو هەست بەکەمیو دەردەداریو دڵ بریندار دەکات، ناتوانی لەدەردەسەری ئەو دونیایە رزگاری ببێت. بەڵام ئەگەر خواپەرست بێو فەرمانەکانی خوای جێبەجێ کرد خوا بوو بەهەموو ئاواتو نیازو خۆشەویستی، کەسی لەو خۆشتر نەویست، ئەگەر خۆشیشی ویست هەر بۆخاتری خوا خۆشی بووێ لەهەموو دەردەسەریەکو خەمێك رزگاری دەبێت.

مرۆڤ هەتا دڵسۆز بێت لەخواپەرستی دەگاتە نهێنیەکانی ژیانو دەگاتە خۆشیەکان، دڵو دەروونی،

هیچ خۆشیەکی تری ناگاتێ. پێغەمبەران ناویان لەو خۆشیە ناو شیرینی باوەڕ (حلاوة الایمان) کەسیش ناتوانی هەست بەو شیرینیە بکات، تەنیا ئەو کەسانە نەبن کەخوا دەناسن، هەستی پێ دەکەنو بەچاکیو بەتەواوی بۆیان ڕوون دەبێتەوە، هەر خوا داهێنەرو دروستکەرو گیاندەرو ڕێکخەرو دەڕێێنێو دەمرێنێو زیندووی دەکاتەوە.

خۆشویستنی خوا خۆشی ژیانو بیرو هەستەو ڕووناکی دڵو دەروونو چاوە، خوا دەیەوێ نادەمیزاد بەدرێژایی تەمەنی لەژیانێکی پڕ کامەرانیو خۆشیەکی نەپساوە بژیت، بۆیە پێغەمبەرانی بۆ ناردنو فەرمانو ڕێگەی خوا پەرستی پێدا ناردن.

﴿ ئـــادەم ﴾

خوا لەقورئانی پیرۆزدا لەسەر زمانی پێغەمبەر (ﷺ) پێی ڕاگەیاندوین یەکەم جار ئاسمانەکانو زەویو ئەوەی لەنێوانیانە دروستی کردن. خوا دەفەرموێ ﴿خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا﴾[1] بێ ئەوەی ئێمە شتێك بزانین لەچۆنیەتی دروست کردنو بەڕێوەچوونی. خوا لەسنوورێکی دیاریکراو هێزی بەمرۆڤ داوە هەوڵ بدا لێ بکۆڵێتەوەو تێبگات، تاکو ئێستاش چشتێکی وای لێ تێنەگەیشتووە دوای ئەوەی فریشتەکانو ئەجندەکانی دروستکرد، هەر خۆشی دەزانێ بەچەند ماوەو چۆنی دروستکرد. ئەوجا خوا بەفریشتەکانی فەرموو ﴿إِنِّي جَاعِلٌ فِي الأَرْضِ خَلِيفَةً﴾[2] واتە من جێگرێك لەسەر زەوی دروست دەکەم. جگە لەوەی زەوی دەخەمە دەستیو توانای ئەدەمێو پەیڕەوو پڕۆگرامی بۆ دانەنێم، خۆیو نەتەوەی لەسەری بڕۆنو فەرمانەکانم بەجێ بێنن، لەدیتنەوەو دروست کردنو هەڵوەشاندنو پێك هێنانو گۆڕینو دۆزینەوەی هێزی ناو زەویو خەزنەکانو کانەکان، هەمووی جلەوگیر بکەن، ئەمەش پایەیەکی زۆر گەورەیە بۆ مرۆڤو دەورێکی زۆرگرنگی پێ سپێردراوە کەجێبەجێی بکات.

ئەمە چیرۆکی مرۆڤایەتیە هەر لەدەست پێکردنی تاکو کۆتایی، لەپێگەیشتنی تا چارەنووسی.

---

(١) السجدة: ٤.

(٢) البقرة: ٣٠.

ئەمە شتێك نەبووە هەرچۆنێك بێ ڕێككەوتبێ و لەخۆیەوە پەیدا بووبێ، هەروەها زنجیرەیەكیش نیە لەزنجیرەكانی پێشكەوتن و بڵندبوون (تطور) تاكو بەهۆی زنجیرەكانی رابردووی بگاتە باری ئێستای. وازیشی لێ نەهێندراوە بۆ خۆی سەربەخۆ بێت، بەڵكو بەئارەزووی خوا بووە، بەمەبەست و یاسایەكی ڕێك و پێك و دیاركراو، تاكو ئەو مرۆڤە دەوری خۆی لەسەر زەوی ببینێ و ئەو كارانە بێنێتەدی. فریشتەكان لەو بڕیارو فەرمانە سەرسام بوون، هەرچەندە هەموو فەرمانێكی خوایان بەخۆشی و ملكەچی وەرنەگرت، بەڵام هەروەك هەست بەگەورەیی و ترسناكی كردەوەی ئەو مرۆڤە بكەن، وەك چەند كردەوەیەكی تریان لەپێشی ئەو مرۆڤە لەخراپەو خوێن ڕشتن دیبوبێ، یا پێیان گوترابێ، یا بۆیان دیاركرابێ، دڵیان بە بەر نەوەستاو خۆیان پێڕانەگیرا، پرسیاریان كرد. گوتیان ئەی خوایە یەكێكی تێدا دروست دەكەی خوێنی تێدا بڕێژی و خراپەی تێدا بكات؟ ئێمەش هەردەم لەستایش و پەرستنی تۆیین. خوا وەڵامی دانەوە فەرمووی ﴿قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لاَ تَعْلَمُونَ﴾[1] واتە ئەوەی ئێوە نایزانن من ئەیزانم. زانایی خوا بەسەرهەموو شتێك دایە، چونكە خۆی دروستكەرو دانەری مرۆڤ لەیەكەم ڕۆژی تا دوایی تەمەنی دەزانی چ دەكات.

فریشتەكان لەو پرسیارە مەبەستیان ڕەخنەگرتن نەبوو لەفەرمانی خوا، حەسوودیشیان بەئادەم نەبرد، بەڵكو مەبەستیان بوو، چونكە ئەوان بەگوێرەی سروشتە پاكەكەی خۆیان وایان مەزەندە ئەكرد هەر ستایشی خوا مەبەستە، چونكە ئیشوكاری ئەوان هەر ستایشی خوایە. ئەوان خەوو خواردنیان بۆ دانەندراوە، هەر فەرمانێكی خوا پێیان بدات، بێ بیركردنەوەو لێكدانەوە بەجێی ئەهێنن، لەخوا یاخی نابن، هەروەك خوا لەقورئان دەفەرموێ ﴿لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ﴾[2] واتە، لەفەرمانی خوا یاخی نابن و هەر فەرمانێكیان پێ بدات دەیكەن.

لەهەمان كاتیش ئارەزووی بەرزی خوایان لەبەرچاو ڕوون و ئاشكرانە بوو بیریشیان نەئەكردەوە كەئاوەدان كردنەوەی زەوی و پێگەیاندنی ژیان و گۆڕین لەگەڵ بەجێهێنانی فەرمانی خوا لەلایەن جێگر بێتە جێ، ئەوەی كەهەندێ جار كەمێك خراپە دەكات و خوێن دەڕێژی لەدوای ئەو خراپەكەمە دیارە

(١) البقرة: ٣٠.

(٢) التحريم: ٦.

سوودی لەپێشکەوتن‌و دروست کردن‌و هەڵوەشاندن‌و پەرەستاندن دێنێتە جێ، ئەوجا هەروەکو پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەر بێت) فەرموویەتی خوا لەڕۆژی هەینی (جمعە) ئادەمی لەقوڕ دروست کرد، هەر خۆشی ئەزانێ چۆنی دروست کردووە، هەرچەندە مرۆڤ هەوڵ‌و تەقەللایەکی زۆری داوە‌و ئەدات بۆ تێگەیشتن بەڵام جارێ هیچی بۆ دەرنەکەوتووە. ئا ئادەمی کرد بەمرۆڤێکی خاوەن هەست‌و خوست‌و بەهۆش‌و زانا. پایە‌و ڕێزی لێناو جیای کردەوە لەگیانلەبەرانی تر، بەوەی فێری ناوی هەموو گیانلەبەرێك‌و بێ گیانێکی کرد، وەك لەقورئاندا دەفەرموێ ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الأَسْمَاء كُلَّهَا﴾[1] واتە ئادەمی فێری ناوی هەموو شتێك کرد، ئەمەش هێزێکی زۆر گرنگ‌و پێویستە بۆ ژیان.

ئاو چەند وشەیەکە لەسەر زمان، هەریەکە لەو ناوەی باسی ئەکەی کە لەشی ئاو لێنراوت دێنێتە بەرچاو، ئەوەش سوودێکی گەورەی هەیە ئەگەر ئاولێنان نەبوایە، هەر شتێکی کەمرۆڤ دەیویست باسی بکات، لەجیاتی ناوهێنانی دەبوایە ئاو لێنراوی بهێنابایە بەرچاو، وەك باسی کێوێك‌و درەختێك‌و مرۆڤێك‌و ئاژەڵێك بکات، ئەمەش قەت نەدەکراو ناکرێ. ئەمە یەکەم زانست بوو کەنادەم فێری بوو، بەمەش لەگیانلەبەرانی تر جیاکرایەوە‌و پایەی ئەو مرۆڤەی بڵند کرد.

ئیتر هەموو فریشتەکان دانیان بەوە دانا بێ توانان لەهەر شتێکدا کەخوا فێری نەکردبن. ئەوجا خوا ڕووی کردە ئادەم‌و فەرمووی ﴿أَنبِئْهُم بِأَسْمَآئِهِمْ فَلَمَّا أَنبَأَهُمْ بِأَسْمَآئِهِمْ﴾[2] واتە خوا فەرمووی ئەی ئادەم ناوەکانیان پێ بڵێ. کە ئادەم ناوەکانی پێگوتن، خوا فەرمووی ﴿أَلَمْ أَقُل لَّكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنتُمْ تَكْتُمُونَ﴾[3] واتە، پێم نەگوتن هەموو شتێکی دیارو نادیار لەزەوی‌و ئاسمانان‌و ئەوەی دەری دەبڕن‌وئەوەی دەیشارنەوە، من دەیزانم. پاش ئەو گفتوگۆ کردەوەیە دەرکەوت کەئادەم بەرزو بەتوانایە. توانای زانین‌و پێشکەوتن‌و تێگەیشتن‌و سەربەخۆیی لەکاروبار پێدراوە، بەمە دڵنیا بوون.

لەبەر ئەوە خوا فەرمانی پێدان ڕێزی ئادەم بگرن ﴿قُلْنَا لِلْمَلاَئِكَةِ اسْجُدُواْ لآدَمَ فَسَجَدُواْ إِلاَّ إِبْلِيسَ

---

(١) البقرە:٣١.
(٢) البقرە:٣٣.
(٣) البقرە: ٣٣.

أَبَى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ﴾[1] واتە، فەفریشتەکانمان گوت سەجدەی ڕێزگرتن بۆ نادەم بەرن. هەموو تێگەیشتن کەنادەم شایانی ڕێزگرتنەو فەرمانی خواش لەلایان زۆرگەورەو پیرۆزە، هەموویان سەجدەیان بۆ برد، تەنیا شەیتان نەبێ کە لەچینی مەلائیکەتانیش نەبوو لەناگر دروست کرابوو، خۆی لەلا گەورەتر بوو سەجدەی نەبردو فەرمانی خوای شکاندو چووە ڕێزی بێباوەڕان، خوا پێی گوت ﴿قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلاَّ تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَاْ خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِن طِينٍ﴾[2] واتە، چی تۆی ڕاگرت ڕێزی نادەمت نەگرت فەرمانت شکاند؟ گوتی من لەو گەورەترم، ئەوت لەخۆڵ دروست کردووە، من لەناگرم، نەشی ئەزانی خۆڵ لەناگر پیرۆزترە، چونکە خۆڵ سەرچاوەی ژیانە لەسەر زەوی، ئیتر شەیتان لەیەکەم ڕۆژەوە ملکەچی چاکەو فەرمانی خوا نەبوو، هەر لەوساوە شەڕ خراپەو لەخوا یاخی بوونو لەبیرچوونی چاکەو شانازی کردن بەخراپەو خۆهەلکێشان بەگوناهو نەویستنی زانینی ڕاستیو خۆ بەگەورە زانین پەیدابوو، گۆڕەپانی جەنگی نەبڕاوە لەنێوان هێزی چاکەو هێزی خراپە پەیدا بوو هێزی خراپە لەشەیتان دەرکەوتو هێزی چاکەش لەفریشتەوە پیاوچاکانی کەبەگوێرەی فەرمانی خوا پەیڕەو دەکەن، هەر لەو ڕۆژەوەشەوە شەیتانت مانەوەی یەگجاری لەخوا داواکرد، تاکو بتوانێ نەتەوەی نادەم لەخشتە ببات‌و لەسەر ڕێگەی ڕاست هەریان بخلیسکێنێ، وەك خوا دەفەرموێ ﴿قَالَ رَبِّ فَأَنظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ﴾[3] واتە، بمهێڵەوە تاکو ڕۆژی پیامەت، خواش ماوەی پێداو پێی گوت ﴿قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنظَرِينَ﴾[4] واتە، ماوەت پێدرا تاکو ڕۆژی زاندراو، کەڕۆژی پیامەتە) هەروەك خوا دەفەرموێ، شەیتان گوتی ﴿قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ﴾[5] واتە، هەروەك من توشی یاخی بوون بووم، دەبێ ڕێی ڕاستیان لێ بگرم، لەپێش لەدواوەو چەپ‌و ڕاستیان بۆیان بچم لەفەرمانی تۆیان لابدەم‌و زۆرترینیان لێت یاخی بن، خوا فەرمووی ﴿إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلاَّ مَنِ اتَّبَعَكَ

(١) البقره : ٣٤.
(٢) الاعراف: ١٢.
(٣) الحجر: ٣٦.
(٤) الاعراف: ١٥.
(٥) الاعراف:١٦.

مِنَ الْغَاوِينَ﴾[1] واتە، هەرکەسی بەندەیی من بەچاکی بکات تۆ دەسەڵاتت بەسەردا ناشکێ، تەنیا ئەوانە نەبێ کەیاخی دەبن و بەدوات ئەکەون. تۆش بڕۆ هەتا هەتایێ دووری لەڕەحمەتی من. خوا ویستی ئادەمیزاد هەردەم بەڕێك و پێکی و بەئاگا ژیان بەڕێ بکەن، نەك بەبێ ترس و بەڕێڵایی مەل لێ بنێن و لەهیچ نەگەڕێنەوە، با بازانین چاکەو خراپە چیە ئادەم لەبەهەشت کەوتە خۆشی، مەلائیکەتان کەوتنە ریزگرتنی. پاشان خوا حەووای لەئادەم دروست کرد وەك فەرموویەتی ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلاً خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَت دَّعَوَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحاً لَّنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ﴾[2] واتە، خوا خوایەکی ئەوتۆیە کەئێوەی لەتاکە نەفسێك دروست کردووەو هاوسەریش هەر لەو دروست کرد بۆ ئەوەی هۆگری یەك بن و دڵنیایی پێ پەیدا بکات و نەتەوەیان لێ پەیدا ببێ و ژیان بەردەوام بێت، خوا ئاگاداری کردن و ئامۆژگاری کردن، فەرموویی ئەی ئادەم ئەو شەیتانە دوژمنی خۆت و هاوسەرەکەتە ئاگاداریە لەو بەهەشتە دەرتان نەهێنی، تووشی ئەشکەنجەو دەردەسەری دەرەوەی بەهەشت بێن، ئێوە تاکولەبەهەشت بن، تووشی برسیەتی و تێنووەتی و ڕووتی و سەرماو گەرما نابن، بۆ خۆتان لەو بەهەشتە بژین، هەموو میوەجاتی بەهەشتتان بۆ تەرخان کراوە بیخۆن، تەنیا میوەی داریك نەبێ (ناشزاندرێ چ داریك بوو، زانینیشی مەبەست نیە) مەبەست لێرەدا میوەکە نەبوو، مەبەست ئەوەبوو کەئادەمو حەووا ڕابێن و فێربن کەهەردەم ئاگاداری فەرمان بن، بەئارەزووی خۆیان مل لەهەموو شتێك نەنێن، تا ئیرادە لەدڵ پەیدا بکەن و بەهێزبن، هەروەها نەتەوەکەشیان هەمان ئیرادەیان هەبێ، چونکە بێ ئیرادە جیاوازیان نابێ لەگەڵ گیانلەبەرانی تروتاقیش ناکرێنەوە کەخۆگربن لەسەر قەدەغەو وەفاداری پەیمانو بەڵێن. ئەوەش پێوانەیەکی گەورەیە بۆ هەستو ئارەزووی مرۆڤ، هەتاکو مرۆڤ خۆڕاگرتربێت لەسەر ئارەزووەکانی و جەلەوگیریان بکات پلەی بڵندترو هەورازتر دەبێ. ئەوانەی پەیوەندی بەمەرج و پەیمانو فەرمان ناکەن دێنە ڕێزی مالآت، چونکە مالآتیش هەر ئەخواو ئەنوێ.

بەڵام چاوچنۆکی و خۆپەرستن و پاڵی بەشەیتانەوە نا، کەنەهێڵێ ئادەمو خێزانەکەی لەو خۆشیەو

---

(١) حجر:٤٢.

(٢) اعراف: ١٨٩.

لەناسودەییەو بەرزیەتیە بێبەشنەوە. بەقسە لووس و ڕێکخراوەکانی و بەسوێندە درۆیەکانی ویستی تووشی هەرزە لینیان کات هەروەك خوا لەقورئان باسی ئەکات دەفەرموێ: ﴿فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِن سَوْءَاتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَـٰذِهِ الشَّجَرَةِ إِلاَّ أَن تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ * وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ﴾[1] واتە، شەیتان بەنەرمی و لەسەرەخۆیی تیخ تیخەی دان، تاکو نهێنی ئارەزوویان دەربخات و بەلای نەو ئارەزووەیان دا بکشێنێتەوە و لەشی داپۆشراویان دەربخات، پێی گوتن من دڵسۆزی ئێوەم ئامۆژگاریتان ئەکەم و سوێندتان بۆ ئەخۆم، خۆشی و مانەوەی ئێوەم لەبەهەشت مەبەستە، خوا بۆیە میوەی نەو دارەی لێ قەدەغە کردوون تاکو ئێوە لەو بەهەشتە خۆشە بەیەکجاری نەمێننەوە. سوێندیشی بەخوا بۆ خواردن کەبۆ بەرژەوەندی ئەوان وا ئەڵێ، بەو سوێندە توانی هەڵیان بخەڵەتێنێ و تادەم و حەواش وایان ئەزانی کەس بەدرۆ سوێند بەخوای پەروەردگار ناخوات، بۆیە پێیان باوەڕ کردو مەرج و پەیمانیان لەبیرکرد، خۆشی مانەوەی بەهەشت لەبیری بردنەوە، شل بوون بەرامبەر حەز ئارەزوو لەتاقی کردنەوەکە دەرنەچوون، لەمیوەی دارەکەیان خوارد.

هەرکەسێ کەهەڵدەخەڵەتێ هەر لەلایەنی خۆشی ئارەزووەکەی تەماشا نەکات، دەنا دەبوایە بەشەیتان بڵێن ئەگەر ڕاست ئەکەی بۆچی بۆ خۆشت لەمیوەی نەو دارە ناخۆی، تاکو خۆشت بەیەکجاری لەو بەهەشتە بێبەشتەوە!. لێرەدا دەرکەوت کەئادەمیزاد دوو لایەنە بەلای کامیاندا شکایەوە ئەو لایە زاڵ دەبێت، شەیتانیش کەهەردەم بۆ ئادەمیزاد لەسەنگەرە، لەلایەنە بێ هێزیەکەوە بۆی ئەچێو زەفەری پێ دەبات و زەللەی پێ ئەکات.

ئەوجا تاکو لەمیوەی دارەکەیان نەخواردبوو پێویستیان بەچوونە سەرپێشاو نەبوو، چونکە خواردەمەنیەکانی تری بەهەشت بەشێوەی هەڵم لەپێستو زاری مرۆڤ ئەچێتەدەر، بەڵام خواردنی ئەو دارەی لێیان قەدەغە کرابوو بەشێوەیەکی دیا رە لەپێشودواوە بوو، پێویستی بەهەر مالێنی جلەکانە، بەو شێوەیە عەورەتیان بەدیارکەوتو هەستیان بەشەرمەزاری کرد، بۆیە خۆیان بەگەلای دار داپۆشی، بەڵام تاکو لەمیوەی ئەودارەیان نەخواردبوو هەستیان بەشەرمەزاری نەئەکرد، چونکە شتێکی سروشتیە

(١) الاعراف:٢٠- ٢١.

خوا مرۆڤی وا دروست کردوە، عەورەتی بەدەرەوە بێت هەست بەشەرمەزاری دەکات. تەنیا مرۆڤی بێ ئابرووڕ لەڕێ دەرچوو نەبێ بەهیچ شتێکی شەرم نیە.

هەموویان لەبەهەشت دەرکرانو هاتنە سەر زەوی، لەو کاتە ئادەم بەهۆش هاتەوەو بیری کردەوە، چی کردو تووشی چ بوو، لەو خۆشیەو لەو ڕێزەدا نەما، چونکە بێ فەرمانی خوایان کرد، خواش سزای دان، لەهەمان کاتیش تێگەیشت کەڕقو تووڕەیی خوا هەر لەکاتی یاخی بوونو بەردەوام بوون دێتە سەر مرۆڤ، هەر کاتێك پەشیمان بۆوە ئەگەر داوای لێبوردن بکات، خوا بەزەیی پێدا دێتەوەو ڕووی تێدەکات لێی دەبوڕێ، چونکە هەر خوایە لێبوردەو بەڕەحم، هەروەك خوا لەقورئان باسی دەکات کەبانگی کردنو فەرمووی ﴿وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ وَأَقُل لَّكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُّبِينٌ﴾[1] واتە، خوا بانگی کردن، فەرمووی من بەئێوەم نەگوت لەوداوە مەخۆن، شەیتان دوژمنێکی ئاشکرایە بۆ ئێوە؟

ئادەمو هاوسەرەکەی فرمێسکی پەشێوانیان بەردایەوە، لەسەر کردەوە ناڕەوایەکەیانو ڕشت، داوای لێبوردنیان لەخوا کرد،توانیان پەشێوانی بەشێوەیەکی جوان دەربخەنو دەپارێنەوە، هەروەك خوای باسی ئەکات ئەفەرمووێ ﴿قَالاَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾[2] واتە گوتیان ئەی خوای ئێمە، ئێمە ستەمان لەخۆمان کرد، ئەگەر بەزەییت پێماندا نەیێتەوەو لێمان خۆش نەبی ڕەنجەڕۆنەبین، بەو پارانەوەیە دەرکەوت مەسەلەی گوناەو تۆبەو پەشیمانی لەگوناە، شتێکن تەنیا پەیوەندیان بەخودی مرۆڤەوە هەیە، هیچ گوناهێك بۆ مرۆڤ دانەندراوەو خوا فەرمانی لەسەر هیچ گوناهێك نەداوە، هەروەك کەنیسەی مەسیحی ئیمرۆ کەتەلێن، خوا خۆی فەرمانی کوشتنی عیسایدا تاکو گوناهی خەلکی پێ بسڕێتەوە. یاخود دەلێن عیسا بۆیە هات تاکو گوناهی ئادەم بسڕێتەوە. نەخێرگوناهی ئادەم گوناهی خۆی بوو، هەمور گوناهێك کەنەوەی ئادەمیش دەیکەن هەرکەسە خۆی دەیکاو خۆی لێبرسراوە بەرامبەری. ئەگەر وا نەبێ تاوانباران هیچ سزایەکیان پێویست نیەو چی دەیکەن با بیکەن دەبێ دادگاکانیش نەمێنن.

---

(۱) اعراف: ۲۲.

(۲) الاعراف: ۲۳.

هەروەها دەریش کەوت کەئادەمیزاد هەموو کات لەسەر ڕاستی نارواو هەموو کاتێکیش لەسەر گوناه ناڕوات گەلێ جاریش شت لەبیر دەکاتو هەڵە ئەکاتو هەردەخەڵەتێ، دوژمن دەتوانێ بەدرۆ، دەلەسە زەفەری پێ ببات. دواییش داوای یارمەتیو لێخۆش بوون دەکات، خواش لێیان خۆش بوو، هەروەك باسی ئەکاو ئەفەرموێ ﴿قُلْنَا اهْبِطُواْ مِنْهَا جَمِيعاً فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّي هُدًى فَمَن تَبِعَ هُدَايَ فَلاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ* وَالَّذِينَ كَفَرواْ وَكَذَّبُواْ بِآيَاتِنَا أُولَـئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾[1] واتە، هەموتان لەسەر زەوی جێگیربن، ڕێگای ڕاستیتان بۆ دەنێرم هەرکەسێ ئەو ڕێگەیەی گرت ترسی ئەشکەنجەو ڕێ لێ بزربوونی نابێ‌ودەپارێزرێ، هەرکەسێکیش منی لەبیرکرد لەژیانێکی تەنگو پڕ سەر ئێشەو پر ترس دەژی‌دواییش هەتا هەتایێ دەچێتە ناو دۆزەخ. دوای ئەوە خوا فەرموێ ﴿وَقُلْنَا اهْبِطُواْ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ﴾[2] هەروەها دەفەرموێ ﴿قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ﴾[3] واتە، بچنە خوارەوە هەندێکتان دوژمنی هەندێکتانن، مەبەست ئەوەیە شەیتان دوژمنی ئێوەیەو ئێوەش دوژمنی شەیتانن، تا ماوەیەك لەسەر زەوی جێگیردەبن، لەوێ دەژین‌و دەمرن‌و زیندوو دەبنەوە.

ئادەم دەرسێکی باشی وەرگرتو بۆ ژیانی سەرزەوی کەلکی لێ وەرگرت، ڕاستەقینەی شەیتانیشی بەتەوای بۆ دەرکەوت، تاکو ناگادارییتو خۆی بەهێز بکاتو خۆی لێ بپارێزێو بزانی ئەو دوژمنە هەردەم لەهەڵ دەگەڕێو لەبەراوان ڕاوەستاوە دەبێ هێزێکی گیانی پەیدا بکات، نەك بێباکانە بەڕێدا بڕوات، دەنا ناتوانێ دەوری جێگری لەسەر زەوی ببینێ.

ئەوجا قۆناغی دووەم هاتەکایەوە، شەیتانیش هەر لەگەڵ ئەو مرۆڤە لەسەر ئەوزەویە کەدەسەلاّتو زانین‌و خۆشی پێدرا هەر تاماوەیەك دەژین دەمرن‌و دوایی زیندوو دەبنەوە دەگەڕێنەوە بۆ لای خوا، بەگوێرەی بیروباوەڕو کردەوەکانیان ڕەفتاریان لەگەڵ دەکرێ.

ئەمە هەر داستان‌و چیرۆك نیە، ئەوانەی کردەوەکانی خوا بەگوێرەی کردەوەی مرۆڤ پێوانە دەکەن، تەماشا دەکەن مرۆڤ یەکێکە لەبەرەکانی سەر زەوی، ئەو زەویەش دەبینن پارچەیەکی بچووکە

---

۱) البقرة: ۳۸- ۳۹.

۲) البقرة: ۳٦.

(۳) الاعراف: ۲۵

لەوجیهانە گەورەیە پەسندی ناکەن کەمە بەسێك لەدروست کردنی ئەو مرۆڤە هەبێت،بەڵکودەڵێن پەیدا بوونی مرۆڤ هەر شتێکە لەخۆیەوە، ئەم جۆرە بیروباوەڕەش هۆی نەزانینە وایان لێ دەکات کەنەوها بیربکەنەوە.

ئادەم بۆیە هاتو ئەو ژەویەی بۆدروستکراو تاقی کرایەوەو قۆناغی ژیانی گۆڕدراو ڕێزی لێندرا، تاکو ببێتە گەورەی سەر ئەو ژەویە، ببێتە جێگرو فەرمانەکانی خوا بەجێببێنی، هەر شتێکی کە لەسەر ئەو ژەویەشە، هەر لەبۆ خاتری ئەو دروست کرا. کەواتە مرۆڤ لەهەموو شتێکی سەرزەوی گەورەترو بەڕێزو بەنرختر. نابێ سەرشۆڕ بکرێتو دەست درێژی بکرێتە سەرو ببێتە بەندە بۆ یەکێکی تر، چونکە مرۆڤ هەر خۆی یەکەم کارگێڕودروستکەرو تێکدەرو دەگۆڕێو لا دەبات دادەنێ، نەك ببێتە یەك لەهۆیەکانی بەرهەم.

داستانی قەدەغە کردنی میوەی دارەکەو تیخ تیخەو هاندانی شەیتان بۆ لەبیر کردنی مەرجو پەیمانو فەرمانو هەست نەکردن بەیاخی بوونو بەهۆش هاتنەوە پاش بێ ئاگایی‌و پەشێوان بوونەوەو داوای لێخۆشبوون، هەمووی تاقی کردنەوەیەکی بەردەوامە، نوێ دەبێتەوە بەدرێژایی تەمەنی مرۆڤ. ڕەحمەتی خوا وای پێویست کرد، ئەو بەندەیە لەبەهەشت بێتە خوارەوە، پاش ئەوەی زانسی بەهەشت چۆنە. تا شوێنی جێگریەتی بگرێ لەسەر زەوی‌و پەندو ئامۆژگاری لەو تاقی کردنەوەیە وەربگرێ بۆ ژیانی داهاتووی سەرزەوی.

لێرەدا پرسیار دێتە ناو میشکی مرۆڤ، ئەڵێ کوا ئەو بەهەشتەی ئادەمو خێزانی ماوەیەك تێیدا ژیان؟ فریشتە چۆنن؟ شەیتان چۆنە؟ خوا چۆنی پێگوتنو چۆنیان وەڵام دایەوە، ئەمانەو زۆری وەك ئەو پرسیارانە لەقورئان هەیە، خوا هەر خۆی دەیزانی چۆنەو چیە ئەو هێزەی نەداوە ئێمە کەلەهەموو شتێك بگەین، وای بەباش داناوە کەئێمە لەچۆنو چۆنیەتی هەموو شتێك نەزانین، چ بەرژەوەندیەکی بۆ ئێمە تێدانیە، بۆیە توانای زانینی بەئێمە نەداوە، زانینیشیان چ لەپێویستیەکان نیە بۆ جێگرایەتی سەر زەوی. بەرامبەر ئەو هەموو نهێنیانەی کەلەژیانمان بۆی دەرخستووین‌و کەڵکی لێ وەردەگرین. پێویستیش ناکا مرۆڤ بیرو هۆشی خۆی ماندووبکات‌و خۆی بخاتە ناو ئەو شتانە. چونکە هیچ هۆیەکی نیە لەو شتانە بگات. هەر هەوڵێکیش بدات بەفیڕۆ دەڕوات. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کەمرۆڤ هۆی نیە لەو شتانە بگات، نابێ خۆی بێ ئاگا بکات‌و خۆی هەڵبکێشی‌و ئینکار بکات،چونکە ئینکاری هەر شتێك

دەبێ بەگوێرەی زانین بێت، نەك هەر بەگوێرەی هۆشی خۆی بڵێ وانیە، لەبەرئەوەی بۆی ڕوون نەکراوەتەوەو نایبینێ.ناشبێ هەر شتێکی نەیدیتو نەیبیستو نەیزانی باوەڕی پێ نەکات، چونکە ئەو شتەی کە لێمان بزرەو نایزانین ڕێگەشمان نیە بیزانین، با بۆخاوەنی بەجێبێڵێنو باوەڕیشمان هەبێ کەهەرچی خوا بۆمان ئەگێڕێتەوەو باسی دەکات ڕاستەقینەیەو بۆ سوودی ئێمەیە، تاکو لەژیانمان پەندی لێ وەربگرین.

چۆنیەتی کردەوەکانی خوا بۆ مرۆڤڕوون نەکراوەتەوە، مرۆڤیش بەو بیروهۆشە تەسکەو سنوورە دیارکراوەی لە چۆنیەتی کردەوەکانی خوا ناگاتو ناتوانێ کردەوە خوا هەڵسەنگێنێ، چونکە چۆنیەتی کردەوەی خوا بەچۆنیەتی کردەوەی مرۆڤ ناچێتو هیچ دروستکراوێك بەخوا ناچێت تاکو کردەوەکانیشی بەکردەوەی خوا بچێت.

هەروەها خواش بەهیچ شێوەیەك مەزندە ناکرێت، مرۆڤ بینێتە بەرچاوی خۆی، هەروەك زانایان دەڵێن (کل ماخطر ببالك فالله خلاف ذلك) واتە، هەرچی لەبابەت چۆنیەتی خوا بەسەر بیرت دادێت خوا ئەوها نیە(*).

﴿ ژیانی سەرزەوی ﴾

پاش ئەوەی نادەم لەبەهەشت هاتە سەرزەوی، دەوای لێ بوردنی کردوخوا لێیخۆش بوو، بەتەواوی گەورەیی دەسەڵاتی خوای لێ ڕوونو ئاشکرا بوو، بەچاوی خۆی ئەو بەهەشتە خۆشەو فریشتەو ئەجندەی دیت، باوەڕی پەیدا کردکەخوا خاوەنی هەموو شتێکە، لەو بەولاوە هیچ کەسێکو هیچ هێزێك نیە کار

---

*) تێبینی: کەباسی مەسیحیو مەسیحیەت کرا مەبەستمان مەسیحیەتو مەسیحیەکانی ئیمرۆکەیە کەعیسا بەکوڕی خوا نەزانن، نەك مەسیحیو مەسیحیەتی پێش هەزاران ساڵ کەخوایان بەتاکو تەنیا نەناسی. چونکە ئیمرۆ هیچ مەسیحیەك نیە کەخوا بەتاکو تەنیا بناسنو عیساش بەکوڕی خوا نەزانن!.

هەروەها کەناوی ڕۆژهەڵاتناسەکانیش هاتە پێشەوە، مەبەست لەو جۆرە ڕۆژهەڵاتاناسانەیە کە بەبێ لایەن باسی ئیسلام، موسوڵمانیان کردوە، مەبەستی ئێمە لەو ڕۆژهەڵاتناسانەن کەداخدارو هەناو ڕەشو بەکرێگیراون، تۆزی گومانو دوو بەرەکی لەنێوموسوڵمانان دەچێنن.

لەو زەمینەبکات‌و بیرۆینێ، ئەو زەویەفراوانەی دیتپەندی بەهەشتی لەبیر نەکرد. فێری پەیمان‌و مەرج بوودەردی هەڵەی چێشت‌و دڵخۆشی لێ خۆش بوونی خوای چێشت، نەوجا ئەوانەی لەنادەم بەپاش ئەکەون ئەبێ ئەواینش خوا بەسروشت بنان‌و بەدروستکەری زەمین‌و پەروەردگاری بزانن، بۆ ئەوەی هەست لەفەرمانەکانی ڕاگرن‌و لەو ڕێگەیە لا نەدەن‌و لەخواش بەولاوە چیتر نەپەرستن، بۆیە پێش ئەوەی بێنە سەر زەوی خوا پەیمانی لێ وەرگرتن، بەڵام چ پەیمانێك‌و چی کرد،؟ هەرچی نەتەوەی نادەم هەیەو لێی بەپاش ئەکەوێ لەیەکەم ڕۆژی دێنە سەر زەوی تاکوو وێران بوونی ئەو زەویەو پشتاو پشت هەمووی هێنایە بەرەو ڕووی خۆی هەروەك خوا لەقورئان باسی نەکات‌و ئەفەرموێ: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ قَالُواْ بَلَى شَهِدْنَا أَن تَقُولُواْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ *أَوْ تَقُولُواْ إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِن قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِّن بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ﴾[1] واتە: خوا نەتەوەی نادەمی هەموو هێنانە بەرەو ڕووی خۆی‌و شاهیدی پێدان‌و فەرمووی من پەروەردگاری ئێوە نیمە؟ گوتیان بەڵێ تۆ پەروەردگاری ئێمەی.نەوەك ڕۆژی قیامەت بڵێن ئێمە ئاگامان لەخوایەتی تۆنەبووە، یا بڵێن باوك‌و باپیرمان لەپێش ئێمە هاوبەشیان بۆ تۆ پەیدا کردبوو، ئێمەش نەوەی ئەوان بوین چ دەسەلاتمان نەبوو. نەی خوایە ئێمە بەکردەوەی نەوان ئەفەوتێنی؟

ئەمەش ئەگەر بەڕاستی بەگوێرەی بیروهۆشی خۆمان لێکی بدەینەوە، دیتنێکی بەرزو گەورەیە، بەزومان‌و نوسین وێنەی دەرناکەوێ‌و بیروهۆشی مرۆڤیش لەچۆنیەتی ئەو کردەوەیە بڕ ناکات، هەرخوا خۆی دەزانێ چۆنی هێنان، چونکە ئەو کارە بەگوێرەی هۆشی ئێمە کارێکی لەتوانا بەدەرە، بەڵام ئەو کردەوەیە بۆ خوا وەك کردەوەکانی ترە، کەئەو هەموزەمینەی دروستکردووە هەموو جۆرە نادەم یزادەی دروستکردووەهیچی وەك یەك نیەو هەمووشی هەریەك کردەوەو ڕەوش‌و یەك ژیانی هەیە، هەمووی لەخانە (خلیە) دروستکردوە هەرخانەیەش نیشانەی تایبەت هەڵدەگرن‌و هەرخانەیەش نیرادەو خواردن‌و ئارەزووجوولەی خۆی هەیە، تاکو ئێستاش نادەمیزاد بێ دەسەلاتە لەچۆنیەتی دروست کردنی ئەو خانانە. نەك هەر ئەو خانانە بەڵکو نادەمیزاد لەهەموو دروست کراوێکی سەر ئەو زەمینە سەرسامە.

---

(١) الاعراف: ١٧٢ - ١٧٣.

ئەو هێنانە بەرەو ڕووەش هەر لەتوانای خوایە بیکات. بەڵام نابێ ئێمە دوو دڵی لەو دیمەنە بکەین کەخوا هێنایەدی. چونکە نادەمیزاد لەدایك دەبێ پاش ماوەیەك هۆشێکی پەیدا کرد هەست بەبوونی دروست کەرێك ئەکات هێنایتیە ئەو دونیایە، ئەو هەستەش لەسروشتو ڕەسەنی ئەو مرۆڤەیە، ئەگەر وا نەبێ بیری لەو خوایە نەدەکردەوە، بەڵکو وەك مااڵت بەڕێگای ژیاندا ئەڕۆیشت.

خوا مرۆڤی وا دروست کردووە بەسروشت، کە گەیشتە تەمەنی تەواوی وای لێهات دەستە ڕاستو دەستە چەپی خۆی ناسی (مرحلة السلطة الذاتية) خۆی بیروباوەڕ هەڵدەبژێریو پەسندی دەکات، ئەوجا یان بەدوای هەواو هەوەسو ئارەزوو ئەکەوێو کاری تێدەکاتو لەسەری دەڕوات، یاخود ڕێگەی سروشتو ڕەسەنی خوا دەگرێو لەسەری دەڕواو هەر خۆشی بەرپرسیارە لەکردەوەکانی. لەگەڵ ئەوەش بەسروشت هەست بە پەروەردگاری خۆی ئەکات، بەدوای بەرزیەتیو چاکەو دادپەروەریو خواپەرستی دەکەوێ، با دەورو بەرو پەروەردەش کاربکەنە سەر هەندێ ڕەوشتی، بەڵام ناتوانن کار بکەنە سەر بیروباوەڕی مرۆڤ. گەلێ جار دەبینی دوو برا لەدایكو باوکێكو مامێكو شوێنێك بەخێوکراونو پێگەیشتوون، هەریەکەیان بیروباوەڕی لەیەکتری جیاوازیان هەڵگرتووە، دایكو باوکیش چ کاریان تێ نەکردوون.

مرۆڤ تەنیا ئەو بەرگو پەیکەرە نیە کە لەبەرچاوە لەسەر زەوی بۆخواردنوخواردنەوە هەوڵ ئەدا، بەڵکو ڕاستەقینەی مرۆڤ ئەو ناوەڕۆکو کاکڵەیە پێی بوویتە مرۆڤێکی بەرزو گەورەلەسەر هەموگیاندارانی سەر ئەو زەویە. کاکڵەکەش گیانە (روح)، ژیانو پاکی ئەو گیانەش هێزو توانا لەپەرستنی خواو بەجێهێنانی فەرمانەکانی وەرئەگرێ. جا ئەگەر ئەوگیانە کەوتە بێ ناگایی‌و لەخۆبایی بوونو ژەنگو تۆزی‌گوناەو گومانو شاردنەوەی ڕاستی‌ودان پێدا نەهێنانی کەوتە سەر، هەرکاتێك ڕەشەبای کارەساتو ناگری لێ قەومانی کەوتە سەر ژەنگو تۆزەکەی سەرگیانی لا ئەبا، ئەو ڕەشەبای کارەساتو ناگری لێ قەومانی کەوتە سەر ژەنگو تۆزەکەی سەرگیانی لا ئەبا، ئەو ڕەشەبای کارەسات‌و

ژیان.لەگەڵ ئەو کردەوانەش خوا وازی لێ نەهێناون هەر ناوە ناوە پێغەمبەرێکی بۆناردوون، تاکو پەیمانو سروشتیەتی خواپەرستیان بەبیربێننەوەو دوور بکەونەوەلەڕەوشتی خراپو ستەمو زۆرداریو بێ دادیو ناڕاوەو کاول کردنو بەرباد کردن، لەدوای هەر پێغەمبەرێکیش بەماوەیەك دیسان رووبان لەو بەرزیەتیە وەرگێڕاوەو وازیان لەڕەوشتی باشو خوا پەرستی هێناوە. هەروەك خوا دەفەرموێ ﴿فَخَلَفَ مِن بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا﴾[1] واتە، دوای ئەوان نەوەکانیان وازیان لەخواپەرستیو نوێژ هێنا، کەوتنە دوای هەواو هەوەسو ئارەزوو، بۆیە تووشی خراپە دەبن، هەموو ملیان لەکوشتنو بڕینو دزیو جەردەیی نا، زۆرداران مەست بوون لەیەکتریان زەوت کرد. گەلانیش (هەروەك ئیمرۆکە) ترساونو سەریان بۆ دانەواندوونو بەقسەیان کردوون.

لەهەموو شتێك سەیرترو لەهەموو شتێك سووك تر بت پەرستی بوو. پەیکەرێك لەسەر وێنەی دروست کراوێکی سەر زەوی، مرۆڤ بەخۆی دروست بکاتو بکرێتە هاوبەشی خوای پەروەردگارو بیپەرستن، یا مرۆڤێك کەخوای خۆی دروستی کردووە ئەوەندەی گەورە بکەنو بیپەرستن، یا بیکەن بەکوڕی خواو دەسەلاتی خوای بدەنێ!!

هەرکاتێك مرۆڤ بیری لەراستی نەکردەوەو لێ نەکۆڵیەوە، کوێرانە بەرێگادا دەڕواتو ئەکەوتە دوای بیروباوەڕی سەیرو چەوتو خوارو لەسەری ئەمێنێتەوە تاکو خوا بەزەیی پێیان دادێت، پێغەمبەریانیان بۆ دەنێرێو ئاگاداریان دەکاتەوەو بەهۆشیان دێنێتەوە، بۆ ئەوەی بێنەوە سەر رێگەی راست. بەڵام ئەگەر هەر بەردەوام بوونو سووربوون لەسەر رێگەی خراپو بەقسەی پێغەمبەرانیان نەکردو خوا تووشی خراپەیان دەکاتو دەیانفەوتێنێ.

ڕۆیشتن لەسەر خراپە ئەنجامی هەر خراپەیە، خوا بەغوونە ناوی زۆر لەو گەلانەمان لەقورئان بۆ باس دەکات کە لەسەر بەدڕەوشتی مانەوە ئاسەواریان بڕاوە، وەك گەلەکەی حەزرەتی نوح بتیان دەپەرست، نوح پێغەمبەر (ﷺ) نۆ سەدو پەنجا ساڵ لەناویان مایەوە، ئامۆژگاری کردن داوای لێکردن بێنە سەر رێگای راستی، بەقسەیان نەکردوبەشێتوخەلفاویاندانەنا، بۆیە خوا هەمووی بەلافاو نقوم کردن. گەلەکەی لووت (لوط) پێغەمبەر زۆربەدڕەوشتو ستەمکاربوون، چەندی حەزرەتی (لوط)

---

(١) مریم: ٥٩.

هاواری کردنێو هەوڵی لەگەڵ دان بەقسەیان، کرد،تاکو خوا ژێر بەرەو ژووری کردن، هەروەها گەلی (میسر) سەریان بۆ فیرعەون شۆڕ کردبوو دەیان پەرست، چەندی حەزرەتی موسا بەڵگەو نیشانەی خوای پێشان دان بەقسەیان نەکرد، خوا لەگەڵ فیرعەون لەناو دەریا نقومی کردن. نەزانینو نەفام هیچ گەلێکی بەپاش نەداوەکەتووشی خراپەو دواکەوتنو مااڵ وێرانی نەکردبنو بیروباوەڕو ڕەوشتو ژیانی هەموو تێك نەدابن.

﴿ باوەڕو باری گەلان پێش هاتنی پێغەمبەر(ﷺ) ﴾

لەو کاتەی خوا پێغەمبەری هەنارد، چەندین ئاینی جیاو بیروباوەڕی هەمەجۆر هەبوون، هەندێکی پاشماوەی ئاینەکانی ئاسمانی بوون، بەاڵم هەموویان گۆڕدرابوون شێوەو مانا ڕەسەنەکەیان نەمابوو وایان لێ کردبوو گیانی راستیو دڵسۆزیان تێدا نەهێشتبوو. هەندێکیشیان ئەوەندە بێتام تونند کرابوون وەك تۆقێك خستبوویانە مل خەڵکەوە، هەندێ ئاینیش خۆیان پەیدایان کردبوو. گەلانی جیهان وا پاشگەز ببوونەوە، داوای پێغەمبەرانیان هەموو خستبووە پشتگوێیان، چەندین خوای دروستکراویان دەپەرست. هەبوو ڕۆژی دەپەرست هەبوومانگو ئەستێرەی دەپەرست، وەك گەلەکەی نەمرودو سوبیەکان.

فارسەکانو ئەوانەی لەژێر فەرمانو دەسەاڵتی ئەوان بوون، لەو کاتە ئاگریان دەپەرستو خانوویان بۆ دروست دەکرد، یا چاڵیان هەڵدەکەند ئاگریان تێدا دەکردەوە لەدەورەی دەسوڕانو لێی دەپاڕانەوەو منداڵیان بۆ دەکردنە قوربانی، پارەو ماڵیان بۆ تەرخان دەکرد، مێژوروکاربەدەستیان بۆ ڕادەگرت نەیاندەهێشت هیچ دەمێك بکوژێتەوە، بەاڵم لەژیانیان هیچ پەیوەندیان بەهیچ یاسایەکەوە نەبوو بەئارەزووی خۆیان هەرچی حەزیان لێبایە دەیانکرد. ئەتەوەیەکی تر هەبوو ئاویان ئەپەرست، چینێك لەوانە ئەسپیان ئەپەرست، چینێکیش گاجووتو مانگایان دەپەرست، تاکو ئێستاش بەشێکی زۆر لەهیندیەکان دەیپەرستن. میسریەکان گۆلکیان دەپەرست،. زۆرترین خەڵکی چینو هیند (براهمایان) دەپەرست. براهما کابرایەك بوو وەك ئەوانو ئێستاش دەیپەرستن. وا بیر ئەکەنەوە کەبراهما خوایەو هەرچی مرۆڤەیە هەمووی لە لەشی ئەو دروست بوون، ئەوجا ئەوەی لەسەری دروست بووە، بەهەمیە

لەهەموان پایەبەرزترن، ئەوانەی لەئانیشکی دروست بوون سەربازەکانن، بازرگانو جوتیارەکانیش لەچۆکی دروست بوون ئەوانەی لەپێی دروست بوون خزمەتکاری براهمیەکانن، نابێ مالو سامانیان هەبێو نابێ بەهیچ جرێکیش لێیان هەلبگەرێنەوە، هەتاکوو بەقسەش نابێ قسەیان لەقسەدا بکەن پێویستە لەسەر هەلە سزا بدرێن ئەگەر کوژراشن تۆلەیان وەک تۆلەی خوێنی سەگێکو یا پشیلەیەک، یا قەلە رەشێک وایە. دوای ئەوە ئاینی (بووزا) لەهیندو چین پەیدا بوو، بووزا کابرایەک بوو ئاینێکی دانا، باوەڕی بەخوا نەبوو کە کاروباری خەلک هەلدەسوڕێنێ، داوای لەخەلک کرد کەدوورکەونەوە لەخۆشی ئەو دونیایە، هەروەها ویستی خەلک دوور بکاتەوە لەئازاری بڕەهمیەکان[1]، دوای مردنیشی خەلکەکە بوونە بت پەرست.

دوای ئەوە کۆنفوسیۆش[2] لەچین پەیدا بوو، ئەویش باوەڕی بەچەند خوایەک پەیدا بوو دوایی ویستی بیروباوەڕ نوێ بکاتەوە داوای لەخەلک کرد ئاسمانو ئەستێرەو فریشتەکان بپەرستن. هەندێ نەتەوەش مرۆڤیان بەزیندوویی و بەمردوویی دەپەرست[3]. هەندێکیش جنۆکەیان دەپەرست، هی تریش بتیان دەپەرست.

بت پەرستیش دەردێکی زۆر کۆن بوو لەسەردەمی نوح پێغەمبەر پەیدا بوو، بتێکی زۆریان هەبوو ناویان لێندرابوو، وەک (یەعوق)و (یەغوث)و (نەسر). وای لێهاتبوو زۆرانی تریش لەدانیشتوانی سەر ئەو زەویە شتێک سوودیان لێ وەربگرتبایە دەیانپەرست.

جوولەکەکانیش بەتەواوی بیروباوەڕی ئاینەکەیان گۆڕی بوو، تاکو ئێستاش عوزێر پێغەمبەر بەکوڕی خوا دادەنێن، بەئارەزووی خۆشیان شتی وایان لەئاینەکەیان زیاد کرد شتی واشیان بەپاڵ خوا دا، بەهیچ جۆرێک لێی ناوەشێتەوە (پەنا بەخوا) دەڵێن، خوا پەشیمان نەبێتەوەو ئاگای لەشت نامێنێو ماندوو دەبێو زۆرەبانی دەگرێو سەردەکەوێو ژێر دەکەوێ لەگەڵ گەلێ شتی تریش، کە لەکتێبەکانی

---

١) السيرة النبوية، الشيخ ابي الحسن الندوى، لاپەرە، ٢٦.

٢) السيرة النبوية- الشيخ ابى الحسن الندوى، لاپەرى، ٢٦.

٣) بەڕێکەوت تووشی کابرایەکی حەبەشی بووم لێم پرسی گوتم ئێوە چ دەپەرستن؟ گوتی ئێمە هیلا سیلاسی پاشامان دەپەرست. گوتی نێستا کەمردووە هەر دەیپەرستین!.

ئەسفاری قەدیمدا نوسراوە، زۆر ڕەوشتی تریشیان بەئارەزووی خۆیان داناوەو لەسەری دەڕۆن.

خۆشیان بەهەڵبژاردەی خوا دەزانن‌و بەهەشتیان کردۆتە تایبەت بەخۆیان، خۆیان لەهەموو گەلێك بەرزتر دەگرن، کردوویانە بەڕەوشت کە لەکاتی بێ دەسەڵاتی سەر شۆڕ بکەن‌و لەکاتی دەست ڕۆیشتن لەستەم‌و خراپە نەگەڕێنەوە، درۆو دوو ڕوویی لەگەڵ خەڵك بکەن، شتێکی باشە لەلایان مالّی خەڵکی بە بەڵاش بخۆن، شەرمیشیان بەخۆ نیە هەر کاتێك تووشی بێ ئابڕوویی بن.

مەسیحیەکانیش (گاورەکان) ئاینەکەیان شەپۆلی بت پەرستی کەوتە سەر، وایان دەست لەو ئایینە وەردا گیانیان تێدا نەهێشت. ئاینی مەسیحی ماوەیەکی کەم لەسەر ڕاستی مایەوە، دوایی دوو کەس توانیان بەتەواوی بیگۆڕن‌و تێکی بدەن. یەکەمیان (سانت پۆلس) بوو شتی وای بۆ زیاد کرد هێنایە ڕێزی بت پەرستی، دووەمیشیان (شاقوستەنتین) بوو، شای ڕومەکان، ئەو پیاوە قەشەو مەتران‌و پەتریقەکانی کۆکردەوە، داوای کرد ڕێبازی ئایینەکە بکەنە یەك، ئەوانیش گەیشتنە ئەوەی کەباوەڕیان بەخوا هەبێ‌و عیسا پێغەمبەریش بەکوڕی خوا دابنێن‌و دەسەڵاتی خوایەتی پێ بدەن، واشیان دانا کەخوا ویستویەتی ئەو کوڕەی بکوژرێ‌و چوار میخەی بکێشن تاکو گوناهی خەڵك لەسەر زەوی بستڕێتەوە، ئەوجا زیندوو بۆوە‌و چووە ئاسمان، لەهەمان کاتیش، مەتران‌و یەتریقەکان‌و کاردینالەکان‌و پاپایەکانیان کردە وەکیلی خوا، مافیان دایە خۆیان بەئارەزووی خۆیان حەڵاڵ حەڕام بکەن حەڕامیش حەڵاڵ بکەن. (هەروەك خوا لەقورئان باسی کردوە ئەفەرموێ ﴿اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِّن دُونِ اللَّهِ﴾[1] واتە. پاپایەکان‌و کاردینال‌و مەترانەکانیان لەجیاتی خوا کردە پێشەوا.

﴿ باری عەرەب لەنیو دوورگە، پێش هاتنی ئیسلام ﴾

عەرەبەکانیش لەنیوە دوورگەی عەرەبدا، لەگەلانی تری جیهان چاکتر نەبوون، ئەوانیش ڕوویان لەئاینی ئیبراهیم پێغەمبەر‌و ئیسماعیل پێغەمبەر وەرگێڕایەوە، کەوتبوونە بت پەرستی. هۆی ڕوو وەرگێڕانەکەش کلیرایەك بوو بناوی (عەمری کوڕی لحی بوو)، پیاوێك بوو دەوڵەمەند بەدەسەڵات،

(١) التوبة: ٣١.

هەموو دانیشتوانی مەککە سەریان بۆ شۆڕکردبوو. جارێك چوو بۆ شام، چاوی بەدانیشتوان کەوت، بتیان دەپەرست، پرسیاری لێکردن گوتی ئەوانە چین؟ گوتیان ئەوانە داوامان جێبەجێ دەکەنو بارانمان بۆ دەبارێنن. ئەویش بتێکی گەورەی هێنا بۆ مەککە، ناوی لێنا (هوبەل) لەکەعبەی داناو فەرمانیدا هەموو کەس کڕنووشی بۆ ببات. لەو ڕۆژەوە بت پەرستنیان لێ بووە خوو و ڕەوت، لەهەموو نیو دوورگە بت پەرستن پەرەی ستاند، وای لێهات هەموو ماڵێك بتێکی هەبوو، پاراستنو خێرو چاکەی خۆیان لەو بتە داوا دەکرد، هەر کەسێك بیوستبایە بۆ هەر شوێنێك بچێت، دەچووە بەردەم بتەکەی دەستی پێدا ئەهێناو دەمو چاوو لەشی خۆی پێ ئەسڕیەوە لەگەڕانەوەشیان هەر وایان دەکرد.

لەپیاوێك ئەگێڕنەوە ناوی (ئەبو عەتارید) بووە. وتویەتی ئێمە لەپێش ئیسلام بت پەرست بووین، هەرکاتێك بەردێکی لەبتەکەمان چاکترو جوانتر دەست بکەوتبایە ئەمانهێنایەوە ماڵەوە بتەکەمان فڕێ ئەداو ئەومان لەجێی دادەنا!، ئەگەر کەسێکیش بەردی باشی دەست نەکەوتبایە مستە خولێکی ئەهێنا مەڕێکی لەسەر دەدۆشی لەدەورەی کەعبەی دەگێڕاو دەیبردەوە ماڵەوە سەجدەی بۆ دەبرد. شتێکی زۆر سروشتیە هەر گەلێك خواپەرستی لەناو نەما، ڕەوشتو کردەوەشیان ئەبێتە بەڕەڵایی، ئەو عەرەبانەش ڕەوشتی وا خراپیان لەناو پەیدا بوو، یەك لەوانە جگەرگۆشەی خۆیان کچی عازەبو جوانیان دەکوشت، یا بەساوایی زیندە بەچاڵیان دەکرد، چونکە سەریان بۆ ڕەوشتی پڕوپوچی تیرەیی شۆڕ کردبوو شەرمیان بەزاوایان بوو، پێیان شتێکی کەمی بوو، چینی هەژارەکەش لەبەر هەژاری کچەکانیان دەکوشت[1].

لایەنی ژیانی ئابووریش بەجارێك شێوا بوو، زۆربەی هەرەزۆری خەڵك کۆچەربوون لەسەر بەخێو کردنی مااڵت ئەژیان، دانیشتوانی شارەکانیش بە بازرگانی ئەژیان، خەڵکە هەژارەکەش کەزۆربەی خەڵك بوون لەژێر باری قەرزی دەوڵەمەندە کەپشتی چەما بۆوە. ربیا خواردن یاسایەکی لەباو بوو، کاری پێ دەکرا، هەژاری بێ دەست مایەو بێ زەوی‌و بێ مااڵت ناچار بوون بەهەر مەرجێك بوایە پارە لەدەوڵەمەند قەرز بکەن، دەوڵەمەندەکەش یەك بەچەندانە سوودی لێ وەرنەگرتن، کەکاتی پارەدانەوە دەهات هەژارەکە پێی نەئەدرایەوە، ئیتر سوودەکە زیادی دەکرد، قەرزادانەوەکەش دوا دەخرا، بەو حاڵە

(١) بت پەرست لەهەموو کاتێك‌و شوێنێك هەر بت پەرستە، لەکاتی نوسینی ئەو لاپەڕەیە، وا نەبینم تەلەفزیۆنی ئینگلیزی نافرەتێکی هیندی پیشان نەدات دوو کچی ساوای لەسەر حەسیر دریژ کردووەو ئەگرین، کابرای دەنگوباس خوێن ئەلێ: دایکیان شیریان پێنادات تاکو بمرن، چونکە حەز ناکات کچی هەبێ.

نەو پارەیە گەلێ زۆری زیاد دەکردو هەژارەکە لەژێری نەدەهاتە دەر. دەبوایە ببێتە دیلی کابرای دەولەمەندو دەیفرۆشت.

ژیانی کۆچەری رەشماڵ نشینیو هۆزایەتیش وای لەخەڵکی جەزیرە کردبوو، هەردەم لەجەنگو شەڕو شۆڕدا بوون، نەویش لەسەر پووشو پاوانو ناو، یا لەسەر شتی کەم گەلێ جار لەسەر سەگێك یا حوشترێك یا بزنێك یا مەڕێك بەشەڕ دەهاتن، بەچەندان کەسیان لێك نەکوشتو چەند سالێشی نەخایاند. بۆ نموونە کابرایەکی ناو (کولەیب) هەر بەهەوەس لەکاتی دۆشین، تیرێکی لەگوانی حوشترێکدا، هی ژنێك بوو ناوی (بەسوس) بوو، شیرو خوێن تێکەڵ بوو، شەڕ لەنێوان بەرەی بەکرو توغلوب هەڵگیرسا چەند سالێ خایاندو بەسەدان ژن بێوەژن بوون، بەهەزاران منداڵ هەتیو بوون تۆڵەستاندنەوەش کارێکی گەورەی هەبوو لەسەر ژیانی خەڵك، هەر کاتێ هەڵیان دەست بکەوتبایە بەسەریەکیاندا نەدا، تۆڵەی شەڕی پێشویان دەکردەوە، گەلێك دەبوونە کوێلەو دەفرۆشان. خواردنەوەو قومارو بەدڕەوشتیش زۆر لەباوبوون، هەستیان بەخراپەی نەو ڕەوشتانە نەدەکرد.

ئافرەت لەلایان، بەچاوێکی زۆر سووك تەماشا دەکرا، لەکەڵوپەل گەلێ بێ نرختربوو، هەر پیاوە ماوەی هەبوو چەند ژنی بیویستبایە دەیهێنا، زۆر پیاوی وا هەبوو بیستو پێنج ژنی هەبوو. لەمیرایتش هیچ ژنێك بەشی نەدەدرا، ئەگەر تەڵاقیش بدرابایەو یا مێردەکەی بمردبایە نەیاندەهێشت شوو بکاتەوە، هەر ژنێك مێردەکەی مردبایە، یەکێك لەمیرات گرانی مێردەکە، چ بۆ مێردەکەی بوایە، یا کوڕەکەی، پارچە جلکێکی دەخستە سەر سەری ژنەکە نەو ژنە دەبووە هی نەو کەسە، ئارەزووی بوایە مارەی دەکرد، یاخود لەماڵ دەیهێشتەوە.

ڕەگەز پەرستیو هەواو فیزو خۆ بەگەورە زانین وای لێ کردبوون، هەر هۆزەوە یا هەر تیرە خۆی لەویتر بەگەورەتر دائەناو بەچاوێکی سووك تەماشای نەوی تری دەکرد، هەتاکوو دانیشتوانی گوندێك خۆیان لەدانیشتوانی گوندەکەی تر بەگەورەتر دادەنا.

جادووەتیو ئەستێرەگرەوە فاڵچیەتیو شیربازی لەباوبوو، بازاڕی جادوەکانو فاڵچیەکان زۆر گەرم بوو، کارێکی گەورەیان کرد بووە سەر ژیانی نەو خەڵکە، چونکە زۆربەی هەرەزۆری میللەتەکە نەخوێندەواربوون، بەبیروباوەڕی بێ مێشکی (خرافی) زوو هەردەخەڵتان (تاکو ئێستاش نەو بیرو هۆشە لەلای هەندێ کەس هەر ماوە).

لەبارى سياسيشەوە زۆرترينى ناوچەكانى نيو دورگەى عەرەب، لاى ڕۆژهەلاتو سەرووى ڕۆژهەلاتى لەژێر دەستى فارسو لاى سەرووشى لەژێر دەستى رومو لاى خواروشى لەژێر دەستى حەبەشەبوو، تەنيا ناوەڕاستەكەى نەبێ ئەويش لەبەر وشكو بێ ئاوىو دووري، دەستيان بەسەردا نەگرتبوو، ئەوانيش بەشێوەى كۆچەرىو هۆزايەتى مابوونەوە. بەو شێوەيە عەرەب بەجارێك دواكەوتوو بوون، ڕەوشتێكى چاكيان نەبوو مەگەر كەمێك نەبێ وەك ميوانداريو چاوتێرىو ئازايەتىو پارێزگارى كردنى هەندێكيان لەهەژارى، بەڵام لەشوێنى خۆى بەكاريان نەئەهێنا، چاوتێريەكەيان بەشێوەيەكى دەست بڵاوىو نەزان بەكاردەهێنا. ئازايەتيەكەشيان لەخراپەو ستەمكارى بەكاردەهێنا، ميواندارىيەكەشيان بۆ ناوبوو نەك بۆ خزمەتى خەڵكە كەبێت.

ئا لەو كاتە خوا بەزەيى بەدانيشتوانى سەرزەوى دا هات، نوێكەرەوەى ئايينو بيروباوەڕ سەرچاوەى ژيانى بۆ ناردن تاكو لەو دەردەسەريەو ئەشكەنجەو ديلىو بەندىو سەرخۆشيە رزگاريان بكات. بۆ ناسينو زانينى ژيانى ئەو پێغەمبەرەش، دەبێ بگەڕێينەوە بۆ سەرباسى ژيانى باپيرە گەورەى، كەحەزرەتى ئيبراهيم پێغەمبەرە.

﴿ ئيبراهيم پێغەمبەر(ﷺ) ﴾

ئيبراهيم پێغەمبەر (ﷺ) لەنەتەوەيەك بوو، بت پەرست بوون، مێژوونووسەكان ئەڵێن لەبابل ژياون، بەڵام بەگوێرەى ئەو شوێنەوارانەى كە لەدەوروبەرى شارى رانيە هەيەو ماون، ئەبێ لەناوچەى بيتوێن لەكوردستان ژيابن.

(ئازەر) مامى حەزرەتى ئبراهيم بوو، مامى بووە، بەناوى باوك ناوى هاتووە، دارتاش بوو بتى دروست دەكردو دەيفرۆشت. پاشايەكەشيان ناوى نەمرود بوو، لەسەر بت پەرستنى گەلەكەشيەوە داواى خوايەتى كرد، گەلەكەش هەروەكو هەموو كەلێكى ترسنۆك مليان بۆ شۆر كردبوو.

ئيبراهيم پێغەمبەر (ﷺ) هەر بەلێكدانەوە، بيروباوەڕى بت پەرستى بەڕەوشتێكى سووكو بێ نرخ دادەنا، دەيگوت بتێك كەنادەميزاد بۆ خۆى لەدار دايتاشێو ڕێكى بخات چۆن دەبێ بيپەرستێ!.حەزرەتى ئيبراهيم (ﷺ) گەلێ جاران لەگەڵ باوكو خزمەكانى لێيان دەبووە دەمەتەقێ

دەیگوت ئەو پەیکەرانە چین ئێوە دەیان پەرستن، ئەوانیش دەیانگوت ئێمە باوك‌و باپیرانی خۆمان ئەوها دیوە بتیان پەرستووە، ئەویش پێی دەگوتن ئێوەو باووباپیرانتان لەتاریکیو نەزانن‌و ڕێگەتان بزرکردوە، گوتیان تۆ بەڕاستیتە یان گاڵتەمان لەگەڵ ئەکەی؟ گوتی من بەڕاستیمە، شەوانیش بەتەنیا بیری نەکردەوە و تەماشای ئاسمانی دەکرد دڵێ ڕوونك دەبوو. خوا بیروهۆشی ئەوەندە تیژو فرەوان کردبوو هەموو شتێکی شێ دەکردەوە.

شەوێك لەگەڵ خزمەکانی دانیشتبوون رووی لەئاسمان کرد، گوتی ئێوە بت دەپەرستن، من وابزانم ئەو ئەستێرە ڕەوشەن‌و جوانەی وا دەدرەوشێتەوەو ئەو ئاسمانی رازاندەوەتەوە دەبێ ئەوە خوا بێ‌و کەلکی پەرستنی هەبێ، بەڵام کەئەستێرە ناوابوو. گوتی شتێك ناوابێ نابێتە خواو من شتی ئاوا بووم خۆش ناوێ. بۆ شەوی داهاتوو مانگی دیت، گوتی دەبێ ئەوە خوا بێ، کەئەویش ناوابوو گوتی ئەگەر خوای من ڕێگەم پێشان نەدا، دەبمە یەك لەو کەسانەی ڕێیان بزرکردوە.

سەرلەبەیانی کەڕۆژهەڵات گوتی نەخێر دەبێ ئەوە خوا بێت ئەوە لەهەموویان گەورەترە، کەئەویش ناوابوو، گوتی نابێ خوا بزر ببێت، خوا ئەو خوایەیە کەئەو هەموو ئەستێرەو مانگ‌و ڕۆژو خەلکەی دروست کردووە، لەبەر ئەوە من بەشدار نیمە لەوەی ئێوە دەیپەرستن، هەروەك خوا لەقورئان دا باسی دەکات ئەفەرموێ، ئیبراهیم گوتی ﴿إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَاْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾[1] واتە، ڕووی خۆم کردە ئەوەی کەهەموو ئاسمانەکان‌و زەوی بەڕاستی دروست کردووە، من لەوانە نیمە کەهاوتا بۆ خوا پەیدا ئەکەن. ئیبراهیم پێغەمبەر دڵی بەڕۆشنایی خوا ڕۆناك بوو، کەوتە باوەڕێکی ڕاستەقینە بەخوا. زۆری دڵ بەباوکی دەسوتا دەیویست بیهێنێتە سەر ڕێگەی ڕاست هەروەك خوا لەقورئان باسی دەکات‌و دەفەرموێ ﴿إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنكَ شَيْئًا * يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا * يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا * يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَن يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِّنَ الرَّحْمَنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا * قَالَ أَرَاغِبٌ أَنتَ عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرَاهِيمُ لَئِن لَّمْ تَنتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا * قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا * وَأَعْتَزِلُكُمْ وَمَا

(١) الانعام: ٧٩.

﴿تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ وَأَدْعُو رَبِّي عَسَى أَلَّا أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي شَقِيًّا﴾[1] واتە، ئیبراهیم بەباوکی گوت ئەی باوکی، من بۆ چ شتێك دەپەرستی گوێی لەهیچ نیەو هیچ نابینێو چ بەکەڵکیشت نایێ، ئەی باوکی خۆم، من زانیەو ڕۆشنایی باوەڕم بۆ هاتووە تۆ لێی بێ ئاگایو بۆت نەهاتوە، وەرە بەقسەم بکە ڕێگەی ڕاستت پێشان ئەدەم، لەمە ترسی ئاگر ڕزگارت ئەبێ، ئەی باوکی خۆم من زۆر دەترسم دوای مردنت تووشی سزای خوا ببیتو ببێ بەهاوڕێی شەیتان (بەڵام لەسەر ئەو هەموو هەوڵەی کە لەگەڵ باوکیدا، بێ سوود بوو کەڵکی نەگرت). باوکی پێی گوت وا دیارە تۆ ڕقت لەخوایەکانم ئەبێتەوە، ئەگەر واز نەینی بەردبارانت دەکەم. ئەوجا لێم دوورکەوە لێرە مەمێنەو چیتر نەیەیتەوە بۆ لام. ئەویش زۆر بەڕێزوشەرمەوە پێت گوت، لەخۆتانو لەوەی ئیپەرستن دوورئەکەمەوە، لێشم مەترسە چ خراپەیەکم بۆ تۆ نابێو لەلای خواش بۆت ئەپارێمەوە. خوا لەگەڵ من زۆر بەسۆزە، ئومێدەوارم خوا تووشی خراپە نەکات).

خەڵکەکەش ئەو کاتە بتخانەیەکیان هەبوو، هەموو تەکانیان لێ کۆکردبۆوە، ڕۆژێك بەبۆنەی جەژن بۆ گێرانی ناهەنگ چوونە دەرەوەی شار، تەنیا ئیبراهیم نەچوو، خۆی نەخۆش کرد. کە شار چۆڵ بوو، دەستی دایە بیورێكو چووە بتخانە، دیتی بتەکان هەمووی خواردنیان لەبەردەم داندراوە، پێی گوتن بۆ خواردنەکەتان ناخۆن؟ بۆ چ قسە ناکەن؟ وەڵام بدەنەوە.

ئینجا دەستی کرد بەشکاندنیان تاکوو هەمووی شەقو پەق کردن، تەنیا بتی گەورە نەبێو بیوەرەکەشی لەسەرشانی ئەو داناو بەجێی هێشتن. خەڵکەکە لەسەیرانو ئاهەنگەکە گەڕانەوە، بەڕەوشتی خۆیان چوونە بتخانە بۆ پاڕانەوە، دیتیان هەموو خوایەکانیان شەقو پەق کراون. زۆریان بیر لەو بەسەرهاتە کردەوە گەلێك تووڕەو خەفەتبار بوون، دوایی گەیشتنە ئەو باوەڕە گوتیان هەبێو نەبێ لاوێك هەیە ناوی ئیبراهیمە، گەلێ جار ناویان بەخراپە دێنێ، هەر ئەو وای کردوە، گوتیان بچن بیهێنن با لەبەرچاوی خەڵك لێکۆڵینەوەی لەگەڵ بکەین، بەخێرایی چوون هێنایان لێیان پرسی تۆ وات لەو خوایانەمان کردوە؟ ئەویش گوتی لێیان بپرسن ئەگەر قسە ئەکەن بزانن کێ وای لێ کردوون، بەڵام وا بزانم بتە گەورەکەیان وای لێ کردوون، گوتیان ئەوە بێ گیانو جووڵەیە چۆن وا ئەکات؟ ئەویش گوتی

---

(١) مریم: ٤٢- ٤٨.

نەی چۆن ئێوە شتێکی بێ گیانو بێ جوولّە دەپەرستن؟ لەپێشا هەندێ ڕامانو بیریان کردەوە قسەکەیان پەسەند کرد، بەلاّم دوایی هەلّگەڕانەوە. بەلاّم نەمرودی پاشان سەری بۆ حەقو ڕاستی دانەواند، وا تێدەگەیشت دەسەلاّتو پاشایەتی لەدەست نەچێ، لەبەرئەوە لەگەلّ ئیبراهیم پێغەمبەر (ﷺ) کەوتە دەمەتەقێ، هەروەك خوا لەقورئان باسی دەکات نەفەرموێ ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَآجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾[1] واتە. ئایا باسی نەمروودی بێ باوەڕت نەزانیوە کەدەمەتەقێی لەگەلّ ئیبراهیم کرد، ئەو نەمروودەی کەخوا سامانو دەسەلاّتی پێدا، لەخۆی بایی بوو، داوای خوایەتی کرد. نەمرود لەئیبراهیم پێغەمبەری پرسی خوای تۆ کێیە؟ ئیبراهیم (ﷺ) گوتی خوای من ئەو خوایەیە کەهەموو شتێکی دروست کردوەو دەژێنێو دەمرێنی نەمرود گوتی منیش دەژێنمو دەمرێنم، (دوو پیاوی هێناو یەکیانی کوشتو ئەویتری بەردا، گوتی ئەوها دەژێنمو ئەوها دەمرێنم) ئیبراهیم پێغەمبەر گوتی خوای من ڕۆژ لەڕۆژهەلاّتەوە دێنی بۆ ڕۆژئاوا، دەتۆ لەڕۆژئاواوە بەرەو ڕۆژهەلاّتی ببەو ڕێگەی هاتو چۆی پێ بگۆڕە. بەو قسەیە نەمرود سەرسام بوو حەپەسا هیچ قسەی پێ نەکرا، میللەتێك ستەمکار بێ خوا ڕێگەی پیشان نادات.

بڕیاریان دا، گوتیان با پاڵپشتی خوایەکانمان بکەین، ئیبراهیم بەئاشکرا لەبەرچاوی خەڵك بسووتێنن. هەستان چاڵێکی گەورەو قوڵیان هەلّکەند، دارێکی زۆریان تێکرد، کردیانە کێشەیەکی زۆر گەورەو ئاگریان تێبەردا، کەئاگرەکە داگیرسا مەشخەڵی ئەوەندە بڵندبوو، دەنگی لرمەو گڕمەو گڵپەی ماوەیەکی زۆر ئەڕۆیی کەس توانای نەبوو لێی نزیك بێتەوە، ناچار بەمەنجەنیقئیبراهیم پێغەمبەریان هاوێشتە ناوی[2]. خوا لەو کاتە فەرمانی بەئاگرەکەداو هێزی سوتاندنی پێ ڕاگرت، هەروەك لەقورئان

---

(١) بقرە: ٢٥٨.

(٢) ئەو شوێنەی کەئاگرەکەیان لێ کردەوە لەدۆڵێکە لەکێوی ماکۆك لەنزیك گوندی (سەروچاوە) لەقەزای ڕانیە لەکوردستان. چاڵێکی زۆر قوڵو فرەوانە پێی دەڵێن (دۆڵ ناران)، دانیشتوانی ئەو ناوچەیە دەڵێن لەباب و باپیرانەوە بیستومانە کەکاتی خۆی ئاگریان لەناو ئەو چاڵە بۆ حەزرەتی ئیبراهیم کردووتەوەو هاوێشتیانە ناوی. ئەو چاڵە تاکو ئێستاش دەورووپشتو ناوی گیاو درەختی لێ سەوز نابێ!.

ئەفەرموێ ﴿قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَى إِبْرَاهِيمَ﴾[1] واتە: (وتمان ئەی ئاگر سارد بەو بێ زیان بە لەسەر ئیبراهیم). لەپاش ئەوەی ئاگرەکە داکەوت، ئیبراهیم پێغەمبەر هاتە دەرەوە، تۆزو خۆڵەمێشی لەسەر خۆی داتەکاند، ئە وخەڵکە بێ باوەڕانە سەرسام بوون و بەدامار سەرشۆڕی گەڕانەوە، ئەوجا ئیبراهیم بەخۆی و سارا خاتوونی خێزانی و (لوط)ی برازای وڵاتەکەیان بەجێهێشت.

﴿ کۆچ کردنی ئیبراهیم پێغەمبەر بۆ شام ﴾

پاش ئەوەی خوا حەزرەتی ئیبراهیمی لەسووتان رزگار کرد، وڵاتەکەی بەجێهێشت، هەروەک بەسەرهاتی زۆربەی پێغەمبەران، خوا کۆچ کردنی بۆ دانابن. لەگەڵ سارا خاتوونی خێزانی و لوت (لوط)ی برازای ڕووی کردە شام، لەوێشەوە لەگەڵ سارا خاتوون چوو بۆ میسر.

پاشاکەی میسر پیاوێکی بت پەرست و بەدڕەوشت بوو، کەچوونە لای، (ئایا بردنیسان وەیا خۆیان چوونە لە لای)، کەچاوی بەسارا خاتون کەوت زۆ جوانی هاتە بەرچاو، لەحەزرەتی ئیبراهیمیی پرسی ئەوە چی تۆیە؟ ئەویش گوتی ئەوە خوشکمە. (دەڵێن بۆیە وای گوت، بەو هومێدە لێی زەوت نەکات، ئەگەر زەوتیشی بکات، ئەو جۆرە شوورەییەی نەیەتە سەر کەبەهۆی زەوت کردنی ژن دێتە سەر پیاو). کەشەودا هات پاشاکە سارا خاتونی بردە لای خۆی بەڵام شپرزەیی و ترسێکی زۆر بەتین پاشای داگرت نەیتوانی دەستی بۆ ببات. بەیانی بانگی حەزرەتی ئیبراهیمی کرد، زۆری پەشیمانی پیشان داو کەنیزەیەکی ڕەوشت باش و جوانیشی پێشکەش کرد، ناوی (هاجەرە) بوو حەزرەتی ئیبراهیم گەڕایەوە شام و پاش ماوەیەك کوڕێکی لەهاجەرە بوو ناوی لێنا ئیسماعیل. پاش چەند مانگێك فەرمانی خوای بۆ هات، هاجەرەو ئیسماعیلی بردە مەککە لەنێوان گردی سەفاو گردی مەڕوە لەنزیك شوێنی کەعبە کەپرۆکەیەکی بۆ کردن و هەندێ خورماو ئاوی بۆ داناو بەجێی هێشتن. هاجەرە زۆر لەحەزرەتی ئیبراهیم پاڕایەوە بەجێیان نەهێڵی، حەزرەتی ئیبراهیم گوتی ئەوە فەرمانی خوایە ئەبێ ئێوە لێرە بەجێ بێڵم، هاجەرەش گوتی کەواتە نافەوتێین.

---

(١) الانبياء: ٦٩.

حەزرەتی ئیبراهیم لەبەر خوا بۆیان پاڕایەوە هەروەك خوا لەقورئان باسی کردوە دەفەرموێ، گوتی ﴿رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنتُ مِن ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِندَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُواْ الصَّلاَةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِّنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُم مِّنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ﴾[1] واتە، ئەی خوایە من منداڵی خۆم لەدۆڵێکی بێ ئاوو بێ کردار لەلای ماڵی بەڕێزت (واتە کەعبە) جێگیر کرد، تاکو تۆ بپەرستن و نوێژ بکەن، خوایە تۆ وابکەی دڵی هەندێ کەسانیان بۆ نەرم بکەی یارمەتیان بدەن، خوایە میوەو خواردەمەنیان پێ بدەو بیانژێینە، ئومێد وایە سوپاسی چاکەت بکەن. ئەی خوایە تۆئاگاداری و نەزانی بەوەی کەئەیشارینەوەو بەوەی دەردەبڕین، هیچ شتێك لە وزەویەو لەو ئاسمان لەخوا بزر نابێ و ناشاردرێتەوە.

هاجەرە بەتەنیا لەگەڵ کوڕەکەی لەو دۆڵە وشکو بێ ئاوو بێ داروبارو گەرمە رایبوارد، بەخورماو ئاو ژیاو شیری دایە کۆرپەکەی، دوای چەند رۆژان ئاوی لێ بڕاو هەراسان بوو، چارەی نەما کەوتە هەوڵ دانی، بزانی ئاو پەیدا بکات، دەنا مردنی خۆی و کۆرپەکەی چاوەڕوان نەکات، چار نەما کۆرپەی بەجێهێشتو کەوتە گەڕان بەولاو بەولاداو بەخێرایی چووە سەر گردی (سەفا) بەچوار دەوریدا روانی، بزانێ ڕێبوارێك، دارێك درەختێك تەیرێك نابینێ، هیچی نەدیت. لەتاوان بەخێرایی گەڕایەوە سەر کۆرپەکەی دیسان راست بۆوە بەخێرایی ئەوجارە چووە سەرگردی (مەڕوە) لەوێش بەهەمان شێوەکەوتە ڕوانین بەولاو بەولادا، هیچی نەدیت دووبارەگەڕاوە سەر کۆرپەکەی، هەتاکوو حەوت جارەی تەواو کرد، چووە سەر ئەو گردو ئەو گرد، ئەگەڕایەوە سەر کۆرپەکەی، لەجاری حەوتەم گەڕایەوە سەر کۆرپەکەی دیتی ئاو لەژێر پاژنەی کوڕەکەی پەیدا بووە، لەخۆشیانو لەتاوان گوتی ئاوەکە کۆبەوە (یا ماء زمزم)، هەر بەخێرایی و بەگوڵمان کوندەکەی پڕ کرد، گۆمە ئاوێکیش کۆبۆوە.

پێغەمبەر (ﷺ) ئەفەرموێ ڕەحمەتی خوا لەهاجەرە بێت، ئەگەر نەیگوتبایە نەی ئاو کۆبەوە، هەتاکو ڕۆژی قیامەت ئاوی لەبەر دەڕۆیی،[2] لەوکاتەش هەندێ تیرە لەدەوروبەری مەککە دەژیان پێیان دەگوتن (بەرەی جورهوم) هەندێك لەنزیك نەو شوێنە بوون دیتیان باڵندە لەسەر نەو شوێنە

---

١) ابرهيم، ٣٧.

٢) فقه السنة: ٦٣٤.

نەسوڕێنەوە. گوتیان هەبێ و نەبێ ئەو بانگدانە بۆنی ئاویان کردوە، قەتیشمان نەبیستوە ئاو لەو شوێنە هەبێ و ئاوەدانیشی لێ هەبووبێ. هەڵسان یەك دوو کەسیان هەنارد، دیتیان ئافرەتێك بەکۆڕپەیەکەوە لەسەر ئاوێك دانیشتوە. ماوەیان لێ خواست و هەندێ ئاویان بردەوە لای تیرەکەیان، ئەوانیش بێ ڕاوەستان چوونە لای هاجەرەو لەگەڵی ڕێك کەوتن کەبچنە ئەوێ و ئاویان بداتێ، بەمەرجێك ئاوەکە هەر لەژێر دەسەڵاتی خۆی بێت. هاجەرە لەو شوێنە لەگەڵی ژیا، حەزرەتی ئیبراهیمیش وازی لێ نەهێنان زوو زوو سەردانی دەکردن.

﴿ سەربڕینی ئیسماعیل "علیه السلام" ﴾

ئیسماعیل گەورە بوو، وای لێهات لەگەڵ باوکی هاتوچۆ بکات و یارمەتی بدات و پشتی بگرێ، حەزرەتی ئیبراهیمیش (ﷺ) زۆری خۆش دەویست و زۆری دڵ پێوە بوو هەردەم لەبیرو بەرچاوی بوو، بەتایبەت کاتی خۆی لەخوا پارا بۆوە کوڕێکی بداتی. لەوکاتەی کەئیسماعیل لەناسکترین و جوانترین پلەی تەمەنی ئەژیا لەگەڵ باوکێکی پیرو دابڕاو لەکەس و کاری، خوا فەرمانی بەحەزرەتی ئیبراهیم دا، ئەو کوڕە نازدارەی سەر ببڕێ، هەروەکو لەقورئان باسی ئەکات ئەفەرموێ ﴿فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِن شَاء اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ﴾[1] واتە، لەو کاتەو لەو هەڵوێستەی کەوای لێهات لەگەڵی بروات و یاریدەی بدات، لەخەودا بینی کوڕەکەی سەردەبڕێ، لەو خەونە تێگەیشت ئەوە دەست نیشانیکە

لە خوا، دەبێ کوڕەکەی بکاتە قوربانی، ئەویش لەجیاتی دەست بکات بەگریان و فرمێسك باراندن، یان بیکاتە شین و شەپۆرو لەخۆدان، نەخێر بەڵکو هیچ دڵی لەدڵ نەداو خەونەکەش فەرمانێکی ئاشکراو ڕاستەوخۆ نەبوو، بەڵام ئەوەندە بەسە بۆ پیاوی پێگەیشتوو خواناس.

لەڕاستیشدا فەرمانەکە زۆر قورس و گران بوو، چونکە داوایەك نەبوو بۆ نموونە تاقە کوڕەکەی بنێرێتە جەنگ و بەو ئومێدە بەڵکە ناکوژرێ و ئەگەڕێتەوە، داوایەکیش نەبوو بەکارێك هەڵبستێ و

---

١) الصافات: ١٠٢.

بەتەمای مردنی نەبێ و پێی بمرێ، بەڵکو داوایەك بوو دەبێ خۆی پێی هەڵبستێ و سەری ببڕێ. ئەوجا لەسەر ئەو حاڵە زۆر بەڕەزامەندی و لەسەرەخۆی فەرمانەکەی وەرگرت. ئەبێ چۆنی جێبەجێ بکات؟ خۆ لەپڕ تاو ناداتە کوڕەکەی تا دەست نیشانی خوا جێبەجێ بکات و لەکۆڵی بکاتەوە. نەخێر زۆر بەشێنەیی بەکوڕەکەی گوت، هەروەکو کارێکی ئاسایی پێ بڵێ، بێ ئەوەی تۆبزی لێبکات، چونکە کاری زۆرداری و تۆبزی پاداشی نیە.

ئیسماعیلیش زۆر بەدڵنیایی و ملکەچی، بێ ئەوەی تارمایی سەربڕین و مردن و بیشێوێنێ و بێ ئەوەی خۆشی بەهیچ بزانی، خوای کردە پشتیوان لەسەر ئەو فەرمانە. گوتی بابە گیان ئەو فەرمانەی پێت دراوە جێبەجێی بکە بەیارمەتی خوا خۆڕاگر ئەبم.

کە باوك و کوڕێك کەوتن. جارێکی تریش بەرزیەتی و گەورەیی و فەرمانبەری لەو هەڵوێستە دەرئەکەوێ، باوك چەقۆی دەست دایێ و کوڕەی لەسەردەم درێژ کرد، کوڕەش هیچ خۆی بانەداو بەدڵنیایی و بەبێ ترسان خۆی بەدەستەوەداو لەسەردەم درێژ بوو. هیچ لەگۆڕی نەما هەموو فەرمان جێبەجێ کران، تەنیا سەربڕین و خوێن ڕژان و گیان دەرچوون مایەوە، ئەوەش هیچ سەنگێگی نیە لەناو تەرازووی خوا، لەپاش ئەوەی هەردووکیان گیان و هەست و ئارەزوویان بەتەواوی هاوێشتە ناو ئەو تەرازووەی کەخوا ویستی. تاقی کردنەوە کەبەتەواوی جێبەجێ کرا مەبەستەکە هاتەدی، تەنیا نازاری لەش خوێن رشتن و لاشەی سەربڕاو مایەوە. خواش نایەوێ بەتاقی کردنەوە ئازارو ئەشکەنجەی بەندەکانی خۆی بدات. لەش و خوێنی ئەوانی کار پێ نیە، ئەوان بەدڵسۆزی ئامادەبوون بۆ دەرمانی خوا، ئەمەش وا دەگەینێ تاقی کردنەوەکەیان حسەرکەوتوانە بڕی، راستی و راستگۆیی ئیبراهیم و ئیسماعیل لای خوا ناشکرا بوو.

ئا لەوکاتە ناسك و تەلەزگەیە، خوا بانگی کرد، هەروەك ئەفەرموێ ﴿وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ * قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ * إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ وفديناه بذبح عظيم﴾[1] واتە، ئەی ئیبراهیم خەونەکەت بەڕاستی جێبەجێ کرد، ئێمە پاداشت و چاکەی پیاوچاکان ئەدەینەوە بەو تاقی کردنەوانەی تووشیان دەبێ و خۆی بۆ ڕادەگرن و بەبێ سێ و دوو دەیکەن. خوا فەرمانی دا بەڕانێکیان

(١) الصافات:١٠٤- ١٠٧.

کردە قوربانی لەجیاتی ئیسماعیل) هەر بۆیەشە قوربانی کردنو قوربانی دان لەڕێگەی خوا هەرماوە.

ئەوجا بەهۆی بەجێهێنانی ئەو فەرمانە گرنگەو هەموو فەرمانەکانی تری خوا، ئیبراهیم بوو بەخۆشەویستی خوا، چونکە بەهیچ شتێکی ئەو دونیایە هەر نەخەڵەتاو لەخوا بێ ئاگا نەبوو، لەفەرمانەکانی دریغی نەکرد. هەروەکو خوا دەربارەی لەقورئان دەفەرموێ ﴿وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى﴾[1] واتە، ئیبراهیم هەموو فەرمانێکی بەجێ هێناو لەخوا بێ ئاگا نەبوو هەموکاتێك خوای لەبەرچاو بوو، بۆیە خوا کردی بەخۆشەویستی خۆی.پاش ئەوتاقی کردنەوە گرانە حەزرەتی ئیبراهیم گەڕایەوە بۆ شام، بۆ بانگ کردنی خەڵك بۆ ڕێگەی راستو بلاوکردنەوەی ئایینی خوا.

ئیسماعیلیش گەورە بوو ژنی لەجورهومیەکان هێناو کەوتە هەوڵو خەباتی ژیانو نان پەیداکردن. جارێك باوکی هاتە سەردانی، بەڵام لەو کاتە ئیسماعیل لەماڵ نەبوو، ژنەکەی ئیسماعیل زۆر بەبێباکی ڕەفتاری لەگەڵ کرد، حەزرەتی ئیبراهیم لێی پرسی کوا ئیسماعیل؟ ئەویش بەڕوویکی گرژ گوتی چووە شتێکمان بۆ پەیدا بکات بیخۆین، لێی پرسی گوزەرانتان چۆنە؟ ژنەکە گوتی گوزەرانمان زۆر خراپە، حەزرەتی ئیبراهیم پێی گوت کەئیسماعیل هاتەوە سەلامی پێ بگەینە، پێی بڵێ کۆسپەی دەرگەی حەوشەکەتان کەڵکی نیە با بیگۆڕێ. ئیسماعیل هاتەوە، ژنەکەی قسەکەی بۆ گێڕایەوە، گوتی کابرایەکی پیرهات، ئەوهاو ئەوهای گوت. ئەویش گوتی ئەوە باوکم بووە، فەرمانی داوە تۆ لەو ماڵە مەمێنەو بڕوە ماڵی باوکت. دوای ئەوە ئیسماعیل ژنێکی تری هێنا. پاش ماوەیەکی تر حەزرەتی ئیبراهیم هاتەوە سەردانیان، دیسان ئیسماعیل لەماڵ نەبوو ژنەکەی بەبێ ناسین بەڕوویکی زۆر خۆشەوە بەپیریەوەچوو، بەخێرهاتنی کرد. حەزرەتی ئیبراهیم لێی پرسی کوا ئیسماعیل؟ ژنەکە گوتی چۆتە دەرەوە شتێکمان بۆ پەیدا بکاتو بیخوێن گوتی گوزەرانتان چۆنە؟ گوتی لەسایەی خواوە زۆرباشە، ئەویش دوعای بۆ کردن گوتی خوایە بەرەکەت بهاوێیە خواردنو گوزەرانیان، پێشی گوت ئەگەر میردەکەت هاتەوە، سەلامی پێ بگەینەو پێی بڵێ، کۆسپەی دەرگەکەتان قایم نەیگۆڕێ، ئەوجا گەڕایەوە بۆ شام.

کەئیسماعیل هاتەوە ماڵ بەژنەکەی گوت کەس نەهاتووە؟ ژنەکەی پێی گوت پیاوێکی پیری

---

(١) النجم: ٣٧.

بەسەنگو بەڕێزهات، سەلامی لێ دەکردی گوتی ئەگەر مێردەکەت هاتەوە پێی بڵێ سەکۆی دەرگەکەتان قایم نەیگۆڕی، ئیسماعیل گوتی ئەوە باوکم بووەو تۆی پەسند کردوە، فەرمانی داوە ناگاداریت بکەم.

پاش چەند ماوەیەکی تر حەزرەتی ئیبراهیم هاتەوە لایان، لەوکاتە ئیسماعیل لەماڵ نەبوو لەبن داربەك لەنزیك بیری زەمزەم خەریك بوو تیری تیژ دەکرد، باوکی چووە لای، کەچاوی پێکەوت، پاش چاك‌و خۆشیەکی گەرم پێی گوت کوڕی خۆشەویستم خوا فەرمانی پێداوم خانوێك لەسەر ئەو بەرزاییە دروست بکەم، پەنجەی بۆ شوێنی ئێستای (کەعبە) درێژ کرد، لەوکاتی شوێنەکەی بەرزتر بوو لەچاو شوێنەکانی دەوروپشتی. فەرمووی یارمەتیم ئەدەی؟ ئیسماعیلیش گوتی بۆ هەموو یارمەتی‌و فەرمانێکت نامادەم.

هەردووکیان دەستیان کرد بەدانانی بناغەکەی، ئیسماعیل بەردی دەهێناو حەزرەتی ئیبراهیمیش بناغەکەی دروست دەکرد، هەردووکیشیان دوعایان دەکرد، لەبەر خوا دەپارانەوە، خوا لەقورئان باسی نەکات، دەفەرموێ ﴿وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ * رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِن ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُّسْلِمَةً لَّكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَآ إِنَّكَ أَنتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ * رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾[1] واتە، ئیبراهیمو ئیسماعیل بناغەی کەعبەیان بڵند دەکرد، لەخوا دەپارانەوە دەیانگوت نەی خوای ئێمە نەو کردەوەیەمان لێ قەبوول بکەی، هەر بەخۆت ناگادارو زانای بەهەموو شتێك‌و بەهەموو کردەوان، خوایە لەو کەسانەمان بژمێری کە بەگوێرەی فەرمانت پەیڕەو دەکەن‌و موسوڵمانن، هەروەها وا بکەی نەوەکانیشمان نەوها بن، خوایە یاساو پەیڕەوی خۆتمان پیشان بدە، یاسای حەجمان پێشان بدە، خوایە بەزەییت پێماندا بێتەوە لەگوناهمان خۆش بیت، لێمان ببوورە، هەرتۆ خاوەن بەزەیی‌و لێبوردەی، ئەی خوایە، پێغەمبەرێکیان بۆ بنێرە فەرمان‌و بەڵگەکانی تۆیان فێر بکات‌و قورئانیان فێر بکات، لەکردەوەی خراپە پاکیان بکاتەوە، هەر خۆت خاوەن دەسەڵاتی‌و هەر خۆت لەکاران دەزانی، چی چاك نەبێت‌و بۆ ئادەمیزاد دەست نەدا فەرمانی لەسەر

(۱) البقرة : ۱۲۷-۱۲۹.

نادەی.

خوا داواکانی حەزرەتی ئیبراهیمی قەبوڵ کرد، پاش چەندین چەرخ حەزرەتی موحەمەدی بۆ هەناردن (بۆیە هەموو جار پێغەمبەر (ﷺ) دەیفەرموو من بەدوعای ئیبراهیمی باپیرم هاتوومە) ئیتر باوك و کوڕ کاریان تێدا کرد، تاکوو دیوار بڵند بوو، حەزرەتی ئیبراهیم بەئیسماعیل، گوت بەردێکم بۆ بێنە لەسەری رابوەستم، تاکو دەستم بگاتە دیوارەکە، ئیسماعیلیش چەند بەردێکی بۆ هێنا کەڵکی نەبوو، تاکوو ئەو بەردە ڕەشەی ئێستاکە لەکەعبە گیراوە، دۆزیەوە بۆی هێنا، ئەوجا حەزرەتی ئیبراهیم دەچووە سەری لەدەورەی دیوارەکەی دەگێڕا تاکوو تەواوی کردو سەریان گرت.

﴿ پیرۆزی کەعبەو بەرزیەتی ئیبراهیم پێغەمبەر "علیه السلام" ﴾

حەزرەتی ئیبراهیم ئەو خانوەی بەفەرمانی خوا دروست کرد، یەکەم جاریش نەبوو ئەو خانوەلەوێدروست کرابێ پێش حەزرەتی ئیبراهیمیش هەر هەبووەو دووبارە لەهەمان شوێن دروستی کردەوە، خوا ڕێزی لەکەعبە نا کە لەقورئان) دەفەرموێ: ﴿وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَن لَّا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ * وَأَذِّن فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ * لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَى مَا رَزَقَهُم مِّن بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ * ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ﴾[1] واتە، ئێمە شوێنی کەعبەمان بۆ ئیبراهیم دەست نیشان کرد، کەبەناوی ئێمە دروستی بکا بەناوی کەسی تر نەبێت. هاوتاو هاوبەشی بۆ ئێمە پەیدا مەکە، هەروەها ئەو ماڵە بەپاکی ڕابگرە بۆ ئەوانەی نوێژی لێ دەکەنو حەج دەکەنو دەپارێنەوە. خوا فەرمانی بەحەزرەتی ئیبراهیم دا کەبانگی خەڵك بکات بێن حەج لەو کەعبەیە بکەن، لەدەوری بسوڕێنو لەخوا بپارێنەوە، بەگوێرەی توانایان چ بەپێیانو چ بەسواری وولاغو حوشتر لەهەموو لایەکەوە ڕووی تێ دەکەن. کەعبە بووە نموونەی یەکیەتی موسوڵمانان. لەعەبدوڵڵای کوڕی عەببباس لەپێغەمبەر

(١) الحج: ٢٦-٢٩.

(ﷺ) دەگێڕنەوە کەحەزرەتی ئیبراهیم چووە سەر کێوی (ئەبو قوبەیسە)و گوتی، ئەی خوایە من چ بڵێم، خوا فەرمووی بڵێ ﴿لبيك اللهم لبيك﴾. ئەم وشەیە یەکەم جار لەزاری حەزرەتی ئیبراهیم دەرچووە. حەزرەتی ئیبراهیم بانگی کردو گوتی خەڵکینە خوا فەرمانی داوە پێم پێتان رابگەیەنم، وەرن بۆ حەج.

ئەوانەی کەبۆ حەج دەچن گەلێ سوودیان پێ دەبڕێ، لەسەرەوەی هەموو سوودێك سوودی خوا پەرستییە، کە لەگوناهان پاك دەبنەوە لەهەمان کاتیش کۆبوونەوەیەکی گشتی موسوڵمانانە، لەهەموو کەناری ئەو زەویە دێن، چاویان بەیەکتری دەکەوێ و یەکتری دەناسن و پێویستی یەکتری دەزانن، هەروەها کەعبە بوو بەشوێنێکی بازرگانی زۆر گرنگ.

حەزرەتی ئیبراهیم (ﷺ) هەموو فەرمانێکی خوای بەدڵخۆش و دڵسۆزی بەجێهێنا، بۆیە بوو بەخۆشەویستی خواو بەهۆی کردەوەکانیشی شایستەی ئەوەی پەیدا کرد کەخوا دەست نیشانی بکات و بیکاتە پێشەوای خەڵك، بۆیە خوا پێی فەرمووی ﴿إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا﴾[1] واتە: تۆ دەکەمە پێشەوای خەڵك.

حەزرەتی ئیبراهیمیش بەئارەزوە سروشتیەکەی هەروەکو هەموو نادەمیزادێك حەز دەکات کوڕو نەوەکانی لەپاش خۆی بەخۆخشی بژین و لەسەر چاکە بڕۆن، خێرا داوای کرد نەوەکانی هەر پێشەوابن، وەك خوا دەفەرموێ ﴿قَالَ وَمِن ذُرِّيَّتِي﴾[2] خوا وەڵامی دایەوە فەرمووی ﴿قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ﴾[3] واتە: ئەوانەی ستەمکارن بەڵێنی من نایانگرتەوە وەری ناگرن. ئەوانەی ستەم لەخۆیان دەکەن و ڕێگای چەوت و خوار دەگرن و ئەوانەی ستەم لەخەڵك دەکەن و مافیان نەدزن و ئەخۆن و زەوت ئەکەن و دەست درێژی ئەکەن و لەسنووری خوا لانەدەن، ئەوانە نابنە پێشەواو بۆ پێشەوایەتی دەست نادەن، چونکە خزمایەتی بەخۆێن و پشت نابێتە هۆی ئەوە پێشەوایەتی بۆ کەس بمێنێتەوە، ڕەگەزو خوێن و گۆشت نابێتە بەڵگەو پەیوەندی بۆ پێشەوایەتی و سەرداریەتی، بەڵکو پێشڕەوی تەنیا بەبیروباوەڕو کردەوەیە، بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێ ﴿العلماء ورثة الانبياء﴾واتە، زانایانی

(١) البقره: ١٢٤.
(٢) البقره: ١٢٤.
(٣) البقره: ١٢٤.

ئیسلام میرات گری پێغەمبەرانن. نەیفەرموو خزمانی من میراتگری منن. ئەوەی ڕێگەی پێغەمبەران دەگری ئەو میرات گرە بۆ پێغەمبەران، نەك ئەوانەی بەخزمایەتی خۆیێن دەیانگەنێ. هەر کەسێکی پەیڕەوی نەو ئاینە بکات لەهەر هۆزێکبێت و لەهەر شوێنێك بێت و لەهەر کاتێك بێت، نەو گەلێك لەپێشترە بۆ پێغەمبەران لەوانەی بەپشت و ژن دەیگەنەوە، یەکێکی وەك سەلمانی فارسی پیاوێکی فارس بوو بەخزمایەتی نەدەگەیشتە پێغەمبەر، کەچی پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرمووێ (سلمان منا آل البيت)[1] واتە سەلمان لەئێمەیە چونکە ئایین ئایینی خوایە، لەنێوان خواو ئادەمیزاد چ خزمایەتی و خوێن و پشت نیە. بۆیە ئەوانەی لەنەوەی حەزرەتی ئیبراهیم بوونە پێغەمبەر، هەمووی هەلبژاردە بوون و لەبەر ڕەوشت باشی و خواناسینیان بوو، ئەوانەی لەسەر ڕێگای ڕاست و خواناسین نەڕۆیشتن، بەکافری مردن و ڕۆیشتن و هیچ خزمایەتیەك دادی نەدان، هەرچەندی پێغەمبەرانیش بۆیان پاڕانەوە چ کەلکی نەبوو، یەکێکی وەك حەزرەتی نوح لەخوا پاڕایەوە لەکوڕەکەی خۆش بێت خوا ئاگاداری کردو پێی گوت: ﴿إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلاَ تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَن تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾[2] واتە: نەو کوڕەی تۆ لەکەسی تۆ نیە، ئاگادارت دەکەم خۆت بێنێتە ریزی نەزانان).

خوا لەسەر داوای حەزرەتی ئیبراهیم هەموو پێغەمبەرەکانی (ﷺ) لەکوڕو نەوە چاکەکانی نەو بۆ خەلك هەنارد، وەك ئیسماعیل و ئیسحاق و یەعقوب و یوسف و موساو عیساو موحەمەد.

حەزرەتی ئیسماعیل دوازدە کوڕی هەبوو، ئەو دوازدە کوڕەش نەوەی زۆریان لێ بەپاش کەوت، ئەوانەش هۆزو تیرەی جیاجیایان لێ پەیدا بوو سەرکردایەتی عەرەبەکانیان هەر لەدەست بوون سەرپەرشتی کەعبەو ئاوی زەمزەمیان هەر لەدەست بووە، خزمەتی حاجیەکانیان دەکرد. لەهەموو هۆزەکان بەناوبانگتر هۆزی قورەیش بوو، کاتی خۆی ئەو هۆزە پەرت و بلاوبوون، تاکوو سەرۆکێکیان لێ پەیدا بوو ناوی (قوسەی کوڕی کیلاب) بوو. ئەو پیاوە بەدلسۆزی خۆی توانی هەموویان لەمەککە کۆبکاتەوە، کەعبەشی هاوێشتە ژێر دەستی خۆی، پاش ئەوەی کەماوەی چەند سەد ساڵێك کەعبە لەدەست هۆزی خوزاعە بوو، لەدوای خۆشی کەعبە هەر لەژێر دەستی نەوەکانی مایەوە، تاکوو گەیشتە

(١) السيرة النبوية.

(٢) هود : ٤٦.

دەست عەبدولموتەلیب. ئەویش پیاوێکی زۆر نازاو تێگەیشتو بوو، کەس نەیتوانیوە قسەی لەقسەی دا بکات‌و بەرامبەری رابوەستێ، هەموو کەس گوێی لەقسەی ڕاگرتووە، هەموو کارێک بەبیروڕای ئەو ڕۆیشتووە.

﴿ هەڵکەندنی بیری زەمزەم ﴾

لەمەو پێش باسمان کرد، بیری زەمزەم چۆن پەیدابوو، بەڵام جۆر هومیەکان کەدەستیان کرد بەستەمکاری لەو کەسانەی کەدەهاتنە مەککە، لەبەرئەوە بەرەی بەکر هێرشیان هێنایە سەر جورهومیەکان، پاش شەڕێکی بەتێن لەمەککە دەریان کردن. بەڵام پێش دەرچوونیان (عەمری کوڕی موزازی جورهومی) سەرۆکی جورهومیەکان ئەو بیرەی پڕ کردەوەو شوێنەکەشی بزربوو، دوای سەدان سالێش عەرەبەکان بەپەرۆشەوە ئەو باسەیان دەگێڕایەوە، نەشیان دەزانی شوێنەکەی لەکوێندەربووە، تاکوو دەری بدەنەوە، عەبدولمەتولیبیش گەلێك لەوان بەپەرۆشتر بوو.

ئیمامی عەلی دەگێڕێتەوە دەڵێ عەبدولموتەلیب گوتی، ڕۆژێك لەکەعبە خەوتبووم، لەو خەوەدا یەکێك بانگی کردم، گوتی طیبە (لەهەموو شتی چاکتر) هەڵکەنە، لەگەڵ ئەو قسەیە ڕۆیشت‌و بزربوو. بۆ بەیانی لەهەمان شوێن خەوتمەوە هەر هەمان کەس هاتەوە پێی گوتم (برە) هەڵکەنە، گوتم بوڕە چیە؟ وەڵامی نەدایەوە دیسان ڕۆیشت. بۆ بەیانی ئەو خەونەم بۆ چەند پیاوان گێڕایەوە، گوتیان شوێنەکەی بۆ دیار نەکردی؟ گوتم نەخێر، گوتیان چاوەڕوان بکە ئەوجارە شوێنەکەشت پی ئەڵێ، بۆ ڕۆژی دوایی کە لەهەمان شوێن خەوتمەوە هاتەوە خەونم، پێی گوتم زەمزەم هەڵکەنە گوتم زەمزەم چیە؟ گوتی ئاوی نابڕێ‌و حەجاجی پی ناو ئەدەی، شوێنەکەشی لەو جێگایەیە بەیانی قەلەڕەش دەندوکی لێ ئەدات.

عبەدولموتەلیب گوتی ئەوجا تەواو باوەڕم هێنا دەستم دایە خاکەناس لەگەڵ (حاریس)ی کوڕم (ئەوکات هەر ئەو کوڕەی هەبوو) دەستمان کرد بەهەڵکەندنی شوێنەکە لەنێوان گردی سەفاو گردی مەروە، ئەو دوو گردەش هەریەکە بتێکی گەورەیان لەسەر بوو یەکیان ناوی (نایلە) بوو ئەویتری ناوی (ئەساف) بوو. قورەیشیەکان گوتیان نابێ زەوی لەنێوان ئەو دوو خوایەمان هەڵکەنی، بەڵام

عەبدولموتەلیب دەڵێ گوێم نەدانێ و بەحاریسی کوڕم گوت پشتم بگرە بەو خوایە واز لەو فەرمانە ناینم تاکوو جێبەجێی نەکەم.

قوڕیشیەکانیش کەزانیان ڕشتم لەسەر نەو کردەوەیە وازیان لێ هێنام. کاتێک لەهەڵکەندن گەیشتینە تەڕایەتی هاوارم کرد (الله اکبر) قورەیشیەکان زانیان گەیشتمە ناو، لێم ڕاست بوونەوە گوتیان ئەوە بیری ئیسماعیلی باپیرە گەورەمانە، دەبێ ئێمەش لەو ناوە لەگەڵت بەشداربین. منیش گوتم ئەمە شتێکە تایبەتە بەمن. لەخەو پێم دراوە، گوتیان کەڵک ناگرێ و ئێمە وازت لێ ناینین. منیش گوتم با یەکێک دابنێن لەو کێشەیە لەنێوانمان فەرمان بدات، گوتیان با بچینە لای زانایەکی هۆزی بەرەی (سەعدی کوڕی هەزیم)، لەسنووری شام. نوێنەرانی هەموو هۆزەکان لەگەڵم هاتن و کەوتینە ڕێگای بیابان. کاتەکەشی زۆر گەرما بوو کاری تێکردین و کەوتینە پەرێشانی. بیرمان کردەوە کەهەر بڕۆین لەو وڵاتە بێ ناوە دەفەوتێنین دوایی بڕیارمان دا کەچیتر نەڕۆین، هەریەکە لەشوێن خۆی قۆرتێک لێبدات و دابنیشێ چاوەنواری مردن بکەین هەر کامێکیان مرد ئەوانیتر بیشارنەوە، تاکوو یەکێک دەمێنێتەوە لەو گۆڕە بەبێ شاردنەوە، لەجیاتی ئەوەی کەهەموومان لەو گۆڕە بمێنینەوە.

ئیتر هەریەکە قۆرتەکەمان لێداو دانیشتین. عەبدولموتەلیب گوتی بیرم کردەوە گوتم ئێمە بەدەستی خۆمان تووشیمردن کرد، ناوەالله باشتر وایە تاکو هێزمان تێدایە با بڕۆین بەڵکەدەگەینە شوێنێک ناوی هەبێ، لەکاتی ئەو قسانە ناو لەقۆرتەکەی من پەیدابوو، هاوارم کرد (الله اکبر) هەموو لێم کۆبوونەوەو ئاویان خواردەوەو کوندەکانیان پڕ کرد. ئەوجا هەموو لێم کۆبوونەوەگوتیان ئەوەی لەو شوێنە وشکو بێ ناوە ئەو ناوەیدا بەتۆ هەر ئەویش بیری زەمزەمی داوە بەتۆ، کێشەت لەگەڵ ناکەین، بیری زەمزەم با بۆ تۆ بێ. بەو جۆرە گەڕاینەوەو بیرەکەم بەتەواوی هەڵکەندو ئاوێکی چاکی لێ پەیدا بوو. عەبدولموتەلیب حەجاجی پێ ناو دەدا، لەدوای خۆشی ئەبو تالیب سەرپەرشتی کرد، بەڵام لەبەردەست کورتی و زۆر خێزانی بیرەکەی دایە عەباسی برای. پێغەمبەر (ﷺ) دەربارەی ئاوی زەمزەم فەرموویەتی (طعام طعم وشفاء سقم)[1] واتە، ئاوی زەمزەم خواردنە بۆ برسیەتی، دەرمانە بۆ نەخۆشی.

---

(١) السيرة ابن كثير ٨٧/١ لە صحيحى مسلم دەگێڕێتەوە.

﴿ سەربڕینی عەبدوڵڵا ﴾

لەو ڕۆژەوە عەبدولموتەلیب لەسەر هەڵکەندنی بیری زەمزەم لەگەڵ قورەیشیەکان کێشەکەی لێ پەیدا بوو، خۆی بەبێکەس هاتە بەرچاو چونکە هەر حاریسی هەبوو. لەبەرئەوە لەخۆی نەزر کرد، گوتی ئەگە رخوا دە کوڕم بداتێ یەکیان لەڕێی خوا سەردەبڕم و ئەیکەمە قوربانی خوا وای کرد عەبدولموتەلیب دە کوڕی بوون ئەوانەش ناویان (حارس و زوبێر و حیجل و زرارو موقەویم و ئەبو لەهەب و عەببباس و هەمزە و ئەبو تالیب و عەبدوڵڵا) بوو.

ڕۆژێك کۆی کردنەوە، پێیگووتن، کەنەزری کردووە یەکیان سەربڕێ و ئەبێ جێ بەجێشی بکا، چونکە ئەو پەیمانەی لەگەڵ خوا کردووە. کوڕەکان مل کەچ بوون و بۆ قسەکەی سەریان دانەواند پێیانگوت چ دەڵێی تاکو وا بکەین، گوتی هەریەکە ناوی خۆی بنووسێ و بیخاتە ناو پەرداخێك. دوای ئەوە ڕۆیشتن بۆ لای بتی گەورەیان (هوبەل) ڕاوەستان، تیروپشك (قرعە) یان لێ هاوێشت، ناوی عەبدوڵڵا دەرچوو بۆ سەربڕین ئەو کوڕەشی لەهەموان بچوکتر بوو لەهەمووشیانی خۆشتر دەویست. بەناچاری هەر لەوێ بردی سەری ببڕێ، ئەو قوڕەیشیانەی کە لەوێ بوون لێی ڕاپەڕین. گوتیان چ دەکەی؟ گوتی نەزرم کردووە سەری دەبڕم. گوتیان نابێ ئەوە بکەی چونکە دوایی دەبێتە ڕەوشت و هەرکەسە دێت و کوڕێکی خۆی سەردەبڕی و ئەوکاتە ژیان تاڵ دەبێ. لەهەمان کاتیش کوڕەکانی تری یەخەگیری بوون. هەتاکو دەڵێن عەبدوڵڵای درێژ کرد عەباس تاوی دایێ لەژێر دەستی دەرهێنا.

عەبدولموتەلیب چارەی نەما گوتی چ بکەین ئەو نەزرەم لەسەر لابکەوێ؟ قوڕەیشیەکان پێیان گوت بچۆ بۆ لای (سەجاح)ی کتێب گرەوە لەخەیبەر بزانە دەڵێ چی بەقسەی بکە. هەڵسان چوونە لای سەجاح، ئەویش لێی پرسین گوتی تۆڵەی خوێنی کوژراوێك لای ئێوە چەندە؟ گوتیان دە حوشترە، گوتی دە حوشتر لەگەڵ ناوی عەبدوڵڵا تیرو پشك لێ باوێن، ئەگەر ناوی عەبدوڵڵا دەرچوو دە حوشتری تر زیاد بکەنو تیرو پشکی لێ بهاوێن تاکوو حوشتر دەرئەچێ.

دووبارە گەڕانەوە لای (هوبەل) تیروپشکیان هاوێشت، تاکو چەند جاران هەر ناوی عەبدوڵڵا دەرچوو، تاکو ژمارەی حوشتران گەیشتە سەد حوشتر، ئەوجا ناوی حوشتر دەرچوو، عەبدولموتەلیب زۆر سوپاسی

خوای کرد، هەڵسا سەد حوشتری سەربڕی و گۆشتەکەی بەشیەوە، بەو شێوەیە عەبدوڵڵا لەسەر بڕین رزگاری بوو. بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (انا إبن الذبيحين)[1] واتە، من کوڕی دوو سەر بڕاوانام، یەکیان ئیسماعیلی باپیرە گەورەی، ئەوەی تریش عەبدوڵڵای باوکی.

ژن هێنانی عەبدوڵڵا

هەروەک دەگێڕنەوە عەبدوڵڵا لاوێکی زۆر جوان و شۆخ و شەنگ و کەڵەگەت بووە، دەم و چاوێکی خشت و جوانی هەبووە، هەرکەسێك چاوی پێکەوتووە خۆشی ویستووە، زۆر لەنافرەتان داوایان لێ ئەکرد شووی پێ بکەن، زۆر لەپیاوانیش ویستویانە بیکەنە زاوای خۆیان، یەك لەو ئافرەتانە (ڕەقیقە)ی خوشکی وەرەقەی کوڕی نوفەل بوو. ئەو ڕۆژەی کە لەسەر بڕین رزگاری بوو، ئافرەتێك ناوی (فاتیمەی کچی موری خوسعەمی) بووە، کاتی خۆی ببوو بەجوولەکە خوێندەوارو زانا بوو تووشی عەبدوڵڵا بوو، داوای لێکرد گوتی ئێستا بمخوازە سەد حوشترت ئەدەمێ. عەبدوڵڵاش گوتی ئێستا لەگەڵ باوکم ناتوانم چ بڵێم. ئەو کاتیش هەروەك ئاشکرایە باوك دەوری زۆر بوو لەسەر ژن هێنانی کوڕەکەی.

عەبدولموتەلیب هەر ئەو ڕۆژە عەبدوڵڵای لەگەڵ خۆی برد بۆ مالّی (وەهەبی کوڕی عەبدی مەناف)ی سەرۆکی بەرەی زوهرە، ئامینەی داخوازی کردو پێی دراو ماڕەیان کردو گواستیەوە.

دوایی عەبدوڵڵا تووشی (فاتیمەی موورى) هاتەوەو پێی گوت، ئەگەر لەسەر قسەکەی پێشوت ماوی من ئامادەم. فاتیمە پێی گوت، ئەو جوانیەی کەدوێنێ لە ڕوخسارم دیتی ئێستاکە نایبینم، لەبەرئەوە باسی ئەو شتە مەکە.

عەبدوڵڵا ماوەی دوو مانگ لەگەڵ ئامینە مایەوە، لەو ماوەیە منداڵێکیان کەوتە ڕێگا. دوای ئەو دوو مانگە عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵای لەگەڵ کاروانێکی قوڕەیشیان بۆ بازرگانی ناردە شام. بەڵام لەگەڕانەوە، عەبدوڵڵا نەخۆش کەوتو ناچار بوو لای دایە مالّی خالّوانەکانی لەبەرەی (نەججار) لەمەدینە. لەوێ کەوتە سەر جێگا زۆری نەبرد کۆچی دوایی کرد. کاروان گەڕایەوە مەککە عەبدوڵڵای

(١) تەفسیری ابن کثیر ١٨/٤.

لەگەڵ نەبوو. عەبدولموتەلیب زۆر هەراسان بوو، لەبەرئەوە حاریسی کوڕی بەدوادا هەنارد تاکوو هەوالّی ڕاستی بۆ بهێنێتەوە، حارسیش بەتەواوی پێکەوتو گەڕایەوە، بەسەرهاتو شێوەی کۆچی دوایی عەبدولّلای بەباوکی گوت. عەبدولموتەلیبو کوڕەکانی لەناو عەبدولّلای نێوجەوان زۆر پەرێشان بوون کەتازە ژنی هێنابوو، کۆڕبەیەکیشی بەڕێگاوە بوو، هەڵبەتە لەهەمووان پەرێشان تر ئامینەی خێزانی بوو.

بەلاّم وەك هەموو ئافرەتێك ئەگەر چاوەڕوانی منداڵێك بكات، فەرامۆشی دێتو ئومێد بەدواڕۆژ پەیدا دەكات، هەروەها دایكو باوكی جوانە مەرگەكەش سێبوورییەكیان دێت. بەلاّم ئەو كۆڕبەیە جیاوازیەكی زۆری هەبوو لەچاو كۆڕبەیەكی تر، لەخواش بەولاوە كەس نەیدەزانی ئەو منداڵە كوڕە یا كچە یاخود چ پایەیێكی ئەبێت، ئەگەرچی زۆر بەڵگەو نیشانەش هەبوو كە لەو سالّە پێغەمبەرێك لەدایك دەبێو دەبێتە دوا پێغەمبەری سەر ئەو زەمینە، ئەو پێغەمبەرەش ئەو منداڵە بوو لەناو زگی ﷺ ئامینەی كچی وەهەبدا بوو.

﴿ سالّی لەدایك بوونی پێغەمبەر (ﷺ) ﴾

گەورەترین رووداو لەسالّی لەدایك بوونی پێغەمبەر، هێرشەكەی ئەبرەهەی حەبەشی بووە كەلەیەمەنەوە بەرەو مەككە هات، بۆ ئەوەی كەعبە كاول بكات. ئەبرەهە پیاوێكی حەبەشی مەسیحی بوو لەلایەن پاشای حەبەشەوە كرابووە شای یەمەن.

ئەو كابرایە زۆر حەسوودی بەپیرۆزی كەعبەو بازرگانیەتی مەككە دەبرد، ویستی ئەو پایەو بازرگانیەتیە رابكێشێ بۆ یەمەنو دەسەلاّتو گەورەیناوچەی حیجازیش بخاتە ژێر دەستی خۆی.

بۆ ئەو مەبەستەش هەڵستا كەنیسەیەكی لەشاری (سەنعا) پایتەختی یەمەن دروست كرد. زۆر بەجوانی رازاندیەوە فەرمانیدا دەبێ هەموو دانیشتوانی دورگەی عەرەب بچنە ئەو كەنیسەیە حەج بكەن، بەلاّم زانی هەتاكوو كەعبە مابێ كەس ناچێ بۆ شوێنێكی تر حەج بكات، لەبەرئەوە لەشكرێكی زۆر گەورەو بەهێزی ڕێك خستو بەسواری فیلو ولاّغ لەیەمەنەوە بەرەو مەككە كەوتنە ڕێگا. هەر

هێزێك هاته پێشیان خۆی لەبەر رانەگرت، تاکو گەیشتە تایف، لەوێ دانیشتوانو سەرۆکەکان بەپیریەوە چوون، پێیان گوت: تۆ ڕێگات هەڵنەکردوە کەعبە لێرە نیە، ئەوەی ئێرە بتخانەی ئێمەیە. هەڵسان پیاوێکیان لەگەڵ نارد ناوی (ئەبورە غالّ) بوو تاکو ڕێگای پێشان بدات. ئەبورەغال لەگەڵ ئەبرەهە ڕۆیشتن تاکو گەیشتنە شوێنێك لەنێوان تایفو مەککە پێی دەڵێن (موغەمەس)، لەوێ جێگیربوون. ئەبرەهە یەکێك لەفەرماندەکانی بەلەشکرێکەوە هەنارد، تاژەڵو مالاّتی مەککەو دەوروبەریان هەموو کۆکردەوەو بردیان (سەد حوشتری عەبدولموتەلیبی لەگەڵ بوو). دانیشتوانی مەککە لەسەرەتادا بڕیاریان دا بچن شەڕی لەگەڵ بکەن، بەڵاّم کەبیریان کردەوە تێگەیشتن دەرەوەستی ئەو هەموو لەشکرە نایەن، ئیتر وازیان هێنا.

ئەبرەها پیاوێکی نارده مەککە رایسپارد کەبەگەورەی مەککە بڵێ، ئێمە بۆ شەڕو خوێن ڕشتن نەهاتووین، بەڵکو بۆ کاول کردنی کەعبە هاتووین، ئەگەر ئەوانیش شەڕیان ناوێ با گەورەکەیان بێت.

عەبدولموتەلیبیش هەستا چوو بۆ لای. کەئەبرەهە چاوی پێکەوت زۆری ڕێزلێناو بەخێرهاتنی کردو پێی گوت، چ داوایەکت هەیە پێم بڵێ بۆتی جێبەجێ بکەم. ئەویش گوتی ئەو مالاّتەی بردووتە پێمان بدەوە، ئەبرەهە زۆر سەیری بەقسەکەی هاتو پێی گوت (کەچاوم پێت کەوت زۆرم لەلا بەڕێز بووی، کەچی تۆ ئێستا داوای مالاّت دەکەیو واز لەکەعبە دێنێ، گوتی (أنا رب الابل وإن لهذا البيت ربايحميه) واتە، من خاوەنی حوشترم، ئەو مالّە خاوەنی خۆی هەیە دەیپارێزێ.

(ئەمەش وا دەگەیەنێ کەعەبدولموتەلیبیش باوەڕی بەتوانای تەواوی خوا هەبوو، هەڕەشەی لەئەبرەهە کردو پێی گوت تۆ هاتووی شەڕ لەگەڵ خوا بکەی.

ئەبرەهە گوتی چۆنی دەیپارێزی؟ عەبدولموتەلیب گوتی دوایی ئەبینی. خوا ویستی تۆی باوەڕ بەهۆی عەبدولموتەلیب لەناو دڵی عەرەب بچێنێ، تاکوو بزانن هەر خوا خاوەنیانە.

عەبدولموتەلیب گەڕایەوە مەککە بەدانیشتوانی گوت لەمەککە بچنە دەرەوە بۆ ناو کێوەکان، خۆشی چوو بۆ کەعبە، ئالقەکەی گرتە دەستو گوتی: ئەی خوایە بەندەکانیتۆ مالاّتەکەی خۆیان پاراست، تۆش مالّەکەی خۆت بپارێزە، ئێمە توانای ئەو لەشکرەمان نیە، تۆ ئەوەندە بەتوانای (سەلیبیەکان) دەسەلاّتیان بەسەر تۆدا ناشکێ. ئەو مالّە قیبلەی ئێمەیەو فەرمانیش هەر فەرمانی تۆیە.

ئەبرەهەش بەلەشکرەکەوە ڕووی کردە مەککە ویستی بۆ لای کەعبە بڕوات، بەڵام بەفەرمانی ئەو خوایە فیلەکان جەنەیان گرتو چۆکیان دادا، هەرچەندی لەگەڵیان کردن بەلێدانو نەبەخۆشی نەڕۆیشتن. ئەبرەهە چارەی نەما بەخۆ بەلەشکرەوە ماوەیەك لەدەوری مەککە مایەوە.

لەوماوەیە خوا کۆمەڵە باڵندەیەکی هەنارد سەریان، گری ڕەقیان لەدەمی بەردەبۆوە لەو لەشکرەوە ئەبرەهە دەکەوتو لەشیان زامدار دەبوو، تووشی نەخۆشی ئەبوون، ناشزاندرێ چ جۆرە نەخۆشیەك بوو هەرکەسە بەخەیاڵ نەخۆشیەکیانو دانەنێ.

ئەبرە هەو لەشکرەکەی نەیانتوانی خۆیان ڕابگرن بەناچاری گەڕانەوە. زۆربەی هەرەزۆریان لەڕێگا مردن، ئەوانی تریش لەگەل ئەبرەهە گەیشتنەوە (سەنعا) لەوێ ئەبرەهە بەو نەخۆشیە کەوتە سەر جێگاو مرد هەروەها خوا ویستی کە ئەو ڕووداوە ببێتە بیرەوەریەك، هەموجار پێغەمبەر (ﷺ) بەبیر قورەیشیەکانی بێنێتەوەو بزانن توانایان بەسەر ئەو خوایەدا نیە بۆیە سورەتی فیلی بۆ ناردن. کەئەفەرموێ: ﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ * أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ * وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ * تَرْمِيهِم بِحِجَارَةٍ مِّن سِجِّيلٍ * فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ﴾[1] واتە: نەتزانیوە خوا چی بەخاوەن فیلەکان کرد، پیلانەکانی تێك داو کۆمەڵێکی باڵندە ناردە سەریان کەستەکی ڕەقیان لەدەندوك بەرنەدانەوە سەر وەك کای خوراوی لێ کردن. واتە: (مالآت کە کای خوارد کایەکە ورد نەکات دوایی دێتەوە دەر چەند ورد ئەبێو با دەیبا). بەو شێوەیە خوا بەپیرۆزی هاتنی ئەو منداڵە کەموحەمەد بوو کەعبەی پاراست، بەبێ ئەوەی دانیشتوانی مەککە لەسەر ئەو بت پەرستیەش هیچ زیانێکیان لێ بکەوێ، خوا نەیویست بەدەستی دوژمنایەتی بت پەرست مالّی خۆی بپارێزی، وای کرد کەبت پەرست لێیان ناشکرا ببێ کەخوا پەکی لەسەر ئەوان نەکەوتووەتەگەر ئەوانیش هەڵاتن خوا مالّەکەی خۆی لەدەست دوژمنانی تر پاراست.

بەو ڕووداوە گرنگە پایەی مەککەو کەعبە لەلای عەرەبەکان زۆر بەرز بووە، شوێنی بازرگانیشی گەلێك گرنگتربوو، شارێکی وەك مەککە لەو شوێنە بێ ئاوو بێ داروبارە لەهەموو ڕاستان خەڵك ڕووی تێ دەکرد ڕێزی قورەیشیەکانیش لەلای دانیشتوانی نیو دوورگەی عەرەب زۆر زیادی کرد، هەر لەبەر

(١) سورة الفيل: (١-٥).

خاتری کەعبە بوو کەسانێ بەهەزاران کەس ڕووی دەکردە مەککە بۆ بەجێهێنانی حەج و ڕێزگرتنی بتەکانیان.

قوڕەیشیەکان بەتایبەت بازرگانەکان بەو هۆیەوە زۆر دەوڵەمەند بوون و کەوتنە خۆشی، ملیان لەرابواردن و خواردنەوە نا، شەوان لەدەوری کەعبە کۆدەبوونەوە، لەدەوری دەسووڕان و کوڕنووشیان بۆ بتەکان دەبرد، بێ ئەوەی بیر بکەنەوە کەئەو بتانە چ جوو لەو هەستیان لێوە نەهات بەرامبەر ئەبڕەهەو لەشکرەکەی!.

﴿ لەدایك بوونی پێغەمبەر (ﷺ) ﴾

هەروەکوو ئاشکرایە، بەڵگەو نیشانەیەکی زۆر هەبوو کە لەو ساڵە ڕووداوێکی گرنگ و بەناوبانگ ڕوونەدا هەتایە کاریگەر ئەبێت. ئەویش لەدایك بوونی دوا پێغەمبەر. بەڵگەو نیشانەکانیش ئەمانە بوون. لە(حەسسانی کوڕی سابیت) دەگێڕنەوە دەڵێ، من منداڵێکی حەوت ساڵان بووم لەقسە دەگەیشتم. بەیانییەك لەمەدینە جوولەکەیەك هاواری کرد، گوتی ئەی گەلی جوولەکە، ئەوانیش هاتنە لای گوتیان چ بووە؟ گوتی ئیمشەو ئەستێرەی ئەحمەد دەرچوو کەئەو شەوەیە پێی لەدایك دەبی و ئێمە دەیزانین[1].

لەعەبدولرەحمانی کوڕی سەعید دەگێڕنەوە کەنەویش لەباوکی دەگێڕێتەوە دەڵێ لەگەڵ چەند کەسانێك دانیشتبووین، (یوشەع) زانایەکی جوولەکە بوو، هاتە لامان گوتی هاتنی پێغەمبەرێك نزیك بووە، پێی دەڵێن ئەحمەد. (خەلیفەی کوڕی سەعلەب) بەگاڵتەوە پێی گوت نیشانەی چیە؟ یوشەع گوتی پیاوێك دەبێ نە کورتەو نە درێژ، بی هەواو فیزە، بەسواری گوێ درێژ دەگەڕێ، شمشێرەکەی لەسەرشانە، خەڵکی مەککە دەری دەکەن.

عەبدولرەحمانی دەڵێ گەڕامەوە ماڵ ئەو قسەیەم گێڕایەوە، گوتیان هەر ئەو وانالێ هەموو

(١) ابن كثير السيرة ١/١٠٦.

جوولەکەی مەدینە وا دەڵێن[1]. لەزەیدی کوڕی عەمری کوڕی نوفەل دەگێڕنەوە، دەڵێ (موبەزان) زانایەکی جوولەکە بوو لەشام پێی گوتم برۆ بگەڕێوە لەوێ تۆ پێغەمبەرێك پەیدا دەبێ، نەوکاتی هات باوەڕی پێ بێنە.

هەموو جارێش کەقوڕەیشیەکان ستەمیان لەجوولەکەکان دەکرد، دەیانگوت ڕاوەستن پێغەمبەرێك لێرە پەیدا دەبێ، بەسەر هەموواندا زاڵ نەبێت. لەکتێبی (هاتف الجان) لە(مەخزومی کوڕی هانی) دەگێڕنەوە، نەویش لەباوکی دەگێڕێتەوە دەڵێ نەو شەوەی پێغەمبەر لەدایك بوو تاقی کیسرا لەرزی و دوازدە سواندەی بەربۆوە، ئاگری فارس کەهەزار ساڵ بوو دەسووتا کوژایەوە، گۆمی (ساوا) کە لەئەردەن بوو وشك بوو[2]. لەهوشامی کوڕی عورو دەگێڕنەوە، کەنەویش لەباوکیەوە بۆ خاتو عائیشەی خێزانی پێغەمبەری گێڕاوەتەوە دەڵێ: جوولەکەیەك لەمەککە هەبوو بازرگانی دەکرد، نەو شەوەی پێغەمبەر (ﷺ) لەدایك بوو لەگەڵ هەندێ قوڕەیشیان دانیشتبووین، گوتی قوڕەیشیەکان کەس لەئێوە ئیمشەو منداڵیان نەبووە؟ گوتیان نازانین، گوتی دیارە ئێوە ئاگادارنین، ئیمشەو پێغەمبەری نەو میللەتە هاتووتە دونیا لەناو شانی خاڵێك هەیە پڕ موو وەك بڕی ماین، دوو شەوان هیچ ناخوا.

دەڵێ دانیشتوانی مەککە سەرسام بوون، هەر کەسە چۆرە ماڵەوە نەو قسەیەی بۆ ژنەکەی خۆی گێڕایەوە گوتیان بەڵێ خێزانی عەبدولموتەلیب ئیمشەو منداڵێکی بووە، بەیانی بەجوولەکەکەیان گوتەوە، نەویش گوتی خێراکەن بچینە لای. کەپیشانیان دا هۆشی لەخۆی نەما، لێیان پرسی بۆ وات لێهات، گوتی پێغەمبەرایەتی لەدەست ئێمە نەما هەر لەرۆژهەلاتەوە تا ڕۆژئاوا ناودار نەبێت[3].

(لەشوعەیبی کوڕی شوعەیب) دەگێڕنەوە نەویش لەباوکی دەگێڕێتەوە دەڵێ لەسەر ڕێگای (زەهران)، ڕاهیبێك هەبوو ناوی (عیصا)بوو خەڵکی شام بوو، زۆر زانا و تێگەیشتوو بوو، هەموو ساڵ دەچووە مەککە بەخەڵکەکەی دەگوت کاتی هاتووەو هێندەی نەماوە کوڕێك لەو شارە پەیدا دەبێت، دانیشتوانی مەککە سەری بۆ دادەنوێنن و ولاتی فارسی دەکەوێتە دەست. هەر کەسێ پێی گەیشت با

(١) إبن كثير السيرة ١/١٠٧.

(٢) هـ. س.

(٣) هـ.س.

باوەڕی پێ بێنێ بەتاوات دەگا. هەرکەسێ باوەڕی پێ نەهێنی ڕەنجەڕو نەبێ[1]. لەڕاستیشدا هەموو نیشانەو وێچووەکانی پێغەمبەرایەتی و کاتی لەدایك بوونی و هاتنی لەکتێبەکانی جوولەکەکان نووسرابوو، هەندێ لەجوولەکەکان بۆ خەڵکیان دەرنەخست. بەڵام دوایی کەبووەپێغەمبەر، جوولەکەکان لەبەر حەسودی و لەدەست چوونی دەسەڵات نەو قسەیان شاردەوە.

لەتامینەی دایکی پێغەمبەر دەگێڕنەوە دەڵێ، لەو ماوەی نەو کۆرپەمم لەزگدا بوو هەستم بەهیچ جۆرە ئازارێك نەکردووە. لەوکاتی کەبوو ڕۆشناییەك هاتە بەرچاوم هەموو ولاتی ڕوناك کرد.

نەو کۆرپەیە بەگوێرەی هەموو باوەڕپێکراوان لەڕۆژی دووشەمە لەدایك بووە، بەڵام نەو مانگەی کەتێیدا لەدایك بووە، زانایان لەسەری ڕێك نەکەوتوون و زۆرترینیان دەڵێن لەڕۆژی دوازدەمینی مانگی (ربیع الاول) بووە. لەکاتی لەدایك بوونی پێغەمبەر (ﷺ) هەموو ژن و پیاوانی بەرەی عەبدولموتەلیب و هاشیم بەپەرۆشەوە چاوەنواڕی بوون، هەموویان ئومێدەواربوون ئامینە کوڕێکی ببێت و شوێنەواری عەبدوللا پڕ بکاتەوە، ژنانی بەرەی عەبدولموتەلیب هەموویان لەهات و چۆدابوون و لەدەورو تەنیشتی ئامینە دانیشتبوون، هەریەکە چاوەنوار بوو ئامینە داوایەك بکات بەخێرایی هەڵبستێ و بیکات، هەر داوایەکی دەیکرد لەباتی ژنێك چوار ژن ڕادەپەڕین و لەبەر دەستی ڕادەوەستان خۆ ژنە کوێلەو کارەکەرانی بەرەی مالی عەبدولموتەلیب هەموویان لەئاگر گەرمتر بوون بۆ هاتنی نەو کۆرپەیە.

عەبدولموتەلیب و کوڕەکانی هەمووی گوێ کوڕگوێ کوڕ بوون، ها ئێستا نائێستا، مزگێنیان بۆ دی، مامانەکە ناوی (شیفا) بوو، پووری پێغەمبەر بوو دایکی عەبدورەحمانی کوڕی عەوف بوو، بەنەوپەڕی دڵسۆزیەوە سەرپەرشتی ئامینەی دەکرد[2] دەڵێ کاتێك خوا نەو کوڕەیدا دەستەکانیخستە سەر زەوی و سەری بەرز کردەوە بۆ ئاسمان، بەسونەت کراوی و ناوك بڕاوی بوو.

(شیفا) دەڵێ نەوە شەوەمان نەوەندە ڕوونناك بوو، دەتگوت ئەستێرەو مانگ هاتنە ژوورە کەرۆناکیان کرد. لەناو ژنان بوو بەخۆشی هەراو هەڵلا، کارەکەرەکەی ئەبولەهەب ناوی سوەیبە (ثویبة) بوو، بەغاردان چوو مزگێنێ دایە ئەبولەهەب، ئەویش لەخۆشیان ئازادی کرد ٠ ئەوەش مانای

---

(١) هـ .س. پ.

(٢) ج پێویستی بەشەق بوونی دیوار نەبوو، ژنی بالابەرزی لێ بێتە دەرو مامانی بۆ بکەن!!

ئەوەی‌گەیاند، کەئەو کوڕە ئازادکەری‌کۆیلەو دیلە) عەبدولموتەلیبی باپیریشی لەخۆشیان گەلێك سوپاسی خوای کرد، بنەماڵەکەیان هەموو گەشانەوەو کۆچی عەبدوڵڵا لەسەر یان سووك بوو. ئەو منداڵە لەکاتی بوونی سێ ڕۆژان نەساغ بوو هیچی نەخوارد، دوایی یەکەم دلۆپە شیری چووە ناو هەناوی، شیری ئافرەتێکی کۆیلە بوو ناوی (بەرەکە) بوو. ئەمەش وای گەیاند کە کەس لەهیچ کەس گەورەتر نیە چ کۆیلە بێو چ ئازاد بێت چ سەردار بێو چ بەندبێ.

ئەوجا عەبدولموتەلیب زۆر بەخۆشیەوە مەلۆتکەی لەباوەش کردو بردیەکەعبە، ناوی لێنا موحەمەد (محمد) کەسیش ئەو ناوەی لێ نەندرابوو. خەڵکەکە پرسیان بۆچی ئەو ناوەت لێنا؟ گوتی ئومێدەوارم ئەو کوڕەی من پایەکی گەورەی ببێت‌و لەزەوی‌و ئاسمان سوپاس بکرێت، ئەوجا هێنایەوە ماڵ سوورەیبە شیری دایێ تاکوو بەدایەنیان دا.

﴿ دایەنی پێغەمبەر (ﷺ) ﴾

لەوکاتی پێغەمبەر لەدایك بوو، ڕەوشتی قوڕەیشیان وابوو، کەمندڵیان بەدایەن ئەدا هۆزەکانی دەوروبەری مەککە، بەتایبەتی ئەو هۆزانەی کەناویان لەبەخێو کردنی منداڵ بەچاکی دەرکردبوو، وەك بەرەی سەعدی. مەبەستیش ئەوەبوو منداڵ دوورکەوێتەوە لەنەخۆشی‌و هەوای پیسی ناو شارو هەوای پاکی بیابان وەربگری‌و لەشی بەتێن بی‌و بەرگەی نەخۆشی بگرێت‌و فێری زوبانی عەرەبی ڕەسەن بێت.

لە(عەبدوڵڵای کوڕی جەعفەری کوڕی ئەبو تالیب) دەگێڕدرێتەوە[1] دەڵێ (حلیمة السعدیة) گوتی ئەو سالەی کەپێغەمبەر لەدایك بوو، سالێکی زۆر نەهات‌و قڕی بوو، زۆر هەژارو دەست کورت بووین، هەر بەناوات بووین باران ببارى لەبرسیەتی دەربازببین. منو (حاریسی کوڕی عەبدولعوزا)ی مێردم بەسواری کەرێکی شین‌و حوشترێك، دلۆپێك شیری لەگوان نەبوو، لەگەڵ کوڕە ساوایەکەم لەگەڵ ژنانی بەرەی سەعدی بەرەو مەککە کەوتینە ڕێگا. گەڵێ جاران لەبەر تەمبەڵی کەرەکەم دوا دەکەوتین. بەهەر حاڵ گەیشتینە مەککە، لەماڵان کەوتینە گەڕان، هەرکەسە ئەیەویست منداڵێك پەیدا بکات، کەماڵی

(١) ابن كثير السيرة ١٢/١ ئەویش لەابن اسحاقی دەگێڕێتەوە.

نامینەیان پیشان ئەداین هەموویان دەڕۆیشتین، چونکە کوڕەکە بێ باوك بوو وازمان لێ دەهێنا، دەمانگوت خێرو چاکە لەباوکی منداڵە، دایکی منداڵ چی لەدەست دێت.

حەلیمە دەڵێ هەموو ژنەکان هەریەکە منداڵێکیان پەیدا کرد، هەر من نەبێ منیش تەمام وابوو بگەڕێمەوە، دوایی بەمێردەکەم گوت زۆرم پێناخۆشە لەناو ژنان خۆم بەکەم دێتە بەرچاو من بەبێ منداڵ بگەڕێمەوە، جا بۆیە دەچم ئەو منداڵە بێ باوکە دێنم ئەویش گوتی دەبچۆ بیهێنە، بەڵکە خوا دەکا خێرێکمان پێ دەگات. ئینجا چووم هێنام، بەڵام سوێند بەو خوایە ئەگەر منداڵی ترم دەست بکەوتبایە، ئەو منداڵەم نەدەهێنا، حەلیمە دەڵێ کە وەرم گرتو خستمە بەردەمم کەوتە دوای کاروانو گەیشتمەوە ژنەکانو لەبەر مەمکم درێژ کرد هەر دوو مەمکم پڕ بوو لەشیر، دەستی کرد بەشیر خواردن لەگەڵ کوڕەکەم هەریەکە لا مەمکێکیان گرتبوو هەردووك تێریان خوارد، مێردەکەشم چوو حوشترەکەی دۆشی ئەوەندەی شیر تێدابوو هەردووکمان تێرمان خوارد ئەو شەوە هەموومان بەتێری خەوتین!.

بۆ بەیانی مێردەکەم گوتی حەلیمە خۆ دیتست، هەموومان تێرمان خوارد، سوێند بەو خوایە منداڵێکی زۆر پیرۆزو سەر بەرسقت هێناوە. ئیتر لەگەڵ کاروان کەوتینەوە ڕێگا، کەرەکەم ئەوەندە خێرا ئەڕۆیی هیچ! ولاغێکی تری نەئەگەیشتێ، ژنەکان پێیان دەگوتم کچی باوکی زۆتەیب ئەوە هەر کەرەکەی خۆت نیە کەهێنابووت؟! منیش دەمگوت ئەرێ وەڵڵا هەر هەوە. ئەیانگوت بەو خوایە ئەوە شتێك هەیە وا خێرا ئەڕوا. حەلیمە دەڵێ: دەتوانم بڵێم هیچ ولاتێك لەو ساڵە لەولاتی ئێمە وشکترو بێ لەوەڕتر نەبوو، بەڵام مەڕەکانمان کەئەچوونە لەوەڕو دەهاتنەوە، شیریان زۆر بوو بەشی هاوسێکانیشمان لێ ئەدا. مەڕی خەڵکەکەش دەچووە لەوەڕو دەهاتەوە تێریان نەدەخواردو چ شیریان لەگوان نەبوو، بەشوانەکانیان دەگوت بزانن مەڕی مالی حەلیمە لەکوێ دەلەوەڕێ، ئێوەش لەوێ بلەوەڕێنن. خوارسقێکی وای بەسەردا باراندین خۆشمان نەماندەزانی چیە. دوو ساڵی پێچوو ئەو کۆڕپەیە هێزی پەیدا کردو زۆر بەچاکی کەوتە سەرخواردن. حەلیمە دەڵێ ئەوجا بردمانەوە لای دایکیو کەچاوی پێکەوت زۆر گوشاد بوو، ئێمەش لەبەر ئەو خێرو خۆشیەی کەدیبوومان زۆرمان چاو لێبوو، داوامان لەدایکی کرد، کوڕەکەمان چەند ساڵێکی تر لەلا بهێڵێتەوە، زۆری لێ دەترسێین تووشی دەردو بەڵای مەکەکە ببێت. زۆر لەسەر ئەو داوایە ڕۆیشتین تاکوو ئامینە دلێ نەرم بوو ڕازی بوو. ئینجا بەخۆشیەوە

هێنامانەوە، ماوەی سێ سالّی تر لەلای ئێمە رایبوارد، زۆر بەخۆشی ژیا. فێرە ژیانی ناسوودەیی بیابان بوو. فێری عەرەبیەکی زۆرباش و رێك بوون بەتایبەت چونکە ئەو هۆزە لەهەموو دانیشتوانی بیابان زمانی عەرەبیان رێکترو تەواوتربوو.

لەو سێ سالّەش چەند جاری تر سەردانی دایکیمان پێ کردەوە. حەلیمە دەڵێ ماوەی پێنج سالّمان لامایەوە ئەو ماوەیەمان بەهۆی ئەو منداڵە پیرۆزە زۆرو بەخیرو خۆشی رابوارد. حەلیمە دەڵێ، رۆژێك هەروەکوو رۆژان موحەمەد لەگەڵ برا شیریەکەی لەدووری مالّ یاریان دەکرد، هەر ئەوەندەمان زانی براکەی بە راکردنو بەپەلە هاتەوە گوتی، براکەم بزربووە. ئێمەش لەگەڵ باوکی بەڕاکردن بەشوێنیدا چووین، دیتمان وا راوەستاوەو رەنگی تێکچووە، لێمان پرسی بۆچی وات بەسەرهاتووە؟ گوتی دوو پیاوی بەرگ سپی هاتن منیان بردو سینگیان شەق کردمو دواییش درووپانەوە[1]. ئێمەش زۆر ترساین شتێکی بەسەربێت و برپارمان دا کەببینەوە بۆ لای دایکی.

دایکی کەچاوی پێکەوتین گوتی چۆنە واهێناوتانەوە؟ ئێوە زۆر بەپەرۆش بوون تاکو بردتانەوە، گومان ئەوەی پێویست بوو لەسەرمان وا کردمان، ترساین شتێکی بەسەر بێت گومان با ببینەوە ئەویش گوتی ئێوە لەشەیتان لێی دەترسن؟ نەخێر شەیتان دەسەلاّتی بەسەردا نیە، کوڕی من پایەکی بەرزی هەیە، باستان بۆ بکەم؟ گومان بەڵێ، گوتی لەو کاتەی ئەو منداڵەم بەزگ کەوت، هەستم بەقورسایی نەکردوە دوایی خەونێکم دیت رۆشنایەکم لێ جیابۆوە هەموو ولاّتی رونـاك کـرد. لەوکاتی کەبوو هیچ منداڵێك وانە بوو، لەپەوڕوو هاتە سەر زەوی و سەری بەرز کردەوە رووی لەئاسمان کرد. حەلیمە دەڵێ زۆر بەداخو پەرۆشەوە بەجێمان هێشت.

---

(۱) زاناکانی ئیسلام لەو باوەڕدانە کەمەلائیکەتان سینگیان شەق کردو دڵیان شوشتەوەو لەشوێن خۆیان دانایەوە، هەروەها لەکاتی بلندبوونی بۆ ئاسمانیش دووبارە شوشتیانەوە، هەروەك لە(صحیح مسلم): ۱۰۱/۱ و ۱۰۲ وترمذي لەکتێبی (المناقب: ۲۳٦/۹ نوسراوە. ئەمەش بۆ ئەوەبوو کەلەمنداڵیەوە ئامادە بکرێت، دڵی لەکینەو غەرەزو ئارەزووی ناپاك خاوێن ببیتەوەو هێزێکی گیانی پەیدا بکات، بەرامبەر هەموو هەڵوێستێك مرۆڤی ئاسایی خۆی لەبەر ناگرێ.

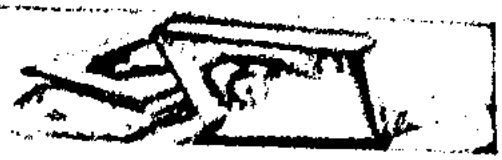

﴿ لەلای دایکی ﴾

پاش پێنج ساڵ لەبیابان حەلیمە موحەممەدی بردەوە لای دایکی. لەوماوەیەدا موحەممەد ببوە منداڵێکی چوست‌و چالاک‌و چاوکراوەو تێگەیشتوو زیرەک. عەرەبیەکی باشی نەزانی، گەلێ جار بەعەرەبەکانی دەگوت (من لەهەموتان ڕەسەنترم، چونکە من قوڕەیشیم، لەبیابان لەلای بەرەی بەکر بەخێو کراوم). شایانی باسە ژیانی نەو پێنج ساڵەی بیابان شوێنێکی تایبەتی‌و تەواوی لەدڵی پێغەمبەر پەیدا کرد.

حەلیمەو مامۆکانی حەلیمەی بەدرێژایی تەمەنی لەبیر نەکردو پەیوەندی لەگەڵیان نەپچڕاند، تەنانەت لەو کاتی کەژنی هێنا، حەلیمە سەردانی کردو پێغەمبەر (ﷺ) زۆری ڕێز گرت، چل سەرمەری دایێ.

لەشەڕی بەرەی موستەلیقیش کەبەرەی سەعدیش بەشداربوون، (شەیمای) خوشکی شیری بەدیل گیراو هێنایە لای پێغەمبەر. ئەویش ناسیەوەو نازادی کردو لەسەر نارەزووی شەیا ناردیەوە لای هۆزەکەی.

پێغەمبەر (ﷺ) ماوەی دوو ساڵانیش لەمەککە لای دایکی مایەوە، دوایی دایکی لەگەڵ (بەرەکەی) بەخێوکەری بردی بۆ مەدینە، بۆ لای خاڵەکانی لەبەرەی (نەججار) بۆ نەوەی بیان ناسی بەرەکە (بڕکە) دەڵێ لەمەدینە کەجوولەکەکان چاویان پێ دەکەوت، دەیانگوت نەو کۆڕە پایەکی گەورەی دەبێتو دەبێتە پێغەمبەری نەو میللەتە. لەبەر ئەوە دایکی زۆری لێ ترسانەوەکە خراپەیەکی بەسەر بێنن، بۆیە زوو گەڕایەوە بۆ مەککە. بەڵام لەڕێگا ئامینەی دایکی نەخۆش کەوت، گەیشتنە شوینێك پێی دەڵێن (أبواء) لەنێوان مەدینەو مەککە، کۆچی دوایی کرد، لەوێ ناشتیان، ئەوجا لەگەڵ بەرەکە دوو بەدوو گەڕانەوە مەککە. لەڕێگا زۆری هەست بەبێکەسی‌و هەتیوی کرد، پاش نەوەی کەهۆگری دایکی ببوو، ڕەنگە گەلێ جاریش لەماوەی نەو دوو ساڵەو لەڕێگا باسی باوکی بۆ کردبێ. ئیتر دەردی کۆچی دایکی لەسەری گەلێ گران بوون لەودەمەوە تاکو بوو بەپێغەمبەر شوێنی گۆڕەکەی لەبیر نەکردبوو.

﴿ لەلای باپیری ﴾

لەپاش نامینە، عەبدولموتەلیبی باپیری بردیە لای خۆی، ئەویش زۆری خۆش دەویست، خوا وای کردوە باپیر ئەوەیان زۆر خۆش ئەوێ، بەتایبەت پێغەمبەر کەکوڕی لاوێکی خۆشەویست بوو، باوکی جەرگی پێی سووتا بوو. پێغەمبەر (ﷺ) خۆشی کوڕێکی زۆر بەتواناو وێچوو بوو. لەبەرئەوە عەبدولموتەلیب هیچ کایتك لێی بێ ئاگا نەدەبوو، نەیئەهێشت لێی دوور بکەوێتەوە، شوێنێکی تایبەتی هەبوو لەلای، هیچ جەمەنانێکی بێی ئەو نەئەخوارد، دەبوایە لەگەڵ خۆی دابنێ، زۆریشی ڕوو پێ ئەدا قەت ئەوەندەی ڕوونەداوەتە کوڕەکانی.

هەر کاتێك موحەمەد (ﷺ) بیویستبایە ئەچوە لای باپیری، با کاتی خەوتنیش بوایە، هەموو جار کەجێگایان بۆ عەبدولموتەلیب لەبن دیواری کەعبە ڕائەخست ئەچوو لەتەنیشت باپیری دائەنیشت، مامەکانی تێیان ئەخوڕیەوە بۆ ئەوەی دوورکەوێتەوە، بەڵام عەبدولموتەلیب دەستی بەپشتی دانەهێناو ئەیگوت لێی گەڕێن، بەو خوایەو ئەو کوڕەی من پایەکی زۆر بەرزی ئەبێت، گەلێ جاران بەئەبو تالێبو بەڕەکەی دەگوت، زۆرتان ئاگا لێی بێت هەموو جوولەکەکان ئەڵێن ئەو کوڕەی من دەبێتە پێغەمبەر.

لەپاش دوو ساڵان عەبدولموتەلیبیش نەخۆش کەوت، ڕایسپارد لەدوای خۆی ئەبو تالێب (لەگەڵ عەبدوللاّ دایکیان یەك بوو) بیباتە لای خۆیو ئاگاداری بکات. عەبدولموتەلیب کڕچی دوایی کرد، ئەوجا ئەبو تالێب بردیە لای خۆی، ئەویش وەك باوکی زۆری خۆش ئەویست.

پێغەمبەریش (ﷺ) لەو تەمەنە، منداڵێکی زۆر ڕێك‌و پێك‌و پاك‌و خاوێن‌و جوان بوو، تەندروستیەکی زۆرباشی هەبوو، بەیانیان کە لەخەو هەڵدەستا دەمو چاوی گەش‌و جوان بوو، پرچی بەلوول‌و ڕێك بوو، دەتگوت شانەکراوەو ڕۆنی لێدراوە. ئەبو تالیب هۆگری ببوو، لەگەڵ خۆی دەینواندو پێکەوە خواردنیان ئەخوارد.

پێش ئەوەی پێغەمبەر (ﷺ) بچێتە لایان، لەبەردەست کورتی گەلێ جەمان تێڕیان نەدەخوارد، بەڵام کەپێغەمبەر چووە لایان، خواردنیان لەبەردەمایەوە، هەموو جار ئەبو تالێب پێی دەگوت تۆ لەو مانّە پیرۆزی، کەنانیشیان ئامادە ئەکرد کەس نەیئەخوارد، تاکو نەو نەچروبایە سەرنان خواردن.

پێغەمبەر (ﷺ) تەمەنی بوو بەدوازە ساڵ رۆژێك ئەبو تاڵیبی مامی خۆی ئامادە کرد بچێتە شام لەکاتی رۆیشتن پێغەمبەر (ﷺ) خۆی پی هەڵواسی، داوای لێ کرد لەگەڵ خۆی ببیا، ئەویش دڵی نەرم بوو گوتی وەڵاهی لەگەڵ خۆم دەتبەم، قەت نایەڵم لێك جیاببینەوە. کاروان کەوتە رۆیشتن، تاکو گەیشتە شوێنێك لەخواروی شاری (شام) پێی دەڵێن (بوسرا).

پیاوێکی رەبەن (راهب) کەناوی (بەحیرا) بوو زانایەکی مەسیحی بوو لەسەر بەرزاییەك دەژیا، خۆی لەکەس نەدەگەیاند، لەخانوەکەی نەدەهاتە دەرەوە. کەکاروانەکەی ئەبو تاڵیب گەیشتە نزیکی بەرزاییەکە لەبن داریك خستیان. بەحیرا لەدوورەوە پێش ئەوە کاروانەکەی بەدی کردبوو سەرنجی دابوونی. بەحیرا فەرمانیدا کەخواردنیان بۆ دروست بکەن ئەوجا ناردی بەدوایان. پێیان گوتن، پیاوانی قورەیش بەحیرا خواردنی بۆتان دروست کردوە، هەموتان وەرن بۆ نان خواردن، کەسیشتان دوامەکەون. ئەبو تاڵیبو پیاوانی تر چوون پێغەمبەریان لەلای کەلوپەلەکان بەجێهێشت. کەچوون یەك لەپیاوەکانی قورەیشی پێی گوت، ئەی بەحیرا ئێمە هەرچەند جاری بێرەدا هاتبین تۆ هیچ جاریك خواردنت بۆ ئێمە دروست نەکردوە دیارە ئیمڕۆ مەبەستێکت هەیە. ئەویش گوتی راستە، بەڵام ئێوە میوانن حەزم کرد رێزتان بگرم. هەموو لەسەر خواردنەکە کۆبوونەوە، بەحیرا پرسی ئایا کەستان دوانەکەوتوە؟ گوتیان هەموومان هاتووین تەنیا منداڵێك نەبێ. بەحیرا گوتی خێراکەن بچن بیهێنن، ئەوە شتێکی ناڕێکە نەو منداڵە لەخواردن دوا بکەوێ.

لەوکاتەی پێغەمبەر (ﷺ) هات تاکو کاتی رۆیشتن، بەحیرا هەر سەرنجی ئەدایێ. نانەکە خوراو خەڵکەکە بڵاوەیان کرد. ئەبو تاڵیبو پێغەمبەرمانەوە، بەحیرا هەلی دەست کەوت چووە لایان، ڕووی لەپێغەمبەر کردو پێی گوت بە(لات و عوززا) سوێندت ئەدەم، هەر پرسیارێکت لێ ئەکەم بەڕاستی وەڵامم بدەوە، پێغەمبەریش (ﷺ) گوتی من رقم لەوانەیە بەوانەم سوێندمەدە، بەحیراش گوتی بۆیە بەوانەم سوێند دای چونکە خێڵەکەت بەوانە سوێند ئەخۆن ئەوجارە بەخوا سوێندت ئەدەم، گوتی فەرموو چیت دەوێ بڵێ. بەحیرا گەلێ پرسیاری لەبابەت ژیانیو قسەو هەڵسانو دانیشتنی لێکرد.

کە هەمووی وەڵام دایەوە، بەحیرا رووی لەئەبوو تاڵیب کرد، گوتی ئەو منداڵە چی تۆیە؟ ئەبو تاڵیب گوتی ئەوە کوڕی منە، بەحیرا گوتی نابێ باوکی ئەو منداڵە مابێ. ئەوجا ئەبو تاڵیب گوتی ئەوە کوڕی برامەو ئەو کوڕە لەزگی دایکی بوو باوکی مردوە. بەحیرا گوتی حەز ئەکەم بەخێرایی

بیبەیتەوە ولاتی خۆتانو ناگادارییەکی باشی بکەی لەجوولەکەکان، چونکە نەوەی من لەو کوڕەم دیت نموان نێی ببینن تووشی خراپەی دەکەن. ئەبو تالیبیش بەو قسەیە باوەڕی کرد، هەر بەخێرایی بزرگانیەکەی جێبەجێ کردو گەڕایەوە مەککە.

نەو چیرۆکەی بەحیرای راهیب گەلێ لەزاناکانی ئیسلام باوەڕیشیان پێی نیە، بەڵام سەیر لەوەدایە، نەو ماوە کورتەی کەپێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ بەحیرا بوو ڕۆژهەڵات ناسە مەسیحیەکان (مستشرقین) کردوویانەتە بەندو بالۆرەیەکی زۆر گەورە، چەند کتێبیان لەسەر نووسیوەو دەڵێن بەحیرا هەموو فەرمانێکی پێغەمبەرایەتی فێری موحەمەد کرد.

نەو هەموو زانستو زانیاریانەی لەیاساو ڕەوشتی ئیسلام بەو ماوە کورتەی کەبای جەمە نانێکە نەتەمەنی دوازدە ساڵی لەبەحیرای وەرگرت، جگە لەوەش زۆرترین ڕووداوەکانو یاسایەکانو فەرمانەکانی ئیسلام کەخوا پێغەمبەر فەرمانیان لەسەر داوە هەمووی پاش ئەو میواندارییە بووەو ڕووی داوە هیچ فەرمانێکیشی بەبێ ڕوداوو پرسیار بۆی نەهاتووە، ئایا ئەو بەحیرایە چۆن ئەو هەموو ڕووداوو کردەودیە چۆن ئەو زانینو زانستەی فێری کابرایەکی عەرەب کرد! دوور بوو لەمەسیحیەت، بۆچی فێری کابرایەکی مەسیحی نەکرد تاکوو نێستاش مەسیحیەکان دان بەپێغەمبەرایەتی موحەمەد دانانێنو دوژمنایەتی ئەکەن.

پێغەمبەر (ﷺ) لەپاش نەوەی گەیشتە تەمەنی پازدەو شازدە ساڵی واتە تەمەنی لاوێتی خوا لەهەموو کردەودیەکی خراپ پاراستی، بەتایبەتی لەبەدڕەوشتی قوڕەیشیەکان. خوا وای کرد پێغەمبەر (ﷺ) پلەی ڕێزو خۆشەویستی لەناو خەڵك هەر بەرزبێتەوە.

﴿ شوانەتی ﴾

نەبو تالیب لەسەر هەژاری خۆشیەوە لەبەر پێغەمبەر چیتر لەمەککە دەرنەچوو، بەکونجی قەناعەت رابیوارد، پێغەمبەریش (ﷺ) لەگەڵ مامی رای دەبواردو یارمەتی نەدا، کاتێك کەتواناو هێزی پەیدا کرد، لەخۆی رادیت توانای کاسبی هەبێ.

نیتر کەوتە خۆی بۆ نەوەی یارمەتی مامی بداتو بارگرانی دەست کورتی لەسەر کەم بکاتەوە.

لەوکاتیش لەمەککە. هەر شوانەتی هەبوو بۆ لاوی بێ دەستمایە هەرچەندە دەستکەوتیشیان شتێکی وانەبوو. بەڵام رەوشتێکیبەرزە بۆ لاوێك چاوی لەبەرزیەتیو نانی بێمنەت بێ، چاوی لەوەبێ بەشداری بکات لەبەخێوکردنی خێزان، خۆ ئەگەر چاوی لەنانی خووساو تەمبەڵی بوایە بەناسانی پەیدای نەکرد، بەڵام خوا هەردەم وای کردوە پێغەمبەران نەفس بەرزیو چاوشۆڕی کەس نەبن، باشترین مااڵیش نەو ماڵەیە کەبەئەرکو رەنجی شانی خۆت پەیدای نەکەی. پیاوانی خاوەن بیرو باوەڕو خاون پەیام چ سەنگێکیان دەبێ ئەگەر لەسەر شانو نانی خەڵك ژیان!، هەروەها داوایەکەشیان چ رەواجێکی نابێ.

موحەممەد (ﷺ) بوو بەشوانو بەکرێ مەڕی خەڵکی دەڵەوەڕاند (ئەوکاتی کەبوو بەپێغەمبەر زۆر بەدڵخۆشییەوە باسی شوانیەتی خۆی ئەگێڕایەوەو ئەیفەرموو، (خوا هیچ پێغەمبەرێکی نەناردوە، شوانەتی نەکردبێ).

شوانی خاوەن بیروهۆش بەڕۆژ لەچۆڵی دەشتو بیابانو دۆڵو کێو، ماوەی زۆرە بۆ بیرکردنەوە، چونکە بەتەنیا بەشادمانی لەگەڵ مەڕەکانی کات بەڕێ دەکاتن شەوانیش ڕوو لەو ئاسمانە درێژ ئەبێتو بیر لەرۆشنایی و بریسکەی خۆ لێ بیابان ئەکاتەوەن تاریکە شەوانیش سەرنج ئەداتە ئەو ئاسمانە پڕ ئەستێرانە کەدەدرەوشێنەوە زەویشیان لەگەڵ ڕوونـاك ئەبێتەوە، کەئەبینی هەمووی لەو بۆشاییە بەگوێرەی یاسایەکی ڕێکو پێك بەڕێوەدەچن، هیچیان بەرەنگاری یەك نابنو ڕێگای خۆیان ناگۆڕن هیچیشیان پێش هیچیان ناکەون. بەڕێوەچوونی ئەو ئاسمانەو تەواوی گەردون هەروەك بەڕێوەبردنو سەرپەرشتی کردنی میگەلە.

ئەگەر سەرنج بدەیتە یاسای شوانەتی، پێویستە شوان هەردەم بەهەستو ئاگا بێ، نەوەك گورگ بەناو مەڕەکانی بکەوێتو مەڕێك دابڕێ، یان مەڕێك دوا بکەوێتو لێی بزربێت. جادەبێ چ هێزێکو چ یاسایەکو چ شوانێك ئەم زەمینە بپارێزێ؟

بیرکردنەوە لەو کارە سەرسوڕهێنەرەو ئەو تێوەڕامانە ئادەمیزاد وا لێ ئەکات، هەموو هەستو ئارەزووەکانی لەبیربچێتەوەو بیباتە پایەی هەرە بەرزی مرۆڤایەتی.

پێغەمبەر (ﷺ) لەگەل ئەوەی خاوەنی هەستو ڕەوشتێکی باش بوو، لەهەمان کاتیش بێگومان وەکو هەموو لاوێك هەستو توانای گەنجایەتیشی تێدا هەبوو، بیری ئەکردەوە لەراوابردنی ئەو لاوانەی کەشەویان لەبەزمو ناهەنگدا بەڕێ ئەکرد. هەتاکو جارێك خۆی ئەگێڕێتەوە، لەگەل شوانێکی هاوڕێی

لەدەرەوەی مەککە لەبەر مەڕبوون. دەڵێ بیرم کردەوە لەدڵی خۆمدا گوتم باجارێک بچم سەیری ئەو بەزم و ئاهەنگانەی ناو مەککە بکەم، بزانم چۆنەو چی ئەکەن، بەهاوڕێکەم گوت ئاگاداری مەڕەکانم بکە دەچمە مەککە، ئەویش گوتی باشە. ڕۆیشتم کەگەیشتمە سەرووی شار گوێم لەدەنگی ئاهەنگێک بوو ژنیان ئەگواستەوە، منیش لەسەر بەردێک دانیشتم گوێم گرت، خەوم لێ کەوت تاکوو کاتێک لەگەرمایی خۆرەتاو هەڵستام، ڕی و ڕێ گەڕامەوە لای شوانەکەی هاوڕێم گوتی ها چیت کرد؟ منیش بۆم گێڕایەوە، گوتی قەیدی ناکات ئیمشەو بچۆوە.

دووبارە شەو چوومەوە دیسان گوێم لەهەندێ ئاوازی خۆش بوو هەر بەهەمان ڕەوشت لەسەر بەردێک دانیشتم، دیسان خەوم لێ کەوتەوە، تاکوو ڕۆژ هەڵیستاندمەوە، دووبارە ڕی و ڕێ گەرامەوە بی نەوەی بتوانم بچمە ناو هیچ ئاهەنگێک.

لێرەدا دەردەکەوێ کەچۆن خوا ئاگاداری کردووە لەهەموو خراپەکاری و ئارەزووەکانی لەشو نەفس پاراستوویەتی. ڕابواردن و ئاهەنگەکانی دانیشتوانی مەککە کاری نەکردبووە سەر پێغەمبەر، کات بەسەر بردن لای پێغەمبەر (ﷺ) هەموو بیرکردنەوەو تێوەڕامانو هەست ڕاگرتن بوو ئەو نەفسەش بەکارێکی ناسان و ناسودەی وەک شوانەتی بەر مەڕ دڵنیا نەبیت، چونکە شوانەتی ژیانێک نیە خەڵکی پێ دەوڵەمەند بیت و دەرگەی خۆشی و چێسی لێ بکاتەوە.

پێغەمبەر (ﷺ) لەنێوان تەمەنی هەژدەونۆزدە ساڵیدا جگە لەشوانەتی، کاتێکی زۆری لەگەڵ ئەبو تاڵیبی مامی دەبردە سەر، لەگەڵی دەچووە ناو خەڵکو کۆبوونەوەیان لەدیوەخانان و لەدەوری کەعبە، عەرەبەکان هەموو ساڵ لەو مانگانەی کەپێیان دەڵێن (اشهر الحرم) ئەوانیش مانگی (ذو القعدة ذو الحجة ومحرم ورجب). شەڕیان ڕادەگرت، کەس دەست درێژی نەدەکرد، سەر ئەوی تر، با دوژمنی خۆیشیان بوایە.

پێغەمبەر (ﷺ) ئەچووە بازاڕەکانی (عەکاز) و (مەجەننە) و (ذی مەجاز) لەو کاتەشدا شەڕێک ڕوویدا لەنێوان قوڕەیش و هەوازن ناویان لێنا شەڕی گوناهکاران (حرب الفجار) چونکە لەمانگێک ڕوویدا شەڕی تێداقەدەغە بوو، لەو شەڕەدا هەوازنەکان دەست درێژکەربوون، پێغەمبەر (ﷺ) یارمەتی قوڕەیشی داو تیری بۆ خڕئەکردنەوە، جارجارەش دەکەوتە شەڕ، ئەو شەڕە چوار ساڵی خایاند، دواییش مەسلەتیان کرد.

بازاڕەکانیش شوێنی کۆبوونەوەی هەموو تیرەو هۆزەکانی نیو دوورگەی عەرەب بوون. کەلوپەلیان لێ دەفرۆشتو باسی باوپایرانیان دەکردو بەوتار هۆنراوە خۆیان هەڵدەکێشاو هەریەکە خۆی بەدیار نەخستو شانازی بەخۆیەوە نەکرد.

پێغەمبەر (ﷺ) زۆری سەرنج دایە ئەو دەوربەرەو ئەو ڕەوشتە تیرەییە هەروەها سەرنجی ئەدایە دەمەتەقێو هێرشەکانی جوولەکەو گاورەکان کەدەیانبردە سەر بتپەرستی، ئەوجا بەهۆی ئەو رووداو ئەزموونانە، پێغەمبەر (ﷺ) تەواو لەباری ژیانی ئەو کاتە گەیشت. لەو سەردەمەدا قوڕەیشیەکان هەستیان بەوە کرد کەپەرتو بلاوێو کەس ناگاداری لەکەس نەماوەو ستەمکاریو دەست درێژی سەرهەژاران لەناویان زۆر بووە. لەبەرئەوە سەرۆکەکان لەمالێ عەبدوڵڵای کوڕی جەدعان کۆبوونەوەو سوێندیان خوارد کەهەمووبان لایەنگیری ستەم لێکراوان بکەنو یارمەتیان بدەن مافیان وەربگرنەوە.

پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ (زوبەیر)ی مامی لەو کۆبوونەوەیە بەشداری کرد، بەو هەنگاوەی قوڕەیش زۆر دڵخۆش بوو. هەمووجار کەئەیگێڕایەوە ئەیفەرموو (لەگەڵ مامەکانم لەمالێ عەبدوڵڵای کوڕی جەدعان بەشداری ئەو سوێند خواردنەم کرد، ئەوەندەم پێخۆش بوو ئەگەر چەندین حوشتری مووسوورم هەبوایە ئەوەندەی ئەو کۆبوونەوەم پێخۆش نەئەبوو. ئێستاش ئەگەر بۆ شوێنێکی ئەوها داوام لێ بکەن دەچم)[1].

بەو سوێند خواردنەیان گوت سوێندی (فضول). بۆیەش ئەو ناوەیان لێنا چونکە سێ پیاو بوونە هۆی ئەو سوێندە هەرسێك ناویان فضل بوو.

﴿ بازرگانیەتی بەمالێ خەدیجە ﴾

هەروەکو گوتمان ئەبو تالێب پیاوێکی دەست کورت بوو، خێزانێکی زۆریشی بەملەوە بوو، لەبەر ئەوە بیری کردەوە کەکارێکی باشتر لەشوانەتی بۆ برازاکەی بدۆزێتەوە، خێری پتر بێت لەشوانەتی.

ژنێك هەبوو ناوی (خەدیجە)ی کچی (خوەیلد) بوو، زۆر بەڕێزو بەناوبانگ بوو، بەپاکی ناوی

---

١) ابن كثير، السيرة، ١/١٢٨-١٢٩ لە بەیهەقی دەگێڕیتەوە

دەرکردبوو و خاوەن شەرم، لەهەمان کاتیشدا دەوڵەمەند بوو، بازرگانی نەکرد، پیاوانی بەکرێ نەگرتن، مالّی بازرگانیەتی پێدا ئەناردن بۆ شامو قازانجێکی زۆری چەند ئەکەوت.

ڕۆژێك ئەبو تالّیب بیستی کەئەو ژنە کاروانێکی گەورەی بازرگانی ئامادە ئەکات بۆ شام بڕوات بەپێغەمبەری گوت، ئەی برازای خۆم من پیاوێکی زۆر خێزانو دەست کورتم، بیستوومە خەدیجە خەڵك بەکرێ ئەگرێ بەدوو حوشتر، ئایا دەتەوێ قسەی لەگەڵ بکەم تۆش بچێت؟ بەلاّم لێ ناگەڕێم کرێیەکەی تۆ ئەوەندە بێت، ئەویش فەرمووی چۆنی تۆ ئەتەوێ با وابێ (واتە ئەچم).

ئەبو تالّیب چووە لای خەدیجە، پێی گوت بیستوومە کاروانت ئامادەکردووە بۆ شام، حەز ئەکەم موحەمەدیش بنێری بەلاّم کرێی ئەو نابێ دوو حوشتر بێت، ئەبێ هی ئەو چوار بێت، خەدیجەش لەبەر خاتری ئەبو تالّیب گوتی ئەگەر زیاتریش بڵێی قەیدی ناکات. ئەبو تالّیب گەڕایەوە لای برازای، گوتی ئەوە نانێکەو خوا داویەتی دڵ لەدڵ مەدە.

پێغەمبەریش بەخۆشیەوە قسەکەی وەرگرت، لەگەڵ (مەیسەرە)ی نۆکەری خەدیجە کاروانیان ڕێك خست، بەبیاباندا بەرەو شام کەوتنە ڕێگا، بەدۆڵی قیڕاو ولاّتی سەمودو هەمان ئەو شوێنانەی کە لەگەڵ مامی لەیەکەم گەشتا لەتەمەنی دوازدە سالّی پێیدا ڕۆیشتبوون. یادی ئەو گەشتەی زیندوو کردەوە، کەوتە بیرکردنەوەیەکی زیاترو تێوەڕامانو هەست ڕاگرتن لەو شتانەی کەدیبووی و گوێی لێ ببوو.

کە گەیشتنە شام، کەلوپەلەکانی زۆر بەچاکی و دەست پاکی ساغ کردەوە قازانجێکی باشی کرد، کە گەڕایەوە دایەوە خەدیجە، لەو ماوەیەش لەگەڵ مەیسەرە دۆستایەتیەکی باشیان پەیدا کرد، مەیسەرە کەڕەوشتو کردەوەکانی پێغەمبەری دیت زۆری خۆش ویست.

﴿ ژن هێنانی پێغەمبەر (ﷺ) ﴾

پێغەمبەر (ﷺ) تەمەنی گەیشتە بیستو پێنج سالّ، لاوێکی شۆخو شەنگو ڕەوشت بەرزبوو، دەمو چاوێکی زۆر جوانی هەبوو، بەژنی ناوەنجی و پرچی ڕەشو درێژ بوو، ناوچەوانی فرەوان و ئەبرۆی کەوانی یەك پارچە بوو، چاوی گەشو گەورە بوو، تۆزی سورایی لەدەوری سپێنەی هەبوو، برژانگەکانی

دڕێبوون، لووتی ڕێك‌و بچووك و ڕیشی پڕبوو، ملی دڕێژو سینەی فرەوان بوو، دەست‌و پێی بەهێز بوو، دەڕۆیشت بەژنی بەرەو پێش بوو، شەقاوی خێرا بوو، بیرکردنەوە لەدەم‌و چاوی دیاربوو، تەماشا کردنی زۆر بەسام بوو لەنەوپەڕی ڕەوشت باشی نەژیاو لەوانە نەبوو قەت سەرخۆشی گەنجایەتی کاری تێ بکات‌و لەخۆی بایی ببێ.

لەماوەی گەنجیەتی کەس نەیتوانیوە ناڕێکیەك‌و ناشیرینەکی لێ بەدی بکات. نەمەش پایەکی زۆر بەرز بوو کەخوا پێی بەخشی بوو، چونکە نەو جۆرە پیاوانە دەبێ هەڵبژاردە بن، تاکو ببنە خاوەن پەیام‌و پێشەواو ڕێ نیشانەدەری خەڵك.

پێغەمبەر (ﷺ) لەو تەمەنەشدا وەك فەرماندەیەك بوو، گوێ لەهەموو قسەکانی ڕاتەگیراو بەقسەیان نەکرد. دانیشتوانی مەککە بەچاوێکی زۆ بەڕێز سەیریان نەکردو خۆشیان نەویست. بێ هەواو فیزبوو، خۆی لەکەس بەگەورەتر نەنەزانی. کەقسەیان لەگەڵ نەکرد بەچاکی گوێی ڕانەگرت، نەك هەر تەماشای قسەکەر بکات، بەڵکو بەهەموو لەشیەوە خۆی بۆ خوار نەکردەوە، زۆر گوێگرو کەم قسە بوو. حەزی لەچوست‌و چالاکی‌نەکرد، جارجارەش گاڵتەی نەکرد، بەڵام هەرچی ڕاستی نەبوایە نەیئەگوت. کەم پێ ئەکەنی زەردەخەنەی نەهاتێ‌و ددانەکانی تەنیشتی دەرنکەوت، قەت بەقاقاوە پێ نەئەکەنی. تووڕەیی پێوە دیار نەبوو، خۆی هەراسان بکات‌و دەنگ هەڵبڕێ، کەتووڕە نەبوو هەر بەوەندە هەستی پێ ئکرا، قۆرتاییەکی لەنێوان هەردوو نەبرۆی پەیدا نەبوو، چونکە ئەیتوانی تووڕەیی خۆی ڕابگرێ‌و زاڵ بێ بەسەری. خوو ڕەوشتی بەهێمنایی‌و چاکەو ڕووخۆشیەوە گرتبوو. زۆری ڕوو ئەدایە منداڵان‌و دەیدواندن‌و بەدەنگیانەوە دەچوو. لەگەڵ نۆکەری نانی دەخوارد. دەچووە سەردانی نەخۆشان ئەگەر مااڵیشیان دوور بوایە. زۆر لێبوردە بوو هەرکەسێ داوای لێبوردنی بکردبایە لێی خۆش نەبوو، بەهەر کەسێك بگەیشتبایە لەپێشا نەو سەلامی نەکردو دەستی بۆ دڕێژ نەکردو چاك‌و خۆشی لەگەڵ نەکرد. بەرچاوی زۆر فرەوان‌و زۆر سەخی‌و گەلێ بەخشندەو، هەتاکو پێیان نەگوت وا نەبەخشێ لەهەژاری ناترسی، قەت نەینەویست منەتی کەسی لەسەر بێت، چاکەشی قەت لەبیر نەدەکرد، بۆی هەڵکەوتبایە دوو چەندانە پاداشی ئەدایەوە. لەگەڵ گیاندارو مااڵتیش گەلێ دڵ نەرم‌و بەڕەحم بوو، بەخۆی دەرگەی لەپشیلەی ماڵ نەکردەوەو ولاغەکەی دەستڕێیەوە، قاچی شکاوی کەڵەشێرەکەی هەڵبەستەوە، بۆ خۆی کراسی خۆی نەشوشت، پێڵاوی پینەنەکردو حوشترەکەی نەبەستەوە، لەتەنگانەدا

زۆر بەتواناو خۆگرو بەتێن بوو، دڵ لەدڵدانی نەبوو، نەو ڕەوشتانە زۆر کاریگەر بوون لەسەر نەو کەسانەی کەدەیاننناسی‌و دەیاندیت‌و نەچونە لای، هەرکەسی بیدبایە خۆشی دەویست.

خەدیجەش ژنێکی ناودارو خاوەن پایەبوو، لەناو قوڕەیش دیاربوو، زۆر لەسەردارانی قوڕەیش داوایان نەکرد، بەڵام رازی نەنەبوو، نەیگوت خێرو خۆشی لەگەڵ نەو پیاوانە نادێرێ، نەوانە لەبەر خاتری مالّەکەم داوای من نەکەن‌و زۆربەیان خاوەنی ڕەوشتی خراپن، بەڵام کەپێغەمبەری بەو ڕەوشتانەوە ناسی، لەسەر نەو کردەوە پاکەشی کەمەیسەرە بۆی باس کردبوو خۆشەویستی پێغەمبەری کەوتە ناو دڵ، توانی بەهۆی دەستە خوشکێکی ناوی (نەفیسە) بوو، خەدیجە رایسپاردە لای پێغەمبەر کەبیخوازێ، کەنەفیسە راسپاردەکەی بەپێغەمبەر گوت نەویش قەبوڵی کرد.

پێغەمبەر (ﷺ) چووە لای مامەکانی‌و پێی گوتن، نەبو تالّیب‌و هەمزەو نەوانی تر چۆونە لای (عومەری کوڕی نەسەد) مامی خەدیجە بوو داخوازیان لێ کرد. نەبو تالّیب گوتی هیچ گەنجێك نایەتە کێشو تەرازووی موحەممەد.

نەگەر سامان گرانایەکەشی هەبێت، وەك سێبەر وایەو ڕووی لەنەمانە، موحەممەد ئارەزووی خەدیجەی هەیە، نەویش نارەزووی موحەممەدی هەیە.

مامی خەدیجە زۆر بەشانازییەوە قسەکانی نەبوتالّیبی قەبوڵ کرد، خەدیجەیان مارە کردو چل حوشتریان کردە مارەیی، پاش گواستنەوەی خەدیجە لاپەڕەیەکی نوێ لەژیانی پێغەمبەر (ﷺ) دەستی پێکرد، لاپەڕەی پیاوەتی‌و باوکایەتی دەستی پێکرد، بەڵام نەو جیاوازییەکی زۆری هەبوو لەچاو پیاوانی تر، پیاوەتی‌و باوکایەتی نەو قوتابخانەیەك بوو هەموو کەسێکی لێ فێرە کردەوەو ڕەفتار نەبێت.

پێغەمبەر (ﷺ) پایەی ژنی لەلا زۆر بەرز بوو، لەوکاتەی کەقوڕەیشیەکان ژنیان زۆر لەلا بێ سەنگ بوو، پێغەمبەر بەچاوێکی زێ بەڕێز تەماشای ژنەکەی نەکرد، نەو ژنەی پێغەمبەر هەستی نەکرد کەیەکێکە پایەیەکی لەو ژیانە هەیە، لەهەموو کارو کردەوە پرسی پێ نەکرد، لەهەموو تەنگاوەو ناخۆشیان دڵی خۆی بۆ نەو ژنە نەکردەوە، سکالای خۆی بۆ نەکرد، لەمالّەوەش یارمەتی نەدا. خەدیجە نەوندە بەڕێز بوو لەلای پێغەمبەر، هیچ ژنێك نەگەیشتە نەو پایەو ڕێزو خۆشەویستەی کەخەدیجە پێی گەیشت، پێغەمبەر (ﷺ) ماوەی گەنجیەتی لەگەڵ بەڕێ کرد، هیچ ژنی تری بەسەر نەهێنا، (وا دیارە کەهەر کەسی بەختەوەر بوو لەگەڵ ژنەکەی، پێی ناوێ بۆ هەوەس‌و ئارەزووی نەفس

ژنێکی تر بێنی، چونکە بەختیاری خێزان هەر لەیەك ژنە دیتەدی). خاتو عائیشە ئەگێڕێتەوە دەڵێ: حەسوودیم بەهیچ ژنێك بردوە ئەوەندەی بەخەدیجەم هەڵبردووە، خێرێکمان بکردبایە ئەیگوت بۆ ئاشناو دەستە خوشکەکانی خەدیجەش بنێرن، هەتاکوو جارێك ناوی خەدیجەی هێنا منیش تووڕە بووم، گوتم خەدیجە چ بوو، تۆ هێندەی ستایش ئەکەی هەر پیرێژنێك نەبوو، خوا لەوی گەلێ چاتری پێدایەوە، ئەویش فەرمووی ناوەاللەخوا لەوی چاکتری نەدامەوە[1].

پێغەمبەر (ﷺ) باوکێك بوو نمونەی هەموو باوکان، منداڵەکانی زۆر خۆش ئەویست، بەتایبەت کچەکانی (زەینەب)و (روقیە)و (ئوم‌و کەلسوم)و (فاتیمە)، جیاوازی نەکردوە لەنێوان کوڕو کچەکانی هەمووی وەك یەك بەباشی بەخێوکردن، هەموو کچەکانی دا پیاوی زۆریاش‌و بەڕێز، لەو کاتی قوڕەیشیەکان کچیان زیندەبەچاڵ دەکرد.

پێغەمبەر (ﷺ) دوو کوڕی لەخەدیجەبوو (قاسم‌و عەبدوللاّ) کەنازناویان (طاهرو طیب) بوو، بەڵام هەر بەمندالّی مردن، پێغەمبەر (ﷺ) زۆر پەرۆشی ئەو منداڵانەی بوو، مردنەکەیان لەدڵی زۆر کاریگەر بوو، لەتاوان زەیدی کوڕی حاریسەی نازاد کردو بەخۆی گرت‌و کردیە کوڕی خۆی، زۆری فەرامۆشی پێ ئەهات.

زەید لەناو خەڵك ناوبانگی بەزەیدی کوڕی موحەمەد دەرکرد. لەسەر ئەو حاڵەش پێغەمبەر (ﷺ) وای لێ نەهات کە لەخەڵکی دوور بکەویتەوە، خۆی لەماڵ خەریك بکات‌و واز لەبیر کردنەوە بێنی، بەڵکو تێکەڵاوی زیاتر بوو لەگەڵ خەڵك، زیاتر لەخەڵکی نزیك ئەکەوتەوەو لەتەنگ‌و چەڵەمەیان ئاگادار ئەبوو.

﴿ پێغەمبەرو چاکردنەوەی کەعبە! ﴾

کەعبە یەکەم ماڵ بوو کەحەزرەتی ئیبراهیم بەفەرمانی خوا دروستی کرد، بۆ ئەوەی ببێتە نمونەی یەکگرتن دژی بت پەرستی‌و ببێتە دروشمی خواپەرستی لەسەر ئەو زەویەو خەڵك هەمووی بێنە سەریەك

(١) ابن کثیر ٣١٣/١ ئەویش لەبوخاری و موسلیم دەگێڕێتەوە

بڕوبڕوا، ببێتە هۆی پەیوەندی لەنێوان موسوڵمانانی جیهان. تاکو لەو شوێنە کۆببنەوە، یەکتر بناسن و لەحاڵی یەکتر ئاگادارببن و لەیەکتری فێری زانیاری ببن، چی باشە لەیەکتری وەربگرن و چی پێویستە و خوا فەرمانی لەسەر داوە فێری بن.

بەڵام بەتێپەڕبوونی ساڵان کەعبە بێهێز بوو، دیوارەکانی درزی دابوو، بەرلەوەی پێغەمبەر (ﷺ) بەماوەیەک ببێتە پێغەمبەر، لافاوێك هات دیوارەکانی هەموو شەق و پەق کردو هەندێکی رووخا.

قوڕەیشیەکانیش کەعبەیان زۆر لەلا پیرۆز بوو. کەویستیان چاکی بکەنەوە، هەر تیرەو هەر هۆزێك ئەیویست لەچاکردنەوەی پتر بەشداری بکات، بەڵام چونکە یەکەم جار بوو نەیانوێرا خۆیانی لێ بدەن، نەوەك شتێکیان بەسەر بێت.

بێگومان کەعبە پێك هاتووە لەبەردو قوڕ، نەزیان بەخشەو نەچاکە، هەرچی ببێ هەمووی لەلایەن خواوە دێت، تەنیا هەر ئەوەندەیە خوا رێزی لێناوە بۆ ئەوەی ببێتە دروشمێك بۆ خواپەرستی. تێکدان و رووخاندنی کەعبەکە بۆ چاکردنەوە بێت و چاکە بێت چاوەڕوانی خراپەی لێناکرێ بەڵام چونکە میللەتەکە بتپەرست بوون ئەوەیان نەئەزانی و بڕوایان بەو جۆرە ترسانە هەبوو. لەناو هەموان (وەلیدی کوڕی موغیرە) تانەتی لەخۆی داو چووە لای بتەکان و ماوەی لێ خواستن و ئەوجا بەترسەوە لایەکی کەعبەی روخاند ئەوەی تری بۆ بەیانی دواخست.

دانیشتوانی مەککەش ئەو شەوە چاوەڕێیان کرد بزانن وەلید چی بەسەر دێت، بەیانی کەهەڵستان چی بەسەر نەهاتبوو، ئەوجا هەموو لەتێکدنی بەشداریان کرد. کردیانە چوار بەش هەر هۆزەی لایەکی تێکدا.

لەو دەمەشەدا کابرایەکی (رۆم) کەشتیەکی دار هێنابوو، لە(جیدە) گیربووو، قوڕەیشیەکان چوون دارەکەیان لێ کڕی و هێنایان، گەورە پیاوانی قوڕەیش هەموو بەشداریان کرد لەدروست کردنەوەی کەعبە، پێغەمبەریش (ﷺ) لەگەڵ عەبباسی مامی بەردی ئەگواستەوە.

دیوار بڵند کرا تاکوو گەیشتە شوێنی دانانەوەی بەردی ڕەش (الحجر الاسود). سەرۆکەکانی قوڕەیش لێیان بووە مشتومڕ، هەر سەرەك هۆزە خۆی لەپێشتر ئەگرتو ئەیگوت من مافی دانانەوەی بەردی ڕەشم هەیە، هەریەکەیان ئەیویست ئەو گەورەییە بۆ ئەو بێت. زۆری نەمابوو لەنێوانیان ببێتە شەڕو کوشتار، هەروەکو پیشەیان بوو، هەموو جار بەشەڕ ئەهاتن، چەندین کەسیان لێك ئەکوشت.

قوڕەیش ماوەی چوار پێنج ڕۆژ لەسەر ئەو نارێکیە مانەوە، بێ ئەوەی بتوانن چ بڕیارێك بدەن، دوایی (ئەبو ئومەییەی کوڕی موغیرەی مەخزومی) کە لەهەموان بەتەمەنتر بوو، گوێیان لەقسەی ڕائەگرت، گوتی مەیکەنە هەرا، با یەکێك بکەینە ناوبژیکەر (حکم) ئەویش با ئەو کەسە بێت کەبەیانی پێش هەموو کەس ئەگاتە کەعبە.

بەیانی چاوەنواڕیان کرد خوا وای کرد یەکەم کەسی لەدەرگەی سەفا بەدەرکەوت پێغەمبەر بوو (ﷺ)، هەموو دڵخۆش بوونو گوتیان چاکترینی کەس هات، بەقسەی ئەو ڕازی ئەبین. کەباسەکەیان بۆ گێڕایەوە، فەرمووی کراسێکم بۆ بێنن، کەبۆیان هێنا ڕایخستو بەردی ڕەشی بەدەستی خۆی خستە سەری، گوتی هەر سەرۆك هۆزێك لچکێکی بگرێو بیهێنن بۆ ڕۆخ شوێنەکەی. بۆ خۆشی چووە سەر دیوارەکە بەدەستی پیرۆزی بەردەکەی خستنە جێگای خۆی. بەو هۆشمەندیەو زانایبە توانی ناگری ئەو شەڕە بکوژێنێتەوە، بێ ئەوەی کەسیشیان لەپیرۆزیدا نانەوەی بەردەکە بێ بەش بن، گەورەیی دانانەوەش هەر بۆ خۆی مایەوە.

(ئەوە ڕادەیەگەینێ کەپێغەمبەر (ﷺ) گەلێك بەرزترو دوور بین ترو زاناتر بوو لەوەی ئەو خەڵکە ئەیدیت. دەرکەوت کەیەکێکە ئامادەکراوە بۆ کارێکی زۆر گەورە، کەئەو گەلە دواکەوتوو بێ سەردارو نەزانە، لەژێر سێبەری یاسایەکی گەورەکۆنەکاتەوە. بەو کردەوەیەش‌و لەناو دانیشتوانی مەککە پایەی زۆر بڵند بوو لەسەرانسەری دوورگەی عەرەب ناوبانگی دەرکرد.

﴿ ژیانی تەنیایی ﴾

پێغەمبەر (ﷺ) لەتەمەنی (٣٠) ساڵی تاکوو تەمەنی نزیك چل ساڵی، ژیانێکی ئاسایی‌و هێمنی ئەژیا، بەڵام بێ ئاگا نەبوو لەو گەلە دواکەوتوەی کەهەتاکوو بن پیلان لەناو تاریکایی‌و زەلکاوی خراپەو گێژاوی نەزانین مەلەیان ئەکرد، هەردەم لەڕابواردن‌و شەڕو شۆڕ بتپەرستی‌و قومارو ڕیباو چەوسانەوەی یەکتری بوون، بەزۆری کاتی بێ کاریان بەدەمەتەقێ لەگەڵ یەکتری‌و لەگەڵ گاورد جوولەکان ڕائەبوارد.

پێغەمبەر (ﷺ) هەردەم هەستی لێ ڕائەگرتن، حەزی ئەکرد ئەو میللەتە لەو بی ئاگاییەو

نەزانینە رزگار بکات، زۆری خەفەت لێ ئەخواردن. کەتەمەنی نزیک بوو لەچل ساڵ، وای لێهات کات بەڕێ کردنی تەنیایی لاخۆشتر هات لەچاو رابواردنی ناو خەڵک. هەر ئەویش وا نەبوو، بەڵکو زۆران رەوشتیان وابوو، ساڵی ماوەیەک لەخەڵکی دوور دەکەوتنەوەو بەتەنیا ژیان، بەبیرکردنەوەو لەخوا پاڕانەوە ڕایان ئەبوارد. بەو جۆرە رابواردنەیان دەگوت وازهێنان (تحنث) یاخود پێیان ئەگوت (تحنف) واتە، ڕوو لەچاکە.

مرۆڤ بەتەنیا بەئاسوودەیی و بەمێشکێکی پاک و بێگەرد بیر ئەکاتەوە، لەتەنیایشدا زیاتر بیر لەدەوروبەر ئەکاتەوە، بەڵام لەنێو کۆمەڵدا مرۆڤ هەردەم بیر لەپێشبڕکێ و پێویستیەکانی ژیان و بەرهەمی ژیان ئەکاتەوەو پێوە خەریک ئەبێ و لەئارەزووەکانی خۆی زیاتر چیتری لەبیر نابێ و ئەکەوێتە پەرستنی هەواو ئارەزووەکانی و دڵی پڕ دەبێ لەخۆپەرستی و چاوچنۆکی، بەڵام ئەگەر ماوەیەک لەناو کۆمەڵ جیابژوە، لەراستیەکانی ئەو ژیانەو داهێنەری تەو ژیانە بیری کردەوە ئەوەندە بیر لەخۆی ناکاتەوە. دێتە بەرچاوی کەئادەمیزاد دروست کراوێکی بێهێزە بەرامبەر بەو داهێنەرە گەورەیە، خۆشەویستی و پەیوەندیەک لەنێوان داهێنەرو خۆی پەیدا ئەبێ، لەو بەولاوە هەموو شتێکی تری لەلای بێ نرخ ئەبێ و ئارەزووەکانی تێنیان نامێنێ سەری بکەنە سەر، بەرەو خراپەی ببەن.

جا لەبەر ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) بیری کردەوە شوێنێك هەڵبژێری ماوەیەک لێی رابوێری و دوورکەوێتەوە لەو شوێنە پیسەی کەپڕە لەبتپەرستی و مەستی و قومارو رابواردن و تالآن کردن و ستەم. ویستی بچێتە شوێنێکی پاک کەهیچی لێ ڕوونەداوە، لەوێ بەدڵنیایی بیر لەگەورەیی تەو خوایە بکاتەوە، چۆن دەبێ لەو بەولاوە بێ گیانێك و بێ دەسەلآتێك بپەرستێ، چۆن دەبێ مرۆڤێک کەخوا دروستی کردوە بیکەن بەکوڕی ئەو، دەسەلآتی ئەوی بدەنی و بیپەرستن!.

بیر لەو خەڵکەو لەو زەمینە بکاتەوە تاکو هەموو شتێکی بۆ ڕوون ئەبێتەوە. بۆ ئەو مەبەستەش ئەشکەوتی (حیرا) لەکێوی حیراکەپێنج کیلۆمەتر لەسەرەوەی مەککەیە باشترین شوێن بوو، هاتو چۆی کەسی بەسەردا نەبوو.

لەمانگی رەمەزانان، هەموو جار ئازووقەی ماوەیەکی ئەبرد لێی دائەنیشت، هەندێ جار دە ڕۆژ یا زیاتر ئەمایەوە. کەئازوقەی دەبڕا ئەگەڕایەوە مالەوەو هەندێك ئەمایەوە ئەوجا دووبارە ئەچۆوە. لەوکاتەی تەنیایی ئەوەندە قوڵ بیری دەکردەوە گەلێ جاران خۆی لەبیر دەکرد، نانو ناویشی لەبیر

دەکرد، بیری لەو زەوی‌و ئاسمانو نەستێرەو مانگ‌و ڕۆژە دەکردەوە، ئەو ڕۆژەی کەهەڵدێت هەموو زەمین ڕووناك‌و گەرم دەکاتەوە، گەرماییەکەی خۆڵو لیمی بیابان سوور دەکاتەوە ڕووناکیەکەی لەسەر دەبریسکێتەوە.

شەوانی مانگە شەوانیش دەیدیت، ئەو زەویە بەڕەنگێکی زیوین ڕەنگ دەکرێ، خۆڵو بەردو شاخەکان دەبریسکێنەوە، بایە فێنکەکەی ئەو شەوانە کەهەڵی دەکرد ئەو گەرماییەی ڕۆژی لا دەبردو ساردی دەکردەوە. ئەو ئاسمانە فرەوانەی کەهیچ سنوورێکی بۆنیە دەبێ تاکو کوێ بڕوات، کۆتاییەکەی لەکوێ بێت؟ ئەو ئەستێرانەی کەهەموو ئاسمانیان داپۆشیوە، ئەو بارانە لەو ئاسمانەدێتە خوارەوە. خۆ دەریایەکان‌و شەپۆلەکانی سەرنجیان بەتەواوی ڕانەکێشا، ئەو دەریایانەی هەزاران جۆرە گیانلەبەری تێدایە، هەموو شی زیندووەو هەوڵی خواردن ئەداو خاوەن هەستو بیرە بەگوێرەی توانا خۆی لەمەترسی دەپارێزی. بیری لەو مرۆڤانە ئەکردەوە کەچۆن کۆڵکە دارێك خۆیان دایئەتاشن، بەخاوەن دەسەڵاتی ئەزانن، لەگەڵ ئەوەی کەئەسودوو نەزیان بەخشن، چ چاکەو خراپەیەکیان لەدەست نیە! ئەو بتە گەورانەی وەك لات‌و عوزاو هوبەل لەناو کەعبە داندراون ئەوانی تریشیان لەدەورەدانـدرا بوون، هیچ خێرو بێریان بەمەککە نەدەگەیاند.

بیری لەو ستەمکاریەی ئەو خەڵکە ئەکردەوە خاوەن هێز بەچ مافێك ئەوانی تر جلەوگیر نەکات‌و بۆ ماف‌و دەسەڵاتی خۆی، چ دەردەسەیەکیان ئەداتێ‌و دەیانکوژی‌و دەیانفرۆشی، بۆچی وا ئەکەن، ئایا مرۆڤایەتی‌و حەق‌و ڕاستی ئەوهایە، ئەی ئەگەر وانیە کـوا حـەق‌و ڕاستی لەکوێیـە؟ چارەسـەری نـەو مەسەڵانە بەچ یاساو دەستوورێکە؟، بیری لەو ژیانە ئەکردەوە کەئیمڕۆ دەژین‌و سبەی تەواو نەبێ، بناغەو سەرچاوەکەی چیە؟ ئایا بەڕێکەوت (صدفه)یە ئەدی ئەو زەویـەی لەسـەر نـەژین ئایـا نـەویش بەڕێکەوتە؟ ئەدی ئەو خێرو چاکەو زیانەی بەخەڵکی ئەگات هەر لەخۆیەوە پیێان ئەگات، کەس توانای بەسەردا نیە؟ یاخود دەسەڵاتێکی نەدیو هەیە ئەیکات. بەو شێوە پێغەمبەر (ﷺ) لەئەشکەوتی حـیرا بیری لەو کارو بارە گیانی‌و دەرووبانە ئەکردەوە بۆ ئەوەی بگاتە ڕاستی.

پاش چەند ساڵێك کە لەسەر ئەو ڕەوشتە ڕۆیشت، دڵو دەروونی ڕووناك بوو باوەڕی هێنا کـەخوای تاکەو تەنیاو بێ هاوتا خاوەنی ئەو زەمینەیەو ئەیسوڕێنی‌و ڕێگەی ڕاست‌و پاکی بـۆ نـەو نـادەمیزادە هەناردووە، بەڵام نادەمیزاد لەسەری لاچووین‌و پێویستە بگەڕێینەوە سەر ڕێگەی ڕاستی.

﴿ هاتنی وەحی (نیگا) ﴾

پێغەمبەر (ﷺ) تەمەنی چل ساڵەی تەواو کردو پێی لەتەمەنی چل‌و یەک ساڵە نا، بەردەوام دەچووە ئەشکەوتەکەی حیرا. بەبیرکردنەوەو تێوەڕامان گەیشتە پایەیەک کەبتوانی فەرمانی پەروەردگاری گەردوون وەربگرێ، کەئەوەش زۆر گرنگەو هەموو کەس توانای وەرگرتنی فەرمانی نیەو پێی جێبەجێ ناکرێ.

لەسەرەتا خەونی ئەدیت، خەونەکانی وەک شەبەقی بەیان روون‌و ئاشکرا بوون. دەقاو دەق ئەهاتنە جێ. بەو بیروباوەڕە ئامادەیەو بەو دڵە روناکەو بەو چاوە پڕ هێزەی کەتوانای پەیدا کرد شتی وا ببینێ کەهەموو چاوێک نایبینێ، ڕۆژی حەفدەی ڕەمەزان بەرامبەری ڕۆژی ٦١٠/٨/٦ی زاینی[1] هەروەک جاران لەئەشکەوتی حیرا بوو، کاتێک دیتی یەکێک هات، پێغەمبەر (ﷺ) دەگێڕێنەوە، پێی گوتم، (بخوێنەوە)، گوتم من خوێندەوار نیم، لەباوەشی گرتم‌و رایگوشیم، زۆر نەمابوو بخنکێم، ئەوجا بەریدام دووبارە گوتی بخوێنەوە، گوتم خوێندەوارنیم، دووبارە لەباوەشی گرتمەوە رایگویشمەوە، دووبارە تەنگاو بووم‌و بەریدام، ئەوجارەش گوتی بخوێنەوە، گوتم چ بخوێنمەوە؟ گوتی ﴿اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ *خَلَقَ الْإِنسَانَ مِنْ عَلَقٍ *اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ *الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ * عَلَّمَ الْإِنسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ﴾[2] واتە: بخوێنەوە بەناوی پەروەردگارت، کەهەموو گیانلەبەرێکی دروست کردوە، هەموو زەمینی هێناوتە کایەوە، ئادەمیزادی لەپارچە خوێنێک دروست کردوە، کەخۆی هەڵدەواسێ لەو شوێنەی تێیدا پەروەردە ئەبێت، بخوێنەوە خوای تۆ هاوتای نیە، خاوەن چاکەو گەورەییە، ئادەمیزادی بەهۆی پێنووس فێرکردووە، فێری ئەو زانیارییانەی کردووە کەنایزانی، لەتاریکایی نەزانین‌و نەخوێندەواری فێری خوێندەواری کردووە.

کاتێک کابرای لێ بزربوو، پێغەمبەر (ﷺ) زۆر پەشۆکا، لەخۆی پرسی نایا تووشی چ بووە؟ نایا دەبێ ئەوە چی بێت؟ تەماشای دەستە راست‌و چەپی کرد هیچی نەدیت، هەندێک مایەوە تووشی

---

١) السيرة النبوية لابن هشام ١٩٤/١ والسيرة النبوية ابي الحسن الندوي ١٣١.

٢) العلق ١-٥.

لەرزەهاتو ترسا لەوەی لەناو نەشکەوتە کەشتێك هەبێت، کەهیچی نەدیت هەڵستا رۆیشت، زۆری بیر کردەوە، نەینەزانی چۆنی لێك بداتەوە، چونکە رووداوەکە کۆتو پڕ بوو، بەبێ پێشەکی یەکێکی وای لێ پەیدا بوو هاتەلای.

نەو چ بەتەماو چاوەنواڕ نەبوو نەشی نەشینەزانی نەو پەیامە نەبێت.

مرۆڤ ئەگەر بەتەمای رووداوێك بێت، کەرووپدا لەلای ناسایی نەبێت، هەروەها ئەگەر بیرکردنەوەیەکیشی بێتە ناو میشکی، لەخۆیەوە شێوەیەکی وا ببێتە بەرچاوی‌خۆی، دیسان وا ناشێ لەماوەی ژیانی پێشیشی قەت لەهیچ کردەوەو بەسەرهاتاندا سەری لێ نەشێوایە، تاکو هۆشی لەخۆی نەمینێ بڵێ ئەوە کارێکی بێهۆشیە. لەهەمووشی سەسوڕمێنتر ئەوەبوو کەپێی گوت بخوێنەوەو پێغەمبەر (ﷺ) خوێندەواریش نەبوو.

ئیتر سەری خۆی هەڵگرت لەکێو هاتەخوار، لەڕێگا هەر لەو بیرکردنەوەو سەرسامیە بوو، کەگەیشتەوە ماڵەوە ئەلەرزی. چووە سەر جێگا گوتی (زملونی زملونی) واتە، دام پۆشن دام پۆشن. دایان پۆشیو تاوێك حەسایەوەو هاتەوە سەرەخۆ، بەسەرهاتەکەی بۆ خەدیجەگێڕایەوە گوتی لەخۆم ئەترسم شتێکم بەسەر هاتبێ. خەدیجەش زۆر دانابوو، زۆری لەبابەت پێغەمبەرایەتی گوێ لێ ببوو. زۆر جاران ئەچووە لای (وەرەقەی کوڕی نوفەل)ی نامۆزای کەپیاوێکی بەسالدا چوو بوو، چاوی نەمابوو زۆریش زانابوون ببوو بەمەسیحی لەئینجیلو تەورات شارەزابوو، زۆری رق لەکردەوەی دانیشتوانی مەککە ئەبۆوە. زۆریش شارەزای رەوشتی پێغەمبەر بوو. خەدیجە بەدڵێکی پڕ سۆزو چاوێکی پڕ ریزەوە بەپێغەمبەری گوت، ناوەڵلا قەت خوا شەرمەزاری ناکات، چونکە تۆ پیاوێکی خزمایەتی بەجێ دێنێو میوانداری ئەکەیتو یارمەتی لێ قەوماوان ئەدەیت، ئەرکی سەرشانی خەڵك سووك ئەکەی، لەسەرچاکە ئەڕۆیت، لەقسەو کردەوەت راستگۆیت.

خەدیجە ئەو قسانەی پێگوت، بەڵام کارەکە لەوە گەلێ گەورەترو قورستربوو پێویستی بەیەکێك بوو کەشارەزای ئاینەکانو میژووی ئاینەکانو رەوشتی پێغەمبەران بێ.

خەدیجە وای بەباش زانی کەبچنە لای وەرەقەی نامۆزای، لەوێ پێغەمبەر (ﷺ) بەسەرهاتەکەی بۆ گێڕایەوە. وەرەقەش گوتی سوێندم بەوکەسەی منی بەدەستە، تۆ بوویتە پێغەمبەری نەو گەلە، نەوەی هاتووە لای تۆ (جوبرەئیلە)، هەمان ئەو کەسەی کەهاتە لای موسا. هۆزەکەشت پێت باوەڕ

ناکەنو نازارت نەدەنو دەرت نەکەنو شەڕت لەگەڵ دەکەن.

پێغەمبەر (ﷺ) لەوە سەرسام بوو کەوەڕەقە گوتی دەرت نەکەن، چونکە قوڕەیشیەکان زۆریان خۆش نەویست، کەناویان نەهێنا بەناوی ڕاستگۆو دەست پاك (الامین) بانگیان نەکرد، لەبەر نەوە پێی گوت چۆن دەریشم نەکەن!؟ وەڕەقە گوتی بەڵێ نەوەی تۆ هێناوتە هەر پیاوێك پێشی تۆ هێنا بێتی دوژمنایەتیان کردووەو شەڕیان لەگەڵ کردووە، خۆزیا دەژیام تاکو بەچاکی یارمەتیم بدا بای.

ماوەیەکی پێچوو وەڕەقە مرد. جوبرەئیل هەتا شەش مانگ نەهاتەوە لای پێغەمبەر، بۆ نەوەی پێغەمبەر (ﷺ) بەتەواوی بێتەوە سەرەخۆ. چونکە کارەکە زۆر قورس بوو، فەرمان وەرگرتنەکەش لەفریشتەوە بوو. فریشتەو مرۆڤ لەیەك ڕەسەن نین. لەبەرنەوە زۆر سامناك‌و سەرسوڕمێنەر بوو. لەو ماوەیە پێغەمبەر (ﷺ) زۆر دڵ تەنگ بوو. بەڵام دوای نەو شەش مانگە ڕووداوێکی گرنگتر قەوما، پێغەمبەر نەگێڕێتەوە دەفەرموێ جارێك نەڕۆیشتم شێوەی هەمان نەو فریشتەیەی کە لەنەشکەوت هاتە لام پێی گوتم بخوێنەوە، هاتەوە بەرچاوم لەسەر کورسییەك لەنێوان زەوی‌و ئاسمان دانیشتبوو، نەو ماوەیەی پڕ کردبوو. پێی گوتم نەی موحەمەد تۆ پێغەمبەری خوای، منیش زۆری لێ ترسام چوومەوە ماڵەوە گوتم (دثرونی دثروني) واتە: دام پۆشن دام پۆشن.

کاتێك جوبرەئیل لەسەر شێوەی نادەمیزاد هات‌و فەرمانی خوای پێدام فەرمووی: ﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ * قُمْ فَأَنذِرْ * وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ * وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ * وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ﴾[1] واتە، نەی نەو کەسەی خۆت داپۆشیوە هەستە خەڵکی ئاگادار بکەو ڕێزی خوا ڕابگرە، جلەکانت پاك ڕابگرە، لەکردەوەی خراپ‌و پیس دوورکەوە، نزیك بتپەرستی مەبەو لێی دوورکەوە.

پێغەمبەر (ﷺ) لەسەر جێگاکەی ڕاست بۆوە، خەدیجە دڵی بۆی هاتە هەژان پێی گوت درێژ بەوە تاکو تاوێك بحەسێێتەوە، فەرمووی: خەدیجە کاتی حەسانەوە نەما، نەوە جوبرەئیل بوو فەرمانی بۆ هێنام خەڵك ئاگادار بکەمو بانگیان بکەم بۆ سەر ڕێگای چاکە.

ئیتر بەهاتنی وەحی ڕێگای میژوو گۆڕا بناغەی یاساو پرۆگرامی خوا لەسەر زەوی جێگیربوو، کاتێکی نوێ دەستی پێکرد، کاتی کۆنو بێ کەڵك بەسەرچوو لەمەودوا فەرمان لەئاسمانەوە وەرنەگرێ

(١) المدثر: ١-٥.

نەك لەزەوی، لەپەروەردگاری نادەمیزاد وەردەگرێ نەك لەمرۆڤ، یاسا لەخوا وەرنەگرێ نەك لەهەوەس و نارەزووی مرۆڤ.

بەدابەزینی وەحی پەیوەندی راستەوخۆو گفتوگۆی ناشكرا لەنێوان پەروەردگارو نادەمیزاد دروست بوو. وەحی بریتی بوو لەدەقی فەرموودەكانی خوا كەبەهۆی جوبرائیل بەبێ زیادو كەم ئەنێدرایە لای پێغەمبەر (ﷺ)ن ئەویش بەبێ گۆڕینو بێ دەسكاری بەمیللەتی ڕائەگەیاند. بۆیە قورئان نەدەستكردی پێغەمبەرەو نەبەرهەمی خەونو خەیاڵی پێغەمبەرەو نەنامۆژگاریو گوتەی خەڵكی وەك بەحیراو وەڕەقەی كوڕی نۆفەلە.

﴿ باوەڕهێنان بە پێغەمبەر (ﷺ) ﴾

پاش دیدەنی جوبرائیل، پێغەمبەر (ﷺ) راست بۆوە، خەدیجە باوەڕی پێ هێناو موسوڵمان بوو. دوای خەدیجە عەلی كوڕی ئەبی تاڵیب كەتەمەنی دە ساڵان بوو هەر لەلای پێغەمبەر بوو، تەماشای كردن نوێژ ئەكەن، گوتی ئەوە سەجدە بۆ كێ ئەبەن؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی سەجدە بۆ خوا ئەبەین، كراون بەپێغەمبەری ئەو گەلەو فەرمانم پێدراوە بانگی خەڵك بكەم بێنە سەر ئاینی ئیسلام. ئەوجا داوای لەعەلی كرد باوەڕ بێنێ، ئەویش گوتی باپرس بەباوكم بكەم، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی پرس بەكەس مەكە. بۆ شەو عەلی بیری كردەوە گوتی خوا كەمنی دروست كردوە پرسی بەئەبو تاڵیب نەكردوە، منیش باوەڕ دێنمو پرس بەئەبو تاڵیب ناكەم. بۆ بەیانی موسوڵمان بوو، لەدوای ئەو زەیدی كوڕی حاریسەش كەببووە كوڕی پێغەمبەر موسوڵمان بوو، ئەوانەش نزیكترین كەس پێغەمبەر بوون، هەر لەماڵی خۆی بوون.

دوای ئەوان (ئەبوبەكری كوڕی ئەبی قوحافە) زۆر دۆستی پێغەمبەر بوو، گەلێ جار لەگەڵ پێغەمبەر پێكەوە دانەنیشتن، لەبەر دانایی‌و پیاوەتی‌و راستگۆیی، لەناو قوڕەیش زۆر ناسراوو خاوەن شوێن بوو، پیاوان زۆر ئەهاتنە لای كاروباری بازرگانی بۆ ڕێك ئەخستن شارەزای دانیشتوانی مەككە بوو.

پێغەمبەر (ﷺ) داوای لێکرد موسوڵمان ببێت و واز لەبتپەرستی بێنێ، ئەویش هەروەك پێغەمبەر ئەفەرموێ زۆر بەئاسانی موسوڵمان بوو، ئەبوبەکر یەکەم پیاو بوو لەناو دانیشتوانی مەککە کەئیسلام بوو. ئەبوبەکر بوو بەپاڵ پشتێکی باش بۆ ئیسلام، داوای لەناسیاو خانەدانانی قوڕەیش کرد بۆ ئەوەی موسوڵمان بن.

بۆ نمونە خەڵکی وەك (عوسمانی کوڕی عەفان)و (عەبدولڕەحمانی کوڕی عەوف)و (تەڵحەی کوڕی عوبەیدیللا)و (سەعدی کوڕی ئەبی وەقاس)و (زوبەیری کوڕی عەوام). ئەوانە هەر پێنجیان موسوڵمان بوون. دوای ئەوان گەلێ پیاوی ناوداری وەك (ئەبا عوبەیدەی جەراح)و (ئەرقەمی کوڕی ئەرقەم)و (عوسمانی کوڕی مەزعون)و (عوبەیدەی کوڕی حاریسی کوڕی عەبدولموتەلیب)و (سەعیدی کوڕی زەید)و (خەبابی کوڕی ئەرەت)و (عەبدوللای کوڕی مەسعود)و (عەماری کوڕی یاسیر)و (سوعەیبی ڕۆمی) موسوڵمان بوون، ئەوانەی کەموسوڵمان ئەبوون هەموویان زۆربەی ڕۆژان لەگەڵ پێغەمبەر کۆئەبوونەوە،ڕێگەی ئیسلامەتی پێشان ئەدان و فێری ڕەوشتی خواپەرستی ئەکردن.

وای لێهات خەڵك ڕوویان لەئایینی نوێ کرد، ژنوپیاو موسوڵمان ئەبوون، بەڵام بەشێوەیەکی نهێنی بوو، چونکە دەیانزانی بتپەرستەکانی قوڕەیش بەربەرەکانیان ئەکەن.

دەنگو باسی ئیسلام و ناوبانگی پێغەمبەر (ﷺ) کەوتە سەر هەموو زاران، موسوڵمانان بەزۆری ئەچوونە ناودۆڵو کێوەکانی دەوری مەککە، بەتایبەت ئەو دۆڵەی کەپێی ئەڵێن دۆلی ئەبی تالیب، لەوێ کۆبوونەوەو لێدوانیان لەبابەت ئایینی ئیسلامەوە ئەکرد.

پێغەمبەر (ﷺ) کەوتە کۆبوونەوە لەگەڵ ئەو کەسانەی ئەیزانی بەقسەی دڵنیا دەبن، بەشێوەیەکی نهێنی داوای لێ ئەکردن موسوڵمان بن.

ئەوجا ژمارەی موسوڵمانان زیادی کردو بوونە(٣٠) سی کەسێك لەژنو پیاو، پێغەمبەر (ﷺ) خانووی (ئەرقەمی کوڕی ئەرقەم)ی بۆ تەرخان کردن بەنهێنی لێی کۆببنەوەو لەوێ فێری یاسای ئایینی ئیسلامی ئەکردن، ڕۆژ بەڕۆژ ژمارەی موسوڵمانان هەر لەزیادە بوو، ئەوانەی موسوڵمانیش ئەبوون بەزۆری بێ دەسەڵاتو هەژارو کۆیلەکان بوون، ئەوانەی چ پایەکیان لەناو قوڕەیش نەبوو.

ئەوانەش چینێکی ستەم لێکراو، چەوساوە بوون، داوای پێغەمبەرانیش بەفەرمانی خوا لەگەڵ ئارەزوو و ئاواتی ستەم لێکراوان ئەگونجێ، بۆیە بەدڵو گیان وەری ئەگرن.

ڕەوشتو کردەوەی پێغەمبەریش (ﷺ)، هاندەرێکی باش بوو بۆ وەرگرتنی داوای نوێ. نەو پێغەمبەرە بەچاوێکی پڕ سۆزو باوکانە تەماشای بێکەسو هەتیوو هەژارانی ئەکردن هەردەم خەریکی خواپەرستی بوو، بەشەو نوێژو ڕۆژو گرتنو قورئان خوێندنو پاڕانەوە بوو لەبەرخوا، زۆر دڵسۆزو ڕشت بوو بۆ ئەو ئاینە، پێغەمبەر (ﷺ) نموونەیەکی بێ هاوتا بوو لەپێشەوایەتیبۆ ئەو کەسانەی باوەڕیان پێ ئەهێنا. زۆری پێ نەچوو وای لێهات خەڵکی لەهەموو چینێك چ بازرگانو چ هەژارو چ سەردار باوەڕیان ئەهێناو ئەهاتنە سەر ئاینی ئیسلام، وای لێهات لەهەموو شوێنان ناوی موحەممەدو موسوڵمانان باس ئەکرا. بەڵام قوڕەیشیە دڵ ڕەقەکانی خاوەن دەسەڵاتو دەوڵەمەند، زۆریان گوێ بەداوایەکەی پێغەمبەر نەئەدا، وا تێئەگەیشتن ئەو داوایەش لەداوای قەشەکانو زاناکانی تر تێناپەڕێ. ئەیانگوت بتانی (هوبەڵو لاتو عوززاو ئیسافو نایلە) (ناوی بتەگەورەکانیان بوو) بەسەریدا زاڵ ئەبن.

﴿ بانگ کردنی بەئاشکرا ﴾

ماوەی سێ (٣) ساڵ پێغەمبەرایەتی، بانگ کردن هەر بەنهێنی بوو، بەڵام پاش ئەوەی ژمارەی موسوڵمانان زیادیکردو ناوبانگیان دەنگی دابۆوە، خوا فەرمانی بەپێغەمبەردا کەبەئاشکرا ئاین بڵاوبکاتەوە. فەرموی ﴿فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ﴾[1] واتە بەئاشکرا بانگی خەڵك بکە بۆ ئاینی ئیسلام، گوێ مەدە گۆتەی بتپەرستان. ئەمەش وا ئەگەینێ کاتی نهێنی بەسەرچوو.

پێغەمبەریش (ﷺ) چووە سەر گردی سەفا هاواری کردو گوتی، ئەی بەرەی فەهر، ئەی بەرەی عەدی. ئیتر هەموو تیرەکانی قوڕەیشی بانگ کرد، ئەوانیش کەگوێیان لێبوو هەموو ڕایان کردو بەرەو دەنگیەوە چوون (ئەمەش ڕەوشت بۆ کەسێك بانگی بکردبایە بەرەو دەنگیەوە ئەچوون)، ئەوەی بەخۆی نەیتوانی بچێتو پێڕانەگەیی یەکێکی لەجیاتی خۆی نارد تاکو بزانێ چ دەڵێ.

هەموو کۆبوونەوە پێغەمبەر (ﷺ) ڕووی تێکردنو فەرمووی من ئەگەر پێتان بڵێم واکۆمەڵە

(١) الحجر/٩٤.

سواربێك لەدیوی ئەو کێوە، هێرشتان بۆ دێنێ پێم باوەڕ ئەکەن؟

گوتیان بەڵێ، چونکە لەڕاستی بەولاوە هیچی ترمان لەتۆ نەدیوە، گوتی ئاگادارین پێتان ئەڵێم سوێند بەو خوایەی تاك و تەنیایە، ئەگەر باوەڕم پێ نەهێنن هەمووتان تووشی ئازارو ئەشکەنجەیەکی زۆر ئەبن لەچاکەو خراپە هیچم لەدەست نایەت بۆتانی بکەم، تەنیا ڕێگەتان ئەوەیە ئەبێ باوەڕبێنن ئەوجا دەرباز ئەبن.

لەناو هەموویان (ئەبو لەهەب)ی مامی، پیاوێکی قەڵەوو تووڕە بوو گوتی: (دەك ڕەنجەڕۆ بیت هەر بۆ ئەوەش بانگت کردین) بەو قسەیە هەموویان بڵاوەیان لێکردو باوەڕیان نەهێنا، خواش سەبارەت بە ئەبو لەهەبو ژنەکەی دەفەرموێ: ﴿تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ* مَا أَغْنَى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ *سَيَصْلَى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ * وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ * فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ﴾[1] واتە، هەردوو دەستەکانی ئەبولەهەب ڕەنجەڕۆو زیاندارن (مەبەست لێرە خۆی ڕەنجەڕۆو مااڵو ویرانە) ماڵو سامانو منداڵەکانی لەلای خوا بەکەڵکی نایێن (ئەبو لەهەب ئەیگوت، ئەوەی موحەمەد ئەیڵێ، ئەگەر ڕاست بێ ماڵو منداڵەکانم بەخت ئەکەم بۆ دەربازبونم لەسزای خوا) بەڵام چ کەڵکی ناگرێ، جێگای خۆیو ژنە دار بەکولەکەی ناو مەشخەڵی ئاگرە، ژنەکەی پەتێکی ئاگری لەملە)، ئەو ژنەی ناوی دایکی جەمیل بوو، ئەچوو دڕکو داری بەکۆڵ ئەهێنا، شەو لەسەر ڕێگای پێغەمبەری بڵاوئەکردەوە تاکو ئازاربیدات ملوانکەیەکی بەنرخیشی لەمل بوو ئەیگوت، سوێندم بەلاتو عوززا ئەو ملوانکەیە لەدوژمنایەتی موحەمەد خەرج ئەکەم).

دوای ئەوە خوا فەرمانی بەپێغەمبەردا کەخزمە نزیکەکانیشی لەسزای ڕۆژی قیامەت ئاگادار بکاتو بیان ترسێنێ، دەفەرموێ: ﴿وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾[2] واتە خزمە نزیکەکانت بترسێنەو ئاگاداریان بکە لەسزای خوا لەڕۆژی قیامەت.

پێغەمبەریش (ﷺ) هەموو خزمەکانی بۆ نان خواردن بانگ کرد، دوای ئەوەی کۆبوونەوە، ئەبولەهەبی مامی پێغەمبەر نەیهێشت قسەیان لەگەڵ بکاتو بڵاوەی پێکردن، ناچار جارێکی تریش

(١) اللهب: ١-٥.

(٢) الشعراء ٢١٤.

بانگی کردنەوەو نانی بۆ دروست کردن ئەوجارە پێی گوتن (باوەڕ ناکەم کەس شتێکی لەمن باشتری بۆ گەلەکەی هێنابێ، من خێرو چاکەی دونیاو قیامەتم بۆ هێناون، خوا فەرمانی پێداوم کەبۆخوا بانگتان بکەم، بێنە سەر ڕێگای ئیسلام بەکردەوەیباش لەئاگری دۆزەخ رزگارتان ئەبێ. هەرچی دەتانەوێ لەمالّی خۆم پێتان ئەدەم، بەڵام من هیچم لەدەست نیە لەئاگری دۆزەخ رزگارتان بکەم. ئەی فاتیمە کچی موحەممەد، ئەی سەفیەی کچی عەبدولموتەلیب، ئەی بەرەی هاشیمو بەرەی عەبدولموتەلیب لەخوا بەولاوە کەستان بەهانا نایێ).

ئەمەش فەرمانێکی زۆر گرنگە لەئاینی ئیسلام، کەهیچ جیاوازییەك نیە لەنێوان خزمانی پێغەمبەرو خەڵکی تر، هەرچی باوەڕ نەهێنی سزای خۆی وەردەگریو کەسیش بەتەمای پێغەمبەر لەخۆی نەگەڕێ تەنیا کردەوەی خۆی بەکەڵکی دێت، کەسیش بەتەمای پارانەوەی کەس لەخۆی نەگەڕێ، پێغەمبەر بەزوبانی خۆی بەجگەر گۆشەی خۆی بڵێ هیچم لەدەست نایەت، ئەدی یەکێکی کە بەسەدان پلە لەخوار پێغەمبەرە چی لەدەست دێت؟

﴿ بەربەرەکانی پێغەمبەر (ﷺ) ﴾

پاش ئەوەی پێغەمبەر بەناشکرا کەوتە بانگ کردنی خەڵك، دانیشتوانی مەککە بەزۆری گوێیان لەداوایەکەی ئەگرتو زۆران موسوڵمان ئەبوون، بەتایبەتی بێ دەسەلاّتان ئەیانویست لەژێر کۆتو زنجیری سەردارانی قورەیش لەبیروباوەڕی پڕوپوچی بتپەرستیرزگاریان ببیو بکەونە ژیانێکی بەختەوەریو سەربەخۆیی. نەهوبەڵو نەلاتو عوززاو نەناگری ناگرپەرستانو نە ئەستێرەی ئەستێرە پەرستانو نە مرۆڤو نەفریشتە ئەوانە هیچیان ناکەونە نێوان خواو مرۆڤو ناتوانن خوا لەمرۆڤ بشارنەوە، ئەوەی بەکەڵك مرۆڤ دێتو دەربازی ئەکات لەخراپەی ئەو ژیانەو رۆژی قیامەت هەر بیروباوەڕو کردەوەی خۆیەتی.

ئازادی گەوهەرێکە لەو ژیانە قەت لەوە خۆشتر نیە، کارت بەکەسێکی خاوەن دەسەلات بکەوێو بتوانی ڕاستەوخۆ بەگوێرەی دڵی خۆتو بەسەربەخۆیی قسەی لەگەڵ بکەی، بەبێ پاسەوانو بێ دەرگەوانو بێ دەللال. لەوەش خۆشتر نیە داوا لەیەکێك بکەی کە لەخۆشەویستی بەولاوە شتێکی تر

لەنێوان نیە، هیچ منەتت لەسەر ناکات، بەڵکو فەرمانی لەسەر ئەوەیەو چاوەنواڕە کەمرۆڤ داواکار بێت بۆ هەر پێویستیەکی کەڕەوایە بۆی بکات.

بەڵام سەردارانی قوڕەیش بەو دەوڵەمەندیو دەسەڵاتداریەوە سەرخۆش ببوونو لەخۆیان بایی ببوون، وایان ئەزانی ئەو حاڵە هەر بەردەوام ئەبێت. جگە لەوەش کردەوەی باووباپیرانیشیان لەلا زۆر پیرۆز بوو، بۆیە کەپێغەمبەر (ﷺ) داوای لێ دەکردن واز لەبتپەرستی بێنن، دەیانگوت ئێمە باووپایرانی خۆمان ئەوها دیوە، هەروەك خوا ئەفەرموێ: ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْاْ إِلَى مَا أَنزَلَ اللّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُواْ حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلاَ يَهْتَدُونَ﴾[1] واتە ئەگەر پێیان بگوترابایە وەرن بەگوێرەی ئەو فەرمانەی خوا بۆ پێغەمبەری هەناردوە فەرمانبەری بکەن، خوای تاك و تەنیا بپەرستن، ئەیانگوت ئەوەمان بەسە باب و باپیرمان لەسەری ئەڕۆیشتن. سەیرەکە ئەوەیە بەدوای باووباپیرانیان ئەکەون، ئەو باوو باپیرانەی کەهیچیان نەئەزانیو ڕێگاشیان بزر کردبوو پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی باو باپیرانتان نەزانن بوونو ئەوانەی ئەپەرستن هیچ سەنگێکیان نیەو هەر پەیکەرنو دروست کراون، دەسەڵاتیان لەدەست نیە، چاکەو خراپەیان لەدەست نایەت. زۆر تووڕە بوون. ئیتر سەردارانی قوڕەیش بڕیاریان دا کەبەربەرەکانی پێغەمبەری بەتوندی بکەن بەتایبەتی دوای ئەوەی کەدەیاندیت خەڵکەکە ڕۆژ بەڕۆژ زیاتر بەدوای دەکەون.

بەربەرەکانیەکەشیان زۆر بەوردیو ژیرانە دەست پێکرد، یەکەم جار ویستیان نرخو سەنگی پێغەمبەر لەلای خەڵکی کەم بکەنەوە. شاعیرەکانیان بەپارە هەر خەڵەتاند تاوەکو قسەی پێ هەڵ ببەستن. داواشیان لەپێغەمبەر دەکرد کەکردەوەی وا بکات لەدەسەڵاتی تادەمیزاد نیە، واتە (موعجیزە)یان بۆ بێنێ. داوایان لێ دەکرد کەئەو شتانەی کەحەزرەتی عیساو موساو پێغەمبەرانی تر بۆیان ئەهات بۆ ئەویش بێت، یاخود دەیانگوت بۆچی گردی سەفا هەمووی بۆمان ناکاتە زێڕ، بۆچی ئەو قورئانە هەمووی بەیەك جاری بەنوسراوی بۆی نایەت؟ بۆچی کێوەکانی دەوری مەککە لانا بات.؟ بۆچی لەو بێ ئاویە رزگارمان ناکاتو کانیاوێکی وەك زەمزەمو لەویش شیرینتر پەیدا ناکات.

هەر بەوانەش لێ نەدەگەڕان، ئەیانگوت بۆچی نرخی کەلوپەلمان پێ نالێیت تاکو لەبازرگانیەکەمان

(١) المائدة: ١٠٤.

سوودمان پێ ببڕێ.

ئیتر زمانیان گەلێ درێژ نەکرد تاکو خوا فەرموی: ﴿قُل لاَّ أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلاَ ضَرًّا إِلاَّ مَا شَاء اللّهُ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لاَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَاْ إِلاَّ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾[1].

واتە: ئەی پێغەمبەر بەو بێ باوەڕانە بڵێ من نەچاکەو خراپەم لەدەست نیە بۆ خۆم، تەنیا ئەوە نەبێ کەخوا ئارەزووی لەسەرە، ئەگەر ئەوەیلە من بزرەو من بزانیبایە، چاکەو سوودێکی زۆرم پێ ئەبڕاو درێغیشم نەئەکردو هیچ خراپەیەکیشم تووش نەدەهات. من تەنیا یەکێکم موژدەی خۆشی و ئاگاداری ئەگەیەنم بەو کەسانەی باوەڕ بەخوا دێنن، سەیر ئەوەیە سەردارانی قوڕەیش ئەوەندە بەلای نەزانینو نەفامیدا چوبوون، خۆیان هەستیان بەخۆیان نەدەکرد، کەچەند نەزانن.

پەیکەری داتشراویان هەڵپەساردبوو بەخوایان ئەزانی، یا بەرەهبەریان ئەزانی کە لەلای خوا بۆیان بپارێتەوە، داوایان لەو پەیکەرانە نەئەکرد کەئەوانیش توانای خۆیان دەربخەن، یا بیر بکەنەوە بڵێن ئەوانە خۆ هیچ توانایەکیان نیە.

﴿ چەکی پڕوپاگەندە ﴾

قوڕەیشیەکان بڕیاریان دا کەپڕوپاگەندە لەدژی پێغەمبەر (ﷺ) بکەن، شاعیرانو خەڵکیان هاندا کەقسەی ناڕێك و بوختان بۆ پێغەمبەر هەڵبەستن بەتایبەتی لەوکاتی کەفەرمانی بۆ هات داوا لەهەموو بکات بێنە سەر ئایینی ئیسلام. ئیتر پێغەمبەر (ﷺ) کەوتە کۆبوونەوە لەگەڵ ئەو هۆزانەی دەهاتنە مەککە دەچووە لایان داوای لێ دەکردن، بێنە سەر ئایینی ئیسلام. لەبەرئەوە قوڕەیشیەکان لەناوەخۆیان کۆبوونەوەیەکیان کرد، گوتیان باشترین شت ئەوەیە بڵێین موحەمەد فاڵچیە، بەڵام (وەلیدی کوڕی موغیرە) پیاوێکی تێگەیشتوو بوو، زۆریش بێ باوەڕو لەخۆبایی بوو، گوتی ئەوەی موحەمەد دەیڵێ قسەی فاڵچیو کتێب گرەوە نیە. هەندێکی تر گوتیان با بڵێین موحەمەد شێتە، وەلید گوتی هیچ بەڵگەیەکی شێتایەتی لەسەر نیە، دوایی گوتیان بابڵێین جادووگەرە. وەلید گوتی موحەمەد فوو لەداوو

(١) الاعراف: ١٨٨.

گرێی داو ناکا هیچ کردەوەیەکی جادوگەرانیش ناکات، بەڵام باشترین شت ئەوەیە بڵێین جادوگەرێکی وایە کەباوکو کوڕو براو ژنو میێردو هێزو تیرە لێك دەکات.

سالّ وەرسوڕایەوە کاتی حەج داهات، قوڕەیشیەکان کەوتنە ناو ئەو هۆزانەی ئەهاتنە مەککە بۆ حەج کردنو بازاڕەکان، قوڕەیشیەکان پێیان ئەگوتن گوێلەقسەی موحەمەد ڕامەگرن، دەنا وەك ئێمەتان بەسەر دێتو هەموتان پارچە پارچە ئەبن. بەڵام پڕوپاگەندە هیچ کاتێك بەرامبەر هەستی گیانی ڕاناوەستێو کاری تێ ناکات. بە تایبەت کەڕاستی لەناو خەڵك ناشکرابوو هیچ شتێك بەربەستی ناکات. خوا لەقورئان باسی وەلید دەکات، ئەفەرموێ: ﴿ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا *وَجَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَّمْدُودًا *وَبَنِينَ شُهُودًا *وَمَهَّدتُّ لَهُ تَمْهِيدًا * ثُمَّ يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ *كَلَّا إِنَّهُ كَانَ لِآيَاتِنَا عَنِيدًا *سَأُرْهِقُهُ صَعُودًا * إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ * فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ * ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ * ثُمَّ نَظَرَ *ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ * ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ * فَقَالَ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُ * إِنْ هَذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ *سَأُصْلِيهِ سَقَرَ﴾[1] واتە: لێم گەڕێ ئەی پێغەمبەر، لەگەڵ ئەو بەدبەختەی کەبەتەنیا لەدایکیم هێناوەتە دونیاو سامانێکی زۆریشم لەمالاّتو باغو زەوی و زارو کوڕو منداڵ پێداوە لەگەڵ کوڕەکانی پێکەوە ئەژینو بەخۆشی ڕادەبوێری، هەموو کارێکم بۆ ڕێك خستووە لەسەر هیچ پەکی ناکەوێ، زۆریش بەڕێزو دەسەلاتە لەناو قوڕەیشیەکان، هێشتاش چاوی لەزیاترە دەبێ تووشی تازارو ئەشکەنجەی بکەم. ئەوە بەتەواوی بیری کردەوە لەپێغەمبەرو ئەو قورئانەو بڕیاریدا بوختان بۆ پێغەمبەرو بۆ قورئان هەڵبەستێ (دەیگوت قورئان جادوەو موحەمەدیش جادووگەرێکی وایە باوکو کوڕو براو ژنو میێرد لێك ئەکات) دەك مالّی کاول بێ چۆن ئەو بوختانەی هەڵبەست وابڵێ، پەك لەو بێ باوەڕە لەو بەدبەختە، دووبارە بیری لەو قورئانە کردەوە ئەوجا ڕووی خۆی گرژکردو دەمو چاوێکی تووڕەی دەرخست بەجارێك بێ باوەڕ بوو، پێی کەمی بوو باوەڕ بەموحەمەد بێنێ، گوتی ئەو قورئانە قسەی جادوانە، ئەوە قسەی خوا نیە، قسەی مرۆڤە، بۆیە دەبێ بیهاومە ناو دۆزەخ کەهیچ شتێك خۆی تێدا ناگرێو دەیفەوتێنێ).

* * *

(١) المدثر/ ١١-٢٦..

قوڕەیشیەکان چیان پێ نەما!، پێغەمبەر قسەی لەگەڵ خەڵکی دەکرد دەیانگوت ئەو قسانەی موحەممەد نەیکات، یەکێکی تر فێری نەکات (ئەوەی کەدەیانگوت فێری نەکات، پیاوێکی ڕۆم بەناوی (جەبری ڕۆمی) بوو، ئەویش عەرەبی نەدەزانی) هەروەك خوا لەقورئان باسی نەکات ئەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِّسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَـٰذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُّبِينٌ﴾[1] واتە: (خوا ئەفەرموێ ئێمە باش ئەزانین، ئەو بێ باوەڕانە دەڵێن ئەو قورئانە یەکێکی تر فێری ئەکات عەرەب نیە. ئەو قورئانەش بەزوبانی عەرەبیەکی ڕێك و پێك و ئاشکرایە، چۆن پیاوێکی عەرەبی نەزانی ئەتوانێ ئەو قورئانە فێری موحەممەد بکات).

لەلایەکی ترەوەن پیاوێك هەبوو ناوی (توفەیلی کوڕی عەمری دوسی) بوو، زۆر زانـاو تێگەیشتوو بوو، کەهاتە مەککە قوڕەیشیەکان پێیان گوت ئاگاداربە. قسە لەگەڵ موحەممەد، کـە، قسەکانی وەك جادوو وایە با هەڵت نەخەڵەتێنێ، دوو بەرەکی ئەکەوێتە ناو هۆزەکەت ڕۆژێـك توفـەیل چـووە کەعبـە دیتی پێغەمبەر (ﷺ) لەوێیە، چوو گوێی لەقسەکانی گرت لەدڵی خۆیـدا بـەخۆیگوت دەك عـەمرت نەمێنێ، ئەگەر باش بوو ئەوا وەری بگرەو ئەگەر خراپیش بوو وازی لێ بێنـە. کەپێغەمبـەریش (ﷺ) هەندێك قورئانی بۆ خوێندو داوای لێکـرد موسـوڵمان ببێـت، ئـەویش بـاوەڕی هێنـا. گەڕایـەوە نـاو هۆزەکەی ئیسلامەتی پێگوتن، گەلێکیان موسوڵمان بوون، بەڵام خۆیـان ئاشـکرا نـەکرد تـاکو شـاری مەککە گیرا، زۆرانی وەك توفەیل موسوڵمان بوون. چونکە گەلێکیان شەوان لەدانیشتنەکانی پێغەمبەر (ﷺ) بەشداریان ئەکرد گوێیان لەقسەکانی ئەگرت، دڵیـان نـەرم ئـەبوو، بـەڵام لەبـەر خۆشەویـستی دەسەڵاتو سامانەکەیان وایان ئەزانی ئەگەر موسوڵمان بن ئەو دەسەڵاتو سامانەیان لـەکیس ئەچـێ، بۆیە پەشیمان ئەبوونەوە.

﴿ ئازاردانی موسوڵمانان ﴾

قوڕەیشیەکان لەسەر ئەو کەللە ڕەقیە ڕۆیشتن، بەردەوام گالتەیان بەقسەکانی پێغەمبـەر نـەکرد، لەکۆبوونەوەکانی دەوری کەعبە، ناوی پێغەمبەریان بەزەردەخەنەیەکی گالتەوە ئەهێنا، بەڵام کەدیتیان

(١) النحل/ ١٠٣.

ڕۆژ بەڕۆژ موسوڵمانان ڕوویان لەزۆر بوونەو هەموو ڕەخنە لەخواکانیان ئەگرنو بەچاوێکی سووک تەماشایان ئەکەن، بەتایبەت کەپێغەمبەر پێی گوتن باوباپیرانیشتان نەزانو نەفام بوون کەئەو بتانەیان پەرستووە.

قوڕەیشیەکان ئەو قسەیان بەکفرێکی زۆر گەورە دانا، بەوە کەوتنە توندوتیژی لەگەڵ پێغەمبەرو موسوڵمانان. هەرچەندە ئەبو تالێبی مامی پێغەمبەر پشتیوانی لێ ئەکرد، بەڵام زۆرجارانیش لەکاتی نوێژ کردنو لەکەعبە ئازاریان ئەدا. یەکێکی وەك (عوقبەی کوڕی باوکی موعەیت) ورگو ڕێخۆڵەی مەڕو بزنی سەربڕاوی لەکاتی نوێژ هاوێشتە سەر پشتی پێغەمبەر، پێغەمبەریش (ﷺ) سەری لەسەجدە راست نەکردەوە تاکو فاتیمەی‌کچی هات لەسەری لابرد.

هەروەها زۆرێکی تر دیسان عوقبە پێغەمبەری لەکەعبە دیت، لەو کاتی نوێژی ئەکرد، کراسەکەی لەملی پێغەمبەر شەتەکدا، زۆر نەمابوو بخنکێنێ، تاکو ئەبو بەکر پێی ڕاگەیی‌و لەبەردەستی رزگار کردو گوتی پیاوێك ئەکوژن، چونکە دەڵێ خوا پەروەردگارمە.

موسوڵمانەکانیش بێبەش نەبوون لەئازاری قوڕەیشیان، هەریەکە بەگوێرەی خۆی ئازاری چێشت. لەوکاتەی کەبەنهێنی موسوڵمان ئەبوون، ئەگەر خزمە بت پەرستەکانیان هەستیان پێ بکردبان ئەوا تۆزیان لێ ئەکردن بگەڕێنەوە سەر ئاینی خۆیان، دەنا ئازاریان دەدان. یەکێکی وەك (عوسمانی کوڕی عەففان) موسوڵمان بوو، حەکەمی کوڕی عاسی کوڕی عومەییەی مامی، هێنای بەستیەوە گوتی واز لەئاینی باوباپیران دێنی بۆ ئاینێکی دروستکراو، وەڵاهی ناتکەمەوە تاکو واز نەینی، عوسمان گوتی وەڵاهی قەت واز ناهێنم، مامەکەی کەدیتی باوەڕی هەندە بەتینە وازی لێ هێنا.

ڕۆژێك ئەبو بەکر چووە کەعبە بانگی خەڵکی کرد بۆ ئاینی ئیسلام، قوڕەیشیەکان هەر لەوێ لێی ڕاست بوونەوە، وایان کرد، دەمو چاوی لەبەر خۆێن دیار نەبوو، بردیانەوە بۆ ماڵ هێشتا لەسەر ئەو حاڵە، دایکی هاتە لای، هەواڵی پێغەمبەری لێ پرسی، گوتی چی بەسەر هات؟ ئەگەرچی دڵنیایان کرد کەوا پێغەمبەر (ﷺ) باشەو بێ ئازارە، بەڵام ئەبوبەکر سوور بوو گوتی نانو ناوم لێ حەرام بێ تاکوو نەبینم، بەدوو کەس چوونە ژێر باڵی تاکوو بردیانە لای پێغەمبەر.

ئەو موسوڵمانانەی هۆزەکەی یا خزمەکانی پشتیوانیان کردبان تووشی ئازاری زۆر کوشندەو بەتێن نەدەبوون، بەڵام ئەوانەی بێکەس‌و بێ هۆزبوون کەوتنە بەر ئازارێکی گەلێ بەتێن، بەتایبەتی

کۆیلەکانی ژێر دەستی سەردارانی قورەیش. یەکێکی وەک (بیلالی کوڕی ڕەباحی حەبەشی) کەکۆیلەی ئومەییەی کوڕی خەلەف بوو، گەلێ جار لەقرچەی گەرمای هاوین لەسەر لیمی گەرم درێژیان نەکردو بەردی زلیان لەسەر سینگی دادەناو تۆبزیان لێ دەکرد واز لەخوای تاکو تەنیا بێنێو بگەڕێتەوە سەر بت پەرستی. ئەویش خاوەن باوەڕێکی ئەوەندە بەتێن بوو نەمردن دەیترساندو نەگەرمای بیابانو لێدان کاری تێ نەکرد، لەژێر ئازارەشەوە هەر ئەیگوت (أحد أحد) واتە، خوا تاکو تەنیایەو هاوبەشی نیە.

تاکو جارێکیان لەو حاڵەدا بوو، ئەبوبەکری سدیق هات کەچاوی پێکەوت، بیلالی لەئومەییە کڕیو ئازادی کرد. ئەبوبەکر چەندین موسوڵمانی تری کڕیو لەئازار رزگاری کردن، (بۆ نموونە (عامیری کوڕی فەهیرە)و (دایکی عەبیس)و (زینیرە)و (نەهدیەو کچەکەی) لەگەڵ کارەکەرێکی (عومەری کوڕی خەتاب)، هێشتا عومەر موسوڵمان نەببوو ئازاری ئەو کارەکەرەی ئەدا، جارێکیان باوکی ئەبوبەکر بەئەبوبەکری گوت، ڕۆڵە تۆ ئەگەر هەر ئازاد ئەکەی کۆمەڵێکی بەهێزو توانا ئازاد بکە، لەو هەژارو بێ دەسەلاتانە چاکترە، ئەویش گوتی من هەر خۆم دەزانم چی ئەکەم.

هەندێکیان لەوانەی ئازار ئەدران لەبەر ئێشو ئازار ناچار ئەبوون ئەیانگوت، وازمان لەموحەمەد هێناو لاتو هوززاو هوبەل خوای ئێمەیە. ڕۆژێك (عەماو یاسیری باوکی)و (سومەییەی دایکیان) درێژ کردبوونو ئازاریان ئەدان ئەبو جەهل بەوێدا تێپەڕی، نیزەیەکی لەسومەیەدا کوشتی.

پێغەمبەر (ﷺ) لەوکاتی بەوێدا هات چی پێنە کرا فەرمووی (صبراً یا آل یاسر فإن جزائکم الجنة)[1] واتە، ئەی بەرەی یاسر ئارامتان هەبێت، بەهەشت پاداشتانە). ئەو ئافرەتە یەکەم شەهیدی ئیسلام بوو، جگە لەوانە گەلێکی تریش لەئافرەتو پیاوان ئازار ئەدرانو هێندێکیان لەژێر ئازار کۆێر ئەبوون یا دەمردن.

(خەببابی کوڕی ئەڕەت) ئەگێڕێتەوە دەڵێ ڕۆژێك گرتیان خستمیانە ناو ئاگر، پیاوێك پێی لەسەر سینگم دانا تاکو پشتم بەزەویەکەوە نووسا، بەوە پشتم هەمووی سوورتا، کاتێك کەپشتی هەڵکرد دیتیان هەمور پشتی بەڵەك ببوو.

بەڵام ئازارو ئەشکەنجە ناتوانێ کار لەخاوەن بیروباوەڕانی ڕاستەقینە بکات، بەڵکو ئەو

(١) زاد المعاد٣/٢٢.

موسوڵمانانە باوەڕیان نەوەندە بەخوا بەتین بوو نەو نازارو نەشکەنجەیان بەقوتابخانە دانەنا. قوتابخانەیەك کەخوا بۆی داناون تاکوو بزانن بیروباوەڕی راستەقینە بەبێ نازارو خۆبەخت کردن سەرناکەوێ.

خوانەیویستوە بەدانیشتنو پاڕانەوە پێغەمبەرانو موسوڵمانان نەو ئایینە بچەسپێنن و واز لەخەبات بێنن، دەبێ هەمووی تاقی بکرێنەوە دەربکەوێ تا چ رادەیەك باوەڕیان بەخوا بەتینەو ڕشتن لەسەر داوا پیرۆزەکەیان. پایەو سامان پاڵی بەموسوڵمانانەوە نەدەنا، وەك بێ باوەڕان خەباتی بۆ بکەن، نەوانە مردنیان لەو ڕێگەیە گەلێ لەلا پیرۆزتر بوو لەژیانی چاوشۆڕیو سەرنویەتیو گوناهکاری. ئیمامی بوخاری نەگێڕێتەوە کەخەببابی کوڕی نەرەت دەڵێ جارێك چوومە لای پێغەمبەر، لەبن دیواری کەعبە جوببەکەی هاویشتبووە ژێر سەری، پێم گوت نەی پێغەمبەری خوا ئێمە زۆر نازار لەدەست قوڕەیشیان نەچێژین، بۆچی لەخوا ناپاڕێیەوە بۆمان لەو نازارو ناخۆشیە رزگارمان ببێ. دەڵێ پێغەمبەر (ﷺ) ڕاست بۆوە دەمو چاوی سوور هەڵگەڕاو فەرمووی (لەپێش ئێوە خاوەن باوەڕان بەمشار گۆشتیان لە لەشی نەکردنەوە/ وازیان لەئایینیان نەنەهێنا ئێوە پەلە نەکەن، ڕۆژێك دێ خوا نەو ئایینە سەر نەخات، هەتاکو وای لێ دێت سوار لەسنعاوە نەچێ بۆ حەزرەموت، لەخوا بەلاوە لەکەس ناترسێ)[1]. بۆیەش پێغەمبەر (ﷺ) ناوی نەو دوو شوێنەی هێنا چونکە عەرەبەکان نەیانەوێرا لەنێوان نەو دوو شارە بەتەنیا بڕۆن.

پێغەمبەر (ﷺ) باوەڕی نەوەندە بەبانگەوازو داوایەکەی بەتین بوو، هەر بۆیە موژدەی دایە یاران کەولاتی فارسو ڕۆمیشیان نەکەوێتە ژێر دەست، نەو ولاتانە لەدوای خۆی کەوتنە ژێر دەستی موسوڵمانان، بەڵام قسەکانی وەك ئومێدو ئاواتی سەردارانی ولاتان نەبوو کەخەون بەدەوڵەتێکی گەورەو فرەوان ببینێ، بەڵکو هەرچی نەیگوت هەمووی لەخواوە بوو، بەگوێرەیەواو هەوەس قسەی نەنەکرد، بێ باوەڕان (بەتایبەت دوژمنانی ئیسلام) وا بیر نەکەنەوە، دەڵێن پێغەمبەر (ﷺ) هەر لەیەکەم ڕۆژەوە هەوڵیدا بۆ دەوڵەتێکی گەورە، عەرەب دەسەلاتیان لەسەر ولاتان هەبێت.

شتێکی سروشتیە خوا وای کردووە، تاکوموسوڵمانان خۆگر بن لەسەر ئیسلام خوا ڕەنجیان بەفیڕۆ نادات، پێغەمبەرێك کە لەگەورەترین چینی نەو عەرەبانە بوو، چاوی لەدەسەلاتو سامان نەبوو، نەگەر

---

(١) إبن كثير السيرة ١/٢٤٤ لەبوخاری نەگێڕێتەوە.

بانگەوازەکەی لەمەڕ خوا نەبوایە، لەسەر ئەو ناخۆشیانەی موسوڵمانان دەیانچێشت، ئەوها خۆراگر نەدەبوو، بەڵام چونکە داوایەکەی بۆ دەرباز بوونی ئادەمیزاد بوو، بۆیە هەوڵی قوڕەیشیەکان ڕێیان پێ بەربەست نەکرا، بەڵکو موسوڵمانان ڕوویان هەر لەزیادەبوو.

﴿ ئیسلام بوونی هەمزە ﴾

هەمزەی کوڕی عەبدولموتەلیب مامی پێغەمبەر برای شیریشی بوو، پیاوێکی نازاو نەترس بوو، خەڵك پێوانەی بۆ ئەکرد نەیاندەوێرا خۆی لێ ڕاست بێنن، زۆری حەز لەڕاوئەکرد، هەموو جاریش کە لەڕاو دەگەڕایەوە، ئەچووە کەعبەو تەوافی ئەکرد ئەوجا ئەچۆوە ماڵ.

ڕۆژێك پێغەمبەر (ﷺ) لەڕێگا ئەڕۆیشت تووشی ئەبو جەهل (عەمری کوڕی هوشام) بوو ئەبو جەهل زۆری جنێو بەپێغەمبەردا، بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) خۆی تێنەگەیاند ئەوەیان بۆ هەمزە گێڕایەوە، ئەویش لەوکاتە لەڕاو ئەگەڕایەوە. یەکسەر بەڕەو کەعبە ڕۆیشتو خۆی لەکەس نەگەیاند، لەوێ چاوی بەئەبو جەهل کەوت لەگەڵ کۆمەڵێك دانیشتبوو، لەبۆی چوو گەیشتە سەری کەوانی تیرەکەی بڵند کردو بەتوندی لەدەمو چاوی ئەبو جەهلیدا، دەمو چاوی داڕوشاندو پێی گوت جارێکی تر بەگژ موحەممەدا نەچی. ئەبو جەهل نەیوێرا هیچ دەنگ بکات، هەر لەوێندەر هەمزە لەبەرچاوی خەڵك شادەی هێناو ئیسلام بوو.

ئیسلام بوونی هەمزە لەهەموو مەککە دەنگی دایەو، کارێکی گەورە بوو لەلای قوڕەیش. گەورەکان کەنەو باسەیان بیست دڵیان داخورپاو کەوتنە مەترسی، چونکە پشتیوانێکی بەهێز بۆ موسوڵمانانو پێغەمبەر پەیدابوو. لەبەرئەوە قوڕەیشیەکان کۆبوونەوەیەکیان کردو تێیدا بڕیاریاندا کەشتێکی وا بکەن پێغەمبەر دڵنیا بکەن کەچیتر لەسەر ئەو داواکاریە نەڕوات‌و واز بێنێ.

(عوتبە کوڕی ڕەبیعە)، تێگەیشتوو و لێزان بوو و گوێ لەقسەی ڕادەگیرا، بەقوڕەیشیەکانی گوت من وا بەباش ئەزانم بچمە لای موحەممەد، قسەی لەگەڵ بکەم زۆر شتی پێشان بدەم، هەرچی ویستی بیدەینێ بەلکو هەندێکی وەرنەگرێ. قوڕەیشیەکان ڕازی بوون، بەو خەیاڵە پێغەمبەر (ﷺ) بۆ دەسەلات‌و ماڵ‌و سامان‌و پایە ئەو بانگە دەکات. ئینجا عوتبە چووە لای پێغەمبەرو دانیشت، پێی

گوت ئەی برازای خۆم، خۆت ئەزانی تۆ لەناو ئێمە خانەدانو خاوەن ڕەوشتی، بەڵام تۆ لەناو هۆزەکەت بەکارێکی زۆر گەورە هەڵساوی، هەمووت لێك کردوونەو بیروباوەڕیان بەسووکی تەماشا ئەکەی، لەبەرئەوە من هاتوومەتە لای تۆ، گوێم لێ ڕابگرە چەند قسەیەکت لەگەڵ ئەکەم، تۆ بەو کردەوەیەت ئەگەر مەبەست مالّو سامانە، ئەوەندەت پارە ئەدەینێ تاکو لەهەموومان دەوڵەمەندتر ئەبیت، ئەگەر دەسەڵاتو گەورەییشت ئەوێ ئەتکەینە گەورەی خۆمان، هیچ کارێك بێ فەرمانی تۆ ناکەین، ئەگەر ڕخانوو زەویشت ئەوێ ئەتدەینێ، ئەگەر نەخۆشیشی ناتوانێخۆت ڕابگری دەتبەینە لای پزیشك، هەموومالّی خۆمانت بۆ تەرخان ئەکەین تاکو چاك ئەبیەوە.

کەعوتبە لەقسەکانی بۆوە، پێغەمبەر (ﷺ) لێی پرسی تەواو بووی؟ عوتبە گوتی بەڵێ. ئینجا پێغەمبەر (ﷺ) دەستی کرد بەخوێندنی سورەتی (فصلت) لەقورئانی پیرۆز تاکو گەیشتە دوا ئایەتی کەدەفەرموێ ﴿فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِّثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ﴾[1] واتە: ئەگەر بەقسان نەکردی پێیان بڵێ وا ئاگادارتان ئەکەم کەبروسکەیەکتان دێتە سەر هەروەکو ئەو بروسکەی هاتەسەر گەلی عادو سەمود). عوتبە کەگوێی لەو هەموو ئایەتانەبوو کەهەڕەشەیان تێدایە، ئەوجارە بەناوی خزمایەتی تکای لێکرد کەچیتر نەخوێنی، نەوەك ئەو جۆرە بروسکەیە تووشی ئەوانیش ببێ.

کەعوتبە گەڕایەوە، قوڕەیشیەکان لێیان پرسی چیت کرد، گوتی ئەوی لەو پیاوەم گوێ لێ بووە قەت لەهیچ کەسێکم گوێ لێ نەبووە. گوتەکانی نە هەڵبەستەو نە قسەی جادوانەو نەقسەی فاڵچیانە، ئەگەر بەقسەم ئەکەن واز لەو پیاوە بێنن، بەو خوایە ئەو قسانەیلەوم گوێ لێ بووە ناوبانگێکی گەورەی ئەبێت. لێی گەڕێن با لەگەڵ عەرەبەکانی بیابان بەرەنگاری یەك بِبن، ئەگەر بەسەری دا زاڵ بوون ئەوە لەکۆڵتان ئەبێتەوە، ئەگەر ئەویش بەسەریاندا زاڵ بوو ئەوا خۆشی موحەمەد خۆشی ئێوەیە، ولّاتیش هەر ولّاتی ئێوەیە.

قوڕەیشیەکان پێیان گوت دیارە ئەو پیاوە بەقسەکانی جادووی لێ کردووی. عوتبەش گوتی ئەوە بیروڕاو قسەی منە ئێوەش چی ئەتانەوێ بیکەن. دووبارە هەندێکی تر لەقوڕەیشیەکانی وەك (وەلیدی موغیرە)و (عاسی کوڕی وائیل) چوونەوە لای پێغەمبەرو پێیان گوت چەندی پارەو پولی ئەتەوێ پێت

(١) فصلت: ١٣.

نەدەین، کام کچی جوانیشە لێت مارە نەکەین و تۆش چیتر ناوی خوایەکمانمان بەخراپە مەهێنەو ڕەخنەیان لێ مەگرە.

کەپێغەمبەر (ﷺ) داوایەکەی وەرنەگرتن، نەوجارە گوتیان باشە تۆ وەرە ڕۆژێك خوایەکانی ئێمە بپەرستەو ئێمەش ڕۆژێك خوای تۆ نەپەرستین، نەو قسەشی وەرنەگرت هەر لەبەر نەو داوایە بوو خوا سووڕەتی (الكافرون)ی بەدوادا هەنارد نەفەرموێ ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ * لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ * وَلَا أَنتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ * وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَّا عَبَدتُّمْ * وَلَا أَنتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ * لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ﴾[1] واتە: نەی نەو کەسانەی کەڕاستی نەشارنەوە، من نەو بتانە ناپەرستم کەئێوە ئێستا نەپەرستنو بەخوایان نازانم ئێوەش نەو خوایە تاكو تەنیایەی کەدروستکەری هەموو گیانلەبەرەو من نەپەرستم ئێوە ناپەرستن، نەوەی ئێوە دەتانپەرست قەت من ناپەرستم،، ئێوەش نەو خوایەی کەپەروەردگاری هەموو زەمینەو من نەپەرستم ئێوە قەت ناپەرستن، ئێوە ئاینێکی خۆتان هەیە کەبتپەرستیە لەسەری نەڕۆن، ئایینی خۆتان بۆ خۆتان منیش ئایینێکی خۆم هەیە لەسەری نەڕۆم ئایینی خۆم بۆ خۆم).

پێغەمبەر (ﷺ) کەنەو سووڕەتەی بۆ هات چووە کەعبە، بەبێ ترس ڕاوەستاو خوێندیەوە، بەتەواوی ئاشکرای کرد کەئایینی بتپەرستی نابێ بپەرسترێ. پەیوەندی نێوان باوەڕی ڕاست وباوڕی چەوتو خراپ بچڕا.

قوڕەیشیەکان دووبارە چوونەوە لای پێغەمبەر هەمان قسەیان پێ گوتەوە، کەعوتبەو موغیرە پێیان گوتبوو، پارەو مالو سامانو دەسەلاتیان پیشان دابوو، گوتیان نەوەی تۆ بەسەرت هاتووە لەمەڕ جنۆکەیە با پزیشکت بۆ بێنین. پێغەمبەریش (ﷺ) پێی گوتن نەو قسانەی بەمن دەڵێن من هیچ نەخۆشیەکم نیەو داوایەکەشم بۆ نەوە نیە داوای مالو دەسەلاتو گەورەییو پاشایەتیتان لەسەر بکەم، خوا منی کردوە بەپێغەمبەرو قورئانی بۆ ناردوومەو فەرمانی پێداوم ئاگادارتان بکەم لەسزای ڕۆژی قیامەتو موژدەشتان بدەمێ بەخۆشی دنیاو بەهەشت، ئەگەر خوا بپەرستنو واز لەبت پەرستی بێنن. نەوا پێم ڕاگەیاندن، ئەگەر بەقسەم بکەن ئێوە لەدونیاو ڕۆژی دوایی بەختەوەر نەبن. ئەگەر گوێشم لێ

(١) الكافرون: ١-٦.

ناگرن، ئەوا نارام ئەگرم تاکو خوا فەرمانی خۆی دیار ئەخات لەنێوان من‌و نێوە. ئەوجا پێیان گوت ئەگەر ئەو شتانەشمان لێ وەرناگری، تۆ بۆ خۆت ئەزانی ولاّت لەولاّتی ئێمە هەژارترو بێ ناوتر نیە داوا لەخوای خۆت بکە ئەو کێوانەمان لەدەورە لاببات‌و چەند زێیەکی وەک زێیەکانی عێراق‌و شامان بۆ پەیدا بکات، باووپایرانی مردوومان بۆ زیندو بکاتەوە، با قوسەی کیلابیشیان لەگەڵ بێت، چونکە ئەو پیاوێکی ڕاستگۆ بوو، ئەوەی تۆ دەیڵێی لەقوسەی ئەپرسین بزانین ڕاستە یان ڕاست نیە.

پێغەمبەر (ﷺ) پێی گوتن من هەموو داوایەک بەگوێرەی فەرمانی خوا ئەکەم، من لەوانە نیمە ئەو جۆرە داوایە لەخوا بکەم‌و ناشی کەم.

﴿ نوێنەرانی قوڕەیش‌و ئەبو تاڵیب ﴾

ئەبوتاڵیب هەرچەندە لەسەر بتپەرستی مابۆوە، پیاوێکی زۆر سەنگ‌و بەڕێز بوو، گوێ لەقسەی ڕادەگیراو هیچ کارێکی بێ فەرمانی ئەو نەدەکرا. ئەبو تاڵیب پێغەمبەری زۆر خۆش ئەویست سەرەڕای ئەوەی کەئەشیزانی بانگەوازەکەی سەر دەردەسەریەکی زۆر، بەڵام سەربەخۆییەکی تەواوی دابوێ کەبەئارەزووی خۆی بانگەوازی خۆی بکات، بەپێچەوانەی ئەبو لەهەبی برای، کەبەهەموو توانای بەربەرەکانی پێغەمبەری ئەکرد. هەتاکو دوو کچەکەی پێغەمبەری (روقیە‌و ئوم کەلسوم) کەخێزانی هەردوو کوڕەکەی ئەبولەهەب بوون (عوتبەو عوتەیبە)، تۆبزی لێ کردن هەردووکی پێ تەڵاقدان‌و بەسەر پێغەمبەری دادانەوە. بەڵام ئەبو تاڵیب بەڕاستی پشتیوانی لەپێغەمبەر ئەکرد. لەبەرئەوە قوڕەیشیەکان نەیاندەتوانی هیچ دەست بزاوتنێک لەپێغەمبەر بکەن. بۆیەش هەندێ لەپیاوانی دەسەڵاتداری قوڕەیش، لەپێش هەموویانەوە (ئەبوسوفیان) چوونە لای ئەبو تاڵیب پێیان گوت، وا بکە برازاکەت یان وازمان لێ بێنێ‌و یان تۆ لێمان بگەڕێ هەرچی لێمان کرد، ئەبو تاڵیبیش بەشێوەیەکی جوان‌و ڕێک بەڕێی کردن. پێغەمبەریش (ﷺ) بەردەوام بوو لەسەر بانگەوازەکەی خۆی، موسوڵمانانیش بەردەوام ڕوویان لەزیادە بوو، لەبەر ئەوە قوڕەیشیەکان دووبارە چوونەوە لای ئەبو تاڵیب، (عومارەی کوڕی وەلید)یشیان لەگەڵ خۆیان برد. عومارە جوانترین کوڕە گەنجی قوڕەیش بوو، بەئەبو تاڵیبیان گوت موحەمەد هەر واز لەئێمە نایێنێ، لەبەرئەوە عومارەمان هێناوە لەباتی موحەمەد بیکە کوڕی خۆت،

موحەمەدیش بدە دەست ئێمە چی لێمان کرد. بەڵام ئەبو تاڵیب بەو قسەیە رازی نەبوو، ئەو جارەش بەڕێی کردن. پێغەمبەریش (ﷺ) هەر بەردەوام بوو لەسەر ڕێگەی خۆی.

قوڕەیشیەکانیش بەردەوام پیلانیان دانەنا، بۆ جاری سێیەم چوونەوە لای ئەبو تاڵیب، گوتیان تۆ پیاوێکی بەتەمەنی و خاوەن پایەو ڕێزی لەلای ئێمە، داوام لێ کردی کەبەموحەمەد بڵێی وازبێنێ یان لەکۆڵ ئێمەی بکەیەوە، بەڵام تۆ هیچ وەڵامێکت نەدایەوە لەبەرئەوە ئێمە چیتر خۆمان بۆ ناگیرێ. ئەگەر وانەکەی واز بێنێ خۆت ئامادە بکە بۆ شەڕێك لەنێوان ئێمەو ئێوە، یان ئێمەو لەناو ئەچین یان ئێوە. ئەبو تاڵیبیش زۆری پێناخۆش بوو لەگەڵ خزمو کەسو هۆزەکەی لێیان ببێتە دوژمنایەتی و لێك جیا ببنەوە، هەروەها پێشی خۆش نەبوو برازایەکەی بەردەوام بێت لەسەر بانگەوازەکەی، نەشیدەویست وازی لێ بێنێ و بەبێ کەسی بیهێلێتەوە.

لەبەرئەوە چارەی نەما، بانگی کردو باسەکەی قوڕیشیانی بۆ گێڕایەوەو پێی گوت، لەتوانای خۆم زیاترم داوام لێ مەکە، کەنەتوانم پێی هەڵستم پێغەمبەریش (ﷺ) سەری هەڵبڕیو گوتی ئەی مامی خۆم، سوێند بەو خوایە ئەگەر ئەوانە ڕۆژ بێننە دەستە ڕاستمو مانگ بێننە دەستە چەپم، دەست لەو فەرمانە هەڵناگرم هەتاکو خوا ئەو ئایینە سەر ئەخات، یان تێدا ئەچم. ئەوجا بەگریانەوە هەڵستاو ڕۆیشت، ئەبو تاڵیب کەگوێی لەو قسە دەروونیە بوو، هەموو هەناوی هاتە هەژان، بەخۆی نەوەستا بانگی کردەوە پێی گوت ئەی برازای خۆم، برۆ هەرچی ئەتەوێ بیڵێو بیکە، بەو خوایە پشتیوانیت هەر لێ ئەکەمو ناتدەمە دەست ناحەزان.

دوایی ئەبوتاڵیب ئەو باسو ئەو بڕیارەی خۆی بۆ هەموو بەرەی هاشم گێڕایەوەو داوای لێ کردن، هەموو پشتیوانی بکەن، بەرەی هاشیش هەموویەك دەنگ بڕیاریان دا پشتیوانی لێ بکەن تەنیا (ئەبولەهەب) نەبێت ئەو هەر لەسەر دوژمنایەی بەردەوام بوو.

پشتیوانیەتی بەرەی هاشیم بۆ پێغەمبەر کارێکی گرنگ بوو، لەبەرئەوەی خزمایەتیو هۆزایەتی پاڵی پێوەنان کەشەرمیان بەخۆ بێ واز لەپێغەمبەر بێنن. ئومێدیشیان هەبوو ئەگەر سەر بکەوێ ئەوانیش لەو خۆشیەو گەورەییە بەشداری ئەکەن، ئەگەر سەریش نەکەوت خەڵکی وازی لێ دێنن و چ زیانێکیان لێ ناکەوێ.

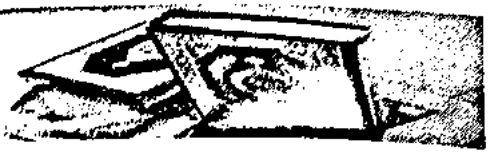

﴿ کۆچ کردنی موسوڵمانان بۆ حەبەشە ﴾

موسوڵمانان لەدەست قوڕەیشیەکان لەژێر ئازارو ناخۆشیەکی زۆربون، بەر بەرەکانیەکەیان لەکێشا نەبوو کەموسوڵمانان بتوانن خۆی لەبەر ڕابگرن. شتێکی ئاشکرایە دوژمن کەپەیوەندی بەیاساو ڕەوشت نەکرد، هەموو جۆرە ڕێگەیەك بەکاردێنێ بۆ لەناوبردنی هەموو بیروباوەڕێك کەدژ بەدەسەلاّت و بەرژەوەندیان ڕادەوەستێ. هەروەك ئێستاکە دەبینین ئیستعماریەکانو نۆکەرانیان چۆن بەرامبەر موسوڵمانان ڕادەوەستن، بەدزیو بەناشکرا بەچەك و پڕوپاگەندەو هەموو جۆرە ڕێگەیەك موسوڵمانان لەو جیهانە لەناو دەبەن، چونکە موسوڵمانانی خاوەن ڕەوشت دژی بەرژەوەندیو دەسەلاّتیان ڕادەوەستن. نەو بەرژەوەندییەی کەبەخوێن مژین وەدەستی دێنن، بۆیە هەوڵ ئەدەن کۆمەلێکی وا دێننە سەر فەرمان کەهەر کورسیو دەسەلاّتیان مەبەست بێو پەیوەندی تەواویان لەگەل یاسای ئیسلام نەبێت. پێغەمبەریش (ﷺ) لەسەر ئەو ئازارەی کەخۆی لەدەست قوڕەیشیانی دەدیت، بەئازاردانی موسوڵمانان پەرێشان تر دەبوو، بیری کردەوە لەمەککە دەربازیان بکات. فەرمووی بلاّوە بکەن لەسەر ئەو زەویە، بچنە حەبەشە پاشایەکی دادپەروەری لێیەو دەتانپارێزی.

هەرچەندە حەبەشیەکان مەسیحی بوونو دەستیان لەئایینەکە وەردابوون عیسایان بەکوڕی خوا دانەنا، بەلاّم پاشاکەی هەر لەسەر بیری تەواوی پەرستنی یەك خوا دەڕۆیشت.

پێغەمبەر (ﷺ) دلّنیا بوو کەئەو پاشایە دەیانپارێزیو دەتوانن لەوی خوا پەرستی خۆیان بکەن، بی ئەوەی کەس ڕێگەیان لێ بگرێ[1].

ئەوجا موسوڵمانان تاك تاكو جووت جووت لەپەنای تاریکە شەودا، لەمەککە دەرچوونو ژمارەیان شازدە کەسێك دەبوون لەوانە (عوسمانی کوڕی عەففان)و (رقیەی) خێزانی (کچی پێغەمبەر)و (ئەبو حوزەیفە)و ژنەکەیو (زوبەیری کوڕی عەوام)و (مەسعەبی کوڕی عومەیر)و (عەبدولڕەحمانی کوڕی عەوف)و چەند کەسێکی تر. کەگەیشتنە ڕۆخ دەریا دوو کەشتی لەوێ پەیدا بوو، دەچوونە حەبەشە،

---

١) وەك موسوڵمانانی ئێستا، زۆریان بەناچاری ڕوویان کردۆتە ئەورووپا، هەرچەندە دەوڵەتەکانیان دەوڵەتێکی ئیستعماریەو عیساش بەکوڕی خوا دەزانن و ڕقیان زۆر لەموسوڵمانان دەبێتەوە، بەلاّم لێ دەگەڕێن موسوڵمانان خواپەرستی خۆیان بکەن!.

ئەوانیش لەگەڵیان ڕۆیشتن.

قوڕەیشیەکان پێیان زانی بەدوایان کەوتن، بەڵام کەشتیەکان تێپەڕبوون، دوای ماوەیەکی کەم موسوڵمانەکان لەحەبەشە بیستیان کەقوڕەیش لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) مەسەلەتیان کردووە، ئەوانیش زۆریان لاگران بوو لەوڵاتی غەریبیو دوور لەخزمو کەس بژین دەردی دووری زۆر گرانە، بەتایبەتی لەوڵاتێکی بێگانەی وا کەلەڕەوشتو ناییو کردەوە جیاواز بوون، ئیتر هەموویان گەڕانەوە کەهاتنەوە دییتیان قوڕەیشیەکان بەرامبەر موسوڵمانان لەجاران توندترو دڕتر بووین. ناچار هەندێکیان پەنایان بردە بەر ئەو قوڕەیشیانەی کەدەیانناسین، هەندێکیشیان خۆیان شاردەوە بەڵام نازاری قوڕەیشیەکان لەتوانا نەمابوو کەخۆیان لەبەر بگرن، لەبەرئەوە پێغەمبەر (ﷺ) ئەوجارەش فەرمانی پێدانەوە کۆچ بکەنەوە بۆ حەبەشە، بەڵام کۆچی ئەو جارە ئاسانتر نەبوو، چونکە قوڕەیشیەکان هەستیان پێکرد، هەوڵیان دا ڕێگەیان لێ بگرن، چونکە دەترسان لەوێ هێز پەیدا بکەنو بەو هێزەوە بگەڕێنەوە سەریان لەناویان ببەن، بەڵام موسوڵمانان توانیان خۆیان دەرباز بکەن. ئەوجارە ژمارەین هەشتاو دوو پیاوو نۆزدە ژن بوو، خوا بەئاسانی گەیاندنیە حەبەشە، لەوی لەژێر سیبەری نەجاشی زۆر بەڕێزەوە وەرگیرانو دایان مەزراندن.

بەڵام دوژمن قەت ئاسەکنێو نایەڵێ موسوڵمانان بەخۆشی لەهیچ شوێنێك بەئاسوودەیی بژین. قوڕەیشیەکان هەڵسان (عەمری کوڕی عاس)و (عەبدوڵڵای کوڕی ئەبو ڕەبیعە)یان بەدیاریەکی زۆرەوە بۆ لای نەجاشی نارد. ئەو نوێنەرانە کە گەیشتنە حەبەشە، لەپێشا دیاریەکانیان بەمەترانەکان گەیاندن داواشیان لێ کردن یارمەتیان بدەن لەلای نەجاشی، بۆ ڕۆژی دیارکراو چوونە لای نەجاشی پێیان گوت (ئەی پاشای خاوەن پایەو گەورەیی، ئێمە بۆیە هاتووین، هەندێ کوڕە گەنجی نەزانو نەفامان لەئایینەکەمان دەرچوونو لێمان یاخی بوون، هاتوونەتە لای ئێوە، نەشهاتونە سەر ئایینەکەی ئێوە بەڵکو ئایینێکی تریان گرتووە کە نەئێمە دەیزانینو نە ئێوە. باوکو مامەکانیان گەورەی هۆزی ئێمەن، ئێمەیان ناردووتە لای ئێوە، کەبیاندەنەوە دەستمان.

نەجاشیش گوتی، تاکو گوێم لەقسەیان نەبێ نابێ بیاندەمەوە دەستتان. نەجاشی لەدوای ناردن، کەهاتنە لای، بەڕەوشتی ئیسلام سەرمیان کرد بێ ئەوەی کڕنوش ببەن نەجاشی پێی گوتن پێم بڵێن ئەو ئایینە چیە ئێوە چووینە سەریو وازتان لەئایینی خۆتان هێناوە، نەشهاتوونە سەر ئایینی ئێمە؟

(جەعفەری کوڕی ئەبو تالیب) وەلامی دایەوە گوتی ئەی پاشا، ئێمە لەهۆزێك بووین نەزانو نەفام، بتمان دەپەرستو گۆشتی مردارمان دەخواردو کاری نابەجێو خراپمان دەکرد، خزمایەتیمان پچڕاندبوو، لەگەڵ هاوسێ بەد بووین، خاوەن هێز بێهێزی دەخوارد، بەو شێوە ماینەوە تاکو خوا پێغەمبەرێکی بۆ ناردین خانەدانو راستگۆو دەست پاك، داوای لێکردن کەخوای تاكو تەنیاو پەروەردگاری هەموو گیانلەبەرو بێ گیان بپەرستینو واز بێنین لەپەرستنی ئەو بتانەی پەیکەرێکن لەداروبەرد خۆمان دروستمان کردوە.

ئەو پێغەمبەرە فەرمانی پێداین کەدەست پاك بینو خزمایەتی نەپسێنینو واز بێنین لەحەرامو خوێن ڕشتنو داوێن پیسیو درۆو بوختان، مالی هەتیو نەخۆین، بوختان بەژنان نەکەینو هاوبەش بۆ خوا پەیدا نەکەین. فەرمانی پێداوین نوێژ بکەینو ڕۆژ، بگرینو زەکات بدەین هەموو پێویستیەکانی ئیسلامی بۆ دیار خستین ئێمەش باوەڕمان پێی هێناو بەدوای کەوتین، بەگوێرەی ئەو فەرمانانەی کەلەخواوە بۆی هاتووە، خوای بێ هاوتا دەپەرستین، ئەوەی لێی قەدەغە کردووین نزیکی نابین، ئەوەی بۆشی داناین دەیکەین. لەبەر ئەوە هۆزەکەمان هێرشیان بۆ هێناین، کەوتنە ئازاردانمان ژیانیان پێ تەنگ کردین، نەیاندەهێشت لەسەر ئەو ئایینە بڕۆین، دەیانەوێست بمانگێڕنەوە سەر بتپەرستیو کردەوەی خراپ، هەروەك لەپێش ئیسلام بوونمان دەمانکرد. ئێمەش ڕوومان کردە لای ئێوە، بەو ئومێدە لەلای ئێوە بجەوێنەوەو ستەمان لێ نەکەن.

نەجاشی گوتی نایا هیچت لایە لەوەی کە لەخواوە بۆ پێغەمبەری ئێوە هاتووە؟ جەعفەر گوتی بەڵێ: ئینجا سورەتی (مەریەمی) بۆ خوێند تا دەگاتە کۆتایی ئەو ئایەتەی کەدەفەرموێ ﴿فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَن كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا * قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا * وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا * وَبَرًّا بِوَالِدَتِي وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا * وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدتُّ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا﴾[1].

(١) مریم: ٢٩-٣٣.

واتە: (کەخزمەکانی مەریەمە، گوتیان ئەی مەریەم شتێکی نابەجێت کردووە، ئەویش قسەی لەگەڵ نەکردن، دەستی بۆ عیسای کوڕی دڕێژ کرد کەلەباوەشی بوو، گوتیان چۆن قسە لەگەڵ منداڵێکی ساوای ناو بێشکە بکەین. عیسا بەو ساواییە فەرمانی خوا کەوتە گفتوگۆ لەگەڵیان گوتی، من بەندەی خوام خوا کتێبی پێداومو منی کردوە بەپێغەمبەر، لەهەر شوێنێك بم سوود بەخشم بۆ خەڵك، ڕایسپاردووم تاکو زیندومە نوێژ بکەمو زەکات بدەم، منی گێراوە بەکوڕێکی باش لەگەڵ دایکم، منی نەگێڕاوە بەیەکێکی خراپو شەڕانی درۆ زیانبەخشو لەخۆبایی، ناشتیو خۆشیم لەگەڵە، لەو ڕۆژەیبوویمو لەو ڕۆژەی دەمرمو لەو ڕۆژەی زیندوو دەبمەوە).

پترێقەکانو مەترانەکان گوێیان لێبوو دێتیان ئەو قسانە بەگوێرەی ئینجیل هەمووی ڕاستە، گوتیان ئەوە لەهەمان سەرچاوە هاتووە بۆ عیسا دەهات. نەجاشیش گوتی ئەوەو ئەوەی موسا هێناویەتی لەیەك کوان (ئاگردان) دەردەچێ. بەعەمرو (عەبدوڵڵا)شی گوت بڕۆ من ئەوانەتان نادەمەوە دەست.

بۆ بەیانی عەمری کوڕی عاس چووە لای نەجاشی، پێی گوت ئەوانە قسەیەکی زۆر گەورە بەعیسا دەڵێن، لەدوایان بنێرە بزانە دەڵێن چی. نەجاشیش لەدوای ناردنو هاتنەوە لای، کەلێی پرسین، دووبارە جەعفەری کوڕی ئەبو تاڵیب قسەی کردو گوتی: ئێمە هەر ئەوەی پێ دەڵێین کەپێغەمبەری ئێمە بۆی هێناویەتی کەدەڵێ عیسا پێغەمبەرەو بەندەی خوایە، بەفەرمانی خوا لەمەریەی بێ گوناهو پاك بووە، ئەوجارە نەجاشی دارێکی هێنا لەسەر زەوی هێڵێکی پێ ڕاکێشاو بەدڵخۆشییەوە گوتی، جیاوازی لەنێوان ئایینی ئێمەو ئایینی ئێوە لەو هێڵە زیاتر نیە، (بڕۆن بۆ خۆتان بەئازادی بژین. نامەوێ بەهۆی ئازاردانی خەڵك ببمە خاوەن پارەو سامان. هەموو پارەکانی دایەوە عەمرو عەبدوڵڵا، گوتیشی (خوا بەرتیلی لەمن وەرنەگرتوە تاکوو من بەرتیل لەئێوە وەربگرم). ئەوجا موسوڵمانەکان لەحەبەشە لەژێر فەرمانڕەوایی نەجاشی کەوتنە ژیانێکی هێمنایی.

نەجاشی هیچ جیاوازیەکی نەکرد لەنێوان موسوڵمانو مەسیحی، بەتەواوی دانی بەموحەمەد هێنا پێغەمبەرە. ئەگەر مەسیحیەکانیش هەموو وەك نەجاشی لەسەر ڕاستی ئایینیمەسیحی بمابانەوە، ئەو ناخۆشیەو بەربەرەکانیەی ئیمڕۆکە نەدەبوو، هەمووی وەك برا دەژیان، بەڵام چونکە ئاڵوگۆڕیان لەئایینی مەسیحی کردو بەئارەزووی خۆیان ڕێگەیان بۆ خەڵك داناو دانیش بەپێغەمبەر دانانێن،

هەموو ئاواتیان پەیدا کردنی سامانە، بۆیە دەبینین خوێنی موسوڵمانان چۆن دەڕێژن چ راستەوخۆ، چ بەهۆی پیلانگێڕان بەهۆی نۆکەرەکانیان لەهەموو جیهان. کەچی رەخنەش لەموسوڵمانان دەگرن دەڵێن موسوڵمان یەکتری دەکوژن!.

﴿ ئیسلام بوونی عومەری کوڕی خەتاب ﴾

ئازاردانی پێغەمبەرو هەژارانی موسوڵمانان لەلایەن قوڕەیشیەکان کاری نەکردە سەر خەڵك بۆ ئەوەی نەیێنە سەر ئاینی ئیسلام، بەڵکو ڕۆژ بەڕۆژ موسوڵمانان ژمارەیان هەر ڕوو لەزیادی بوو. دوو پیاوی خاوەن دەسەڵات لەناو قوڕەیشیان هەبوون هەردووکیان ناویان عومەر بوو.

یەکیان (عەمری کوڕی هوشام) بوو کە لەبەر دڵ ڕەقیو کەللە ڕەقی پێیان دەگوت (أبو جهل) گەلێ گەرم بوو لەسەر بتپەرستی، پێغەمبەرو موسوڵمانانی زۆر ئازار دەدا. ئەویتریان (عومەری کوڕی خەتاب) بوو، لەو کاتەدا لەتافی لاوێنی دا بوو، لەتەمەنی (٣٣-٣٥) ساڵان دەبوو، پیاوێکی کەڵەگەتو چوارشانەبوو، دەستو پەل بەهێزو چاو نەترسو بیر تیژو داناو تێگەیشتوبوو، گەلێ توندڕەو بوو، زوو تووڕە دەبوو، ئەویش ئازاری موسوڵمانانی دەدا، بەڵام لەسەر ئەو حاڵەش، بۆ خزمەکانی دڵسۆزو دڵنەرم بوو، تووڕەییەکەشی وەك پەردەیەکی تەنك بوو زوو هێور دەبۆوە، کەدیتی موسوڵمانان لەناچاری بۆ حەبەشە کۆچیان کرد، بۆیان زۆر دڵ تەنگ بوو.

خێزانەکەی (ڕەبیعە) دەگێڕێتەوەو دەڵێ: لەوکاتی کەکەوتینە ڕێگا، عومەر بەلامانەوە هات لەلای من راوەستا، زۆری لێ دەترساین، چونکە ئازارمان لێ دیبوو گوتی دایکی عەبدوڵڵا ئێوە دەڕۆن؟ گوتم ئەرێ وەڵڵا لەو خاکەی خوا دەردەکرێین، ئێوە زۆر، ئازارداینو بەهیلاکتان داین بەڵکو خوا دەرگەیەکمان لێ دەکاتەوە. تەماشام کرد دڵی پێمان سووتا گوتی بڕۆن خواتان لەگەڵ.

ڕەبیعە دەڵێ بەعامیرم گوت ئومێدم هەیە عومەر موسوڵمان ببێت، چونکە بەزەییو دڵ نەرمی لێ دەبینم. عامریش چونکە ئەوەندەی توندیو خراپە بەرامبەر موسوڵمانان لێ دیبوو، گوتی کەری خەتاب موسوڵمان ببێت عومەر موسوڵمان نابێ. پێغەمبەر دوعای کرد، خودایە بەکێك لەم دوو عومەرە ئیسلام بەهێز بکەی. (ئەگەر لەو داوایەی پێغەمبەر وردبینەوە، دڵسۆزیو دڵپاکی

پێغەمبەرمان دێتە بەرچاو، ئەوانە لەسەر ئەو خراپییەو خراپەکاریەیان بەرامبەر پێغەمبەرو موسوڵمانان هێشتاش نومێدی چاکەی پێیان هەبوو کەموسوڵمان بن، خراپەکەیان وای لەپێغەمبەر نەکرد وازیان لێ بێنێ.

ڕۆژێك پێغەمبەر (ﷺ) لەماڵی (ئەرقەمی کوڕی ئەرقەم) لەگەڵ یاران کۆببۆوە ئەبوبەکریان لەگەڵ بوو، عومەری کوڕی خەتاب بڕیاریدا بچێ پێغەمبەر بکوژێ، بەو ئومێدەی کەئەو ناخۆشی نێوان قورەیش دەبڕێتەوە، بەڵام لەڕێگا تووشی (نوعەیمی کوڕی عەبدوڵڵا) بوو، نوعەیم زانی عومەر بۆ کوی دەچێ پێی گوت عومەر خۆت نەفام کردووە ئایا نەگەر موحەمەد بکوژی بەرەی عەبدی مەناف لێت دەگەڕێن لەسەر ئەو زەویە بڕۆی؟ بۆچی ناچی یەخەی ماڵی خۆتان بگری‌و ڕاستیان بکەیتەوە، مەبەستی نوعەیم لەگەڵ فاتیمەی خوشکی‌و سەعیدی کوڕی زەید بوو، کەهەردووکیان موسوڵمان ببوون‌و عومەر نەیزانی بوو. لەگەڵ ئەو قسەیە عومەر گەڕایەوە چووە ماڵی خوشکەکەی، لەوکاتەش (خەببابی کوڕی ئەڕەت) لەلایان بوو قورئانیان دەخوێند. کەهەستی عومەریان کرد خەبباب خۆی شاردەوە، ئەو پەڕەی قورئانیشی لێ نووسرابوو شاردیانەوە، عومەر لێی پرسین ئەو دەنگە چیبوو؟ ئەوانیش لەترسان گوتیان هیچ نەبوو. عومەر هاواری لەسەر کردن‌و گوتی زانیومە کەئێوە بەدوای موحەمەد کەوتوون. دەستی کرد بەلێدانی سەعید. فاتیمەی خوشکیشی هەوڵیدا بکەوێتە نێوانیان، نەهێڵێ لەسەعید بدا، کەچی عومەر لەویشی داو دەمو چاوی بەخوێن داهێنا

ئینجا سەعیدو فاتیمە هەردووکیان گەرم داهاتن بەهاوارەوە بەرەنگاری عومەر بوونەوە گوتیان ئێمە موسوڵمان بووین، هەرچی دەیکەی بیکە تۆ ناتوانی بەربەستی ئارەزووی ئێمە بکەی، هاواری هەردووکیان‌و خوێنی ڕوخساری فاتیمە، عومەری شڵەژاندو هەستی دەروونی جوولا، سۆزی بۆیان هەڵستاو دڵی پێیان سووتاو تووڕەیەکەی داکەوت‌و پەشیمانی پیشان داو داوای لەفاتیمە کرد ئەو پارچەیەی کەقورئانی لێ نووسراوە پێی بدا. فاتیمەش گوتی نابێ دەستی بدەیتێ چونکە پێویستە خۆت خاوێن بکەیتەوە ئەوجا دەستی بدەیتێ. عومەریش خۆی شوشت‌و قورئانەکەی وەرگرت، کەخوێندیەوە ڕەنگی گۆڕا. گوتی ئەو قسانە چەند ڕێك‌و جوانن، ئیتر بەوە دڵی بۆ ڕاستی نەرم بوو. لەو کاتە خەباب هاتەدەر، ڕووی لەعومەر کرد، گوتی هومێدم وایە خوا بەبەر دوعای پێغەمبەرت بخات.

کەدوێنی فەرمووی خوایە بەعەمری کوڕی هوشام یان بەعومەری کوڕی خەتاب ئیسلام

بەهێزبکەی[1].

عومەر گوتی خەبباب پێم بڵێ پێغەمبەر لەکوێیە؟ ئەویش گوتی وا لەگەڵ چەند یاران لەلای گردی سەفا لەماڵێکە. عومەر شمشێرەکەی لەشان کردو بۆ لای پێغەمبەر کەوتەڕێ، ندك بەتەمای کوشتنی بەڵکو ئەو جارە بەتەمای ئیسلام بوون. عومەر کە گەیشتە خانوەکە، لەدەرگای داو یەك لەموسوڵمانان لەدرزی دەرگە تەماشای کرد ئەوە عومەرە، پەشۆکاو گەڕاوە لای پێغەمبەر پێی گوت ئەی پێغەمبەری خوا ئەوە عومەرە هاتووە شمشێرەکەشی لەشانە. هەمزە گوتی ماوەی بدە بابێت ئەگەر بۆ چاکە هاتووە وا پێی دەگەینین، ئەگەر بۆ خراپەش هاتبێ ئەوا بەشمشێرەکەی خۆی دەیکوژین.

بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئەگەر عومەر ئیسلام نەبووبی نایێت بۆ ئێرە، ماوەی بدەن با بێتە ژوورەوە، لەگەڵ ئەو قسەیە پێغەمبەر (ﷺ) راست بۆوە لەبۆی چوو، یەخەی گرتو رایتەکاندا و فەرموویکوڕیخەتاب چ تۆی هێناوەتە ئێرە. ئەگەر واز نەینی خوا دەردێکت بەسەر دێنێ. عومەریش گوتی ئەی پێغەمبەری خوا بۆ لات هاتوو و تاکو باوەڕ بەخواو پێغەمبەری خوا بێنم پێغەمبەر (ﷺ) بەدەنگێکی بەرز فەرموی (الله اکبر)، بەوە موسوڵمانان تێگەیشتن کەعومەر موسوڵمان بوو، هەموویان زۆر دڵخۆش بوونو گەشانەوە.

عومەر نەیویست ئیسلام بوونەکەی هەر بەنهێنی بێت، بەڵکو بۆ هەموو قوڕەیشیانی ناشکرا کرد کەموسوڵمان بووە، چونکە ترس لەدڵی ئەو پیاوە نەبوو، بەوەش ڕازی نەبوو کەموسوڵمانان بچنە ناو کێوەکانی مەکە بەنهێنی نوێژ بکەن، گوتی ئەی پێغەمبەری خوا ئەو ئایینەی ئێمە ڕاستەو حەقە، نابێ بەنهێنی بێت، داوای لەپێغەمبەر کرد کە لەگەڵ موسوڵمانان بچنە کەعبە لەوێ نوێژ بکەن.

موسوڵمانەکان چوونو بەناشکرا نوێژیان لەکەعبە کرد قوڕەیشیەکان چاویان پێیان کەوت کەعومەریشیان لەگەڵە، ئەوجا بۆیان دەرکەوت کەهیچ هەوڵێکیان لەگەڵ موسوڵمانان کەڵك ناگرێو ڕێیان پێناگۆڕن، لەبەرئەوە بۆ هەنگاوی داهاتوویان دەبێ قوولتر بیربکەنەوە.

---

(١) إبن كثير السيرة ٢٦٥/١ نەویش ابن اسحاق دەگێڕێتەوە.

﴿ ئەبوبەکر بڕیاری دا کۆچ بۆ حەبەشە بکات ﴾

بوخاری لەخاتوو عائیشەی خێزانیی پێغەمبەر دەگێڕێتەوە دەڵێ، وای لێهات بێباوەڕان مەککەیان بەموسوڵمانان تەنگ کرد، لەهیچ شوێنێك لێیان نەدەگەڕان بەهێمنی بژین و هەردەم ئازاری پێغەمبەرو موسوڵمانیان دەدا. ئەبوبەکریش ماوەی لەپێغەمبەر خواست کەکۆچ بکات. پێغەمبەریش (ﷺ) ڕێگای دا. ئەبوبەکر لەمەککە دەرچوو، پاش ڕۆیشتنی ماوەی دوو ڕۆژان، لەڕێگا تووشی (حاریسی کوڕی یەزید) بوو، بەکوڕی (دەغەنە) بەناوبانگ بوو، سەرۆکی ئەحابیشەکان بوو. لەئەبوبەکری پرسی بۆ کوێ دەچی؟ ئەویش گوتی هۆزەکەم ئازاریان دام و دونیایان لێ تەنگ کردم و دەریان کردم. کوڕی دەغەنەش گوتی لەبەرچی؟ خۆ تۆ بەو خوایە ڕەونەقی هۆزەکەتی و کوڕی تەنگاوانی و یارمەتی هەژاران ئەدەی و نان بەمیوان نەدەی و خزمایەتی بەجێ دەینی. پیاوی وەك تۆ نابێ دەرچێ و نابێ دەربکرێ، وەرە لەگەڵ من بگەڕێوە، لەپەنای خۆمت دەگرم، ئەبوبەکر لەگەڵی گەڕایەوە.

کەگەیشتنەوە مەککە کوڕی دەغەنە بەقوڕەیشیەکانی گوت ئەبوبەکری کوڕی ئەبو قوحافە لەپەنای منە، بەچاکە نابێ کەس خۆی تێنەگەینێ. ئەوجا وازیان لێهێناو چۆوە مالّی خۆی و کەوتەوە خواپەرستی خۆی. مزگەوتێکی لەدەرگەی مالّی خۆی دروست کرد بوو نوێژی تێدا دەکردو قورئانی لێ دەخوێند. بەڵام لەبەرئەوەی پیاوێکی دڵ نەرم بوو و باوەڕی نەوەندە بەتێن بوو، کەقورئانی دەخوێند گریانی دەهات و خۆی پێنەدەگیرا فرمێسکی دەهاتنە خوارەوە. منداڵو ژنو کۆیلەکانی لێ کۆدەبونەوەو زۆری پێ سەرسام دەبوون و لەلای ڕادەوەستان.

قوڕەیشیەکان مەترسیان لێ پەیدا بوو لەوەی ژنو منداڵو کۆیلەیان موسوڵمان بێن. یەکێکیان نارەد لای کوڕی دەغەنە پێی گوت، تۆ ئەو پیاوەت پەنا داوە تاکو ئازارمان بدات. ئەو پیاوە کەنوێژ دەکا ئەوەی موحەممەد هێناویەتی دەیخوێنێ و دڵی نەرم دەبێت وای بەسەردێت کاردەکاتە سەر گەنجو لاوەکانمان و پێی هەردەخەڵەتێن، هەڵسە بڕۆ پێی بڵێ بابچێتە مالّەکەی خۆی، هەرچی دەیکا با لەوێ بیکا. کوڕی دەغەنەش چووە لای ئەبوبەکر پێی گوت، من بۆیە پەنام داوی تاکو ئازاری هۆزەکەت بدەی.

ئەوان پێیان ناخۆشە تۆ وادەکەی، لەبەرئەوەی دەیکەی لەمالّی خۆت بیکە. ئەبوبەکریش پێی گوت

نایا دەتەوێ پەنابەرییەکەت بدەمەوە و خۆم دەهاومە پەنای خوا. کوڕی دەغەنەش گوتی پەنا بەرییەکەم بدەوە. ئەبوبەکریش گوتی ئەوا پەنابەرییەکەم دایەوە. کوڕی دەغەنەش لەگەڵ ئەبوبەکر چوونە لای قوڕەیشییەکان پێی گوتن، ئەبوبەکر پەنابەرییەکەی دامەوە. ئەوا خۆتانو ئەبوبەکر. کەئەبوبەکر هەڵساو بڕواتەوە مالّەوە، یەک لەخوێرییەکان چەنگە خۆڵێکی بەسەری ئەبوبەکر داکرد، ئەویش بەوەلیدی کوڕی موغیرەی گوت نابینی ئەو خوێرییە چ دەکات. وەلیدیش گوتی خۆت وات لەخۆت کرد. ئەبوبەکر ڕووی لەئاسمان کردو گوتی (ئەی خوایە چەند بەسەبری) سێ جاری دووبارە کردەوە.

﴿ باسی کابرای ئیراشی ﴾

پیاوێکی ئیراشی هەندێ حوشتری بۆ فرۆشتن هێنایە مەککە. (ئەبوجەهل) لێی کڕی بەڵام پارەکەی لێ کردە هەوەنتەو نەیدایێ، کابراش چووەکەعبە دیتی قوڕەیشییەکان هەر کۆمەڵەو دانیشتوە. پێغەمبەریش (ﷺ) لەکەناڕێکی کەعبە دانیشتبوو. کابرای ئەڕاشی لەبەرامبەریان ڕاوەستاو بانگی کرد گوتی. ئەی کۆمەڵی قوڕەیشیان من پیاوێکی غەریبو ڕێبوارم کێ لەئێوە پشتیوانیم لێ دەکات لەو ستەمەی (باوکی حەکەم) لێی کردوومە. هەندێ لەدانیشتوانی کۆمەڵێك لەو کۆمەڵانە پێیان گوت ئەو پیاوە دەبینی، (دەستیان بۆ پێغەمبەر درێژکرد) مەبەستیان گاڵتەبوو، چونکە دەیانزانی دوژمنایەتی هەیە لەنێوان پێغەمبەرو ئەبو جەهل ویستیان لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) تووشی یەکیان بکەوزو ڕەنگە پێغەمبەریش (ﷺ) نەیەوێ یاخود نەوێرێ خۆی لەئەبوجەهل ڕاست بینی. قوڕەیشییەکان گوتیان برۆ بۆ لای یارمەتیت دەدات. کابرای ئەڕاشی چووە لای پێغەمبەرو پێی گوت. پێغەمبەر (ﷺ) هەڵستاو لەگەڵی چوو. قوڕەیشییەکانیش بەیەکێکیان گوت لە دوایان برۆ بزانە چ دەبێ.

بۆ مالّی ئەبوجەهل چوون. پێغەمبەر (ﷺ) لەدەرگای دا. ئەبو جەهل هاتە پشت دەرگا گوتی، کێیە؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی موحەمەدم بۆم وەرە دەرەوە. ئەبو جەهل هاتە دەرەوە، ڕەنگی هەڵبزڕکابوو، وەک دەڵێ ڕۆحی تێدا نەمابوو. پێغەمبەر (ﷺ) پێی گوت پارەی ئەو پیاوە بدە. گوتی

بەڵێ ڕاوەستە تاکو دەیدەمێ. ئەبو جەهل چوو پارەکەی هێناو دایە کابرای ئیراشی[1] و لەگەڵ پێغەمبەر گەڕانەوە کەعبە. کابرا چۆوە لای ئەو کۆمەڵەی پێیان گوتبوو برۆ لای ئەو پیاوە، پێی گوتن خوا پاداشی ئەو پیاوە بداتەوە حەقەکەی بۆ وەرگرتم.

قوڕەیشیەکان بانگی ئەو کەسەیان کرد کەبەدوایانداا ناردبوو. پێیان گوت وەرە بزانین چیت دیت؟ ئەویش گوتی سەرم سوڕما لەو کارە سەیرە کەدیتم. بەو خوایە کە لەدەرگەی ئەبو جەهلی داو هاتە دەرەوە، ئەبو جەهل هیچ ڕۆحی تێدا نەمابوو، پێی گوت پارەی ئەو پیاوە بدە گوتی بەڵێ، مەڕۆ تاکو بۆی دێنم. چوو پارەکەی بۆ هێناو دایەدەستی. زۆری نەبرد ئەبو جەهل خۆی هاتە کەعبە. پێیان گوت مالّ کاول بۆ وات بەسەرهاتووە؟ گوتی کە لەدەرگای دامو گوێم لەدەنگی بوو زراو ڕژای بووم و کەدەرگەشم کردەوە چاوم پێی کەوت ڕۆحم تێدا نەما، وام زانی دواییمە[2].

﴿ یەکەم نوێنەر بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ) ﴾

لەوکاتی کەپێغەمبەرو یاران لەوپەڕی ناخۆشیو چێشتنی ئازاری قوڕەیشیان بوون، کۆمەڵێک لەنوێنەرانی مەسیحیەکانی حەبەشە هاتنە لای پێغەمبەر، ژمارەیان لە(٣٠) کەس زیاتر بوو. جەعفەری کوڕی ئەبی تاڵیبان لەگەڵ خۆیان هێنابوو.

پێغەمبەر (ﷺ) زۆری بەخێرهێناندو ڕێزی گرتنو هەر بەخۆی خزمەتی دەکردن، هەتاکو موسوڵمانان پێیان گوت ئەی پێغەمبەری خوا با ئێمە ئەو کارە بکەین لەجیاتی تۆ. فەرمووی من دەمەوێ بەخۆم چاکەی ئەوانە بدەمەوە، ئەوان چۆنیان ڕێزی یاران گرت، منیش تۆڵەیان بۆ دەکەمەوە. مەسیحیەکانیش کەچاویان بەپێغەمبەر کەوت زۆر پێی سەرسام بوون، پێغەمبەر (ﷺ) زۆری قسە لەگەڵ کردنو قورئانی بۆ خوێندن. حەبەشیەکان هەموویان باوەڕیان بەپێغەمبەر هێنا، بەڵام باوەڕی ئەوان وەک باوەڕی بت پەرستان نەبوو، ئەوان پێش ئەوەی پێغەمبەر بێت، بەهاتنی ناگادار بوون، چونکە خوا لەئینجیل باسی پێغەمبەری کردبوو کەپەیدا دەبێ، فەرمانیشی پێدابوون کەباوەڕی پێ

---

(١) ئیراش شوێنێکە لەدەرەوەی مەککە.

(٢) السیرة النبویة لابن کثیر/١/٢٣ وسبل الهدی والرشاد ٢/٤١٩.

بهێنن. جا بۆیە باوەڕ هێنانی ئەوان ئەوە نەبوو کەئایینێك بەجێ بێڵنو بچنە سەر ئایینێکی تر، بەڵکو ئاینی ئیسلام هەر درێژە پێدانی ئاینەکانی پێشوە.

هەموو جار پێغەمبەر بۆ باوەڕهێنان داوای لەو مەسیحیو جوولەکانە دەکرد، دەیفەرموو ئێوە لەسەر هیچ باوەڕێك نین تاکو بەگوێرەی فەرمانی ئینجیلو تەورات بەڕێوە نەچن، هەروەك خوا پێی فەرموو بۆ پێیان بڵێ ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَى شَيْءٍ حَتَّىَ تُقِيمُواْ التَّوْرَاةَ وَالإِنجِيلَ﴾[1] واتە: (ئەی خاوەن کتێبان (مەبەست مەسیحیو جولەکە) ئێوە لەسەر هیچ ئایینێك نینە هەتاکو بەفەرمانی ئینجیلو تەورات هەڵنەستن) چونکە ئایینی خوا هەمووی هەریەك ئایینە، هەر پێغەمبەرێك هاتبێ ئایینەکەی تەواوکەری ئەوی پێشووە.بۆیە پێویستە لەسەر هەموو خاوەن باوەڕانی ئاینەکانی تر باوەڕ بەپێغەمبەر بێنن دەنا ئایینو باوەڕیان تەواو نیە. قوڕەیشیەکان زانیان ئەو نوێنەرانە هاتوون، لەکاتی هەڵستانیان لەلای پێغەمبەر، ئەبو جەهل لەڕێگا پێیان گەیشت پێی گوتن، هیچ کاروانێکمان لەئێوە نەزانترو گێلتر نەدیوە، هۆزەکەتان ئێوەی نارد تاکو باسی ئەو پیاوەیان بۆ ببەنەوە، خۆ ئێوە تەواو دانەنیشتن باوەڕتان پێ هێناو ئاینی خۆتان بەجێهێشت، ئەوانیش لەوەڵامدا گوتیان خوا ئێوە بێ بەڵا بکات، ئێمە نامانەوێ وەك بەنەفامی وەڵامتان بدەینەوە، ئێمە لەسەر ڕێگەی خۆمان ئێوەش لەسەر ڕێگەی خۆتان. بۆیە خوا دەربارەی ئەوانە دەفەرموێ: ﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِن قَبْلِهِ هُم بِهِ يُؤْمِنُونَ * وَإِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ قَالُوا آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِن رَّبِّنَا إِنَّا كُنَّا مِن قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ * أُوْلَئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُم مَّرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرَؤُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ * وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ وَقَالُوا لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ﴾[2] واتە: ئەو کەسانەی کەتەورات و ئینجیلمان پێش قورئان بۆ ناردبوون باوەڕ بەقورئان دێنن و کە بۆشیان بخوێندرێ دەڵێن باوەڕمان پێی هەیە ئەوە ڕاستەقینەیە لەلای خواوە هاتووە پێشا باوەڕمان پێ هێنابوو، دەمانزانی کەموحەمەد دەبێتە پێغەمبەر. ئەوانە دووجار پاداش وەردەگرن، جارێکیان کەباوەڕیان بەکتێبی خۆیان هێنا، جاری دووەم کەباوەڕ بەقورئان دێنن، بەو خۆگرییەی کەهەیانە

---

١) المائدة : ٦٨

٢) القصص، ٥٢-٥٥.

بەرامبەر نازارو قسەی ناشیرین، هەردەم ئەو قسە ناشیرنانە بەقسەی ڕێك‌و بەڕێز وەڵام ئەدەنەوە، خراپەش بەچاکە لەسەر خۆیان لادەبەن. ئەوەی خوا بەوانیشی داوە لەخواردن‌و نازووقە، لەڕێگای چاکە دەیدەن بەخەڵك، ئەگەر تووشی قڕەو قسەی خراپی وەك جنێو ڕەخنەی ناشیرین بوون ڕوویان وەردەگێڕن‌و دەڵێن هەرکەسە کردەوەی خۆی بۆ خۆی، ئێمە کردەوەی خۆمان بۆ خۆمان، ئێوەش کردەوەی خۆتان بۆ خۆتان.

﴿ پشت تێکردن لەموسوڵمانان ﴾

قوڕەیشیەکان لەهەموو هەوڵێکیان بۆ لەناو بردنی پێغەمبەرو داوایەکەی سەرنەکەوتن سەرلەنوێ کۆبوونەوەو بڕیاریاندا کەپەیمانێك بنووسن‌و هەموویان مۆری بکەن، بەیەکجاری پشت لەموسوڵمانان‌و بەرەی هاشیم‌و عەبدولموتەلیب بکەن‌و هیچیان پێ نەفرۆشن‌و هیچیان لێ نەکردن. بەهیچ جۆرێك دەستەوایان نەکەون‌و نەژنیان لێ بێنن‌و نەژنیان بدەنێ، پەیمانەکەشیان لەکەعبە هەڵواسی. بەو ئومێدەی موسوڵمانان لەدەور پێغەمبەر نەهێڵن‌و تەنیا بێنێتەوە. لەهەمان کاتیش بەردەوام نازاری موسوڵمانە هەژارەکانیان هەر نەدا.

لەڕاستیشدا ئەو کردەوەیە زۆر کاریگەر بوو لەسەر موسوڵمانان‌و بەرەی هاشیم‌و بەرەی عەبدولموتەلیب، بەڵام بیروباوەڕە بەتێنەکەی موسوڵمانان لێکردن کەبتوانن خۆیان ڕابگرن‌و گوێ نەدەنە هیچ ئەشکەنجەیەك‌و فەرمانی خوایان لەهەموو شتێك لەلا گەورەتر بوو.

بەرەی هاشیم‌و عەبدولموتەلیب هەرچەندە موسوڵمان نەبوون، بەڵام بەگوێرەی غیرەت‌و ڕەوشتی هۆزایەتی‌و خۆشەویستی خزمایەتی نەیانهێشت پێغەمبەر دەستی بێگانەی بۆ درێژ بکرێ.

ئەو پشت تێکردنەی قوڕەیش سێ (٣) سالّی خایاند، لەو ماوەیەدا موسوڵمانان‌و بەرەی هاشیم‌و بەرەی عەبدولموتەلیب زۆریان نازارو برسیەتی دیت، نەیاندەتوانی لەناو خەڵك دابنیشن، کەس قسەی لەگەڵ نەدەکردن. بەزۆری دەچوونە ناو دۆڵێك لەکێوەکانی دەوری مەککە، لەو مانگانە شەڕ قەدەغە کرا.

پێغەمبەر (ﷺ) ئەو مانگانەی بەهەل دەزانی شوێنێك هەبوو پێیان دەگوت (دۆڵی ئەبو تالّیب) لەوێ ڕایان دەبوارد، تەنیا لەمانگە پیرۆزەکان دەهاتنە مەککە بۆ حەجکردن، ئەویش دەچووە لایان

داوای لێ دەکردن بێنە سەر ڕێگەی ئیسلامو موژدەی بەهەشتی ئەدانێو ئاگاداریشی دەکردن بەسزای ڕۆژی دوایی.

موسوڵمانان لەبەر پێویستی زۆرجاران ناچار دەبوون بێنە بازاڕ شتێك بکڕن، بەڵام ئەبو لەهەبی دوژمن وای دەکرد کەبەگرانیان پێبفرۆشن. یاخود نرخ زۆر لەسەر زێدە دەکردن، موسوڵمانەکان چیان پێ نەدەکراو بەدەستی بەتاڵ دەگەڕانەوە ناوماڵو منداڵیان.

زۆریان لەناو کێوەکان وایان لێهاتبوو هیچیان نەبوو بیخۆن، ناچار گیاو پەلکەداریان دەخوارد. دریژەکێشانی پشت تێکردنو خۆڕاگرتنی موسوڵمانانو لایەنگیرەکانیان وای کرد گەلێ کەس هەستو سۆزی بۆیان ببزوێو هەست بەتاوانباری بکەن، بەتایبەتی چونکە زۆربەی قوڕەیشیەکان خزمی یەکتر بوون. بیروباوەڕی بێهێز زۆرجاران بەرامبەر هەستی خزمایەتی شل دەبێت، بۆیە زۆری وا هەبوو خواردنی بەنهێنی بۆ دەبردنە کێوەکان. لەهەموویان باشتر (هوشامی کوڕی عومەر) بوو، گەلێ جار لەنیوەشەوان حوشترێکی بار دەکرد لەخواردەمەنیو دەیبردە کێوەکانو لەزار گەلیەکە جلەوی بەڕەڵا دەکردو حوشترەکە دەچووە ناو موسوڵمانەکانو ئەوانیش بارەکەیان لێ دەکردەوە.

موسوڵمانان گەیشتنە ئەوپەڕی ناخۆشیو برسیەتیو نزیکی فەوتان. ماوەی (سێ) ساڵ بەسەر ئەو کارەساتەدا ڕۆیشت، وشەکانی پەیمانەکەش هەموو مۆرانە خواردی، تەنیا ئەو وشانە نەبێ کەناوی خوا بوون مابوونەوە.

پێغەمبەر (ﷺ) ئەو هەواڵەی بەئەبو تاڵیبی مامی گوت، ئەویش گوتی ئایا پەروەردگارت پێی گوتی؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرموی بەڵێ، ئەبوتاڵیبیش لەگەڵ کۆمەڵێك لەخزمانی چووە لای قوڕەیشیەکانو پێی گوتن بچن نوسراوی پەیمانەکە بێنن. ئەوانیش وایان زانی بڕیاری لەسەر مەرجەکانیان داوە بۆیە هاتووە.

کەچوون پەیمانەکەیان هێناو ئەبو تاڵیب گوتی برازای من پێی گوتومە کەقەتیش درۆم لێ نەدیوە، دەڵێ ئەوەی کەبڕیاری ئابڵوقە کردنو پەچراندنی خزمایەتیە، مۆرانە هەمووی خواردووە. ئەگەر قسەکەی ڕاست بێ دەبێ ئێوەش هۆشێکتان بێتەوە بەرو لەو بیرو هۆشە ستەمکاریە بگەڕێنەوە. وەڵاهی ناتان دەمە دەست ئەگەر دواکەسمان بفەوتێ، ئەگەر موحەمەدیش درۆی کردبێ ئەوا دەتاندەمە دەستو چی لێ دەکەن بیکەن. قوڕەیشیەکان گوتیان بەو قسەیە رازین. ناردیان پەیمانەکەیان هێناو

تەماشایان کرد هەروەکو پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی وابوو، بەڵام قوڕەیشیەکان پەشێوان بوونەوە، گوتیان ئەوەش جادووی برازاکەت وای کردوە. هەندەی تر تووندو تیژیان دەست پێکرد.

موسوڵمانان زۆر پەرێشان ببوون. لەبەرئەوە (هوشامی کوڕی عومەر) چووە لای (زوهەیری کوڕی ئەبی ئومەییە) (کەپورزای پێغەمبەر)، پێی گوت، چون خواردنت بەدڵ دەکەوێ و دڵت باوەڕ دەدا جلی باش لەبەر بکەی و بەدڵنیایی و زگی تێر لەماڵەوە دابنیشی و خاڵەکانیشت لەو حاڵە ناخۆشە بژین، کەس شتیان پێ ناداو شتیان لێ ناکرێ. بەقسەی ئەبو جەهل وا لەخاڵەکانی خۆت دەکەی، ئەگەر رتۆ داوا لەو بکەی وا لەگەڵ خاڵەکانی خۆی بکات بەقسەت دەکات؟ زوهەیر بەو قسەیە لەگەڵ هوشام ڕێك کەوت کەهەندێکی تریش پشتگیریکەر پەیدا بکەن و پەیانەکە هەڵوەشێنێتەوە. دوایی (موتعیمی کوڕی عەدی)و (ئەبو بوختری)و (زەمعەی کوڕی ئەسوەد) لەگەڵیان ڕێك کەوتن و بوونە پێنج کەس.

بۆ بەیانی زوهەیری کوڕی ئومەییە چوو لەدەوری کەعبە سووڕاو دوایی بانگی کردو گوتی ئەی دانیشتوانی مەککە، ئێوە چۆن رازی دەبن ئێمە خواردن بخۆین و جل لەبەر بکەین و بەرەی هاشیش کەس هیچیان پێ نەداو هیچیان لێ وەرنەگرێ. وەڵلاهی دانانیشم تاکو ئەو پەیانە ستەمکاریە نەدڕێنم. کەئەبو جەهل گوێی لێ بوو هاواری کرد گوتی درۆت کرد نایدڕێنی. ئەوجا زەمعەو ئەبولبوختری و هوشام تێکرا هاواریان کرد، گوتیان تۆ درۆت کرد.

ئەبو جەهل تێگەیشت کەئەو کارە بەشەو ڕێکخراوە، زانی ئەگەر بەگژیان دا بچێ خراپەی لێ پەیدا دەبێ، بۆیە لەشوێنی خۆی کشایەوە، موتعیم هەڵستا پەیانەکەی هێنا بیدڕێنی کەتەماشای کرد هەمووی مۆرانە خواردویەتی تەنیا پێشەکیەکەی نەبێ کەنوسراوە (بەناوت خوایە).

بەو شێوەیە موسوڵمان و پێغەمبەرو بەرەی هاشیم و عەبدولوتەلیب ڕزگاریان بوو لەو ناخۆشیە تووندو بەتێنەی کەزۆری نەمابوو، هەموویان پێی لەناو بچن. ئەوجا دەرگەیان لێ بۆوەو هەموویان لەناو کێوەکان هاتنە خوارەوە.

﴿ سااڵی ماتەمی (مردنی خەدیجەو ئەبو تاڵیب) ﴾

چەند مانگێك بەسەر تەواو بوونی پشت تێکردنەکە تێپەڕی. پێغەمبەر (ﷺ) ژیانی تایبەتی و گشتی لێ بەتاڵ بوو. خەدیجەی خێزانی و ئەبو تاڵیبی مامی یەك لەدوای یەك کۆچی دواییان کرد، تەنیا

مانگێك‌و پێنج ڕۆژیان كەوتە نێوان.

خەدیجە یارمەتیدەرێكی گەورە بوو بۆ پێغەمبەر. خۆشەویست‌و پشتیوانی پێغەمبەر بوو، ژنێكی دڵپاكی خەدیجە لێ دەدایەوە و دەیهێنایەوە باریكی دڵفرەوانی‌و دڵخۆشی‌و پڕ ئومێد بەدواڕۆژ. خەدیجە فریشتەی خۆشی‌و دڵسۆزی بوو لە بۆ پێغەمبەر.

ئەبو تاڵیبیش پشتیوان‌و سەنگەرێكی قایم بوو بۆ پێغەمبەر. كەگەیشتە تەمەنی هەشتا ساڵی نەخۆش كەوت، سەردارانی قوڕەیش زانیان دوادواییەتی، هەندێكیان چوونە لای‌و پێیان گوت بۆ خۆت دەزانی ئەوا ڕۆژی ترسناك هات‌و حەز دەكەین شتێكی وا بكەی لەگەڵ موحەمەد واز لێك بێنین. پێی بڵێ با لێمان گەڕێ خۆمان‌و ئایینەكەمان‌و ئەویش خۆی‌و ئایینەكەی. لەوكاتە پێغەمبەر (ﷺ) هاتە لای مامی‌و دیتی ئەوانە لای دانیشتوون پێیان گوت چیت دەوێ، تاكەی واز ناهێنی؟

ئەویش زۆر بەدڵنیایی‌و پڕ باوەڕو ڕووی تێكردن‌و گوتی بەڵی داوای من یەك وشەیە بیڵێین دەبنە خاوەنی هەموو عەرەب ڕۆم‌و عەجەمیش سەرتان بۆ دادەنوێنێ. ئەبو جەهل بەخێرا گوتی، بەڵێ سەرچاو نەك یەك ووشە بەڵكە دە ووشە، پێمان بڵێ تاكوو بیڵێین. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی هەموتان بڵێن (لا إلا إلا الله) وازیش بێنن لەو بتانەی دەیپەرستن. هەندێك گوتیان تۆ دەتەوێ ئەو هەموو خوایانە بكەین بەیەك خوا. ئەوانی تر گوتیان موحەمەد لەسەر ئەو داوایەی ئێمە لەگەڵمان ڕێك ناكەوێ. لەپاش ئەو گفت‌و گۆیە پێغەمبەر (ﷺ) زۆری حەز دەكرد (ئەبو تاڵیب) باوەڕبێنێ‌و موسوڵمان بێت. بۆیەش پێی گوت مامە شادە بێنەو باوەڕ بەخوای تاك‌و تەنیا بێنە، تاوەكو ڕۆژی دوایی بتوانم لەلای خوا تكات بۆ بكەم، ئومێدەوارم خوا تكام قەبوڵ بكات. ئەبوتاڵیبیش گوتی ئەگەر لەترسی زمانی قوڕەیش نەبێ بڵێن لەترسی مردن موسوڵمان بوو دڵت خۆش دەكەم. پێغەمبەر (ﷺ) زۆری هەوڵ لەگەڵدا بەڵام موسوڵمان نەبوو[1]. قوڕەیشیەكانیش زۆریان هاندا كەواز لە ئایینی باووباپیران نەهێنێ. پێیان گوت واز لەئایینی عەبدولموتەلیب دێنێ. دواییەكەی ئەبو تاڵیب گوتی لەسەر ئایینی عەبدولموتەلیب. ئەوجا قوڕەیشیەكان بڵاوەیان لێ كرد. مردنی ئەبو تاڵیب خەدیجە كەلێنێكی گەورەی لەژیانی پێغەمبەر پەیدا كرد، زۆریشی كارکردە سەر بارو هەڵوێستی موسوڵمانان.

---

١) صحيح البخارى كتاب الجنائز ژمارە ١٣٦ لاپەرە ٢٦٧.

قوڕەیشیەکان زیاتر دەستیان کرد بەئازاردانی پێغەمبەرو موسوڵمانان، لەهەموو ڕاستان بەرەنگاری پێغەمبەر دەبوون. هەتاکو جارێکیان خوێریەک لەڕێگا تووشی پێغەمبەر بوو، مستەخۆڵێکی بەسەریدا کرد، گەڕایەوە ماڵەوە فاتیمەی کچی بەگریانەوە سەری پاک کردەوە.

پێغەمبەر (ﷺ) کەچاوی بەفرمێسکەکانی فاتیمە کەوت تازەش خەدیجەی دایکی مردبوو زۆری دڵ پێ سووتاو فەرمووی (ڕۆڵە مەگری خوا باوکت دەپارێزێ) [1].

قوڕەیشیەکان درێغیان نەدەکرد لەئازاردانی پێغەمبەر، هەموو دەرگەیەکیان لێ داخستو هەموو ڕێگەیەکیان لێگرت. کەم کەس گوێی لێ ڕا دەگرت، هەرچی هەبوو گاڵتەی پێ دەکرد. هەموو ڕۆژ بەدڵێکی زۆر غەمناکەوە دەگەڕایەوە ماڵەوە. بۆیە ناوی لەو ساڵنا ساڵی غەمناکی. گەلێ جاران دەیگوت سوێند بەو خوایە تاوەکوو ئەبو تالێب مابوو، نەیانتوانی هیچم لەگەڵ بکەن.

بەڵام داخو پەرۆشی پێغەمبەر (ﷺ) بەزۆری لەبەر ئەوە بوو نەیدەتوانی پەیوەندی بەهیچ لایەکەوە بکاتو بانگی خەڵک بکات بۆ ئایینی ئیسلام. قوڕەیشیەکان وایان دەزانی نەمانی ئەبو تالێب دەبێتە هۆی لەناوچوونی موسوڵمانان. بەڵام خوا پەکی بەکەس ناکەوێ و کاری موسوڵمانەتی لەسەر یەکێکی وەک ئەبو تالێبو هەزارانی وەک ئەبو تالێب ڕاناگرێ. خوا ڕێگەی ڕاستی هەر سەردەخاو پشتیوانی ڕاستی هەرخۆیەتی.

﴿ ڕۆیشتنی پێغەمبەر بۆ تایف ﴾

پێغەمبەر ئومێد بڕای بوو لەقوڕەیشیان، ئەو هەموو ئازارەشی چێشت، بیری کردەوە شوێنێکی تر بدۆزێتەوەو بانگیان بکات بۆ سەر ڕێگەی ئیسلامو پشتیوانیشی لێ بکەن.

(تایف)یش شارێك بوو لەگرنگی لەدوای مەککە دەهات. دانیشتوانەکەشی زۆر تێرو تەسەل بوونو خۆیان لەدانیشتوانی مەککە کەمتر دانەدەنا. هەتاکو یەکێکی وەك (عومەیری سەقەفی) دەیگوت چۆن دەبێ وەحی بۆ موحەمەد بێتو لەبیر بکرێم. هەوەك خوا لەقورئان باسی دەکات دەفەرموێ ﴿وَقَالُوا

---

١) السيرة النبوية

﴿لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِّنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ﴾[1] واتە، نەدەبوایە نەو قورئانە بۆ پیاوێکی گەورەی نەو دوو شارە بێت. (مەبەست مەککەو تایفە). لەهەمان کاتیش تایف شوێنی بتێکی گەورە بوو، پێیان دەگوت (لات) هەموو ساڵ لەدەورووبەری تایف بۆی دەهاتنو حەجیان لەدەورە دەکرد. هەروەها تایف هاوینەهەوارێکی زۆر خۆشو پڕ لەڕەزوباغ بوو، هەر بەو هۆیەوە خەڵکەکەی خاوەنی سامانێکی زۆر بوون. ڕۆژێك پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ (زەیدی کوڕی حاریسە)، بەنهێنی لەمەککەوە چوونە تایفو چوونە لای چەند کەسانێك لەسەردارانی هۆزی سەقیف. کەلایان دانیشتن. پێغەمبەر (ﷺ) داوای لێکردن موسوڵمان ببنو واز لەبت پەرستی بێننو یارمەتی بدەنو لەقوڕەیش بپارێزن.

بەڵام ئەوان زۆر بەبێ ڕێزیو ناشیرینی وەڵامیان دایەوە، لەڕەوشتی هیچ هۆزێك نەبوو، نەو جۆرە قسانە بەمیوان بڵێن. پێغەمبەر (ﷺ) چاوەڕوانی لێ نەدەکردن قسەی وا ڕەقی پێ بڵێن. لەبەرئەوە لەلایان هەڵستاو تکاشی لێکردن کەناشکرای نەکەن لەلای قوڕەیش، چونکە ڕەوشت وابوو یەکێك لەناو هۆزێك ڕۆیشتو چووە ناو هۆزێکی تر داوای یارمەتی لێکردن نەدەبوایە بگەڕێتەوە ناو هۆزەکەی خۆی. بەڵام سەقیفەکان لەباتی ئەوەی بەپێی یاسای هۆزایەتی بجوڵێنەوە بەهەڕاو بەرد باران سەریان لەدوونان، زەید خۆی دەدایە بەر بەردەکان تاکو بەپێغەمبەر نەکەوێ، زەید لەچەند جێگە سەری بریندار بوو پێغەمبەریش (ﷺ) قاچەکانی بەخوێن داهات. تاکو گەیشتنە ناو باغێکی (عوتبەی کوڕی ڕەبیعە) لەوێ لەکۆڵیان بوونەوە. پێغەمبەر (ﷺ) چووە بن دارێك بەو ماندووەتیەو بەو حاڵە ناخۆشەوەو بەو پێی خوێناوی دانیشت. کوڕانی ڕەبیعەش (عوتبەو شەیبە) تەماشایان دەکرد پێغەمبەر (ﷺ) سەری هەڵبڕی بۆ ئاسمانو فەرمووی ﴿ **اللهم اليك اشكو ضعف قوتي وقلة حيلتي وهواني على الناس، يا ارحم الراحمين انت رب المستضعفين، وانت ربي الى من تكلني؟ الى بعيد يتجهمني، ام الى عدو ملكته أمري؟ إن لم يكن بك علي غضب فلا أبالي، ولكن عافيتك اوسع لي، اعوذ بنور و جهك الذي اشرقت له الظلمات وصلح عليه امر الدنيا والاخرة من أن تنزل بي غضبك او يحل علي سخطك، لك العتبى حتى ترضى ولاحول ولاقوة الابك**﴾ واتە، ئەی خوایە هانای بهێزێزیو کەم چارەی خۆم هێنایە بەر تۆ، تۆ لەهەموو کەس زۆرتر خاوەن بەزەیی، تۆ پەروەردگاری بێچارەو

(١) الزخرف: ٣١.

بێهێزانیو پەروەردگاری منی. تووشی کێم دەکەی؟ یەکێکی دوور هێرشم بۆ دێنی، یان دوژمنێک دەسەلاتی بەسەرم دادەشکێنی. لەسەر ئەو حاڵەش ئەگەر تووڕەیی تۆم لەسەر نەبێ باکم نیە بەوانەی تووشم هاتووە. لەهەمووی خۆشتر لەلای من ڕەزامەندیو لێبووردنی تۆیە. خۆم بەڕووناکی ڕووت دەپارێزم، هەموو تاریکایەکی ڕوناك کردووەو هەموو کاری زەمینو دوای زەمینی پی ڕێك کەوتووە لەوەی، تووڕەیی تۆم بەسەردا بێو ڕکی تۆم بێتە سەر. هەر تۆ مافی گلەییت هەیە بیکەی، تاکو لێم ڕازی دەبی، هیچ هێزو توانایەکیش نیە، تەنیا بەهۆی تۆیە[1].

لێرەدا ئەگەر سەرنج بدەینە ئەو بەسەرهاتەی پێغەمبەر (ﷺ) وا بیر دەکەینەوە، کەپێغەمبەر بەو کردەوەی لەگەڵیان کرد دڵ تەنگ بوو بێتو ڕەنگە ئەو بەسەرهاتەی لەلا گەورە بوو بێ بۆیە لەبەر خواپاڕایەوە، بەڵام بەپێچەوانەوە زۆر بەدڵنیاییو بەهێمنی ئەو بەسەرهاتەی وەرگرتو بۆیە بەو جۆرە پاڕایەوە. ئەگەر وانەبوایە تەنیا داوای لەخوا بکردبایە خاکی ئەو کافرانەی ژێر بەرەو ژوور دەکرد، هەروەکو ئیمامی بوخاری لەسەر زمانی خاتوو عائیشە دەگێڕێتەوە دەڵێ، بەپێغەمبەرم گوت هیچ ڕۆژێکت لەڕۆژی ئوحود ناخۆشتر تووش بووە، ئەویش فەرمووی ئەوەی لەهۆزەکەی تۆم دیت لەڕۆژی (عەقەبە) گەلێ تووندتربوو. کەچوومە لای (عبدویالێل کوڕی کەلال) داوای خۆم پێگوت، بەڵام ئەوەی من ویستم نەیکرد، منیش بەدڵی پڕ خەفتەوە سەری خۆم هەڵگرت، کاتێك لەو شوێنە بەئاگا هاتمەوە کەپێی دەڵێن (قرن الثعالب) لەوێ سەرم بڵند کرد، پەرە هەورێکم لەسەر بوو جوبرەئیلی تێدابوو، پێی گوتم ئەی موحەمەد خوا ئاگاداری قسەی هۆزەکەت بوو، ئەوا فریشتەی کێوانی بۆ ناردوی، چیت دەوێ فەرمانی پێ بدە بۆت بکات. فریشتەی کێوان بانگی کردمو گوتی خوای تۆ منی ناردووەو فەرمانم پێ بدەی چیت دەوێ تاکو بیکەم. ئەگەر دەتەوێ تاکو هەردوو کێوی ئەخشەبانی مەککەیان بەسەردا بخەم. پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێ پێم گوت ئەوەندەم لەخوا داوایە خواپەرستیان لێ بەپاش بکەوێ[2]. ئەمەش وا دەگەیەنێ پێغەمبەر لەتەنگاوەو ئازارو ناخۆشی گەلێ خۆ گرو بەئارام بووە.

پاڕانەوەش لەخوا هەر خواپەرستیەو پێویستە مرۆڤ لەکاتی تەنگاوی هاوار بکاتە خوا، نەك لەبەر

---

(١) نقة السيرة ١٣٥ ئەویش لە ابن اسحاق دەگێڕێتەوە.

(٢) بوخاری ٤/٢٣٧ سبل الهدى والرشاد ٢/٤٤٠.

تووڕەیی خوا لەبیر بکات. ئیتر بەو پارانەوەیە یەکسەر خوا داواپەکەی قەبوول کردو دڵی دایەوە. پێش هەموو شتێك (عوتبەو شەیبە)ی کوڕانی ڕەبیعە کەخاوەن دەسەلاتو سامانو هێز بوون لەتایف، لەهەموو کەسیان زیاتر ڕق لەپێغەمبەر دەبڕوە دڵیان نەرم بوو، فەرمانیان دایە (عەدداس)ی نۆکەریان هێشوە تڕێیەك بۆ پێغەمبەر لێ بکاتەوەو بیداتی. لەهەمان کاتیش خوا هەر لەوێ بۆی دەرخستن پێغەمبەرە، بەوەی کەعەدداس هێشوە تڕێیەکەی دایە دەست پێغەمبەر. پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی بەناوی خوا، ئەوجا دەستی کرد بەخواردنی.

عەدداس گەلێ سەرسام بوو، بەپێغەمبەری گوت خەڵکی ئەو وڵاتە ئەمە نالێن. پێغەمبەر ر لێی پرسی تۆ چیتو خەڵکی کوێندەری؟ عەدداس گوتی من مەسیحیمو خەڵکی نەینەوام، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی خەڵکی شاری خواناس (یونسی کوڕی مەتتای)؟ عەداس گوتی چۆن دەزانی یونس کوڕی کێیە. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئەو برای منە، ئەو پێغەمبەرەو منیش پێغەمبەرم.

عەدداس کەوتە دەستو پێ ماچ کردنی پێغەمبەرو موسوڵمان بوو، کوڕانی ڕەبیعە گوتیان عەدداس هەڵخەڵتاو پەکی کەوت. گوتیان عەدداس بۆ وات کرد؟ ئەویش گوتی بەو خوایە لەو پیاوە باشتر لەسەر زەوی نیەو نابێ. گوتیان ئایینی خۆت چاکترە.

دوای پێغەمبەر (ﷺ) بەناچاری بەرەو مەککە گەڕایەوە. زەید پێی گوت چۆن دەچیەوە مەککە، خۆ نایەڵن بگەڕێیتەوە. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی خوا یاریکارمانەو دەرگەمان لێ دەکاتەوەو ئەو ئایینە سەر دەخاتو پێغەمبەری خۆی دیاردەخا کەگەیشتنە (نەخلە) لەنێوان مەککەو تایف، ماوەیەك مانەوە لەوێ نوێژیان کرد. لەو کاتەدا کۆمەڵێك ئەجنە هاتنە لای پێغەمبەر. پێغەمبەریش (ﷺ) قورئانی بۆ خوێندنو باوەڕیان هێنا. هەروەکو خوا لەقورئان لەسورەتی (الجن) باسی دەکات.

پێغەمبەر (ﷺ) بەو باوەڕهێنانەی ئەو ئەجندانە دڵی زۆر فرەوان بوو. ئەمە وای گەیاند کەهەر پێغەمبەری ئادەمیزاد نیە، بەڵکو پێغەمبەری ئەجندەشە. دوای ئەوە پێغەمبەرو زەید بەرەو مەککە کەوتنە ڕێگا بەڵام پێش ئەوەی بگەنە ناو شار، پێغەمبەر (ﷺ) لەدوای (موتعیمی کوڕی عەدی) نارد، داوای لێکرد پەنابەریان لێ بکات، چونکە قورەیشیەکان بەبێ پەنابەری نەیاندەهێشت بچێتەوە مەککە. موتعیمیش پەنای داو فەرمانی دایە خزمەکانیو هەموویان کۆبوونەوە شمشێریان هەڵگرتو لەگەڵ پێغەمبەر چوونە کەعبە. موتعیم چووە سەر حوشترەکەی ڕاوەستاو بانگی کردو گوتی، ئەی

دانیشتوانی مەککە موحەمەد لەپەنای منەو کەس قسەی پێ نەڵێو دڵی نەشکێنێ، ئەبو جەهل لەموتعیمی پرسی ئایا پەنا دەری یان سڵمان بووی؟ موتعیم گوتی پەنادەرم. (ئەگەر بیگوتبایە موسوڵمان بویم پەنا دەریەکەیان لێ قەبوول نەدەکردو شەڕیان لەگەڵ دەکرد، ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) دوو رکات نوێژی کردو چۆوە ماڵەوە.

پێغەمبەر (ﷺ) ئەو چاکەی موتعیمی هەر لەبیر مابوو (پاش چەند ساڵ کەشەڕی بەدر کۆتایی هات، فەرمووی ئەگەر موتعیم بمابایە ئەو دیلانەم هەموو بەو دەبەخشی)[1]. پێغەمبەر (ﷺ) هەروەك جاران دەستی کردەوە بەبانگ کردنی خەڵك. ئەو هەموو دەردەسەریەو ئازارانە سستی نەکردەوە لەبەجێهێنانی فەرمانی خوا.

هەموو جار لەگەڵ ئەبوبەکر دەچووە لای حەجاجەکانو داوای لێ دەکردن بێنە سەر ڕێگای ئیسلامەتیو واز لەبت پەرستی بێنن. ئەبولەهەبی مامیشی هەروەك جاران دەکەوتەوە شوێنیو لێی جیانەدەبۆوە. پێغەمبەر لەگەڵ هەرکەسێك یا کۆمەڵێك کۆبووبایەوەو داوای ئیسلام بسوونی لێکردبان، ئەبولەهەب نەیدەهێشت موسوڵمان بن. بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) بێزار نەدەبوو، ئەگەر موسوڵمانیش نەبووبان هەر بەردەوام دەبوو لەسەر ڕاگەیاندنی ئەو ئایینە، گەلێ جاران دەچووە ناو دێهاتو ماڵەکانیان لەگەڵیان دادەنیشتو قسەی لەگەڵ دەکردن، زۆرجاران ئەو خەڵکە بەڕەقیو وەڵامیان دەدایەوە.

ئاشکرایە پێغەمبەر (ﷺ) وەری گەلێ بەرز بوو، هیچ تەنگو چەڵەمەیەکو تەنگاوەیەکو کەمو کووڕیەکو گەردەلولی دوژمنایەتی بت پەرستان کاری تێنە دەکرد. بەهەمان شێوەش موسوڵمانانیش تا دەهات وەریان بەتێنتر دەبوو، گوێیان لەنازارو ئەشکەنجەی قوڕەیشیان نەبوو. هەرچەندە تا دەهات تووندوتیژی قوڕەیشیان لەسەر موسوڵمانان بەهێزتر دەبوو[2].

پێغەمبەر (ﷺ) بیری دەکردەوە کەڕێگایەك بدۆزێتەوە تاکو خۆیو موسوڵمانان لەو تەنگاوەیە

---

(١) زاد المعاد ١١٠/٣ تەویش لەبرخاری ١٧٣/٦و ٢٤٩/٧ وەری گرتووە.

(٢) ئەو نازارو ئەشکەنجەی موسوڵمانانو پێغەمبەر دیتیان ڕێگەیە کە هەتا هەتایێ موسوڵمانان دەبێ پێیدا بڕۆن. ئەو ڕێگەیە بەردەوامە لەژیانی موسوڵمانانو نوێ دەبێتەوە. خەباتی ئیمڕۆ چی وای کەمتر نیە لەو نازارو ئەشکەنجەی پێغەمبەرو یاران. ئیمڕۆ دەبینین ئیستیعماریەکانو مەسیحیو جولەکەو نژکەرەکانیان چ لەگەڵ موسوڵمانانی بۆسنەو جەزائیرو میسرو مەراکیشو سەیلانو کشمیر دەکەنو چ جۆرە قەسابخانەیەکیان بۆ داناون!.

رزگار بکات، باوەڕیشی وابوو کەخوا دەرگەیەك کەهەردەکاتەوە. دەیزانی تونديو تیژیو نازاردانی خەڵك هەر ماوەیەکەو نامێنێ، چونکە ستەمکاری ماوەی کورتە، هەر کاتێك ستەمکاری لەناو میللەتێك زۆر بوو ئەوە نیشانەی فەوتانیانە.

﴿ شەوڕۆیی و بڵند بوون (الإسراء والمعراج) ﴾

مەبەست لەشەوڕۆیی ئەو گەشتەیە لەکەعبەوە بۆ قودس خوا بەپێغەمبەری کرد. مەبەست لەبڵندبوونیش بەرز بوونەوەی پێغەمبەرە لەقودسەوە بۆ ئاسمانی سەروو. ئەو ئاسمانەی کەزانیاری ئادەمیزاد نەگەیشتوەتێ. شەوڕۆیی و بڵند بوونی پێغەمبەر (ﷺ) کەوتە شەوێکی دووشەممە، بەڵام بیروڕای جیاواز هەیە سەبارەت بەو مانگەی میعراجی تێدا ڕووداوە، چونکە بەتەواوی ڕوون نەبوەتەوە کەچ مانگێگ بووە. هەندێك دەڵێن لەمانگی ڕەجەب بووەو هەندێکیش دەڵێن لەمانگی (ربیع الاول) بووەو هەندێکیش دەڵێن لەمانگی (ذو القعدة)یە. لەساڵی دەیەمی پێغەمبەرایەتی بەرامبەر ساڵی ٦٢١ی زایینی، هەژدە مانگ پێش کۆچ کردنی پێغەمبەر بۆ مەدینە میعراج ڕوویدا. لە(ئوم هانی کچی ئەبو تاڵیب) دەگێڕنەوە دەڵێ، ئەو شەوە پێغەمبەر لەماڵی ئێمە خەوتبوو، بەیانی کەهەڵستا پێی گوتم ئیمشەو لەگەڵ جوبرەئیل چووم بۆ قودس، لەوێ لەگەڵ پێغەمبەران یەکترمان دیتو نوێژمان کردو لەوێشەوە بڵند بوومەوە بۆ ئاسمان هەتا ئاسمانی حەوتەمین. خوا گەلێ فەرمانی پێدام لەگەڵ فەرمانی نوێژەکان کەپێنج جارە. لەو گەشتەدا وێنەی بەهەشتو دۆزەخم بۆ کراو ئەوانەی شایستەی بەهەشت بوون لەبەهەشت دیتمو ئەوانەی شایستەی دۆزەخ بوون لەناو دۆزەخ دیتم، دوایی بەهەمان ڕێگەش گەڕامەوە.

ئوم هانی دەڵێ پێم گوت ئەو قسەیە ئاشکرا مەکە دەنا خەڵك پێت باوەڕ ناکەن. ئەویش فەرمووی سوێند بەو خوایە پێیان دەڵێم، من فەرمانی خوا ئاشارمەوە. چووە کەعبەو ئەو باسەی بۆ خەڵکەکە باس کرد. زۆران پێیان باوەڕ نەکردو هەندێك سەیریان بەقسەکەی هات. ئەبو جەهلیش خەڵکێکی زۆری لێ کۆکردەوەو بەپێغەمبەری گوت ئەوجا پێیان بڵێ.

پێغەمبەریش پێی گوتن گەلێکیان گاڵتەیان پێکرد. ئەو باسە کەوتە ناو دانیشتوانی مەککەو بەئەبوبەکریان گوت پێغەمبەر شتێکی وا دەڵێ. ئەبوبەکریش گوتی ئایا پێی باوەڕ ناکەن؟ ئەگەر

پێغەمبەر بەخۆی وا بڵێ راستە، ئەی بۆچی پێی باوەڕ دەکەن کەفەرمانی لەماوەیەکی کەم لەئاسمانەوە بۆ دێ!. ئەوجا ئەبو بەکر بەخێرایی چووە لای پێغەمبەر. پێغەمبەر باسەکەی بۆ گێڕایەوە بەپێغەمبەری گوت راست دەکەی. لەو ڕۆژەوە پێغەمبەر (ﷺ) ناوی لەئەبوبەکر نا (صدیق) واتە باوەڕ بەڕاستی دێنی.

قوڕیشیە بێ باوەڕەکانیش کەلەلای پێغەمبەر داینشتبوون داوایان لەپێغەمبەر کرد کەباسی قودسیان بۆ بکات، چونکە هەندێکیان قودسیان دیبوو شارەزابوونو پێغەمبەریش (ﷺ) پێشتر قودسی نەدیبوو. کەبۆی باسکردنو قسەکانیشی بەو گوێرەی کەشارەزایەکان دەیانزانی هەمووی راست بوو. ئیتر گوتیان ڕاست دەکەی. دوایی پێغەمبەر باسی کاروانێکی بۆ کردن کە لەڕێگا دیتبوونی بەرەو مەککە دەهاتن، گوتی کەچووم ئەو کاروانە حوشترێکیان لێ بزربوو، من پیشانم دانەوە، لەگەڕانەوەشدا بەلایاندا تێپەڕیم هەموویان نووستبوون ئاوم خواردەوە.

بەڵگەشم ئەوەیە کەئەو کاروانە ئێستا لەپێچەکانی (تەنعیمی سپی) دەڕواتو حوشتێکی بۆڕیان لەپێش دەڕوات، بارەکەی دوو تایە، تایەکیان بەلەکەو ئەوی تریان ڕەشە. کۆمەڵێك لەقوڕەیشیان بەخێرایی چوون تەماشایان کرد کاروانەکە گەیبوەتە ئەو شوێنەو هەمان حوشتریش لەپێشەوە دەڕوات. پرسیاریان لەکاروانچیەکان کرد ئایا حوشتریان لێ بزربوو یەکێك پیشانی دابنەوەو کاتی خەوتنیشیان ئاویشیان خورابێتەوە، گوتیان راستە ئەمە باسی شەوڕۆیی و بڵندبوونی پێغەمبەر بوو بەکورتی، کەخوا لەقورئان باسیدەکاتو دەفەرموێ ﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلاً مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾[1] واتە، (هەر خوا شایستەیە کەهیچ ناڕێکیەکی لێ ڕوونادات و پاکیو تەواوی هەر شایستە بەخۆی کەبەندەی خۆی لەشەوێکدا لەکەعبەوە بۆ مزگەوتی قودس برد، ئەو مزگەوتەی کەهەموو دەورو کەناری پیرۆزەو شوێنی پەیدابوونی زۆرترین پێغەمبەرانەو پڕ خێرو بێرو میوەجاتە، تاکو بەڵگەو نیشانەی گەورەو ئاشکرای پیشان بدەین، خوا قسەکانی پێغەمبەر دەبیسیو کردەوەکانیش دەبینێ).

خوا بەو گەشتە پێغەمبەری دڵنیا کرد کەپلەی گەلێ بەرز دەکات، تاکو وردەی زیاتریش بەرز بێتەوەو دڵنیا بێت کەخوا وازی لێ ناینێ لەگەڵ ئەوەی کەپێغەمبەریشە، دەبێ ئاگادار بکرێ

(١) الاسراء: ١.

بەهەموو دیەنو کاروباری ئاسمانیش. ئەوەش کارێك بوو هەروەك کارەکانی تر کە لەتوانا بەدەر (معجزة) بوو. ئەوەش تاقی کردنەوەیەك بوو بۆ ئەوەی بزانرێ کێ باوەڕ بەپێغەمبەر دێنێو کێ لەپێغەمبەر دەکشێتەوە.

کاری لەتوانا بەدەر پێشتریش بۆ پێغەمبەران زۆر هاتوە، تاکو زیاتر باوەڕ بەڕێگەی خوا بێنن. هەروەك دارەکەی حەزرەتی موساو تۆفانەکەی حەزرەتی نوحو دەست پێروزی عیسا، کە کوێرو بەڵەك و گەڕی چاك دەکردەوە.

مەبەستی خودا لەداستانی میعراجو هەموو داستانەکانی تریش ئەوەیە، بزانین خوا خاوەن دەسەڵاتەو کاری وا دەکات کە لەتواناو سنووری تەسکەکەی بیروهۆشی ئادەمیزاد نیە، هێزو توانای خوا لەوە گەلێ زیاترە کەئێمە بیری لێ دەکەینەوە. شتێکی ئاشکراو ڕوونیشە کە هەتاکو هێز زیاتر بێت، کاتو ماوە کەم دەبێتەوە. پێویستە بزانین کەمرۆڤ توانای کاری لەتوانا بەدەرنیە تەنیا هەمووی هەر بەفەرمانی خوایە، مەبادا مرۆڤ بیربکاتەوەو کەسێك ببەنە ئەو پایە دەسەڵاتی خوای بدەنێو خەڵکی پێ لەخشتە ببەنو ماڵو پارەیان لێ دەربێنن.

ئەو گەشتەی پێغەمبەریش بۆ قودس گەشتێکی هەڵبژاردە بوو لەلایەن خواوە. گەشتێکە کورتەی دوورترین ڕێگایە، ئەوجا چ لەکاتو چ لەشوێنو چ لەسنوور. ئەوە مانایەکی گەلێ قوواڵتری هەیە لەوەی کەدێتە بەرچاو. بیروهۆشە تەسکەکەو سنوورە دیارکراوەکەی ئێمە لەدەریای ئەو باسە بڕناکاتو دەخنکێ. بەڵام لەژیانی ئێستاماندا خوا کاری وای دەرخستووە ئەگەر ئەو کات بەهەرکەسێکیان بگوتبایە وەك داستانەکەی میعراج باوەڕیان نەدەکرد. بۆ نموونە لەهەموو کەنارێکی ئەو زەویە دەتوانین بەهۆی رادیۆ گوێ لەدەنگی کابرای قسەکەری ئێستگەیەك ڕابگرین، هەتاکو گوێمان لەهەستی هەناسەی دەبێت، یاخود دەتوانین بەهۆی تەلەفۆنێکی بێ تەل قسە لەگەڵ یەکێکی تری ئەوپەڕی کەناری سەر ئەو زەویە بکەین، یان تۆ لەهەر کوێ بی بەهۆی ئامێری فاکس دەتوانی نامە بەدەقی خۆی بنێری.

ئەوجا هەر گیانێك وەك گیانی موحەمەد بگاتە ئەوپەڕی پایەبەرزی، بەمەرجێك هەموو دەم دڵی لەخوا بێ ئاگا نەبێ، چۆن بەو پایە ناگا کەبڵند بێتو هەموو کەنارو چوارچێوەی ئەو ئاسمانەو بەڵگەو نیشانەی وا نابینی کەخوا ویستویەتی پیشانی بدات، بەڵام عارەبی مەککەو کەسانێکی کەلەو بەرزاییە نینەو ناتوانن لەو ڕاستەقینە بگەن، بۆیە کەپێغەمبەر (ﷺ) پێی گوتن بۆ معیراج چووم، دژی

وەستان. ئێمرۆکەش دەیان مانگی دەستکرد (القمر الصناعی) نێردراونو دەنێرن بۆ ئاسمانی دەوری زەوی کەبەهۆی تەلەفزیۆن دەیبینین هەڵی ئەدەن. بەڵام ئێستاش زۆر لەو مەلایانەی کەبەبیری تەسك بیر دەکەنەوەو بەبێ ئاگایانە دەدوێن. باوەڕیان نەکردوە کەئەو مانگە دەستکردانە دەنێرن بۆ ئاسمانی نزیك زەوی‌و بۆ ئەستێرە نزیکەکانی دەوری زەوی، هەموومان شەوان بەتایبەت لەتاریکە شەوان بەچاکی دەیانبینین.

مامۆستا (شێخ عوبیدی کوڕی حاجی موحەمەدەمین کۆیی) لەسعودیە نیشتەجێیە، گێڕایەوە گوتی هەتاکو ئەو دواییەش موفتی سعودیە کەناوی (عەبدولعەزیز کوڕی بازە) پیاوێکی نابینایە، خوێندن هەر بەگوێ لێ بوون فێربووە، فەتوای دابوو کەهەر کەسی باوەڕ بکات کەئادەمیزاد بەساروخ بۆ ئەستێرە نزیکەکان‌و بۆ ئاسمانی دەورەی زەوی هەڵئەدەن کافر دەبێت. تاوەکو یەك لەکوڕە میرەکانی سعودیان بەساروخی (عەرەب سات) بۆ ئاسمانی دەورەی زەوی هەڵدا، ئەوجا موفتی بێ دەنگ بوو. لەکوردستانیش چەندین مەلا هەبوو بڕوایان بەهەڵدانی مانگی دەستکرد نەبوو.!

جا لەزەمانی پێغەمبەریش بیر تەسکەکان گاڵتەیان بەقسەی پێغەمبەر دەهات. چونکە ئەوان بەبیری تەسکی بیابان‌و شارستانیەتی ئەودەمای مەککە بیریان دەکردەوە. خۆ بەهەمان شێوە ئەگەر پێش پەنجا سالێك باسی مانگی دەستکردت بۆ خەڵکی ئاسایی بکردبایە، ئەوانیش گاڵتەیان پێ دەکردی. جا چ جای ئەوە کە پێت گوتبان بەهۆی تەو مانگە دەسەکردانە زانایان‌و کاربەدەستان چاودێری جوتیارەکان دەکەن تا بزانن چ دەچێنن. یا نبڵێی وێنەو قسەی پیاوێك لەوڵاتێکی تر لەکاتی قسەکردن بۆ بینەرانی وڵاتێکی تر دەگوازیتەوە بۆ ئێستگەی تەلەفزیۆن، یاخود یاری تۆپانی لەهەر شوێنێك بکرێت بەهۆی ئەو مانگە دەست کردانە لەهەمان کاتدا هەموکەس لەماڵی خۆی لەتەلەفزیۆن دەتوانێ ببینێ، یا بتگوتبایە نوێژەکانی جومعەو تەراویحی رەمەزانان لەمەککە لەو کاتی کەئەیکەن پێشانت ئەدات؛ ئەوکات چیان پێدەگوتی؟ بێ باوەڕانیش هەر ئەوها بوون لەگەڵ پێغەمبەر.

داستانی میعراج گەلێ سورسوڕمێنەرە بۆ مرۆڤ، ئەو مرۆڤەی کەرەوشتی وایە دەیەوێ لەچۆنیەتی کارو کردەوان بگات. ئەگەر تەماشا بکەین خوا گەلێ شتی زانیاری بۆ مرۆڤ دەرخستووە لەچۆنیەتی کارەکەش نەگەیشتووە. بەڵام چۆنیەتی گەشتەکەی میعراج بەهیچ شێوەیەك بۆ کەس ناشکرا نیە، جگە لەو نهێنیانە نەبێت پێغەمبەر (ﷺ) خۆی باسی کردوە چۆن وێنەی بەهەشت‌و دۆزەخ‌و گوناهکارانی

پیشاندراوەو چۆن کۆبونەوەی لەگەڵ پێغەمبەران کردوەو پێش نوێژی بۆ کردوون.

گەشتەکەی میعراج دیاری خست کەموحەمەد پێغەمبەرەو پەیوەندی بەئاسمانەوە هەیەو فەرمانیش لەخوا وەردەگرێ، بۆیەش خوا دەرگەی ئاسمانیشی بۆ کردەوە. ئەوەش بەهێزترین بەڵگەیە کەخوا موحەمەدی هەڵبژاردوەو کردویەتی بەپێغەمبەری هەموو مرۆڤی سەر ئەو زەویە.

مرۆڤ دەبێ بەگوێرەی سەرنجو تێگەیشتنی خۆی باوەڕ بەو بەڵگانە بێنێ. بەڵام ڕۆژهەڵات ناسە (مستشرقە)کان بەبیروباوەڕی تەسکی خۆیانو بەو درۆو دەلەسانەی کەبڵاویان کردەوە، دەیانەوێ نیشانەو بەڵگەی پێغەمبەرایەتی لەپێغەمبەر دابڕنێو تەنانەت ئەوانە کاریان کردۆتە سەر بەشێکی زۆری موسوڵمانانیشو دەیانەوێ کردەوەکانی پێغەمبەر دوور بخەنەوە لەکردەوەی لەتوانا بەدەر (معجزە)و دەیانەوێ بەهۆی زانیاری (علمی) شێتی بکەنەوە، ئەو زانیاریەی کەخوا لەسنووردێکی دیارکراو بەئادەمیزادی داوەو تەنیا توانای ئەوەی داوەتی کەبەهۆی بیرو هۆشەکەی خۆی تێی بگات. بەڵام مەحاڵە کەمرۆڤ بتوانێ لەتواناو کردەوەی خوا بگاتو بەگوێرەی ئاستی زانینی خۆی فەرمانەکانی خوا شێ بکاتەوە کە لەوەزیاتر بڕ ناکات. دەبێ بزانی هەرچی دەیزانی خوارێگەی پێشان داوە کەزۆرجاران بێ هەوڵدان تووشی دەبێت. ئەمەش بۆ ئەوەیە مرۆڤیش چوستیو چالاکی هەبێت، نەک وەکو ئاژەڵ هەموو شتێکی بۆ ئامادە بکرێو بێ بیرکردنەوە بەڕێوەبڕوا.

نابێ زانست هیچ کاتێك بەرامبەر یاساو فەرمانی خوا بەراورد بکەین، چونکە ڕێگەی زانیاری هیچ کاتێك لەسەر یەك یاسا خۆی ناگرێ، دەبینی گەلێ لەزاناکان دەگەنە بڕیاری وا کە کەڵکی ئادەمیزادی هەیە، کەچی زۆر نابا لێی پەشێوان دەبنەوە. چونکە دەبینن زیانی پتر لەسوودی. یاخود شتێك دەدۆزنەوە کەلکێکی باشی هەیە، بەڵام مرۆڤی چاوچنۆکو خۆپەرست بۆ لایەنی خراپەی بەکاردێنن ئەوجا خۆزگە دەخوازن هەر نەیانزایبایە.

زۆرانیش لەوانەی خۆیان بەزانا دەزانن، ئەگەر شتێکیشیان دۆزیەوەو وابیر دەکەنەوە لەدەسەڵاتی خوا کەم دەبێتەوە. بەڵام فەرمانی خوا هیچ کاتێك گۆڕانی لەبۆ نیە، کەڵکی هەموو کاتێکو هەموو جێگایەکی هەیە، خو ڕەوشتی چاکی بەهۆی پێغەمبەران بۆ مرۆڤ هەناردوەو فەرمانی داوە پەیڕەوی پێ بکەین تاکو دڵو دەروونیان پاك ببێتەوە لەچاوچنۆکیو خۆپەرستیو ستەمکاریو نەفسیان بەرزبێت بەخۆشی بژین، نەك بکەونە دوای هەواو هەوەسو یاسایەکی ستەمکارانە بەڕێوەیان ببات.

﴿ هەژارو سەردار لەلای خوا ﴾

پێغەمبەر (ﷺ) زۆر دڵسۆزو دڵنەرمو بێ هیواو فیز بوو، هەردەم بەتەنگ نەوەوە بوو قوڕەیشیەکان بێنە سەر ڕێگای ڕاستیو خواناسیو دەیەویست فەرمانی خوا بەخەڵکی ڕابگەیەنی، بۆیە لەسەر ئەو هەموو دەردەسیەریەی دەیدیت گوێی نەدەدایێو هەتا ئازاری دەدیت ڕشتتر دەبوو لەسەر بڵاوکردنەوەی ئەو ئایینە. هەر سەرۆکێکی بێباوەڕی قوڕەیشیانی لەڕێگا بدیبایە لەگەڵی ڕادەوەستاو قسەی لەگەڵ دەکردو ئیسلامەتی پێ دەگوت.

جارێکیان لەڕێگا تووشی هەندی لەسەرۆکەکان بوو، (وەلیدی کوڕی موغیرەشیان) لەگەڵ بوو، کەیەکێك بوو لەدەوڵەمەندو سەردارانی قوڕەیش. پێغەمبەر (ﷺ) کەوتە قسە کردن لەگەڵیان، دەیەویست باوەڕ بێنن. لەوکاتەدا (عەبدوللای کوڕی دایکی مەکتووم) کەهەردوو چاوی کوێربوو زۆریش هەژار بوو، گەیشتە لایانو ڕانەوەستا تاکوو پێغەمبەر (ﷺ) لەقسەکانی دەبێتەوە، چووە ناو گفتوگۆیانو قسەی پێغەمبەری بڕیو داوای لەپێغەمبەر کرد کەهەندێ قورئانی پێ بڵێ. پێغەمبەریش (ﷺ) گوێی نەدایە عەبدوللا، لەقسەکانی خۆی بەردەوام بوو. چونکە لەعەبدوللا دڵنیا بوو کەموسوڵمانێکی تەواوە خاوەن باوەڕە. ویستیشی دەربەڕێ کەپێویستە خەڵك بزانن هاتنە ناو قسە شتێکی ڕێك نیە، تاکو ببێتە ڕەوشت بۆ هەموو موسوڵمانان، ویستیشی نەو هەڵەش لەدەست خۆی نەدات بەڵکە، دەتوانی ئەو بێ باوەڕانە بێنێتە سەر ڕێگەی ئیسلام.

لەسەر ئەوە خودا گلەیی لەپێغەمبەر کرد (بەڕەوشتیش هەر خۆشەویست گلەیی لەخۆشەویست دەکات، فەرمووی ﴿عَبَسَ وَتَوَلَّى * أَن جَاءَهُ الْأَعْمَى * وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى * أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنفَعَهُ الذِّكْرَى * أَمَّا مَنِ اسْتَغْنَى * فَأَنتَ لَهُ تَصَدَّى * وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَزَّكَّى * وَأَمَّا مَن جَاءَكَ يَسْعَى * وَهُوَ يَخْشَى * فَأَنتَ عَنْهُ تَلَهَّى * كَلَّا إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ﴾[1] واتە، کەپێغەمبەر بێ چاوەکەی هاتە لای ڕووی خۆی لێ گرژ کردو خۆی تێنەگەیاند، ئەی موحەمەد نایا دەزانی نەو بێ چاوە کەهاتووتە لات دەیەوی خۆی لەگوناهان خاوێن بکاتەوە، یاخود دەیەوێ ئامۆژگاریت لێ وەربگریو سوودی لێ ببینێ،

(١) عبس: ١-١١.

بەڵام ئەوەی بەهۆی سامانەکەی لەخواو لەئایینی خوا خۆی بێباك کردوە، کەتووشی دەبێ قسەی لەگەڵ دەکەی‌و گوێ لەقسەی ڕادەگرێ‌و گرنگی پێ ئەدەی تاکو بێتە سەر ڕێگەی ئیسلام. تۆ بەرپرسیار نیت تۆ تەنیا پێگوتنت لەسەرە. بەڵام ئەوەی خێرا دێتە لات دەیەوێ فێری زانیاری ببێ لەڕێی خواو بۆ خوا، تۆ خۆت بەیەکێك خەریك دەکەی کەسەرۆکی بێ باوەڕانە لەمەو دوا وامەکە، ئەمەش بەناگا هێنانەوەیە کەبۆ خەڵك‌و پێویستە هەموو خاوەن بیروهۆشێك دەرس لەقورئان وەربگرێ بزانن پێغەمبەر هۆی پەیوەندیە لەنێوان خواو ئادەمیزاد.

ئەو ئامۆژگاری‌و گلەییش لەپێغەمبەر (ﷺ) شاهیدێکە لەسەر ئەوەی کەئەو قورئانە فەرمانی خوایە. پێغەمبەر (ﷺ) ئەوەی قەت لەبیر نەچوو، هەموو‌جار کەعەبدوڵڵا دەهاتە لای عەباکەی بۆ ڕادەخست‌و دەیفەرموو بەخێربێیت ئەو کەسەی خوا لەسەر ئەو گلەیی لێ کردم.

لێرەدا دەردەکەوێ کەموسڵمان لەهەموو کەس پایەبەرزترە، باهەژارو بێ دەسەڵاتیش بێت پیاوانی نەفس بەرزو دڵ پاك هەردەم بالّی چاکە بۆراستی شۆڕ دەکەن‌و هاواری خوا دەکەن، ئەوانە لەهەموو کاتێك‌و لەناو هەموو گەلێك دەستەی هەڵبژاردەن.

پیاوی دەوڵەمەندو خاوەن دەسەڵات‌و لەخۆبایی هیچ نرخێکی نیە لەلای خوا. ئەوانە بەهۆی دەسەڵات‌و دەوڵەمەندی مەست‌و دڵ ڕەق‌و هیچ ئامۆژگارییەك کاریان تێناکات‌و لەگۆڕانکاری دەترسن. نەك دەسەڵات‌و مالّەکەیان لەدەست بچێ. لەبەرئەوە بەهەموو هێزو توانایان بەربەرەکانی یاسای ڕاستەقینە دەکەن‌و دەیانەوێ لەناوی ببەن. هەر یاسایەکیش مالّ‌و دەسەڵاتیان بۆ زیاد بکات‌و ئارەزووەکانیان بهێنێتەدی ئەوا بەچاکی دەزانن‌و ملی بۆ کەچ دەکەن با سوودی گشتیشی نەبێ. سەرداڕە بێ باوەڕەکانی قوڕەیش لەسەر بت پەرستی ئەوەندە ڕشت بوون، نەك لەبەرئەوە ڕەوشتی باووباپیرانیان لەلا گەورەیەو بەنرخ بوو، یا باوەڕیان بەبت پەرستی هەبوو، بەڵکو لەسایەی ئەو بیرە پووچە ئەو سامان‌و دەسەڵاتەیان پەیدا کردبوو.

کەئیسلام هات سەربەخۆیی‌و ئازادیەکی وای دایە ئادەمیزاد، جیاوازی نەهێشت لەنێوان کۆیلەو سەربەست‌و هەژارو دەوڵەمەند. بەچاوێکی یەکسانی تەماشای هەموو کەسێکی کرد.

مرۆڤیش ئەگەر مافی خۆی لەیاسایەك بەدی کرد ئەوا هەوڵی بۆ دەدات، هیچ هێزێکیش ناتوانێ بەربەستی بکات. خوا جیاوازی لەنێوان هیچ کەسێك ناکات تەنیا بەکردەوەی چاك نەبێت. بۆیەش

دەفەرموێ ﴿ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ ﴾[1] واتە، بەڕێزترنتان لای خوا ئەو کەسەیە لەترسی خوا لەهەموو کەس زیاتر ناگاداری ڕەوشتی خۆیەتی.

لەلایەکی تریش ڕکابەری و ململانێو حەسوودی ڕێگەی لەسەردارانی قوڕەیش گرتبوو کەموسوڵمان بن یەکێکی وەك (ئومەییەی کوڕی سەڵت) پێش ئەوەی پێغەمبەر (ﷺ) پەیدا ببێ هەموجار باسی دەکردو دەیگوت، پێغەمبەرێك لەقوڕەیش پەیدا دەبێ، هومێدیشی وابوو کەخۆی ئەو پێغەمبەرە بیت. کەپێغەمبەر هات ئومەییە پێی شەرم بوو باوەڕی پێ بێنێ. ئومەییە شاعیریش بوو، شیعرەکانی زۆر ڕێکو پڕ مانابوون، بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) دەیفەرموو شیعرەکانی ئومەییە باوەڕیان هەبوو، بەڵام دڵی ئومەییە باوەڕی نەبوو.

سەردارانی قوڕەیش وایان دەزانی پێغەمبەرایەتی هەر شایستەیە بەخۆیان. خوا لەدەمیان ئەداتەوە دەفەرموێ: ﴿أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَةَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُم مَّعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾[2] واتە، ئەوانە پێغەمبەرایەتی دەبەخشن! ئێمە ژیانی ئەوانمان لەو زەمینە دابەش کردوە.

جارێك (ئەخنەس) لەئەبو جەهلی پرسی، تایا چ دەڵێیی لەوەی کە لەموحەمەدمان گوێ لێ دەبێ؟ ئەبو جەهل گوتی بەرەبابی ئێمەو بەرەبابی (عەبدی مەناف) بەرەبەرەکانیمانە لەسەر گەورەیی. ئەوان نانیان بەخەڵکی دەدا، ئێمەش نانمان بەخەڵك دەدا، هێرشیان برد هێرشمان برد، ئەوان بەخشیان ئێمە بەخشیمان هەروەك جووتە سوار لەگۆڕەپان ڕاوەستاین. ئێستا ئەوان دەڵێن پێغەمبەر لەئێمە پەیدا بووەو لەئاسمان فەرمانی بۆ دێت، ئەو قسەیە چۆن دەبێ، ئێمە باوەڕیان پێ ناکەین.

ئەوجا ئەگەر مرۆڤ چاوچنۆك بوو دڵی خۆی تەواو مشتو مار نەکرد، دڵو میشکی لەسەر هەواو ئارەزوو لانەبرد بەسەر ئەو ڕەوشتە ناپاندا زاڵ نابێتو ناییێتە پلەی بەرزیەتیو ڕاستیش تێناگات. ئەو پایەیەش پایەکی زۆر گەورەیە کەمرۆڤ دەیگاتێ. کارەساتی گەورەش بۆ مرۆڤ ئەوەیە کەهەر بەو کاتە هەڵبخەڵتێ کەتێیدا دەژی، زۆریشی لەلا خۆش بێو واش بزانێ خۆشی هەر ئەوەندەیە کەڕۆیشت ناییینێتەوە، بۆیە ئەو جۆرە کەسانە چەنگو کەڵبەیان لەهەموو شتێك گیر دەکەن، تاکو ئەو خۆشیەیان

---

(١) الحجرات: ١٣.

(٢) الزخرف: ٣٢.

لەدەست نەڕوات‌و چاکترین یاسا دەخەنە ژێر پێی خۆیان.

قوڕەیشیەکانیش دەیاندیت ڕۆژ بەڕۆژ موسوڵمانان لەزیادەن، بۆیە دەترسان ئەو ئایینە سەربکەوێ‌و لەهەموو نیودورگە پەرەبستێنێ‌و ئەو دەسەڵات‌و سامانەیان لەدەست بچێت‌و باوەڕیشیان بەڕۆژی قیامەت نەبوو، کەزیندوو دەبنەوە‌و بەگوێرەی کردەوەی‌خۆیان سزا دەدرێن، بەڵام هەستێکی ڕۆژانی داهاتوویان دەکردو دەیانزانی کەدەستێکی نەدیو هەیە‌و کاروباری ئەو زەمینە دەڕوێنێ‌و دەسەڵاتیان بەسەر چارەنووسدا ناشکێن بۆیەش بیریان دەکردەوە کەخراپە لەسەر خۆیان لابەرن. تەوجا فاڵیان دەگرتەوە یان باڵندەیان هەڵدەفراند. ئەگەر بەلای ڕاستیاندا هەڵفڕیبا بەچاکیان دەزانی، ئەگەر بەلای چەپیاندا هەڵفڕیبایە خراپیان دەزانی‌و هەر لەبەر هەمان هۆ بوو قوربانیان بۆ بتەکانیان دەکرد، تاکو لەخراپەی ڕۆژانی داهاتوویان دوور بکاتەوە.

بەڵام زیندوبوونەوەی دوای مردن‌و ڕاوەستان لەگۆڕەپانی مەحشەر بۆ لێپرسینەوە‌و سزادان. بەهەشت بۆ پیاوچاکان‌و دۆزەخ بۆ ستەمکاران هیچیان بەبیردا نەدەهات ئەگەر جارجاریش لەجوولەکەو مەسیحیان گوێ لێ بوویا زۆریان گوی پێ نەدەداو باسەکەش بەو شێوەیە نەبوو کەخوا لەقورئان باسی کردوە‌و پێغەمبەر (ﷺ) پێی ڕادەگەیاندن.

﴿ پێغەمبەرو هۆزەکانی عەرەب ﴾

پێغەمبەر (ﷺ) ڕەوشتی وابوو، هەموو سالّ لەمانگە پیرۆزەکان دەچووە لای سەرۆک‌و پیاوە ناسراوەکانی هۆزەکانی عەرەب کەلەدەرەوەی مەککە دەژیان‌و لەکاتی کردنەوەی بازاڕەکانی وەک (عەکازو مەجنەو مەککەو ذی مەجاز) هەموو سالّان کۆدەبوونەوە پێغەمبەر (ﷺ) دەچووە ناو مالّەکانیان خۆی پێ دەناساندن‌و قورئانی بۆ دەخوێندن‌و داوای لێدەکردن بێنە سەر ئایینی ئیسلام‌و پشتگیری بکەن‌و دەیفەرموو من پێغەمبەرم لەلای خواوە هەناردراوم خوا فەرمانتان پێ نەدا کەخوای تاک‌و تەنیا بپەرستن‌و هاوبەشی بۆ پەیدا نەکەن‌و واز لەبت پەرستی بێنن.

موسوڵمان بوونیش لەوکاتی زۆر پر مەترسی بوو، هەموو کەسێک نەیدەویرا موسوڵمان ببێ، مەگەر ئەوانەی لەخۆبوردەبان. یەکێکی وەک (ئەبازەڕی غەفاری) کەموسوڵمان بوو، ئەو دەردەی

لەدەست قورەیشیانی چێشت، نموونەیەك بوو لەو کارەساتەی موسوڵمانان دەیانچێشت. عەبدوڵڵای کوڕی عەببباس دەگێڕێتەوە دەڵێ: کە(ئەبازەر) زانی پێغەمبەر پەیدابووە، بەبراکەی گوت بچۆ مەککە باسی ئەو پیاوەم بۆ بێنە کەدەڵێ من پێغەمبەرم و فەرمانم لەئاسمانەوە بێ دێ. کەبراکەی گەڕایەوە، پێی گوت ئەو پیاوە فەرمان بەچاکە دەدات و قسەی وا دەکات هۆنراوە نیە. ئەبازەڕ پێی گوت دڵم بەو قسانەت دابین نەبوو.

بەخۆی هەڵسا هەندێ خواردەمەنی و دێمکە ئاوێکی هەڵگرت و چووە مەککە پرسیاری لەکەس نەکردو یەکسەر چووە کەعبە، تاکو ئێوارە دانیشت. کەشەو داهات، (عەلی کوڕی ئەبی تاڵیب) چاوی پێکەوت و زانی غەریبە، لەگەڵ خۆی بردیەوە ماڵەوە، بەیانی ئەبازەڕ گەڕایەوە کەعبە نەیوێرا پرسیار لەکەس بکات تاکو ئێوارە شەوی بەسەردا هاتەوە و عەلی پێی گوت کاتی ئەوە نەهاتووە مااڵ پێ بزانیەوە؟

دووبارە لەگەڵ خۆی بردیەوە کەسێ رۆژە تەواو بوو عەلی لێی پرسی گوتی پێم نااڵێی چی تۆی هێناوەتە ئێرە؟ ئەویش گوتی ئەگەر پەیمانم پێ بدەی کەڕێگام پێشان بدەی پێت دەڵێم. کەعەلی پێیگوت، ئەوجا هەردووکیان چوونە لای پێغەمبەر. ئەبازەر کەگوێی لەقسەکانی پێغەمبەر بوو موسوڵمان بوو.

پێغەمبەر (ﷺ) پێی گوت، هەڵسە بگەڕێوە لای هۆزەکەت وەلاّمیان بدەرێ و چاوەڕێ بکە تاکو فەرمانی منت بۆ دێ. ئەبازەڕ گوتی سوێندم بەوەی کەگیانی منی بەدەستە دەبێ بچم لەناو قورەیشیان هاوار بکەم. کە لەلای پێغەمبەر هەڵستا چووە کەعبەو بەهەموو دەنگیەوە هاواری کردو گوتی (أشهد أن لا إله الله، وأشهد أن محمد رسول الله) تەواوی کردو بی باوەڕان لێی راست بوونەوەو کەوتنە لێدانی تاکو خستیانە زەوی. لەو کاتە (عەببباس)ی مامی پێغەمبەر هات خۆی بەسەر داداو گوتی: ماڵوێرانینە، ئێوە نازانن ئەوە لەغەفارەو ڕێگای بازرگانیتان بەوێدایە، بەو قسەیە وازیان لێهێنا. بۆ بەیانی تەبو زەڕ دووبارەی کردەوە، دیسان قورەیشیەکان لێیان داو عەببباس خۆی بەسەر داداوەو ڕزگاری کردەوە[1].

(١) السيرة النبوية لابن كثير ١/ ٢٢٠ لەبوخاری دەگێڕێتەوە.

زۆرانیش لەو سەرەك هۆزانە باوەڕیان بەپێغەمبەر دەهێنا، بەڵام داواشیان لێ دەكرد كە لەدوای پێغەمبەر ئەوان خۆیان جێگری پێغەمبەر بن و سەرداریەتیان بكەوێتە دەست. پێغەمبەریش (ﷺ) پێی دەگوتن دەسەڵات سەرداریەتی لەدەست خوایە دەیدا بەهەركەس لەدەست من نیە. بۆیە زۆریان پەشیوان دەبوونەوە و دەیانگوت ئێستا ئێمە خۆمان بەكوشت بدەین و دوای تۆش یەكێكی تر پێی خەنی ببێ.

﴿ مزگێنی سەركەوتنی یەگجاری ﴾

ئەو دەردەسەریەی موسوڵمانان كەلەدەست قورەیشیانیان دەچێشت چەند ساڵێكی خایاند تاكو خوا مزگێنی سەركەوتنی لەئاسۆ دەرخست، خوا ویستی بەختەوەری بۆ دانیشتوانی مەدینە بێت.

دانیشتوانی مەدینە لەدوو تیرەی بەهێز پێك هاتبوون، یەكیان ناوی (خەزرەج) بوو ئەوی تری ناوی (ئەوس) بوو، هەردوولاشیان بت پەرست بوون و خەریكی كشتو كاڵ بوون. بەپیاوی زۆریاش و دڵ و نەرم و بێ هەواو فیزو بەدادپەروەر ناسرابوون.

ئەوانە لەبنەڕەتەوە خەڵكی یەمەن بوون، لەوێوە كۆچیان كردبوو هاتبوونە مەدینە، دانیشتوانی یەمەنیش لەبنەچەكەیان پیاوی باش و دڵپاكبوون. نوێنەرانی یەمەنی لەمەدینە هاتنە لای، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی خەڵكی یەمەن هاتنە لاتان، لەهەموو كەس ڕوو تەنكترو دڵ نەرمترن.

دانیشتوانی مەدینەش تا ئیمڕۆ لەدڵ نەرمی و میوانداری و پیاوەتی جیاوازیان هەیە، لەگەڵ خەڵكی شوێنانی تری نێو دوورگەی عەرەب. لەوكاتیش ئەوس و خەزرەج دوژمنایەتیەكی زۆر بەتێنیان لەنێوان هەبوو، هەتاكو دەڵێن ماوەی سەدو بیست ساڵ بوو شەڕ لەنێوانیان هەبوو. یەكێك لەو شەڕانە شەڕە بەناوبانگەكەی (بوعاث) بوو كەلەو شەڕە زۆر نەمابوو یەكتری بڕێننەوە تەنانەت زۆربەی سەرداركانیان تێدا كوژران.

جوولەكەیەكی زۆریش لەتەنیشتو ڕۆخی مەدینە دەژیا. كاتی فەرمانڕەوایی (ڕۆمانەكان) دەربەدەر بوون هاتبوونە مەدینە. جوولەكەكانیش سێ (٣) بەرەباب بوون، بەرەبابی (قورەیزە) و (نەزیر) و (قەینوقاع). هەرسێ بەرەبابیش خەریكی بازرگانی بوون و هەندێكیشیان خەریكی كشتو كاڵ بوون. نەو جوولەكانە دەستێكی باڵایان هەبوو لەو دوژمنایەتیەی نێوان ئەوس و خەزرەج، چونكە

جوولەکەکان تیخ تیخەی هەردوولایان نەداو بەگژەیەکیان دا دەکردن. خەزرەجیەکان ببوونە هاوپەیمانی بەرەی نەزیر (نضیر)و بەرەی قەینوقاع. ئەو سیەکانیش ببوونە هاوپەیمانی بەرەی قورەیزە (قریضە). ئەگەر جارجاریش لەگەڵ بەرەی ئەوس یا خەزرەج لێیانبووبایە ناخۆشی و شەڕ، هەڕەشەیان لەعەرەبەکان دەکردو دەیانگوت ڕاوەستن هێندەی نەماوە پێغەمبەرێك پەیدا دەبێ و ئێمە باوەڕی پێدەینین و هەموو تان دەکوژین.

ئەوس و خەزرەج لەو دوژمنایەتیە بێزار ببوون، بەناوات بوون کەیەکێك پەیدا ببی ڕێکیان بخاتەوە. بەهۆی تێکەڵاویشیان لەگەڵ جولەکان گوێیان لێ دەبوو کەجوولەکەکان باسی پێغەمبەران و تەورات و ئینجیلیان دەکرد. بەو هۆیەوە شارەزاییەکیان لەئایینە ئاسمانیەکان پەیدا کردبوو، وەك دانیشتوانی مەککە نەبوون کەماوەیەك بوو لەپێغەمبەران دوورکەوتبوونەوە دڵیان ڕەق ببوو، هات و چۆشیان لەگەڵ دەرەوە کەم بوو، تاکو گوێیان لەباسی پێغەمبەران و کتێبیان بێت. هەروەکو خوا دەفەرموێ ﴿لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أُنذِرَ آبَاؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ﴾[1] واتە: (هۆزێك بترسێنە بەسزاو ئازاری خوا لەڕۆژی دوایی، باوك و باپیرانیان ئاگادار نەکراون، هەموویان بێ ئاگان لەئایین و فەرمانی خوا).

ئیتر دانیشتوانی مەککە بەناسانی نەدەهاتنە ژێر فەرمانی خوا. تەنانەت ئێستاش دانیشتوانی مەککە جیاوازیان هەیە لەتوندی و تووڕەیی. دەستی یارمەتی کەمتر درێژ دەکەن بۆ حەجاجەکان لەچاو دانیشتوانی مەدینە.

لەسالّی یازدەمی پێغەمبەرایەتی، هەروەکو هەموو سالّان پێغەمبەر (ﷺ) لەکاتی کەژی حەجدا لەناو هۆزەکانی عەرەب دەگەڕا. کاتێك لەشوێنێك بوو لەنێوان (مونا)و مەککە (ئێستا شەیتانی لێ بەردباران دەکەن) تووشی چەند کەسێك بوو لەهۆزی خەزرەج بوون، ژمارەیان شەش کەس بوو. نەوانیش نەوانە بوون (ئەسعەدی کوڕی زرارە)و (عەوفی کوڕی حاریس)و (ڕافیعی کوڕی مالیك)و (قوتبەی کوڕی عامیر)و (عوقبەی کوڕی عامیر) لەگەڵ (جابیری کوڕی عەبد).

پێغەمبەر (ﷺ) پرسیاری لێ کردن ئێوە کێن؟ گوتیان ئێمە چەند کەسێکین لەهۆزی خەزرەج. فەرمووی ئێوە لەهاوپەیمانانی جوولەکانن؟ گوتیان بەڵێ: پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی دانانیشن قسەتان

(١) یس: ٦.

لەگەڵ بکەم؟ گوتیان بەڵێ! کەدانیشتن. پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی من پێغەمبەرم و خوا فەرمانی پێداوم داوا لەخەڵک بکەم، خوا بەتەنیا بناسن بیپەرستن و واز لەبت پەرستی بێنن. لەکۆتایی قسەکانی داوای لەوانیش کرد ببنە ئیسلام. کەگوێیان لەقسەکانی پێغەمبەر بوو سەرسام بوون، یەك تەماشای ئەوی تری کردو بەیەکتریان گوت هەبێ و نەبێ ئەوە ئەو پێغەمبەرەیە کەجوولەکەکان پێیان دەگوتین پەیدا دەبێ، جا با ئێمە دەستی خۆمان پێش بخەین و باوەڕی پێ بێنین.

ئەو شەشە کەسە موسوڵمان بوون و بەپێغەمبەریان گوت ئێمە دوو تیرەین لەمەدینە، دوژمنایەتیەکی زۆر بەتێنمان لەناوە، هیچ هۆزێك ئەو جۆرە دوژمنایەتیەی لەگەڵ یەکتری نیە. ئومێدەوارین خوا بەهۆی تۆوە کۆمان بکاتەوە کەسیش لەتۆ باشتر نیە بۆ ئەو مەبەستە. دوو کەسیش لەوانە لەبەرەی نەججار بوون، واتە خاڵوانی پێغەمبەر بوون. گوتیان ئەو فەرمانەی تۆ بەهۆزەکانمان دەگەیەنین. ئەوجا پێغەمبەریان بەجێهێشتو گەڕانەوە مەدینەو ئەو باسەیان بۆ دانیشتوان گێڕایەوەو خەڵکەکەش هەموو بەدڵخۆشیەوە قسەکانیان وەرگرتو گەلێ کەسیش بەهۆی ئەوانەوە موسوڵمان بوو. ئەو هەواڵەش لەناو دانیشتوانی مەدینە دەنگی دایەوە.

﴿ پەیمانی عەقەبەی یەکەم ﴾

پاش ئەوەی ناوبانگی ئیسلام بەتەواوی لەمەدینە دەنگی دایەوە. کەساڵ سوڕایەوەو کەژی حەج هات. دوازدە پیاو لەمەدینەوە بۆ حەج هاتنە مەککە. لەوانە (ئەسعدی کوڕی زرارە)و (رافیع کوڕی مالك)و)عوبیبادەی کوڕی صامیت)و (ئەبو هەیسەمی کوڕی تیهان) یان لەگەڵ بوو. بەنهێنی لە(عەقەبە) لەگەڵ پێغەمبەر کۆبوونەوەو پەیمانێکیان بەست. هەروەکو عوبیبادەی کوڕی سامیت دەگێڕێتەوەو دەڵێ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی پەیمانم لەگەڵ بکەن کەهاوبەش بۆ خوا پەیدا نەکەنو دزی و داوێن پیسی نەکەنو منداڵەکانتان نەکوژنو بوختان بەیەکتری نەکەن، لەچاکە یاخی نەبن، هەر کەسێ ئەوانە بکات پاداشتی دەکەوێتە سەر خوا، ئەگەر هەر کەسێکیش تووشی یەك لەو گوناهانە بوو، یان خوا لێی خۆش دەبێ یان سزای دەداو بۆی دەبێتە پاکی لەگوناهەکە. ئەگەر خواش بۆی داپۆشی لەماوەی ژیانی سزای نەدا، ئەوە دەکەوێتە سەر ئارەزووی خوان ئارەزوو بکات سزای دەداتن

نارەزووش بکات لێی خۆش دەبێ[1]. ئەوەش هەر بەقسە نەبوو بەڵکو ئەو دوازدە کەسە بەهەموو باوەڕیانەوە پەیمانیان دا کەورەشتیان بخەنە سەر ڕەوشتێکی ئیسلامی. بەو پەیمانەیان گوت (پەیمانی عەقەبەی یەکەم). کەئەو دوازدە کەسە بەرەو مەدینە گەڕانەوە پێغەمبەر (ﷺ) (مەسعەبی کوڕی عەمیرا)ی لەگەڵ ناردن تاکو فێری قورئانو ڕەوشتو یاسای ئیسلامیان بکات. ئەو مەسعەبە پێش ئەوەی ئیسلام ببێت لەخۆشترین ژیان دەژیا. کەموسوڵمان بوو کەوتە خەباتو هەوڵدان بۆ ئیسلام لەباتی جلکی ئاوریشمی جارانی، لەبەر نەبوونی کەورە مەڕی لەبەر دەکرد. پێغەمبەر (ﷺ) ڕۆژێک ڕووی‌لەیاران کرد فەرمووی تەماشای ئەو برایەتان بکەن چۆن ئیسلام کاری کردۆتە سەر دڵنیا بووە.

مەسعەب مێوانی ئەسعەدی کوڕی زرارە بوو، لەو ماوەی لەوێ بوو دانیشتوانی مەدینە بەکۆمەڵ دەهاتن موسوڵمان دەبوون. بەڵام سەرسورمێنەر ئەوەبوو هەندێکیان کەدەهاتنە لای مەسعەب شمشێرەکەیان لەسەر شان بوو، دەیان ویست مەسعەب بکوژن، هەر ئەوەندە چاویان بەمەسعەب دەکەوتو هەندێ قورئانی بۆ دەخوێندنو باسی ڕەوشتی ئیسلامی بۆ دەکردن، خۆیان ڕانەدەگرت شمشێرەکەیان فڕێ ئەداو موسوڵمان دەبوون. هەتاکو جارێک مەسعەب لەگەڵ ئەسعەدی کوڕی زرارە لەناو باغێک لەگەڵ چەند کەسێک دانیشتبوون، مەسعەب قورئانی بۆ دەخوێندن (سەعدی کوڕی مەعازیش) کەسەرۆکی ئەوس بوو لەگەڵ)(ئوسەیدی کوڕی حوزەیر)، لەشوێنێک پێکەوە دانیشتبوون، بیستیان کەمەسعەب لەگەڵ ئەو کەسانە کۆبوویتەوەو قورئانیان فێر دەکات.

سەعد بەئوسەیدی گوت بڕۆ لای ئەو دوو پیاوە (واتە مەسعەبو ئەسعەد) کە لەمەککەوە هاتوونەتە ئێرەو سەریان لێ شێواندووینو مندااڵو جاحێڵەکانیان لێ هەڵخەڵەتاندوین، من نامەوێ بچمە لایان چونکە ئەسعەد کوڕی پوورمە قسەی لەگەڵ ناکەم، تۆ بڕۆ بەڵکە تەمبێیان دەکەی.

کەئوسەید چووە لای مەسعەبو قسەی لەگەڵ کرد، مەسعەب پێی گوت لەسەرخۆبەو دانیشە با هەندێ قسەت لەگەڵ بکەم ئەگەر قسەکانمت بەدڵ بوو وەری بگرەو ئەگەر بەدڵیشت نەبوو بەئارەزووی خۆت بکە.

کەئوسەید گوێی لەقسەکانی مەسعەب راگرت، هەموو قسەکانی بەدڵ بوو یەکسەر هەر لەوی

(١) ابن كثير السيرة ٣٣٥/١ نەویش لەئەبو اسحاقی دەگێڕێتەوە.

موسوڵمان بوو و گەڕایەوە لای سەعدی کوڕی مەعاز کەسەعد تەماشای دەمو چاوی ئوسەیدی کرد ئەو گرژیەو توڕەییەی تێدا نەمابوو، سەعد زۆری لێ تووڕە بوو. ئەوجا بەڕقەوە هەڵسا چووە لای مەسعەب هەروەك ئوسەید گوێی لەقسەکانی مەسعەب راگرت، ئەویش موسوڵمان بوو.

ئوسەید هەر بەوەندەش وازی نەهێنا، بەڵکە هەموو هۆزەکەشی کۆکردەوەو پێی گوتن ئەی نەوەی (عەبدولئەشهەل) چۆنم تێدەگەن؟ هەموو گوتیان تۆ گەورەی ئێمەی لەهەموومان باشترو زانایر ئەویش گوتی لەئێستا بەدواوە من قسە لەگەڵ ژنو پیاوتان ناکەم تاکوو باوەڕ بەخواو پێغەمبەر نەهێنن ئەوانیش هەموویان بەژنو پیاوەوە موسوڵمان بوونو خۆشیو شادی کەوتە ناویان.

﴿ پەیمانی عەقەبەی دووەم ﴾

ساڵ وەرسوڕایەوە، واتە لەساڵی ٦٢٢ی زایینی کەکاتی حەج هاتو مەسعەب گەڕایەوە مەککە موسوڵمانانی مەدینەش بۆ حەج هاتن. بەڵام ئەوان خۆیان دایە پاڵ بت پەرستەکانی مەدینە تاکو خۆیان لەقوڕەیشیان بشارنەوە. مەسعەب چووە لای پێغەمبەرو باسی دانیشتوانی مەدینەی بۆ کردو پێغەمبەریش (ﷺ) زۆر دڵخۆش بوو.

موسوڵمانانی مەدینە حەجیان تەواو کرد، بەڵێنیان بەپێغەمبەر دا لەیەك لەشەوەکانی جەژنی قوربان لەگەڵی کۆببنەوە. (کەعبی کوڕی مالیك) دەگێڕێتەوەو دەڵێ (لەوشەوەدا نووستین سێیەکی شەوەکە تێپەڕی، هەموومان بەبێ هەستی لەناو جێگاکانمان هاتینەدەرو لەسەرەخۆ رۆیشتین وەك باڵندەی قەتێ کەهەستی پێی نابێ، تاکو بت پەرستەکانی لەگەڵمانن هەست نەکەن. کەگەیشتینە دۆلاییەك لەعەقەبە، ئێمە حەفتاو سێ پیاو بووینو دوو نافرەتیشمان لەگەڵ بوو، ئەوانیش (نەسیبەی کچی کەعب)و (ئەسمای کچی عەمری کوڕی عەدی) بوون. دانیشتینو چاوەنواڕی پێغەمبەرمان کرد، تاکو لەگەڵ عەببباسی مامی پەیدا بوو. هەموومان زۆر دڵ خۆش بووین. عەببباس دەستی کرد بەقسەو گوتی، ئەی بەرەی خەزرەج، ئێوە دەزانن موحەمەد لەناو ئێمە چۆنە، هەرچەندە ئێمە باوەڕمان پێی نەهێناوە. بەڵام بەهەموو جۆر پاراستوومانە. ئێستاش زۆر بەدەسەڵاتو بەڕێزە، دەیەوێ بێتە لای ئێوە، ئەگەر دەزانن ئێوە دەپارێزن ئەوا زۆر باشەو دەنا لێی گەڕێن با هەر لای خۆمان بمێنێتەوە.

(بەرانی کوڕی مەعرور) گوتی سوێند بەو خوایە ئێمە قسەی ناو دڵمان لەسەر زوبانمانە، گیانی خۆمان لەڕێگای پێغەمبەر بەخت ئەکەین.

مەدینیەکان بەپێغەمبەریان گوت چی خۆتو خوای خۆت دەیەوێ لێمان وەربگرە.

لەدوای ئەو قسەیە پێغەمبەر (ﷺ) هەندی قورئانی بۆ خوێندنو لەخوا پاڕایەوەو ستایشی ئیسلامی کردو فەرمووی (پەیانتان لەگەڵ دەکەم بێمە لاتان، چۆن ژنو منداڵتان دەپارێزن منیش ئەوها بپارێزن). بەڕانی کوڕی مەعرور دەستی پێغەمبەری گرتو گوتی: (بەڵێ سوێندم بەوەی تۆی بەڕاستی هەناردوەو تۆی کردوتە پێغەمبەر، دەتپارێزین هەروەکومنداڵی خۆمان دەپارێزن، پەیمانمان لەگەڵ بکە، بەو خوایە ئێمە جەنگاوەرو پیاوی چەکین، لەباب و باپیرانمان بۆمان ماوەتەوە، حەزیش دەکەین بزانین پاداشی ئێمە چیە؟

پێغەمبەر (ﷺ) زۆر بەدڵنیاییەوە وەڵامی دایەوەو فەرمووی پاداشی ئێوە بەهەشتە. لەوکاتە (ئەبو هەیسەمی کوڕی تیهان) هەڵی دایێو قسەی بەڕانی بڕیو گوتی ئێمە پەیوەندیمان لەگەڵ هەندێ پیاوان هەیە، (مەبەستی جوولەکە بوو) ئێمەو ئەو پەیوەندیە دەبڕین، ئەگەر خوا تۆی سەرخست ناگەڕێتەوەو ناو هۆزەکەتو ئێمە بەجێ نایەڵێ؟ پێغەمبەر (ﷺ) زەردەخەنەیەکی هاتێو فەرمووی(خوێن هەریەك خوێنە، فەوتانیش هەریەك فەوتانە، من لەئێوەمو ئێوەش لەمنو شەڕ لەگەڵ ئەوە دەکەم کەشەڕی لەگەڵ دەکەن، دۆستایەتی ئەوە ئەکەم کەئێوە دۆستایەتی ئەکەن).

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی دوازدە کەسم لەخۆتان بۆ هەڵبژێرن تاکو ببنە لێپرسراوو سەرپەرشتیکەر (نقیب)ی هۆزەکەتان تەوانیش نۆکەسیان لەخەزرەجیان هەڵبژاردو سێ کەسیشیان لەئەوسیان هەڵبژارد.

پێغەمبەر پێی گوتن ئێوە لێپرسراوی هۆزەکەتانن، منیش لێپرسراوی هۆزی خۆمم. یەکەم کەسی کەدەستی درێژکردو دەستی لەناو دەستی پێغەمبەر نا (بەڕانی کوڕی مەعرور) بوو، دوای ئەویش ئەوانی تر دەستیان لەناو دەستی ناو پەیمانەکەیان بەست. هەموو گوتیان پەیمانمان بەست بەسەر سەرو بەسەرچاو، لەخۆشیو لەناخۆشیو لەشێنەییو تەنگاوە، هەردەم پێ لەڕاستی دەنێینو لەخوا ئەترسین لەلۆمەی لۆمەکاران ناترسین. لەناو هەموان (عەببasi کوڕی عوبادەی کوڕی نەفلە) گوتی بەو خوایەی تۆی بەڕاستی هەناردووە ئەگەر رێگەمان پێبدەی بەیانی بەشمشێرەوە هێرش دەبەینە سەر دانیشتوانی

مینا. پێغەمبەر فەرمووی فەرمانی ئەوەمان پێ نەدراوە، هەڵسن بچنەوە بۆ لای کاروانەکەتان. بەو پەیمانەیان گوت پەیمانی (عەقەبەی دووەم). کەعبی کوڕی مالیك دەڵێ: گەڕاینەوە لای کاروانەکەمانو دووبارە خەوتینەوە.

بەیانی کەهەڵستاین دیتمان قوڕەیشیەکان هاتن. گوتیان ئەی گەلی خەزرەجیان بیستومانە ئێوە هاتوونە لای موحەمەدو دەتانەوێ لەناو ئێمەی دەربێنن و بیبەنە لای خۆتانو لەدژی ئێمە پەیمانی شەڕی لەگەڵ ببەستن. لەو کردەوەش ناخۆشتر نیە لەلای ئێمە، هۆزێکی عەرەب شەڕمان لەگەڵ بکا.

کەعب دەڵێ لەو کاتە بت پەرستەکانی هۆزی ئێمە کە لەگەڵمان بوون ناگاشیان لەپەیمانەکە نەبوو سوێندیان بۆ قوڕەیشیەکان خوارد ئەو جۆرە پەیمانە هەر نەبووە. قوڕەیشیەکان بەو سوێندە دڵنیا بوون بەڵام هەستیان هەر ڕادەگرتو پرسیاریان دەکرد. کاتێك کەئێمە بارمان کردو ڕۆیشتین قوڕەیشیەکان بەتەواوی زانیان کەئەو پەیمانە بەستراوەو بەڵێن دروان کەوتنە دوامان، ئەگەرچی پێمان ڕانەگەیشتن بەڵام توانیان (سەعدی کوڕی عوبادە)و (مونزیری کوڕی عەمر) بگرن. ئەو دوانەش لێپرسراو (نقیب) بوون. مونزیر توانی لەدەستیان ڕابکا بەڵام سەعدیان گرت هەردوو دەستیان بەستو هاویشتیانە سەر ملیو بردیانە مەککەو لێیان دەداو پرچیان ڕادەکێشا. سەعد دەڵێ گاتێ ویستیان بەندم بکەن، یەکێك هات پێی گوتم ئایا کەس لەقوڕەیشیان ناناسی پەنات بدات، گوتم بەڵێ من هەموو جار (جوبەیری کوڕی موتعیم)و (حاریسی کوڕی ئومەیە) کەبەبازرگانی دەهاتنە مەدینە پەنام ئەدان. ئەویش گوتی دەبانگیان لێ بکە بەهاوارتەوە دێن.

منیش هاوارم کرد، (جوبەیرو حاریس) بەدوای دەنگمەوە هاتن پەنایان دامو بەریان دام[1]. بەستنی پەیمانی عەقەبە وای لەقوڕەیش کرد تێبگات کەوا پێغەمبەر (ﷺ) خاوەن باوەڕێکی زۆر بەتینەو هیچ شتێك لەو ڕێگەیە نایگێڕێتەوە. بەئازاردانی پێغەمبەرو موسوڵمانان ناتوانن ئەو شەپۆلە ڕابگرن. لەمەودواش موسوڵمانانی مەدینە دەتوانن بێ مەترسی ئەو ئاینە بڵاو بکەنەوەو بەسەربەستی نوێژو خواپەرستی خۆیان بکەنو بەسەربەخۆیی ڕەخنە لەبتو ئاینی قوڕەیشیان بگرنو هێرشیان ببەنە سەر.

قوڕەیش زانیان نەگە ڕچارەیەك نەدۆزنەوە کار لەدەستیان دەردەچێو مەترسیەکی گەورەی دەبێ.

---

(١) ابن كثير السيرة ١/ ٣٥٠ له ابن اسحاقى دەگێڕێتەوەو زاد المعاديش ٣/ ٤٩.

زیاتر کەوتنە ئازاردانی موسوڵمانان، بەڵام ئەوجارە بەشێوەیەکی زۆر تووندو تیژتر، واتە بەلێدانو کوشتن. موسوڵمانان زۆر پەرێشان بوون، تەنانەت زۆریان چوونە لای پێغەمبەرو داوایان لێکرد ڕێگەیان پێ بدات ئەوانیش بەرامبەر قوڕەیشیان دەست بکەنەوەو بیانکوژن هەروەکو ئەوان دەیانکوژن. بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) لەبەر بێ هێزی موسوڵمانانو کەمی ژمارەیان ڕێگەی نەدا. بەتایبەتی چونکە هەریەکەی تاکە مرۆڤێك بوو لەناو خێزانێك موسوڵمان ببوو. ئەو کەسەش دەبوایە شەڕ لەگەڵ دایکو باوکی خۆی بکات. ئەوکات خەڵکەکە یەکتریان دەبڕاندەوەو موسوڵمانەکان لەناو دەچوون. پێغەمبەر فەرمووی خوا ڕێگای نەدام ئەوکارە بکەم.

﴿ فەرمانی کۆچ کردن بۆ مەدینە ﴾

موسوڵمانان لەئازاری قوڕەیشیان، بێزار بوو. پێغەمبەریش (ﷺ) زۆری بیر لێ دەکردنەوەو ئومێدیشی هەبوو کەخوا دەربازیان دەکات.

ناخۆشیەکەی نێوان موسوڵمانانو قوڕەیشیان وا بەتێن ببوو، پێغەمبەر (ﷺ) دەیزانی شەڕی مانو نەمانە، بۆیە فەرمانی دایە موسوڵمانان هەر کەسێکی دەتوانێ با کۆچ بکات بۆ مەدینە.

موسوڵمانان هەمووی بەدڵخۆشیەوە فەرمانەکەیان وەرگرت. چۆن ئارامیان لەسەر تەو هەموو ئازارەی قوڕەیش گرتو کۆڵیان نەدا، ئەوهاش فەرمانی کۆچ کردنیان بەورەیەکی بەرز وەرگرتو گوێیان نەدایە ماڵو سامانو نیشتمانو خزمو کەس. چونکە ئەگەر لەکاتی ئاسایی بێ هیچ کەسێك بەهیچ جۆرێك واز لەوانە ناینێ. بەتایبەتی بەجێهێشتنی نیشتمان دەردێکی گەلێ گرانە. مرۆڤ لەوێ لەدایك بووەو شوێنی ڕابواردنی منداڵیەو لەگەڵ خوێنو میشکی تێکەڵ بووە. شوێنێکی وەك مەککەش کەعبەی پیرۆزی لێیەو دڵی موسوڵمانانی پێوە بەستراوە. ماڵو سامانو خانوو دایکو باوکو ژنو منداڵو ناومانڵ، ئەگەر بۆ خاتری بیروباوەڕ نەبێت چۆن ئادەمیزاد بەجێی دێڵێ، بەڵام موسوڵمانان بۆ خاتری پاراستنی ئایینەکەیان وازیان لێ هێنا. خواوای کردوە مرۆڤ توانا و هێز لەبیروباوەڕ وەردەگرێ، ئەوەی کەلەڕێگەی ئاین کۆچ دەکاتو نیشتمان بەجێ دێڵێ خوا خاوەنیەتیو پشتگیری دەکات، هەروەك خوا لەقورئان دەفەرموێ ﴿وَمَن يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا

وسعة﴾[1] واتە: هەرکەسێکی کە لەڕێی خواو بۆ خاتری ئاینەکەی بپارێزیو لەترسی دوژمن کۆچ دەکات، شوێنی باشی لەسەر ئەو زەویە بۆ پەیدا دەبێو دەگاتە خۆشییو ڕەحەتیەکی زۆر. موسوڵمانان لەپەنای تاریکەشەودا بەکۆچ کردن. تاك تاكو جووت جووت خۆیان دەرباز دەکرد، چونکە لەترسی قوڕەیشیان کەس نەیتوانی بەئاشکرا بڕوات، دەیانگێڕایەوەو ئازاریان دەدا. بۆ نمونە یەکێکی وەك (ئەبو سەلەمە) ژنو منداڵەکەی خستە سەر حوشترێكو جلەوی حوشترەکەی ڕاکێشاو ڕۆیشت. خەزوورەکانی کەلەبەرەی موغیرە بوون دیتیان وا دەڕوا پێشیان لێگرتو گوتیان ئێمە چۆن دڵمان بە بەر دەوەستی لێت بگەڕێین تۆ ئەو ژنەی ئێمە ببەی. خزمانی ئەبو سەلەمە جلەوی حوشترەکەیان لێستاندو ژنەکەیان لێ گێڕایەوە.

بەرەی (عەبدولئەسەد) کەئەویان دیت. ئەوانیش گوتیان ئێمەش لێ ناگەڕێین ئەو کوڕەی ئێمە ببەن. کردیانە راکێش راکێش پیلی سەلەمەیان لەجێ چواند. بەرەی عەبدولئەسەد سەلەمەیان بردو بەرەی موغیرەش ژنەکەیان لەگەڵ خۆیان برد. ئەبو سەلەمە بەتەنیا بەپێیان ڕۆیشتو بەناچاری وازی لەژنەکەو کوڕەکەی هێنا[2].

دایکی سەلەمە دەگێڕێتەوە دەڵێ ماوەی ساڵێك هەموو ڕۆژ دەچوومە دەرەوە بۆ کوڕەکەمو مێردەکەم دەگریام. تاکو ڕۆژێك یەك لەکوڕە مامەکانم لەبەرەی موغیرە چاوی پێم کەوتو دڵی پێم سووتا، بەخزمەکانی گوت بۆچی واز لەو بێ چارەیە ناینن لەکوڕو مێردەکەتان کردووە. ئەوجا گوتیان بڕۆ بۆ لای مێردەکەت.

دایکی سەلەمە دەڵێ سواری حوشترەکەم بوومو کوڕەکەم لەپێش خۆم دانا بەتەنیا ئەو بیابانەم دایە پێش خۆم تاکو گەیشتمە (تەنعیم)، لەوێ تووشی (عوسمانی کوڕی باوکی تەڵحە) بووم، لێی پرسیم بۆ کوێ دەچی؟ گوتم دەچمە لای مێردەکەم. ئەویش لەگەڵم هاتو لەرێگا ئەوەندەی رێز گرتین چ پیاوم لەو پیاوە بەڕێز تر نەدیت. هەروەها قوڕەیشیەکان کەدیتیان (سوهەیبی ڕۆمی) ئەوا دەڕوات، گوتیان تۆ هەتیو وەك بووی هاتیە مەککە، ئەو هەموو ماڵەت پەیدا کردو ئێستا بەتەمای ئەو ماڵە ببەیو بڕۆی، ئەوە هەر نابێ، سوهەیب گوتی چ دەڵێن ماڵەکەم بۆ ئێوەو لێم گەڕێن بڕۆم. گوتیان باشە. سوهەیب

---

(١) النساء: ١٠٠.

(٢) ابن كثير السيرة ٣٥٤/١ اه إبن اسحاقی دەگێڕێتەوەو زاد المعاد ٤٩/٣.

مالەکەی هەموو پێدانو بەخۆی ڕۆیشت. کەنەو قسەیە گەیشتەوە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی (ربح صهيب ربح صهيب) واتە سوهەیب قازانجی کرد سوهەیب قازانجی کرد[1].

بەڵام عومەری کوڕی خەتاب هەروەکو عەلی کوڕی نەبی تالیب دەگێڕێتەوە، دەڵێ عومەر شمشێرو تیرو کەوانی هەڵگرت، دارەکەی لەبن هەنگڵ ناو چووە کەعبە، زۆر لەقوڕەیشیانیش لەبن دیوارەکانی کەعبە دانیشتبوون. عومەر دەستی کرد بەتەوافی کەعبەو حەوت جارەی لەدەورە سوڕاو دوایی هاتە بارەگای ئیبراهیمونوێژی کرد. نەوجا ڕاوەستاو گوتی (گەلێ کەس ڕووی ڕەش بوو، خوا نەو لوتبە بەرزانە شۆڕ دەکا من وا دەڕۆم، هەرکەسی دەیەوێ جەرگی دایکی بسوتێنێ یا منداڵەکانی هەتیو بکاتو یا ژنەکەی بێوەژن بکات، با بۆم بێتە پشتی نەو دۆڵە). عەلی دەڵێ کەس نەیتوانی بەدوای بکەوی، هەندێ موسوڵمانانی تریش لەگەلی چوونو ڕێگای پیشان دانو خۆشی ڕۆیشت.

دووەم کەسیش کەگەیشتە (مەدینە عامیری کوڕی ڕەبیعە) بوو، ژنەکەشی لەگەڵ بوو ناوی (لەیلا کچی باوکی حەشمە) بوو. لەیلا یەکەم ژن بوو لەژنانی موسوڵمانان گەیشتە مەدینە، لەهەمان کاتیش گەلێك بەنهێنی موسوڵمان ببوونو کۆچیان نەکردو نەشیاندەزانی کۆچ کردن لەسەر هەموو موسوڵمانێك پێویستەو نابێ کەس لەفەرمانی پێغەمبەری خۆی دوا بخات. ئیمڕۆکەش نەو فەرمانە بۆ موسوڵمانان هەر بەردەوامە، نەگەر نەیانتوانی لەشوێنێك فەرمانی خوا بەجێبێنن، دەبێ لەو شوێنە کۆچ بکەن.

موسوڵمانی مەدینەش بەدڵێکی زۆر فراوانەوە پێشوازیان لەو کۆچ کردووانە کردو بەچاکی وەریان گرتنو لەماڵی خۆیان دایان مەزراندنو برایەتیەکی ڕاستەقینەیان بەجێهێنا، چونکە برایەتی نایین لەلای خوا لەبرایەتی خوێنو پشت بەتێن تەرە. لەسەر هەموو موسوڵمانێك پێویستە یارمەتی بدرای موسوڵمانی لێ قەوماوو کۆچ کردووی بدات، خوا لەقورئانی پیرۆز ستایشی نەو کەسانە دەکات کەیارمەتی کۆچ کردوو لێ قەوماوانیان داو دەفەرموێ: ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُواْ وَهَاجَرُواْ وَجَاهَدُواْ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَواْ وَّنَصَرُواْ أُوْلَـئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ وَالَّذِينَ آمَنُواْ وَلَمْ يُهَاجِرُواْ مَا لَكُم مِّن وَلاَيَتِهِم مِّن شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُواْ﴾[2] واتە: ئەوانەی باوەڕیان بەخواو پێغەمبەر هێناوە، بۆ خاتری ڕەزامەندی خواو پێغەمبەر کۆچیان کردو بەسەرو مالّ لەڕێگەی خوا خەباتیان کرد بۆ سەر

---

١) البداية والنهاية: ٣/١٧٣-١٧٤.

٢) الانفال ٧٢.

خستنی ئاینی خوا، ئەوانە کۆچ کردووی تەواون.

ئەوانەی موسوڵمانیان لەوڵات جەوانـدەوە، بەمالی خۆیـان یارمـەتی پێغەمبـەریان دا، ئەوانـە میراتگرو خۆشەویستیەکن. ئەوانەی باوەڕیان بـەخواو پێغەمبـەر هێنـاو کۆچیان نـەکرد لەمەککـە مانەوە، نەخۆشەویستو نەمیرات گرن تاکو کۆچ نەکەن.

﴿ کۆچ کردنی پێغەمبەر (ﷺ) ﴾

دوای ئەوەی زۆربەی موسوڵمانان کۆچیان کرد بـۆ مەدینـە، تـەنیا پێغەمبـەرو ئەبوبـەکرو عـەلی مابوونەوە قورەیشیەکانیش هەردەم بیریان لەپێغەمبەر دەکردەوە هەزاران ژمارەو پێرانسەیان بـۆ دەکـرد لەبەرئەوەی یەکیـەتی کەوتـە نـاو دانیـشتوانی مەدینـەو موسـوڵمانانی مەککەشـیان کەوتنـە گـەڕ، موسوڵمانەکان بوونە دەسەڵاتداری مەدینە قورەیشیەکان دەیانزانی ئەگـەر پێغەمبـەریش کـۆچ بکاتـە لایان ئەوا توانای ئەوەیان دەبـێ کەلەشـکرێك رێـك بخـەنو دەتـوانن رێگـای بازرگانیـان لـێ بگـرنو قورەیشیەکان ناچارقە دەدرێنو برسی دەبن، هەروەکو ئەوان موسوڵمانانیان ماوەی (٣) سێ ساڵ برسـی کرد.

مەترسی لەوەش گەورەتر ئەوەبوو پێغەمبـەر (ﷺ) بـەخۆی و لەشـکری موسـوڵمانان بگەڕێتـەوە مەککەو قورەیشیەکان لەناو ببات و ناییـنەکەشیان لەبنچینەوە بفەوتێنێ. بۆیـە قورەیـشیەکان لـە(دار الندوة) (کاتی خۆی مالی قوسەی کوڕی کیلاب بوو) کۆبوونـەوە بـۆ ئـەوەی بڕیـارێکی دوایـی لەسـەر پێغەمبەر بدەن.

لەپاش گەلێ گفت و گۆ تەگبیر گوتیان با بیکـوژین، تـاکو لـەو سەرشـێتیە ڕزگـار بـبین. بـەڵام دەشیانزانی کەتەگەر کوشتیان ئەوا بەرەی هاشیم و عەبدی مەناف تۆڵەی دەسـتێننەوەو دەبێتـە شـەڕی خۆیەخۆیی. ئەوەش زۆر ترسناکە بۆیان. دوایی گوتیان باشتر وایە بەندی بکەین و بیبەستینەوە، دەرگەی لەسەر داببەین و بیهێڵینەوە، تاکو تووشی هەمان چارەنووس دەبـێ وەك (زوهـەیر)و (نابیغـە) شـاعیر تووشی بوون، بەڵام کەس پاڵپشتی ئەو قسەیەی نـەکرد. هەنـدێکی تـر گوتیـان بـابیگرین و بینێرینـە وڵاتێکی دوورو وازی لێ بێنین، بەڵام ترسان لەوێوە بگاتەوە مەدینە.

پاش ئەو هەموو لێدوانە، بڕیاریاندا، لەهەر هۆزێك لاوێکی ئازا هەڵبژێرن‌و شمشێرێکی تیژی بدەنە دەست‌و هەر هەموویان بەیەکجار شمشێری لێ بدەن‌و بیکوژن ئەو کاتە داوایەکەشی لەگەڵ خۆی دەچێتە ژێر خاك‌و خوێنەکەشی لەنێوان هۆزەکان پەرت دەبی‌و بەرەی هاشم‌و عەبدی مەناف، ناتوانن تۆڵە لەو هۆزانە بستێنن‌و ناچار دەبن مەسڵەت دەکەن بڕی خوێنەکەی وەردەگرن، ئەوکاتە قوڕەیش بەخۆشی دادەنیشێ‌و لەکۆڵ ئەو کارەساتە دەبێتەوە‌و ئەو موسوڵمانانەی کەچوونە مەدینە دەگەڕێنەوە وەك جاران دادەنیشنەوە.

ئیتر ڕۆژێکیان بۆ ئەو پیلانە دیارکرد. بەڵام ئەو جۆرە کەسە بێ باوەڕو بی ئاگایانە چ بایەخ بۆ ئەو خوایەنا کەن کەهەردەم لەبەرچاوانەو هیچ شتێکی لێ گوم نابێ‌و ئاگاداڕە بەهەناسەدان‌و هەناسە هەڵێنانیان خوا ئەو باسەی بەپێغەمبەری گەیاند کە لەقورئان باسی دەکات‌و دەفەرموێ: ﴿وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُواْ لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ﴾[1] (واتە: ئەو بێ باوەڕانە پیلان دادەنێن کەبەندت بکەن‌و ڕات بگرن، یا بتکوژن، یا دەرت بکەن، بەڵام خوا لەوان باشتر پیلان دەگێڕێ).

پێغەمبەریش (ﷺ) ئامادەیی خۆی وەرگرت بەڵام وای نەکرد کەس تێی بگات کەکۆچ دەکات یا دەمێنێتەوە. بەردەوام بانگی خەڵکی دەکرد بۆ سەر ئاینی ئیسلام هەتاکو ئەبوبەکریش ماوەی لێ خواستبوو کە لەگەڵ موسوڵمانان کۆچ بکات. پێغەمبەر پێی گوتبوو پەلە مەکە بەڵکو خوا هاوڕێیەکی باشت بۆ پەیدا دەکات[2]. لەوەش زیاتر چیتری پێ نەگوتبوو، ئەوەش وادەگەیەنێ پێغەمبەر (ﷺ) لەناو هەموو موسوڵمانان لەبەر دڵسۆزی‌و خۆشەویستی ئەبوبەکری پەسند کرد بوو بۆ هاوڕێیەتی. بەو قسەیە ئەبوبەکر تێگەیشت کەمەبەست لەو هاوڕێیە پێغەمبەرە، بۆیە ئەبو بەکر هەر لەوکاتیەوە دوو حوشتری ڕاگرت بۆ کاتی کۆچ کردن، ماوەی چوار مانگی بەخێو کردن، ئەشیدەزانی پێغەمبەر (ﷺ)کەی کۆچ دەکات.

پێغەمبەر (ﷺ) بەئەبوبەکری گوت کێت لەلایە با بڕۆن، ئەویش گوتی تەنیا کچەکانمان ئەوانیش

---

(١) ألأنفال:٣٠.

(٢) ابن كثير ٣٦٣/١ لە ابن اسحاق دەگێڕێتەوە.

بێگانە نینە بۆ تۆ. دایك‌و باوکم بەقوربانت بێ دیارە فەرمانی کۆچت بۆ هاتوە، منیش هاوڕێتم. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی بەڵێ: عائیشە دەڵێ ئەبوبەکر لەخۆشیان دەستی کرد بەگریان. کەسم نەدیبوو لەخۆشیان بگریت[1].

ئەبوبەکر بەپێغەمبەری گوت دوو حوشترم ئامادە کردوە بۆ ئەو ڕۆژە یەکیان بۆیە، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی دەبێ نرخەکەی وەربگری[2].

خاتو عائیشە دەگێڕێتەوە، دەڵێ پێویستی ڕۆیشتن‌و خواردنمان بۆ لەناو مەشکەیەك کردن‌و (ئەسما)ی خوشکم پشتێنەکەی کردە دوو پارچە، یەکێکی لەزارەکی مەشکەکە بەست‌و ئەویتری لەپشتی بەستەوە. لەو ڕۆژەوە پێغەمبەر (ﷺ) ناوی ئەسماینا (ذات النطاقین)[3] واتە: خاوەن دوو پشتێن. لەدوای ئەو گفت‌وگۆیە پێغەمبەر گەڕایەوە مالّەوە. ئەبوبەکر دوو حوشترەکەی دایە (عەبدوللای کوڕی ئوڕەیقیت) کەلەلای بیت بۆ ڕۆژی ڕۆیشتن ئامادەیان بکات.

پێغەمبەر (ﷺ) گەیشتەوە مالّەوە، بەعەلی گوت هەرچی کەل‌وپەل‌و پارەی خەڵك هەیەو لەلای داندراوە بیانداتەوە خاوەنەکانیان، چونکە قوڕەیشیەکان لەسەر ئەو بێ باوەڕی خۆشیانەوە، ئەوەندە لەپێغەمبەر دڵنیا بوون، هەرچی شتێکی دڵیان پێوەی بوایە لەلایان دادەنا.

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانیشی بەعەلی دا خۆی لەجوبە سەوزەکەی پێغەمبەر وەربپێچی‌و لەسەر جێگاکەی بخەوێ. گومانیشی نەبوو کەقوڕەیشیەکان هەردەم لەدوای نابنەوە. بۆیە بڕیاریدا لەکاتێکی وا بڕوات کەس لەو کاتانە نەڕوات.

هەموو شەوانیش لەو ماوەیەدا قوڕەیشیەکان دەوری مالّەکەیان دەداو چاودێریان دەکرد. ئەو لاوانەی کەکوشتنی پێغەمبەریان پێ سپێردرابوو، ئەو شەوە لەقەڵشی دەرگەوە تەماشایان دەکرد، دەیاندیت کەپێغەمبەر لەسەر جێگاکەی خەوتووە، بەدڵنیایی لەدەورەی مالّەکە دانیشتن بۆ ئەوەی کەبەیانی هاتە دەرەوە بیکوژن.

شەوی دووشەموو ڕێکەوتی ٢٢ی ئەیلولی سالّی ٦٢٣ زایینی بەرامبەر دوازدەی (ربیع الاول)

---

(١) ابن کثیر ٣٦٣/١.

(٢) زاد المعاد ٥٤/٣.

(٣) زاد المعاد ٥٤/٣.

ڕۆژی یەکەمو سالّی یەکەمی کۆچی کەشەو تاریك داهات، پێغەمبەر (ﷺ) لەماڵ دەرچوو[1] چ شمشێرو رمبو تیری پێ نەبوو، تاكو تەنیا بوو بەرامبەر ئەو هەموو بێ باوەڕانەی کە لەدەوری ماڵەکەی بوون. ئەوەش چونکە شوێنە کەشوێنی شەڕکردن نەبوو بەڵکو شوێنی کۆچ کردن بوو، کۆچ کردنەکەش ئەوهای پێویست بوو. چونکە پێغەمبەر (ﷺ) هەر کارێکی بیکردبایە پشتی بەخوا دەبەست. هەموو پێویستیەکانی بەگوێرەی توانای خۆی جێبەجێی دەکرد، لەویش بەولاوە بەتەمای خوا لێی دەگەڕا. دەیزانی خوا یاریکاری هەموو کەسێکی خاوەن باوەڕە[2].

خوا لەو کاتەدا کردەوەی لەتوانا بەدەر (معجزة)ی پیشان دا، بێ ئەوەی تووشی هیچ شەڕێك ببێتو بی ئەوەی کەس ببینێو ئەوانەی لەدەوری ماڵەکەشی بوون هەموویان بۆ ڕژانو خەویان لێ کەوت. پێغەمبەریش (ﷺ) مستەخۆلێکی هەڵگرتو بەسەریاندا پرژاندی بێ ئەوەی کەسیان بەخەبەر بێتو ئەو ئایەتەشی لەسورەتی یاسین خوێند کەدەفەرموێ: ﴿وَجَعَلْنَا مِن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لاَ يُبْصِرُونَ﴾[3] واتە: لەپێشو لەپشتیان بەربەست (سدة)مان دروست کردو بەرچاومان گرتن راستی نابینن).

پێغەمبەر (ﷺ) ڕۆیشت بۆ ماڵی ئەبوبەکر، لەوێ بەگورجی ئەبوبەکر هەرچی پارەی هەیبوو لەگەڵ خواردەمەنی هەڵیگرتو لەدەرگە بچکوکەی ماڵ، لەگەڵ پێغەمبەر دەرچوون. بەپێیان بەرەو یەمەن کەوتنە ڕێگا، تا کو قوڕەیشیەکان دەسخەڕۆ بدەن، تاکو وا نەزانن بەرەو مەدینە ڕۆیشتوون. ئەشکەوتی (ثور)یشیان هەڵبژارد بۆ ئەوەی خۆیان لێ حەشار بدەن بۆ ماوەیەك تاکو قوڕەیشیەکان هێور دەبنەوە. کەسیش پێی نەدەزانی تەنیا (عامیری کوڕی فەهیرە)و (ئەسمای کچی ئەبوبەکر)و (عەبدوڵڵای کوڕی ئەبوبەکر) نەبێ. ئەوانیش ئەبوبەکر فەرمانی پێدابوون کەئەسما پێش بەیانیان شەوی بمینێ خواردنیان لەماڵەوە بۆ بباو بگەڕێتەوە، عەبدوڵڵاش بەڕۆژ لەناو قوڕەیشیان بگەڕێو هێوارە کاتی

---

(١) إبن كثير السيرة ٣٦٢/١ له ابن اسحاقی دەگێڕێتەوە زاد المعاديش ٥١/٣.

(٢) بۆیە لەسەر هەموکەس پێویستە هەر کارێك پێویست بوو بەگوێرەی توانا دەبێ بیکات، نابێ دابنیشێو بیارێتەوە بڵێ خوا جێبەجێی دەکات، ئەوەی لەتواناشی نەبوو بەتەمای خوا لێی بگەڕێ هەروەك پێغەمبەر بەکابرای عارەبی فەرموو (إعقل بعيرك ثم توكل على الله) واتە: حوشترەکەت ببەستەوە ئەوجا پشت بەخوا ببەستە.

(٣) يس: ٩.

تاریکی بچێتە لایان چی گوێ لێ بوو پێیان بڵێ عامیری شوانیش سەرلەبەیانی تاریک‌و ڕۆن مێگەلی مەڕەکەی بەهەمان ڕێگەدا ببات شوێنی گەڕانەوەی ئەسما بزربکات‌و هێوارانیش تاریکی بگەڕێتەوە شوێنی، عەبدوڵڵا بزر بکات.

پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ ئەبوبەکر کەوتنە ڕێگا، بەخێرایی ڕۆیشتن. ئەوەی شایانی باسەکە گەیشتنە دەرەوەی مەککە، پێغەمبەر (ﷺ) هەستی خۆشەویستی بۆ شارەکەی بزووت‌و گرانایی دەردی دەربەدەری لەدەروونی جوواڵو ناوڕێکی لەمەککە دایەوە فەرمووی، وەڵڵاهی تۆ خۆشەویسترین زەوی خوای لەلای من. ئەگەر هۆزەکەم دەریان نەکردبام بەجێم نەدەهێشتی[1].

ئەبوبەکر زۆر بەدڵسۆزی لەگەڵی دەڕۆیشت، دەم لەپێشەوەی پێغەمبەر دەڕۆیشت دەم لەپشتەوەی دەڕۆیشت، پێغەمبەر (ﷺ) هەستی کرد ئەبوبەکر مەبەستێکی هەیە، پێی گوت بۆچی وا دەڕۆی. گوتی ئەی پێغەمبەری خوا کەبیری قوڕەیشیان دەکەم لەدوات بێن، لەپشتت دەڕۆم تاکو نەتبینن، دوایی بیری ئەوە دەکەم نەك لەپێشەوەمان بن لەتاوان دێمە پێشەوە.

کاتێك گەیشتنە ئەشکەوتەکە. ئەبو بەکر بەپێغەمبەری گوت ڕاوەستە، من لەپێش تۆ دەچمە ژوورەوە مەبادا دڕندەیەکی لێبێت تووشی ئازارت بکات. لەپێشا خۆی چووە ژوورەوە، لەوێش هەرچی کون کاژێری هەبوو هەمووی گرت. مەبادا زیندەوەری لێ دەربچێ بەپێغەمبەرەو بدات، ئەوجا هەردووکیان دانیشتن.

(ئەسما) دەگێڕێتەوە دەڵێ: کەئەوان ڕۆیشتن باپیرم (ئەبو قوحافە) هاتە ماڵەوە گوتی کوا ئەبوبەکر چی بۆ بەجێ نەهێشتوون؟ ئەسما دەڵێ منیش چووم گۆزەیەکم پڕ کرد لەورتکە بەردو پارچەیەکم بەسەردادا دەستم گرت‌و خستمە سەر گۆزەکە (چونکە چاوی نەیدەدیت) گوتم باپیرە باوکم ئەوەندە پارەی بۆ بەجێهێشتووین. مەبەستیشم ئەوە بوو باپیرم دڵتەنگی بۆ نێمە نەمێنێ. ئەوجا گوتی باشە مادام ئەوەندەی بۆ بەجێ هێشتوون غەم نیە[2].

قوڕەیشیەکان بەیانی هەر چاوەنواڕ بوون کەپێغەمبەر بێتە دەرەوەو بیکوژن. تەماشایان دەکرد

---

(١) سنن إبن ماجة ١٠٧٣/١٤ وإبن كثير السيرة ٣٩٠/١ لەئیمامی ئەحمەدی دەگێڕێتەوە.

(٢) إبن كثير ٣٦٤/١.

هێشتا وا هەر لەسەر جێگاکەی خەوتوە. تاکو ڕۆژ تەواو گەرم بوو یەکێك هاتە لایان گوتی چاوەڕێی چ دەکەن؟ گوتیان چاوەڕێی موحەمەدین بێتە دەرەوە. گوتی ڕەنج بەخەسار خۆتان، موحەمەد ڕۆیشت هەموو تاویان دا سەر جێگا کەدیتیان نەوە عەلیە لەسەر جێگاکەی خەوتووە. لێیان پرسی کوا موحەمەد لەکوێیە؟ گوتی نازانم لەکوێیە. ئەوجا (ئەبو جەهل)و (عوقبەی کوڕی موعەیت)و (نەزری کوڕی حاریس)و (زەمعەی کوڕی ئەسوەد)و (ئوبەی کوڕی خەلەف)و (توعمەی کوڕی عەدی)و (ئەبو لەهەب)، بەخێرایی چوونە مالّی ئەبوبەکر، لەئەسمایان پرسی کوا باوکت لەکوێیە؟ گوتی نازانم ئەبو جەهل زللەیەکی لەڕومەتی دا گوارەکەی گوێی پەڕاند[1].

لەمالّی ئەبو بەکر دەرچوون، مەترەق‌و کوتەك‌و شمشێریان دەست دایێ‌و شوێن هەلّگریان لەگەلّ خۆیان بردو لەهەموو شوینێك گەڕان هەتاکو گەیشتنە بەر دەرگای ئەشکەوتەکە. دیتیان کۆترە کێوی هێلانەی لەدەرگەی ئەشکەوتەکەکردووەو هێلکەشی کردووە، جالجالّۆکەش ڕایەلّی چنیوە. بیریان کردەوە ئەگەر کەس چووبێتە ژوورەوە ئەو کۆترو جالّجالّۆکە هێلانەو چنین ناکەن. یەکێکیان نزیك دەرگەی ئەشکەوتەکە بۆوە. پێغەمبەرو ئەبوبەکر گوێیان لەهەستی پێی بوو. ئەبوبەکر زۆر ترسا، گوتی خۆ ئەگەر تەماشای ژێر پێی خۆی بکات دەمانبینێ[2].

پێغەمبەر (ﷺ) پێی گوت مەترسە خوامان لەگەلّە، تۆ چ بیر لەدوو کەس دەکەیتەوە سێیەمیان خوا بیت. خوا لەقورئان باسی دەکات دەفەرموێ: ﴿إِلاَّ تَنصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُواْ ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لاَ تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَّمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُواْ السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾[3].

واتە: خوا بەموسوڵمانان دەڵێ ئەگەر ئێوە یارمەتی پێغەمبەر نادەن بەسەر بێ باوەڕان سەر بکەوێ، خوا خۆی سەری خست هەروەکو لەوکاتەی کە لەئەشکەوتەکە بوون کەبێ باوەڕەکان دەریان کرد لەمەککە، لەیاریدەدەران‌و کۆچ کردوان کەسی لەگەلّ نەبوو.

پێغەمبەر دووەمینی دوو کەسان بوو. ئەوی تریان ئەبوبەکر بوو، کاتی بەهاوڕێیەکەی گوت

---

(١) فقه السيرة ١٧٥ تەویش لەبوخاری ٢٠٧/٧ ومسلیم ١٠٩/٧ دەگێڕیتەوە.

(٢) حياة محمد.

(٣) التوبة : ٤٠

تەنگاوو هەراسان مەبە خوامان لەگەڵە. خوا پێغەمبەری دڵنیا کردو یارمەتی داو پشت ئەستور بوو بەهۆی ئەوسەربازانە کەئێوە نەتان دیتن، قسەی بێ باوەڕانی ژێر خستو فەرمانی خوا بەسەر قسەی ئەوان کەوت، خوا هەر خۆی خاوەن هێزو توانایەو کردەوەکانی بەگوێرەی بەرژەوەندییەو لەشوێن خۆیەتی) قوڕەیشیەکان زۆر گەڕان، ماندووبوونو دەستیان شوشت لەوەی سەرەدەریان لێ بکەن، بۆیە چاریان نەما گەڕانەوە. ئەوجا بلاویان کردەوە کەهەرکەسی موحەمەدمان پێشان بدات. یا بیکوژێ سەد حوشتری مێیەی موو سووری پێدەینێ.

پێغەمبەرو ئەبوبەکر سێ ڕۆژان لەو ئەشکەوتە مانەوە ئاگایان لەهەموو دەنگو باسێکی ناو مەککە هەبوو. دوای ئەو سێ ڕۆژە قوڕەیشیەکان تەواو هێور بوونەوەو وازیان لەگەڕان هێنا.

ئەو سێ ڕۆژە (عەبدوڵڵای کوڕی ئورەیقیت) لەکاتی دیارکراو دوو حوشترەکەی هێناو لەگەڵ عەبدوڵڵا بۆ مەدینە کەوتنەڕێ. بەرەو ڕۆژهی دەریای سوور بیابانی گەورەیان دایە پێش خۆیان.

ئەوەی شایانی باسە عەبدوڵڵای کوڕی ئورەیقیت لەگەڵ ئەوەی کەبت پەرستیش بوو، لەبەر زیرەکیو شارەزایی بیابان بەکرێیان گرت. لێرەدا دەردەکەوێ کەدەتواندرێ سوود لەزانایەتی هەر کەسێك وەربگری با ئەو کەسەبرو باوەڕیشی لەگەڵت ڕێك نەبیت، بەمەرجێك لێی دڵنیا بیت.

عەبدوڵڵا بەڕێگای نهێنیدا ئەیبردن. لەڕێگا زۆر بەتواناو پڕ هێز بوون، گوێیان لەقرچەی گەرماو خولە پۆتەکەی بیابان نەبوو.

ڕۆژێك کۆمەڵێك لەبەرەی (مدلج) بەیەکەوە دانیشتبوون سوراقەی کوڕی جوعشوم) یەشیان لەگەڵ بوو، یەکێك هات گوتی من تارماییەکم لەڕۆژهەڵات دیت، وا بزانم موحەمەدو هاوڕێیەکەی بوون سوراقەیەو قسەیە تێگەیشت ئەوانن، بەڵام ویستی دەسخەڕۆیان بدات. بەکابرای گوت شتی وا چۆن دەبێ. ئەو قسەیە ڕێیی ناچێتێ هەندێك مایەوە لەلایانو بەخێرایی ڕۆیشتەوە بۆ ماڵو ماینەکەی زین کردو کەوتە شوێن پێغەمبەر. خۆشی شوێن هەڵگرێکی زۆر باش بوو، ماینەکەی واتساو دەدا چوارجار لەڕێگا ماینەکەی بەر بۆوە.

پێغەمبەرو ئەبوبەکریش لەبەر گەرماو ماندوو بوون لایاندا بوە ژێر سێبەری دارێك تا تاوێك بحەسێنەوەو نانێك بخۆنو حوشترەکانیان بحەسێنەوە. لەو کاتی ویستیان بڕۆن، سوراقە چاوی پێیان کەوت، لەخۆشیان ماینەکەی تاودا بۆ ئەوەی پێیان بگاتو بیانگرێ وەیا بیانکوژێ.

ئەبوبەکریش هەردەم لەڕێگا ئاوڕی دەدایەوە. کەچاوی بەسوراقە کەوت بەپێغەمبەری گوت ئەو سوڕاقەیە گەیشتە سەرمان.

پێغەمبەر (ﷺ) هیچ نەشێوا، ئەگەرچی شوێنەکەش شوێنی ترس بوو چەکیشیان پێنە بوو، بەڵام پێغەمبەر کەهەردەم لەخوا بێ ئاگا نەبوو، خەریکی خوێندنی قورئان بوو، لەخواپارایەوە بیانپارێزی. خوا داوای قەبوڵ کردو دیسان کردەوەی لەتونا بەدەر (معجزە)ی پێشان دا. ماینەکەی/ ئەو گۆڕە. سوراقە گەلێکو ترساو تێگەیشت توانای بەسەر پێغەمبەردا نیە. هاواری کرد گوتی من سوراقەم و داوی لێبوردنی کرد. پێغەمبەریش دڵنیای کرد. سوراقە لێیان چووە پێش گوتی بۆیە هاتووم قوڕەیش پاداشی داناوە بۆ ئەو کەسەی بتانگری، وەیا بتان کوژێ. بەڵام ئێستا چیتان دەوێ من بۆتان ئەکەم، ئەگەر خواردەمەنیتان دەوێ تاکو بۆتان بێنم. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی هیچمان ناوێ، تەنیا دەنگو باسمان بزر بکە.

ئەویش گوتی دەبێ هەموو کەس دەسخەڕۆ بدەم، بەڵام ئێوەش نامەیەکم بدەنێ کەبەڵێنو نیشانە بێت لەنێوانمان من زیاندار نەبم لەدەستان. چونکە سوراقە بیری لەدوا ڕۆژی خۆی کردەوە، بەرامبەر بەو کارە خراپەی کەپێی هەڵستاوە.

ئەبو بەکریش بەفەرمانی پێغەمبەر بەڵێنەکەی لەسەر پارچەیەک بۆ نووسیو پێیدا. سوراقە گەڕایەوە هەر کەسی لێی دەپرسی پێغەمبەرو هاوڕێکانی لەکوێن، راست پێی دەگوتن (بەسە واز لەو پیاوە بێنن)[1]. بەو جۆرە خوا وای کرد ئەو ڕۆژەی سەرلەبەیانی سوڕاقە هەوڵێی کوشتنی پێغەمبەری ئەدا، هێواڕەکەشی وای لێهات دەپاراستو دوژمنەکانی دەسخەڕۆ ئەدا.

پێغەمبەرو هاوڕێکانی کەوتنەوە کوتانەوەی ڕێگای بیابان، ئەو دۆڵو شیوو کەندانەیان دەبڕی هیچ پەنایەک نەبوو خۆی بۆ هەڵبکوتن، تەنیا خۆگرتنو کۆڵ نەدان نەبێت. حەوت شەوو حەوت ڕۆژان بەبێ ووچان بەڕێگاوە بوون، ناوە ناو لەژێر سێبەری شاخێک یا دارێک دەحەسانەوە، شەویش هەر دەڕۆیشتن. لەهیچ شوێنێک لایان نەدا تەنیا ئەگەر بۆ پێویستیەک بوایەوە یا ڕەشمالێک بکەوتبایە سەر ڕێگایان لایان ئەدا.

---

(١) فقه السيرة: ١٧٨ ئەویش لەبوخاری ١٩٢/٧ ومسلم ٢٣٦/٨-٢٣٧ وەری گرتووە.

﴿ دایکی مەعبەد ﴾

پێغەمبەرو ئەبوبەکر لەڕێگا گەلێ کەسیان تووش دەبوو، ئەبوبەکریان دەناسی بەڵام پێغەمبەریان نەدەناسی. لەئەبو بەکریان دەپرسی ئەو پیاوە کێیە لەگەڵت، دەیگوت ئەوە ڕێ پیشاندەرمە!!.

پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ ئەبوبەکر ڕێگایان کەوتە لای ڕەشاڵێك ژنێکی لەبن ڕاوەستابوو، پێیان دەگوت دایکی مەعبەد، لەبەرەی خوزاعەبوو، لەمیوانداری بەناوبانگ بوو لەوکاتە مێردەکەی، لەماڵ نەبوو. پێیان گوت ئایا چ خواردنێکت لەلا نیە پێمان بدەی. گوتی ئێستا هیچم لەلا نیە میوانداریتان بکەم، ساڵەکەش سالێکی گەلێ وشکەو مەڕەکانمان هیچ شیریان نیە. دیتیان مەڕێك لەولاوە بەستراوبوو، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئەدی ئەو مەڕە بۆ وا لێرە بەستراوەتەوە ژنەکە گوتی ئەو مەڕە پەك کەوتەیە، نەیتوانی بەگەر مێگەل بکەوێو بچێتە لەوەڕ.

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ڕێگەمان ئەدەی بیدۆشین؟ ژنەکە بەسەرسامیەوە گوتی دایکو باوکم بەقوربانت بێت، گەر شیری تێدایە بیدۆشە.

ژنەکە دەیزانی مەڕەکە گوانی وشکەو چی تێدا نیە، بەڵام ئاگای لەوە نەبوو ئەوە پێغەمبەرە، خوا کاری وای بۆ دەکات لەتوانا بەدەرە.

پێغەمبەر (ﷺ) دەستی پیرۆزی بەگوانی مەڕەکە داهێناو دەستی کرد بەدۆشینی، تەواوێکی شیر لێ دۆشی، بەشی کردنو هەندێکیشیان لێدایە ژنەکەو ئەوجا ڕۆیشتن.

کەمێردی ژنەکە هاتەوە، چاوی بەشیرەکە کەوت گوتی ئەو شیرە چیەو لەکوێت بوو خۆ ئەو مەڕەمان هیچ شیری تێدا نیە؟ ژنەکە گوتی ناوەڵا پیاوەکە، بەڵام پیاوێکی زۆر پیرۆزو ڕێکو پێك هات، جلکێکی بەو جۆرەی لەبەر بوو، کەدەستی بەگوانی مەڕەکەدا هێنا شیری لێ پەیدا بوو، پیاوەکە گوتی هەبێو نەبێ، ئەوە ئەو پیاوەیە قوڕەیشیەکان لەدوای بوون. توخوا دایکی مەعبەد بەچاکی بۆم باس بکە. دایکی مەعبەدیش گوتی: پیاوێك بوو دەمو چاوی ڕەوشەنو جوان بوو، گەلێ ڕۆخۆش بوو، بەژنی ڕێکو پێك بوو، چاوەکانی گەورەو ڕەشو جوان بوو برژانگەکانی درێژ بوون، دەنگی خۆشو قسەی ڕێکو ناشکرا بوو، کەقسەی دەکرد شەرم دەیگرتی، قسەکانی پڕ مانا بوو لەهەموو کەس جوانترو بەڕێزترم هاتە بەرچاو، هاوڕێکانی زۆریان ڕێز دەگرتو گوێیان لەقسەی ڕادەگرتو بەفەرمانی

هەڵدەستان، کابرا گوتی خۆزیا لێرەبام و بمدیبایە[1].

﴿ دانیشتوانی مەدینە ﴾

دانیشتوانی مەدینەزۆر بەتاوو تەنگاوو بەسۆز بوون بۆ گەیشتنو دیتنی پێغەمبەر، زۆرترینیان هەر ناوو باسیان گوێ لێ ببوو موسوڵمان ببوون، بەتایبەت گەورە پیاوانیان ئەوەی موسوڵمان دەبوو خۆشەویستی و سۆزێکی تایبەتی بەرامبەر پێغەمبەر پەیدا کرد، هیچ شتێك شوێنی نەو سۆزو خۆشەویستیەی نەدەگرتەوە.

لاوەکان، مەدینەش بەپێچەوانەی لاوە موسوڵمانەکانی مەککە بوون، مەککەییەکان لەبەر سەردارانیان نەیاندەوێرا خۆیان ئاشکرا بکەن، کەچی لەمەدینە سەرداڕەکانیان لەبەر گەنجەکانیان زەمینیان لێ تەنگ ببوو، بۆ نموونە (عەمری کوڕی جەموح)یەك لەسەردارانی مەدینە بوو، هەروەك ڕەوشتی هەموو سەرداڕەکان بتێکی لەدار دروست کردبوو ناوی نابوو (مناة). لاوە موسوڵمانەکان زۆر شەوان دەچوون نەو بتەیان دەبردو سەریان لەئاودەسخانە دەچەقاند. عەمر بەیانیان بەشوێنیدا ئەگەڕا، کەدەیدیتەوە دەیشوشتو لەشوێنی خۆی دایدەناوەو گەلێ هەڕەشەو گەفی لەخەڵکی دەکرد. وای لێهات بێزاربوو هەستا شمشێرێکی هێناو بەشانی بتەکەی وەکردو پێی گوت ئەگەر چیت لەدەست دیت نەو جارە موسوڵمانەکان هاتنەوە بیانکوژە.

بەیانی کەلەخەو هەڵستا دیتی بتەکە نەماوە، کەوتە گەڕان تاکو دۆزیەوەو دیتی لەگەڵ سەگێکی تۆپیو خستویانەتە ناو بیرێك و شمشێرەکەشی لا نەماوە. بەو جۆرە بۆی دەرکەوت کەبت پەرستی ڕێگای نەزانو نەفامو بی ئاگایانەو لەمرۆڤ ناوەشێتەوە!.

هۆزەکەی چوونە لای قسەیان لەگەڵ کرد. ئەویش موسوڵمان بوو. لێرەدا دەرکەوت کەلاوەکانو دانیشتوانی مەدینە چەند بەدڵسۆزی موسوڵمان ببوون. هەستی دەروونیشیان ئەوەندە بەتێن بوو بۆ دیتنی پێغەمبەر هەموو ڕۆژ بەو گەرمایە سەر لەبەیانیانەوە دەچوونە دەرەوەی شاری مەدینەو چاوەڕێیان دەکرد تاکو گەرمای نیوەڕۆ هەراسانی دەکردنو دەگەڕانەوە.

---

(١) زاد المعاد ٥٧/٣ والسيرة لابن كثير ٣٧٧/١ لەبەیهەقی دەگێڕێتەوە.

ڕۆژی دوازدەی مانگی (ربیع الاول)ی ساڵی سێزدەم پێغەمبەرایەتی، واتە، ساڵی یەکەمی کۆچی هەروەک ڕۆژان هەموو دانیشتوانی مەدینە بەژنو پیاوو لاوو پیر چوونە دەرەوەی شارو چاوەڕێیان کرد تاکو گەرما داهاتو نەوجا گەڕانەوە.

لەوکاتەدا جولەکەیەک بۆ کارێکی خۆی چوو بووە سەر قەلاتێک لەقەلاتەکانی مەدینەو دیتی پێغەمبەرو هاوڕێکانی بە بەرگی سپیەوە دەبریسکێنەوە. زانی کەئەوە پێغەمبەرو هاوڕێکانیەتی. بۆیە بەهەموو دەنگیەوە هاواری کردو گوتی، ئەی بەرەی قەیلە (باپیرە گەورەی ئەوس و خەزرەج بوو) ئەوە خاوەنەکەتان هات. ئەوە باپیرەتانە کەچاوەڕێی دەکەن. دانیشتوانی مەدینە بەتێکڕایی دەستیان دایە چەکو هاتنە دەرەوەو بەپیریەوە چوون.

پێغەمبەریش (ﷺ) لەو کاتەدا لەگەڵ هاوڕێکانی لەژێر سێبەری داربەک دانیشتبوون.. لەناکاو نزیکەی پێنج سەد کەسێک هێرشیان برد. ژنو منداڵیش لەسەرخانوانەوە خۆیان شۆڕ کردبۆوەو تەماشایان دەکرد لەیەکتریان دەپرسی کامە پێغەمبەرە.. ئەنەس دەڵێ قەت جارێکی تر دیمەنی ئەوها خۆشمان لەمەدینە نەدیتەوە. ئەو خەڵکە تێکڕا هاواریان دەکرد (الله اکبر)، پێغەمبەر هات (الله أکبر) موحەمەد هات[1].

(بەڕاڤی کورپی عازەب) دەڵێ مەدینە قەت خۆشیەکی ئەوهای بەخۆیەوە نەدیتبوو، کچانو کوڕان بەئاوازی خۆشو دەنگی خۆش ئەو گۆرانیەیان دەگوت کەدەڵێ:

طلع البدر علينا من ثنيات الوداع وجب الشكر علينا مادعا لله داع

أيها المبعوث فينا جئت بالأمر المطاع قد لبسنا ثوب عز بعد تلفيق الرقاع

جئت شرفت المدينة مرحباً ياخير داع

واتە: مانگی چواردە وا هەڵات لەپێچانی مالئاوا، بەقەد دوعای هەموو کەس پێویستە سوپاسی خوا ئەی ئەو کەسەی لەنێومان کرایە، پێغەمبەر بۆمان فەرمانێکی وات هێنا ملکەچین بۆی هەموومان بەرگمان دڕاوو پیناوی گۆردرا بەبەرگی شادی. هاتی پیرۆزت کرد مەدینە یاخوا بەخێر بێی سەرچاوەی ئیمە، تۆ باشترین داواکاری بۆ فەرمانی یەزدانی.

---

(1) ابن کثیر: ۳۸۲/۱.

کەموسوڵمانان لێی نزیك بوونەوە هەندێکیان نەیاندەزانی کامەیان پێغەمبەرە، کاتێك خۆرە تاو هاتە سەر پێغەمبەر ئەبوبەکر هەستاو بەجوببەکەی سێبەری لەسەر کرد. ئەوجا خەڵکەکە زانیان ئەوە پێغەمبەرە ئیتر هەموویان کەوتنە پێشبڕکێو خۆیان پێشکەش دەکرد. هەمووی لەخۆشیان نەیاندەزانی چۆن بجوڵێنەوە. ئەوجا بەتێگرایی پێغەمبەرو موسوڵمانان ڕۆیشتن چوونە قوبا. لەوێ پێغەمبەر (ﷺ) میوانی (کەلثومی کوڕی هیدەم)بوو، کە لەبەرەی (عەمری کوڕی عەوف) بوو. چوارده ڕۆژان لەوێ مایەوە. لەوێش عەلی کوڕی ئەبی تالێب پاش ئەوەی لەمەککە ئەمانەتەکانی دایەوە خاوەنەکانی کۆچی کردو گەیشتەوە لای پێغەمبەر. پێغەمبەر (ﷺ) یەکەم مزگەوتی لەوێ دروست کرد پێیان گوت مزگەوتی (قوبا) دوایی خوا لەقورئان بەناوی مزگەوتی(تەقوا) ناوی هێنا، ناویان نا مزگەوتی (تەقوا).

دوای چوارده ڕۆژ پێغەمبەر (ﷺ) سواری حوشترەکەی بوو، چووە ناو بەرەی (سالمی کوڕی عەوف) هەمووی کۆکردنەوە. ڕۆژەکەش جومعە بسوو، نوێژی جومعەی بۆ کردن. دوای نوێژکردن سواری حوشترەکەی بۆوەو بەرەو مەدینە کەوتەوە ڕێ.

پێغەمبەر (ﷺ)نەیویست خانە خۆوێ دیار بکات، بۆیە جەلەوی حوشترەکەی بەڕەڵا کرد. موسوڵمانان دەهاتنە پێشیو دەیانویست میوانداری بکەن، ئەویش دەیفەرموو لێی گەڕێن فەرمانی پێدراوە. حوشترەکە ڕۆیشت تاکو گەیشتنە ئەو شوێنەی کەمزگەوتی ئێستای لێ دروست کراوە، ئەوکات زەویەك بوو. حوشترەکەی چۆکی داداو دووبارە هەڵسایەوەو کەمێك ڕۆیی ئاوڕێکی دایەوەو دووبارە گەڕایەوە شوێنەکەی یەکەم جار چۆکی لێ دادابوو. ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) لێی هاتە خوارەوە. ئەو شوێنەش لەگەڕەکی بەرەی نەججار بوو. واتە خاڵوانی پێغەمبەر. بەو جۆرە خوارێزی لێنان. ئەوجا موسوڵمانان هاتنە بەردەمی پێغەمبەر هەریەکە داوای کرد میوانی ئەو بێت. بەڵام (ئەبو ئەیوبی ئەنساری) لەپێش هەموویان هەگبەکەی دەست دایێو بردیە ماڵی خۆی.

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی مرۆڤ لەگەڵ کەلوپەلەکانی خۆیەتی، ئیتر بوو بەمیوانی (ئەبو ئەیوبی ئەنصاری). ئەویش خانوەکەی دوو نهۆم بوو. زۆری هەوڵ لەگەڵ پێغەمبەردا بچێتە نهۆمی سەرەوە. پێی گوت ئەی پێغەمبەری خوا، دایکو باوکم بەقوربانت بێت، لام شتێکی قورسو گرانە ئێمە لەسەرەوە بینو تۆ لەخوارەوە بیت. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی بۆمنیشو میوانەکانیش ئاسانتر کە لەخوارەوە بین.

ئەبو ئەیوب دەڵێ جارێك وا ڕێکەوت جەڕە ئاوێکمن لەدەست شکا، ئێمەش بەگورجی لێفەکەمان هێنا، چێتریشمان ئەبوو پێی ووشك بکەینەوە مەبادا ئاوەکە بەسەر پێغەمبەردا بڕژێو ئازار ببینێ. بەڵام لەسەر ئەو حاڵەش هەندێ ئاو هەر چووە خوارەوە. لەبەرئەوە دووبارە زۆرم تکا لەپێغەمبەر کردەوە، تاکو قەبوولّی کرد بچێتە نهۆمی سەرەوە[1].

هەروەها ئەبو ئەیوب دەڵێ خواردنمان بۆ دەبرد هەموو جار پاش خواردن هەڵم دەگرتو دەمهێنایەوە، تەماشای شوێن پەنجەکانی پێغەمبەرم دەکرد. شوێنەکەم لەکوێ بدیبایە لەگەڵ دایکی ئەیوب لەبۆ پیرۆزیو بەرەکەت خواردنەکەی ئەو شوێنمان دەخوارد. جارێکیان خواردنم بۆ برد، دایکی ئەیوب سیرو پیازی تێکردبوو. کەخواردەنەکەم هێنایەوە دیتم پێغەمبەر (ﷺ) دەستی بۆ نەبردووە. منیش ئەوەم زۆر لەدڵ گران بوو، بە پەشۆکاوی چوومە لای پێغەمبەر گوتم ئەی پێغەمبەری خوا منو دایکی ئەیوب هەموجار شوێنی خواردنەکەی دەستی تۆمان بەپیرۆزی دەخوارد، بەڵام ئەوجارە شوێن دستی تۆمان نەدیت. فەرمووی بۆنی سیرم لێ کرد منیش پیاوێکم خەڵکم دێتە لام قسەیان لەگەڵ ئەکەم (إنما انا شخص أناجي) بەڵام ئێوە بیخۆن. ئەبو ئەیوب دەڵێ ئەوجا خواردنەکەمان خوارد، جارێکی تریش سیرو پیازمان بۆ لەخواردن نەکرد[2].

﴿ دروستکردنی مزگەوت ﴾

مزگەوت شوێنێکی تایبەتو گرنگی هەیە، یەکەم بناغەیەو بۆ کۆمەڵی موسوڵمانان ڕۆژی پێنج جاران بەکۆمەڵ لێی کۆدەبنەوە، بۆ جێبەجێ کردنی فەرمانی خوا. هەڵوێستو باری یەکتریش دەزانن و پەیوەندی نێوانیان بەتێن دەبێت. هەمووی هەست دەکات کە کەس جیاوازی لەگەڵ ئەوی تری نیە بەو کۆبوونەوانەیان فێری یاساو ڕەوشتی ئیسلام دەبن، مزگەوت قوتابخانەشە بۆ زانیاری ئیسلام. موسوڵمانان دەچنە مزگەوت بۆیە دەچن ڕوو لەخوا بکەنو دڵو دەروونیان مشتو مار بکەنو خۆیان لەغەمو دەردەسەری ئەو ژیانە رزگار بکەنو خەریکی لێکۆڵینەوەی زانیاری ئەو ئایینە ببنو بیر

(١) إبن كثير ٣٨٢/١.

(٢) السيرة لابن كثير ٣٨٦/١ له ابن اسحاق دەگێڕێتەوە- وسبل الهدى والرشاد ٢٧٥/٣.

لەگەورەیی ئەو خوایەو کردەوەی خۆیان بکەن، کارو کردەوەیان سوودێکی گشتی هەبێو بزانن کەژیان چیەو چۆن وەك خەونێك وایە دێتو دەڕوات، خۆیان بۆ ئەو ڕۆژە ئامادە بکەن کەلێپرسرینەوەی تێدا هەیە، بەکردەوەی چاك نەبێت لێی دەرباز نابن.

پێغەمبەر (ﷺ) یەکەم جار کەدابەزی بیری کردەوە مزگەوتێك دروست بکات، بۆ ئەوەی لەگەڵ موسوڵمانان لێی کۆببنەوە، جگە لەبەجێهێنانی خواپەرستی، کاروباری کۆمەڵایەتیو هەموو پێویستیەکانی تری لێ جێبەجێ بکەن. هەر ئەو شوێنەشی هەڵبژارد کەیەکەم جار حوشترەکەی چۆکی لێ دادا، بەڵام زەویەکە هی دوو منداڵی هەتیو بوو، ناویان (سەهل)و (سوهەیل) بوو، لەبەرەی مالکی نەججار بوون. ئەو دوو برایەش (ئەسعەدی کوڕی زرارە)ی مامیان بەخێوی کردبوون. لەپێش هاتنی پێغەمبەر ئەسعەد ئەو زەویەی کردبووە شوێنی نوێژ کردن.

پێغەمبەر (ﷺ) بانگی سەهلو سوهەیلی کرد، داوای کرد کەلێیان بکرێ بەڵام کوڕەکان گوتیان ئێمە پێشکەشی دەکەین. پێغەمبەر (ﷺ) قەبوولی نەکردو دوایی ڕێکەوتن بەدە دینار لێی کڕێن. ئەوجا هەرچی دار خورمای تێدا هەبوو بڕیانو هەرچی گۆڕێکییشی لێ بوو گواستیانەوەو نەخشەی مزگەوتەکەیان کێشا. دریژاییەکەیان سەد باڵ داناو پانایەکەشیان هەندێك کەمتر دانا، ڕووی قیبلەیان لەقودس کرد. بەقوڕو خشت دەستیان بە دروست کردنی کرد. هەموو کاریان تێدا کرد. پێغەمبەر (ﷺ) بەخۆشی کاری تێدا دەکردو خشتی دەگواستەوە لەو کاتە دەیفەرموو (لا عیش إلا عیش الاخرة اللهم ارحم الانصار والمهاجرة) واتە: ژیان هەر ژیانی دواییە، خوایە ڕەحم بکەی بەکۆچ کردووانو یاریدەدەران. دیوارەکانیان تەواو کرد سەرەکەشیان بەدار خورما گرت. بەشێکی نەبێت بۆ هەژارو بێ خانوەکانی تەرخان کرد، ناوەکەشیان بەچەوو لیم ڕاخست. هەر لەتەك مزگەوتەکە خانوێکیان بۆ پێغەمبەر دروست کرد، ئەویش هەر لەقوڕو خشت، سەرەکەیان بەدار خورما گرت.

﴿ ئیسلام بوونی عەبدوڵڵای کوڕی سەلام ﴾

عەبدوڵڵای کوڕی سەلام جوولەکەیەك بوو لەنەتەوەی حەزرەتی یوسف، ناوی خۆی (حوصەین) بوو بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) ناوەکەی گۆڕیو کردیە عەبدوڵڵا. ئەو پیاوە لەزاناو تێگەیشتووە گەورەکانی جوولەکەکان بوو. موحەمەدی کوڕی جەعفەری ئەبو تالیب لە(عەوفی کوڕی زرارە) دەگێڕێتەوەو دەڵێ:

عەبدوڵڵای کوڕی سەلام بۆی گێڕامەوە، گوتی کەناوبانگ و خوو ڕەوشت و نیشانەکانی پێغەمبەرم بیست دەنگم نەکرد. دانیشتوانی مەدینە هێرشیان بردو بەپیر پێغەمبەرەوە چوون، منیش یەك لەوان بووم، کەچاوم پێی کەوت زانیم دەموچاوی هی پیاوی درۆزن نیە.

یەکەم قسەیشم کەگوێ لێ بوو دەیگوت: (أفشوا السلام وأطعموا الطعام وصلوا بالليل والناس نيام تدخلوا الجنة بسلام) واتە ئاشتی بڵاوبکەنەوە و نان بدەنە خەڵك و کاتی کەخەڵك نوستوە شەو نوێژبکەن، بەئاشتی دەچنە بەهەشت.

کاتێك پێغەمبەر (ﷺ) چووە مالّی (ئەبو ئەیوبی ئەنصاری) عەبدوڵڵای چووە خزمەتی (هەندێکیش دەڵێن کاتی لەقوبا بوو بەخزمەتی گەیشت)، بەپێغەمبەری گوت من شاهیدی ئەدەم تۆ پێغەمبەری و خوا تۆی هەناردووەو راستیت هێناوە. من لەسێ شت پرسیارت لێ دەکەم. ئەوانیش ئەمانەن (ما أول الشراط الساعة؟ وم أول طعام أهل الجنة؟ وما بال الولد ينزع إلى أبيه أو أمه؟) واتە: ئایا مەرجەکانی ڕۆژی دوایی چیە؟ ئایا یەکەما خواردنی خەڵکی بەهەشت چیە؟ ئایا بۆچی کوڕ یا بەباوکی دەچێت یا بەدایکی؟ فەرمووی جوبرائیل پێی گوتومە. عەبدوڵڵا پرسی جوبرائیل؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی بەڵێ: جارێ یەکەم مەرج و نیشانەی ڕۆژی دوایی ئەوەیە ئاگرێك لەڕۆژهەلّات پەیدا دەبێ بەرەو ڕۆژئاوا. یەکەم خواردنی بەهەشتیانیش جەرگی حووتە (نەهەنگ). ئەگەر ئارەزووی پیاو پێش ژن هاتەدی ئەوا کوڕە کەبەباوکی دەچێت، بەڵام ئەگەر ئارەزووی ژنەکە پێش پیاوەکە هاتەدی، ئەوا کوڕەکە بەدایکی دەچێت. ئەوجا عەبدوڵڵا گوتی (أشهد أن لا إله الا الله وأشهد أنك رسول الله) ئەوجا گوتی ئەی پێغەمبەری خوا جوولەکە هۆزێکنو بوختان بەخەڵك دەکەن، منیش یەکێکم گەورەو زاناو کوڕی گەورە زانای جوولەکانم، پێش ئەوەی جوولەکەکان من لێرە ببینن و بزانن موسوڵمان بوویم، پرسیاری منیان لێ بکە، چونکە ئەگەر بزانن من موسوڵمان بویم چی چاکم پێناڵێن. پێغەمبەر (ﷺ) عەبدوڵڵای نارد هۆدەیەك و بەشوێن زاناو ناوداڕەکانی جوولەکەکانیدا هەناردو هاتن. پێغەمبەر (ﷺ) بێت پێی گوتن (يا معشر اليهود إتقوا الله فوالله الذي لا اله الا هو إنكم لتعلمون أني رسول الله قد جئتكم بالحق فأسلموا) واتە: ئەی جوولەکەینە لەخوا بترسن، سوێند بەو خوایەی کەتەنیایەو لەو بەولاوە چ خوای تر نیە، ئێوە باش دەزانن کەمن هەناردراوی خوامەو ڕاستیم بۆ هێناون، وەرن موسوڵمان بن.

جوولەکەکان گوتیان ئێمە نەمانزانیوە. پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی ئایا (حوصەینی کوڕی سەلام) چۆن پیاوێکە لەناوتان؟ جوولەکەکان گوتیان حوصەین پیاوەو کوڕی باشترینمانەو گەورەو زانا و کوڕی گەورەو زانامانە. پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی چی دەڵێن ئەگەر زانیتان موسوڵمان بووە. گوتیان خوا بیپارێزی لەوە.

پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی کوڕی سەلام بۆیان وەرە دەرەوە، کەعەبدوڵڵا هاتە دەرەوە، گوتی (أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد ان محمداً سول الله)، ئەی کۆمەڵی جوولەکە لەخوا بترسن ئەوەی موحەممەد هێناویەتی وەری بگرن، سوێند بەو خوایە ئێوە دەزانن کەئەوە بەڕاستی پێغەمبەرەو دەبینن کەناوونیشانەی لەتەورات نوسراوە. من شاهیدی ئەدەم کەپێغەمبەرەو باوەڕیشم پێی هەیەو دەیناسم. جوولەکەکان گوتیان درۆت کرد تۆ پیاو خراپی ناو ئێمەیو کوڕی پیاو خراپی ناو ئێمەی. گەلێ قسەی تریشیان پێگوت. ئەوجا عەبدوڵڵا گوتی ئەی پێغەمبەری خوا من لەوە لێیان دەترسام من نەمگوت ئەوانە هۆزێکن بوختان بەخەڵک دەکەن. ئەوانە ستەمکارو درۆزنو بەدڕەوشتن[1].

﴿ برایەتی ﴾

پێغەمبەرو ئەو موسوڵمانانەی کە لەمەککەوە کۆچیان کرد بوو بۆ مەدینە هەستیان بەدڵنیایی و خۆشی کرد، هەروەها موسوڵمانانی مەدینەش بەهاتنیان زۆر دڵخۆش بوون، ئەو خۆشیەی کەقەت لەژیانیان هەستیان پێ نەکردبوو. ئەو دوژمنایەتیەی نێوان ئەوس و خەزرەج کەچەند ساڵ بوو لێکی کردبوون، برایەتی لەشوێن جێگیر بوو، ڕق و کینەی نار دڵان نەما ڕۆشنایی و باوەڕی ئیسلام هاتە شوێنی. پێغەمبەریش (ﷺ) زۆر بەپەرۆش بوو، برایەتی لەنێو موسوڵمانان بچەسپێنێ هەموو ناواتی ئەوبوو کەبەخۆشی بژین و نەگەڕێنەوە سەرخوو ڕەوشتی جاران.

موسوڵمانانی مەککەش لەو ماوەیەدا، وردە وردە دەگەیشتنە مەدینە هەموشیان بەتای جلەکانیانەوە هاتبوون، بێ نوین و بی ئازوقەو بێ پارەو بێ مال. پێغەمبەر (ﷺ) بیری کردەوە کەئەوانە لەلای یاریدەدەران بەجەوێنێتەوە. بۆیە یاسایەکی وای دانا، هەموو موسوڵمانانی کردە برایەکی

---

(١) صەحیحی بوخاری دار النشر الریاض لاپەڕە ٦٧٧ ژمارە ٣٣٢٩.

راستەقینە، لەبرای دایك‌و باوکی گەلێ بەتینترو خوشەویستر،هەریەکێ کۆچکردووی لەگەڵ یەکێکی مەدینەیی کرد برا، پاش مردنیش میرات لەیەکتری بگرن. بۆ نموونە (جەعفەری کوڕی ئەبی تالیبی) کرده برای (مەعازی کوڕی جەبەل). (هەمزەی کوڕی عەبدولموتەلیب)ی کرده برای (زەیدی کوڕی حاریسە)، (ئەبوبەکری سدیقی) کرده برای (خارجەی کوڕی زوهیر)، (عومەری کوڕی خەتاب)ی کرده برای (عوتبانی کوڕی مالیك)، (عەبدولڕەحمانی کوڕی عەوف)ی کرده برای (سەعدی کوڕی رەبیع) بەخۆشی لەگەڵ (عەلی کوڕی ئەبی تالیب) بوونە برا.

ئیتر هەمووی بەو برایەتیە پێکەوە بەستنەوە. برایەتیەکەش هەر بەقسە نەبوو، یاردەدەران‌و کۆچ کردوان بەهەموو دڵیانەوە ئەو برایەتیان جێبەجێ دەکرد، هەتاکو یاریدەدەران مالەکەیان لەگەڵ بەش دەکردن. یەکێکی وەك (سەعدی کوڕی رەبیع) دوو ژنی هەبوو، بەعەبدولڕەحمانی کوڕی عەوفی گوت، دەمەوێ ژنێ کیانت بۆ تەلاق بدەم کامیانت بەدڵە؟ عەبدولڕەحمان گوتی خوا بەرەکەت باوێتە ناو ماڵ‌و منداڵت، ڕێگەی بازاڕم پیشان بدە بۆ خۆم کاسبی دەکەم[1]. چووە بازاڕ دەستی کرد بەکڕین‌و فرۆشتنی پەنیرو ڕۆنە کەرە، ئەوان لەمەککەش نیشیان هەر بازرگانی‌و ئاژەڵ بەخێو کردن بوو، لەبەر بی ئاوی کشتوکاڵیان نەبوو. بەو هۆیەوە زۆربەی کۆچ کردوان دەوڵەمەند بوون هەتاکو بەهەندێکیان دەگوت، ئەگەر دەست بۆ خۆڵ ببات دەبێتە زێر. پیاوێکی وەك ئەبوبەکری سدیق‌و عەلی کوڕی ئەبی تالیب‌و گەلێکی تریش سامانێکی زۆریان پەیدا کرد، ئەوانەی تریش بەزۆری لەناو باغچەکانی مەدینەییەکان کاریان دەکرد. ئەوانەی کاریان پێ نەدەکرا موسوڵمانان یارمەتیان ئەدان، زۆریش هەبوون شوێنێیان نەبوو لەسەر سەکۆکانی مزگەوت دەنووستن‌و خەریکی خواپەرستی بوون‌و خەڵك یارمەتی ئەدان، بەو کەسانەیان گوت (أهل الصفه) واتە، خەڵکی سەر سەکۆ، پێغەمبەریش هیچ کاتێك لەموسوڵمانان بێ ئاگا نەبوو، هەردەم بەوتارو ئامۆژگارییەکانی فێری پەیوەندییەکان‌و پێویستیەکان‌و ژیان‌و خواپەرستی دەکردن. داوای لێ دەکردن ڕێز لەیەکتری بگرن‌و یەکتریان خۆش بوێ، ئەوەی بۆ خۆیان حەزی پێدەکەن بۆ برایانیشیان حەز پێ بکەن‌و دەستی یارمەتی بۆ یەکتری درێژ بکەن، گەلێ جار دەیفەرموو خۆتان

(١) إبن كثير ٤١١/١ وسبل الهدى والرشاد ٣٦٤/٣ ئەویش لەمسندی ئیمام ئەحمەد ٢٠٠/٣ البداية والنهاية ٢٨٨/٣ی وەرگرتووە.

لەناگری دۆزەخ بپارێزن بەیارمەتی دانی یەکتری ئەگەر بەدەنکە خورمایەکیش بێتن، ئەگەر ئەویشتان نەبوو بەقسەی باش و خۆش بیکەن، ئەوەش پاداشی زۆرە، دەیفەرموو خوا دەفەرموێ چاکە پاداشی یەک بەدەیە. هەموو ڕۆژ لەناو ئەو میحرابە قسەی بۆ دەکردن و وتاری بۆ ئەدان.

ئیتر ئەو برایەتیەی کردە بەردی بناغەی ئیسلامەتی، پێغەمبەر غوونەیەک بوو بۆ برایەکی خۆشەویست. دڵسۆزی و چاکەی بەرامبەر موسوڵمانان بەشێوەیەک بوو وەک برایەک تەماشا دەکرا بەڵکو گەلێ خۆشەویستریش لەهەموو قوواڵیی دەروونیان خۆشیان دەیوست.

پێغەمبەر (ﷺ) قەت خۆی وا دەرنەخست کەخاوەن دەسەڵاتە بەترس و بەهێز کارو کردەوە بەخەڵکی بکات، زۆرجاران بەموسوڵمانانی دەگوت من بەرز مەکەنەوە وەک مەسیحیەکان عیسایان بەرزکردەوە، من بەندەیەکی خوام، پێم بڵێن بەندەی خواو پێغەمبەری خوا، ڕۆژێک چووە ناو کۆمەڵێک لەموسوڵمانان، خۆی هاوێشتە سەر گۆچانەکەی، هەموو یەک پێ لەبەری بڵند بوون، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی هەڵمەستن، وەک عەجەم مەکەن کەیەک یەکی لەلا زۆر گەورەیە. هەموو جار ئەگەر لەلای موسوڵمانان دابنیشتبایە لەلای خوارەوە دادەنیشت. لەگەڵ هەموو کەسێک زۆر قسە خۆش و ڕووخۆش بوو، ئەگەر کەسێک بهاتابایە لای لەکاتی نوێژکردن بوایە، بیزانیبایە کاری هەیە، نوێژەکەی کورت دەکردەوە، دەچووە لای دادەنیشت کارەکەی بۆ جێبەجێ دەکردو دەگەڕایەوە سەر نوێژکردن زۆر دڵنەرم و دڵپاک بوو، هەردەم ڕووی بەزەردەخەنە بوو مەگەر لەکاتی ئامۆژگاری و خوتبەدان و هاتنی وەحی. کەسێکی هەژاری بدیبایە یارمەتی دەدا، قەت پاشەکەوتی بۆ سبەی نەدەکرد. ئەو ڕۆژەی کۆچی دوایی کرد، هیچ پارەیەکی نەبوو زرێپەکەی ڕەهنی پیاوێکی جوولەکە بوو، چونکە هیچ باکی نەبوو بەرامبەر ژیان، هەیبوایەو نەیبوایە، ئەوەی بەدەستی دەکەوت دەیبەخشی. قەت چاکەی لەبیر نەدەچوو، منداڵی کچەکانی زۆر خۆش دەیوست، هەموو جار لەنوێژ پێی هەڵدەگەڕان لەکاتی سەجدە بردن دایدەنان، کەهەڵدەستایەوە هەڵی دەگرتن، ئەو دڵو نەرمی و بێ هەواو فیزیەی لەبێهێزی و ترسنۆکی و یا لەبەر لەخۆبایی بوون نەبوو، بەڵکو لەدڵێکی پاک و بێ گەردو لەڕێی خوابوو، چونکە ئیسلام دادپەروەری لەتەنیشت برایەتی دانەنێ، برایەتیش هیچ کاتێک برایەتی نیە، ئەگەر بەهۆی ئیسلام نەبێ. پێویستە هەموو کردەوەیەکی چاکە هەر بۆ خوا بێت، هێزی دەروون پاڵی پێوە بنێ و هەر دەسەڵاتی خۆی لەبیر بێت، نەفس و دڵو گیانی مرۆڤ هیچ دەمێک نازاد نیە ئەگەر بەدوای هەواو هەوەس بکەوی و خوای لەبیر

نەبێ. پێغەمبەر (ﷺ) ئەوەندە بەرچاو فرەوانو نەفس بەرز بوو نەیدەویست هیچ کەسێك لەسەر شەو زەویە منەتی لەسەر بکات، دەیویست هەر ئەو چاکەی لەسەر خەڵك هەبێت، قەت چاوی نەدەبڕیە کەڵوپەلی دونیا، دەیویست موسوڵمانان بەرامبەر ئازەووکانی ژیانو بەگوێرەی توانا رابوێرن، نەك بکەونە دوای پەرستنی ئازەزوو خۆشی ژیانو مالّ پەرستیو منەت باریو خەڵکی توشی چاو شۆڕی خەڵك بن، ئەوە چیە ئازەزووکانی نەفسیان دێتەجێ. ئەو کردەوەو ڕەوشتانەی پێغەمبەر کاری کردبووە سەر موسوڵمانان، هەموویان چاویان لەو دەکرد وایان لێ هاتبوو خۆیان لەبرای موسوڵمانیان بچوکتر ڕادەگرتو ببونە برایەکی وا دەتگوت لەیەك خێزانو لەیەك مالّن. لەوکاتەش بانگ دان بۆ کاتی نوێژەکان داندرا، چونکە موسوڵمانان شتێکی وایان لەناو دانەدرابوو لەکاتی نوێژ پێی کۆببنەوە، بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی لەسەر ئەو بانگدانەدا کەعەبدوللاّی کوڕی زەید لەخەو پێیان گوتبو. هەروەها ئیمامی عومەریش دیبووی. ئەوجا ٠بیلالی کوڕی ڕەباحی حەبەشی) بەدەنگە بەرزو خۆشەکەی یەکەم جار بانگی داو بەوشەی (الله اکبر) هەمووی هێنانە هەژان، بەو وشە گەورەیەی کە لەناو هەناوی هەموو موسوڵمانێك دەنگ دەداتەوە، کەنیشانەی یەکیتی هەموو تادەمیزادە.

ئەوجا هەرکاتێك کەبانگی ئەدا، موسوڵمانان یەکسەر ملی ڕێگایان دەگرتو بەرەو مزگەوت دەڕۆیشتنو بەبێ جیاوازیو بەیەك ڕێز بەرامبەر خوا ڕادەوەستان نوێژیان دەکرد. لەدوای یەك پێشەوا ڕوویان لەیەك خوا دەکردو ڕوویان لەیەك قیبلە کردو یەك دوعایان دەکرد.

﴿ یەکەم دەستووری دەوڵەتی ئیسلام ﴾

یەکێك لەکارەمەندەکانی پێغەمبەر (ﷺ) لەدوای دروست کردنی مزگەوت، دانانی یاسایەك بوو بۆ ڕێکخستنی ئەو کۆمەڵە نوێیەی موسوڵمانانو نەهێشتنی خراپەو ستەمکاریو دەست درێژی لەناویان. ئەو یاسایەش کەبەگوێرەی فەرمانی خوا دانداران بوە بناغەی پەیوەندی نێوان موسوڵمانانو جوولەکەو بت پەرستانی مەدینە. تاکو هەموو لەسەر یاساب بڕۆنو لەیاسا دوور نەکەونەوە.

پێغەمبەر (ﷺ) کەدەسەلاّتی کەوتە دەست، لەیەکەم هەنگاوی بەخێرایی ڕێگەیەکی وای دانا، کەس نەتوانێ بەگوێرەی هەواو هەوەس دەوڵەت بەڕێوە ببات، موسوڵمانانی کردە یەك پارچەو یەك

کۆمەڵ، تاکو هەموو پێویستیەکانی ژیانیانی لەدەست بێتو کردارو کردەوەی ناو گەل رێك بخەنو بەڕێوەی ببەن. هەر گەلێك لەناوەخۆی کارویاری بەچاکیو بەگوێرەی یاسای خوا بەڕێوە نەبرد کاریان دەشلەژێ، بێگانە دەسەلاتی بەسەردا دەشکی یاساو دەستوری ئیسلام هەر لەیەکەم ڕۆژیەوە جیاوازی نەکرد لەنێوان پیاوو ژنو خاوەن دەسەلاتو بێ دەسەلاتو دەوڵەمەندو هەژارو بی ناینو موسوڵمانو جوولەکە. مافی جولەکەکانیشی بەتەواوی دیارکرد، لەژێر سێبەری ئیسلام بوونەوە یەك، ناوی عەرەبو عەجەمو ڕۆمو حەبەش ون بوو نەماو بەهەموویان دەگوت گەلی ئیسلام[1].

جارێکیان کۆمەڵێك لەموسوڵمانان کۆببوونەوە لەمەدینە، ویستیان سەلمانی فارسی بەسووکی ناو بێنن، هەریەکەیان خۆی بەباوکو باپیرانی هەڵدایەوە، تاکو نۆبە گەیشتە سەر سەلمانی فارسی. لێیان پرسی گوتیان تۆ کوڕی کێی؟ ئەویش گوتی من کوڕی ئیسلامم. بەو قسەیە هەموو شەرمەزارو بێ دەنگ بوون. عومەری کوڕی خەتاب کەئەو قسەی سەلمانی بیستەوە دەستی کرد بەگریانو گوتی (صدق سلمان وأنا إبن الاسلام) واتە سەلمان ڕاستی گوت منیش کوڕی ئیسلامم. ئیتر بەهۆی ئەو یاسایە دانیشتوانی مەدینە لەبەرەڵڵایی هۆزایەتی ڕزگاریان بوو. تەنانەت جوولەکەکانیش کەوتنە ناسوودەیی و لەشەڕو شۆڕی نێوان یەکتری و ئەوس و خەزرەج ڕزگاریان بوو، ئەگەرچی ئەو مل کەچیەیان بۆ یاسا، تەنیا بۆ پاراستنی بەرژەوەندی خۆیان بوو نەك بۆ داسەپاندنی دادپەروەری.

بەهەرحاڵ جوولەکەکان لەیەکەم قۆناغ باوەڕنامەکەیان قەبوڵ کرد، سەرنجیان دا بزانن چ دەبێو بەچی دەگات. دوایی کەوتنە دوژمنایەتی ئیسلام. ئەنجامی دوژمنایەتیەکەشیان بەچاکی چێشت. بەڵام پیاوێك کەهەر لەکۆکردنەوەی مالو سامان بگەڕێ، جا بەهەر ڕێگەیەك بێت چ مەبەستێکی تری نەبێ تووشی مالٌ وێرانی هەر دەبێ، با ماوەیەکیش لەژێر سێبەری ئەو سامانە تێر بخواو بحەسێتەوە. هەر کەسێکی سەرنج بداتە ئەو باوەڕنامەی کەپێغەمبەر داینا و کاری پێکرد، ئەگەر جوولەکەکان دەستیان پێوە بگرتبایە هەتا هەتایێ بەخۆشی دەژیان. ئەمەش هەندێ لەخاڵە گرنگەکانی پەیاننامەکەیە:-

---

(١) نیستیعماری ئەورووپی بەهۆی ڕۆژهەڵات ناسەکانو پڕوپاگەندە توانی هەستی نەتەوایەتی ڕەگەزپەرستی لەناو موسوڵمانان زیندو بکەنەوە، هەتاکو لەنێوان یەك هۆزو یەك تیرە. وا نێستا دەبینێ هەستی نەتەوایەتی چ کارێك بەمیللەتانی جیهان دەکاتو چۆنی لێك کردونە دوژمن، هیچیان بیروباوەڕی ئیسلامیان لەبیر نەماوە کەپێوەی بەڕێوە بچنو بیر بکەنەوە کەناتەمیزاد هەمووی یەك مافی هەیە، ئەویش تەنیا هەر ئیسلام پێی نەدات.

١- موسوڵمانان، چ قوڕەیشی و چ مەدینەیی و ئەوانی لەمەودوا بەگەریان دەکەون و خەباتیان لەگەڵ دەکەن بەیەک گەل دەژمێردرێن.

٢- موسوڵمانان لەگەڵ جیاوازی هۆزو تیرەیان، هەموویان بەیەک بەستراون و پارێزگای لەیەک دەکەن. دیلەکانیان دەکڕنەوە و بەچاکەو دادپەروەری هەمووی وەک یەک بەشدار دەبن.

٣- پێویستە لەسەر موسوڵمانان پیاوی قەرزارو زۆر خێزان و دەست کورت لەبیر نەکەن دەبێ هەموویان یارمەتیان بدەن.

٤- ئەگە رهاتوو یەکێک ویستی ستەم و دەست درێژی و خراپە بکات لەنێوان موسوڵمانان دەبێ بەهەموویان لێی راست ببنەوە، جا با ئەو کەسە کوڕی هەر کامێکیان بێ.

٥- موسوڵمانێک لەتۆڵەی کافرێک نابێ موسوڵمانێک بکوژێ، نابێ یارمەتی کافریش بدات لەدژی موسوڵمان.

٦- ئاشتی موسوڵمانان یەک ئاشتیە، هەموویان پێکەوە بەیەکسانی لەڕێی خوا شەڕ دەکەن و نابێ کۆمەڵێک لەشەڕ بێ و کۆمەڵێکی تر واز بێنێ و شەڕ نەکات.

٧- پەنای خوا یەک پەنایە، موسوڵمانان لەپەنای خوان، موسوڵمانان پشتیوانو کەسی یەکن.

٨- هەر موسوڵمانێک دانی بەو پەیماننامە یەدا هێنا، نابێ یارمەتی تاوانبار بدات و بیحەوێنێتەوە و ئەو کەسە دووڕە لەڕەحمەتی خواو لێی تووڕەیە، لەڕۆژی دوایی هیچ بارتەقای نیەو لەسەری لانابات.

٩- جولەکەو موسوڵمانان ئەگەر لەگەڵ دوژمن کەوتنە شەڕ بەماڵو سامان یارمەتی یەکتر ئەدەن.

١٠- لەنێوان موسوڵمانان و جولەکە ئامۆژگاری و ڕێگەدانان و چاکە هەیە، نابێ خراپەیان لەنێوان هەبێ.

١١- نابێ کەس ستەم لەهاوپەیمانی بکات، ستەم لێکراو دەبێ سەربخرێ هاوسێش وەک مرۆڤە، نابێ زیان و تاوانی هەبێت.

١٢- خوا لەگەڵ چاکەو باشی ئەو بڕوانامەیە، هەرکەسێ چاکە بکات و خۆی لەخراپە بپارێزێ خوا لەپەنای خۆی دەگرێ.

١٣- هەرکەسێ هێرشی هێنا بۆ سەر مەدینە دەبێ موسوڵمان و جولەکە بەیەکەوە بیپارێزن.

١٤- جوولەکەی بەرەی عەوف لەگەڵ موسوڵمانان یەک گەلن.

١٥- جولەکە لەسەر ئایینی خۆیانن موسوڵمانانیش لەسەر ئایینی خۆیانن.

١٦- جولەکەی بەرەی ساعیدەو بەرەی جوشەمو بەرەی ئەوس وەك جولەکەی بەرەی عەوف تەماشا دەکرێن.

١٧- هەرکەسێ لەجولەکەو موسوڵمان لەمەدینە دەرچوو، یا مایەوە با لەخۆی دڵنیا بێتو دەست درێژی ناکرێتە سەر مەگەر ستەم بکات، ئەوکاتە خۆی‌و ماڵو منداڵی تێدا دەچن.

ئەو یاسایە هەموو لایەکی گرتەوە ئەوجا چ لایەنی بەرگری‌و چ ئابووری‌و چ کۆمەڵایەتی‌و سیاسی.

ئەگەر سەرنجێك بدەینە ئەو یاسایە، دادپەروەرییەکی تەواوی دەوڵەتی ئیسلامی لێ دەردەکەوێ. هیچ رژێمێکی ئیمرۆ کەپێی دەڵێن دیموکراتی، نەگەیشتۆتە ئەو ڕادەیە کەیاسایەکیان هەبووبێ، بەو یاسایە بچی‌و کرداری پێکرابێ. چونکە ئەو دیموکراتیە هەر سوودی چینێکی تێدایە. لەهەموو کەسیش ناشکرایە هەر چینێك یاسای دانا بەرژەوەندەو سوودی خۆی ڕەچاو ئەکات‌و چینێکی تر ئەخاتە ژێر دەستی خۆی، تەنیا هەر خوایە کەیاسا بۆ مرۆڤ دانەنێ، چ بەرژەوەندی خۆی لەنێوان مرۆڤ نیە، گشتی هەر بۆ بەرژەوەندی مرۆڤە.

﴿ پەیدابوونی دوو ڕووەکان ﴾

موسوڵمانان تاکو لەمەککە بوون ژێر دەست بوون‌و چیان بەدەست نەبوو، هەرکەسێکی کەموسوڵمان دەبوو خۆی دەاوێشتە ژیانێکی زۆر سامناك. بۆیە تەنیا خەڵکی خاوەن بیروباوەڕی بەهێز موسوڵمان دەبوون ئەوانەی پەکیان بەئازارو ناخۆشی نەدەکەوت، قوڕەیشیەکانیش خاوەن هێزو دەسەڵات بوون، کەسیان بەرامبەر نەبوو بەربەرەکانیان بکات.

پاش ئەوەی پێغەمبەر (ﷺ) لەمەدینە جێگیر بوو دەسەڵاتی کەوتە دەست باری مەدینە گۆڕا باریکی تر. دانیشتوانی مەدینە هەموو ڕوویان کردە ئیسلام هێزو دەسەڵات بەتەواوی کەوتە دەست موسوڵمانان. زۆر کەسی وا لەمەدینە هەبوو کەبەرژەوەندی‌و دەسەڵاتیان لەدەست چوو، بەڵام نەشیان توانی بەئاشکرا بەرامبەر ئیسلام ڕابوەستن، ناچار بەنهێنی کەوتنە دژی ئیسلام.

ئیتر لەو ڕۆژەوە دوو ڕووەتی دەستی پێکرد. یەکێکی وەك (عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی کوڕی سەلول) پیاوێکی زۆر زیرەك‌و خاوەن توانا بوو، پێش ئەوەی موسوڵمانەتی لەمەدینە پەیدا ببێ، ئەوس‌و

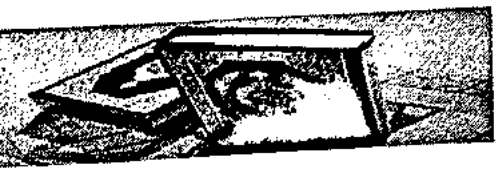

خەزرەج ویستیان بیکەنە شای خۆیانو کەوتبوونە ڕێك خستنو دانانی ئەوەی کەتاجی لەسەر دابنێن، ئەوەش گەورەترین ڕێزلێنان بوو، کەلەپێشتر بۆ هیچ پیاوێك نەکرابوو، لەبەرئەوە عەبدوللاّ زۆری ڕق لەئیسلام بوو نەشیتوانی بەناشکرا بەربەرەکانی بکاتو بۆیە چارەی نەما بەرەو ڕوو موسوڵمان بوو، بەڵام لەدڵیشدا هەر بت پەرستەکەی جاران بوو. هەر عەبدوللاّی کوڕی ئوبەی ئەوها نەبوو بەڵکو زۆران لەبت پەرستانی مەدینە کەبەناچاری موسوڵمان ببوون، هەروا بوونو عەبدوللاّ ببووە پێشڕەویان.

شتێکی سروشتیە کەسێك ڕقی لەیەکێك ببێتەوەو بشیەوێ بەربەرەکانی بکات، بەڵام دەسەڵاتی بەسەردا نەبێ ئەوا بەنهێنی دوژمنایەتی دەکاتو پاش ملەش بەقسەو درۆو بوختانو ئاژاوە هەڵگیرساندن درێغی ناکاتو ژەهری خراپەو دوژمنایەتی لەنێوان خەڵك دەرێژی. پیاوانی دوو ڕوو هەردەم غوونەن بۆ خراپەو ترسنۆکی، لەماندوو بوونو نازار دەترسنو لێی هەڵدێن، هەموو کات حەسانەوەو تەمبەڵی بەسەر خەبات‌و تێکۆشاندا پەسەند ئەکەن، جیزیو سەلامەتیان پێ باشترە لەمەترسیەك‌و نازایەتیەکی کەبەرزیەتی لەدوایە. ئەوانە هەردەم وەیان ڕووخاوەو بەرەو بانگی نازادی‌و سەربەخۆییەوەناچن، پیاوی دوو ڕوو لەهەموو کات‌و شوێنێك هەریەك ڕەوشتن، تەنیا شێوەی قسەکانیان جیاوازی هەیە، دەنا هەموویان لەیەك سەرچاوە کار دەکەن هەمووی دڵ پیسو هەناو ڕەشن، بەڵام بەرەو ڕوو زۆر بێ دەسەڵاتو ترسنۆکن، هەردەم لەقسەی ڕاست هەڵدێنو حەزیان لەخراپەیەو دوورن لەچاکەو گەلێ قرچۆکنو دەستی یارمەتی بۆ کەس درێژ ناکەنو بەرەو پیلی هەژار ناچن، خۆپەرستن. هەر بۆ مەبەستی خۆیان هەوڵ ئەدەن. بێگومان ئەو کەسانە خوایان لەبیر نیە خواش نرخیان ناداتێ.

﴿ جوولەکەکان (بنی إسرائیل) ﴾

جوولەکە میللەتێکن خۆیان بەنەوەی حەزرەتی یەعقوب پێغەمبەر (واتە ئیسرائیل) دەزانن. حەزرەتی موسا بەپێغەمبەری خۆیان دەزانن، پاش چەندین چەرخ بەسەر ئایینی ڕاستەقینەی موسادا ڕۆیشت، پیاوە ئایینییەکانی جوولەکە بەئارەزووی خۆیان ئەو ئایینەیان گۆڕی. تاڕادەیەك هیچ پێغەمبەرێکی تر لەدوای موسا بەپێغەمبەر نازانن، خۆشیان بەچاکترین ڕەسەنی ئادەمیزاد دەزانن‌و وای دانەنێن کەخوا ئەوانی هەڵبژاردوە لەناو گەلانی ئەو زەمینە، ئەوان تایبەتن بۆ بەهەشت، هەرچی

جوولەکەش نەبێت ناچێتە بەهەشت. وازیان لەڕەوشتی ڕەسەنی ئایینەکە هێناو کەوتنە دوای مالّو سامان پەیدا کردن بەهەر جۆرە ڕێگایەك بێت. بۆیەش هەر لەکۆنەوە بەمیللەتێکی خۆپەرست ناسراون و سوودیان بۆ گەلانی تر نەبووە تەنیا لەپەنای بەرژەوەندی خۆیان نەبێ. هەر بۆیەش بەدرێژایی مێژوو چەندین جار تووشی شەڕی وابووین بەو هۆیەوەنزیکی لەناو چوون و بڕانەوە هاتوون و پەڕاگەندەی ولاّتان بووین.

ئەو جوولەکانەی مەدینەش وەك مێژوو باسیان دەکات، لەسالّی (٧٠)ی زاینی بەهۆی شەڕ لەگەلّ ڕۆمانەکان بلاّوەیان پێکەوت بۆ سەرتاپای جیهانو بەشێکیشیان گەیشتنە مەدینەو لەوێ جێگیربوون، شاری مەدینەش (ئەوکات شارێکی بچوك بوو، شوێنێکی زۆر قایمی هەبوو لەچاو شوێنەکانی تری نیو دوورگەی عەرەب. لای ڕۆژهەلاّت و ڕۆژئاوای بەکێوێك دەوردراوە زۆر دڕو سەختە، ولاّغ و پیادە زۆر بەزەحمەت لێی دەرباز دەبێ، شاخێکی بوڕکانییە. تەنیا لای سەروەری وارایە، لای پشتەوەشی هەمووی دارستانی خورماو میوەجات و کشتوکالّە، ئیتر بۆیە هێزی سوپایی نەیتوانیوە بەئاسانی هێرشی بۆ ببا، هەر بۆیەش دانیشتوانەکەی دەیانتوانی بەئاسانی پارێزگاری لەو شارە بکەن. هەروەکو لەدواییدا بەدەردەکەوێ کەچۆن لەشەڕی خەندەق موسولّمانەکان بەئاسانی توانیان پارێزگاری لێ بکەن.

ئیتر خوا ئەوشارەی بۆ پێغەمبەر دەست نیشان کرد[1] دانیشتوانی مەدینەش لەباوو باپیرانیانەوە زۆر بەڕێزو پیاوەتی بووین، هەر کۆمەلّێك هاتبێتە ناویان بەچاکی حەوایتەوە. جوولەکەکانی مەدینەش وەك لەمەوپێش باسمان کرد سێ بەرەباب بوون، بەرەی قەینوقاعو بەرەی نزیر هەریەکەی ژمارەی پیاوەکانیان دەگەیشتە نۆ سەد پیاوی شەڕکەر، سێیەمیان بەرەی قوڕەیزە (قریضة) بوو، ژمارەی پیاوی شەڕکەریان لەنێوان حەو سەدو نۆسەد دەبوون. ئەو بەرەبابانە لەناوەخۆیان ڕێك نەبوون، گەلێ جار لەگەلّ یەکتری دەکەوتنە شەڕ، بەتایبەتی قەینوقاع لەگەلّ دووبەرە بابەکەی تر. بۆ نمونە بەرەی قەینوقاع لەشەڕی (بوعاث)دا کەوتە گەڕ خەزڕەجیەکان، بەرەی نەزیرو قوڕەیزەش کەوتنە گەر ئەوس. لەو شەڕەدا دوو بەرە بابەکەی تر توانیان قەینوقاع شکست بکەن. بەلاّم لەگەلّ ئەوەش ئەگەر هەر جوولەکەیەك بەدیل بگیرابایە، با لەهەر لایەك بایە ئەوا دەیانگۆڕیەوە.

---

(١) سبل الهدى والرشاد ٢٣٦/٣ ئەویش لەبوخاری ٢٤٧/٤ وابن ماجه ٣٩٢١ی وەرگرتووە.

ئەو دوژمنایەتیە هەتا پاش شەڕی (بوعاث)یش لەنێوانیان هەر مابوو، تەنانەت کەموسوڵمانەکان لەگەڵ قەینوقاع کەوتنە شەڕ جوولەکەکانی بەرەی نەزیرو قورەیزە یارمەتیان نەدان.

ئەو جوولەکانە لەگەڕەکی تایبەتی خۆیان دەژیان، بەرەی نەزیر لەدەرەوەی مەدینە لەدۆڵێك دەژیان شەش کیلۆمەتر دوور بوو، پێی دەڵێن بوتحان (بطحان) باغی دار خورماو میوەجاتی باشیان هەبوو لەگەڵ زەوی کشتو کاڵ. بەرەی قورەیزەش دێهاتی باشیان هەبوو لەناوچەی (مەهزوز)، کەچەند کیلۆمەترێك لەخواروی مەدینەوە دوور بوو، ئەو بەرەبابە لەقەڵاتی گەورە گەورە دەژیان.

ئەو قەڵاتانە شوێنێکی زۆر گرنگیان هەبوو، لەکاتی تەنگاوەو شەڕ ژنو منداڵو نازووقەیان لێ دانەنا، دەستی تاڵان کردنی نەدەگەیشتێ. هەروەها کاروانەکان لەژێر ئەو قەڵاتانە بارەکانیان دەخستو لەنزیك دەرگەکەشی بازاڕیان دامەزراند بوو.

جوولەکەکان خاوەنی دەوڵەت نەبوون، لەژێر چاودێریو پارێزگاری سەرۆکەکانیان بەڕێوەدەچوون بەڵام بەرامبەر بەوەش پارەیەکی زۆریان ئەدانێ. ئەو سەرۆکانە نەیاندەهێشت کۆچەرە عەرەبەکانی بیابان دەست درێژیان بکەنە سەر.

جوولەکەکان خۆیان زۆر لەلا گەورە بوو لەچاو عەرەبەکان، خۆیان بەخاوەن زانیاریو تایبەتی دەزانی، قوتابخانەیان هەبوو تایبەتیان لێ دەخوێندو مێژووی پێغەمبەرەکانیانو فەرمانو یاسایان تێدا دەخوێند، هەروەها کۆبوونەوەی کۆمەڵایەتیان هەر لەو قوتابخانانە دەکرد، ئەو یاسایانەی کەکاریان پێ دەکردن بریتی بوون لەتێکەڵی یاسای تایبەتیانو هەندێکێشی مالەکان (حاخامەکان) بەگوێرەی پێویستو بەنارەزووی خۆیان بۆیان دانابوون. زۆربەی جوولەکەکان خەریکی کڕینو فرۆشتن بوونو پارەیان بەڕەهنو سوود (ڕیبا) دەدا.

عەرەبەکانی مەدینەش لەبەرئەوەی خەریکی کشتوکاڵ بوون، دەستیان کورت بوو ناچار بوون پارەیان بەبارمتە (ڕەهن)و سوود لەو جوولەکانە وەردەگرت، بارمتەکەشیان هەر لەسەر شتومەك نەبوو، بەڵکو ژنو منداڵیشیان بەڕەهن وەردەگرت، هەروەکو لەمەودوا باسی دێت.

جگە لەکڕینو فرۆشتن، جوولەکەی مەدینە خەریکی پیشەسازیش بوون، بەتایبەتی زێڕنگری هەر تایبەت بوو بەخۆیان، زۆربەی زێرینگرەکانیش لەبەرەی قەینوقاع بوون، لەبەرەبابەکانی تر دەوڵەمەندتر بوون لەمەدینە.

بەو هۆیەوە جوولەکەکان دەستیان بەسەر بازاڕی مەدینە داگرتبوو، بەئارەزووی خۆیان دەیانسوڕاند، (هەروەکو ئێستا دەستیان بەسەر بازاڕی ئەو جیهانە داگرتووە)، نەوەش بووە هۆی ڕك لێبوونەوەی دانیشتوانی مەدینە، بەتایبەتی چونکە ژنو منداڵیشیان بەڕەهن وەردەگرنو عەرەبیش زۆریان شەرم بەو کردەوەیە بوو بەڵام ناچاریش بوون.

جوولەکەکان (هەروەکو ئێستاش پیشەیانە)، لەنانەوەی شەڕو ئاژاوە لەنێوان ئەوسو خەزرەج درێغیان نەدەکرد، بەو مەبەستەی بازاڕیان گەرم بێت، دانیشتوان کاسبیان پێ نەکرێو پێویستیان بەقەرز کردن بێت، بەڵام لەگەڵ هاتنی پێغەمبەر بۆ مەدینە ئەو جۆرە شەڕەو ناکۆکیە نەماو موسوڵمان بوونە برای یەکتری، بێ گومان ئەوەش لەبەرژەوەندی جوولەکان نەبوو، بۆیە لەدژایەتی موسوڵمانان، پاڵیان دایە بت پەرستو دوو ڕووەکان.

﴿ گۆڕانی قیبلە ﴾

یەکەم جار فەرمانی نوێژکردن بۆ موسوڵمانان هات، بەگوێرەی فەرمانی پێغەمبەر (ﷺ) موسوڵمانان ڕوویان کردە قودس، کەقیبلەی جوولەکەو مەسیحیەکانیش بوو. بەو کردەوەیە جوولەکەکان خۆیان زۆر بەسەر موسوڵمانەکاندا هەڵدەکێشا، دەیانگوت موحەمەدو موسوڵمانان ڕوو لەقیبلەی ئێمەدەکەن، ئەمەش وا دەگەینێ کە ئایینی ئێمە تەواترو ڕەسەنترە، باشتر وایە موحەمەد بێتە سەر ئاینی ئێمە، نەك داوا لەئێمە بکات موسوڵمان ببین.

عەرەبەکانیش خۆ هەڵکێشانی جوولەکەکانو ڕووکردنە قودسیان زۆر لەلا گران بوو، چونکە کەعبەیان زۆر لەلا پیرۆز بوو. ئەو پیرۆزیەش لەکاتی حەزرەتی ئیبراهیمەو لەگەڵ خوێنو گۆشتیان تێکەڵ ببوو چ شوێنی تر هاوتای کەعبەی نەبوو لەلایان.

پێغەمبەریش (ﷺ) ئارەزووی هەبوکەخوا قیبلەیەکی پیشان بدات دڵی موسوڵمانانی پێخۆش بێت، بۆیە هەردەم چاوی دەبڕیە ئاسمان، بێ ئەوەی چ داوایەك لەخوا بکات. بەڵام خوا لەمەبەستی دڵی مرۆڤ ئاگاداڕە.

لەمانگی شازدەم یا حەڤدەمی کۆچی، خوا فەرمانی پێدا وەك لەقورئان دەفەرموێ ﴿قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ

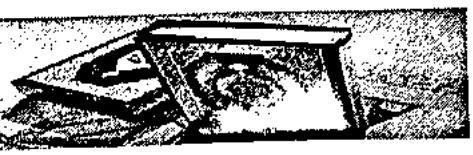

وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ﴾[1] واتە: ئێمە دەبینین رووی خۆت لەئاسمان دەکەی، بەئومێدی گۆڕانی قیبلە، ئێمەش ڕووت لەقیبلەیەك دەکەین کەپێی دڵنیا بیتو دڵت پێی خۆش بێت. دەرووتان لەکەعبە بکەنو لەهەر کوێ بوون ڕووتان بەلای کەعبەوە بکەن، ئەوانەی کتێبیان پێدراوە (واتە، جوولەکەو مەسیحیەکان) دەزانن کەئەو گۆڕانەی قیبلە ڕاستەو لەلای خواوەیە، بەڵام بیری خەڵکی دەشێوێنن. خواش لەکارو کردەوەیان بێ ئاگا نیەو سزایان دەداتەوە).

موسوڵمانان زۆر بەدڵخۆشیەوە ئەو فەرمانەیان بەجێهێنا، لەنوێژەکاندا ڕوویان کردە کەعبە. موسوڵمانان سەرکێشی و دودڵیان لەفەرمانی خواو پێغەمبەر نەکردوە. هەر فەرمانێکی خواو پێغەمبەر پێی دابن هەمووی تاقی کردنەوەیە بۆیان، تاکو بزانرێ کێ لەوتاقی کردنەوەیە دەردەچی یان دەرناچێ).

بەڵام دوو ڕووەکان بڵاویان کردەوە، گوتیان موسوڵمانەکان لەو ماوەی کەڕوویان لەقودس دەکرد، خوا پەرستیەکەی ئەو ماوەیان بەخەسار چوو. جوولەکەکانیش گوتیان هەر ئەو کاتەی کەڕوویان لەقودس کرد هەر ئەو کاتی خواپەرستی، دروست بوو. لەمەودوا ڕەنج بەخەسار دەبن. بەڵام پێیش ئەوەی وا بڵێن لەقورئان فەرموێ: ﴿سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَن قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُل لِّلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ﴾[2] واتە: لەدوای گۆڕانی قیبلە هەندێ خەڵکی نەزانو بێهۆش دەڵێن چ ڕووی موسوڵمانانی لەو قیبلەیە وەرگێڕا کەپێشا لەسەری بوون، ئەی موحەمەد پێیان بڵێ هەموو لایەك لەڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاوا هەر هی خوایەو ڕوو لەهەر لایەکی بکەین ڕوو هەر لەخوا دەکەینو خوا ئاگادارەو دەمانبینی، هەر خوایە ڕێ نیشاندەری ئادەمیزاد، ڕێگای ڕاستیان پێشان ئەدات.

---

(١) البقرة: ١٤٤.

(٢) البقرة:١٤٢.

﴿کۆبوونەوەی نوێنەرانی هەرسێ ئایین﴾

جوولەکەکان گەلێ ڕۆژان دەهاتنە لای پێغەمبەر (ﷺ) دەکەوتنە دەمەتەقێ و گفتوگۆ، پێغەمبەریش (ﷺ) زۆر بەهێمنی وەڵامی هەموو پرسیارێکی دەدانەوە و پرسیاری لێ دەکردن.

ڕۆژێك بەڕێکەوت نوێنەرانی مەسیحیەکانی یەمەن هاتن بۆ لای پێغەمبەر، لەو کاتەشدا کۆمەڵێك لەزانای جوولەکەکانیش چوون بۆ لای پێغەمبەر. ئیتر وا ڕێکەوت نوێنەرانی هەر سێ ئایین کۆبوونەوە و کەوتنە دەمەتەقێی سێ قۆڵی. جوولەکەکان بەمەسیحیەکانیان دەگوت ئێوە لەسەر چ ئایینێك نینە. جوولەکەکان حەزرەتی عیساو حەزرەتی موحەممەد یان بەپێغەمبەر دانەدەنا، دەشیانگوت عوزێر پێغمبەرەو کوڕی خوایە. بەهەمان شێوە مەسیحیەکان بەجوولەکەکانیان دەگوت، ئێوە لەسەر چ ئایینێك نین، ئەوانیش حەزرەتی موحەممەدیان بەپێغەمبەر دانەدەناو دەشیانگوت عیسا کوڕی خوایەو مەریەمەش خوایە، واتە، باوەڕیان بەسێ لایەنە هەبوو،هەرچی پێغەمبەریش بوو (ﷺ) دەیفەرموو ئێمە هەموو بەندەی خواین و دەبێ یەك خوا بپەرستین، لەوەتی ئەو زەمینە پەیدا بووە لەسەر بناغەی یەك خوا دامەزراوەو خوا هاوتاو هاوبەشی نیە.

جوولەکەکان لەپێغەمبەریان پرسی، باوەڕت بەکام پێغەمبەر هەیە؟ ئەویش فەرمووی ئێمە باوەڕمان بەهەموو پێغەمبەران و هەموو کتێبەکانیان هەیە، جیاوازی ناکەین لەنێوانیان، هەموویان لەلایەن خواوە ناردراون. بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) هەر هەوڵی ئەوەی دەدا جوولەکەو مەسیحی واز بێنن و چیتر هاوبەش بۆ خوا پەیدا نەکەن. پوختەی ئەو گفتوگۆیانەش ئەوەبوو کەهەر لایەی بیروباوەڕی خۆی پەسند دەکرد. پێغەمبەریش (ﷺ) فەرموودەی خوای پێگوتن. هەروەکو لەقورئان فەرمانی پێدا دەفەرموێ: ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْاْ إِلَى كَلَمَةٍ سَوَاء بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلاَّ نَعْبُدَ إِلاَّ اللّهَ وَلاَ نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلاَ يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضاً أَرْبَابًا مِّن دُونِ اللّهِ فَإِن تَوَلَّوْاْ فَقُولُواْ اشْهَدُواْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ﴾[1] واتە: ئەی موحەممەد پێیان بڵێ ئەی خاوەن کتێبینە، وەرن لەسەر یەك قسەی هاوبەش کۆببنەوە، ئەویش ئەوەیە کە لەو خوایە زیاتر هیچی تر نەپەرستین، بەهیچ جۆرێکیش هاوتاو هاوبەشی بۆ پەیدا نەکەین،

(١) ال عمران: ٦٤.

هیچ لایەکیشمان کەس نەکەینە خاوەن دەسەلآت لەجیاتیخوا. ئەگەر بەقسەیان نەکردی پێیان بڵێ ئەی خاوەن کتێبینە، ئێوە شاهید بن ئێمە موسوڵمانین.

پێغەمبەر (ﷺ) دەیەویست تێیان بگەینێ دەسەلآتو سەرداریەتی دەبێ لەدەست خوا بێت، فەرمانڕەوایی لەسەر ئەو زەویە دەبێ بەگوێرەی یاساو فەرمانی خوا بەڕێوە بڕوات، نەک بەئارەزووی چەند پیاوێکی ئاینی کەبەگوێرەی یاساو فەرمانی خوا بەڕێوە بڕوات، نەک بەئارەزووی چەند پیاوێکی ئایینی کەبەگوێرەی زەمانەو بەرژەوەند یاسا دانەنێنو خۆیان کردۆتە جێگری خوا، هەموو کارێکی خواییان خستووتە ژێر فەرمانی خۆیان.

بێگومان هەر یاسایەك مرۆڤ بۆ بەرژەوەندی خۆی دایدەنێ دەبێ لابچێ، ئەولا چوونەش هەر بەقسەو ئامۆژگاری سەرناگرێ، چونکە داگیرکەرانو دەسەلات زەوت کەران بەزەبر سەریان بەخەڵك شۆڕ کردووە هەر بەقسەو ئامۆژگاری وازناێنن، ئەگەر هەر بەقسەو ئامۆژگاری بوایە فەرمانی پێغەمبەران گەلێك ئاسان دەبوو. فەرمانو دەسەلآتی خوا هەر قسەیەکی فەلسەفی نیە، بەڵکو هاوارێکی ڕاستەقینەیە بۆ جولانەوەو کارکردن. یاسای خوا یاسایەك نیە تایبەت بەمیللەتێكو چینێك بێت، یا هەر بۆ ئازاد کردنی عەرەب بێت، خواش هەر خوای عەرەبو موسوڵمانان نیە. بەڵکو خوای هەموو ئادەمیزادو گیان لەبەرو بێ گیانە. ئایینی ئیسلامیش دەیەوێ هەموو ئادەمیزاد بەیەك یاسا بەڕێوەبچنو ڕووبکەنە خوای پەروەردگار. هەر میللەتێك بەیاسای خوا بەڕێوە نەچێت، لەفەرمانو ئاینی خوا دەردەچێت.

﴿ ماوەدان بەموسوڵمانان دەست بکەنەوە ﴾

موسوڵمانان هەتاکو لەمەککە بوون، خوا ماوەی شەڕکردنی پێ نەدابوون، جیهادیان تەنیا نەوەبوو کەلەبەر ئەزیەتو ئازاری قوڕەیشیان خۆڕاگرنو گوێ نەدەنە توانجو گاڵتەو بی ڕێزی. خوا فەرمانی پێدان فەرمووی: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّواْ أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُواْ الصَّلاَةَ وَآتُواْ الزَّكَاةَ﴾[1] واتە: نەتزانیوە کەبەو کەسانە گوتراوە دەستیان لێ هەڵگرن، نوێژو ڕۆژووی خۆتان بکەنو زەکات بدەن.

---

(١) النساء: ٧٧.

ئەو فەرمانەش مەبەستێکی گرنگی هەبوو چونکە عەرەبەکانی نیو دورگە بەگشتی زۆر زاڵم و بێ ئارام و تووڕە و تەنگاو بوون، هەر شتێکی کەدڵیان نەیگرتبایەو یا هەر هاوارێکیان لەسەر کرابایە چوارچاو دەبوون و خۆیان ڕانەدەگرت و هەڵدەچوون. جا بۆیە خوا فەرمانی شەڕی پێ نەدان تاکو لەسەر ئازارو تەشکەنجە خۆگربن. مەبەستیش ئەوە بوو ئارامیان هەبێت و مل کەچ بن بۆ فەرمان. شایانی باسیشە عەرەب هەندێ ڕەوشتی عەشایری وایان لەناو هەبوو وەک خۆ بەگەورە زانین و شەرم بەخۆیی و هەست کردن بە بەرزیەتی و خۆهەڵکێشان بەکردەوە و بەباوو باپیران و بەدەنگ هاتن لەسەر ستەم لێکراوان.

ئەو ڕەوشتانەو خۆڕاگرتنی موسوڵمانان لەسەر ئەو دەردو ئازارو ئەشکەنجەیە وای لکرد قوڕەیشیەکان هەستی بەزەیی و یارمەتیان بۆڵێ بەرامبەر موسوڵمانان، هەروەکو لەکاتی پشت تێکردنە کە دیتمان ئەو جۆرە بەزەییە بوو بەهۆی لابردن و هەڵگرتنی پەیمانەکە.

موسوڵمانیش ئەو کارە مەزنەیان پێ سپێردرابوو وای پێویست دەکرد تەنگاو نەبن، دڵو میشکیان ڕا بێت لەسەر ئارام گرتن بەرامبەر باری ئەو جولانەوە گەورەیە، تاکو توانا پەیدا دەکەن و هەڵیان دەست دەکەوێ. پیاوی وەک (عومەری کوڕی خەتاب) بەو گەرمیەوە و پیاوی وەک (هەمزەی کوڕی عەبدولموتەلیب) بەو تونديەوە، لەهەموو موسوڵمانان خۆڕاگرتر بوون.

ئەگەرچی ناوە ناوی هەندی موسوڵمان تەنگاو دەبوون و هانایان دەبردە بەر پێغەمبەر، تاکو بۆیان لەخوا بپارێتەوە لەو ناخۆشیە ڕزگاریان بێت. لەلایەکی تریش موسوڵمانان لەمەککە هەریەکەیان کوڕی بنەماڵەیەک بوون، لەهەر بنەماڵە یەکێک موسوڵمان ببوو. جا ئەگەر فەرمانی شەڕیان پێ بدرابا، دەبوایە لەناو زۆرترینی ماڵەکانی مەککە شەڕ بەڕپا ببێ، کوڕ لەگەڵ باوک و باوک لەگەڵ کوڕ، ئەوکاتەش خێزان پارچە پارچە دەبوو. بیرویاوەڕی ئیسلامیش بۆیە هات کەهەموو کۆمەڵ بکاتەوە یەک نەک لێکیان بکات. جگە لەوەش ژمارەی موسوڵمانان لەچاو بت پەرستان زۆر کەم بوو، ئەگەر شەڕ لەنێوانیان بقەومابایە موسوڵمانان دەرەقەتیان نەدەهاتن و هەموویان لەناو دەچوون.

بەڵام موسوڵمانان کەچونە مەدینە، کارو هەڵوێست گۆڕا بارێکی تر، موسوڵمانان دەسەڵاتیان پەیدا کرد، کاتی ئەوە هات بەهێزو بەچەک بەرگری لەبیرویاوەڕیان بکەن و ئایینەکەیان بپارێزن. بەوە چەرخی ئارام گرتن و بێ دەسەڵاتی وەرسوڕاو چەرخی دەسکردنەوە دەربڕینی هێزی ئیسلام هاتەکایەوە،

گرنگیش ئەوەیە ئارام گرتن سنووری هەیەو بەتەنیا ئارام گرتن بەتەنیا ئیسلام ناپارێزی. ئەگەر هێزێکی وانەبێت بیانپارێزی لەلایەنگیرانی خراپەو لەزۆرداران. حەقو راستی تەنیا دەمێنێتەوە.

بەربەرەکانی هێزی خراپەو دەست درێژکەر بەدوعاو پاڕانەوەو نوێژو ڕۆژو قسەو دانیشتنی ناو مزگەوتانو میحراب‌و قسەی مالآنو بن دیواران ناکرێو قەلآی زۆردارانیش بەو کردەوانە ناڕوخێ. چونکە ئەو هێزەی لەدەستی خراپەو پیاو خراپانە لەمالآو سامانو دەسەلآتو چەکو گەلێ شتی تری هەلآخەلآتێنەر، قەت بەخۆڕاگرتنو گوێ نەدان ناڕمێ، مرۆڤیش هێزێکی هەیە کەماوەیەکی پێچوو کۆتایی دێت. پێویستە ئامادە بنو بەرگری لەخۆیان بکەنو کەرستەی شەڕو شارەزایی شەڕ پەیدا بکەنو بارودۆخیان ئامادە بێت ئەوجا ماوەیان دەدرێ دەست درێژی لەسەر خۆیان لابەرن. ئەمەش بەهێزی بازوو چەکو باوەڕو پشت بەستن بەخوا دەکرێ، نوێژو ڕۆژو قورئان خوێندنو پاڕانەوە باوەڕ پتەو دەکەنو هەستی دەروون بەتێن دەکەن. دەبێ موسوڵمان دەست بەهەردووکیانەوە بگرن.

بێگومان ئەگەر هێزێك هەبێت پارێزگاری لەموسوڵمانان بکات ئەوجا دەتوانن کاروباری خۆیانو ئەرکی ئاینی خۆیان بەبێ ترس جێبەجێ بکەن. هەروەها ئەگەر یەکێکیش ویستی موسوڵمان، ببێت ترسی ئەوەی نابێ کەسێك ڕێگەی لێ بگرێ یان ئازاری بدات. هەروەکو لەمەککە لەگەلیان دەکرا. ماوەدانەکەش هەر بۆ ئەوەبوو تاکو پارێزگاری لەخۆیان بکەن، نەك لەسەریان پێویست بکرێ، هێرش ببەنە سەریان، هەروەك خوا دەفەرموێ: ﴿أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ﴾[1] واتە: (بەموسوڵمانان ماوەی شەڕدرا بەرامبەر ئەوەی لەمەککە ستەمیان لێ دەکردن، ئازاریان ئەدانو لێیان ئەدانو دەیانکوشتن، خوا توانای هەیە ئەوانە سەر بخات).

بەڵآم بۆ باوەڕان وازیان نەهێنا لەدەست درێژی کردنە سەر موسوڵمانان، بەردەوام شەڕیان لەگەڵ دەکردن. لەبەر ئەوە خوا فەرمانی پێدان ئەوانیش پێویستە شەڕیان لەگەڵ بکەن. نابێ دەستدرێژی بکەن بەو گوێرەی لەقورئان دەفەرموێ: ﴿وَقَاتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلاَ تَعْتَدُواْ إِنَّ اللَّهَ لاَ يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ﴾[2] واتە: شەڕبکەن لەڕێی خوا، لەگەڵ ئەوانەی شەڕتان لەگەڵ دەکەن، دەست درێژی

(١) الحج: ٣٩.

(٢) البقرة: ١٩٠.

مەکەن خوا دەست درێژکەری خۆش ناوێ، ماوەدانیش تەنیا بۆ ئەو جۆرە شەڕەیە کەلەڕێی خوا بێت‌و بۆ خوا بێت‌و هیچ مەبەستێکی تری نەبێت، نەك وەکو ئەو شەڕانەی کەتاکو ئێستا نیستیعماریەکان هەڵی دەگیرسێنن بۆ بازاڕو کەرەستەی خاوو پارەو دەسەلات‌و سامان‌و ناوو ناوبانگ‌و دەست بەسەرداگرتنی چینێك بەسەر چینێکی تر، یا ڕەگەزێك بەسەر ڕەگەزێکی تر.

شەڕەکانی ئیسلام پێی دەڵێن (جیهاد)، تەنیا بۆ ڕێگەی خوا پێویست کران، هەر بۆ بەرزکردنەوەی ناوی خوابوو لەسەر زەوی. تاکو پەیڕەوو پڕۆگرامی خواجێگیربێت‌و مرۆڤ بەژیانێکی پڕ کامەرانی بەڕێوە بچێت. ئەو فەرمانەش بەردەوامەو پێویستە لەسەر هەموو موسوڵمانێك لەهەموو زەمانێك بەرامبەر دەست درێژکەران‌و داگیرکەرانی بێگانە ڕابوەستن‌و قەت مەسڵەت‌و دۆستایەتی داگیرکەرو دەست درێژکەر نابێ بکرێ.

بۆیە هێزە ئاوروپییە داگیرکەرەکان دەزانن، ئەگەر موسوڵمانان بەردەوام پەیوەندی بەفەرمانی خوا بکەن‌و جیهاد بکەن‌و بیروباوەڕی ئیسلام بەزیندویی لەناو دڵیان هەر بمێنێ، هیچ هێزێك ناتوانی بەرامبەر موسوڵمانان بوەستێ، بۆیە بەڕۆژهەڵات ناسەکان (مستشرقین)و بەکرێگیراوان پڕوپاگەندە بەڕپا دەکەن کەئیسلام بەهۆی زەبری شمشێر سەری گرتووە، خەڵکی بەتۆبزی موسوڵمان بوون، ئایینی ئیسلام ئایینێکی ستەمکاریە. گەلێ کەسیش لەخوێندەوارەکان بەبیروباوەڕی ئەو ڕۆژهەڵات ناسانە هەڵخەڵەتاون، دەڵێن چۆن دەبێ ئیسلام شەڕ بکات، بەو ناوە دەڵێن مەسیحیەکان دژی شەڕن‌و ئایینی مەسیحی بەبێ شەڕ هاتۆتە کایەوە.

بەڵام میژووی مەسیحیەکان شاهیدێکی زۆر باشە، لەیەکەم ڕۆژی پەیدابوونی ئایینی مەسیحی هەتاکوو ئیمڕۆش دەبینین هیچ کەنارو قوژبنی سەر ئەو زەویە نەماوە، بەناوی مەسیح خوێنی لێ نەڕژابێ، لەشەڕی چوار میخەکان (الصلیبیون) هەر مەسیحیەکان بوون ئاگرەکەیان هەڵگردو لەشکر لەدوای لەشکریان هێنایە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست‌و داگیریان کردو بەهەزاران موسوڵمانیان کوشت‌و بەسەدان ساڵ مانەوە. پاپایەکان کەخۆیان بەجێگری عیسا دادەنێن لەگەڵ کاردینااڵ‌و پەتریارکەکان ڕەواجیان بۆ ئەو شەڕانە پەیدا کرد، هەموو ئاوروپایان هانداو هێنانیان بۆ ئەو هێرشە گەورەیە.

شەڕەکەشیان بەخەباتێکی پیرۆز دادەنا، ئایا ئەو پاپایانە درۆزنن یا نەزانن بەو داوایەی کەدەیکەن، کەدەڵێن مەسیحیەکان دژی شەڕن، یاخود دەڵێن ئەوکات کاتی تاریکی بوو مەسیحیەت گوناهی نیە.

بەڵام ئەو شەڕە هەتا ئیمڕۆش هەر بەردەوامەو نەپساوەتەوە تەنیا شێوەکەی گۆڕاوە. ئەدی شەڕەکانی جیهانی لەساڵی ١٩١٤و ساڵی ٩٣٩ مەبەملیۆنەها مەسیحی تێدا چوو، ئەوانەی وەك هیتلەرو چەرچڵو قەیسەری روسیو موسولینیو روزفلت مەسیحی نەبوون؟ ئەو سەربازانەی لەو شەڕانە دەکوژرانو ئەو مانو منداڵەی کەبە بۆردومانی فڕۆکە شەڕکەرەکانیان دەکوژران مەسیحی نەبوون، ڕەنگە بڵێین ئەوانە پیاوی سیاسی بوون، بەڵام فەرماندەی لەشکری سوێند خۆرەکانی ئاوروپی (حلفاء) (لوردلنبی) کە لەساڵی ٩١٨ی ز قودسی داگیرکرد گوتی ئیمڕۆکە شەڕی چوار میخە (سەلیبی) تەواو بوو[1] ئەمە وا دەگەیەنێ کەئەو شەڕانەی پێشا کردویانە هەمووی شەڕێکی مەسیحیەت بووە، هەروەها ئەوەش دەگەیەنێ کەجارێکی تر موسوڵمانان ناتوانن سەر ڕاست بکەنەوەو لەوڵاتیان دەربکەن.

(وەهبە زوحەیلی) مەلایەکی ناوداوە لەسوریا، لەگەڵ ڕۆژهەڵات ناسی ئینگلیزی (تەندرسن) لەڕۆژی جومعەی ١٩٦٠/٦/٣ز سەر لەهێواوە یەکتریان دیوە، دەڵێ لەئەندرسنم پرسی بیروباوەڕت چیە لەسەر جیهاد؟ ئەویش تامۆژگاری کردم گوتی جیهاد ئیمڕۆکە وەك پێشوو ئەرکی سەرشانی موسوڵمانان نیە. چونکە وەك دەزانی (فەرمان بەگوێرەی زەمان دەگۆڕێ)، جیهادیش بەپێری من لەگەڵ بارو هەڵوێستی ئێستای دەوڵەتان ڕێك ناکەوێ، چونکە موسوڵمانان پەیوەندییان بەدەوڵەتانی دونیاوە پەیدا کردووەو پەیمانیان لەگەڵ بەستوون، جیهادیش ڕێگەیەکە خەڵك موسوڵمان بکات، سەربەستیو ئازادیو زانایی خەڵك لێناگەڕێ، خەڵك بەتۆبزی بکرێنە ئیسلام[2]. ئەمە بیروباوەڕی هەزاران ڕۆژهەڵات ناسی ئاوروپییە، کەبەو درۆیانە دەیانەوێ خەڵك لەئیسلام بگێڕنەوەو گیانی جیهادیان لەناو دەروونداندا نەهێڵن. شارستانیەتی ئاوروپا کەبەرگێکی مەسیحی لەبەر کردوە، فەرمانڕەوایی هەموو زەوی خستۆتە ژێر دەستی خۆی، ئەوان ئەو هەموو خوێنەی گەلانی جیهان دەڕێژن بەناوی کوژانەوەی شۆڕش لەوولاتانی ژێر دەسەلاتیان چ یەکسەر خۆیان چ بەهۆی نۆکەرەکانیان.

یاخود زۆرجاران ئەو سەرەك دەوڵەتانەی کەبەئارەزووی ئەوان ناجوڵێنەوە شۆڕشێك لەوڵاتەکەی بەهۆی نۆکەرەکانیان بەرپا دەکەنو سەرۆکەکە لەناو دەبەنو بەسەدان ڕۆڵەی ئەو وڵاتانە لەناو دەچن. وا

---

(١) حياة محمد حسنين هيكل ص٢٥٣.

(٢) فقة السيرة النبوية سعيد رمضان بوطي /١٢٨.

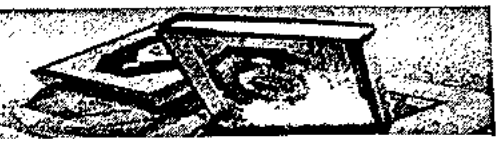

ئیمڕۆکەش واتە ساڵی١٩٩٣ی زایینیە، بەچاوی خۆمان ئەو قەسابخانەیە دەبینین لەتەلەفزیۆنی ئینگلیزی پیشانی ئەدات، وا چەند ساڵێکە بەردەوام سڕبەکانی مەسیحیو کڕۆواتەکانی مەسیحی شەڕی موسوڵمانانی بۆسنە دەکەن. مەترانو قەشەکانی سڕبەکان بەخۆیان دەچن شەڕ دەکەن ئەو موسوڵمانانە بەژنو منداڵ پیرەوە سەر دەبڕن. دانیشتوانی سەدان دێهاتیان لەناو بردو بەهەزاران ژنیشیان بردو فەسادیان کردن[1] و هەموو دەوڵەتە ئاوروپییەکان بەتایبەتی رووس یارمەتی سڕبەکان ئەدەن تاکو (تاتشەری) سەرەک وەزیرانی پێشووی ئینگلیزی هەستی دەروونی بۆیان بزووت گوتی شەرمو حەیا چوونە بۆ ئێمە، لەلایەک دەیانکوژینو لەلایەک بەناوی مرۆڤایەتی نانو خواردەمەنیان بۆ دەنێرین[2].

(دکتۆر کەمال حەمەد بەگ شەقلاوەیی) کە لەساڵی ١٩٩٣ لەسوریە نوێنەری یەکیەتی کوردستان بوو، بۆی گێڕامەوە گوتی چاوم بەسەفیری دەوڵەتی فەرەنسی کەوت، پێم گوت ئێوە بۆچی وا لەموسوڵمانانی بۆسنە دەکەن، خۆ ئەوانە میللەتێکن لەبنەچەکەوە نەژادەی ئاوروپینو ولاّت ولاّتی خۆیانەو لەلا ڕانەهاتوونە ئەو ولاّتە، تەنیا جیاوازیەکەیان هەر ئەوەندەیە پێیان دەڵێن موسوڵمان، سەفیر گوتی ئێمە چۆن لێ دەگەڕێین، دەوڵەتێکی ئیسلام لەناو ئاوروپای مەسیحی هەبێت!

بەڵام مەسیحیەکانی ولاّتانی ئیسلام لەسایەی فەرمانی ئیسلام کەس ناتوانی دەست دڕێژیان بکاتە سەرو بەوپەڕی سەربەخۆییەوە دەژینو رادەبوێرن. ئەگەر ئیسلام بەزەبری چەک خەڵکی موسوڵمان کردبایە، ئێستاکە یەکێکی ناموسوڵمانت لەو لاّتانی ئیسلام نەدەدی.

﴿ هەناردنی کۆمەڵی چەکداران (مەفرەزە) ﴾

مەبەست لەچەکداران لەموسوڵمانان کەپێغەمبەر (ﷺ) دەیناردن بۆ ڕێگاو بانەکان. دوو هۆی سەرەکیش هەبوو، یەکەمیان پێغەمبەر (ﷺ) ویستی ناشکرای بکات کەبارودۆخ گۆڕاوە. موسوڵمانان

---

(١) جێگری سەرەک کۆماری بۆسنە (حاریس سیلادیتش) لەتەلەفزیۆنی ئینگلیزی ئەو قسەی کرد.

(٢) تاتشەر ژنێک بوو لەباری سیاسی زۆر خاوەن بەتوانا بوو، یازدە ساڵ سەرۆکی پارتی موحافیزینو سەرەک وەزیران بوو، تەلەفزیۆنی ئینگلیزی لەرۆژی ١٩٩٣/٣/٥ پیشانیدا ئەو قسەی کرد.

توانایان پەیدا کردووە دەست بکەنەوە بەرامبەر دەست درێژی دوژمن. چونکە دوو ڕووەکانی مەدینەو جوولەکەکانو عارەبە کۆچەرەکانی بیابانی نزیکی مەدینە لەهەڵ دەگەڕان پەلاماریان بدەن.

دووەمیان قورەیشیەکانی مەککە دەستیان بەسەر مااڵو سامانی موسوڵمانانی کۆچ کردوو داگرتبوو، ڕێگەشیان لەموسوڵمانان دەگرتو نەیاندەهێشت لەمەککەوە کۆچ بکەن بۆ مەدینەو نەشیان دەهێشت، کەس موسوڵمان ببێتو هەردەمیش هانی بت پەرستانیان دەدا پەلاماری موسوڵمانان بدەن.

ناشکرایە کەبێ باوەڕان بەزەبری هێز نەبوایە وازیان لەدژایەتی ئیسلام نەدەهێنا، پیاوی نەزانو بێهوش هەر بەترس واز لەخراپە دێنێ. خوا فەرمانی بەموسوڵمانان دا هەروەك لەقورئان دەفەرموێ: ﴿وَأَعِدُّواْ لَهُم مَّا اسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ وَمِن رِّبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدْوَّ اللّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِن دُونِهِمْ لاَ تَعْلَمُونَهُمُ اللّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنفِقُواْ مِن شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنتُمْ لاَ تُظْلَمُونَ﴾[1] واتە: (چەندی لەتواناتاندا هەیە هێزی خۆتانیان لەماڵو چەك و ولاغی سواریان (ئەوکات هەر ولاغ هۆی گواستنەوەو شەڕکردن بوو) بۆ تامادە بکەن، بەهۆی ئەو هێزە دوژمنانی خواو دوژمنانی خۆتان بترسێنن، کەبت پەرستو جوولەکەو دوو ڕووەکانو زۆری تریشن ئێوە نایانناسنو خوا ئەیاننناسی).

ئەوانەش لەهەموو کاتو شوێنێك هەر بەردەوامن، وازیان نەهێناوە. بەتایبەتی دووڕووەکان هەموو کات لەهەموو دوژمنان ترسناکترن، چونکە بەنهێنی کار دەکەن. بەاڵم لەبەر ترسنۆکی ناوێرن خۆیان ناشکرا بکەن. جا ئەگەر ئەو جۆرە هێزە نەبوایە، بەماوەیەکی کەم موسوڵمانانیان لەناو دەبرد. بەتایبەتی عارەبە کۆچەرەکانی بیابان لەو کاتو لەهەموو کاتان زیاتر دوور بوون، لەهەموو سنوورێکی کەخوا بۆ تادەمیزادی داناوە، چونکە ئەانە هەردەم لەسەر تااڵنو جەردەیی و ڕاوو ڕووت دەژیان. خوویان پێوە گرتبوون لێیان ببوە ڕەوشت، دەشترسان پێغەمبەر (ﷺ) دەسەاڵتێکی وا پەیدا بکاتو ڕێگەی جەردەییان لێ بگرێ.

ئیتر پێغەمبەر (ﷺ) کەوتە هەناردنی کۆمەاڵنی چەکداران بۆ ناوچەکانی بیابانو دەوروبەری مەککە بەسەرکردایەتی (هەمزەو حاریسی کوڕانی عەبدولموتەلیب). دوای ئەوانەش پێغەمبەر (ﷺ) چەند کۆمەڵێکی تری یەك لەدوای یەك نارده بیابانی دەوروبەری مەدینە بەسەرکردایەتی (هەمزەی کوڕی عەبدولموتەلیب)و (عوبەیدەی کوڕی حاریس)و (سەعدی کوڕی ئەبی وەقاس). هەروەها پێغەمبەر

(١) ألانفال: ٦٠.

(ﷺ) بەخۆشی چەند جاران بەکۆمەڵێك چەکدارەوە چووە دەرەوەی مەدینە، ئەو کۆمەڵانە چونکە دەست درێژکەر نەبوون، هیچیان تووشی شەڕ نەبوون و گەڕانەوە.

﴿ مەفرەزەکەی (عەبدوڵڵای کوڕی جەحش) ﴾

لەمانگی ڕەجەبی ساڵی دووەمی کۆچی، پێغەمبەر (ﷺ) (عەبدوڵڵای کوڕی جەحش)ی بەکۆمەڵێك چەکدارەوە ناردە دەرەوە، نامەیەکیشی پێداو پێی گوت، ئەو نامەیە تەماشا مەکە تاکو دوو ڕۆژ لەڕێگا دەڕۆی ئەوجا بیخوێنەوە. عەبدوڵڵا دوای دوو ڕۆژ ڕۆیشتن نامەکەی تەماشا کرد، دیتی پێغەمبەر (ﷺ) نووسیویەتی، تاکو (نەخلە) (لەنێوان تایف و مەککەیە) بڕۆ تۆبزیش لەکەس مەکەو هەرچی بەئارەزووی خۆی لەگەڵت هات با بێت، کەگەیشتیە نەخلە لەوێ هەست لەقوڕەیش ڕابگرەو دەنگو باسیانم بۆ بێنەوە، عەبدوڵڵاش کەنامەکەی تەواو خوێندەوە گوتی بەسەر سەرو سەرچاو، ئەوجا ڕووی لەهاوڕێکانی کردو پێی گوتن پێغەمبەر ئەوها دەفەرموێ جا ئەوەی پێی خۆشە بابێت ئەوەی پێی خۆش نیە با بگەڕێتەوە. بەڵام کەس نەگەڕایەوە تەنیا (سەعدی کوڕی ئەبی وەقاس و عەتەبەی کوڕی غەزوان) نەبێت، حوشترەکەی سەعد هەڵاتبوو بەدوایدا دەگەڕان عەبدوڵڵا لەگەڵ هاوڕێکانی ڕۆیشت تاکو گەیشتە (نەخلە)و لەوێ کاروانێکی قوڕەیشیان تێپەڕی. عەبدوڵڵا فەرمانی دایە هاوڕێکانی و هێرشیان بردنە سەرو یەکێکی لێ کوشتن کەناوی (عەمری کوڕی حەزرەمی) بوو، دوو کەسیشی لێ بەدیل گرتنو ئەوانی تریش هەڵاتن. ولاغو کەلوپەلێکی زۆریشی لێ گرتنو ئەوجا گەڕانەوە بۆ مەدینە.

کەپێغەمبەر (ﷺ) چاوی پێیان کەوت پێی ناخۆش بوو، بێ ئەوەی دەست لەدیل و دەست کەوتەکان بدات. فەرمووی من فەرمانی شەڕم پێ نەدابوون. موسوڵمانان بەو قسەیە زۆر دڵ تەنگ بوون، گوتیان لێمان قەوماو تووشی گوناه بووین.

بت پەرستەکانی قوڕەیش ئەو شەڕەیان بەهەلزانی کە لەمانگی ڕەجەبی ڕێزدار کراوە. کەوتنە توانج گرتن لەموسوڵمانان، بۆ ئەوەی دوو دڵی بخەنە ناو جەنگاوەرانی ئیسلام چونکە لەمانگی ڕێزدار شەڕیان کردووە. ئەمەش ڕەوشتی پیاوی بێ باوەڕە، هەرچەندە خۆی ڕێزی هیچ یاساو ڕەوشتێك ناگرێ و باوەڕی پێی نیە، تەنیا ئەگەر زانی سوودو بەرژەوەندی خۆی تێدایەو دەیکاتە بیانوو. خوا لەقورئان

دەفەرموێ: ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِندَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ﴾[1] واتە: موسوڵمانان پرسیاری مانگەکانی ڕێزدارت لێ دەکەن ، ئایا شەڕ لەو مانگانە دروستە؟ پێیان بڵێ شەڕ لەو مانگانە گوناهێکی گەورەیە. بەڵام گوناهی لەو گەورەتر ئەوەیە کەڕێگە لەموسوڵمانان بگرن و نەهێڵن بێنە سەر ئاینی خوا، یان ڕێگەی کەعبەیان لێ بگرن یان لەمەککە دەریان بکەن. ئەوانە گوناهیان گەلێ گەورەترە لەو کوشتارەی کەکردوتانە. ئەگەر ئەو بێ باوەڕانە ئەو شەڕەی عەبدوڵڵاو هاوڕێکانی بەکارێکی گەورە دادەنێن با باش بزانن کردەوەکانی ئەوان بەرامبەر پێغەمبەرو موسوڵمانان گەلێك گەورەترە.

خوا باشی ڕوون کردوتەوە کەبت پەرستان بەهیچ شتێك لەخراپە ناگەڕێنەوە، نە مانگی ڕێزدارو نەشوێنی ڕێزدارو نەیاسای خوا، ئەوان هەردەم دژی موسوڵمانان دەوەستنو شەڕیان لەگەڵ دەکەن، دەیانەوی لەسەر ئەو ئاینە لایان دەن، وەك خوا لەقورئان دەفەرموێ: ﴿ولايزالون يقاتلونكم حَتَّىَ يَرُدُّوكُمْ عَن دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُواْ﴾[2] واتە: ئەو کافرانە بەردەوام شەڕتان لەگەڵ دەکەن تاکو دەتانگێڕنەوە بۆ سەر بت پەرستی و بێ باوەڕی ئەگەر بتوانن.

﴿ شەڕی بەدری پیرۆز ﴾

شەڕی بەدر نموونەیەکە بۆ دەرخستنی هێزی ڕاستی، کەهەردەم بەسەر هێزی چەوتو ستەمکاردا سەردەکەوێ. ئەو شەڕە جیاکەرەوەیەکی وابوو چارەنووسی ئیسلامو موسوڵمانانی دیاری کرد. هەر شەڕی بەدربوو بووە هۆی پەیدا کردنی ورەو ئازایەتی و دڵنیایی و پشت بەستنی موسوڵمانان بەخوا. شەڕی بەدەر دەریخست خاوەن باوەڕان لەگۆڕەپانی جەنگدا باکەمیش بن، توانایان هەیە بەسەر هێزێکی لەخۆیان زۆرترو بەتێنترد سەربکەون!.

هۆی ئەو شەڕەش ئەوەبوو، بت پەرستە قوڕەیشیەکان بەجارێك کەوتنە بەربەرەکانی موسوڵمانەکان

---

(١) البقرة: ٢١٧.

(٢) البقرة: ٢١٧.

هۆزەکانی بیابانیشیان هاندا کەدژ بەپێغەمبەر بوەستن.

ئیتر وایان لێهات بوونە سەرداری هەموو کردەوەیەکی خراپ بەرامبەر موسوڵمانان. هیچ ڕێگەیەکیشیان نەهێشتەوە بۆ ئاسایشو دڵنیایی.

لەپایزی ساڵی دووەمی کۆچی دەنگو باسێك لەمەدینە پەیدا بوو، کاروانێکی قوڕەیشیان بەسەرکردایەتی ئەبو سوفیان لەمەککەوە بەرەو شام دەرچووە، هەواڵ وای گەیاند کە ئەو کاروانە کاروانێکی زۆر گەورەیەو ماڵێکی زۆری هەڵگرتووەو پێك هاتووە لەهەزار حوشتربارو چل کەسیشی لەگەڵدایە بۆ پاریزگاری.

پێغەمبەر (ﷺ) بیری کردەوە، ئەگەر دەست بەسەر ئەو کاروانەدا بگرێ، ئەوا لێدانێکی کاریگەرە بۆ قوڕەیشیەکانو تۆڵەی ئەو هەموو ماڵەش دەکاتەوە کەقوڕەیشیەکان لەمەککە لەموسوڵمانەکانیان گێڕاوەتەوە. پێغەمبەر (ﷺ) بەیارانی گوت (ئەوە کاروانی قوڕەیش لەرێگایە ماڵو سامانێکی زۆری هەڵگرتوە، بۆی دەربچن بەڵکە خوا دەیکاتە دەسکەوتێك بۆ ئێوە. یارانیش بەخێرایی لەگەل پێغەمبەر بۆی دەرچوون، تاکو شوێنێك پێی دەڵێن (عوشەیرە) بەڵام پێی ڕانەگەیشتن، چونکە کاروانەکە دوو ڕۆژ پێشتر تێپەڕی بوو، لەبەر ئەوە پێغەمبەرو یاران ناچاربوون گەڕانەوەو کەوتنە چاوەڕێ کردن تاکو لەشام دەگەڕێتەوە، دووبارە موسوڵمانان کەزانیان ئەبو سوفیان لەشام بەرەو مەککە بەڕێ کەوتەوە، پێغەمبەر (ﷺ) خۆی ئامادە کرد لەگەڵ یاران (ئەسحابەکان) کەبۆیان دەربچێ بێ ئەوەی تۆبزی لەکەس بکات لەگەڵی بچن، بەڵکو خستیە ژێر ئارەزووی خۆیان، یارانیش هەموو وایان مەزەندە کرد کەئەوجارەش هەروەك جارەکانی پێشوو دەردەچنو دەگەڕێنەوە. نەیاندەزانی تووشی ڕۆژێك دەبن لەهەموو ڕۆژانی ئیسلامەتی گرنگترو ترسناکترە، ئەگەر بیانزانیبایە کەسیان دوانەدەکەوتن!.

کاتێك کەهەموو ئامادەبوون. پێغەمبەر (ﷺ) (تەڵحەی کوڕی عوبەیدیلا)و (سەعدی کوڕی زەید)ی لەپێشا نارد سەر ڕێگای کاروانەکە، تاکو پێ بکەون کەی کاروانەکە دەگات، ئەوانیش چوونە شوێنێك پێی دەڵێن (حەوراء)و میوانی پیاوێك بوون کەناوی (کەشدی جوهەنی) بوو لەوێ مانەوە تاکو کاروانەکە تێپەڕی، ئەوجا بەخێرایی گەڕانەوە تاکو بەپێغەمبەر بڵێن، بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) چاوەڕوانی ئەوانی نەکرد مەبادا هەڵ لەدەست بچێت.

لەڕۆژی هەشتی ڕەمەزانی ساڵی دووەمی کۆچی لەگەڵ یاران لەمەدینە دەرچوو، پاش ئەوەی

فەرمانی بە(عەمری کوڕی دایکی مەکتوم)دا پێش نوێژی بۆ موسوڵمانان بکات. ژمارەی نەو موسوڵمانانەی لەگەڵی چوون سێسەدو سێزدەکەس بوو، هەشتاو سێ کەسیان لەکۆچ کردوان بوون، شەستو یەك کەسیشیان ئەوسی بوون، ئەوی تریش خەزرەجی بوون، حەفتا حوشترو دوو ماینیان لەگەل بوو، لەڕێگا نۆبەیان لەسواری دەکرد. پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ (عەلی کوڕی ئەبی تالیب)و (مەرسەدی کوڕی مەرسەدی غەنەوی) حوشترێکیان بەرکەوتبوو. بەپێغەمبەریان گوت تۆ دامەبەزە ئێمە هەر بەپێیان دەڕۆین، ئەویش فەرمووی ئێوە لەمن بەتێنتر نین[1].

(ئەبوبەکر)و (عومەری کوڕی خەتاب)و (عەبدولرەحمانی کوڕی عەوف) حوشترێکیان بەرکەوتبوو. گشتیان لەڕێگا هەستیان ڕاەگرت بزانن کاروانەکە گەیشتۆتە کوێندەر. ئەبو سوفیانیش هەستی بەمەترسی کردبوو، لەهەر شوێنێك بگەیشتبایە هەر کەسێ پرسیاری لێ دەکرد تاکو بزانی ئایا موسوڵمانان نەهاتوونە سەر ڕێگای، دوایی زانی موسوڵمانان هاتوونەتە سەر ڕێگای، هەر بەخێرایی پیاوێکی بەکرێ گرت ناوی (زەمەمی کوڕی عەمری غەفاری) بوو بەپەلە ناردیە مەککە، تاکو قوڕەیش بەهاواریەوە بێنو کاروانەکە ڕزگار بکەن.

زەمەم بەخێرایی ڕۆیشت، کەگەیشتە دۆڵەکەی سەرەوەی مەککە، هەردوو گوێی حوشترەکەی بڕیو لووتی شەق کردو کراسەکەی خۆشی لەپێشو لەپاش هەر زڕاند پاشو پێش سواری حوشترەکەی بوو، بەدەنگێکی بڵند هاواری کرد گوتی ئەی گەلی قوڕەیش مالەکەتان ، موحەممەدو یارانی تووشی کاروانی ئەبو سوفیان بوون، خێرا بگەنە هاواری ناشزانم فریای دەکەون یان نا.

دانیشتوانی مەککە گوێیان لەو هاوارە بوو، پێش هەموویان ئەبو جەهل (عەمری کوڕی هوشام) کەپیاوێکی چاوتیژو زوبان لووس و دەنگ گەورە بوو، هاواری کرد تا خەڵکەکە خۆیان ئامادە بکەنو بەهاواری کاروانەکەوە بچن.

دانیشتوانی مەککە زۆربەیان لەبازرگانی ئەو کاروانە بەشداربوون. لەبەرئەوە پێویستی بەهاواری ئەبو جەهل نەبوو. ئەوەی شایانی باسە زۆربەشیان دوو دڵ بوون، چونکە کردەوەکانی خۆیان دەهاتەوە بەرچاو لەگەڵ موسوڵمانانیان کردبوو، گەلێکیشیان دەیانگوت ئەگەر ئێمە بەهاواری کاروانەکەوە بچین،

(١) فقة السيرة ٢١٤ نەویش لەنیمامی ئەحمەد ژمارە ٣٩٠١ی دەگێڕێتەوە.

دەبێ بەناو هۆزی (کینانە) تێپەڕین، لەوەی بەرەی بەکر کەلەتیرەی کینانەنە دەستمان لێ دەوشێنن.

لەو کاتی (سوراقەی کوڕی مالیکی کوڕی جوعشومی مودلەجی) کەلەسەردارانی بەرەی کینانەبوو، پێی گوتن من نایەڵم لەدواوە بەرەی بەکر دەستان لێ بوەشێنن، بەو قسەیە دڵنیایی پەیدا بوو لەنێوان قوڕەیشیان.

ئیتر هەموو کەوتنە خۆ ئامادەکردنو لەشکرێکیان رێك خستو کەس دوانەکەوت تەنیا نەبولەهەب نەبێت، ئەویش (عاسی کوڕی هوشامی کوڕی موغیرەی) لەشوێنی خۆی هەنارد چونکە قەرزاری بوو. ئومەییەی کوڕی خەلەفەیش کەلەسەردارانی قوڕەیش دەژمێردرا، پیاوێکی پیرو قەڵەو بوو ویستی دوا بکەوێ لەو ترسەی کاتی خۆی پێغەمبەر (ﷺ) پێی گوتبوو بەدەستی موسوڵمانان دەکوژرێێ، ئەویش باوەڕی بەو قسەیە کردبوو لەوساوە ترسی هەر هەبوو، بڕیاری دابوو لەمەککە نەچێتە دەر لەو دەمەشدا لەدەورەی کەعبە دانیشتبوو، (ئەبو جەهل)و (عوقبەی کوڕی باوکی موعەیت) هاتنە لای و مەقارە ئاگرێکیان بۆ هێنا، پڕی سەریان بخوور کردبوو، لەگەڵ کلدانێك لەبەردەمیان داناو گوتیان بۆ خۆت لەبەر ئەو ئاگرە دانیشە خۆت گەرم بکەوەو کل لەچاوت بکە تۆ پیاو نیت، ئەگەر تۆ دوا بکەوی خەڵك دەگەڕێتەوە. ئەویش پێی گوتن خوا ریسواتان بکات. چارەی نەما لەشەرمان هەڵستا چوو باشترین حوشتری کڕیو چووە مالەوە، بەژنەکەی گوت کەلوپەڵ بۆ ڕێك بخە، ژنەکەشی پێی گوت ئەوەت لەبیر کرد کاتی خۆی موحەمەد پێی گوتی؟ ئەویش گوتی نا لەبیرم نەکردوە، دوورو نزیك لەگەڵیان دەڕۆم، لێیان نزیك نابمەوە.

لەشکر بەخۆکەوت، کەس نەما لەسەردارانی قوڕەیش ئامادە نەبێتو یا یەکێك لەجیاتیخۆی نەنێرێ، هەموشیان ئەوەندە ڕا لەخۆو لەخۆبایی بوونو ئەوەندە بەتاوو گەرم بوون، وایان دەزانی کەس نیە لەسەر ئەو زەویە بەرامبەریان بوەستێ، بۆیە خوا لەقورئان باسیان دەکات دەفەرموێ: ﴿وَلاَ تَكُونُواْ كَالَّذِينَ خَرَجُواْ مِن دِيَارِهِم بَطَرًا وَرِئَاء النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللّهِ وَاللّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ * وَإِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لاَ غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَّكُمْ﴾[1] واتە: وەك بێباوەڕانی قوڕەیش مەبن، کەبەلووت بەرزیو لەخۆبایی، بۆ شەڕی بەدەرچوون، جگە لەوەی کەبۆ

(١) الانفال: ٤٧ -٤٨.

پاراستنی مالّەکەیان چوون هێندەش بۆ ناوو ناوبانگ ڕۆیشتن تاکو موسوڵمانان سەرشۆڕ بکەنو عەرەبەکانی بیابان ناویان بەتازابینن‌و لێیان بترسن. ئەوانە ڕێگەیان لەخەڵکی دەگرت موسوڵمان نەبن، خواش ئاگاداڕە بەو کردەوانەیان‌و سزایان ئەدات، ئەوانە کەڕێگەی‌خراپەو بێ باوەڕی‌و شەڕیان گرتووە. شەیتان ئەو ڕێگەیەی بۆ جوان کردوونەو پێیان دەڵێ موحەمەدو یارانی ئیمڕۆکە توانای ئێوەیان نیە. ئێوە بەسەریان زاڵ دەبن، من پشتیوانیتان لێ دەکەمو لەپەنای خۆمتان دەگرم. کەپێغەمبەر(ﷺ) لەگەڵ یاران گەیشتنە شوێنێك پێی دەڵێن (زەفران) لەوێ خستیان، هەر لەوێ هەوالّیان پێگەیشت قوڕەیش لەمەککە بەلەشکرێکی گەورە دەرچوە بۆ پارێزگاری کاروانەکە.

بەدەرچوونی ئەو لەشکرەی قوڕەیش کار گۆڕا بارێکی تر. خوا ویستی تالاّنێك‌و سەرکەوتنێکی گەورەترو کردەوەیەکی پیرۆزو ترو گرینگیتریان پێ بدات، لەوەی کەموسوڵمانان چاوەنواڕیان دەکرد. موسوڵمانان بەتەمای کاروانێکی بازرگانی هاتن‌و کەچی وای لێهات دەبێ بەرەنگاری شەڕێکی پیرۆزبن. چونکە ئەگەر هاتوو کاروانەکەیان دەست بەسەرداگرت، ئەو لەشکرە لێیان ناگەڕێ تاکو مالّەکەیان لێ نەستێنێتەوە، خۆ ئەگەر وازیش بێنن‌و بگەڕێنەوە مەدینە، لەبەر لۆمەی دوو ڕووان‌و جوولەکان‌و قوڕەیشیان ژیانیان گران دەبێ.

پێغەمبەر (ﷺ) هەروەکو ڕەوشتی وابوو.هیچ کارێکی بەبێ ڕاو تەگبیری یاران نەدەکرد، مەگەر شتێکی خوا فەرمانی لەسەر ئەدا ئەو کاتە بێ پرس دەیکرد. لەبەرئەوە ڕووی لەیاران کرد بزانێ چ دەڵێن. یەکەم جار ئەبوبەکری سدیق قسەی باشی کرد، دوایی عومەری کوڕی خەتاب قسەی کرد. ئەوجا (میقدادی کوڕی عەمر) گوتی ئەی پێغەمبەری خوا، بەڕەو پێشەوە بڕۆ بەگوێرەی فەرمانی خوا ئێمە لەگەڵتین ئێمە ئەوەت پێ ناڵێین کەجوولەکە بەموسایان گوت بڕۆح خۆتو خوای خۆت شەڕ بکەن، ئێمە وا لێرە دانیشتووین، ئێمە دەڵێین بڕۆ خۆتو خوای خۆت شەڕ بکەن، ئێمەش لەگەڵ ئێوە شەڕ دەکەین، سوێند بەو خوایە ئەگەر بمانبەی بۆ (بورکی غەماغ) لەیەمەن لەگەڵت دێین. یاران بێ دەنگ بوون یاریدەدەران (الانصار) هیچیان قسەیان نەکرد پێغەمبەریش (ﷺ) مەبەستی خۆی هەبوو، دەیویست بزانی یاریدەدەران چۆن بیر دەکەنەوە، تاکو بزانێ ئایا هەر بەپێی ئەو پەیمانە دەجوولێنەوە لەعەقەبە لەگەڵیان بەستبوو، واتە تەنیا پارێزگاری لەپێغەمبەرو یارانی لەمالّی خۆیان لێ بکەن، هەروەکو لەژنو منداڵیان دەکەن، لەدەرەوە شەری بۆ ناکەن؟ یاخود ئەوانە پەیمانیان لەگەڵ خوا داوە

کەپارێزگاری لەنایینی خوا بکەن. بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) هەر تەماشای کردنو فەرمووی خەڵکینە قسە بکەن، لەو قسەیە (سەعدی کوڕی مەعاز) تێگەیشت کە لەگەڵ ئەوانیەتیو گوتی ئەی پێغەمبەری خوا دەڵێی مەبەستت لەگەڵ ئێمەیە؟ فەرمووی بەڵێ:

سەعد گوتی ئەی پێغەمبەری خوا ئێمە بەتەواویو بەڕاستی باوەڕمان بەتۆ هێناوە، باوەڕمان هەیە ئەوەی کە تۆ هێناوتە تەواوەو ڕاستە، ئێمە پەیمانمان پێداوی گوێگرو مل کەچین. ئێستاش بۆ هەر کوێ دەچی ئێمە لەگەڵتاین کەسمان دواناکەوین، پێشمان ناخۆش نیە بەیانی بەرەنگاری دوژمن ببین، ئێمە لەشەڕ خۆگرین، بەڕاستی بەرەو ڕووی دوژمن دەبینو هەڵنایەین، هومێدەوارین خوا چاوت ڕوون بکاتەوە، بەپیرۆزیو بەرەکەتی خوا لەگەڵ خۆتمان ببە[1]. سەعد خەریك بوو لەقسەکانی ببێتەوە، ڕووی پێغەمبەر (ﷺ) لەخۆشیان گەش بۆوەو ڕووی کردە یاران (ئەسحابەکان) فەرمووی بڕۆن موژدەتان لێ بێت، خوا موژدەی یەك لەو دوانەی پێداوم، یان سەرکەوتن، یان دەسکەوتی کاروان.

ئەوجا نالاّیەکی دایە دەست (مەسعەبی کوڕی عومەیر)، نالاّیەکی ڕەشیشی دایە دەست عەلی کوڕی ئەبی تالیبو یەکێکی تریشی دایە سەعدی کوڕی مەعازو ڕۆیشتن تاکو لە(بەدر) نزیك بوونەوە. لەوێ پێغەمبەر (ﷺ) بەسواری حوشترەکەی لەگەڵ یەکێك لەیاران ڕۆیشت تاکو گەیشتە عارەبێك، لێی پرسی گوتی موحەممەدو یارانیو قورەیش لەکوێن؟ کابرای عارەب گوتی پێتان نالێم هەتا کو پێم نەڵێن ئێوە لەچین؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئەگەر پێمان بڵێی پێت دەڵێین عارەب گوتی یەك بەیەك. ئەوجا گوتی ئەوەی من دەیزانم موحەممەدو یارانی لێرە نزیکنو قورەیشیش لێرەوە نزیکە. دوای ئەوە کابرا لەپێغەمبەری پرسی ئێوە لەچین؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئێمە لەناوین. کابرا گوتی لەچ ناوێك لەناوی عیراق؟!

پێغەمبەر (ﷺ) گەڕایەوە لای یاران، عەلی کوڕی ئەبی تالیب زوبەیری کوڕی عەوامو سەعدی کوڕی ئەبی وەقاسی نارد سەر ئاوی بەدر، تاکو باسی قورەیشیی بۆ بێنن، ئەوانیش کەچوون دوو کەسیان لەسەر ئاوەکە گرت ئاوکێشی لەشکری قورەیشیەکان بوون، هێنانیانەوە لای پێغەمبەر. لەوکاتە پێغەمبەر (ﷺ) نوێژی دەکرد، یاران لێیان پرسین ئەبو سوفیانو کاروانەکەی لەکوێندەرن؟

---

(١) بوخاری: ٧/٢٣٠.

گوتیان نازانین. هەندێکیان لێدانو ئەوجا لێیان پرسینەوە لەشکری قوڕەیش لەکوێیە؟ گوتیان وا لەپشت ئەو گردەنە. وتیان ژمارەیان چەندە؟ گوتیان نازانین، دووبارە لێیان دان ئەوجارە لێیان پرسینەوە ئەبو سوفیان لەکوێندەرە؟ گوتیان هێشتا لەئێوە تێپەڕ نەبووە وازیان لێ هێنان. پێغەمبەر (ﷺ) لەنوێژەکەی بۆوە ، فەرمووی ئەگەر راستتان پێ دەڵێن لێیان نەدەن ، درۆشتان لەگەڵ دەکەن وازیان لێ دەهێنن!. بەخۆی لێی پرسین لەشکری قوڕەیش لەکوێندەرە؟ گوتیان لەدیوی ئەو گردەیە، فەرمووی ژمارەیان چەندە؟ گوتیان زۆرن، فەرموو ڕۆژی چەند سەر حەیوان سەردەبڕن؟ گوتیان هەندە ڕۆژان دە سەر، هەندە ڕۆژانیش نۆ سەر دەبڕن. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ژمارەیان لەنێوان نۆسەد تا نۆسەدو پەنجا کەسە.

دوایی پێغەمبەر (ﷺ) لێی پرسین ئایا لەسەردارانی قوڕەیش کێو کێیان لەگەڵن؟ گوتیان (عوتبە)و (شەیبە) کوڕانی ڕەبیعەو (ئەبولبوختری)و (حەکیمی کوڕی حیزام)و (نۆفەلی کوڕی خووەیلید)و (حاریسی کوڕی عەمری کوڕی نوفەل)و (زەعینەی کوڕی نوفەل)و (نەسری کوڕی حاریس)و (زەمعەی کوڕی ئەسوەد)و (عەمری کوڕی هوشام) واتە (ئەبو جەهل)و (ئومەییەی کوڕی خەلەف)و گەلێکی تریشیان بۆ ژمارد.

پێغەمبەر(ﷺ) ڕووی کردە یاران فەرمووی ئەوا مەککە هەموو جگەرگۆشەکانی ناردوە. یارانیش بۆیان دەرکەوت وا کەوتنە بەرامبەر هێزی دوژمنێکی دڕوندەو ژمارەشیان سێ ئەوەندەی ژمارەی موسوڵمانانە. بۆیە پێویستە بەرامبەر شەڕێکی قورسو گەرم خۆڕاگربن، سەرکەوتنیش بۆ ئەو کەسانەیە باوەڕیان بەخواو ئایینەکەیانە.

پێغەمبەر (ﷺ) (بسبسی کوڕی عەمر)و (عەدی کوڕی زەغبای) نارد، هەست لەلەشکری قوڕەیشیان ڕابگرن، ئەو دووانە چوونە سەرگردێك، دوایی چوونە سەر ئاوی بەدر تاکو کوندەپڕ بکەن، لەسەر ئاوەکە گوێیان لەدوو ژن بوو یەکیان بەیەکیانی دەگوت، بەیانی لەشکری قوڕەیش دێنە ئێرە، منیش کاریان بۆ دەکەمو قەرزەکەت دەدەمەوە. بسبسو عەدی هەردووکیان گەڕانەوە لای پێغەمبەر قسەکەیان بۆ گێڕایەوە.

ئەبو سوفیانیش هاتە سەر ئاوی بەدر تووشی پیاوێك بوو ناوی (مەجدی کوڕی عەمر) بوو لێی پرسی ئایا کەست نەدیوە؟ گوتی کەسم نەدیوە تەنیا دوێنێ دوو سوار هاتنە سەر ئەو گردەی نزیك

ناوەکە، لەوێ دابەزینو دوایی ڕۆیشتن. ئەبو سوفیان چووە شوێنەکەیانن هەندی قشپلی حوشتری دیت. کەقشپلەکانی ورد کرد، دیتی ناوکە خورمای مەدینەی تێدایە، گوتی ئەو حوشترانە ئالیکی مەدینەیان خواردوە. هەر بەخێرایی گەڕایەوە لای کاروانەکەو بەگورجی بەڕێگای نزیک دەریای سووریدا بردو، لەپێغەمبەرو موسوڵمانانی دوورخستەوە، وەڵامیشی بۆ قوڕەیشیەکان نارد ئەوا کاروان لەموسوڵمانان دەرباز بوو پێویست بەشەڕ ناکات بابگەڕێنەوە.

بۆ بەیانی موسوڵمانان بەتەما بوون تووشی کاروانەکە بن، بەڵام کاتێك وەڵامیان پێگەیشت کاروان دەرباز بووەو قوڕەیشیش بەسەرکردایەتی ئەبو جەهل بۆیان دێت، هەندێ لەموسوڵمانان گوتیان ئێمە بۆ کاروان هاتووین، بابگەڕێینەوە پێویست بەشەڕ ناکات. پێغەمبەر (ﷺ) ئەو قسەی زۆر لا ناخۆش بوو. (سەعدی کوڕی عوبادە) گوتی ئەی پێغەمبەری خوا بۆ هەر کوێ دەڕۆی ئێمە لەگەڵتین، (سەعدی کوڕی مەعاز)یش گوتی سوێندم بەوەی ڕۆحی ئێمەی بەدەستە، ئەگەر بۆ دەریاشمان ببەی ئێمە دەچینە ناوی.

پێغەمبەر (ﷺ) بەو قسەیە زۆر دڵ خۆش بوو، خواش فەرمووی: ﴿وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللَّهُ أَن يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ﴾[1] واتە: ئەی موسوڵمانانو پێغەمبەر، خوا بەڵێنی پێتان داوە، کەیەک لەو دووانەتان بخاتە ژێر دەست، یان کاروان یان لەشکر، بەڵام ئێوە پێتان خۆشە ئەوەی شەڕی تێدا نیە ئەوەتان دەست بکەوێ، واتە (کاروانەکە)، خواش دەیەوی ڕاستەقینە بەسەر خراپەدا زاڵ بکاتو ئەو دوژمنانە لەکۆڵ بکاتەوە، ڕەگو ڕیشەی بێ باوەڕان لەبنەوە دەربێنێ.

لەولاشەوە قوڕەیشیەکان هەندێکیان بیریان کردەوە گوتیان، ئەوا کاروانەکە ڕزگار بوو ئێمەش بۆ ڕزگارکردنی کاروان هاتووین، پێویست ناکات شەڕ بکەین بابگەڕێینەوە، بەڵام ئەبو جەهلی لەخۆبایی‌و لووت بڵندو سەرخۆش بەهێزو مال، قیڕاندی‌و گوتی چۆن دەگەڕێینەوە، وەاللە ناگەڕێینەوە تاکو نەچینە سەر ئاوی بەدرو سێ شەوو سێ ڕۆژان لێی ڕانەبوێرین‌و بەرخ سەرنەبڕین‌و بادەنەنۆشین‌و کیژان سەما نەکەن‌و هەموو عەرەبیش ئاهەنگو کردەوەمان نەبینێ. با ئەوە ببێتە ناوێك بۆ ئێمەو خەڵکی لێمان

(١) الانفال: ٧.

بترسێن. ئەبو جەهل وا تێدەگەیشت ئەگەر بەبێ شەڕ بگەڕێنەوە خەڵك بەترسنۆکیان دادەنێن، ئەوانی تریش هەموو چوونە سەر قسەی ئەبو جەهل، چونکە دەترسان بەترسنۆکیان دابنێن، تەنیا بەرەی (زەهرە) نەبێت، (ئەخنەسی کوڕی شورەیق) کەپیاوێکی زۆر بەڕێز بوو لەلایان، پێی گوتن بگەڕێنەوە پێویست بەشەڕ ناکاو کاروان وا ڕزگار بوو، ئەگەر ئەبو جەهل بەترسنۆکیشتان دابنی با ئەو ترسەنۆکیە بۆ من بێت. بەرەی زەهر بەو قسەیە گەڕانەوە، هەروەها (تالێبی کوڕی ئەبو تالێبیش) لەگەڵ هەندێ پیاوانی قوڕەیش توشی دەمەتەقێ هات، پێیان گوت ئێمە دەزانین ئێوە بەرەی هاشیم، دڵتان هەر لەگەڵ موحەمەدە، با لەگەڵ ئێمەش هاتبن بۆ شەڕ، لەبەرئەوە ئەویش لەگەڵ هەندێك گەڕایەوە.

﴿ ئامادەبوون بۆ شەڕ ﴾

موسوڵمانان لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) شەوی جومعە بەرامبەر حەڤدەی ڕەمەزان، بۆ سەر ئاوی بەدرو ڕۆیشتنو لەخوار ئاوەکە دامەزران. (حەببابی کوڕی مونزیر) زۆر شارەزایی لەشوێنو هەڵوێست بوو، هاتە لای پێغەمبەرو پێی گوت، ئەی پێغەمبەری خوا تەو شوێنەی کەلێی دامەرزاین ئایا بەفەرمانی خوایەو نابێ لێی دوابکەوین، یان بەبیری خۆتەو پیلانی شەڕە؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی نەخێر بیری خۆمەو پیلانی شەڕە، حەباب گوتی ئەو شوێنە باش نیە فەرمان بدە با لێرە بگوازینەوە، بچینە نزیکترین شوێن لەئاوەکەو هەموو گۆمیلکەکانیش پڕ بکەینەوە، حەوزێکیش دروست دەکەین پڕی لەئاو دەکەین، ئەوجا شەڕ دەکەین، ئێمە ئاو دەخوێنەوە ئەوان ناگەنە ئاوەکە تاکو ئاو بخۆنەوە.

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی قسەیەکی زۆر باشەو فەرمانیدا گواستیانەوە[1]. پێش ئەوەی بگەنە نیوەشەو حەوزەکەیان تەواو کرد، هەموو ئاوەکانیان کەوتە ژێر دەست، سەعدی کوڕی مەعازیش گوتی ئەی پێغەمبەری خوا، با کەپرێکت بۆ بکەین لەناوی دانیشە، هەندێکیش لەئێمە با لەدەورت بین ئاگاداریت بکەین، ئەوجا ئێمە هێرش دەبەینە سەر دوژمن، ئەگە ڕخوا سەری خستین، ئەوا دەگەینە

(١) فقة السيرة/ ٢٤١ لە ابن هشام دەگێڕێتەوە.

ناوات ئەگەر نا تۆ دەتوانی زوو بەخۆ بکەوی‌و بگەیەوە یارانی مەدینە. چونکە گەلێکی لەنێمە چاکترو دڵسۆزتر بەجێماون، پارێزگاریت لێ دەکەن‌و خەباتت لەگەڵ دەکەن[1]. پێغەمبەر (ﷺ) زۆر سوپاسی سەعدی کردو دوعای بۆ کرد. کەپرەکەیان بۆ تەواو کرد. ئەو شەوە بەهێمنایی ڕایان بوارد هەموو دڵیان دامەزراو، ڕێژنە بارانێکی باشیش باری ئاو لەهەموو شوێنان ڕۆیشت، خۆ لەپۆتی زەویەکەی تەڕو تۆندو کردەوە. خۆیان شوشتو بەیانیش کزە بایەکی فێنکی هەڵکرد، دڵیان فێنک بۆوە، هەندێکیان خەو لێ کەوت، هەروەک خوا دەفەرموێ: ﴿إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِّنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُم مِّن السَّمَاءِ مَاءً لِّيُطَهِّرَكُم بِهِ وَيُذْهِبَ عَنكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الأَقْدَامَ﴾[2] واتە: خوا خەوی بەسەر داهێنان بۆ (ئەوەی دڵنیاییتان بەسەردا بێت لەو شوێنەی کەشوێنی ترسە بارانی بۆ باراندن لەو شوێنە بێ بارانو بی ئاوە، تاکو خۆتان پاك بکەنەوە لەپیسی شەیتان خۆتان بشۆنو دڵو دەروونتان تۆندبێت، باوەڕتان بەخۆتان هەبێتو چوستو چالاك بن، قاچی خۆتانو وڵاغەکانتان لەڕۆیشتن بچەسپێ) بەڵام ئەو بارانە بۆ قوڕەیشیەکان بووە بەڵاو سەر ئێشە، چونکە زەویەکەیان لێ بوە قوورو چڵپاو هەموو کەوتنە ناوی، گەلێ کەڵو پەڵو خواردنیشیان بەو بارانە لێ خراپو خەسار بوو.

بەیانی پێغەمبەر (ﷺ) ڕێزی موسوڵمانانی ڕێکخست، دەهاتو دەچۆ لەناویان، ئامۆژگاری دەکردنو هانی ئەدان، بۆ ئەو کارە پیرۆزەو گەورەیە، دەیفەرموو هەرکەسێ بکوژرێ شەهیدەو پاداشی بەهەشتە، یارانیش بەدڵێکی پڕ سۆزەوە گوێگر بوون. لەو کاتەدا بەلای (سەودای کوڕی غەزیە)دا تێپەڕی، زۆر لەریز دەرچوو بوو پاڵی پێوەنا فەرموی سەواد ڕێك ڕاوەستە. سەواد گوتی ئەی پێغەمبەری خوا زگم هێشا، مافی ئەوەم هەیە تۆڵەت لێبکەمەوە، پێغەمبەریش (ﷺ) زگی خۆی بۆ دەرخست فەرمووی وەرە تۆڵەی خۆت بکەوە. سەواد خێرا زگی پێغەمبەری ماچ کرد. پێغەمبەر (ﷺ)

---

(١) لێرەدا خۆشەویستی‌و دڵسۆزی یارانی پێغەمبەر دەردەکەوێ چەندیان دڵ بەپێغەمبەرەوە بوو، باوەڕیشیان چەند بەتێن بوو، لەگەڵ ئەوەی کەدەیانزانی قوڕەیش چەند بەتێنەو چەند زۆریشن، ئامادەیەکی چاکیان پێشاندا بۆ شەڕێکی وا، کەشەڕی مان‌و نەمان بوو. ئومێد بڕاشبوون کەمالو سامانیان دەست بکەوێ تاکو بڵێی بۆ دەسکەوت شەڕ بکەن. ئەوەندەش هوشیار بوون هەموو پێویستیەکیان لێك دایەوەو جێبەجێیان کرد. سەرکەوتن‌و ژێر کەوتن‌و گەڕانەوەی پێغەمبەریشیان لێك دایەوە. ڕێگایان بۆ دیارکرد تاکو بەسەلامەتی دوای شکست بگەڕێتەوە.

(٢) الانفال: ١١.

فەرمووی سەواد بۆ وات کرد. گوتی ئەی پێغەمبەری خوا ویستم دواکات لەژیانم ئەوە بێ کەدەمم زیارەتی پێستت بکا[1]. پێغەمبەر (ﷺ) شۆێنی هێرشو پاراستنو دەست وەشاندنی بۆ دیارکردن، هەر لەوێ دەست نیشانی شۆێنی کوشتنی سەرۆکەکانی قوڕەیشی بۆ کردن، فەرمووی فلان لێرە دەکوژرێو فلان لێرە دەکوژرێ[2] (دواییش هەروەکو فەرمووی هەمووی لەهەمان شۆێن کوژران!).

ئەوجا گەڕایەوە ناو کەپرەکەیو کەوتە پاڕانەوە لەبەر خوا. ئەوەندە بەدڵسۆزی دەپاڕایەوەو دەستی هەڵدەبڕی تاکو عەبایەکەی سەرشانی دامالاّ، ئەبوبەکری سدیق کەهەردەم بەخۆیو بەشمشێرەوە لەدەوری بوو، عەباکەی بۆ هەڵگرتەوە خسیتە سەرشانی پێی گوت، سوێندم بەوەی رۆحی منی بەدەستە خوا بەڵێنەکەی دێنێتەجێ[3] (هەربۆیەش عەلی کوڕی تالّیب گوتویەتی سەعاتێك لەژیانی ئەبوبەکر پڕ بەپڕی زەوی دێنێ، لەهەموو کەس نازاتربوو)[4].

پێغەمبەر (ﷺ) زۆر بەدڵسۆزی دەپاڕایەوە، ئەوەندە مل کەچ بو هەموو سەرکەوتنێکێ هەر لەلایەن خوا دەزانی. هەرئەوەش بووە مایەی سەرکەوتنی، بەڵام قوڕەیشە بی باوەڕەکان بەپێچەوانە بوون، ئەوان لەخۆبایی بوون لەباتی پاڕانەوە لەخوا بادەیان دەخواردەوەو گۆرانیان دەگوت، ئافرەت سەمایان بۆ دەکردن، وایان مەزەندە دەکرد کەبەهەموو جۆرێك بەسەر پێغەمبەردا زاڵ دەبن. پیاوێك ناوی (خوفافی کوڕی ئەیمای غەفاری) بوو، هەندی بەرخی بەکوڕەکەی بۆ هەناردن، ڕاشیسپارد کەبەقوڕەیشیەکان بڵێ، ئەگەر چەكو پیاویان پێویستە بۆیان بنێرم.

قوڕەیشیەکانیش بەکوڕەکەیان گوتبوو، ئەوا باوکت چاکەی خۆی کرد. ئەگەر شەڕەکەیان لەگەڵ موحەمەد بێت کەسمان پێناوێ خۆمان زۆرین هەر سەردەکەوین. ئەگەر شەڕەکەشمان لەگەڵ خوا بێت وەك موحەمەد دەڵێ ئەوا کەس توانای خوای نیەو بازۆریش بین.

قوڕەیشیەکان ئامادە بوونو لەموسوڵمانان نزیك بوونەوە، بەڵام لەپێشا (عومەری کوڕی وەهەبی غەفار)یان نارد تاکو بزانن موسوڵمانان ژمارەیان چەندە. ئەویش ڕۆیشتو دوور بەدووری لەدەورەیان

---

١) فقه السنة ٤٥٧/١.

٢) سبل الهدى والرشاد ٣١/٤ لەموسلیم ٢٢٠٣/٤ی دەگێڕێتەوە.

٣) فقه السيرة لاپەڕە ٢٤٣ مسلم /١٤٨ و نیمام احمد ژمارە ١٦٧٣ دەگێڕێتەوە.

٤) السيرة ابن كثير ٤٥٨/١.

سوڕا، هاتەوە لایان پێی گوتن ژمارەیان سێسەد کەس کەمتر وەیا زیاترن. هیچ سەنگەرو شوێنی قایمیان نیە خۆیان تێدا بپارێزن، هەموویان لەو گۆڕەن. بەڵام با پێتان بڵێم مردنی لەدوایە، ئەوانە لەشمشێرەکەیان زیاتر هیچ پارێزگایەکیان نیە، تاکو هەریەکەیان یەکێك نەکوژن ناکوژرێن، ئەوجا باش بیربکەنەوە[1].

هەندێ لەپیاوانی بیر تیژ گوتیان ئەگەر لەو شەڕە زۆرمان بەدەستی موسوڵمانان کوژراین، هەموومان هەڵبژاردەی قوڕەیشین، مەککە ئەو پایەو شوێنەی نامێنێ. لەبەرئەوە (حەکیمی کوڕی حوزام) چووە لای (عوتبەی کوڕی ڕەبیعە)و پێی گوت، تۆ پیاوێکی گەورەی مەککەیی و قسەشت دەڕوات، بۆچی شتێك ناکەی تاکو دونیا ماوە ناوت بەچاکە بیت. گوتی چیە؟ حەکیم گوتی ئەگەر تۆڵە بدەیتە (عامیری کوڕی حەزرەمی) لەجێی کوشتنی براکەیو ئەو مامۆی لەلایەن عەبدوڵڵای کوڕی جەحشو موسوڵمانان بردراوە، تۆ بیدەیتەوە ئەو شەڕەی ئێستاکە ڕوونادات.

عوتبە لەشوێن خۆی راست بۆوە، ڕووی لەقوڕەیشیەکان کردو گوتی ئەی گەلی قوڕەیش، ئێمە ئەگەر شەڕ لەگەڵ موحەمەد بکەین، شتێکی واناکەین ببێتە شایانی باس کردن، خۆ ئەگەر بەسەریاندا زاڵ بووین هەتایێ، یەك تەماشای یەك دەکات، یا ئامۆزای کوشتووە یاکوڕی خاڵی یا یەکێکی تری لەهۆزەکەی کوشتووە، لەبەر ئەوە بائێمە بگەڕێینەوەو لەموحەمەدو هۆزەکانی بیابانی دەوروبەری بگەڕێین. ئەگەر ئەو هۆزانە بەسەریدا زاڵ بوون، ئەوە ئاواتی ئێمە دێتە دی، ئەگەر نا خۆمان تووشی ناخۆشی ناکەین. لەهەمان کاتیش حەکیم چووە لای ئەبو جەهل کە لەوکاتەدا خۆی ئامادە دەکرد، پێی گوت ئەی باوکی حەکەم، عوتبە بۆ کارێکی ئەوها منی ناردۆتە لای تۆ. ئەبو جەهل کەگوێی لەقسەکە بوو ئاگری تووڕەیی هەڵستا، گوتی دیارە عوتبە لەوەتی چاوی بەمحەمەدو یارانی کەوتوە لەترسان زراوی ڕژاوە، نەخێر ناگەڕێینەوە. ئەبو جەهل بەخێرایی ناردیە لای عامیری حەزرەمیو پێی گوت ئەوە لایەنگیرەکەت دەیەوێ خەڵکەکە بگێڕێتەوە، هەڵسە هاوارێك بۆ تۆڵەستاندنەوەی براکەت بکە، عامیریش بەخێرایی راست بۆوە هاواری کرد گوتی (عومەرم ڕۆ عومەرم ڕۆ). بەو هاوارە خوێن گەرمی هەموویان داگرت، ناچار کەوتنە ئامادەیی شەڕ کردن، عوتبەش کەقسەکەی بیستەوە گوتی ئەبو جەهل

(١) السيرة النبوية ابن كثير ٤٥٦/١ لە إبن اسحاق دەگێڕێتەوە.

زراوی ڕژاوە، بەیانی ناشکرا دەبێت کامەمان دەمارمان شل بژوە.

قوڕەیش بەڕی کەوتن، چوون بەرامبەر موسوڵمانان وەستان. لەو کاتەدا پێغەمبەر (ﷺ) کەوتە پاڕانەوە لەبەر خوا، گوتی ئەی خوایە ئەوا قوڕەیش بەلووت بەرزیو خۆبادانو فیزەوە هاتن ڕکابەری تۆ دەکەنو پێغەمبەری تۆ بەدرۆ بخەنەوە، ئەی خوایە بەڵێنی خۆتمان بۆ بەجێ بگەینە، هەروەها فەرمووی ﴿ ان تهلك هذه العصابة فانك لن تعبد في الارض﴾[1] واتە: ئەی خوایە ئەگەر ئەو کۆمەڵەی موسوڵمانان بفەوتێنی، تۆ لەسەر زەوی ناپەرسترێی. پێغەمبەر (ﷺ) بەگورجی هاتەوە لای یاران فەرموویکەس هێرش نەبا تاکو پێتان دەڵێم، ئەگەر هاتیشنو دەورەیان دایین یتربارانیان بکەنو مەشهێڵن تیرتان لێ ببڕێو تیریش بەخەسار مەدەن[2].

فەرمانیشی پێدان کەبەوشەی (أحد أحد)خۆیان بۆ یەکتر دەربخەن. ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) بەگوێرەی فەرمانی خوا کەوتە هاندانیانو بەرزکردنەوەی وڕەیان. خوافەرمانی پێدا فەرمووی ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ يَغْلِبُواْ أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لاَّ يَفْقَهُونَ﴾[3].

واتە: ئەی پێغەمبەری خوا باوەڕداران هان بدە بۆ شەڕکردن لەدژی بێ باوەڕان، ئەگەر ئێوە بیست کەسی خۆگر بنو ئارامتان هەبێو نەبەبەز بن، دەرەقەتی دوو سەد کەسی بێ باوەڕ دێنو بەسەریان دا زاڵ دەبن، ئەگەر ئێوە سەد کەس بن، دەرەقەتی هەزار کەسی بێ باوەڕ دێن. چونکە ئەوانە هۆزێکن ناتێگەیشتوونو نەفامن (واتە یەك بەدەیەو دەبێ یەکێك خۆی لەبەر دەکەس رابگرێو نەبەزێ، دوایی کەخوا ژمارەی موسوڵمانانی زۆر کرد، کردیە یەك بەدوو). بەو هاندانەی پێغەمبەر (ﷺ) توانایان بەتێن بوو لەکوژران بێ باك بوونو بەپیریەوە دەچوون، ناواتیان بوو شەهادەتیان بەرکەوێ.

هەردوو لەشکر کەوتنە بەرامبەر یەکتری. (ئەسوەدی کوڕی عەبدولئەسەد) لەناو قوڕەیشیان

---

(١) خوا تەڵەزگەو ترسی دروست کردووە، هەمرو مرۆڤێك بێهێزە بەرامبەری، لەو کاتەشدا دەبێ هاوار بکاتە خوا داوای یارمەتی لێ بکات، نابێ لەبیری بکات کەنەوەش نیشانەی خواناسینە. ئەوانەی لەو کاتانە لەبەر خوا ناپاڕێنەوە بێ باوەڕن.

(٢) فتح الباری ٣٢٨٩/٧. ئیمڕۆ کەپێویستە پیاوی شەڕکەر نەهێڵی فیشەکی لێبڕێو فیشەکیش بەبێباکی نەهاوێ، بەڵکو باش سەرنج بدات نەوجا تفەنگ باوێت.

(٣) الانفال: ٦٤.

هێرشی هێنا سوێندی خوارد گوتی، تاکو لەناوی حەوزەکە نەخۆمەوە، یا حەوزەکە تێک نەدەم ناگەڕێمەوە، (هەمزەی کوڕی عەبدولموتەلیب) بەرەنگاری بوو شمشێرێکی لەقاچی دا نیوەی قاچی پەڕاند، لەسەر ئەو حاڵەش هێشتا بەگاگۆلکە ڕۆیشت، هەمزە لێی نەگەڕا تاکو کوشتی. ئەوجا بت پەرستان (عوتبەو شەیبە)ی کوڕانی ڕەبیعە، لەگەڵ (وەلیدی کوڕی عوتبە) هاتنە مەیدانو خۆیان دەرخستو داوایان کرد کەسێك لەموسوڵمانان خۆی دەربخاتو بەرەو ڕوویان بێت، چەند لاوێکی مەدینەیی، لەوانە (عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحە) بۆیان دەرچوون. کەناسینیان پێیان گوتن ئێوە پیاوی بەڕێزن، بەڵام ئێمە کارمان بەئێوە نیە، ئێمە هۆزی خۆمان مەبەستە. یەکیان هاواری کرد گوتی ئەی موحەممەد تۆ هاوتای خۆمان بۆ بنێرە لەهۆزی خۆمان بێت. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانیدایە (هەمزەی مامی)و (عەلی کوڕی ئەبی تالێب)و (عوبەیدەی کوڕی حاریسی کوڕی عەبدولموتەلێب). کەهەرسێکیان نزیکترین کەسی خۆی بوون. بۆیان دەرچوون، کەخۆیان بۆ دەرخستن، بت پەرستان گوتیان ئێوە هاوتای بەڕێزن. هەمزە لەگەڵ شەیبە، عەلی لەگەڵ وەلید بەرەنگاری یەك بوون، ماوەی وەلیدو شەیبەیان نەدا کوشتنیان عوبەیدەش لەگەڵ عوتبە شەڕیان کرد، بەڵام هەمزەو عەلی گەڕانەوە سەریانو عوتبەیان تەواو کرد. عوبەیدەشیان بردەوە لای پێغەمبەر زۆری نەبرد عوبەیدە کۆچی دوایی کرد. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی شاهیدی ئەدەم تۆ شەهیدی[1].

پاش ئەوە هەردوو لەشکر تاویان دا یەکتر. موسوڵمانان ورەیان ئەوەندە بەتێن بوو، وەك هەڵۆ تاویان دەدایە بت پەرستان. پێغەمبەریش (ﷺ) لەناو کەپرەکە نوێژی دەکرد، کاتێك بۆرزا، لەناکاو ڕاپەڕی بەئەبوبەکری سدیقی گوت: موژدەت لێبێ خوا سەری خستین[2] فریشتەکان بەسەرکردایەتی جوبرەئیل وا هاتن بۆ یارمەتیمان. خوا لەقورئان باسی دەکات دەفەرموێ: ﴿إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُم بِأَلْفٍ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلاَّ بُشْرَى وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلاَّ مِنْ عِندِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾[3] واتە: بەبیرتان بێت کەداوای یارمەتیتان لەخوا دەکرد بۆ سەرکەوتن بەسەر بت پەرستان، یارمەتیم دان بەهەزار فریشتە، یەك لەدوای یەك دەهاتن ئەو

(١) ابن كثير ١/٤٦٠ كەلەئیمەی شافیعی دەگێڕێتەوە.
(٢) بوخاری ٥/١٤.
(٣) الانفال ٩-١٠.

یارمەتیەش موژدەیەك بوو بۆ سەرکەوتنیان‌و بۆ ئەوەی دڵنیا بن کەسەرکەوتن هەر لەلایەن خواوەیە، خوا خاوەن توانایە‌و هەموو شتێك بەڕێك‌و پێکی ئەنجام دەدات. ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) چووە ناو شەڕەکە‌و مستەخۆڵێکی هەڵداو فووێکی لێکرد فەرمووی (شاهت الوجوه) واتە: هەموویان ڕوو ڕەش بوون.

بت پەرستان کەسیان نەما خۆڵی نەچێتە ناو چاوو سەری لێ نەشێوێ، دوای ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) کەوتەوە هاندانی موسوڵمانان‌و فەرمووی سوێندم بەوەی، منی بەدەستە هەر کەسی بەچاکی شەڕ بکات‌و شەهید ببێ جێگای بەهەشتە. لەوکاتە (عومەیری کوڕی حەمام) چەند دەنکە خورمایەکی بەدەستەوە بوو کەگوێی لەو قسەیە بوو، گوتی هەی هەی من چیم ماوە بۆ بەهەشت، تەنیا ماوەی خواردنی ئەو چەند دەنکە خورمایە نەبێت، تا تەواوی دەکەم ماوەیەکی زۆرە، بەخێرایی فڕێیداو دەستی دایە شمشێرەکەی‌و تاوی دایە لەشکری کافران‌و کەوتە شەڕکردن تاکو شەهید کرا[1]. (عەوفی کوڕی حاریس) بەپێغەمبەری گوت: خوا چ شتێکی زۆر پێخۆشە؟ پیغەمبەر (ﷺ) فەرمووی بەسووکی چەنگت لەدوژمن گیر بکەی ئەویش تاوی دایە شمشێرەکەی، کەوتە شەڕکردن دەستی باش لەدوژمن دەوەشاند تاکو شەهید کرا[2].

شەڕ گەرم بوو، موسوڵمانان هەموو بەوشەی (أحد أحد) تاویان دەدایە دوژمن، بوو بەڕۆژی واوەیلا، کەس ئاگای لەکەس نەما، تۆز بەری ئاسمانی گرت، بریسك‌و بریقەی شمشێران‌و نەعرەتەی یارانی پێغەمبەر (ﷺ) بە(الله اکبر) قوڕەیشیەکانیان شپرزە کردو سەریان لێ شێواندن. خوا ترسێکی وای هاوێشتە ناو دڵی قوڕەیشیەکان، هەرکەسە بووە کوڕی باوکی خۆی، خۆیان لەبەر زەبری موسوڵمانان‌و فریشتان ڕانەگرت!، پشتیان داو دەستیان کرد بەهەڵاتن‌و خۆ بەدەستەوەدان. ئەبو جەهل هاواری کرد کۆڵ مەدەن، سوێندم بەلات‌و عوززا، هەموویان بەدیل دەگرین‌و پەتیان لەمل دەکەین. بەڵام قسەکانی بێ سود بوو کەس خۆی ڕانەگرت، (نوفەلی کوڕی موعاویەی دیلی) دەگێڕێتەوە دەڵێ ئێمە لەڕۆژی بەدر بۆیە بەزین، چونکە ترسێکی وامان بەسەرداهات، هەموو دڵە کوتکەمان پێوەنووسا

(١) مسلم ٤٥٧٦ ابن كثير ٤٦٤/١ وحاكم ٤٢٣/٣.

(٢) سەحیحی بوخاری دار النشر ریاض، ل٨٣٣ ژمارە ٤٠٤٦.

گوێمان لەدەنگی دڵمان دەبوو دەتگوت ورتکە بەرد بەتەشت دەکەوێ[1] هێزی فریشتانیش زۆر ئاشکرا بوو لەموسوڵمانان. (عەبدوڵڵای کوڕی عەببباس) دەگێڕێتەوە دەڵێ، موسوڵمانان دەیانگوت ئێمە بەدوای گەلێ لەقوڕەیشیەکان دەکەوتین، بەڵام پێش ئەوەی شمشێری ئێمەی بگاتێ دەکەوتنە سەر زەوی و دەکوژران، یەکێك لەیاریدەدەران عەببباسی مامی پێغەمبەری بەدیل گرت، هێنایە لای پێغەمبەر. عەببباس گوتی ئەوە منی بەدیل نەگرتوە، یەکێکی تر منی بەدیل گرتوە، پیاوێکی پرچ درێژو بەرگ سپی بوو، سواری ماینەکی بەڵەك بوو، دەمو چاوی لەهەموان جوانتر بوو، ئێستا لەناو ئەو خەڵکەی نابینم! کابرای یاریدەدەر گوتی، نەخێر من بەدیلم گرتووە، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی بێ دەنگ بە، خوا بەهۆی فریشتانەوە یارمەتی داوی[2].

ئەوجا قوڕەیشیەکان بەتەواوی لەگۆڕەپانی شەڕ نەمان، ئەوەی کوژراو ئەوەی بەدیل گیراو ئەوەی هەڵات، پێغەمبەر (ﷺ) گەڕایەوە ناو کەپرەکەی و بەیارانی گوت (دەزانم هەندێ لەپیاوانی بەرەی هاشیمو گەلێکی تریش، قوڕەیش بەتۆبزی هێناویانن بۆ شەڕکردن و پێویستیشیان پێیان نەبوە، ئەگەر تووشیان بوون مەیانکوژن، چونکە ئەوانە خاوەن چاکەنە لەسەر ئێمە، بۆ نمونە یەکێکی وەك (ئەبولبەختەری) لەکاتی پشت تێکردنەکە، پەیمانەکەی لەکەعبە کردەوەو دڕاندی قەتیش ئەو ئازاری موسوڵمانی نەدابوو. هەروەها یەکێکی وەك عەباسی کوڕی عەبدوڵموتەلیب هەردەم یاریدەدەرێکی باش بوو بۆ موسوڵمانان و پشتیوانێکی گەورە بوو بۆ پێغەمبەر لەمەککە.

بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) ئەو چاکەیەی لەچاوما بوو، چاکەی لەبیری نەدەکرد، خزمایەتی و هۆزایەتی و تیرەپەرستی کاری تێ نەدەکرد، فەرمانی خوای لەهەموو شتێك لەلا گەورەتربوو، بەڵام هەندێ کەس خزمایەتیکاری تێدەکات، ئەگەر خزمی خراپیشی هەبێ لەسەری دێتەوە لام، یەکێکی وەك ئەبو حوزەیفەی کوڕی ڕەبیعە کەیەکێك بوو لەموسوڵمانان، براکانی لەو شەڕە کوژرا بوون بیستی پێغەمبەر دەرحەقی ئەوانە وای فەرمووە، گوتی ئێمە باوك و کوڕو برامان بکوژرێن و وازیش لەیەکێکی وەك عەباس بێنین، وەڵا ئەگەر تووشی دەبم شمشێرەکەمی بەهەناوی دادەکەم، ئەو قسەیە گەیشتەوە

---

(١) ابن كثير ١/٤٧٠.

(٢) ابن كثير ١/٦٥ لەنیمام ئەحمەد نەگێڕێتەوە.

پێغەمبەر ئەویش بەعومەری کوڕی خەتابی گوت ئەی باوکی (حەفسە).

(عومەر) دەڵێ یەکەم جار بوو پێغەمبەر (ﷺ) بەو ناوە بانگم بکات، گوتی چۆن دەبێ مامی پێغەمبەر لەسەر ئەو هەموو چاکەی لەتەنگاوەو شێنەیی لەگەڵ ئێمەی کردوە بەشمشێر لێی بدرێ. عومەریش پێی گوت ئەی پێغەمبەری خوا لێم گەڕێ تاکو سەری بپەڕێنم دیارە ئەوە دوو ڕووە. ئەبو حوزەیفە دەڵێ لەو ڕۆژەوە لەخۆم دەترسام کەخوا بەدوو ڕووم دابنێ، گوتم مەگەر شەهید ببم، ئەوجا خوا لێم خۆش ببێ. واش ڕێك کەوت لەشەڕی یەمامە شەهید کرا.

﴿ کوشتنی ئەبو جەهل و ئومەییەی کوڕی خەلەف ﴾

عەبدولڕەحمانی کوڕی عەوف دەگێڕێتەوەو دەڵێ: من لەگەڵ (ئومەییەی کوڕی خەلەف) کاتی خۆی لەمەککە دۆست بووین، لەپێش ئەوەی ئیسلام ببم ناوم (عەبدو عومەر) بوو، پێغەمبەر (ﷺ) ناوی لێنام عەبدولڕەحمان. ڕۆژێك ئومەییە بانگی کردم عەبدو عومەر، منیش گوتم پێغەمبەر (ﷺ) ناوی لێناوم عەبدولڕەحمان، گوتی من ڕەحمان ناناسم، هەر پێت دەڵێم عەبدولئیلا.

لەکات شەڕی بەدر قوڕەیش هەڵاتن. ئێمە کەوتینە دوویان، خەریك بووم چەکم کۆدەکردەوە، دیتم ئومەییە لەگەڵ کوڕەکەی دانیشتووەو هێزی لێ بڕاوە. بانگی کردم گوتی عەبدولئیلا، وەرە من لەچەك و زرێ چاکترم، منیش گوتم بەڵێ، چەك و زرێیەکەم فڕێداوە بەلایەوە چووم و گوتی چ ڕۆژم وەك ئیمڕۆ نەدیوە، گوتی نایا پێویستیتان بەشیر نیە؟ واتە هەندی جوشتری شیردارتان بدەمێ. منیش دەستم گرت و کەوتینە ڕێ بچینە لای پێغەمبەر.

بەڵام لەڕێگا تووشی بیلالی حەبەشی بووین، کەبیلال چاوی بەئومەییە کەوت، ئەو ڕۆژەی هاتەوە بیر کەبەقرچەی گەرما لەنیوەڕۆی هاوینی مەککە ئومەییە لەسەر لیم و خۆڵ دڕێژی دەکردو بەردی لەسەر سینگی دادەنا.

بیلال هاواری دەکرد گوتی ئەوە ئومەییەیە سەرۆکی بێباوەڕو بی ئایینان، بەپرتاو هێرشی هێناو

گوتی (رزگارم نەبێت ئەگەر رزگارت ببێ) [1] (جا وەرە ستەمکار بکەوێتە بەردەستی ستەم لێ کراو دەبێ چی پێبکات!). عەبدوڵڕەحمان دەڵێ، گوتم بیلال نەکەی ئەوە دیلی منە. بەڵام بیلال وازی نەهێنا هەر لەدەورەمان سووڕاو شمشێرەکەی هەڵدەسووڕاندو هاواری دەکرد، تاکو وای لێهات خەڵکێکی زۆرمان لێ کۆبۆوەو هێرشیان هێنا، چارەم نەما خۆم بەسەردا هەڵکێشا، بەڵام کەڵکی نەگرتن ئەوان لەتەنیشتەوە دایانە بەرنوکە شمشێران. بیلال هەر لێی دەداو دەیگوت (أحد أحد) تاکو ئومەییەو کوڕەکەیان تەواو کرد. هەمووجار عەبدولڕەحمان کەبەبیری دەهاتەوە، دەیگوت ڕەحمەتی خوا لەبیلال، دڵی بەو دیلە بریندار کردم، چەکەکانیشم لەدەست چوو.

بەڵام ئەبو جەهل لەکاتی شەڕ وەك دارێك لوولی خواردبوو، خەڵکی لەدەورە ڕاوەستابوو بۆ شەڕ هانی دەدان. عەبدولڕەحمانی کوڕی عەوف دەگێڕێتەوە دەڵێ، لەو کاتە دوو کوڕی لاو لەکوڕانی (عەفرا)م دێتن یەکێیان هاتە تەکەمەوەو گوتی مامەگیان ئەبو جەهلم پێشان نادەی؟ گوتم بۆچی؟ گوتی پەیمانم بەخوا داوە ئەگەر ببینم بیکوژم، ئەو کافرە قسەی ناشیرین بەپێغەمبەر دەڵێ، ئەوێتریشیان هات هەر هەمان قسەی پێگوتم منیش زۆر دڵخۆش بووم بەو جووتە لاوە، پێم گوتن ئەوەتا ئەوەی خەڵکەکەی لەدەورەیە هانیان دەدات ئەوە ئەبو جەهلە. هەردووکیان وەك هەڵۆ تاویان دایە سەرو دایانە بەر شمشێرانو شەڕێکی خوێناویان کرد، ئەبو جەهلیان نیوە مردو کردو هەردوو شەهید کران. ئەبو جەهلیش لەو گۆڕە بەتەنیا مایەوە لەخوێنی خۆی دەگەوزی، ئەوانی چواردەوری قاچیان لێبوو بەباڵ بەناو خۆڵە پۆتی بیاباندا هەڵاتن[2].

ئەوجا شەڕ بڕایەوەو چ لەگۆڕی نەما، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی لەلاشەی ئەبو جەهل بگەڕێن، ئەگە رنەتانناسیەوە کۆنە بریندێکی لەسەر چۆکیە، کاتی خۆی لەمانی عەبدوڵڵای کوڕی جەدعان بەشەڕ هاتین، پاڵێکم پێوە نا بەسەر چۆکدا بەربۆوە چۆکی بریندار بوو.

(عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود) لەناو کۆژراوان گەڕا، دیتی ئەبو جەهل وا دوادوایەتی، عەبدوڵڵا دەڵێ قاچم خستە سەر سینگی خۆی جولاند، گوتی چەرخ بۆ کێ سووڕا؟ عەبدوڵڵا پێی گوت بۆ خوا

---

(١) سەحیحی بوخاری دار النشر الریاض ژمارە ٣٩٧١ لاپەڕە ٨١٦.
(٢) بوخاری ٢٤٦/٧ ومسلم ١٤٨/٥.

پێغەمبەری خوا سوڕا ئەی دوژمنی خوا، بزانە خوا چۆنی ڕوو ڕەش کردی. ئەبو جەهل گوتی ئەی شوانە وێرە چوویە شوێنێکی لەخۆت بەرزتر. عەبدوللاّ ئەبو جەهلی تەواو کردو بەجێی هێشتو چووە خزمەت پێغەمبەر، بەسەرهاتەکەی بۆ گێڕایەوە، پێغەمبەریش (ﷺ) بەخۆشیەوە فەرمووی تۆو ئەو خوایەی تاك و تەنیایە؟ (سوێندی پێغەمبەر هەموو جار ئەوها بوو) ئەوجا فەرمووی سوپاس بۆ ئەو خوایە بەڵێنی خۆی گەیاندە جێو بەندەی خۆی سەرخستو کۆمەڵانی قوڕەیشی بەزاند[1].

پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ عەبدوللاّ چووە سەر لاشەکەی ئەبو جەهلو فەرمووی، ئەوە فیرعەونی ئەو گەلەبوو. چوە سەر لاشەکانی دوو کوڕە لاوەکەش زۆر لەخوا بۆیان پارایەوە، باسی چاکەی کردن ئەو سەرکەوتنە ژیانی کامەرانی دواڕۆژی بۆ دەرخستنو لەکۆتو زنجیری بت پەرستان رزگاریان بوو.

ئەو شەڕە شەڕی بیروباوەڕ بوو، بۆیە یارانی پێغەمبەر دەستیان لەکەس نەدەپاراست، باوك و کوڕ برا بەرەنگاری یەك دەبوون، چونکە یەکیان لەسەر راستیو خواپەرستی بو ئەوەی تریان لەسەر بت پەرستیو خواری بوو. (ئەبو عەزیز) هەڵگری بەیداغی قوڕەیشیان بوو، برای دایك و باوکی مەسعەبی کوڕی عەمیر بوو. دەڵێ کەلەشەڕی بەدر گرتمیان، کاتێ مەسعەبی برام بەوێدا هاتو دیتمی پێی گوتن، باشی قوڵ بەست، بکەن، ئەوە دایکی زۆر دەوڵەمەندە، بەپارەیکی باش لێتان دەکڕێتەوە، منیش پێم گوت مەسعەب برایەتی ئەوها دەبێت؟ گوتی ئەوانە بۆ من لەبرایەتی لەتۆ لەپێش ترن. هەروەها یەکێکی وەك ئەبو حوزەیفەی کوڕی ڕەبیعە کەدیتی لاشەکەی باوکیان راکێشایە ناو چاڵ، ڕەنگی تێکچوو. پێغەمبەر (ﷺ) پێی گوت دەڵێی شتێکت بەسەرهات کەباوکت نەوها دیت. ئەبو حوزەیفەش گوتی نەخێر هیچ گومانم لەکوشتنی باوکم نەکرد، بەڵام باوکم پیاوێکی هێمنو بیرتیژ بوو هومێدەوار بووم خوا بیهێنێتە سەر ڕێگەی راستی، بەڵام دیتم لەسەر بت پەرتی وای بەسەر هات بۆیە غەمگین بووم.

پێغەمبەر (ﷺ) زۆری دڵ دایەوە، دوعای چاکەی بۆ ئەبو حوزەیفە کرد، دوایی کەهەموو شتێك تەواو بوو، لەئەنجامدا حەفتا کەس لەسەرداره بێ باوەڕەکانی قوڕەیشیان کوژرا، حەفتا کەسیشیان لێ بەدیل گیراو ئەوانی تریش هەڵاتن. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانیدا کوژراوانی بت پەرستانیان

(١) بوخاری ٢/٢٣٥ ومسلم ٤/١٨٣.

هەمووهاوێشتە ناو چاڵێکی گەورە.

بەکوشتنی ئەوانە زەوی‌و ئاسمان لەشەڕو فیتنەیان حەسایەوە، ئەوانە ئەوەندە کەللەرەق‌و بی باوەڕ بوون، چەندی پێغەمبەر (ﷺ) هەوڵی لەگەڵدان‌و قورئانی بۆ خوێندن‌و ئامۆژگاری کردن، هەر لەسەر لا ملی‌و نەفامی خۆیان ڕۆیشتن، بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) چووە سەر چاڵەکەو ڕووی تێکردن، فەرمووی ئەی خەڵکی ناوچاڵ ئەی عوتبەی کوڕی رەبیعە، ئەی شەیبەی کوڕی رەبیعە، ئەی ئومەیەی کوڕی خەلەف ئەی ئەبو جەهل ئەو بەڵێنەی خوایەکەتان پێی دان بەڕاستی بینیتان؟ ئێمەش ئەو بەڵێنەی خوای تاك‌و تەنیا پێی داین بەڕاستی دیتمان. عومەری کوڕی خەتاب، گوتی ئەی پێغەمبەری خوا قسە لەگەڵ خەڵکێك دەکەی بۆگەن بووە؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی سوێندم بەوەی رۆحی منی بەدەستە، ئێوە لەوان باشترتان گوێ لێ نیە، بەڵام ئەوان ناتوانن وەڵام بدەنەوە[1].

موسوڵمانانیش چواردە کەسیان لێ شەهید بوو، گیانی پاکیان بەباغی هەرەبەرزی بەهەشت سپارد، پێی دەڵێن فیردەوسی هەرەبڵند (الفردوس الاعلی) تەرمی ئەوانیشیان شاردەوە.

بەو جۆرە شەڕی بەدر کۆتایی هات‌و خوا موسوڵمانی بەسەر بت پەرست‌و ئایین‌و لەخۆباییان زاڵ کرد. ئەو شەڕە بووە هۆی چەسپانی موسڵمانەتی لەنێو دوورگەی عەرەب، خوا ناوی لێنا ڕۆژی جیاکەرەوە (یوم الفرقان) جیاکەرەوە لەنێوان کافرو موسوڵمان، لەنێوان راستی‌و درۆ، لەنێوان دادپەروەری‌و ستەمکاری، لەنێوان ئازادی‌و دیلیەتی. موسوڵمانانیش بەدڵێکی خۆشەوە هەناسەی شادیان هەڵێناو هەموو زەوی‌و ئاسمان بۆیان دەهاتە پێکەنین.

﴿ ناوبانگی شەڕی بەدر ﴾

پێغەمبەر (ﷺ) ویستی پێش ئەوەی بگەڕێنەوە بۆ مەدینە، خۆشی‌و شادی بگاتە مەدینە (عەبدوڵڵای کوڕی رەواحە)و (زەیدی کوڕی حاریسە)ی ناردەوەو حوشترەکەی خۆی کەناوی (قەسوا) بوو پێدان.

---

(١) صحيح البخاري دار النشر الرياض كتاب الجهاد ٨٢٧ ژمارە ٣٩٧٩.

کەگەیشتنەوە مەدینە، لەو کاتەدا موسوڵمانان خەریکی ناشتنی روقیەی خێزانی عوسمانی کوڕی عەفان بوون (واتە، کچی پێغەمبەر). عوسمان لەبەر نەخۆشی روقیە نەیتوانی بەشداری شەڕی بەدر بکات. عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحە دەگێڕێتەوە دەڵێ، کەگەیشتینەوە مەدینە مزگێنیمان بەسەرکەوتنی موسوڵمانانو کوشتنی سەردارانی قوڕەیش دایە خەڵکی، موسوڵمانان وا دڵ خۆش بوون ناتوانرێ باس بکرێ، بەڵام دوو ڕووەکانو جوولەکەکان کردیانە پڕوپاگەندەو گوتیان ئەو قسەیە درۆیەو هەڵبەستە موحەممەد کوژراوە، دەنا بۆچی حوشترەکەی پێش خۆی هاتۆتەوە دیارە زەید هەڵاتووەو حوشترەکەی هێناوەتەوەو موسڵمانەکانی تریش هەموویان هەر کوژراون وای لێهات موسوڵمانەکانی مەدینەش کەوتنە گومان لەموژدەکەی عەبدوڵڵاو زید. لەبەرئەوە گەڵێ جار لێیان دووبارە دەکردنەوە. ئەوانیش ناچار سوێندیان بۆ دەخواردن. هەتاکو دیلەکان گەیشتنە مەدینە، دوای ئەوانیش پێغەمبەرو یاران گەڕانەوە، ئەوجا جوولەکەو دووڕوەکان ڕووڕەشیان بۆ مایەوە، هەموو پەستو خەفەتبار بوون بەتایبەت جوولەکەی بەناوبانگ (کەعبی کوڕی ئەشرەف) کە لەسەردارانی جوولەکەکان بوو، چی پێ نەما گوتی نێستا پاش ئەوەی سەردارانی قوڕەیش ئەوهایان بەسەرهات، ژێر خاك چاکترە بۆ ئێمە لەسەر خاك.

﴿ دیل و دەسکەوتەکان ﴾

پێغەمبەر (ﷺ) سێ ڕۆژ لەبەدر مایەوە، خەریکی ناشتنی شەهیدانی موسوڵمانانو خڕکردنەوەی دەسکەوتەکان بوون. بەڵام لەسەر ئەودەست کەوتانە یاران خەریك بوون کێشەیان لێ پەیدا بێ. ئەوانەی دەسکەوتیان کۆکردبۆوە، دەیانگوت بۆ خۆمانە، ئەوانەی خەریکی ڕاونانی دوژمن بوون دەیان گوت ئەگەر خەریکی راونانی دوژمن نەبووباین، ئێمەش زۆرمان خڕ دەکردەوە، ئەوانەی لەدەوری پێغەمبەر بوون دەیانگوت ئەگەر خەریکی پارێزگاری پێغەمبەر نەباین، ئێمەش گەلێکمان دەست دەکەوت. هیچ لایەکیش ناحەق بوون داوای دەست کەوت بکەن، چونکە بەزۆری هەژارو دەست کورت بوون، بەتایبەتی کۆچ کردوەکان مالّو سامانیان لەمەککە بەجێ مابوو. پێغەمبەریش (ﷺ) هێشتا سەبارەت بەدەسکەوتو دیل چ فەرمانی لەلای خواوە بۆ نەهاتبوو. موسوڵمانان چوونە لای پێغەمبەرو باسی ئەو کێشەیان بۆ کرد، خوا ئەو ئایەتەی بۆ پێغەمبەر هەنارد دەفەرموێ: ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الأَنفَالِ قُلِ الأَنفَالُ

﴿لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُواْ اللَّهَ وَأَصْلِحُواْ ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُواْ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ﴾[1] واتە: یاران پرسیاری دەسکەوتت لێ دەکەن، لەشەڕی بەدەر دەستان کەوتووە، پێیان بڵێ دەست کەوت هی خواو پێغەمبەری خوایە، ئێوە خۆتان لەخراپەو کێشە بپارێزنو گیروگرفتی نێوان خۆتان چاك بکەن، ئەگەر ئێوە خاوەن باوەڕن بەگوێرەی فەرمانی خواو پێغەمبەر بجوڵێنەوە. مەبەستیش ئەوەبوو کەکێشەو ناخۆشی لەسەر ماڵو سامان نەکەنو ماڵو سامان نەبێتە ئاواتیان خواەیدات‌و نابێ کێشەی لەسەر بکەنو پێویستە ئاواتیان فەرمانی خواو بێروباوەڕی ئاینەکە بێت. ماڵ پەرستن هی ئەو کەسانەیە کەبێ باوەڕ خوانەناسن، هەر بەسروشتیش بێ باوەڕان ماڵ پەرستن. بەو فەرمانە کێشەی دەسکەوتو بەشکردن بڕایەوە.

ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانیدا بەرەو مەدینە کەوتنە ڕێگا، دیلەکانیشیان لەگەڵ خۆیان برد تاکو گەیشتنە ئەو شوێنەی کەپێی دەڵێن (کەسیب). پێغەمبەر (ﷺ) دەسکەوتەکانی بەیەکسانی لەنێوان لەشکری موسوڵمانان بەش کرد. بەبێ ئەوەی کەس بێ بەش بکات، منداڵە شەهدیشی بێ بەش نەکرد، ئەوانەی ویستبووشیان کەبەشداری شەڕەکە بکەن لەبەر هۆیەکی وا ڕێگەیان لێ گیرا (بۆ نمونە عوسمانی کوڕی عەففان) پێغەمبەر (ﷺ) بەشی بۆ دانان.

ئەوجا کەوتنەوە ڕێگا، بەڵام هێشتا لەبابەت دیلەکان چ بڕیاری نەدابوو. هەر لەڕێگا دوو دیلی زۆر تاوانباریان کوشت، یەکیان (نەزری کوڕی حاریس) بوو ئەوی تریان (عوقبەی کوڕی باوکی موعەیت) بوو. ئەو دووانە زۆریان ئازاری پێغەمبەرو موسوڵمانان دابوو لەوکاتی لەمەککە بوون. بەتایبەت عوقبە کەویستی لەکەعبە پێغەمبەر بخنکێنێ، ئەبوبەکر لەبەردەستی رزگارکرد. ئەو جۆرە کەسانەش کەس ناتوانێ لێیان ببورێ. ئەوانە دڕێغی ناکەن لەخراپەو لادان لەڕێگەی ڕاستی، بەخۆڕایی ئازاری خەڵك ئەدەن، دواڕۆژی خۆیان لێك نادەنەوەو گەلێ گەرمن لەسەر خراپە، پێویستیشە جیاوازیەك بکرێ لەنێوان پیاوی بێ لایەنو چاك لەگەڵ ئەو تاوانبارانەی کەهیچ بەزەییەك‌و دڵ نەرمیەکیان لەناو دەروون نیە، بەخۆڕایی ئازاری خەڵکی ئەدەن[2] ئەگەر بەڕاستی تەماشای شەڕ کەرێکی بەدیل گیراو بکەی،

---

(١) الانفال : ١

(٢) بەڵام لێرەدا شتێکی زۆر سەیرە کەدوژمنانی ئیسلام بەتایبەت مەسیحیەکانو ڕۆژهەڵات ناسەکان (مستشرقین) دەبینن بەبۆنەی کوشتنی ئەو دوو تاوانبارە پیسانە، ڕەخنە لەپێغەمبەرو موسوڵمانان دەگرن، دەڵێن دیارە ئیسلام بۆ خۆیێن تێنسی بوو،

دەبینین ئەو کابرایە ئەگەر دەسەلاتیمابایە کوشتاری خۆی هەر دەکردو لەکوشتنی موسوڵمانان درێغی نەدەکرد، کەبەدیلیش گیرا مانای ئەوە نیە کەلێبووردنی بۆ دەرچووە.

قوڕەیشیەکان ئەو هەموو خەڵکەیان ڕاداو هێنانیان بۆ سەر موسوڵمانان بۆیە بوو هەموویان لەناو ببەن، یەکێکی وەك عوقبە ئەو هەموو کردەوە خراپانەی بەرامبەر موسوڵمانان کرد، لەناچاری خۆی بەدەستەوەدا، جا چۆن دەبێ لێی ببووردرێ. بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) لەسەر ئەوەی کەهەموشیان سەردارانی قوڕەیش بوون، بەزۆری تاوانباریش بوون ئەوپەڕی بەزەیی لەگەڵ بەکارهێنان، هەمووی بەیەك چاو تەماشا کردن. بەیارانی گوت باش بن لەگەڵیانو کردەوەی خراپیان لەگەڵ نەکەن. ئەبو عەزیز دەڵێ کەخواردنیان دەخوارد، خواردنەکەیان نانو خورما بوو، ئەو نانەی کەزۆر باشتر بوو دەیاندایە منو بۆ خۆیان خورمایەکەیان دەخوارد، منیش شەرمم دەکرد دەمدانەوە ئەوانیش دەیاندامەوە.

پێغەمبەر (ﷺ) لەبابەت دیلەکان پرسی بەیاران کرد، زۆران ویستیان نەیانکوژن، بەڵکو ڕێگەیان

بۆیە ئەو دوو دیلەی کوشت، دەبوایە نەیانکوژن، ئەوانە بەو قسەیە دەیانەوێ بەزەیی پیاوی بێ ئاگاو ساویلکە بجووڵێنن، دوژمنایەتی ئیسلامیان پێبکەن، بەڵام بەهەڵەچووین، چونکە ئەو قسەی ئەوان سەنگی پۆشێکی نیە لەچاو ئەو خۆنەی= =بەبۆنەی پەیدابوونی مەسیحی ڕێشتیان، ڕۆ مانەکانو ئاوروپاییەکان ئەو زەویەیان پڕ کرد لەخوێنی ئادەمیزاد لەگەڵ یەکتری. کەشەڕ پشیان دەکرد تەنیا لەسەر ڕێبازی ئایینەکەیان بوو، لایەکیان سەر بەکەنیسەی ڕۆژهەڵات بوو (ارثودۆکس) ئەویتریان سەر بەکەنیسەی ڕۆژئاوا بوو (کاثولیك) شەڕێکی وەك شەڕی (بارتلمی) هەروەکو حەسەنین هەیکەل لەکتێبەکەی (حیاة محمد) لەلاپەڕە (٢٧٣ و ٢٧٤) باسی دەکات دەڵێ: (ئەو قەسابخانەی کەبەناوی مەسیحیەت کردیان، لە(سان بارتلمی) بوویتە هۆی ڕووڕەشی هەموو مەسیحیەکانی جیهان، کەشتی وا قەت لەمێژووی ئیسلام ڕووی نەداوە، کاتێك بەشەو کاسۆلیکەکان بەشێوەیەکی زۆر ستەمکارانەو دڕندانە پڕوتستانەکانیان لەپاریس قڕان لەبۆ هێنا). مەسیحیەکان قەت بەزەییان بەکەس دا نەهاتووە، بەڵام بۆ سودی خۆیان پڕوپاگەندە زۆر دەکەن هەتاکو دەڵێن عیسا وتویەتی ئەگەر زلەیەکیان لێدای ڕوومەتەکەی تریشی بۆ ڕابگرە با یەکێکی ترت لێ بدا، ئەوە بەدرۆ دەرچوو، چونکە تەلەفزیۆنی ئینگلیزی لەمانگی حوزەیرانی ١٩٩٣ز ڕۆژێك نیشانیدا. گوتی چل ساڵ پێش ئیمڕۆ کابرایەکی عەرەبی فەلەستینی لەقودس چەند گۆزەیەکی دۆزیبۆوە بەعیبرانی لێیان نووسرابوو، ئەویش نەیزانیبو بیاخوێنێتەوە بەپارەیەکی کەم فرۆشتبوویە کۆمەڵێکی جوولەکە. ماوەی بیست ساڵ بوو بلاویان نەکردەوە کەچیان تێدا نووسراوە. بەڵام جوولەکەکان ئیمسال بلاویان کردەوە. نوسراوەکانی سەر گۆزەکان ئینجیلی تەواو بوو، کەچەند هەزار ساڵ پێش ئیمڕۆ نوسراوەتەوە ئینجیلی ڕاستەقینەبوو، لەبابەت بەرگری کردن دەڵێ (پێویستە هەموو کەسێك چەکی هەبێتو پارێزگاری لەخۆی بکات، کەسێك دەست درێژی کردیە سەر بەتەواوی تۆڵەی خۆتی لێ بکەوە) کەچی مەسیحیەکان بەپێچەوانە، ئەو قسەیان هەڵبەست، تەنیا بۆ ئەوەی گیانی دەستەوە کەری لەناو موسوڵمانان نەهێڵن.

بەەن خۆیان بکڕنەوە، چونکە موسوڵمانان هومێدی پارەیان پێیان هەبوو. بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) پرسی بەئەبوبەکری سدیق کرد، ئەویش گوتی ئەی پێغەمبەری خوا ئەوانە هەموو ئامۆزاو خزمو کوڕانی هۆزن، من وا بەباش دەزانم هەریەکە خۆیان بکڕنەوە.

ئەو پارەیەش دەیێتە هێزێك بۆ ئیمە لەسەر بێ باوەڕان، بەڵکە خواش دڵیان ڕووناك دەکاتو باوەڕ دێننو دەبنە پشتیوان بۆ ئیمە. دوای ئەو پێغەمبەر (ﷺ) پرسی بەعومەری کوڕی خەتاب کرد، عومەر گوتی ئەگەر فەرمان بدەی کامیان خزمی منە تا بیکوژمو کامیان خزمی عەلیە با بیکوژیو کامیان خزمی ئەبوبەکرە با بیکوژێ، تاکو بۆ خوای دەربخەین نەرمو شلی لەگەڵ دوژمن ناکەین، ئەوانە سەرۆکو پێشەوای بێ باوەڕانن. کاتێ لەقسەکانیان بوونەوە، پێغەمبەر (ﷺ) چووە ناو خیوەتەکەیو ماوەیەك مایەوەو دوایی هاتەوە لایان. خەڵکەکەش چاوەنواڕی فەرمانیان دەکرد، هەندێك لەلای عومەر ڕاوەستابوون، هەندێکیشیان لەلای ئەبوبەکر ڕاوەستابوون. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی قسەکانی ئەبوبەکر وەك میکائیلی فریشتەیە کەلێبوردنی خوا بۆ بەندەکانی خوا دێنێ، لەپێغەمبەرانیش وەك ئیبراهیم پێغەمبەرە کەلەبەر خوا پارایەوە گوتی هەر کەسی بەدوای ڕێگەی من دابێت ئەوە لەمنە، ئەوەی لێم یاخی بوو، خۆت خاوەن بەزەییو لێبوردەی. عومەریش وەك جوبرائیل فریشتەیە کە تۆڵەو سزای خوا دەینێ بۆ سەر بەندەکانی تاوانبار، لەپێغەمبەرانیش وەك نوح پێغەمبەر دەکات، کەگوتی ئەی خوایە یەکێك لەبێ باوەڕان لەسەر ئەو زەویە مەهێڵە، ئەگەر بیانهێڵی تەنیا هەر بێ باوەڕو خراپو پیسیان لێ بەپاش دەکەوێ.

ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) ڕووی کردە (عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحە)و فەرمووی تۆچ دەڵێی ئەویش گوتی ئەی پێغەمبەری خوا، تۆ لەناو دۆڵێکی پڕ داری ئاگری تێبەر بدە، هەموویان بخە ناو ئاگرەکە. پێغەمبەر فەرمووی خوا دڵی هەندی پیاوان وا نەرم دەکات لەشیر نەرمترە دڵی هەندێکیش وا توند دەکات لەبەرد ڕەق تڕە.

پێغەمبەر (ﷺ) بەقسەکەی ئەبوبەکر دڵنیا بوو و لەدیلەکان خۆش بوو، بڕیاریدا کەهەریەکە خۆیان بکڕنەوە. عومەری کوڕی خەتاب دەگێڕێتەوەو دەڵێ بۆ بەیانی چوومە خزمەت پێغەمبەرو دیتم لەگەڵ ئەبوبەکر هەردووکیان دڵگیربوون، منیش گوتم ئەی پێغەمبەری خوا چ شتێك دڵگیرتان، دەکات؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی خوا گلەیی لێ کردن لەسەر وەرگرتنی تۆڵە لەدیلەکان دەفەرموێ: ﴿مَا كَانَ

لِنَبِيٍّ أَن يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ * لَّوْلاَ كِتَابٌ مِّنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾[1] واتە: نابێ هیچ پێغەمبەرێك لەپێغەمبەران دیلی هەبێت، تاکو دوژمنانیان لەسەر زەوی بێهێز نەبنو توانایان نەمێنێ بەسەر موسوڵمانان، ئێوە کەلوپەلی دونیاتان دەوێ، خواش پاداشی دوایی بۆ ئێوە دەوێ، خوا خاوەن توانایەو زانایە بەهەموو شتێك، ئەگەر خوا سزای لەسەر ئەو کەسانە هەڵنەگرتبایە، کەبڕیارێك نەدەنو دەیانەوێ بڕیارەکان راست بێت کەچی تەواو نیە، ئێوە تووشی سزایەکی گەورە دەبوون پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئەگەر خوا سزای بۆ بناردبایین تەنیا عومەر رزگاری دەبوو. ئەوجا هەردی لەخزمێکی هات بەگوێرەی توانا پارەیاندا، بەڵام پارەی عەباسی مامی پێغەمبەر لەهەموان پتر بوو. عەباس بەپێغەمبەری گوت من موسڵمان بویم، بەڵام بەنهێنی. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئەگەر وا بێ خوا پاداشت نەداتەوە، بەڵام ئەوەی لەئێمە دیارە تۆ لەدژی ئێمە هاتوویە شەڕ، دەبێ خۆت بکڕیەوە.

ئەو دیلەی هیچیشی نەبوو، پێغەمبەر (ﷺ) داوای لێکردن کەهەریەکەیان دە منداڵی موسوڵمانان فێری خوێندن بکەن، ئەوجا بەڕەڵڵا دەکرێن. (زەیدی کوڕی سابیت)یەك لەو منداڵانە بوو لەوان فێری خوێندن بوو. (ئەمە وا دەگەینێ کەپێغەمبەر (ﷺ) زۆر بەتەنگ خوێندەواریەوە بووە).

ئەوەی هیچیشی نەبوو خوێندەواریش نەبوو، بەخۆڕایی بەڕەڵڵایان کرد. یەکێکی وەك (ئەبو عیززەی عەمری کوڕی عەبدوڵڵا) شاعیر بوو، زۆر زەمبی پێغەمبەرو موسوڵمانان دەکرد، گوتی ئەی پێغەمبەری خوا من پێنج کچم هەیە لەمن زیاتر کەسیان نیە بەخێویان بکات، بەڕم بدە پەیمان ئەدەم جارێکی تر بەخراپە زەمتان ناکەم. پێغەمبەریش (ﷺ) دڵی بەکچەکانی سووتاو بەڕەڵڵای کرد. قاسمی کوڕی ڕەبیع (ابی العاص)یش کەزاوای پێغەمبەر بوو و مێردی زەینەبی کچی بوو، هیچی نەبوو خۆی پێ بکڕتەوە تەنیا ئەو ملوانەکەی زەینەب نەبی خەدیجەی دایکی بەبۆنەی شوکردنیەوە بۆی کڕیبوو، زەینەبیش ئەو ملوانەکەی هەنارد کەپێی بەربدەن. پێغەمبەر (ﷺ) کەچاوی بەملوانەکەکە کەوت ناسیەوە زۆری دڵ بۆ سووتاو بەموسوڵمانانی گوت ئەگەر پێتان خۆشە دیلەکەی زەینەب بەڕەڵڵا بکەنو ملوانکەکەشی بۆ بنێرنەوە.

---

(١) الانفال: ٦٦-٦٨.

ئەوانیش بەریان داو ملوانکەکەشیان دایەوە پێغەمبەریش (ﷺ) پەیمانی لە(ابی العاص)ی زاوای وەرگرت، زەینەبی بۆ بنێرتەوە چونکە ئەو بت پەرستو بێ باوەڕەو زەینەبیش موسوڵمانەو ئیسلام بێ باوەڕو موسوڵمانی جیاکردوتەوە، بۆ یەکتری دەست نادەن[1] ئەبیلعاسیش بڕیاریدا کەبینرێتەوە.

پێغەمبەریش (ﷺ) زەیدی کوڕی حاریسەو یەکێکی تری لەگەڵ نارد، زەینەب لەمەککەوە بێنێتەوە. فەرمانیشی پێدان کەنەچنە ناو مەککە، ئەوان لەدەرەوە چاوەنواڕی بکەن، تاکو (أبی العاص) زەینەبیان بۆی دێنێ، ئەبیلعاس کەچۆوە مەککە زەینەبی ڕێکخستو بەسواری حوشترێك لەگەڵ (کینانەی) برای ناردیە لای زەید، کاتەکەش کاتی نیوەڕۆ بوو بەڕێ کەوتن، قوڕەیشیەکان چاویان بەکچی پێغەمبەر کەوت ئەوا دەڕوات، ڕێگایان لێ گرتن. یەکێك ناوی (هوباری کوڕی ئوسوود) بوو پێش هەموویان گەیشتە سەریان، ڕمبەکەی لەزەینەب راست کردەوە. ئەویش زۆر ترسا، لەو کاتەش منداڵی لەزگی بوو لەهەژمەتان منداڵەکەی لەبەرچوو. کینانەش تیرو کەوانەکەی ئامادەکرد، گوتی هەرکەسێ جوولە بکات دەیکوژم.

بوو بەهەراو هۆریا تاکو (ئەبو سوفیان) هات، بەکینانەی گوت ڕاوەستە تا دوو قسەت لەگەڵ دەکەم، کینانەش گوێی ڕاگرت، ئەبو سوفیان پێی گوت، تۆ کارێکی خراپت کردووە ئەو ژنەت لەکاتی نیوەڕۆ بەئاشکرا لەبەرچاوی خەڵك هێناوەتە دەرەوەو دەتەوێ بیبەیە لای باوکی، خۆشت دەزانی ئێمە ئێستا تووشی چ کارەساتێك بووینو چمان لێ قەوماوە، خەڵکەکە وا دەزانن تۆبە ترسنۆکیان دادەنێی. ئەگەر ئەو نافرەتە بگێڕنەوە چ سوودێکمان پێناگات، بەڵام وا بەچاك دەزانم بگەڕێیتەوە تاکو خەڵکەکە هێور دەبنەوە، تۆش بەنهێنی شەو بیبە لای باوکی. کینانەش بەو قسەیە دڵنیا بوو، کەشەو داهات بەنهێنی بردی دایە دەست زەیدو گەڕایەوە.

ئەبیلعاسیش بەخۆو بەچەند بار کەلوپەلی بازرگانی بەپارەی قوڕەیشیەکان، بەرەو شام ڕۆیشت بەڵام لەنزیك مەدینە تووشی مەفرەزەیەکی موسوڵمانان بوو گرتیانو بردیانە مەدینە. لەناو مەدینە هەڵی دەست کەوتو لەدەستیان هەڵاتو پەنای بردە بەر زەینەبی خێزانی. ئەویش پەنای داو موسوڵمانانیش مافەکەیان دایەوە. ئەبیلعاسیش گەڕایەوە مەککە کەلوپەلەکانی دایەوە

---

(١) بەداخەوە تیمرۆ کەچاودێری ئەو فەرمانە ناکەن. زۆر پیاوی بێ باوەڕ خاوەنی ژنی موسوڵمانن.

خاوەنەکانیانی‌و بەخەڵکەکەی گوت، ئایا کەس هیچ داوایەکی لەسەر من هەیە؟ گوتیان ناوەڵلا خوا پاداشت بداتەوە کەمالّەکەت بۆ هێنایندەوە، تۆ پیاوێکی بەوەفابووی، ئەوجا لەبەرچاوی هەموویان شادەی هێناو موسوڵمان بوو، گوتیشی وەڵلاهی تاکو ئێستا بۆیە موسوڵمان نەدەبووم نەوەك پێم بڵێن مالّی ئێمەی خواردو بۆیە موسوڵمان بوو، لەپاش ئەو قسەیە گەڕایەوە مەدینەو پێغەمبەریش (ﷺ) زەینەبی دایەوە، پیاوێکی تریش هەبو ناوی (عومەیری کوڕی وەهەب) بوو، کوڕەکەی بەدیل گیرابوو ڕۆژێك لەکەعبە بە(سەفوانی کوڕی ئومەییەی کوڕی خەلەف)ی گوت، وەڵلاهی ئەگەر قەرزاری خەڵك نەبام‌و مالّو منداڵەکەشم کەسیان هەبوایە بەخێویان بکردبان، دەچوومە مەدینە موحەممەدم دەکوشت، کوڕەکەشم لەدیلی ڕزگار دەکرد. سەفوانیش پێی گوت ئەوانە لەسەر منو دەبڕۆ بزانم چ دەکەی؟ ئەویش چووە مالّەوە شمشێرەکەی هەڵگرت‌و سواری حوشترەکەی بوو ڕۆیشت، کەگەیشتە مەدینە لەدەرگای مزگەوت دابەزی‌و حوشترەکەی بەستەوە‌و شمشێرەکەی لەشانی کردو ڕاوەستا. لەو کاتەدا عومەری کوڕی خەتاب چاوی پێکەوت تێگەیشت بەتەمای چیە، لەدڵی خۆیدا گوتی وەڵلاهی ئەوە بۆ خراپە هاتووە، هەر بەخێرایی گرتی شمشێرەکەی لەملی پێچاوچوو بەپێغەمبەری گوت. ئەویش فەرمووی بیهێنە لای من. عومەریش بەهەندی لەیارانی گوت ببینە لای پێغەمبەر بەڵام ئاگاداری بن پەل نەبزێوێ، بردیانە لای پێغەمبەر، عومەیر بەپێغەمبەری گوت ڕۆژباش، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی خوا لەو قسەیە چاکتری فێرکردووین سەلام کردنە، تۆ پێم بڵێ بۆچی هاتووی؟ گوتی بۆ کوڕەکەم هاتووم دیلە لەلاتان.

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ڕاستم پێ بڵێ، گوتی هەر بۆ ئەوە هاتووم، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی نەخێر، تۆ لەگەڵ سەفوان دوو بەدوو ڕێکەوتن کەقەرزەکانت بو بداتەوە‌و مالّو منداڵەکەشت بۆ بەخێو بکات، تۆش بێی بۆ ئێرە من بکوژی. عومەیر بەو قسەیە چاوی لێ بەش بوو، گەلێك سەرسام بوو چۆن پێغەمبەر ئاگاداری ئەو قسەیە بووە، خۆ کەسیان لەلانەبوو، کەسیش نەیزانیوە لەبەر ئەوە باوەڕی هێنا، گوتی شایەدی دەدەم تۆ پێغەمبەری، ئەگەر پێغەمبەر نەبای تۆ بەو قسەیەت نەدەزانی، ئەوجا موسوڵمان بوو. دوای ئەوە عومەیر بووە موسوڵمانێکی ئەوەندە باش، گەلێ کەسیشی لەسەردەست موسوڵمان بوو.

﴿ قوڕەیش و ئەنجامی شەڕی بەدر ﴾

پاش ئەوەی قوڕەیشیەکان بەشپرەزیی لەگۆڕەپانی شەڕ هەڵاتن و بەسەر شۆڕی گەڕانەوە، لەباتی بادەی شەڕاب بنۆشن، بادەی مەرگیان نۆشی، لەباتی سەرکەوتن هەڵاتنیان بۆ مایەوە و لەباتی سەمای کیژان ژنان لەمەککە شین و شەپۆڕیان بۆ کردن.

یەکەم کەس لەقوڕەیشیان کەگەیشتەوە مەککە باسی شەڕەکەی بۆ بردن، ناوی (حەیسونی کوڕی عەبدوڵڵای خوزاعی بوو). هەرکە گەیشتەوە ناو قوڕەیشیان هەموو بەخێراو لێیان پرسی چیت لەلایە پێمان بڵێ. ئەویش گوتی، عوتبەو شەیبە کوڕانی ڕەبیعەو ئەبولحەکەم (ئەبو جەهل)و (ئومەییەی کوڕی خەلەف)و (زەمعەی کوڕی ئەسوەد)و (ئەبیهومونەبەهو) (ئەیولبوختری کوڕی هوشام) هەموو کوژران، گەلێکی تریشی لەکوژراوان بۆ ژماردن، ئەوانە هەمووی لەسەردارانی قوڕەیش بوون. خەڵکەکە باوەڕیان نەکردو گوتیان حەیسون شێت بووە. (سەفوانی کوڕی ئومەییە) گوتی وەڵڵاهی ئەو قسەیە عەقڵ نایگری، بەهەندێ کەسی تەك خۆی گوت لەمنی لێ بپرسن بزانم چ دەڵێ، پێیان گوت سەفوانی کوڕی ئومەییەی کوڕی خەلەف چی کرد، گوتی ئەوەتا لەنزیك کەعبە دانیشتووە، وەڵڵا باوکی و براکەیم دیت هەردووکیان کوژران. ئەوجا خەڵکەکە باوەڕیان کردو پەژارەیی و ماتەمی دایگرتن و هەندێکیان لەتاوان شێت بوون. زۆربەیان سەرشێت بوون و کەوتنە هات و چۆ کردن و نەیاندەزانی چ بکەن. ژنان دەستیان کرد بەلەخۆدان و شین و شەپۆرو پرچی خۆیان تاشی و زۆر لەوڵاغەکانی کوژراوەکانیان سەربڕی. دوایی بەژنەکانیان گوت ئەو شین و ڕۆڕۆیە مەکەن با موسوڵمانان پێمان خۆش نەبن.

ئەگەرچی ژنەکان تا ماوەیەك وازیان هێنا، بەڵام دوایی هەر گەڕانەوە سەر شین و ماتەمی خۆیان، تەنیا هەندێك نەبێ گوتیان ئەگەر بزانین شین و تازیە تۆڵەمان دەکاتەوە و غەم و پەژارەیمان لا دەبات دەیکەین، بەڵام تا تۆڵەی خۆمان نەکەینەوە، هیچ شتێك ناکەین.

ئەبولەهەبیش کەزانی قوڕەیش وای بەسەرهاتوە، لەداخا نەیدەزانی چ بکات و زۆریشی باوەڕ نەکردبوو. (عیکریمە)ی پیاوی عەبباسی کوڕی عەبدولموتەلیب دەگێڕێتەوە و دەڵێ، من گەنجێك بووم بەنهێنی موسوڵمان ببووم و لەگەڵ دایکی (فەزڵ) واتە خێزانی عەبباس لەسەر ئاوی زەمزەم دانیشتبووین، منیش بێهێزو نابووت بووم، پەرداغم دروست دەکردو دەم نەخشاند، کەباسی شکستی

قوڕەیشیانمان پێگەیشت هەردووکمان زۆر دڵخۆش بووین، کاتێک دیتم (ئەبو لەهەب) بەشەپرێوی دەهات، دەستەکانی بەخۆیدا شۆڕکردبۆوەو قاچەکانی لەدوای خۆی ڕادەکێشا، بەلامانەوە هات و دانیشت و پشتی لەمن کرد، لەوکاتە موغیرەی کوڕی حاریسی کوڕی عەبدولموتەلیب بەوێدا هات، ئەبو لەهەب بانگی کرد گوتی، برازا وەرە لام دانیشە تۆ دەنگو باست لەلایە. ئەویش چووە لای دانیشت، ئەبو لەهەب پێی گوت پێم بڵێ ئەو خەڵکە چی بەسەرهات؟ ئەویش گوتی کە لەگەڵ یارانی موحەمەد بەرەنگاری یەک بووین و شەڕ دەستی پێکرد، هەر ئەوەندەمان پێکرا پشتیان تێکەین و هەڵێین، ئەوانیش کەوتنە دوومان، ئەوەی کوشتیان و ئەوەی بەدیلیان گرت، ئەوی تریش هەڵاتین. سوێندم بەخوا بێت هەندێ سواری بەرگ سپیمان نەدیت دەکەوتنە دوومان، بەڕاستی هەر ئەوان هێزەیان پێ کردین.

عیکریمە دەڵێ کەموغیرە ئەو قسەی کرد خۆم پێ نەگیرا، هەندێ پەتم لەلا بوو بڵندم کردو بەزەویم داداو گوتم وەڵڵاهی ئەوانە مەلائیکەت بووین. لەگەڵ ئەو قسەیەم کرد ئەبو لەهەب کۆڵە مستێکی لەدەم و چاودام، منیش لەسەر ئەو نابووتی و بێهێزیەی خۆمەوە بەگژیدا چوومەوە. کەبڵندی کردم و بەزەوی دادام و کەوتە سەر سینگم و دەستی کرد بەلێدانم، چا بوو دایکی فەزڵ مەترەقێکی دەست دایێ، یەک مەترەقی لەسەری داو سەری شکاندو پێی گوت، چونکە خاوەنی لێرە نیە وا دەزانی بێکەسە بۆیە وای لێ دەکەی. ئەوجا لەسەرم هەڵستاو ڕۆیشت. دوای ئەوە هەر حەوت یا هەشت ڕۆژان ژیا، تووشی نەخۆشی خوریکە بوو پێی مرد. ماوەی چەند ڕۆژان کەلاکی لەماڵ مایەوە بۆگەن ببوو. تەنانەت کوڕەکانیشی نەیاندەوێرا لێی نزیک ببنەوە، چونکە عەرەبەکان لەو نەخۆشیە زۆر دەترسان. تاکو هەندێ کەس کوڕەکانیان ڕوو شکێن کردو ناچار چوونە سەری نەشیانتوانی بیشۆن، هەر لەناویان هەڵکێشاو بردیانە شوێنێکو لەبن خۆڵێان نا.

﴿ ژیانی مەدینە پاش شەڕی بەدر ﴾

شەڕی بەدر کارێکی زۆر گەورەی کردە سەر هەموو عەرەب، بەتایبەتی لەسەر کۆمەڵگای ناو شاری مەدینە، جوولەکەو دوو ڕووەکانیش بەسەرۆکایەتی عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی لەگەڵ بت پەرستانی مەدینە، هەستیان بەهێزی موسوڵمانان کرد، گەلێ کەسیش پاش شەڕەکە موسوڵمان بوو،، دیتیشیان

ڕۆژ بەڕۆژ هێزی موسوڵمانان بەرەو زیادەیەو دەسەڵاتیان بەسەر تەواوی دانیشتوانی مەدینە دەشکا. لەبەرئەوە کەوتنە دوژمنایەتی بەتێنو پیلان دانانو نانەوەی دووبەرەکی لەنێوان موسوڵمانان.

هەروەها عارەبە کۆچەریەکانی بیابانی دەوری مەدینە رێزی هیچ یاسایەکیان نەدەگرتو لەهیچ شتێك نەدەترسان، تەنیا لەهێز دەترسان، هیچ مەبەستێکیشیان لەژیان، تەنیا کۆکردنەوەی مالّو سامان نەبێت، ئەوجا بەهەر جۆرێك پەیدای بکەن، با لەڕێگەی تالآنو جەردەیی و زەوت کردن بێت، تاکو سەردەمی ئێستاش لەسەر ئەو کارە پیسەیان هەر ماون، چەند سالێك لەمەوبەر دەوڵەتی سعودی ڕێگای حەجاجەکانی تەواو ڕێك نەخستبوو، ئەو عارەبانە دەچوونە سەر ڕێگایان ڕاوڕووتیان دەکرد. لەسەردەمی پەیدابوونی ئیسلامیش گەلێ جاران بەسەر مەدینەیان دادەواو مالآتەکانیان بەتالآن دەبردن، هەردەمیش دڵیان لەگەڵ جوولەکەکان بوو.

جوولەکەکانیش لەپاش شەڕی بەدر، بەقسەی پڕوپوچو هۆنراوەی ناشیرین کەوتنە بەربەرەکانی موسوڵمانان، واش نەبوو کە هەر بەربەرەکانی بیروباوەڕی ئیسلام بکەن، بەڵکو بەربەرەکانی پێغەمبەریان دەکردو دەیانەویست بیکوژن، هەر ڕۆژەی پیلانێکیان بۆ دەنایەوە، پێغەمبەریش (ﷺ) لەو شتانە بێ ئاگا نەبوو، هەردەم خوا ئاگاداری دەکرد.

موسوڵمانەکانیش یەکەم جار خۆیان زۆر لەدانیشتوانی مەدینە دەپاراست، گەلێ جاران یەخەیان دەگیراو گێچەڵیان لەلایەن دوو ڕووەکانو بت پەرستەکان پێ دەکرا. بەڵام موسوڵمانان لەدوای شەڕی بەدر وڕەیان زۆر بەرزبوو، چیتر لەراستو زمان پیسیو دەست درێژی بێ دەنگ نەدەبوون.

پیاوێك هەبوو پێیان دەگوت (باوکی عیفك)، ئەو پیاوە بەهۆنراوەکانی زۆر زمان درێژی دەکردە سەر پێغەمبەرو موسوڵمانانو خەڵکی لەدژ هان ئەدانن لەبەرئەوە (سالمی کوڕی عومەیر) خۆی پێ ڕانەگیرا، شەوێك چووە سەری کوشتی.

ژنێکیش هەبوو ناوی (عەسمای کچی مەروان) بوو، ئەویش زۆر بەبێ ئابڕوانە بەهۆنراوەکانی جنێوی بەپێغەمبەر دەدا، (عومەیری کوڕی عەوف) نیوە شەوێك چووە سەریو کوشتی. بەیانی چووە لای پێغەمبەرو کردەوەکەی بۆ گێڕایەوە. کەژنەکەیان ناشت یەخەی عومەیریان گرتو گوتیان تۆ کوشتوتە، ئەویش زۆر ئازایانە گوتی بەڵێ من کوشتوومە. سوێند بەو خوایە هەر کەسێ وەك ئەو ژنە زمان درێژی بکاتە سەر پێغەمبەر دەیکوژم، ئێوەش هەرچی لەدەستتان دێت دریغی مەکەن.

﴿ جوولەکەی بەرەی قەینوقاع و پێغەمبەر ﴾

موسوڵمانان چ ڕۆژێك بیریان نەدەکردەوە لەگەڵ جوولەکە تێك بچن و پەیمان بشکێنن و لەوڵات دەریان بکەن، بەڵکو بەپێچەوانەوە موسوڵمانان چاوەنواڕبوون جوولەکە لەشەڕی بت پەرستان و چەسپاندنی باوەڕ بەخوای تاك و تەنیا بۆیان ببنە پشتیوان. هومێدەوار بوون جوولەکەکان خۆشیان بەگوێرەی ئەوکتێبانەی هەیانبوو باوەڕ بەپێغەمبەر بێنن ئاینی ئیسلام بەڕاست بزانن و یارمەتیشیان بدەن، بۆ ئەوەی کەبت پەرستەکانیش باوەڕ بەئایینی ئیسلام بێنن.

ئەو بیر کردنەوەی موسوڵمانان بەگوێرەی فەرمودەی خوا بوو کە لەقورئان دەفەرموێ: ﴿وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُواْ لَسْتَ مُرْسَلاً قُلْ كَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِندَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ﴾[1] واتە: بت پەرستان و بێ باوەڕان پێت دەڵێن، تۆ لەلای خواوە نەناردراوی، پێیان بڵێ لەنێوان ئێمەو ئێوە خوا ئاگادارە (شاهیدە)و ئەوانەی خاوەن کتێبیشن ئەوانیش ئاگادارن من پێغەمبەرم و لەلای خواوە نێردراوم. هەروەها دیسان دەفەرموێ: ﴿وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمِنَ الأَحْزَابِ مَن يُنكِرُ بَعْضَهُ قُلْ إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللّهَ وَلا أُشْرِكَ بِهِ إِلَيْهِ أَدْعُو وَإِلَيْهِ مَآبِ﴾[2] واتە: ئەوانەی کتێبمان پێداون (واتە جوولەکەکان) دڵخۆشن بەو قورئانەی بۆت هاتووە، کۆمەڵانی عەرەبیش باوەڕ ناکەن، پێیان بڵێ من لەلایەن خواوە فەرمانم پێدراوە کەتەنیا خوا بپەرستم و هاوبەشی بۆ پەیدا نەکەم، هەموو پێویستیەکیشم هەر لەخوا داوا دەکەم و دەگەڕێمەوە بۆ لای ئەو.

بەڵام جوولەکەکان بەپێچەوانەی ئەو فەرمانەی خوا بیریان زۆر خراپ بوو لەگەڵ موسوڵمانان، لەبەر چاوچنۆکی و خۆپەرستی و خۆ بەگەورە زانین، لەگەڵ هەموو پێغەمبەرێك تووشی دڵ ڕەقی و دووژمنایەتی دەبوون، هەردەم دانیان بەپێغەمبەران دا نەهێناوە و بەربەرەکانیان کردوون. چەندین پێغەمبەریان کوشتوە، باوەڕیشیان بەقورئان و ئینجیل و زەبور نیە، تەنیا باوەڕیان بەتەوراتی خۆیان هەیە، کە هەموشیان لەبنەڕەتەوە گۆڕیوە و ڕاستیان تێدا نەهێشتووە و هەموو فەرمانێکی ڕاستیان

---

(١) الرعد: ٤٣.

(٢) الرعد: ٣٦.

شاردۆتەوە. خۆ ئەگەر هەر لەسەر دڵ پیسی‌و هەناو ڕەشی خۆیان بڕۆیشتبان، تەینا جنێویان بەپێغەمبەر نەدابایەو ستایشی دوژمنانی پێغەمبەریان نەکردبایە، موسڵمانان وازیان لێ دەهێنان قەت شەڕیان لەگەڵ نەدەکرد. بەڵام موسوڵمانان خەریکی دامەزراندنی دەوڵەتی ئیسلامی بوون، جوولەکەش خەریکی کاول کردنی بوون. موسوڵمانان بەگژ بت پەرستان دادەچوون، جولەکە بەپڕوپاگەندە یارمەتی بت پەرستانیان ئەدا. لەهەموویان خراپتر بەرەی (قەینوقاع) بوو. ئەمانە دەوڵەمەندو تێربوون، بۆیە زۆر لەخۆیان بایی ببوون بەقسەی ناشیرینو توانجو گاڵتە کردن کەوتنە ئازاردانی موسوڵمانان، لەبەر ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) ڕۆژێکیان لەبازاڕەکەیان کۆی کردنەوەو پێی گوتن ئەی کۆمەڵی جوولەکە، خوا بترسن، بەدووری مەزانن خوا بەلایەکی واتان بنێریە سەر وەك قوڕەیشیەکانتان بەسەر بێت باوەڕ بێنن من پێغەمبەرم خوا هەڵیبژاردوومە، هەروەك خوا لەکتێبەکانتان پەیانی پێداونو بەخۆتان دەیبینن.

جوولەکە لەجیاتی باوەڕ بێنن‌و بەقسەی بکەن، لێی هاتنە وەڵام، گوتیان ئەی موحەمەد تۆ لەخۆت بایی مەبە، کەتووشی هۆزێك بووی هیچ شارەزاییان نیە لەشەڕو هەڵێکت بۆ هەڵکەوت‌و بەسەریاندا زاڵ بووی، بەڵام بەو خوایە ئەگەر نێمە لەگەڵت بکەوینە شەڕ، دەزانی ئێمە پیاوین. ئەو قسەیە هەردوولای لێك ناشکرا کرد، پەیانی نێوانیان کەڵکی نەما. جوولەکە لەهەلێکی راستەوخۆ دەگەڕان، تا لەگەڵ موسوڵمانان بەشەڕ بێن.

وا ڕێکەوت ڕۆژێك ژنێکی موسوڵمان، پارچە زێڕێکی بردە لای زێرینگرێکی جوولەکە بۆ ئەوەی بیفرۆشێ، کەژنەکە لەلای زێرینگرەکە دانیشت، چەند جوولەکەیەکی تریش لەوێ بوون، ویستیان گاڵتە بەژنەکە بکەن، داوایان لێ کرد ڕووی خۆی هەڵداتەوە، ئەمەش بۆ ئافرەتێکی موسوڵمانی بەشەرم‌و حەیا، بریندارکردنێکی گەورەیەو ئەویش ڕووی خۆی هەڵنەدایەوە، جولەکەیەك لەپشتەوە کراسەکەی هەڵتریشاند، کەئافرەتەکە ڕاست بۆوە لەشی بەدەرکەوت، جولەکەکان پێی پێکەنین (ئەو جۆرە کردەوانەش بەرەوشتی عەرەب‌و ئیسلام بێ ڕێزیە، ژنەکە بەخۆیدا شکایەوە، هاواری کرد، لەو دەمەدا پیاوێکی موسوڵمان ئاگادار بوو تاوی دایە زێرینگرەکەو کوشتی. ئەو جوولەکانەی کەلەوێ بوون کەڵەکەیان لەسەر موسوڵمانەکە کردو کوشتیان.

ئیتر بەو کارە ناڕێکە، شەڕ لەنێوان موسوڵمانان‌و جوولەکان لەبازاڕ بەرپا بوو. شەڕەکە گەورەبوو، جوولەکە خۆیان ڕانەگرت‌و هەڵاتنە ناو قەڵاکەیان‌و خۆیان قایم کرد. پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمانی دایە

موسوڵمانان دەورەی قەڵاکەیان گرت، ماوەی یازدە ڕۆژان نەیهێشت هیچیان بۆ بچێ، چارەیان نەما لەسەر فەرمانی پێغەمبەر خۆیان بەدەستەوەدا، بەڵام (عەبدوڵڵا کوڕی ئوبەی) سەرۆکی دوو ڕووەکان، کەوتە تکاو پاڕانەوە لەپێغەمبەرو دەستی لەبەر پشتی پێغەمبەر نا چەندی پێغەمبەر گوتی بەرم بدە، گوتی تاکو لێیان نەبووری وازت لێ ناینم، ئەوانە هاوپەیمانی ئێمە بوونو من لەخراپەی دوا ڕۆژ دەترسم. پێغەمبەریش (ناچار بوو گوتی ئەوا بەتۆم بەخشین، فەرمانیشیدا کە لەمەدینە بڕۆنو دوورکەونەوە. جوولەکەکان لەقەڵاکەیان هاتنە دەرەوە، عەبدوڵڵای ئوبەی ویستی دووبارە تکا لەپێغەمبەر بکاتەوە، بەڵام موسوڵمانێك نەیهێشت عەبدوڵڵا بگاتە پێغەمبەرو لەگەڵی کەوتە شەڕو سەری عەبدوڵڵای شکاند. جوولەکەش گوتیان مادام سەری عەبدوڵڵایان شکاند، ئێمە لەو ولاتە نامێنینن ئیتر هەموویان بەرەو شام هەڵکشانو چوونە دۆڵێك پێی دەلێن دۆڵی (قیرا)، لەوێ مانەوە بەزۆری فەوتان. بەو جۆرە مەدینە لەشەڕ فرۆشو جنێو فرۆشان خاوێن بۆوە.

﴿ کوشتنی کەعبی کوڕی ئەشرەف ﴾

موسوڵمانان کەوتنە چاودێری هەموو کەسێکی کەپەیمان دەشکێنێو ئەوانەی بەئاشکرا شەڕ لەگەڵ خواو پێغەمبەر دەکەنو لایەنگیری قوڕەیشیەکان دەکەن، بەتایبەت سەردارانی جوولەکەکان یەك لەوانە (کەعبی کوڕی ئەشرەف)، جوولەکەیەکی زیرەكو ناودارو شاعیر بوو، بەهۆنراوەکانی بەسەر ژنانی موسوڵمانانی هەڵدەگوت. هەروەها پاش شەڕی بەدر چووە مەککەو کەوتە دڵدانەوەی قوڕەیشیەکانو هاندانیان بۆ تۆڵە ستاندنەوە لەموسوڵمانان.

پێغەمبەرو موسوڵمانان نەیانتوانی چیتر لەکردەوەو قسەی کەعب بێ دەنگ بن. هەتاکو پێغەمبەر (ﷺ) بەتەواوی دەری بڕی، ڕۆژێك بەیارانیگوت کێ بیت کەعب لەکۆڵ کاتەوە. موسوڵمانێك کەناوی (موحەمەدی کوڕی سەلەمە) بوو، لەگەڵ یەکێکی تر کەبە(باوکی نایلە) بەناوبانگ بوو، شێربرای کەعب بوو، لەگەڵ هەندێکی تر ماوەیەك لەپێغەمبەر خواست بۆ ئەوەی کەعب بکوژنو داواشیان کرد ئەگەر هەر قسەیەکی لەگەڵ کەعبیان کرد لەسەری تاوانبار نەکرێن.

پێغەمبەریش ر ماوەی دان کەچی دەیلێنو دەیکەن با بیکەنو بیلێن. موحەمەدی سەلەمە چووە

لای کەعبو پێی گوت ئەو کابرایە (واتە پێغەمبەر) هاتە ئێرە داوای یارمەتیو پاراستنی لەئێمە کرد، وا ئێستاش هەموومانی پەك خستووە، منیش هاتوومەتە لای تۆ کەهەندی پارەمان بدەیتێو یارمەتیمان بدەی بزانین ئەو کابرایە تا چ ئەندازەیەك دەڕواتو چی بەسەردێت. کەعب گوتی باشە، بەڵام من بارمتە (رهن)م دەوێ موحەمەدی سەلەمە گوتی چیت دەوێ بەبارمتە تا بتدەمێ؟ کەعب گوتی ژنەکانتانم بەبارمتە بدەنێ، محەمەدی سەلەمە گوتی چۆن دەبێ ژنت بەبارمتە بدەینێ تۆ جوانترین گەنجی عەرەبی، گوتی باشە کوڕەکانتانم بەبارمتە بدەنێ، ئەویش گوتی نابێ، چونکە ئەوکات منداڵان پێیان دەڵێن تۆ بارمتەی چەند پوولێکی، ناوەڵڵا چەکەکانمانت بەبارمتە دەدەینێ. کەعب رازی بوو. ئەبو نایلەش چووە لای کەعب هەر هەمان قسەی لەگەڵ کرد، گوتیشی هاتنی ئەو پیاوە لەسەرمان بوویتە بەڵا، هەردوولای پەك خستووەو هەردوولای بەیەك تیر بڕین، هەموو ڕێگەیەکی لێ بڕینەوە تاکو خۆمانو ماڵو منداڵمان برسی بووین، ئەوجا کەعب رازی بوو پارەیان بداتێو چەکەکانیان بەبارمتە لێ وەربگرێ.

شەوێکی مانگەشەو موحەمەدی سەلەمەو ئەبو نایلەو چەندانی تر بەخۆو بەچەکەکانیەوە بۆ پارە وەرگرتن چوونە ئەو قەڵاتەی کەعبی لێیە. کەلەدەرگایاندا، ژنەکەی کەعب گوتی ئەو دەنگەم زۆر لەلا ترسناکە، بەوشەوە دەڵێی خوێنی لێ دەتکێتەوە، بەکەعبی گوت دەرگە مەکەوە. کەعبیش گوتی چۆن دەرگە نەکەمەوە، پیاو دەبێ مەردو ئازا بێو نەترسی، ئەگەر بۆ مردنیش بانگی بکەن دەبێ بچێ. بۆیە بەبێ ترسو بەفیزەوە بۆیان چووە دەرەوە، بۆنێکی زۆریشی لەخۆیدابوو، دووریان خستەوەو کەعب بەتەواوی لێیان دڵنیا بوو. ئەبو نایلە لەکەعب نزیك بۆوە دەستی هاوێشتە سەر سەری کەعب، پێی گوت چ بۆنێکم لەو بۆنەی سەری تۆ خۆشتر نەدیوە. کەعبیش زۆری دڵ بەو قسەیە خۆش بوو، پاش هەندێکی تر ئەبو نایلە دووبارە دەستی هاوێشتەوە سەر پرچیو دەستی بەتوندی لێ گیر کردو دەنگی هاوڕێکانیدا گوتی لێی دەن لەو دوژمنەی خوا، ئەوجا هاوڕێکانی دایانە بەر شمشێران. کەعب دەنگی زۆر گەورە بوو کەهاواری کرد، دانیشتوانی ناو قەڵاکەی هەموو بەخەبەر هێنا. هەر ماڵەی ئاگرێکیان کردەوە، نیشانەی ئەوەی کەشتێکی گەورە رووبدا.

کەعب کوژراو کۆمەڵی موسوڵمانانیش گەڕانەوە، بەیانی جوولەکە زانیان سەرۆکی تاوانباریان

کوژراوە، هەموویان لەناو قەڵاتەکانیان خۆیان مات کرد، هیچیان نەهاتنە دەرەوە[1] . کوشتنی کەعب وای کرد هەموو جوولەکە لەڕاست پێغەمبەر بێ دەنگ بوونو نەیانوێرا چیتر بەناشکرا، هەرە پاسی بەرامبەر موسوڵمانان بکەنو توانج لەپێغەمبەرو موسوڵمانان بگرنو جنێویان پێ بدەن.

﴿ پەلامارەکەی ئەبو سوفیان ﴾

پاش سەرکەوتنی شەڕی بەدر، موسوڵمانان هەناسەی خۆشیو ئازادیان هەڵێنا، خەڵکەکەش هێور بۆوە، هەروەکو پاش هەموو شەڕێك هێور بوونەوە پەیدا دەبێ. بەڵام موسوڵمانان لەخۆبایی نەبوون، مەستیو بێ ئاگاییو بێ باکی نەیگرتن، چاك دەیانزانی پاش تەو کارەساتەی قوڕەیشیەکان بەسەریان هاتو بەلەشکری شکاو گەڕانەوە مەککەو شەرمەزارو سەر شۆڕبوون لەڕاست ژنو منداڵی خۆیانو هۆزەکانی تری عەرەب، قوڕەیش هەوڵ ئەدەن تۆڵەی خۆیا بکەنەوە.

ئەبوسوفیانیش هەستی بەکەمی کرد، لەبەرئەوە مەرجی لەگەڵ خۆی کرد کەئاو بەلەشی نەکەوێ تاکو تۆڵەی شەڕی بەدر نەکاتەوەو ناوو ناوبانگی قوڕەیش بەرز نەکاتەوە!. بۆ ئەوەش وێستی کردەوەیەك بکات ئەگەر کەمیش بێت، بەڵام کاریگەر بێتو ناوبانگی زل بێت.

ئەبو سوفیان بڕیاریدا لەپڕ هێرشێك ببات سەر مەدینەو زیانیان لێ بدات. هەستا دوو سەد سواری بەدوای خۆیداو ڕۆیشت تاکوو لەنیوەشەو گەیشتە گەڕەکی جوولەکەکانی بەرەی نەزیر. چوو لەدەرگەی مالێ (حویەی کوڕی ئەختەب)ی دا، بەڵام حویەی دەرگەی لێ نەکردەوە، ناچار بوو چوو مێوانی (سەلامی کوڕی میشکم) بوو، کەسەرداری بەرەی نەزیرو ئەمینداری داراییان بوو، سەلام نانی بۆ دروست کردو بادەی دەرخوارد داو هەموو دەنگو باسی موسوڵمانانی پێگوت. ئەوجا پیلانیان دانا بۆ ئازاردانی موسوڵمانان تاکو لێیان ڕزگاربن. لەپاشان ئەبو سوفیان ڕێگەیەکی دۆزیەوە سوێندەکەی بگەینتەجێ، هێرشی بردە سەر باخچەیەکی دەوری مەدینەو سوتاندیو لەوێ تووشی دوو پیاوی موسوڵمان بوو کوشتنیو بەرەو مەککە هەڵات.

---

(١) سەحیحی بوخاری دار النشر ریاض لاپەڕە ٧٢٩-٧٣٠ ژمارە ٤٠٣٧.

موسوڵمانان هەستیان بەو کارە کرد، پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ موسوڵمانان لەو بیابانە فرەوانە کەوتە دوویان، زۆر بەسۆزەوە دەڕۆیشتن تاکو پێیان بگەنو تۆڵەیان لێ بکەنەوە، بەڵام ئەبو سوفیان کەزانی موسوڵمانان کەوتوونەتە دوای، بەخێرایی کەوتە خۆ سووک کردنو هەرچی ئازووقەی پێیان بوو فڕێیان دا، بەتایبەتی خواردەمەنی (سەویق) کەلەئاردو شیرنایەتی دروست دەکرێت. بەوە توانی دەرباز بێنو موسوڵمانان پێیان نەگەن، موسوڵمانانیش چارەیان نەما گەڕانەوە، بەڵام لەڕێگاھەموو ئازووقەکانی قورەیشیەکانیان هەڵگرتەوە لەگەڵ خۆیان بردیانەوە. بۆیە ناویان لەو هێرشە نا هێرشی (سەویق)، ئەبو سوفیان بەو هەڵاتنە هەندەی تر ناوبانگی نزمتر بوو، پێغەمبەرو موسوڵمانانیش ناوبانگیان زۆر بەرزتر بۆوە.

﴿ کۆچەرەکانی بیابانو موسوڵمانان ﴾

کۆچەرانی بیابان پێش شەڕی بەدرو شەڕی سەویق هیچ گوێیان بەموسوڵمانان نەدەدا، بەڵام لەپاش ئەو شەڕانە کۆچەرەکان تێگەیشتن موسوڵمانان هێزێکن توانایان هەیە بەرەو ڕووی قورەیش رابوەستنو جوولەکەی قەینوقاع دەربکەن، بۆیە ترسیان لێ پەیدا بوو، وایان لێهات ژمارەیەکو پێوانەیەکی تر بۆ موسوڵمانان بکەن. سەرۆکی دوو ڕووەکانیش لەھەموان زیاتر ترسی کەوتە مێشک. بەڵام هۆزەکانی بیابانی نێوان مەککەو مەدینە بەلای دەریای سوور، ئەوانە بیریان لەدواڕۆژی خۆیان کردەوە، دیتیان ژیانیان کەوتۆتە مەترسی، ئەو ڕێگایەی ڕۆخ دەریا کەقورەیشیەکان هاتو چۆی بازرگانیان پێدا دەکرد بۆ شام، سوودێکی باشیان لەو قورەیشیانە دەست دەکەوت، بەڵام ئەوا ئەو ڕێگایە تازە گیرا. ئەدی چ بکەن؟.

ئەو هۆزانە بەسروشت کۆمەڵێکی نەفامو وشکو توند ڕەوشت بوونو دوور بوون لەھەموو شارستانیەتێك تەنیا مالٌ پەرستن نەبێ چیتریان لەناو مێشك دا نەبوو، زۆر دوو ڕوو بەفێڵ بوون هەندێك لەو هۆزانەی نزیك مەدینە بیریان کردەوە دەست دڕێژی بکەنە سەر موسوڵمانان لەناو مەدینەو هێرشیان ببەنە سەر.

پێغەمبەر (ﷺ) بەوەی زانی دەستی پێش خست، پێش ئەوەی ئەوان ئامادەبنو بێنە سەریان

بەخۆی لەگەڵ موسوڵمانان بۆیان دەرچوو، کەگەیشتە شوێنێك پێی دەڵێن (قەرقەرە) مالاتێکی زۆریان دیت کەسیشی لێ نەبوو، بۆیە پێغەمبەر هەندێ کەسی نارد سەری دۆڵەکەو بۆ خۆشی لەناو دۆڵەکە مایەوە. تووشی مێرد منداڵێك بوو، ناوی (یەسار) بوو، لێی پرسی ئەو کۆچەرانە بۆ کوێ چوون؟ گوتی هەوراز بوونەوە بۆ سەر ئاوەکە چوونو هەلاتنە سەر کێوەکان. پێغەمبەریش (ﷺ) گەڕایەوە مەدینەو هەموو مالاتەکەشی لەگەڵ خۆی هێنا. پاشی ماوەیەکی کەم بیستی کۆمەڵێك لەبەری سولەیم، لەشوێنێك پێی دەڵێن (بەحران) ئامادەبوون بەسەر مەدینەدا بدەن، پێغەمبەریش (ﷺ) بەخۆو بەسێسەد کەسەوە بۆیان دەرچوو.

نزیك (بەحران) بوونەوە، کەسی بەدی نەکرد، تووشی پیاوێك بوو لێی پرسی ئەوانە لەکوێنو بۆ کوێ چوون، کابرا گوتی هەموویان پەرتو بلاوبوونەوە. ئەوجا پێغەمبەر گەڕایەوە مەدینە.

﴿ بازرگانی قورەیش بەڕێگای عیراقدا ﴾

ئەبو سوفیان لەو هێرشەی کردیە سەر مەدینە هیچ سەرکەوتنێكو ناوبانگێکی وەدەست نەهێنا سەریان پێی بڵند بێتەوە. موسوڵمانانیش هەندەی تر هوشیار بوونەوە، قورەیش واز نایننیو هەوڵ ئەدات بۆ تۆڵە ستاندنەوەی شەڕی بەدر.

قورەیشیەکانیش تێگەیشتن موسڵمانان ئاگاداری خۆیان دەکەنو توانایان هەیە بەرگری تەواو لەخۆیان بکەن. هەروەها دیتیان ڕێگای ڕۆخ دەریاشیان لێ کەوتە مەترسیەکی گەورەو تازە ناوێرن پێیدا بڕۆن با هێزێکی گەورەشی لەگەڵ بێت ناشتوانن واز لەبازرگانی بێنن کەشادەماری ژیانو خۆشیان بوو، لەبەرئەوە بیریان کردەوە شتێکی وا بکەن بازرگانیەکەیان لەگەڵ شام نەپسێتەوە. لەدانیشتنێکی ناو مەککە (سەفوانی کوڕی ئومەییە) گوتی ئەوا موجەمەدو یارانی ڕێگای بازرگانیان لێ گرتینو بەریشی نادەن، نازانیان چیان لەگەڵ بکەین، گەلێکیش لەهۆزەکانی ڕۆخ دەریاش بووینە هاوپەیمانیان. ئەگەر لەماڵ دانیشین، سەرمایەکەمان نامێنێ هەمووی دەخۆین، ئەو کاتە چمان نامێنێ پێی بژین. (ئەسودەی کوڕی موتەلیب) پێی گوت واز لەو ڕێگایە بێنن، بەڕێگای عیراقدا بڕۆنو (حەییانی کوڕی بەکر)یش ڕێگا نیشاندەرێکی زۆر باشە با لەگەڵتان بێت. قورەیشیەکان ئەو قسەیان پەسەند کردو

کاروانێکیان ڕێکخست بای سەد هەزار درهەم بوو، زۆرترینی بارەکان زیو بوو، بەسەرکردەی سەفوانی کوڕی ئومەییە بەڕێگای عیراقدا ڕۆیشتن. کاتەکەش زستان بوو لەو بیابانە دوورو درێژە پێویستیان زۆر بەناو نەبوو، لەکاتی ئەو گفتوگۆیەی کردیان موسوڵمانێکی مەدینەیی ناوی (نوعەیمی کوڕی مەسعود) بوو، لەمەککە بوو میوانی (سەلیتی کوڕی نەعمان) بوو. شەو پێکەوە دانیشتبوونو سەلیت باسی ئەو کاروانەی بەتەواوی بۆ نوعەیم گێڕایەوە، نوعەیمیش بەخێرایی خۆی گەیاندەوە مەدینەو باسەکەی بۆ پێغەمبەر گێڕایەوە، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمانیدا لەشکرێکی سەد سواری بەسەرکردایەتی (زەیدی کوڕی حاریسە) بۆیان دەرچوون تاکو گەیشتنە سەر ئاوێك لەبیابانی نەجد پێی دەڵێن (قەرەد)، لەوێ بەکاروانەکە گەیشتنو هێرشیان بردە سەری هەموویان هەڵاتن تەنیا (فوراتی کوڕی حەییان) نەبێت.

موسوڵمانەکانیش دەستیان بەسەر کاروانەکەدا گرتو فوراتیشیان بەدیل گرتو گەڕانەوە مەدینە. لەوێ فوراتی موسوڵمان بوو. پێغەمبەر (ﷺ) مالّەکەی بەسەردابەش کردن. پاش ئەوەی بەگوێرەی فەرمانیخوا پێنج یەکی گێڕایەوە کەلەقورئان دەفەرموێ: ﴿وَاعْلَمُواْ أَنَّمَا غَنِمْتُم مِّن شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِن كُنتُمْ آمَنتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أَنزَلْنَا عَلَى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾[1].

واتە: ئەی موسوڵمانان ئەوەی لەشەڕی بێ باوەڕان بەدەستتان دەکەوێ کەم یا زۆر، پێنجیەکی ئەو دەست کەوتانە بۆ خواو پێغەمبەرە، واتە دەسکەوتەکە دەکرێتە پێنج بەش، بەشێك لەو پێنج بەشە دەکرێتەوە پێنج بەش، بەشێك بۆ پێغەمبەرەو بەشێکیبۆ خزمانی پێغەمبەرە، بەشێك بۆ هەتیوانە، بەشێك بۆ پەك کەوتە هەژارەکانەن بەشەکەی تر بۆ دابڕاوانە کە لەڕێگا ماونەتەوەو پارەیان لێبڕاوەو ناتوان بگەنەوە مالێ خۆیان کەپێیان دەڵێن (إبن السبیل). چوار بەشەکەی تر بەسەر جەنگاوەراندا بەش دەکرێ، ئەوەش فەرمانی خوایە ئەگەر ئێوە باوەڕتان بەخواو فەرمانی خوا هەیە ئەوەی بۆ پێغەمبەرمان نارد، لەڕۆژی گەیشتنەیەکی دوو کۆمەڵ واتە بێ باوەڕانو موسوڵمانان، ڕۆژی جیاکەرەوە (واتە ڕۆژی شەڕی بەدر) لەنێوان ڕاستیو نێوان خراپەو بێ باوەڕی، خوا خاوەن توانایەو دەسەڵاتی بەسەر هەموو کارێك دایە، سەرکەوتنتان هەر لەلایەن خوایە).

---

(١) الانفال: ٤١.

قوڕەیشیەکان کەبەو کارەیان زانی زۆریان پەرۆش بوو، وای لێکردن کەبەهەموو شێوەیەك هەوڵ بدەن تۆڵەی خۆیان بکەنەوە، لەبەر ئەوە کەوتنە خۆئامادەکردن. پێغەمبەریش (ﷺ) لەگەڵ موسوڵمانان لێیان بێ ئاگانە بوون. هەموو کات بەشێوەیەکی ڕاستەقینەو هەڵسەنگاندنێکی تەواو سەیری هەموو کارێکی دەکردو هەردەم خەریکی ڕێکخستنی ڕێزی موسوڵمانان بوو، پەیوەندی نێوان پتەو دەکردن. موسوڵمانانیش بەبێ دریغیو کەم تەرخەمی هەر خەریکی خۆ ئامادەکردن بوون تاکو ئەوەی بتوانن بەرامبەر ئەو هێزە تێکدەرو چاوچنۆکنە ڕابوەستنو ڕێگەیان لێ بگرنو نەهێڵن زاڵ بن بەسەر ڕاستیو پاکی کەخوا بۆ مرۆڤی ویستووە.

پێغەمبەر (ﷺ) دەیزانی قوڕەیشیەکان هەردەم دەسەلاتی عەرەبیان لەدەست بووەبەئاسانی واز ناێنن‌و هەر هەوڵ دەدەن تۆڵەی خۆیان بکەنەوە، لەو کاتیش خوازەکانی دیاری کرد لەسەر دەوڵەمەندان بۆ هەژاران، ئەوەش بووە پەیوەندیەکی گەلێ باش لەنێوان دەوڵەمەندو هەژاران، کەبەو هۆیەوە دەوڵەمەند دەستی یارمەتی درێژ دەکات بۆ هەژارو دەبێتە هۆی پەیدابوونی خۆشەویستی لەنێوانیان لەجیاتی ڕقو کینەو دوژمنایەتی وەکو ئێستاکە هەر چینە، بەچاوێکی دوژمنایەتی سەیری یەکتر دەکەن. چونکە دەوڵەمەندەکانی بێبەهرە هیچ دەستی یارمەتی بۆ هەژارەکان درێژ ناکەن. هەژارەکانیش وا تێدەگەن ئەو دەوڵەمەندانە ئەو مالەی هەیانە گشتیان لەوان زەوت کردووە.

﴿ شەڕی ئوحود ﴾

لەدوای شەڕی بەدر قوڕەیشیەکان هیچ ئارامیان نەما، هەر بیریان لەتۆڵەستاندنەوە دەکردەوە، بەتایبەت پاش ئەوەی ئەبو سوفیان لەشەڕی سەویق لەباتی سەربڵندی چاوشۆڕی هێنایە سەریان، بەڵام لەهەمووی کاریگەرتر لێدانەکەی (زەیدی کوڕی حاریسە) بوو لەو کاروانەی کەبەلای قەرەد داڕۆیشت، ئەو لێدانە هەندەی تری تەنگاوی کردن بۆ تۆڵەستاندنەوە.

کە سااڵ وەرسوڕایەوە سەردارانی قوڕەیش (ئەبو سوفیانو عیکریمەی کوڕی ئەبو جەهڵو جوبەیری کوڕی موتعیمو سەفوانی کوڕی ئومەییە) لە(دار الندوة) کۆبوونەوەو بڕیاریاندا سوودی کاروانەکەی ئەبو سوفیان لەشامەوە ڕزگاری کردبوو، بیکەنە یارمەتی بۆ تۆڵە ستاندنەوەی شەڕی بەدر. هەموو ئەو

تیرەو هۆزانەی کەڕقیان لەموسوڵمانان دەبۆوە، پێکەوە بڕیاریاندا لەشکرێك پێك بێنن و هێرش ببەنە سەر موسوڵمانان لەمەدینەو بڕیاریشان دا ژنانیش لەگەڵ خۆیان ببەن، چونکە ئەوان ژانان لەبزاوتنی هەستی پیاوان و هاندانیان بۆ شەڕ، زۆر لەپیاوەکان ویستیان ژنان بەشداری نەکەن، ئەوەك بکەونە دەستی دوژمن، بەڵام (هیند)ی ژنی ئەبو سوفیان کەباوك و برای لەشەڕی بەدر کوژرا جەختیکرد بچن. ئیتر توانی قسەی خۆی بەسەر بخات و گەلێ ئافرەتی تریش وەك ژنی عیکریمەی کوڕی ئەبو جەهل و ژنی حاریسی کوڕی هوشام و ژنی سەفوانی کوڕی ئومەییەو ژنی عەرمی کوڕی عاس و ژنی گەلێکی تریش بەگەرکەوتن. بەو قوڕەیشیەکان لەشکرێکیان پێك هێنا کەژمارەی سێ (٣) هەزار کەس بوو، زۆربەشیان لەدانیشتوان و سەردارانی مەککە پێك هاتبوون، تەنها سەد کەسێکی بەرەی سەقیفیان لەگەڵ بوو گەلێ لەنۆکەرو بەندەکانی ئەحابیشیان هێنا، لەگەڵ چەندین شاعیر.

عەبدوڵڵای جەمەحیش کەلەشەڕی بەدر بەدیل گیرابوو بەڵێنیشی بەپێغەمبەردا بوو کەجارێکی تر قسەیان پێ نەڵێ، قوڕەیشیەکان پێیان گوت لەگەڵمان وەرە بەهەڵبەستەکانت شەڕکەران هان بدە. وتی من هەژارم پەیمانم داوەتە موحەمەد بەخراپە ناویان نەهێنم. سەفوانی ئومەییە پێی گوت، مەرج بێ کە لەشەڕ گەڕاینەوە ئەوەندەت پارە بدەمێ پێی دەوڵەمەند ببی. ئەویش وەك هەموو پارە پەرستێك پەیمانو بەڵێنی لەبیر کردو بەگەریان کەوت.

قوڕەیش هەرچی چەکی هەیانبوو لەگەڵ ئازووقەیەکی گەلێ زۆرو دووسەد ماینو سێ (٣) هەزار حوشترو حەوسەد زرێ داریشیان لەگەڵ بوو. کەئەو لەشکرە ئامادەبوو، ئالآیان دایە دەست (تەڵحەی کوڕی باوکی تەڵحە).

عەباسی مامی پێغەمبەریش بەهەموو شتێك ئاگاداربوو، هەستا نامەیەکی نووسیو باسی هەموو شتێکی تێداکرد، بەپەلە بەپیاوێکی غەفاریدا بۆ پێغەمبەری نارد، پیاوەکەش بەماوەی سێ ڕۆژان گەیشتە لای پێغەمبەرو نامەکەی پێدا. قوڕەیشیەکانیش کەوتنە ڕێگا. کە گەیشتنە (ئەبواء) ئەو شوێنەی کەگۆڕی دایکی پێغەمبەری لێیە، بەنزیك گۆڕەکەدا ڕۆیشتنو هەندێ داخ لەدڵ ویستیان گۆڕەکەی هەڵبکەنن، بەڵام سەرۆکەکانیان لێ نەگەڕانو گوتیان ئەگەر ئێمە وابکەین بەرەی بەکرو بەرەی خوزاعە وا لەگۆڕی مردوەکانی ئێمە دەکەنو دەبێتە ڕەوشت لەناومان.

گەیشتنە نزیك مەدینە لەسەر باسکێکی کێوی ئوحود، کەچەند کێلۆمەترێك لەمەدینەوە دوورە،

باریان خست‌و ولاغ‌و حوشترەکانیشیان بەردایە ناو باغ‌و کشت‌وکاڵی دانیشتوانی مەدینەو بۆ خۆشیان دامەزران.

پێغەمبەریش (ﷺ) کەنامەکەی پێگەیشت، موسوڵمانانی کۆکردەوەو کەوتنەباسی چۆنیەتی ئەو هێرشەو خۆئامادەکردن بۆی. پێغەمبەر (ﷺ) بیری وابوو کەموسوڵمانان رێگ بخاو خۆیان لەناو مەدینە قایم بکەنو ژنو منداڵو هەرزەکاریش بچنە سەر قەڵاتەکان، ئەگەر قوڕەیشیەکان ویستیان هێرش بۆ ناو شار بێنن ئەوان لەوێوە بەردبارانیان بکەن، پیاوەکانیش لەکۆڵانەکان بەرەنگاریان بن. زۆرانیش لەپیاوان لەگەڵ ئەو بیرەی پێغەمبەربوون، بەڵام ئەوانەی لەشەڕی بەدر بەشداریان نەکردبوو، بۆ دوژمنیش زۆر بەتاوبوون، گوتیان ئێمە لەمێژبوو بەناواتی ئەو ڕۆژە بووین، ئێستاش وا خوا هێنایتیە پێشمان با بۆیان دەر بچین، هەر ئێمە سەرکەوتوو دەبین، زۆرترینیان لەو گەنجە خوێن گەرمانەبوون زۆر بەتاوات بوون بگەنە پلەی شەهادەت، بیروباوەڕیشیان ئەوەندە بەتێن بوو وریان ئەوەندە بەرزبوو، سەرکەوتنیان لەبەرچاوبوو، دڵنیا بوون کەدەست بەسەر سامانیاندا دەگرن، وێنەی بەهەشتیان بەتەواوی دەهاتە بەرچاو، شەهادەتیان بۆخۆیان دانابوو، کەدەگەنە لای ئەو برایانەی کە لەشەڕی بەدر شەهید کرابوون.

(خەیسومەی کوڕی ئەبو سەعدی کوڕی خەیسومە) گوتی ئەی پێغەمبەری خوا زۆر ئارەزوومەندم لەبەهەشت بگەمە لای کوڕەکەم، یان خوا سەرمان دەخات یان دەگەینە پلەی شەهادەت، من بەهەڵە چووم کوڕەکەم نارد ئەویش خوا بەشێکی باشی پێدا بۆ خۆی شەهید بوو، ئێستاش تەمەنم گەورەیەو پیربووم دەمەوێ بگەمە لای خوا.

(عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی کوڕی سەلول) لەو باوەڕەدابوو کە لەناو شارمێنننەوە، بۆیە بەپێغەمبەری گوت ئێمە لەباوباپیرانەوە قەت بۆ دوژمن دەرنەچووین، هەر لەناو شار خۆمان قایم کردووە ژنو منداڵیشمان لەسەربانان بەردبارانی دوژمنیان کردوە شپرەزیان کردوون، پێغەمبەر (ﷺ) تەماشای کرد زۆربەی هەرە زۆری دەیانەوێ بۆ دوژمن دەربچن، فەرمووی دەترسم تووشی هەڵاتن بن. بەڵام ئەوان هەر پێدا گیربوون لەسەر دەرچوون، ئەویش چارەی نماو هاتە سەر ئەو باوەڕە دەربچێ، چونکە پێغەمبەر (ﷺ) هەردەم بەبیروڕای یاران دەجوولایەوە. قەت قسەی خۆی بەسەردا نەدەسەپاندن، مەگەر فەرمانی خوابایە، چونکە دەیویست ئەو گەلە وا پەروەردە بکات، هەموو کەس هەست بکات خاوەن توانا و

بیروبڕوایە، بتوانن بیربکەنەوەو ڕێگەی ژیان بەئارەزووی خۆیان بڕن. میللەتیش بەکردەوە پەروەردە دەکرێتو بەڕوو داوان دەرس وەردەگرێت.

میللەتێك کەبیری لەکاروبار نەکردەوە هەر بەتەمای یەکتری لەکۆڵ بگەڕێن، مێشکیان وشك دەبێت. (سەردارو پێشەوایانی ئیمڕۆکە وایان لەو گەلانە کردوە، بەهیچ جۆرێك نایانەوێ قسە لەکاروباری دەوڵەت بکەن). ڕۆژەکەش ڕۆژی جومعە بوو، دوای نوێژی عەسر پێی گوتن سەرکەوتن بۆ ئێوەیە ئەگەر لەشەڕ خۆراگر بن، فەرمانیشی پێدان کەخۆیان ئامادە بکەن. خۆشی چووە ماڵەوە لەگەڵ ئەبوبەکری سدیقو عومەری کوڕی خەتاب خۆی ئامادەکرد، دوو زرێپۆشی لەسەریەك لەبەر کردو شمشێرەکەی لەشانیکرد. لەوکاتەی کەپێغەمبەر لەژوورەوە بوو، خەڵکەکە کەوتنە دەمەتەقێ لەگەڵ یەکتری. سەعدی کوڕی مەعاز کەبیروباوەڕی وابوو لەناو شاربن بەخەڵکەکەی گوت، ئێوە ئەو قسانەی بەپێغەمبەرتان گوت زۆری پێناخۆش بوو، بەناچاری بەقسەی ئێوەی کرد، پێویستە لەسەرتان پێغەمبەر چیتان پێ بڵێ بەقسەیبکەن. ئەوانیش بیریان کردەوە هەستیان کرد کەدژ بەپێغەمبەر وەستاون.

پێغەمبەر (ﷺ) هاتە دەرەوە دیتیان زرێپۆشی لەبەر کردوەو شمشێری بەشانەوەیە، پێیسان گوت ئەی پێغەمبەری خوا ئێمە پەشیمانین، نەدەبوایە لەقسەی تۆ دەربچین، ئێستاش چۆنت فەرموو وابکە. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئەوەی من پێم وتن ئێوە قەبوڵتان نەکرد، هەر پێغەمبەرێکیش کەدەستی دایە چەکو خۆی ئامادەکرد نابێ چەکەکە دابنێ، تاوەکو خوافەرمان لەنێوان دوژمنانی دیار نەکات[1]. ئێستاش من چیتان پێ دەڵێم ئەو ڕێگەیە بگرن، ئەگە رخۆراگربن سەرکەوتن بۆ ئێوەیە.

لێرەدا دەردەکەوێ کەپێغەمبەر (ﷺ) مەزەندەی شەڕەکەی باش کردبوو، بۆیە هەندەی دووبارە دەکردەوە کەخۆگربنو لەقسەی دەرنەچن، جگە لەوەش خەوێکی دیبوو، لەو خەوە وا هاتبوە بەرچاوی کەشمشێرەکەی کەل ببوو، مانگایەکی دیت سەر بڕابوو، دەستیشی خستبووەناو زرێپەك. پێغەمبەر (ﷺ) کەل بوونی شمشێرەکەی بەکوشتنی یەك لەخزمانی لێك دابۆوە، مانگایەکەیشی بەکوشتنی چەند کەسێك لەیارەکانی لێك دابۆوە، زرێپەکەشی بەشاری مەدینە لێك دابۆوە[2].

---

(١) فقة السيرة لەنیمام نەحمەد (٢٦٠٩)و حاکم ١٢٨/٢ دەگێڕێتەوە.

(٢) زاد المعاد ١٩٤/٣ وسبل الهدى والرشاد ١٨٤/٤ نەویش لەمەسنەدی نیمام نەحمەدی ٢٦٧/٣ وەرگرتووە.

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی داو لەشکر بەڕێ کەوت و بەعەبدوڵڵای ئوم مەکتومی گوت، لەمەدینە پێش نوێژی بۆ موسوڵمان بکات.

ژمارەی لەشکری موسوڵمانان هەزار کەس بوو، لەڕێگا تووشی هەندێ جوولەکە بوون بۆ یارمەتی موسوڵمانان دەهاتن، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی داوای یارمەتی لەبێباوەڕ ناکرێ بۆ سەر بێباواڕان، فەرمانی پێدان بگەڕێنەوە. جولەکەکانیش گەڕانەوەو لەڕێگای خۆیان بە(عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەیی) گوت، تۆ ئامۆژگاری موحەممەدت کرد بەقسەی باوباپیران بکات نەویش نەیکردو بەقسەی منداڵانی کرد.

ئەو قسەی ئەو جوولەکانە کاری کردە سەر عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی، ئەویش بەخۆو بەسێسەد کەسەوە گەڕایەوەو گوتی ئێمە بۆچی خۆمان بەکوشت بدەین. (عەبدوڵڵای کوڕی عومەری کوڕی حەرام) بەدوای کەوتو دەستی کرد بەئامۆژگاری کردنیانن پێی گوتن، پێویستە پارێزگاری لەمەدینە بکەن لەدژی قوڕەیش، هاتوونە داگیری بکەن، بەڵام کوڕی ئوبەی گوێی نەدایە قسەکە. خوا لەقورئان دەربارەی ئەوە دەفەرموێ:﴿ وَلْيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُواْ وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْاْ قَاتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَوِ ادْفَعُواْ قَالُواْ لَوْ نَعْلَمُ قِتَالاً لاَّتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلإِيمَانِ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِم مَّا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ﴾[1] واتە: با دوو ڕووەکان بزانن کەئەو ڕۆژەی لەشەڕی ئوحود گەڕانەوە، سەرەڕای ئەوەی کەموسوڵمانانیش پێیان گوتن مەگەڕێنەوە، وەرن لەڕێی خوا شەڕ لەگەڵ قوڕەیشیەکان بکەن یا خود بەو ژمارە زۆرەتان پارێزگاریمان لێ بکەن، گوتیان ئەگەر ئێمە بزانین ئێوە تووشی شەڕ دەبن دەگەڕێینەوە بەڵام مەزەندە ناکەین تووشی شەڕ دەبن. ئەوانە با باش بزانن بەلای بێباوەڕیو خوانەناسیندا شکاینەوە، نەك بۆ لای باوەڕی بەخوا. ئەوانە قسەی ناو دڵیان ناکەن هەر سەرزارەکی قسە دەکەن.

مرۆڤی دوو ڕوو ئەوەی لەناو دڵیانە جیایە لەوەی کەبەزمان دەیڵێن، خواش ئاگاداری بەوەی کەدەیشارنەوەو دەزانی چیان لەناو دڵ هەیە. ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ لەشکری موسوڵمانان بەرەو کێوی ئوحود ڕۆیشتن. موسوڵمانان ئەوەندە بەسۆز بوون تەنانەت هەندی میردمنداڵیش بەدوایان

(١) ال عمران: ١٦٧.

کەوتن. بەڵام چونکە تەمەنیان لەپازدە ساڵ کەمتر بوو، پێغەمبەر (ﷺ) گەڕاندنیەوە. لەوانە (رافیعی کوڕی خەدیج)و (سەمەرەی کوڕی جوندوب) بوون. بەڵام باوکی رافیع بۆ رافیع پاڕایەوەو گوتی ئەی پێغەمبەری خوا رافیع تیرەندازی چاکە. لەبەر ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی با بێت. سەمەرە بەپێغەمبەری گوت رافیع دەبەیو من دەگێڕیەوە خۆ ئەگەر زۆرە بانی بگرین من دەروەستی دێم کە زورەبانیان گرت، سەمەرە رافیعی بەزەوی دادا، ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) ڕێگای هەردووکیانیدا.

پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ موسوڵمانان بەدۆڵی کێوی ئوحوددا هەڵکشا تاکو گەیشتە شوێنێك لەو کێوە پێی دەڵێن (شیعەب) لێی دامەزراو کێوەکەی خستە پشت خۆیانو پاڵی پێدا، لەوێ دەستی کرد بەڕێکخستنی ڕیزی لەشکری موسوڵمانان، پەنجا کەسی تیرەندازی بەسەرکردایەتی (عەبدوڵڵای کوڕی جوبەیر) لەسەر کێوەکە دامەزراند، فەرمووی ئێوە لێرە بن لەدواوە پشتمان بپارێزن، چونکە دەترسم لەدواوە بۆمان بێن، لەو حاڵەتەشدا ئێوە تیربارانیان بکەن، ولاغ خۆی لەبەر تیر ناگرێو دەگەڕێتەوە، هەتا ئەگەر بینیتان ئێمە شکاین یاکوژراینو یا سەرکەوتین نەکەن سەر کێوەکە بەجێ بێڵن[1]! فەرمانیشی بەئەوانی تردا کەس شەڕ نەکات تاکو خۆی پێیان نەڵێ، ئەوجا کەوتە هەڵبژاردنی پیاوانی ئازاو چالاکو بەتێن لەنێوانیانو خستنیە پێشەوەی لەشکرەکە. ژمارەی موسوڵمانان هەر چواریەکی ژمارەی دوژمن بوو، بەڵام جیاوازیەکی زۆر هەیە لەنێوان پیاوی ئازاو شەڕکەر کەبەهێزی بیروباوەڕو پشتیوانی خوا شەڕ دەکات لەگەڵ پیاوی بێ بیرو بڕوا کەبۆ ناوو ناوبانگو ماڵو سامان شەڕ دەکات.

پێغەمبەر (ﷺ) شمشێرێکی بەدەستەوە گرتو هەڵیتەکاندو فەرمووی کێ مافی ئەو شمشێرە دەدات؟ گەلێ لەپیاوان خۆیان هەڵکوتا وەری بگرن، بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) نەیدایە کەسیان، ئەبو دوجانە (سەماکی کوڕی خەرە) پیاوێکی زۆر ئازابوو، لەکاتی شەڕ زۆر بەهەواو فیز بوو، دەسمالێکی سووری هەبوو کەلەناوچەوانی دەبەست خەڵك دەیزانی شەڕی کوشندە دەکات. لەگەڵ قسەکەی پێغەمبەر لەشوێن خۆی ڕاست بۆوە، گوتی ئەی پێغەمبەری خوا مافی ئەو شمشێرە چیە؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی لەدوژمنی بدەی تاوەکو خوار دەبێتەوە، ئەویش شمشێرەکەی لەپێغەمبەر وەرگرتو دەسمالە سوورەکەی لەنێو چەوانی بەستو دوو سێ جار بەفیزەوە بەبەر دەم کۆمەڵدا هاتوچۆی کرد،

(١) بوخاری ٧/٢٨٠.

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی خوا ڕقی لەو ژێشتنە دەبێتەوە، تەنیا لەو شوێنە نەبێت[1]. پێغەمبەر (ﷺ) ئالآی لەشکری دایە دەست (مەسعەبی کوڕی عومەیر).

قوڕەیشیەکان بەرامبەریان ڕیزیان بەستو ئامادەبوون، (خالیدی کوڕی وەلید) لای دەستە ڕاستی گرت (عیکریمەی کوڕی ئەبو جەهل) لای دەستە چەپی گرت، ئالآیەکیشیان دایە دەست (عەبدولعوززای تەلّحەی کوڕی باوکی تەلّحە). ژنانی قوڕەیشیانیش بەسەرژکایەتی هیندی ژنی ئەبو سوفیان لەناو ڕیزەکان هاتوچۆیان دەکردو دەفو دۆلّیان لێ دەداو گۆرانیان دەگوت، هانی پیاوەکانیان دەداو دەیانگوت:

ويهاً بني عبدالدار وبهاً حماة الادبار	ضرباً بكل بتار
واتە: ئاگادارین بەرەی عەبدوددار	ئێوەن بۆ ولآت پارێزگار
لێدەن بەهەر شمشێری	کەگیانو لاشە دەبڕێ
هەروەها دەشیانگوت (إن تقبلوا نعانق	ونفرش النمارق)
واتە: ئەگەر قەبوڵ کەن دەست لەملان	بۆتان ڕا خەین سەرینان

پێغەمبەریش (ﷺ) هەردەم خوای بەبیر موسوڵمانان دەهێنایەوە موژدەی سەرکەوتنو بەهەشتی پێ دەدان، بەو بەرزیەتیەو بەو ئاواتە هانی موسوڵمانی دەدا.

هەردوولا لێك نزیك بوونەوە، یەکەم کەس لەبت پەرستان خۆی بەدەرخست پیاوێك بوو پێیان دەگوت (ئەبو عامیری ڕاهیب)، پێغەمبەر (ﷺ) ناوی لێنابوو فاسق، ئەو پیاوە سەرۆکی بەرەی ئەوس بوو، کەپێغەمبەر هاتە مەدینە، کەوتە دوژمنایەتی پێغەمبەر، دواییش ڕژێشت چووە مەککە، بەقوڕەیشیەکانی گوت ئەگەر هۆزەکەم (واتە ئەوسیەکان) چاویان بەمن بکەوێ هەموو بەقسەم دەکەنو دێن بۆ لای من. کەلەشکر لێك نزیك بوونەوە بانگیکردن ناوی خۆی هێنا، ئەوانیش گوتیان خوا دەوامت نەدا ئەی تاوانباری دوو ڕوو. ئەبو عامیر کەگوێی لەو قسەیە بوو گوتی دیارە هۆزەکەم لەدوای من تووشی خراپە هاتوون.

شەڕ دەستی پێکرد، موسوڵمانان بەباوەڕو گیانە پاکەکەیان هەروایان دەزانی هەڵمەت بۆ پیاوی

---

(١) مسلم ١٥١/٧ تیمام نەحمەد ١٢٣/٣.

بێچەك دەبەن تاویان دەدایە دوژمن، دەتگوت گورگن ڕوو لەمێگەلی مەڕ دەكەن. دوژمن بەو ژمارە زۆرەی خۆیەوە موسوڵمانانیش بەو ژمارە كەمەی خۆیانەوە، دڕیان دانو كەلێنیان تێخستن.

لەوكاتە (عەبدولعوزای تەڵحەی كوڕی باوكی تەڵحە) بەیداخ هەڵگری قوڕەیش خۆی دەرخست زوبەیری كوڕی عەوام بۆی دەرچوو، خۆی هەڵدایە سەر حوشترەكەیو بەزەوی داداو كەوتە سەریو بەشمشێرەكەی سەری بڕی. لەولاشەوە ئەبو دوجانە بەخۆ بەدەسماڵی سووری نێوچەوانی خۆی بەدەرخستو دەگەیشتە هەر بت پەرستێك دەیكوشت. (كەعبی كوڕی مالیك) دەگێڕێتەوەو دەڵێ: دیتم یەكێك لەبت پەرستەكان كەوتبوە سەر موسوڵمانە بریندارەكان تەواویان بكات، یەكێك لەموسوڵمانان هەڵمەتی بۆ برد. كەلێیان وورد بوومەوە دیتم بت پەرستەكە گەلێك پۆشتەترو گورج تربوو، كەموسوڵمانەكە گەیشتە سەری شمشێرێكی لەناو شارنیدا تاكو ناوقەدی ڕۆیشتو كردیە دوولەت، ئەوجا دەمو چاوی خۆی دەرخست گوتی چۆنم دەبینی ئەی كەعب؟ منم ئەبو دوجانە.

ئەبو دوجانە كەوتە ناو بت پەرستان ریزەكانی شەق دەكرد، دیتی یەكێك خەریكی لاشەكانی موسوڵمانە كوژراوەكانە، هەڵمەتی بردە سەری هاواری لێ پەیدابوو، دیتی هیندی ژنی ئەبو سوفیانە دەڵێ شەرمم بەخۆ بوو شمشێری پێغەمبەر لەژنان بەكاربێنم.

هەمزەی كوڕی عەبدولموتەلێبیش لەولاوە شێر ئاسا هێرشی دەبرد، هاواری دەكرد (أمت أمت) واتە بمرێنە بمرێنە، دەگەیشتە هەر كەسێك دەیكوشت، لەوكاتە كۆیلەی جوبەیری كوڕی موتعیم كەناوی (وەحشی) بوو، دەڵی جوبەیر پێی گوتم ئەگەر هەمزە بكوژی ئازادت دەكەم، منیش هەر دەمەویست لەهەمزە نزیك ببمەوە، كاتێك كەلێی نزیك بوومەوە، ڕمبەكەم هەڵتەكاند، تەواو لەنگەرم بۆ ڕاگرتو هاوێشتم لەناو شانی هەمزە چووە خوارەوە لەنێوان قاچی دەرچوو. هەوڵیدا بمگاتێ بەڵام نەیتوانیو لەوێ تەواو بوو، منیش چوومە سەری ورمبەكەم دەرهێناو ڕۆیشتم[1].

قوڕەیشیەكان گەلێك بەتێن شەڕیان دەكرد، بەڵام لەگەڵ ئەوەی هەمزەش كوژرا، دەست هەر دەستی موسوڵمان بوو، موسوڵمانان وەك ئاوی ناو جۆگەلەی دارستان لولیان لەناو دوژمنانی بێباوەڕ دەخوارد دەسوڕانەوە، بنكەكانیان هەڵدەقەندن. عەلی كوڕی ئەبی تاڵیب هێرشی بردە سەر ئالا هەڵگری

(١) فتح الباری لشرح صحیح البخاري ٧/٢٣٥.

قوڕەیش و کوشتی، ئەوجا (عوسمانی کوڕی ئەبی تەڵحە) ئاڵاکەی هەڵگرتەوە، کەئەویش کوژرا (ئەبو سەعدی کوڕی ئەبی تەڵحە) هەڵیگرتەوە و گوتی موسوڵمانان ئێوە وا بیردەکەنەوە کەکوژراوانتان لەبەهەشتەو کوژراوی ئێمەش لەناو دۆزەخە، کێتان ئازایە با بۆ من بێتەدەر، عەلی کوڕی ئەبی تالێب بۆی چوو، یەکەو دەست سەری پەڕاند. ئەوجا بەرەی عەبدالدار ئاڵاکەیان هەڵگرت، نۆکەسیش لەوان کوژرا، دواکەسیان (سوابی حەبەشی) بوون ئەویش (قزمان) تاوی دایە سەری و دەستی راستی پەڕاند، سواب ئاڵاکەی بەدەستی چەپی هەڵگرت کەدەستی چەپیشی پەڕاند، ئاڵاکەی خستە سەر سینگی و گوتی بەرەی عەبدالدار هیچ بیانووتان نەما، ئەوجا قزمان تەواوی کرد.

موسوڵمانان سەرلەبەیانی شێوەی شەڕ کردنیان لەتوانا بەدەر (معجزە) بوو، کەئەویش هەر دامەزراندن و ڕێکخستنە چاکەکەی پێغەمبەرو بیروباوەڕە بەتینەکەی موسوڵمانان بوو، هەرکەسێ بیروباوەڕی بەئاینی پاکی ئیسلام بەتێن بێت، هیچ هێزێك ناشێوێنێ، با ئەو هێزەش زۆر بەتێن و پڕ چەك و ئازوقە بێت، هەر کەسێ بۆ بیروباوەڕی پاکی ئیسلام شەڕ بکا نرخی ماڵ و سامان دەسەلات و ناوبانگی لەلا نامێنێ، کەخوا نەناسان خۆیانی بۆ بەکوشت دەدەن.

بەو جۆرە موسوڵمانان توانیان بەماوەیەکی کەم ئەو هێزە زۆرەی قورەیشیان پەرت و بڵاوبکەنەوە، لەشکری قوڕەیشیان ملیان لەهەڵاتن نا، موسوڵمانان سەریان لەدوانان بەتەواوی ئوردوگاکانیان کەل و پەل و ولاغەکانیان پێ بەجێهێشتن. ژنەکانیان کراس و چارۆگەیان هەڵکردو دەستیان کرد بەهەڵاتن، زۆری نەمابوو هەمووی بەدیل بگیرێن[1].

بەڵام شەڕەکە هەر وا نەڕۆیشت، چونکە ئەو تیرەندازانەی کەپێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی پێدابوون بەهیچ جۆرێك لەسەری‌کێوەکە نەیەنە خوارەوەو نەبەسەر کەوتنو بەژێر کەوتن پشتی موسوڵمانان بەرنەدەن. بەڵام کەچاویان بەقوڕەیشیان کەوت وا هەڵاتنو کەل و پەلیان لەو گۆڕەمایەوە. ئیتر دەماری بێهێزی ناو دەروونیان جووڵا لایەنی چاوچنۆکی و خۆپەرستنو خۆشەویستی ماڵ و سامان بەسەر بیروباوەڕی بەتینی ناو دڵیان زاڵ بوو. وایان زانی هیچ شتێك لەگۆڕی نەماو قوڕەیش پشتی داو هەڵات، کاتی مانەوەیان لەسەر کێوەکە هەر ئەوەندە بوو با ئەوانیش لەدەسکەوت بێبەش نەبن، وەك

(١) سەحیحی بوخاری دار النشرالریاض لاپەڕە ٨٣٦ ژمارە ٣٠٦٤.

هەندێیاران کەوتنە کۆکردنەوەی کەلوپەل. چەندی سەرۆکەکەیان (عەبدوڵڵای کوڕی جوبەیر) فەرمانی پێغەمبەری بەبیر هێنانەوە گوێیان نەدایێ، تەنیا نۆ کەسێك نەبێت ئەوانی تر کێوەکەیان بەجێهێشت. بەو هەڵە کوشندەیە پشتی موسوڵمانانیان بەردا(زۆرجاری وا دەبینی خۆشی‌و شادی دەکەوێتە ناو کۆمەڵو ڕووناکی بەسەر تاریکە شەوا دێت، بەڵام ناڕێکیەکی کەم‌و بچوك دەبێتە هۆی ناخۆشی‌و تاریکی. هەروەك دەبینی کارەبا بەچاکی ماڵەکەی هەموو ڕووناك کردوە. بەڵام تەلێکی بچووك (فیوز) دەپچڕێ‌و هێزی کارەباکە دەبڕی‌و هەموو ماڵەکە تاریك دەبێ).

ئەوجا خالیدی کوڕی وەلید، بەهەلی زانی کێوەکە چۆڵ بووە، لەدواوە هێرشی بردە سەر کێوەکە، ئەوەی لەگەڵیشی بوو هەموو سوارماین بوون، کێوەکەیان گرت‌و دابەزینە خوارەوە، لەدواوە کەوتنە لێدانی موسوڵمانان. قوڕەیشیەکانیش کەدیتیان وا موسوڵمانەکان پشتیان گیرا، نەوانیش بۆ موسوڵمانان گەڕانەوە دواوە. موسوڵمانان کەوتنە ناو دوو هێزو هێرشیان بۆ هات، چاریان نەما دەسکەوتەکانیان فڕێ داو شمشێریان هەڵگرتەوە کەوتنە شەڕێکی زۆر قورس‌و بەتێن. هەموو هەوڵیان ئەوەبوو کەرێگایەك شەق بکەن‌و لەناو ئەو ئاگرە بچنە دەر.

دەست بووە دەستی قوڕەیشیەکان توانیان موسوڵمانان شپرزە بکەن، کەس ئاگای لەکەس نەما. موسوڵمانان سەریان لێ شێوا وای لێهات موسوڵمان موسوڵمانی نەدەناسیەوە لێکیان دەدا، یەکێکی وەك ئەبو حوزەیفەی یەمانی، چەندی حوزەیفە هاواری کرد ئەوە باوکمە کەڵکی نەگرت موسوڵمانان کوشتیان، بەو جۆرە زۆریان لێ شەهید کرا. پێغەمبەریش (ﷺ) وەك کۆڵەگە لەگۆڕەپانی شەڕەکە چەقی بوو تیربارانی بت پەرستانی دەکرد، تاکو کەوانەکەی خەریك بوو بپسێ، زۆریش لەیاران لەدەورەی بوون. یەکێکی وەك (تەڵحە) کەتیرەندازێکی زۆرباش بوون تیری بەخەسار نەدەدا هەموجار کەتیری دەهاوێشت، پێغەمبەر (ﷺ) سەری خۆی هەڵدەکێشا بزانی تیرەکەی بەکوێ دەکەوێ، تەڵحە پێی دەگوت دایك‌و باوکم بەقوربانت بیت سەرت هەڵمەکێشە باتیرێکی دوژمنت پێ نەکەوێ[1].

شەڕ وای لێهات بت پەرستان لەپێغەمبەر نزیك بوونەوە (عوتبەی کوڕی ئەبی وەقاس) بەردێکی ڕاوەشان پێغەمبەر ڕوومەتی بریندار بوو. پێغەمبەر (ﷺ) چەند بەردێکی تری پێکەوت ددانێکی

(١) هـ. س. پ. ل. ٨٣٩ ژمارە ٤٠٧٥.

شکاو دوو ئالقەی زرێیەکەی بەڕوومەتیدا چووە خوارو خوێنی نەدەوەستایەوە تاکو فاتیمە حەسیری سوتاندو خۆڵەمێشەکەی لێدا وەستاوە[1].

پێغەمبەر خوێنەکەی دەسڕیەوەو دەیفەرموو چۆن خوا هۆزێك سەردەخات، ڕووی پێغەمبەرەکەیان لەخوێن وەردا، چونکە بۆ پەرستنی خوا بانگیان دەکات. ئا لەوکاتەدا خودا گلەیی لێکرد هەروەك لەقورئان دەفەرموێ: ﴿لَيْسَ لَكَ مِنَ الأَمْرِ شَيْءٌ﴾[2] واتە: تۆ لەو کارە هیچت لەدەست نیە. ئەبا عوبەیدەی جەڕاح ئالقەی زرێیەکەی لەڕوومەتی پێغەمبەر دەرهێنا، ددانێکی لەگەڵ کەوت. پێغەمبەر (ﷺ) لەسەر بریندارێشی گوێی بەو هەموو ئازارە نەداو دەسوڕا هانی موسوڵمانانی دەدا، ئاگاشی لەوە نەبوو کەبت پەرستان چەند چاڵێکیان لێدابوو، سەریان داپۆشی بوو. پێغەمبەر (ﷺ) لەناکاو کەوتە ناو چاڵێکیان، عەلیو تەڵحەی کوڕی عەبدوڵڵا بەخێرایی هێنایانەدەر. دوای ئەوە چەند موسوڵمانێکی تریشی لێ کۆبۆوەو پارێزگاریان لێکرد. ئەبو دووجانە خۆی کردبووە دیوار بۆ پێغەمبەر تاکو تیری پێنەکەوێ، هەر تیرێکی دەیانهاوێشت بەئەبو دوجانە دەکەوت خۆی نەدەجوڵاند. (قیتادە) تیرێکی بەچاوی کەوت چاوەکەی کەوتە سەر زەوی پێغەمبەر (ﷺ) هاوێشتیەوە شوێن خۆیو لەجاران چاتری پێ دەدیت[3].

قوڕەیشیەکان دەیانەویست بگەنە پێغەمبەرو بیکوژن، موسوڵمانان بەرگریەکی چاکیان لێکرد،تاکو دەکەسیان لێ شەهید کرا. سەعدی کوڕی ئەبی وەقاس لەتەك پێغەمبەر بوو تیربارانی قوڕەیشیەکانی دەکرد، پێغەمبەر پێی گوت دایکمو باوکم فیدات بی تیربارانیان بکە[4]. لەوکاتی پێغەمبەر (ﷺ) کەوتە ناو چاڵ، قوڕەیشیەکان بلاویان کردەوە موحەمەد کوژراوە، کەموسوڵمانان گوێیان لەوەبوو، لەجیاتی ئەوەی کورە بەرنەدەن. ئەوەندەیان پێغەمبەر خۆش دەویست، هەموو لەتاوان دەستیان شل بوو.

زۆریان لەکێوە، هاتنە خوارەوەو دانیشتن، چونکە بیریان نەدەکردەوە پێغەمبەر بکوژرێو یا بمرێ.

---

(١) زاد المعاد ١٩٨/٣ وابن كثير ٥٥٨/١

(٢) ال عمران: ١٢٧.

(٣) سەحیحی بوخاری دار النشر ریاض لاپەڕە ٨٣٥ ژمارە ٤٠٥٥.

(٤) فتح الباری فی شرح حدیث البخاری ٣٥١/٧.

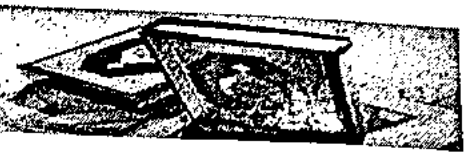

تاکو (ئەنەسی کوڕی نەزەر) پێیان گەیشت پێی گوتن بۆچی وا دانیشتوون؟ گوتیان تازە پێغەمبەر (ﷺ) کوژرا چ بکەین. ئەویش گوتی پێغەمبەر کوژرا، خوای پێغەمبەر نەکوژراوە، چاوەڕێی چی دەکەن هەڵسن شەڕ بکەن با ئێوەش لەسەر ڕێگەی ئەو بمرن[1]. ئەنەسیش شەڕێکی زۆر مەردانەی کرد تاکو شەهید کرا. (ئەنەسی کوڕی مالیك) دەگێڕێتەوە دەڵێ کەئەنەسی کوڕی نەزەر کوژرا، حەفتا برینی لەلەشی بوو، خوشکەکەی بەپەنجەکانی ناسیەوە!.

ئیتر قوڕەیشیەکان هەروایان زانی پێغەمبەر کوژراوە. پێغەمبەریش (ﷺ) جاری نەیویست خۆی ناشکرا بکات تاکو هێرشیان بۆ نەهێنن. بەڵام (کەعبی کوڕی مالیك) بەلایەوە هات چاوی بەپێغەمبەر کەوت لەخۆشیان هاواری کرد، ئەی موسوڵمانان مزگێنیتان لێبێ، ئەوەتا پێغەمبەر ماوە. ئەوجا کەموسوڵمانان زانییان پێغەمبەر ماوە، کەوتنە هەوڵدان بیدۆزنەوە. پێغەمبەر (ﷺ) بانگیکردن ئەی بەندانی خوا بۆ لای من وەرن، بۆ لای من وەرن. گەلێکیان بەتاو بۆی چوون، نزیکەی سی (٣٠) کەسێکی لەلا گردبۆوە. (تەڵحەی کوڕی عەبدوڵلا) لەتەك پێغەمبەر بوو، ئەویش تیرێکی بەدەستی کەوت دەستی شەپرەی لێدا.

لەوکاتە (ئوبەی کوڕی خەلەف) چاوی بەپێغەمبەر کەوت بەهەلی زانی (لەکاتی خۆی سوێندی خواردبوو کەپێغەمبەر بکوژێ، پێغەمبەریش پێی گوتبووە ئەگەر خوا حەز بکات من دەتکوژم) هێرشی هێنایە سەر پێغەمبەر. هاواریشی کرد گوتی کوا موحەمەد (دەك رزگارم نەبێت گەر رزگارت ببێ). یاران ویستیان هێرشی ببەنە سەر پێغەمبەر نەیهێشتو فەرمووی لێی گەڕێن با بێت، بەخۆی ڕمبێکی لەیەکێك لەیاران وەرگرتو ڕمبێکی لێدا، ئوبەی وەك گاجووت بۆڕاندی و گەڕایەوە بۆ ناو قوڕەیشیەکان. کەوتە هاوار هاوار گوتیان کوا هیچت لێ نەهاتووە برینەکەت چ برینێکی وا نیە. گوتی وەڵاهی ئەو لێدانەی بەمن کەوت ئەگەر بەکێوی ئوحود بکەوتبایە دەڕوخا، من هەر بەو لێدانە دەمرم، بەڕاستیش بۆ بەیانی لەڕێگای گەڕانەوەیان مرد[2].

موسوڵمانەکانی دەوری پێغەمبەر توانیان بت پەرستان لەپێغەمبەر دوور بخەنەوە، ئەوجا لەگەڵ

---

(١) السيرة النبوية.

(٢) سەحیحی بوخاری دار النشر الرياض لاپەرە ٣٦٣٢/٤٤.

پێغەمبەر هەڵکشان بۆ سەر کێوەکە. موسوڵمانەکانی تریش بەتەواوی لێی کۆبوونەوە، خالیدی کوڕی وەلید دەیویست پشتیان لێ بگرێ. عومەری کوڕی خەتاب لەگەڵ چەند کەسانێکی تر گەڕاندنیانەوە.

موسوڵمانان چوونە سەرەوە، هەمووی لەدەورەی پێغەمبەر کۆبوونەوە، ئەوەندەش هیلاك بوون پێغەمبەر (ﷺ) لەبەر ماندووەتیان و ئێشی برینەکەی نوێژی بەدانیشتنەوە کرد. دوای ئەوە خوا هێمنایەکی تەواوی خستە ناو دڵیان زۆریان خەو بەلایدا دەبردنەوە و شمشێرەکانیان لەدەست بەردەبۆوە. برینەکەی روومەتی پێغەمبەریش خوێنی هەر نەوەستا بۆوە ئەگەرچی زۆریان هەوڵدا بێ کەڵك بوو، تاکو هەندێ حەسیریان سوتاند خۆڵەمێشەکەیان لێدا، ئەوجا خوێنەکەی وەستاوە.

ئەو هەموو شپرزەییەو بەسەرهاتەو کوشتارو بریندارەبوونی پێغەمبەر (ﷺ) کەپاك ترین و بەرزترین مرۆڤی سەر زەوی بوو، هەمووی بەهۆی ئەو هەڵەیە بوو، کەتیرەندازەکان بۆ دەسکەوتنی ماڵ کردیان و هەتا سەر دەستیان بەفەرمانەکەی پێغەمبەرەوە نەگرت[1].

﴿ قوڕەیش و شەڕی ئوحود ﴾

قوڕەیشیەکانیش لەموسڵمانەکان ماندووتر بوون، بەتایبەت لەبەر شپرزەییەکەی سەرلەبەیانی، لەوکاتی موسوڵمانانیش لەدەورەی پێغەمبەر کۆبوونەوە، قوڕەیشیەکان نەیانوێرا چیتر بچنەوە سەریان، هەر بەوەندە وازیان هێنا، ئەوەندەش دڵخۆش بوون وایان زانی ئەوەیە سەرکەوتن، وایان دانا تۆڵەی ژێرکەوتنەکەی شەڕی بەدریان کردەوە. بەڵام ژنە قوڕەیشیەکان بەتایبەتی هیندی ژنی نەبو سوفیان دڵیان بەکوشتنی هەمزەو موسوڵمانانی تردا نەکەوت، کەوتنە ناو لاشەی کوژراوانی موسوڵمانان، لووت و گوێیان دەبڕین و بەملی خۆیانەوە دەکرد. هیندیش زگی هەمزەی دڕی و پارچەیەکی لەجەرگی کردەوە هاویشتیە دەمی و جوی و فڕێیدا!.

---

(١) بوخاری / ٢٩٨/٧.

بەڕاستی مالّ لەلای هەموو کەسێك شیرینەو بەنرخە چونکە هۆی ژیان و خۆشیە، پێویستە لەسەر مرۆڤ بەڕێگەی حەلاڵ مالّ پەیدا بکات و بیپارێزی، بەڵام نابێ لەپێناوی مالّ نایین و، نیشتمان و ناموس لەدەست بدات، پێویستە مالّ و سامان لەپێناوی نەوانە لەدەست بدات.

پاش ئەوەی قوڕەیش وازی لەشەڕ هێنا، کوژراوەکانیان شاردەوەو کەوتنە خۆ کۆکردنەوەو بۆ ڕۆیشتن. موسوڵمانان وایان زانی هێرش دەبەنە سەر مەدینە. پێغەمبەر (ﷺ) بەعەلی کوڕی ئەبی تالیبی گوت بڕۆ بزانە، ئەگەر سواری حوشترەکان بوو و ولاغەکانیان خستۆتە تەك خۆیان ئەوا دەگەڕێنەوە بۆ مەککە، ئەگەر سواری ولاغەکانیش بوون حوشتریان خستۆتە تەك خۆیان، ئەوا هێرش دەبەنە سەر مەدینە. پێغەمبەر (ﷺ) لەسەر ئەو هیلاکیو بریندارییەوە بەدڵێکی پڕ تواناوە گوتی، سوێند بەو خوایە ئەگەر بچنە سەر مەدینە بەرەنگاریان دەبین. کەعەلی چوو تەماشای کردن دیتی سواری حوشتران بوونو وولاغەکانیان خستۆتە تەك خۆیانو بەرەو مەککە دەڕۆن[1].

ئەبو سوفیان پێش ئەوەی بڕوات، چووە سەر بەرزاییەك بەدەنگی بەرز گوتی، ئەو خەڵکە موحەمەدیان لەناوە، پێغەمبەر فەرموی وەڵامی مەدەنەوە، دوایی گوتی کوڕی ئەبو قوحافەیان لەناو ماوە، دیسان فەرموی وەڵامی مەدەنەوە. ئەوجارە گوتی کوڕی خەتابیان لەناو ماوە دیسان کەس وەڵامی نەدایەوە، بۆیە گوتی ئەگەر کەسیان مابایە وەڵامیان نەدایەوە. عومەر خۆی پێ نەگیرا گوتی درۆت کرد ئەی دوژمنی خوا، ئەوەی تۆ حەزی پێ ناکەی خوا هێشتویەتیەوە، ئەوجارە ئەبو سوفیان گوتی بەرزیەتی بۆ هوبەل. پێغەمبەر (ﷺ) وەڵامی بدەنەوە، عومەر گوتی چ بڵێم فەرموی بڵێ خوا بەرزترە،کوژراومان وەك یەك نیە کوژراومان لەبەهەشتەو کوژراوتان لەدۆزەخە. ئەبو سوفیان گوتی ئەو ڕۆژەمان بەو ڕۆژە (واتە ئیمڕۆ لەجیاتی ڕۆژی بەدر). پێغەمبەر (ﷺ) بەعومەری کوڕی خەتابی گوت وەڵامی بدەوە، عومەر گوتی چ بڵێم؟ ئەبو سوفیان کەگوێی لەدەنگی عومەر بوو، بانگی کرد گوتی عومەر بۆم نزیك بەرەوە. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی بڕۆ بزانە چ دەڵێ: عومەر کەچوو ئەبو سوفیان وتی توو ئەو خوایە عومەر پێم بڵێ موحەمەمان کوشتوە یان نا؟ عومەر گوتی نا سوێند بەو خوایە ئێستاکە وا گوێی لەدەنگتە. ئەبو سوفیان گوتی تۆ ڕاستگۆترین لەکوڕی قەبینە، ئەو وای زانی کوژراوە[2].

کەڕۆیشتیش گوتی کوژراوتان خراپەیان لەگەڵ کراوە، بەقسەی من نەبووەو کاتیش لەنێوانمان

---

(١) فتح الباری ٣٤٧/٧.

(٢) سەحیحی بوخاری دار النشر الریاض لاپەڕە ٨٣٣ ژمارە ٤٠٤٣.

بەدری سالێکی تر بێت. شەڕیش هەروایە جار وا هەیە سەرکەوتنە،جاریش وایە ژێر کەوتنە،(الحرب سجال) لەنێوان دوولا. پێغەمبەر(ﷺ) فەرموی پێ بڵێن باشە با ئەو ڕۆژەمان لەنێوان بێت.

﴿ موسوڵمانان و شەهیدانی ئوحود ﴾

پاش ڕۆیشتنی قوڕەیشیەکان، موسوڵمانان چوونەوە گۆڕەپانی شەڕەکە بۆ ناشتنی شەهیدەکان. پێغەمبەر (ﷺ) چووە سەر لاشەی هەمزەو تەماشای کردو دیتی زگیان دڕیوە، زۆری پێناخۆش بوو وتی قەت تووشی کارەساتێکی وا گران نابمەوە، بەهیچ هەڵوێستێکیش قەت ئەوها دڵ تەنگ نەبووبم (ئەمە وا دەگەینێ جارێکی تر قوڕەیش ئەوها دەستیان بەسەر موسوڵمانان داناشکێ!) هەروەها پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی وەڵڵاهی ئەگەر ڕۆژێك بەسەریاندا زاڵ ببم، دەبێ وا لەمردووەکانیان بکەم، کەس لەعەرەب وای پێ نەکردبن، بەو قسەیە خوا گلەیی لێکرد فەرمووی: ﴿وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُواْ بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِ وَلَئِن صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِّلصَّابِرِينَ * وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلاَّ بِاللّهِ وَلاَ تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلاَ تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ * إِنَّ اللّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَواْ وَّالَّذِينَ هُم مُّحْسِنُونَ﴾[1] واتە: ئەگەر تۆڵەتان کردەوە لەو ستەمەی لێتان دەکرێ، تۆڵە وەك خۆی بکەنەوە، ئەگەر ئارامیشتان گرتو وازتان هێنا ئەوا باشترە. تۆڵەستاندنەوە ڕێگای دراوە، بەڵام لێبوردن گەلێ گەورەترە، ئەوەی توشیشتان دێت ئارامی لەسەر بگرنو لەڕێی خوا ببوورن، ئارام گرتنو خۆگرتن بەهۆی خوایە، دڵگیریش مەبە بێ باوەڕان موسوڵمان نابن، بەقسەو کردەوە ناڕێکەکانیشیان تەنگاو پەژارە مەبە، خوا پشتیوانی ئەو کەسانەیە کە لەخوا ترسنو ئاگاداری کردەوەی خۆیانن و لەگەڵ خەڵك چاکە دەکەن. خوا پارێزگاریانە، هەر کەسێکیش خوا ئاگاداری بکات خراپەو پیلانی کەس کاری لێ ناکات.

ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) لێی بووردنو فەرمووی نابێ کەس هیچ لەمردوو بکات. لەهەمان کاتیش پێغەمبەر (ﷺ) موسوڵمانەکانی ڕیز کرد، فەرمووی ڕاوەستن با سوپاسی خوا بکەین. کەهەموو لەپشتەوەی ڕاوەستان کەوتنە پاڕانەوەو فەرمووی: (**اللهم لك الحمد كله، اللهم لاقابض لما بسطت**

---

(١) النحل: ١٢٦و ١٢٧و ١٢٨.

ولاباسط لما قبضت،ولا هادي لمن اضللت ولامضل لمن هديت، ولامعطي لما منعت ولامانع لما اعطيت ولامقرب لما باعدت ولامبعد لما قربت. اللهم ابسط علينا من بركاتك ورحمتك وفضلك ورزقك، اللهم اني اسالك النعيم المقيم الذي لايحول ولايزول، اللهم اني اسالك النعيم يوم العيلة والامن يوم الخوف، اللهم اني عائذ بك من شر ماأعطيتنا وشرما منعتنا، اللهم حبب الينا الايمان وزينه في قلوبنا وكره الينا الكفرو والفسوق والعصيان واجعلنا من الراشدين، اللهم توفنا مسلمين واحينا مسلمين والحقنا بالصالحين غيرخزايا ولا مفتونين، اللهم قاتل الكفرة الذين يكذبون رسلك ويصدون عن سبيلك،واجعل عليهم رجزك وعذابك اللهم قاتل الكفر ة الذين اوتوا الكتاب، اله الحق)[1] : (ئەی خودایە سوپاس هەمووی هەر بۆ تۆیە هەر شتێکی تۆ بیدەیت کەس نایبات، هەر شتێکی تۆ نەیدەیت نایێتە دەست، کەسێك تۆ گومرایی بکەیت کەس ناتوانی ڕێگای پیشان بدات، هەرکەسێ تۆ ڕێگای پیشان بدەیت کەس ناتوانێ ڕێگای لێ بگۆڕێ هەرچی تۆ بیبەخشی کەس ناتوانێ رابیگرێ، هەرچی تۆ نەیدەیت کەس ناتوانێ بیدات، هەرکەسی تۆ دووری بخەیتەوە کەس ناتوانێ نزیکی بکاتەوە، هەر کەسێکی تۆ نزیکی بکەیتەوە کەس ناتوانێ دووری بخاتەوە، ئەی خوایە چاکەو خێرو خوردەمەنیو بەزەیی خۆتمان پێ بدە، ئەی خوایە داوای خۆشی یەگجاریت لێ دەکەم کەقەت ناگۆڕێو لاناچێ، ئەی خوایە داوای یارمەتیت لێ دەکەم لەڕۆژی نەبوونی، داوای هێمناییت لێ دەکەم لەڕۆژی ترسو هەراسانی، خوایە باوەڕمان لەدڵ شیرین بکە، لەخراپەو ناڕاستیو یاخی بوون بمانپارێزی، بمانکەیە مرۆڤێکی تەواو، خوایە بەموسوڵمانەتیمان بمرێنیو بەموسوڵمانەتی زیندوومان بکەیتەوە، بمانگەینە ڕێزی پیاوچاکانو چاوشۆڕمان نەکەی. ئەی خوایە ئەو بێباوەڕانە بفەوتێنە کەپێغەمبەرانت بەدرۆزن دەزاننو ڕێگەی تۆ لەخەڵکی دەگرن، خوایە هەردەم تووشی ناخۆشیو نازاریان بکەیت، خوایە شەڕ لەگەڵ ئەو بێ باوەڕانەی خاوەن کتێب بکە هەر تۆی خوای راستی).

دوای پارانەوە کەپێغەمبەرو موسوڵمانان دەستیان کرد بەناشتنی شەهیدەکان هەر لەشوێنی شەهیدبوونیان، هەمووشی بەبەرگی خۆیانو بەبێ شوشتنو بەبێ نوێژکردن، هەردوو دوویان هاوێشتنە گۆڕێك.

---

(١) السيرة ابن كثير١/٥٧٤ لەنیمامی نەحمەدەوە

کەلێبوونەوە، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی، من شاهیدم لەسەر ئەوانە کەهەر کەسێك وەك ئەوانە لەڕێگەی خوا بریندارکراو شەهید بوو، ڕۆژی قیامەت خوا زیندووی دەکاتەوە بریندەکەی خوێنی لێ دێتو ڕەنگەکەی ڕەنگی خوێنە، بۆنەکەی بۆنی میسکە[1].

شەهیدانی ئوحود شوێنێکی گەورەیان هەبوو لەناو دڵی پێغەمبەر، تاکو ئەو ساڵەی کۆچی دواییشی کرد هەرباسی دەکردنو زۆری پەرۆشی ئەو شەهیدانەبوو، ئەوانە باری هەرەگرانی ئەو بانگەوازەی ئیسلامیان هەڵگرتو لەمەککەوە کۆچیان کرد بۆ مەدینە، مااڵو سامانی خۆیان بەجێهێشت، لەو ڕێگەیەوە گەلێکیان نازار چێشت، وا ئێستاش بوونە قوربانی ئەو ئایینە، لەژێر کێوی ئوحود ناشتران.

شەڕی ئوحود پەندێك بوو خوا پیشانی موسوڵمانانی دا، بۆ ئەوەی بزانن دەرچوونیان لەفەرمانی پێغەمبەر ئەو جۆرە ئەنجامەی لەدوایە، خۆ زۆری نەمابوو قوڕەیشیەکان تەواو بەسەریاندا زاڵ ببنو لەناویان ببەن. بەاڵم خوا پێشانی دان، ئەگەر هەموویان یەك دەنگو یەك دەست بن لەژێر فەرمانی پێغەمبەر، قوڕەیشی ناتوانی بەرامبەریان بوەستێو خۆیان ناگرنو پشت دەدەنو هەاڵدێن، هەروەکو سەرلەبەیانی لەدەست پێکردنی شەڕەکە هەاڵتن. هەروەها قوڕەیشیەکانیش تەماشایان کرد موسوڵمانان هەموویان لەسەر کێوە کەلەدەورەی پێغەمبەر کۆبوونەوە، ترسیان کەوتە ناو دڵ نەیانوێرا چیتر بکەونە دوویان.

ئەگەر بەچاکی لێکی بدەینەوە سەرکەوتن بۆ قوڕەیشیان نەبوو، هەروەکو هەندێ کەس لێکی نەداتەوە، چونکە شەڕ ئامانجی هەیە ئەگەر ئامانجی نەهاتەدی وادەگەیەنێ کەسەرکەوتن نەهاتەدی، چونکە قوڕەیشیەکان بۆیە هاتبوون کەموسوڵمانان قڕان بۆ بێننو ژنو منداڵیان بکەنە کۆیلەو لەبازاڕەکان بیانفرۆشنو پێغەمبەر بکوژنو ئایینی ئیسلام بسڕنەوە. ئەوان بۆ ئەوە نەهاتبوون چەند کەسانێکیان لێ بکوژێو چەند کەسێکیش لەموسوڵمانان بکوژن با هی موسوڵمانان زیاتریش بێت، ئەوە سەرکەوتن وەدەست ناینی. موسوڵمانەکانیش دەرسێکی باشیان وەرگرت، چونکە ئەگەر وایان بەسەر نەهاتبایە زۆرجاری تریش گوێیان بەفەرمانی پێغەمبەر نەئەداو دەیانگوت لەڕۆژی ئوحودیش فەرمانمان شکاندو هەر سەریش کەوتین.

---

(1) سەحیحی بوخاری دار النشر الریاض لاپەڕە ٨٤٠ ژمارە ٤٠٧٩.

﴿ موسوڵمانەکان پاش شەڕی ئوحود ﴾

پاش ناشتنی شەهیدان، پێغەمبەرو جەنگاوەران گەڕانەوە مەدینە، تەماشایان کرد جوولەکەو دوو ڕووەکان زۆر دڵخۆشن بەو شکستەی موسوڵمانان بەسەریان هات، هەروەها موسوڵمانان دیتیشیان ئەو دەسەڵاتە ئەستوورەی لەمەدینە هەیانبوو خەریکە بشلەژێ، ئەگەر کار هەرواش بڕوات، ئەو شکستەی موسوڵمانان دەکەنە بنیشتە خۆشەی سەرزاریانو هیچ نرخێکی وایان نامێنێ لەنیو دورگە. هەروەها قوڕەیشیەکانیش بەجارێك کەوتنە پڕوپاگەندەی وا موسوڵمانان پێی ناو بەد بن، وای لێهات شاری مەدینە وەك مەنجەلێك دەکوڵا، ئەو کەسەی جاران بەنهێنی دوژمنایەتی دەکردن، ئێستا بەئاشکرا دوژمنایەتیان دەکات. بێ باوەڕان دەیانگوت موسوڵمانان سەرکەوتنەکەی شەڕی بەدریان کردبووە بەڵگەیەك بۆ پێغەمبەرایەتی موحەمەد، ئەدی شکستی شەڕی ئوحود بەڵگەیە بۆچی؟ هەروەها دەیانگوت خوا غەزەبی لەموسوڵمانان گرتووە، بۆیە ئەو شکستەیان هێنا.

دوژمن ڕەوشتی وایە هەر سەرزارەکی قسە دەکەن، ناچنە بنجو بنەوانی کاروکردەوان، ئەگەر تەماشا بکەین لەهەموو کارێك مەزنترو قورستر بۆ سەردارو پێشەوا مەسەلەی ڕاگرتنو هێنانەوەی دەسەڵاتە لەدوای شکست، بەڵام پیاوانی خاوەن بیروهۆشو ئەستوور بەخوا، هەموو شتێکی گران ئاسان دەکەنو لەهەموو ناخۆشیەك دەرباز دەبن.

بۆ ڕۆژی دوایی واتە شازدەی شەواڵ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی دابکەونە دوای ئەبو سوفیان، فەرمووی هەر ئەو کەسانە بێن کەبەشداری شەڕی ئوحودیان کردوە.

ئیتر ساغو بریندار هەموویان خۆیان ئامادەکردو لەشکرێکیان پێك هێناو لەمەدینە دەرچوون. پێغەمبەر (ﷺ) بەیداغی دایە دەستە عەلی کوڕی ئەبی تالێب. عەبدوڵڵای ئوم مەکتوومی لەسەر مەدینە داناو کەوتنە شوێن قوڕەیشیەکان، ڕۆیشتن تاکو گەیشتنە شوێنێك پێی دەڵێن (حمراء الاسد) لە لەشکرەکەی قوڕەیش نزیك بوونەوە.

قوڕەیشیەکان کەوتنە ئەو بیابانە فراوانە بیریان لەو ڕووداوە کردەوەو کەوتنە لۆمەی یەکتر، گوتیان هیچمان نەکرد موسوڵمانەمان شپرزە کردو بەجێمان هێشتنو نەمان کرد یەکجاری لەکۆڵیان بکەینەوە.

ئەوە سەردارانیان هەر ماون، هەر خۆیان کۆبکەنەوە دێنە سەرمان.

لەوکاتەش (مەعبەدی خوزاعی)، هێشتا هەر بت پەرست بوو، لەڕێگا بەلای موسوڵمانان تێپەڕببوو گەیشتە قوڕەیشیەکان. ئەبو سوفیان پرسیاری موسوڵمانانی لێکرد، ئەویش گوتی موحەمەد بەلەشکرێکی زۆرەوە بۆتان هاتووە، ئەوەی لەشەڕی ئوحودیش بەشداری نەکردوە لەگەڵی هاتووە، زۆر تینوونە بۆ تۆڵەستاندنەوە. بەو قسەیە لۆمەو لۆمەکاری و گلەیی شوێنی نەما، قوڕەیشیەکان کەوتنە بیرکردنەوەو دوو دڵی ئایا بگەڕێنەوە شەڕیان لەگەڵ بکەن یان هەر لەڕێی خۆیان بەرەو مەککە بڕۆن؟

بیریان کردەوە کەڕەنگە بەو ماندووەتیە دەروستی موسوڵمانان نەبین، بەڵام ئەگەر بچنەوە مەککە پایەی موسوڵمانان بەرز دەبێتەوەو تالاّیی شکستەکەیان کەم دەبێتەوە. دوایی ئەبو سوفیان ڕۆیشتنەوە یەکی سەلامەتی بەسەر سەرکەوتنێکی نادیار پەسەند کرد.

لەگەڵ ئەو بڕیارەش لەوکاتی کاروانەکەی (عەبدولقەیس) گەیشتنە لایان، کەدەچوونە مەدینە. ئەبو سوفیان هەندێ لەپیاوانی ئەو کاروانەی ڕاسپارد کەبەهەڕەشە بەموسوڵمانان بڵێن وا قوڕەیشیەکان گەڕاونەتەوە بۆتان، ئەوجارە بەیەکجاری لەناوتان دەبەن. موسوڵمانان کەئەو قسەیان بیست، هیچ نەشێوان بەڵکو وڕەیان بەرزتربوو، هەموو گوتیان ﴿حسبنا الله ونعم الوكيل﴾ واتە خوا پشتیوانی گەورەی ئێمەیە.

موسوڵمانان تاکو سێ ڕۆژان لەو شوێنە مانەوە چاوەڕوانیان کرد. بەشەو ئاگریان دەکردەوە تاکو قوڕەیشیەکان بزانن ئەوان لەشوێن خۆیان هەر ماون چاوەنواڕیان دەکەن، بەڵام دوایی زانییان کەقوڕەیشیەکان گەڕاونەتەوە مەککە، ئەوانیش بەدڵێکی پڕ تواناو سەربەرزی گەڕانەوە بۆ مەدینە.

﴿ هێرشەکەی ئەبو سەلەمە ﴾

پێغەمبەرو موسوڵمانان لە(حمراء الاسد) گەڕانەوە، هەستیان بەتەنگاوی هەڵوێست کرد، چونکە کۆچەرەکانی بیابان شەرمیان شکاو تەواو ئامادەییان پێشاندا هێرش بێننە سەر مەدینەو تالاّنی بکەن، جوولەکەکانیش بەناشکراو بەبێ ترس کەوتنە قسەو بوختان هەڵبەستن.

پێغەمبەریش (ﷺ) سەیری کرد تیرەی (سەلەمە) کەوتوونەتە جمووجۆڵ، سەرۆکەکانیان (سەلەمەو

تەلیحە) کوڕانی خووەیلید وا تیرەکەیان هان ئەدەن کەهێرش بێننە سەر مەدینەو موسوڵمانەکان تاڵان بکەن، وایان دەزانی لەبەر شپرزەییەکەی شەڕی ئوحود ناتوانن بەرگری لەخۆیان بکەنو بەرهەڵستی ئەوانیان پێ ناکرێ، لەبەر ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) لەشکرێکی پەنجا کەسی بەسەرکردایەتی (ئەبو سەلەمە) نارد سەریان. ئەبو سەلەمە لەسەرکردە هەرەبەناوبانگەکانی موسوڵمانان دەژمێردرا، لەشەڕی ئوحودیش بریندار ببوو. (سەعدی کوڕی ئەبی وەقاس)و (ئەبا عوبەیدەی جەراح)و (ئوسەیدی کوڕی حوزەیریشیان لەگەڵ چوو). پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی پێدان بەشەو بڕۆنو بەڕۆژ خۆیان بشارنەوە، تاکو لەپڕ بەسەریان دابدەنو نەتوانن بەخۆ بکەون، کاتێك کەگەیشتنە سەریان، کۆچەرەکان هیچ بەرگریەکیان پێ نەکراو هەمووی پەرتو بڵاوبوونەوە. ئەبو سەلەمەش هەندێ لەجەنگاوەرەکانی نارد، هەموو مااڵتەکانیان هێناو گەڕانەوە مەدینە. بەاڵم بەداخەوە پاشی ئەو هێرشە چی وای نەبرد ئەبو سەلەمە کۆچی دوایی کرد. دوای ئەو هێرشە پێغەمبەر (ﷺ) بیستی کە(خالیدی کوڕی سوفیانی هەزەلی) تیرەکەی کۆدەکاتەوە بۆ ئەوەی لەشکرێك رێك بخاتو بەسەر مەدینەدا بدات.

پێغەمبەریش (ﷺ) (عەبدوڵاڵی کوڕی ئەنیس)ی نارد تاکو هەواڵی پاستی ئەو قسەیەی بۆ بێنێتەوە. عەبدوڵاڵ چووە لای خالید، خالید لێی پرسی تۆ کێیو بۆچی هاتووی؟ ئەویش گوتی من پیاوێکی عەرەبم بیستوومە لەشکر کۆدەکەیتەوە منیش هاتوومە تاکو لەگەڵ ئەو لەشکرە بم، خالید گوتی راستە وام نیازە بچمە سەر موحەممەد. عەبدوللاش تا ماوەیەك لەگەڵی مایەوە تاکو ڕۆژێك هەڵی بۆ هەڵکەوت، خالیدی بەتەنیا دیت، هەڵیکوتایە سەریو کوشتیو گەڕایەوە مەدینە بەرەی هەزەلیش تاماوە یەك بێ دەنگ بوون.

﴿ ڕۆژی ڕەجیع ﴾

تیرەی (عوزەڵو قارە) لەبیابانی نزیك مەدینە دەژیان هاتنە لای پێغەمبەر (ﷺ)، گوتیان موسوڵمانەتی لەناو هۆزەکەمان بڵاوبوتەوەو پێویستمان بەچەند کەسێك هەیە فێری یاساو ڕەوشتی ئیسلامیان بکاتو قورئانیان فێر بکات. پێغەمبەریش (ﷺ) شەش کەسی بەسەرۆکایەتی (عاسیمی کوڕی سابت) لەگەڵ ناردن، ئەوانەش پێك هاتبوون لە(مەرسەدی کوڕی مەرسەد)و (خالیدی کوڕی

بـەکیر)و (خـەبیبی کـوڕی عـەدی)و (زەیـدی کـوڕی دەسـەنە)و (عەبـدوڵڵای کـوڕی تـاریق). ئەوانـە کەگەیشتنە ئەو شوێنەی کە لەنێوان (عەسفان)و مەککەیە لەسەر ئاوی (هەزیل)و پێی دەڵێن (رەجیـع) تیرەی بەرەی (لەحیان) پێیان زانی، نزیکەی سـەد کەسـێکیان کەوتنـە دوایـان، تـاکو موسـوڵمانەکان گەیشتنە شوێنێك کەپێی دەڵێن (فەدفەد). لەوێ موسوڵمانەکان چوونە مانێك. بەرەی لەحیان دەروەیان دانو پێیان گوتن پەیمانتان ئەدەینێ ئەگەر خۆتان بەدەستەوە بدەن ناتانکوژین. عاسیم گوتی من لەسەر پەیمانی بێ باوەڕان خۆم بەدەستەوە نادەم، چونکە ئەوانە پەیمانیان لەلا نیە.

ئیتر شەڕیان کرد تاکو عاسیمو سـێ کەسـی موسـوڵمانانی لەگـەڵ کـوژراو نـەوانی تـریش واتـە (خەبیبو عەبدوللاێ کوڕی تاریقو زەیدی کوڕی دەسەنە) خۆیان بەدەستەوەدا.

بێباوەڕانیش لەباتی بەڵێنەکەیان بگەیەنن جێ، پەل بەستیان کردنو هەرسێکیان بردن بۆ مەککـە لەڕێگا تاریق هەوڵیدا خۆی رزگار بکات، بەڵام دەرباز نەبوو کوشتیان. خەبیبو زەیدیشیان بردە لـەوێ فرۆشتنیانە مەککەییان، ئەوانیش تینووبون بۆ خوێنی موسوڵمانان لەتاو کوژراوەکانیان.

(سەفوانی کـوڕی ئومەییـەی کـوڕی خەلـەف) لەمەککـە، زەیـدی کـڕی تـاکو لەتۆڵـەی بـاوکی بکوژێتەوە، کەزەیدیان بۆ کوشتن برد، ئەبو سوفیانیش لەگەڵیان چوو. لەوێ لەزەیدی پرسی گـوتی بـەو خوایەت سوێند ئەدەم، پێم بڵێ حەزت دەکرد موحەممـەد لـەباتی تـۆ بکوژرابایـەو تـۆش لـەناو مـاڵو منداڵی خۆت بای؟ زەید گوتی بەو خوایە نامەوێ موحەممەد لەو شوێنەی کەئێـستا لێیـەتی دڕکێکـی لەدەست رابچێو منیش لەماڵی خۆم بم. ئەبو سوفیان گوتی کەسم نەدیوە ئەوەندە یەکتری خـۆش بـوێ وەك یارانی موحەممەد ئەوەندەیان موحەممەد خۆش دەوێ. ئیتر لەوێ زەیدیان کوشت.

(عوقبەی کوڕی حارسیش) خەبیبی کڕی تاکو لەتۆڵەی باوکی بیکوژێتەوە. خـەبیبان لـەماڵ دانـا تاکو خۆیان ئامادە دەکەن بۆ کوشتن بیبەن، خەبیبش لەو ماوەیە، کەوتە خاوێن کردنـەوەو ئامـادەبوون بۆ مردن، لەوکاتەدا منداڵێکی ئەو مالە بەبێ ئەوەی دایکی ئاگـای لـێ بـێ بـەلای خەبیبـەوە چـوو، خەبیبیش لەسەر کۆشی خۆی داناو کەوتە گەمەکردن لەگەڵی. ئەو کاتەش کەمرزۆ چـاوەڕێی سێدارەی دەستی دوژمنە دەیکوژێ، ئەگەر هەڵێکی دەست بکەوێ دەستێك لەو دوژمنە بوەشێنێ هەر نەبێ ئـەو منداڵە جگەر گۆشەی ئەو دوژمنانەیە. بـەڵام دڵو دەروونێکـی وەك دڵو دەروونـی خـەبیب کەئیـسلام پەروەردەی کردوە لەشتی وا دوورە.

کەدایکی منداڵەکە بەهۆش هاتەوە کۆرپەکەی بەبیرهاتەوە بەخێرایی غاریدا مەبادا ئەو کابرایە وا لەسەر ڕۆخی مردنەو دوژمنیانە، شتێکی لەگەڵ بکات، بەڵام کەدیتی وا لەکۆشی خەبیب دانیشتوەو خەبیب وەك باوکێکی بەسۆز دەیدوێنێو کۆرپە پێی پێدەکەنێ. خەبیب تەماشای ژنەکەی کرد زانی پەرێشانە بۆ کۆرپەکەی پێی گوت دەترسی من ئەو کۆرپەیە بکوژم، ناخوا یار بیت شتی واناکەم. کەبردیان بیکوژن، خەبیب گوتی لێم گەڕێن دوو رکات نوێژ بکەم ئەوجا بمکوژن، ئەوانیش ڕێگەیان دا، ئەویش دوو رکات نوێژی لەسەرە خۆو بەچاکی کرد، دوایی گوتی ئەگەر لەبەر ئەوە نەبوایە پێم بڵێن لەترسی مردن نوێژەکەی درێژ کردەوە، چەند نوێژی تریشم دەکرد.

ئەو دوو ڕکات نوێژەی خەبیب بووە ڕێگە بۆ هەموو کەس پێش کوشتنی ئەگەر ماوەی هەبێت بیکات! ئەوجا کەهێنایانو بەستیانەوە لەخوا پاڕایەوە گوتی خوایە ئێمە پەیامی پێغەمبەری تۆمان بەجێ هێنا، خوایە ئەوەی بەسەر ئێمە هات، بەیانی بەپێغەمبەری ڕابگەینە، خوایە ئەو کافرانە یەکەیەکەیان هەڵبژێرە هیچیان بەپاش مەدە هەموویان بفەوتێنە[1]. ئەوجا ڕووی تێکردنو پێی گوتن.

بێ باکم لەکوشتن چونکە موسوڵمانم　　بەهەرلا دا بکەوم هەر بۆ خوایە مردنم

ئەو موسوڵمانانە باوەڕیان ئەوەندە بەتێن بوو دڵنیا بوون کەخوا تۆڵەیان دەکاتەوەو خوێنیان بەفیڕۆ ناڕوات. بەو جۆرە ئەو دووگیانە پاکە بەرزبوونەوە بۆ ئاسمان، گیانی خۆیان لەڕێگەی ئیسلام بەخت کرد، لەکاتێکدا ئەگەر ناپاکیان لەگەڵ بیروباوەڕی خۆیان بکردبایەو بگەڕابانەوە سەر بت پەرستی دەیانتوانی گیانی خۆیان دەرباز بکەن، بەڵام باوەڕە بەهێزەکەیان بەخواو بەپێغەمبەرو ڕۆژی زیندوو بوونەوەن وای لێکردن بگەنە پیرۆزترین پلەی بەرزیەتی، کەئەویش شەهید بوونە لەڕێگەی خوا. باشترینو پاکترین ژیان ئەو ژیانەیە کەلەڕێگەی پاکی ئایینی ئیسلام بڕوات.

ئەو کارە ناڕەوایەی بێباوەڕان لەگەڵ هیچ کارێك بەرواورد ناکرێ، هەرچی بت پەرستو بێ باوەڕە لەهەر کاتو لەهەر شوێنێك بن و دەسەڵاتیان بەسەر موسوڵمانان دا بشکێ، هیچ دڵ نەرمیان لەناو هەناوادا نیە. ئەو کارەساتە دڵو دەروونی هەموو مرۆڤێکی خاوەن بەزەیی دەهەژێنێ، چونکە ئەوانە لەشەڕ نەگیرابوون، بەڵکو بەفەرمانی پێغەمبەر چوو بوون ئایینی پیرۆزی ئیسلام بڵاوبکەنەوەو نەزانان

(١) سەحیحی بوخاری ٣٢/٧ ومسلم ١٢٤/٤.

فێری چاکەو ڕێگەی خواناسین بکەن، پێویستە لەسەر هەموو موسوڵمانێك ئەو کارە بەجێ بێنێ. بەڵام ئەو ستەمکارانە بەفێڵو تەڵەکەبازی ئەو ناپاکیەیان لەگەڵ کردن دایاننەدەست دوژمنێکی وەك قوڕەیشی بت پەرست، کەهەموو ڕەوشتێکیان نموونەیە کە لەناڕەوایی و ستەمکاری. سەیر لێرەدا ئەوەیە ڕۆژهەلاّت ناسەکان (مستشرقین) لەسەر دوو دیلی تاوانبار لەشەڕی بەدر بەدیل گیرابوونو کوژران ڕەخنە لەپێغەمبەر دەگرن. بەڵام لەسەر ئەو دوو دیلە بێ تاوانانە بێ دەنگن، دڵیان نەبزووت نووکی قەڵەم بەکاربێنن، چونکە ئەوانیش بت پەرستن لەگەڵ یەکتری ناکەن، پێ لەستەمکاری خۆیان نانێن کەئێستاش بەهەزاران ستەمی ئەوها دەکەن. هەتاکو ئێستاش کەشەڕ لەنێوان موسوڵمانانو کۆمەڵی بێ باوەڕان قەوماوە، کوڕە لاوی موسوڵمانیان گرتووە، تەنیا ریشێکی هەیەو لاوێکی خواناسە، بێ ئەوەی شەڕی‌کردبێ، یا لایەنگیری کۆمەڵی موسوڵمانەکان بوو بێت لەماڵ دەریانهێناوەو کوشتیانە.

﴿ ڕۆژی بیری مەعونە ﴾

کوشتنی ئەو کۆمەڵەی یارانی پێغەمبەر (عاسیمو هاوڕێکانی) بەدەستی ئەو خێڵەکیانە ئەوها بەناپاکی‌و نامرۆڤانە، هەروەها کوشتنی خوبەیبو زەید بەدەستی قوڕەیشیان، پێغەمبەرو یارانی گەلێك پەژارەو دڵ تەنگ کرد، حەسانی شاعیریش گەلێ هۆنراوەی جوانی پێ هەڵگوتن.

پێغەمبەر (ﷺ) کەوتە بیرکردنەوە لەو بەسەرهاتە ناخۆشە. ئەو کۆمەڵە نازاو لێهاتوانە لەو کاتە ناسکەو بەو ڕێگەیە، کارێکی گەورەی کردە سەر هەموو موسوڵمانان. ئەو جۆرە کردەوەیە ناپاکی عەرەبە کۆچەرەکانی دەرخست بەرامبەر باوەڕدارانی ئیسلام، لەبەر ئەوە پیغەمبەر (ﷺ) دڵنیایی نەما چیتر یاران بنێرێتە ناو ئەو کێوبانە، بەڵام چارەش نیە دەبێ فەرمانی خوا جێبەجێ بکات‌و نابێ هەر پێغەمبەران بانگەوازی ئیسلام بڵاوبکەنەوە، دەبێ موسوڵمانانیش هەموو کات لەهەموو شوێنان درێغی نەکەن، تاکو ئەو گەلە دواکەوتوانە بێننە سەر ڕێگەی ڕاستی، بەتایبەت کەبێ باوەڕی پەرەی ستاند نابێ کەس درێغی بکات.

لەوکاتەی کەپێغەمبەرو موسوڵمانان وا پەریشان بوون بۆ ئەو شەهیدانە، عامیری کوڕی مالیك کەبە(ملاعب الاسنه) بەناوبانگ بوو، دۆستی موسوڵمانان بوو، بەڵام موسوڵمان نەببوو، هاتە لای

پێغەمبەرو داوای لێکرد چەند موسوڵمانێکی زانا بنێرێتە ناوچەی (نەجد) تاکو فێری ڕەوشت‌و یاسای ئیسلامیان بکات، لەو کاتەدا تازە موسوڵمانەتیان لەناو پەیدا ببوو. پێغەمبەریش (ﷺ) بەقسەی نەکرد مەبادا وەک خوبەیبو هاوڕێکانیان لێ بکەن.

عامیر زۆری هەوڵدا بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) گوێی نەدایێ، تاکو عامیر گوتی من لەپەنای خۆمیان دەگرم. ئەویش پیاوێك بوو هۆزەکەی گوێیان لەقسەی ڕادەگرت، ڕەوشتیش وابوو کەس دەست درێژی نەدەکردە سەر پەنابەران. بەو قسەیە پێغەمبەر (ﷺ) دڵی نەرم بوو، (موحەمەدی کوڕی مونزیر)ی بەخۆ بەچل کەسەوە (هەندێك دەڵێن حەفتا کەسی) لەگەڵ ناردن، ئەمانەش هەمووی قورئانیان لەبەربوو، پیاوی‌زۆر پاك بوون هەردەم شەونوێژیان دەکردو بەڕۆژ داریان دەهێناو کاری خۆیان دەکرد. ئەمانە لەگەڵ عامیر ڕۆیشتن تاکو گەیشتنە شوێنێك پێی دەڵێن (بیری مەعوونە) کەلەنێوان خاکی بەرەی عامیرو بەرەی (سولەیمە). لەوێ ئەو نامەی پێغەمبەر نووسیبووی بۆ (عامیری کوڕی نوفەیل) دایانە (حەرامی کوڕی مەلحان) بردی بۆ عامیر، بەڵام پێش ئەوەی عامیر تەماشای نامەی پیغەمبەر بکا، پیاوێك لەبەرەی سولەیم لەدواوە حەرامی کوشت. حەرام کەلێی درا هاواری کرد گوتی (فزت ورب الکعبة) واتە سوێندم بەخوای کەعبە سەرکەوتم (واتە شەهیدبووم). لەهەمان کاتیش عامیری کوڕی نوفەیل داوای لەبەری عامیر کرد کەموسوڵمانەکانی تریش بکوژن، بەڵام ئەوان لەبەر پەنادانی عامیری کوڕی مالیك بەقسەیان نەکرد.

ئەویش هەڵسا داوای لەتیرەکانی (عیسیە)و (ڕەعل)و (زەکوان) کرد، ئەوان بەدوای قسەیەوە هاتن‌و تاویان دایە موسوڵمانەکان، ئەوانیش ناچار دەستیان دایە شمشێران کەوتنە شەڕ لەگەڵیان تاکو هەموویان شەهید کران، تەنیا دوو کەس نەێت کە لەوکاتە لەوێ نەبوون، یەکیان (عەمری کوڕی ئومەییەی زەمەری بوو)، لەگەڵ (کەعبی کوڕی زەید)، کاتێك دیتیان بالندە لەسەر شوێنەکانیان دەسوڕێنەوە، گوتیان ئەو بالندانە وا بەو کۆمەڵە زۆرەوە بەخۆڕایی لەو شوێنە ناسوڕێتەوە، بەتاو ڕۆیشتن تاکو شوێنەکە کەتەماشایان کرد هەموو برا موسوڵمانەکانیان کوژراون‌و لەسەر ئەو زیخە فرێدراون‌و ولاغەکانیشیان لەولاوە وەستاون. کەعب بەعەمری گوت چ دەڵێی‌و چ بکەین؟ عەمر گوتی وا بەباش دەزانم خۆمان بگەینینەوە پێغەمبەر باسەکەی بۆ بگێڕینەوە، کەعب گوتی خۆم پێرانا‌گیرێ تاکو دەگەینەوە لای پێغەمبەر وا بەباش دەزانم وەك ئەوان شەڕ بکەین تاکو وەك ئەوان دەکوژرێین.

دەستیان دایە شمشێرو کەوتنە شەڕ لەگەڵیان تاکو کەعب شەهید کرا، عەمریشیان بەدیل گرتو بردیانە لای عامیری کوڕی توفەیل. ئەویش لەبەرەوەی عەمر چاکەی بەسەردایکی توفەیلەوە هەبوو ئازادی کرد. عەمر گەڕایەوە بۆ مەدینە، لەڕێگا تووشی دوو پیاو بوو وای زانی ئەو دوو کابرایە لەدوژمنەکانیانن، هەردووکی کوشتن کەگەیشتەوە مەدینە ئەو باسە گرانو ناخۆشو دڵ تەزێنەی براکانی بۆ پێغەمبەر گێڕایەوە[1] پێغەمبەریش (ﷺ) زۆر پەژارەو دڵگیر بوو بۆ ئەو پیاوە خوێنسەوارو تێگەیشتوانە فەرمووی زۆرم ترس هەبوو وایان بەسەر بێنن، بەڵام ئەوە کردەوەی باوکی بەراء (عامیری کوڕی مالیك) بوو وای کرد بیانێرم. پێغەمبەر (ﷺ) لەتاوان ماوەی یەك مانگ لەنوێژی بەیانیان دوعای قنوتی خوێند، داوای تۆڵەستاندنەوەی لەتیرەی زەکوانو هەزیلو قارە لەخواکرد.

موسوڵمانانیش ئەوەندەیان پەرۆش بوون، بارتەقای شەهیدانی نوحود کاریگەر بوو. ئەو دوو پیاوەی عەمریش لەڕێگا کوشتبوونی، دەرچوون لەبەرەی عامیر بوونو هاوپەیمانی پێغەمبەر بوون لەبەرئەوە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی دەبێ تۆڵەیان بدەینێ. ئا بەو جۆرە ئەو پیاوە دڵسۆزو خاوەن باوەڕانە بەو دەستە ناپاکانەی عارەبی بێ باوەڕانی بیابان ڕۆیشتن، گیانی پاکی خۆیان بۆ بەهەشت برد.

﴿ دەرکردنی جوولەکەی بەرەی نەزیر (بني النضير) ﴾

جوولەکەو دوو ڕووەکانی مەدینە هەردەم دڵی موسوڵمانانیان بریندار دەکرد، هەر هەلیان دەست کەوتبایە کارەساتی نوحسودو بیری مەعوونەو رەجیعان بەبیر دەهێنانەوەو دڵخۆشیان پێشان دەدا بەرامبەریان، سەرکەوتنەکەی موسوڵمانانیان لەشەڕی بەدرو هێرەشەکانی سەر کۆچەریەکانی بیابانیان لەبیر کرد، وایان لێهات هیچ گوێیان بەهێزو توانای موسوڵمانان نەدەداو پەکیان پێ نەدەکەوت.

پێغەمبەریش (ﷺ) هەردەم ئاگاداری دڵ ڕەشی ئەوانە بوو. کەوت کۆکردنەوەی تۆڵەی ئەو دوو پیاوە کوژراوەکەی کەلەتیرەی عامیر بوون، عەمر بەدوژمنیان تێگەیشتبوو کوشتبوونی. لەو جۆرە کۆکردنەوەیەدا دەبوایە موسوڵمانانو هاوپەیمانەکانیشیان بەشداری بکەن، جوولەکەکانی بەرەی نەزیریش

(١) سحیحی بوخاری دار النشر الریاض لاپەڕە ٨٤٣-٨٤٤ ژمارە ٤٠٨٨-٤٠٩٦.

هاوڕەیانی پێغەمبەر بوون، لەبەر ئەوە دەبوایە ئەوانیش بەشداری لەوە بکەن، بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) دە کەسی لەگەورە یاران لەگەڵ خۆی برد، لەوانە ئەبوبەکری سدیق‌و عومەری کوڕی خەتاب‌و عەلی کوڕی ئەبی تالیب بوون، چوونە لای جولەکەی بەرەی نەزیر، بەڕووێکی زۆر خۆشەوە بەرەو پیری پێغەمبەر هاتن‌و بەخێرهاتنیان کرد، لەژێر دیواری خانوێك جێگایان بۆ ڕاخست، پێغەمبەریش (ﷺ) زۆر بەدڵنیایی دانیشت.

کاتێك تەماشای کرد جوولەکەکان کەوتنە فسکە فسك‌و پستە پست، هەریەکە بۆ لایەك هات‌وچۆی دەکرد، خەریکی پیلان دانان بوون تەو فرسەتە لەدەست نەدەن پێغەمبەر (ﷺ) وا بەدڵنیایی‌و بێ ئاگایی دانیشتووە، لەگەڵ یارانی کەوتۆتە قسەکردن قەتیان ئەو هەلە بۆ هەڵناکەوێ، بیریان کردەوە یەکێك بنێرنە سەربانی تاویرە بەردێکی بەسەر دابداو لەکۆڵی بکاتەوە!، باوەڕیشیان نیە ئەوە پێغەمبەرەو خوا لێی بێ ئاگا نیەو ئاگاداری ئەکات، بیروهۆشی پێغەمبەران وەك بیروهۆشی خەڵکی تر نیە، هەندێ خەڵك بەبیرتیژی خۆیان زۆر شتیان بۆ ڕوون دەبێتەوە، پێغەمبەریش جگە لەبیرتیژییان خوا ئاگاداریان دەکات، ئەمەش یەکێکە لەکاری لەتوانا بەدەر واتە (معجزة).

پێغەمبەر (ﷺ) بەفەرمانی خوا لەناکاو لێیان بەئاگا هات. هەر بەخێرایی بێ ئەوەی یاران ئاگادار بکات، شوێنەکەی خۆی بەجێهێشت‌و بەرەو مەدینە ڕۆیشت. یاران وایانزانی بۆکارێکی تایبەتی خۆی دەڕوات، کاتێك زۆریان چاوەڕێ کرد هەر نەگەڕایەوە. دوایی پیاوێك لەمەدینەوە هات، لێیان پرسی پێغەمبەرت نەدیوە؟ گوتی دیتم پێغەمبەر هاتەوە مەدینەو چووە مزگەوت. ئەوانیش بەخێرایی خۆیان گەیاندەوە مەدینەو چوونە لای پێغەمبەر. ئەویش باسەکەی بۆ کردن، دوایی زانیان کەپیاوێك بەناوی (عومەر جەحاشە) ویستبووی بەردێك بەسەر پێغەمبەردا بەربداتەوەو بیکوژێ.

ئەوکردەوەیە وای لەموسوڵمانان کرد، هەندەی تر باوەڕیان بەپێغەمبەر بەتێن بێ، پێغەمبەر (ﷺ) بڕیاریدا ژیان لەگەڵ ئەو جوولەکە ناپاکانە کەڵکی بڕا. ئەوانە هەردەم ناپاکییان لێنابڕێ، هەروەکو جوولەکەی بەرەی قەینوقاع، بێگومان خوا باشی ناسیون کەلەقورئان باسیان دەکات‌و دەفەرموێ: ﴿لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوا

وَّكَانُواْ يَعْتَدُونَ﴾[1] واتە: (جوولەکەکانی سەردەمی داود پێغەمبەرو عیسی پێغەمبەر، بێ باوەڕ بوون خوا لەزەبوورو لەئینجیل دیاری کردوە، ئەوانە بێ باوەڕنو لەرەحمەتی خۆی دووری خستوونەتەوە، چونکە ئەوانە لەخوا یاخی بوونو دەستدرێژی دەکەنە سەر پێغەمبەرانو ئەوانەی باوەڕیان پێ دێنن). جا لەبەرئەوە پێغەمبەر (ﷺ) موحەممەدی کوڕی سەلەمەی نارده لایانو فەرمانی پێدا لەماوەی دە ڕۆژ بەبێ دواکەوتن کەلوپەلیان هەلگرنو لەولات بچنە دەرەوە، هەرکەسێ دواشکەوێ سەریدەپەڕێندرێ. جوولەکەکان لەو فەرمانەی پێغەمبەر زۆر سەرسام بوون، بەموحەممەدی سەلەمەیان گوت قەت نەماندەزانی یەکێکی وەک تۆ، هاوپەیمانی کۆنمان تەو فەرمانەمان بۆ دێنی. هومێدیان هەبوو موحەممەد تکایەکیان لەلای پێغەمبەر بۆ بکات. ئەویش گوتی بیروباوەڕی ئیسلام لەهەموو شتێك لەلام بەرزترە.

جوولەکە ماوەی چەند ڕۆژێك کەوتنە خۆگردکردنەوەو بۆ ڕۆیشتن بەلام (عەبدوللای کوڕی ئوبەی) سەرۆکی دوو ڕووەکانی مەدینە، وەلامی بۆ ناردنو گوتی دەرنەچن، من بەخۆمو دوو هەزار کەسەوە دێمە یارمەتیتان، دژی موحەممەد لەگەلتان ڕادەوەستم.

جوولەکە لەو قسەیە سەرسام بوونو کەوتنە بیرکردنەوەو دوو دڵی، چونکە زۆریان باوڕیان بەقسەی کوڕی ئوبەی نەبوو، زانیشیان جوولەکەی بەرەی قوڕەیز یارمەتیان نادەن چونکە هاوپەیمانی پێغەمبەر بوون، بیریشیان کردەوە ئەگەر وڵاتیش بەجێبێڵن ڕەنگە جارێکی تر بتوانن بگەڕێنەوە ناو باغو خانوەکانیان.

لەبەرئەوە وایان بەباش زانی بڕۆن. بەلام سەرۆکەکەیان (حوەیەی کوڕی ئەختەب) پێی داگرتو گوتی ناڕۆینو وەلام بۆ موحەممەد ئەنێرمو هەرچی لەدەستی دێت با بیکات، ئێمە دەچینە ناو قەلاکانمان، بەکەس نایێتە گرتن، خواردەمەنیو ئازووقەی ساڵێکیشمان هەیە، ئاویشمان لێ نابڕێ. لەڕاستیشدا ئەو جولەکانە زۆر بەهێزبوونو مەزەندەی ئەوە نەدەکرا موسوڵمانان بەسەریان دا زاڵ بن.

بەلام کاری خوا ئەوە نیە لەبەر چاوان بێ، یاخود بەگوێرەی پێوانەو مەزندەی مرۆڤ بێت. خوا لەقورئان بەچاکی باسی ئەو جولەکانە دەکات کەچۆن دەرچوونو وڵاتیان بەجێهێشت کەدەفەرموێ ﴿مَا

(١) المائدة : ٧٨

﴿ظَنَنتُمْ أَن يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُم مَّانِعَتُهُمْ حُصُونُهُم﴾[1] واتە: موسوڵمانینە ئێوە بیرتان نەدەکردەوە جوولەکەکان لەقەڵاکانیان دەربچن، تەوانیش وایان بیردەکردەوە بەهۆی قەڵاکانیانو شوورە بەتینەکەیان خۆیان ڕادەگرن.

دەڕۆژەکە تەواو بوو، جوولەکەکان نەڕۆیشتن، پێغەمبەریش (ﷺ) لێیان بەخۆ کەوت، هەڕەشەشی لەهەموو لایەکیش کرد، نەکەن یارمەتیان بدەن. موسوڵمانان دەستیان دایە شمشێرانو ڕۆیشتن ئابلوقەیان دان، ماوەی بیست ڕۆژ مانەوەو شەڕیان لەگەڵ کردن، لەزۆر شوێنان شوورەی قەڵاتەکانیان ڕوخاندو کەسیش نەیتوانی یارمەتیان بدات.

دوایی پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانیدا دار خورمایەکانیان ببڕنو بیسوتێنن. هەرچەندە داری بەرێبوون بەڵام لەکاتی شەڕ دروستە دوژمن تەنگاو بکرێ، تاکو خۆی بەدەستەوە بدات. جولەکە تەنگاو بوون، زۆریان پێناخۆش بوو کەدار خورمایەکانیان ببڕن، چونکە هێشتاش هومێدیان هەر مابوو لەو خورمایە بخۆن. هاواریان کردە پێغەمبەر گوتیان تۆ ڕەخنەت لەخراپە دەگرتو نەتدەهێشت بیکەین، بۆچی دارخورماکان دەبڕیو دەسووتێنی؟ خوا وەڵامی دانەوە فەرمووی: ﴿مَا قَطَعْتُم مِّن لِّينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَى أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللهِ﴾[2] واتە: (هەر دار خورمایەکی دەیبڕن یا نایبڕنو بەجێی دێڵن، هەمووی هەر بەفەرمانی خوایە).

جوولەکەکان لەماوەی ئەو بیست ڕۆژە زۆر تەنگاو بوون، زۆریشیان هومێد بەعەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی هەبوو بێتە یارمەتیان. بەڵام پیاوی دوو ڕوو پەکی بەپەیمانو بەڵێن ناکەوێ، پەیوەندی پێوە ناکات، هەروەك خوا دەفەرموێ: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِن قُوتِلْتُمْ لَنَنصُرَنَّكُمْ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ * لَئِنْ أُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَلَئِن قُوتِلُوا لَا يَنصُرُونَهُمْ وَلَئِن نَّصَرُوهُمْ لَيُوَلُّنَّ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنصَرُونَ﴾[3] واتە: (خوا بەپێغەمبەر دەڵێ سەرت سوڕنەمێنێ لەوەی کەدووڕووەکان بەڵێنیان بەبرا جوولەکەکانی بێباوەڕی بەرەی قورەیزدا، پێیان گوتن ئێمەش لەگەڵ ئێوەین یارمەتیتان

(١) الحشر: ٢.

(٢) الحشر:٥.

(٣) الحشر ١١و١٢.

نەدەین‌و شەڕ لەگەڵ موحەممەد دەکەین‌و بەقسەی ناکەین، ئەگەردەریشیان کردن ئێمەش لەگەڵ ئێوە دەردەچین. خوا شاهیدی ئەدات، دەفەرموێ ئەوانە درۆزنن، ئەگەر دەریان کردن لەگەڵیان دەرناچن، ئەگەر تووشی شەڕیش بوون، یارمەتیان نادەن‌و شەڕیان بۆ ناکەن، ئەگەر واش ڕێکەوت هاتنە یارمەتیان شەڕیان بۆ ناکەن‌و پشت ئەدەن‌و هەڵدێن) ئیتر جوولەکەکان کەوتنە بیرکردنەوە، ئەگەر هەروا لەشەڕ بەردەوام بن‌و کەسیش نێتە یارمەتیان چیان بەسەر دێت، هەموویان ورەیان بەردا. خوا ترسێکی وای هاوێشتە ناو دڵیان بەجارێك دەماریان شل بوو، لەوەش خراپتر نیە لەڕۆژی جەنگ‌و ترسناك پیاوان ورە بەربدەن‌و ترس گیانیان بهەژێنێ، ناچار دەبن خۆیان بەدەستەوە ئەدەن.

موسوڵمانانیش بەتەما نەبوون جوولەکەکان وا زوو خۆیان بەدەستەوە بدەن، بەڵام کاری خوا لەگەڵ مەزەندەی مرۆڤ زۆر لێك دوورە. جوولەکە چاریان نەما، داوایان لەپێغەمبەر کرد لێیان بگەڕێ خۆیان‌و ماڵ‌و منداڵیان بڕۆن لەوڵات بچنەدەر. پێغەمبەریش (ﷺ) مەسڵەتی لەگەڵ کردن بەو مەرجەی هەر کەسە حوشترێك باربکات‌و چەندیدەتوانی لەخواردن‌و کەلوپەلی ماڵ لەگەڵ خۆیان ببەن، لەوەزیاتر هیچ نەبەن. بەڵام هەندێکەسیان خانووەکەشی دەڕوخاندو دارەکانیشی دەبرد، ئیتر هەموویان ڕۆیشتن لەنێوان خەیبەرو شام پەرتەیان لێ کرد. زۆریشیان لەگەڵ سەرۆکەکەیان (حویەی کوڕی ئەختەب) چوونە لای جوولەکەکانی بەرەی قورەیز لەخەیبەر، بەو جۆرە چەك‌و ماڵ باغ‌و زەویەکاینان بۆ موسوڵمانان مایەوە، پێغەمبەر (ﷺ) بەسەر موسوڵمانە کۆچ کردوەکانی دابەشی کرد. تاکو چیتر نەبنە بارگرانی بەسەر یاریدەدەرەکان. لەو دابەش کردنەدا پێغەمبەر (ﷺ) بەشی یاریدەدەرانی نەدا، تەنیا چەند کەسێك نەبێت کەهەژاری خۆیان لای پێغەمبەر دەربڕی، وەك (ئەبو دوجانە)و (سەهلی کوڕی حەنیف). چونکە موسوڵمانان بەو دەسکوتانە ماندوو نەبوون‌و چ شەڕیشیان نەکرد، دەسکەوتی بێ شەڕ بۆ دەوڵەتەو سەرۆك بۆ بەرژەوەندی گشتی تەرخانی دەکات، نابێ ماڵ‌و سامان لەنێو دەوڵەمەندەکان هات‌و چۆ بکات‌و هەژارەکانیش بێبەش بن، هەروەك خوا دەفەرموێ: ﴿مَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ

الْعِقَابِ﴾[1] واتە: هەر دەستکەوتێکی بەبێ شەڕ دەستی موسوڵمانان دەکەوێ، لەو شەڕەی بەرەی نەزیرو ئەوانی تریش بۆ خواو پێغەمبەرە، خوا دەسکاری دەکات. پێغەمبەر بەگوێرەی فەرمانی خوا بۆ بەرژەوەندی موسوڵمانان دابەشی دەکات بەسەر خزمانی بەرەی هاشیمو هەتیوو بێ دەسەڵاتە هەژارەکانی، تواناو رێبواران کەلەڕێگە ماونەتەوە، لەبەر هەژاری ناتوانن بگەنەوە مالّی خۆیان. ئەمەش بۆ ئەوەیە تاکو هەژاران بێبەش نەبنو مالّو سامان هەر لەنێو خاوەن توانایان هاتوچۆ نەکات. ئەوەی پێغەمبەر بۆتان دیاردەکات ئەوە بکەنو وەری بگرنو واز بێنن لەوەی لێتان قەدەغە دەکات، خۆتان بپارێزن لەکردەوەی خراپ هەردەم لەفەرمایشتی پێغەمبەر دەرمەچن، سزای خوا بەتێنە. یاریدەدەرکانیشو هەرچەندە گوتیان ئێمەش بەشمان هەیە لەو دەسکەوتانە، بەلاّم لەدوای هاتنی ئەو ئایەتە، گوتیان ئێمە مالّی خۆشمان ئەدەینە کۆچ کردوو هەژاران، با ئێمە دەستیشمان کورت بێت، هەر بۆیە خوا ستایشیان دەکات دەفەرموێ: ﴿وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِن قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾[2] واتە: دانیشتوانی مەدینە پێش کۆچی پێغەمبەرو موسوڵمانان (مەبەس یاریدەرەکانی مەدینەیە) ئەوانە موسوڵمان بوونو برایانی کۆچ کردوشیان زۆر خۆش دەوێو بەمالّو بەگیان گرتنیانەوە دڵگیریش نەبوون بەو دەسکەوتانەی وەریان گرت، ئەوانە بۆ موسوڵمانەکانیان لەخۆیان لەپێشتر دەگرن، ئەگەرچی پێویستو دەست کورتیش بن. هەر کەسێکیش وەك ئەوانە خۆی لەقرچۆکیو چاوچنۆکی بپارێزی هەر ئەو سەرکەوتووە).

شایانی باسە لەو ڕۆژەوەیاسای برایەتی بەشداری کۆچ کردووان نەما لەگەڵ یاریدەدەران، پێغەمبەر (ﷺ) هەریەك لەکۆچکردووانی لەگەڵ یەك لەیاریدەدەران کردبووە برا. ئەوەش بووە مایەی خۆشی بۆ کۆچکردووان چیتر بارگرانایی لەسەرشانی یاریدەدەران نەما. بەو شێوەیە موسوڵمانان دەسەڵاتیان بەتەواوی بەسەر مەدینە چەسپاو دوو ڕووەکان چیتر نەیانوێرا بەئاشکرا پیلان بگێڕن. ئەو ماوەیە تاکو سالّ وەرسوڕایەوە موسوڵمانان زۆر بەخۆشیو بەهێمنی ژیان، تەنیا ئەوەنەبێ هەندی تیرەی عارەبەکانی

(١) الحشر: ٧.

(٢) الحشر: ٩.

بیابان وەک تیرەی (لەحیان)و بەرەی (موحاریب)و بەرەی (سەعلەبە)و (غەتفان) ڕاوڕووتیان دەکردو ڕێگایان بەکاروانان دەگرت. لەبەر ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) چەند مەفرەزیەکی نارد سەریان، دووری خستنەوەو پەرشو بلاوبوونەوە بۆ سەرکێوەکانو دوورکەتنەوە.

﴿ شەڕی بەدری دوایی ﴾

پێغەمبەر (ﷺ) قسەکەی ئەبو سوفیانی لەبیر نەچوو، لەڕۆژی شەڕی ئوحود چووە سەربەرزاییەکەو گوتی: (ئەوڕۆکەمان بەڕۆژی بەدر، سالێکی تر لەبەدر بەرەنگاری یەکتر دەبینەوە). کەسالٌ وەرسوڕایەوە واتە لە(٢/٨/١٥ی کۆچی). هەرچەندە سالەکەش زۆر نەهات بوو، بەلام پێغەمبەر (ﷺ) گوێی نەدایێو لەگەل موسوڵمانان کەوتنە خونامادەکردنو ڕێکخستن، زۆریش لەموسوڵمانان نەیاندەویست خۆیان تووشی شەڕ بکەن. بەلام پێغەمبەر (ﷺ) زۆر بەتوندی سوێندی خواردو گوتی دەبێ بۆیان بچینە دەر. لەبەرئەوە کەس خۆی دوانەخستو بێ ترس دەستیان دایە چەک. پێغەمبەر (عەبدوللای کوڕی عەبدوللای کوڕی ئوبەی) لەسەر مەدینە کردە سەردار![1] لەگەڵ موسوڵمانان کەوتنە ڕێ.

گەیشتنە (بەدر) لەوێ دامەزران، خۆیان ئامادەکرد بەرەنگاری قوڕەیشیە بت پەرستەکان بین. ئەوانیش بەدە هەزار کەسەوە بەسەرکردەی ئەبو سوفیان هاتن، تاکو گەیشتنە شوێنێك پێی دەڵێن (زەهران) لەوێ ئەبو سوفیان بیری کردەوە شکستی بەدرو شکستی یەکەم قۆناغی شەڕی ڕۆژی ئوحودی هاتەوە بیر، ترسی لێ پەیدابوو، نەوەك ئەوجارەش شکست بێنێو ئەو جارە بەیەکجاری بفەوتێن، بۆیە وای بەباشی زانی کەخۆیان تووشی ئەو شەڕە نەکەن، بەلەشکرەکەی گوت ئیمسالٌ سالێکی نەهاتە، سالٌی وانەهاتیش بۆ ئێمە دەست نادات شەڕ بکەین، سالێکی هات بێت زۆر باشترەو ولاغمان تێر دەخواتو مەڕومالاتمان شیرێکی زۆری دەبێت، لەبەر ئەوە بڕیارم دا بگەڕێمەوە ئێوەش بگەڕێنەوە.

---

(١) عەبدوللا هەرچەندە کوڕی پیاوێکی دوو ڕووی گەورە بوو، بەلام خۆی موسوڵمانێکی زۆر چاکو دڵسۆز بوو، لەبەرئەوە نابێ مرۆڤ بەکردەوەی باوکی تەماشا بکرێت. هەرکەسە بەکردەوەی خۆی ڕەفتاری لەگەڵ دەکرێت.

پیاوێکیشی نارده لای پێغەمبەر، ناوی (نوعەیم) بوو رایسپارد کەبەدرۆ بەپێغەمبەر بڵێ قوڕەیش لەشکرێکی وایان بۆ ئامادە کردوونو دێنە سەرتان کارێکی واتان پێ دەکەن کەشەڕی نوحود هیچ نەبووبێ لەچاو ئەوجارە. بەڵام موسوڵمانان کەئەو قسەیان پێگوترا هەندەی تر ورەیان بەرزبۆوە، ماوەی هەشت ڕۆژان لەوێ مانەوە چاوەنواڕیان کرد، بەڵام کەزانیان قوڕەیش نایێتو بەسەربەرزی گەڕانەوە. پاش ئەوەی سوودێکی باشیان دەست کەوت لەبازرگانیەتی بازاڕی بەدر. بەو هۆیەوە ناوبانگی شەڕی نوحودیان لەسەر لاچوو.

﴿ شەڕی ذات الرقاع ﴾

لەپاش ئەوەی موسوڵمانان لەبەدر گەڕانەوە مەدینە، هەو بوو هەوی موسوڵمانان، پێغەمبەر (ﷺ) بیستی کۆمەڵێك لەتیرەی (غەتفان) لەنەجد، خۆیان ئامادەکردوە دەیانەوێ هێرش بێننە سەر مەدینە. بۆیە بەخۆیو چوار سەد کەسەوە بەنهێنی بۆ لایان چوو، دیتی نەوا بەرەی (موحاریب)و بەرەی(سەعلەبە) لەتیرەی غەتفان کۆبوونەوە، لەپڕ هێرشی بردە سەرمالەکانیان، بەبێ شەڕکردن هەموویان هەلاتنو پەرتو بلاوبوونەوە.

پێغەمبەریش (ﷺ) بەرەو مەدینە گەڕایەوە، بەڵام لەڕێگا زۆر بەناگاداری دەڕۆیشتن، نەوەك دوژمن باداتەوە سەریان، تەنانەت نوێژیشیان بەنۆبەت دەکرد، ئەو نوێژە پێی دەڵێن (نوێژی ترس)، هەرجارە کۆمەڵێك بەخۆ بەچەکەوە بەرەو ئاقاری دوژمن ڕادەوەستان، کۆمەڵێکیش لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) نوێژیان دەکردو دوای دو ڕکاتی یەکەم، پێغەمبەر (ﷺ) دادەنیشت، ئەوان دوو ڕکاتەکەی تریان تەواو دەکرد، سەلامیان دەدایەوەو هەڵدەستان، دەچوونە شوێنی هێشك گرەکان، هێشك گرەکانیش دەهاتن لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) نوێژیان دادەبەست، پێغەمبەریش دوو ڕکاتەکەی تری لەگەڵ ئەوان تەواو دەکردو سەلامی ئەدایەوە، ئەوان هەڵدەستانەوە دوو ڕکاتەکەی تریان تەوان دەکرد[1].

پێغەمبەرو موسوڵمانان ماوەی پازدە ڕۆژیان لەو هێرشە پێچوو، گەڕانەوەو گەیشتنە دۆلێك پێی

(١) سەحیحی بوخاری لاپەڕە ٨٥٠ ژمارە ٤١٢٩.

دەڵێن دۆڵی (عەزات)، لەوێ دابەزین و پێغەمبەر(ﷺ) لەژێر داریەک پاڵی دایەوە، شمشێرەکەی بەدارەکەوە کرد. موسوڵمانەکانیش لەژێر سێبەری دارەکان پەرت بوون و دانیشتن و خەوتن. لەکاتێکدا پێغەمبەر بانگی کردن، کەچوونە لای دیتیان عارەبێکی لەلا دانیشتووە.

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی لەکاتی من خەوتبوم، ئەو پیاوە هاتبوو شمشێرەکەمی هەڵگێشابوو، لەوکاتی بەخەبەر هاتم و ئەویش بەلامەوە هات، گوتی چ تۆ لەمن رزگار دەکات؟ گوتم خوا. ترسی کەوتە ناو دڵو لەلام دانیشت. پێغەمبەریش (ﷺ) چ سزای نەدا[1] ئەو هێرشە ناوبانگی بەشەڕی (ذات الرقاع) واتە شەڕی (پیناوی) دەرکرد، چونکە موسوڵمانان گەلێ هەژارو دەست کورت بوون، زۆربەیان بەپێیان دەڕۆیشتن و دوو دوو و سێ سێ بەنۆبەت سواری حوشترێك دەبوون، گەلێکیان پێڵاویان لەپێ نەبوو، پێی خۆیان لەبەردو دارو درك دەدا خوێنی لێدەهات، یا نینۆکیان دەپەڕی پارچە پەڕۆیان لەپێیان دەئاڵاندو دەڕۆیشتن[2]. لەسەر ئەو حاڵەش هێشتاش وا نەبوو سستی لەجیهاد بکەن.

پێغەمبەریش (ﷺ) پازدە ڕۆژان لەو ناوە مایەوەو چەند مەفرەزەیەکی بەولاو بەولادا هەنارد، بەڵام کەسیان تووش نەبوو، گەڕانەوە.

﴿ شەڕی دۆمە الجندل ﴾

(دومە الجندل) شوێنێکە لەسەرووی نیودورگەی عەرەبە،لەنێوان حیجازو شامە، لەو سەردەمەدا دانیشتوانی لەژێر سێبەری دەوڵەتی ڕۆم بوون، زۆربەیان لەسەر ئاینی مەسیحی بوون. ئەو عارەبە مەسیحیانە بەهۆی ڕۆمەکان خۆیان زۆر بەپشت ئەستوور دەزانی و وایان دەزانی هیچ هێزێك دەسەڵاتی بەسەریان داناشکێ. بەزۆریش دەچوونە سەر ڕێگای کاروانان ڕێگریان دەکرد. پێغەمبەر (ﷺ) بیستی ئەوانە خۆیان ئامادە دەکەن هێرش بێننە سەر مەدینە، ئەویش بەخۆکەوت،هەزار چەکداری لەگەڵ خۆی بردو ڕێنیشاندەری چاکی هەڵبژاردو بەشێوەیەکی نهێنی شەوڕۆیان دەکرد،بەڕۆژیش

(١) هەمان سەرچاوە لاپەڕە ٨٥١ ژمارە ٨١٣٤.

(٢) هەمان سەرچاوە، ل٠ ٨٥٠ ژمارە ٤١٢٨.

لەپەنایەك خۆیان دەبواردو دادەنیشتن.

بەپازدە ڕۆژان ئەو ماوەیان بڕی، گەیشتنە شوێنی دوژمنان لەپڕ هێرشیان بردنە سەر، بەڵام هەموویان هەڵاتنو موسوڵمانان مااڵو سامانێکی زۆریان دەست کەوت.

﴿ شەڕی بەرەی موستەلیق ﴾

بەرەی موستەلیق تیرەیەکی گەورە بوون لەعەرەبو دژ بەئیسلام بوون، لەساڵی شەشەمی کۆچیدا پێغەمبەر (ﷺ) زانیەوە سەرۆکی ئەو تیرەیە (حاریسی کوڕی زرار) وا تیرەکەی ئامادە دەکات بۆ ئەوەی هێرش بێنێتە سەر مەدینە. پێغەمبەریش (ﷺ) پێش ئەوەی ئەوان بجوولێن، بەخۆو بەسەد کەسەوە بۆیان دەرچوو، چەندیش لەدوو ڕووەکان بەهومێدی دەسکەوت لەگەڵی چوون.

پێغەمبەر (ﷺ) ڕۆیشت تاکو گەیشتە سەر ئاوێك پێی دەڵێن (مریسیع) لەوێ کۆبوونەوە، فەرمانی دایە عومەری کوڕی خەتاب داوایان لێبکات موسوڵمان بن، بەڵکو شەڕ لەنێوانیان هەڵناگیرسێ. عومەر بانگی کردن پێی گوتن بڵێن (لا اله الا الله) خۆتانو مااڵو منداڵتان دەپارێزن.

بەڵام بەرەی موستەلیق بەو قسەیە ڕازی نەبوون، هەردوولا کەوتنە تیربارانی یەکتری، دوایی پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی دایە موسوڵمانان هەموویان بەیەکجار هێرشیان بردنە سەر، دە کەسیان لێ کوشتن ئەوی تری هەمووی خۆی بەدەستەوەداو بەدیل گیران، یەکێکیش لەموسوڵمانان بەهەڵە شەهید کرا.

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی دایە موسوڵمانان، بەچاکە لەگەڵ دیلەکان بجوولێنەوە، یەك لەوانە (جووەیریەی کچی) سەرۆکی بەرەی موستەلیق بوو، بە بەر (سابیتی کوڕی قەیس) کەوتبوو، ئەو کچە وەك هەر کچە سەرۆکێك بەناز بەخێو کرابوو، بەڵام چونکە دیل بسوو وەك کۆیلەیەك تەماشا دەکرا. سابیت داوای لێکرد کەخۆی بکڕێتەوە تاوەکو ئازادی بکات، جووەیریەش چووە لای پێغەمبەرو شادەی هێنار گوتی من کچی (حاریسی کوڕی ئەبو زرارم) گەورەی هۆزی موستەلیق، داوای یارمەتی لێکرد، کەخۆی پێ بکڕێتەوە.

پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی لەوە چاکتر هەیە ئەگەر قەبوڵ بکەی، جووەیریەش گوتی چیە؟

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی دەتەوێ ببیە خێزانی پێغەمبەر. ئەویش گوتی بەڵێ زۆرم پێخۆشە. پێغەمبەریش (ﷺ) پارەی بۆ سابیت ناردو ئازادی کرد. کە ئەو باسە لەناو موسوڵمانان بڵاوبۆوە، گوتیان بەرەی موستەلیق بوونە خەزوری پێغەمبەر، موسوڵمانەکان لەبەر خاتری پێغەمبەر هەموو دیلەکانیان ئازاد کرد. لەڕاستیدا خوا دڵی پێغەمبەری هێنایە سەر ئەوە، ئەو کچە بێنێ، تاوەکو ئەو هۆزە لەدیلیەتی رزگار بکات. دوایی (حاریس)ی باوکی جوەیریەیە هاتە لای پێغەمبەرو داوای کچەکەی کردەوە.

پێغەمبەریش (ﷺ) جووەیریەیەی بانگ کردو پێی گوت، بۆ خۆت ئازادیو هەڵبژێرە منت دەوێ یان باوکت؟ ئەویش پێغەمبەری هەڵبژارد، ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) مارەی کرد.

سەرکەوتنی موسوڵمانان بەسەر بەرەی موستەلیق، زۆر کاریگەر بوو لەسەر دوو ڕووەکانی مەدینە. هەموو پێی چاوشکای بوون، بی گومان بەناشکرا نەیاندەوێرا هیچ کردەوەیەکو قسەیەک بکەن، بەڵام بەنهێنی بەزمانە تەڕو لووسەکەیان درۆو بوختانیان بۆ موسوڵمانان هەڵدەبەستو تاگری دوو بەرەکیو فیتنەو خراپەیان خۆش دەکردو لەهەل دەگەڕان. هەر خوا پیاوی دوو ڕوو دەناسی دەفەرموێ: ﴿اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ * ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ * وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِن يَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْ كَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُّسَنَّدَةٌ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ﴾[1] واتە: (ئەوانەخۆیان لەپەنای درۆیەکانیان دەشارنەوە، موسوڵمانان وا دەزانن ئەو دوو ڕووانە موسوڵمانن، ئەوەندەش زمان لووسو قسە ڕێکن، قسە دەکەن هەموو کەس گوێ لەقسەکانیان دەگرێو ڕوویان تێدەکەن، بەژنو بااڵیان جوانو ڕێکە بەڵام لەراستیشدا وەک دارێکی هەڵپەسراون، چ بیروباوەڕێکی راستو ئایینێکیان لەدڵدا نیە، بەهۆی ئەو بیرە ناپاکانەیان چ ئازایەتیو تواناشاین نیە. چونکە پیاوی خاوەن بیروباوەڕی تەواو ئازاو نەترسە. بەڵام ئەوانە چونکە دڵو دەروونیان تەواو نیە بەرامبەر خواو پێغەمبەر، ترسنۆکو بێ توانان هەر هاوارو بانگێک ببێ وا تێدەگەن لەگەڵ ئەوانە. ئەوانە دوژمنن، پێویستە موسوڵمانان ئاگاداریان بن، چونکە دڵو دەروونیان ڕەشە، ئەوانە گەلێ ترسناکترن لەدوژمنێک

(١) المنافقون ٢و٣و٤.

بەناشکرا دوژمنایەتی دەکات، خەڵک دەتوانێ خۆی لێ بپارێزێ، بەڵام پیاوی دوو ڕوو وەک شەمشە کوێرەو سەگی دز کەتنی خۆیان دەکەن، ئەوانە دوورن لەڕەحمەتی خوا). ئەوانە سەرەڕای ئەو هەموو بەڵگانەو ئەو هەموو ڕوون بوونەوەی کەبۆیان دەرکەوتو دیتیان هێشتا هەر بێباوەڕن. ئیمامی ئەحمەد لەئەبو هورەیرە دەگێڕێتەوەو دەڵێ پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی، پیاوی دوو ڕوو چەند نیشانەیەکیان هەیە پێی دەناسرێن، خواردنیان لەدزینەو دەسکەوتیان هی لادانو شاردنەوەیە. دوورن لەمزگەوتان، لەدوای خەڵک دێنە نوێژ، بەفیزو لووت بەرزن، لەگەڵ کەس ڕێک ناکەونو کەسیان پێوە نیە. شەوان حەزیان لەخەوو تەمبەڵیەو بەڕۆژیش خەریکی دوو زمانیو فیتنەنە.

موسوڵمانان لەڕێگەی گەڕانەوە گەیشتنە سەر ئاوێک، پیاوێکی عومەری کوڕی خەتاب ئاوی (جەهجاهی کوڕی مەسعوود) بوو لەگەڵ یەکێک لەیاریدەدەران کەئاوی (سەنانی کوڕی وەبەری جەهەنی) بوو، لەسەر ئاودانی ولاغ لێیان بووە کێشە. سەنان هاواری کردە یاریدەدەران، جەهجاهیش هاواری کردە کۆچ کردووان.

لەوکاتە عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی چەند کەسێکی هۆزی خۆی لەگەڵ بوو، ئاگای لێبوو زۆر تووڕە بوو، (زەیدی کوڕی ئەرقەم)یش لاوێکی تازە پێگەیشتوو بوو ئەویش لەوێ بوو، عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی گوتی ئەوەشیان لەگەڵ کردین، ئەوانە لەولاتی خۆشمان ڕکیان لێمان دەبێتەوە، دەسەلاتیان کەوتە دەست، ڕاستیان گوتووە سەگەکەت قەڵەو بکەی دەتخوا، وەڵڵاهی بگەڕێینەوە مەدینە، دەبێ خاوەن پایەی بەرزو بەڕێز ئەو بێ دەسەلاتو داماوانە دەربکات (لیخرجن الاعز منها الاذل)، ئەوجا ڕووی لەوانی دەوری‌کردو گوتی هەر ئێوە ئەوانەتان لەولاتە حەواندەوەو کردنتانە برا بەشی خۆتان، وەڵڵا ئەگەر ئێوە وازیان لێ بێنن لەولاتە دەڕۆن، زەیدی کوڕی ئەرقەمیش گوێی لەو قسە ناڕێکانە بوو بەخێرایی چووە لای‌پێغەمبەرو هەمووی بۆ گێڕایەوە، عومەری کوڕی خەتابیش لەوێ بوو، گوتی ئەی پێغەمبەری خوا فەرمان بدە (عوببادی کوڕی بیشر) بیکوژێ.

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی عومەر چۆن دەبێ خەڵک پێمان بڵێ موحەمەد یارانی خۆی دەکوژێ. بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) ئەوەندە لێزانو خاوەن هۆش بوو، خوا زوو چارەی گیروگرفتانی دەهاوێشتە ناو دڵی. ئەگەر چی کاتەکە کاتی بەڕێکەوتن نەبوو، هەر ئەو کات پێغەمبەر فەرمانی ڕۆیشتنیدا، تاکو ماوەیان نەبێت بەردەوام بن لەسەر ئەو کێشەیە.

ئیتر هەموویان بەڕێ کەوتن، لەو دەمەدا عەبدوللای کوڕی ئوبەی خۆی گەیاندە پێغەمبەرو سوێندی بەدرۆ بۆ خوارد کەئەو قسانەی نەکردووە. ئەو یارانەی کەلەودەمە لەدەوری پێغەمبەربوون گوتیان ئەی پێغەمبەری خوا بەڵکو زەید بەهەڵە چوو بێو عەبدوللاّ وای نەگوتبێ، عەبدوللاّش پیاوێکە گەورەی خزمانی خۆیەتی.

پێغەمبەر (ﷺ) بەقسەکەی ئەوان چاوپۆشی لەعەبدوللاّ کرد. ئەو رۆژە تاکو ئێوارە ڕۆیشتن، ئێوارەش تاکو بەیانی رۆژ گەرم داهات هەر ڕۆیشتن، ئەوجا ماوەی حەسانەوەی پێدان. هەموویان لەبەر ماندوویەتیو هیلاکی ماوەی قسەکردنیان نەبوو، کەوتنە خەوێکی قورس! لەپاش حەسانەوە بەرەو مەدینە ڕۆیشتن. لەنزیك مەدینە عەبدوللای کوڕی عەبدوللای کوڕی ئوبەی ڕێگەی لەباوکی گرت، پێی گوت نابێ تۆ بچیەوە مەدینە چونکە تۆ گوتوتە (لیخرجن الاعز منها الاذل) ئێستاش تۆ داماوو سەرشۆڕی، نابێ بێیتەوە مەدینە، عەبدوللای کوڕی ئوبەی زۆر هەوڵی لەگەڵ عەبدوللای کوڕیدا بەڵام بێسوود بوو، تاکو هەواڵیان گەیاندە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی بەعەبدوللای کوڕی عەبدوللادا کەواز لەباوکی بێنێ بچێتەوە ماڵ، بەڵام ئەو بێ نابڕووە هیچ پەندێکی لەو ڕووداوە وەرنەگرت، هەر نەبێ دوور بکەوێتەوە لەزمان پیسیو درۆو بوختان لەڕاست موسوڵمانان. دوای گەڕانەوەشیان خوا درۆزنیو دوو ڕووەتی ئەو پیاوەی لەلای پێغەمبەرو موسوڵمانان روون کردەوە، بەو ئایەتە کەبۆ پێغەمبەری هەنارد دەفەرموێ: ﴿يَقُولُونَ لَئِن رَّجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾[1] واتە: (دەڵێن، ئەگەر لەو شەڕە گەڕاینەوە مەدینە، دەبێ ئێمەی خاوەن هێزو تواناو بەرزیەتیو سەربڵندی، ئەو داماوو سەرشۆڕانە دەربکەین، وایان بیر دەکردەوە کەسەربەرزیو سەربڵندیو تواناو هێز بەماڵو سامانە، نەك بەبیرو باوەڕو ڕەوشت. بەرزیەتیو تواناو سەربڵندی بۆ خواو پێغەمبەرو موسوڵمانانە. بەڵام دوو ڕووەکان نەزانو ناتێگەیشتین).

لەپاش هاتنی ئەو ئایەتە موسوڵمانان چاوەنواڕبوون پێغەمبەر (ﷺ) تووندیو ڕەقی لەگەڵ دوو ڕووەکان بەکاربێنێ، بۆیە عەبدوللای کوڕی عەبدوللای کوڕی ئوبەی هاتە لای پێغەمبەرو گوتی ئەی پێغەمبەری خوا بیستوومە تۆ بەتەمای فەرمان بدەی باوکم بکوژی، حەز دەکەم خۆم ئەو فەرمانە

(١) المنافقون: ٨.

جێبەجێ بکەم. سوێند بەو خوایە هەموو خەزرەجیەکان دەزانن کەس لەمن باشتر نیە بۆ باوکی، بەڵام زۆرم پێناخۆشە یەکێکی تر بیکوژێ و منیش دڵم باوەڕ نەدا بابە کوشتەی خۆم ببینم و لەجیاتی بێ باوەڕێکی وەک باوکم، موسوڵمانێك بکوژم بچمە ناو دۆزەخ.

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی نەخێر، هەتاکو لەناو ئێمە مابێ ئێمە خراپەی لەگەڵ ناکەین و باش دەبین لەگەڵی. هەر لەبەر ئەوەش بوو پێغەمبەر (ﷺ) دوو ڕووەکانی نەدەکوشت نەوەك بڵێن پێغەمبەر یارانی خۆی دەکوژێ، چونکە ئەو دوو ڕووانە دڵسۆزی خۆیان بەئاشکرا لەلای موسوڵمانان دەردەبڕێ و هەموو کردەوە خراپەکانیان هەر بەنهێنی بوو، نەشدەتوانرا بەئاسانی تاوانیان لەسەر بچەسپێندرێ بۆیەش هەر بەموسوڵمان دەژمێردران، ئەگەرچی جێگای متمانەو دڵنیایی نەبوون و هومێدیشیان پێ هەبوون کەڕۆژێك واز لە دوو ڕووەیی بێنن.

ئەو ئایەتە بوو بەهۆی چاوشۆڕی عەبدوڵڵاو کۆمەڵی دوو ڕووەکان. هەرچەند جاری قسەیان بکردبایە بەتایبەتی عەبدوڵڵا، خەزرەجیە موسوڵمانەکان ڕووشکێنیان دەکردن، بەو درۆیە گەورەی کەلەلای پێغەمبەر کردبووی و بەدرۆزنیش هاتەدەر، چاوو ڕووی نەمابوو بێتە ناو خەڵك، بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) بەعومەری کوڕی خەتابی گوت، ئیمڕۆ چ دەڵێی؟ خۆ ئەو ڕۆژەی پێت گوتم بیکوژە، ئەگەر بموکشتابیە ئەوانە هەموو لووتیان لەولا دەکردو لێمان یاخی دەبوون. عومەر گوتی فەرمانی پێغەمبەر گەلێ چاکترە لەقسەی ئێمە. عومەر بۆی ڕوون بۆوە، پێغەمبەر (ﷺ) هیچ کردەوەیەك ناکا، ئەگەر نەزانێ بەرژەوەندی موسوڵمانانی تێدا نیە.

﴿ هەڵبەستنی بوختان ﴾

ئەگەر تەماشای میژوو بکەین دەبینین، تاکو ئێستا لەمێژووی مرۆڤ، کەس نەیوێراوە بەو شێوەیەو بەو بێ ڕێزیەو بێ شەرمیە بوختان بۆ ئافرەتی بێ ئاگاو بێ تاوان هەڵبەستێ، بۆکێش؟ بۆ پیرۆزترین ئافرەت لەسەر ڕووی ئەو زەویەو خێزانی پیرۆزترین پیاو لەو پیاوانەی کەخوا دروستی کردوون و دروستیان دەکات هەتاکو کۆتایی ژیان لەسەر ئەو زەویە.

بەو بوختانە توانیان پاکترین دڵ بهێنە نازارو ئێشەوە، موسوڵمانیش تووشی تاقی کردنەوەیەکی

زۆر گران هاتن، لەمێژووی ژیانیان تووشی ئەو تاقی کردنەوە قورسە نەببوون. ئەو بوختانە دڵو بیری پێغەمبەرو عائیشەی خۆشەویستی پێغەمبەرو دڵی ئەبوبەکری سدیقو سەفوانی کوڕی (موعەتەل)ی مانگێکی تەواو خستە بێ ئارامیو ئێشو دڵ لەدڵدانو گومان کەلەتوانادا نەبوو. ئەمەش هەرچەندە بەرامبەر بەو چینە پاکە کردیان، بەڵام ئەو جۆرە کردەوەیە لەو ناپاکانە لەهەمو کاتو شوێنان دووبارە دەبێتەوە. چونکە ئەوانە ترسنۆکن، ئەگەر بەهێز نەیانتوانی رقی پیسی ناو دەروونیان بەموسوڵمانانداا بڕێژن، دەکەونە پڕوپاگەندەو بوختان هەڵبەستن بەرامبەر هێزو توانای پیاوانی دڵسۆزو بەڕێز، تاکو دڵ بریندارییان بکەنو بیانخەنە گومانو ناخۆشی لەژیانی ئاساییان. بوختانەکەش ئەوەبوو عائیشەی پاکو بەڕێز بەزومانی خۆی دەیگێڕێتەوە، خواش بەفەرمانی خۆی راستی ئەو قسەی عائیشەی لەقورئانی پیرۆز لەسورەتی (المنافقون) دەرخست.

خاتو عائیشە دەڵێ: پێغەمبەر (ﷺ) ڕەوشتی وابوو ئەگەر بۆ هەر گەشتێکو هێرشێک بچووبایە یەک لەخێزانەکانی خۆی دەبرد. پاش ئەوەی تیروپشک (قرعە)ی لەنێوان دەهاوێشتن، ئاوی کامیان دەرچووبایە ئەو لەگەڵی چوو. کەبۆ شەڕی بەرەی موستەلیق ڕۆیشت، ئاوی من لەتیرو پشکەکە دەرچوو، لەگەڵ خۆی بردم. سواری کەژاوە (هودج) بووم‌و ڕۆیشتین. شەڕەکە تەواو بوو بەرەو مەدینە گەڕاینەوە، شەوێک لەڕێگا بۆ حەسانەوە خستمان.

شەوەکەش تاریکەشەوبوو، منیش بۆ کارێکی تایبەتی خۆم لەناو کەژاوەکەم دەرچووم دوورکەوتمەوە، لەگەڕانەوە دەستم هاوێشتە سەر سینگم، دیتم ملوانکەکەم نەماوە، منیش هەر لەشوێن خۆم بەدوایدا گەڕامەوە بەڵکو ببینمەوە، تاوێک پێوەیخەریک بووم تاکو دۆزیەوە، لەوکاتی من خەریکی گەڕان بووم بۆ ملوانکەکەم، موسوڵمانانیش وایان زانیبوو من هەر لەو کەژاوەکەم، هەر بەگورجی کەژاوەکە هەڵدەگرنو دەیخەنە سەر حوشترەکە، هەستیان نەکردبوو کەمن لەناو کەژاوەکەم یان نا، چونکە نەوکات من تەمەنم سێزدە ساڵ بوو زۆر لاواز بووم.

کاتێک کەگەڕامەوە شوێنەکەم دیتم کەسی لێ نەماوە هەموویان ڕۆیشتوون. منیش خۆم لەچارۆگەکەم وەرپێچاو دریژبووم، گوتم هەر کاتێک زانیان من بەجێماوم بەدوامداەدەگەڕێنەوە، لەوێ خەوم لێکەوت.

(سەفوانی کوڕی موعەتەلیش) لەڕێگا بەچەند کارێک خەریک ببوو، لەدوای لەشکرەوە هاتبوو،

لەدوورەوە دیتبووی وا ڕەشاییەك دیارە، نزیك دەبێتەوە من دەناسی، چونکە پێش ئایەتی خۆ داپۆشن منی دیبوو. کاتێك من لەدەنگی ئەو بەخەبەر هاتم گوتی (إنا لله و إنا اليه راجعون) ئەوە خێزانی پێغەمبەرە. گوتی ئەوە بۆچی بەجێماوی ڕەحمەتی خوات لێبێت؟ من چ دەنگم نەکرد. خێرا حوشترەکەی هێناویخی کردو ڕووی لەولا کرد، منیش سەرکەوتمە سەریو ئەویش جەلەوەکەی ڕاکێشاو ڕۆیشتین، بەو ئومێدەی کەئێستا نائێستا دەگەینەوە لەشکر، هیچ گفتوگۆیەك لەنێوانمان نەبوو، تاکو لەکاتی چێشتەنگاو گەیشتینەوە مەدینە.

دوو ڕووەکان چاویان بەئێمە دەکەوێ دەکەونە، بوختان هەڵبەستن. سەرۆکی ئەو بوختانو قسە هەڵبەستنەش (عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی) سەرۆکی دوو ڕووەکان بوو.

ئەو بوختانە لەناو موسوڵمانان بڵاوەی کردو یەك لەیەکی وەرگرتبوو. دوو ڕوو و بی باوەڕەکانیش لەناوەخۆیان دەیان قۆستەوە.

پێغەمبەرو دایكو باوکیشم بیستبوویانەوە، منیش ئاگام لەهیچ نەبوو، تەنیا ئەوە نەبێ هەستم کرد دیتم پێغەمبەر (ﷺ) وەك جاران ڕووی لەگەڵم نەمایە، لەوکاتەش نەخۆش کەوتم، دایکم دەهات خزمەتی دەکردم، هەموو جار پێغەمبەر دەهات هەوالّی منی لەدایکم دەپرسی دەیگوت چۆن بوو، لەوە زیاتر چیتری نەدەگوت، منیش ئەوەم زۆر لەدڵ گران دەهات، لەبەرئەوە داوام لێکرد، ماوەم بدات بچمەوە لای دایکم، لەوێ باشتر ئاگاداریم بکات، تاکو چاك دەبمەوە، ئەویش گوتی باشە. چوومەوە لای دایکم هێشتاش بەهیچ نازانم.

ماوەی بیست ڕۆژ تێپەڕی، هەندێك باشتر بووم، لەو کاتیش خەڵك هەر لەسەر ڕەوشتی تیرەیی مابوون، ئاودەستخانەیان لەماڵ نەبوو، ژنان شەوو ڕۆژ پێویستی دەچوونە دەرەوەی ماڵ. شەوێك چوومە دەرەوە، دایکی میستەح (مسطح)م لەگەڵ بوو، هەرزەلی گوتی بەختت ڕەش بێت میستەح، منیش گوتم چۆن وا بەیەکێك دەڵێی کەبەشداری شەڕی بەدری کردووە. ئەویش گوتی دیارە نەتزانیوە؟ گوتم چیم زانیبێ؟ ئەویش قسەکەی بەتەواوی بۆ گێڕامەوە، گوتم ئەوها! گوتی ئەری وەڵڵا، ئەو قسەیەم گوێ لێبوو، نەخۆشیەکەم ئەوەندەی تر گران بوو، گەڕاینەوە ماڵەوە، پێغەمبەر (ﷺ) هاتە لامان هەروەك جاران گوتی چۆن بوو ؟ منیش گوتم ماوەم بدە بچمە لای دایکم، مەبەستیشم ئەوەبوو بەتەواوی لەقسەکە بگەم. ئەویش ماوەی دامو چووم بەدایکم گوت، دایە خەڵك ئەو قسانە دەکەن، تۆ

چۆن بەمن نالێی؟ ئەو دایکە بەڕێزو گەورەیە، ئەوەندە خۆگرو بەتوانا بوو، چ قسەیەکی وای لەزار دەرنەچوو تەنگاوی و هەراسانی لێوە دیاربێت، زۆر بەهێمنی و نەرمیەوە گوتی ڕۆڵە هێواش بەرەوە، کەم ژن هەیە وەك تۆ سۆرەو تۆرەی ئەوەندە هەبێتو خۆشەویست بێ لەلای مێردی و خەڵك قسەی پێ نەڵێن، منیش سەرسام بووم، گوتم سبحان الله، چۆن خەڵك ئەو قسەیە بە من دەڵێن! ناچار لەداخان کەوتمە گریان، ئەو شەوە تاکو بەیانی هەر گریام. ئەو ڕۆژەش پێغەمبەر (ﷺ) کەوتبووە لێکۆڵینەوەی ئەو بوختانە، پرسیاری لەعەلی کوڕی ئەبی تالێبو نوسامەی کوڕی زەید کردبوو نوسامە گوتبووی ئەی پێغەمبەری خوا، ئەو ژنە خێزانی تۆیە لەچاکە بەولاوە چیترمان لێ نەبیستووە، ئەو قسانەی دەشیکەن هەمووی درۆ هەڵبەستە، عەلیش گوتبووی، ئەی پێغەمبەری خوا، ژن بۆ تۆ زۆرە لەوکارەکەرە بپرسە کەلەلاتانە، ئەویش گوتبووی عائیشە هیچ شتێکی ناشیرینی لێ ڕوونەداوە، لەچاکەش بەولاوە چیتری لێ نازانین، گەورەیی و زانایی پێغەمبەر، لەو هەڵوێستە دەردەکەوێ، بەچاکی دەری خست پێغەمبەرە، ئەگەر یەکێکی تر بوایە لەباتی پێغەمبەر، گوێی لەوانە بوو کەپاکی خاتو عائیشەیان بۆ باس کرد (خۆشی باشی دەناسی چەند پاکە) لەسەر ئەو هەموو تواناو هێزەی بەردەستی سێو دووی نەدەکرد، سەری ئەوانەی دەپەڕاند کەئەو جۆرە بوختانو دەم درێژە، دەکەنە سەر خۆشەویست ترینو بەڕێزترین هەستی مرۆڤ کەناموسە. بەڵام لەباتی ئەوە هەر ئەو ڕۆژە چووە مزگەوت وتارێکیدا، گوتی ئەی خەڵکینە بۆچی هەندێ کەس ئازارم ئەدەن، بەنارەوایی دەم درێژی دەکەنە سەر مااڵو منداڵمو قسە دەکەن، وەڵاهی لەچاکە بەولاوە چیترم لەماڵو منداڵی خۆم نەدیوە، بوختان بەپیاوێکیش دەکەن، کەلەچاکە بەولاوە چیتری لێ ناوەشێتەوە، (سەفوان) هیچ کاتێك نەهاتووتە ماڵی من ئەگەر لەگەڵ من نەبووبێ.

لەپاش وتارەکە (ئوسەیدی کوڕی حوزەیر) ڕاست دەبێتەوە دەڵێ ئەی پێغەمبەری خوا، ئەوەی ئازارت ئەدات، فەرمان بدە چیت مەبەستە تاکو وای لێبکەین، ئەوانە شایانی ئەوەن سەریان بپەڕێنین. دوایی پێغەمبەر (ﷺ) هاتەوە بۆ ماڵی ئێمە.

خاتو عائیشە دەڵێ، پێغەمبەر هات منو دایکمو باوکم لەگەڵ ژنێکی یاریدەدەران دانیشتبووین، منیش دەگریام، پێغەمبەر دانیشت پێش قسەکردن سوپاسی خوای کرد. ئەوجا ڕووی لەمن کرد، گوتی ئەی عائیشە لەخوا بترسە، ئەگەر ئەو قسەی کەخەڵك دەیکا راستە، تۆبە بکەو خوا تۆبەت لێ قەبوڵ

دەکات.

کەوای گوت لەهەژمەتان چاوم زەق بوو، فرمێسکەکانم ڕاوەستا، بەڵام چ قسەم نەکرد بەو نومێدە دایکو باوکم یەکێکیان وەڵامی بدەنەوە، بەڵام دەنگیان نەکرد، منیش ڕووم لەباوکم کرد، گوتم لەباتی من وەڵامی پێغەمبەر بدەوە. باوکم گوتی ڕۆڵە بەخوا نازانم چ وەڵامی پێغەمبەر بدەمەوە، ئەوجا ڕووم لەدایکم کرد پێم گوت تۆ وەڵامی بدەوە، ئەویش گوتی من نازانم چ وەڵامی پێغەمبەری خوا بدەمەوە، منیش گوتم ئەو قسەی لەخەڵکتان بیستووە، کاری لەدڵتان کردووەو باوەڕتان کردووە، ئەگەر بڵێم من بێگوناهم پێم باوەڕ ناکەن، ئەگەر دانیش بەکارێك دابنێم نەمکردوە باوەڕ دەکەن، من خۆم لەگەڵ ئێوە ئەوها دەبینم یەعقوب بەکوڕەکانی گوت (**فصبر جميل والله المستعان على ماتصفون**)[1] واتە: ئارامێکی بێ هەراسانیدەگرم خوا پشتیوانە، ئەو نهێنیە هەر دەمالێ[2].

خاتو عائیشە دەڵێ لەگەڵ ئەوەی ئەوهاشم گوت، خۆم لەلا هەندە گەورە نەبوو خوا لەسەرم دێتە وەڵام، دوای ئەو قسەیە چوومە سەر جێگاکەمو ڕاکشام، هومێدیشم هەبوو پێغەمبەر (ﷺ) خەونێك ببینێو ئەو کارەی بۆ ڕوون بێتەوەو بێگوناهی منی لەلا ئاشکرا ببێت.

خاتو عائیشە دەڵێ وەڵاهی هەر پاش من پێغەمبەر (ﷺ) لەو شوێنەی لێی بوو ڕاست نەبۆوە، کەوتە بارو هەڵوێستی خۆی، هەروەك هەموو جارێك وەحی بۆ دەهات، ئارەقەی بەنێو چەواندا هاتە خوارەوە. دوای تەواو بوونی وەحی بەدڵخۆشیەوە بانگی کرد، ئەی عائیشە مزگێنی بێت خوا پاکی تۆی دەرخست. منیش گوتم سوپاس بۆ خوا، دایکم گوتی هەستە سوپاسی پێغەمبەر بکە، گوتم بەو خوایە تەنیا سوپاسی خوا دەکەم، هەر ئەو پاکی منی دەرخست.

دەرخستنی پاکی عائیشە بەگوێرەی ئەو (دە) ئایەتە بوو، خوا لەقورئان بەتەواوی بێگوناهی خاتو عائیشەی ڕوون کردەوە، دەفەرموێ: ﴿إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُم بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِّنْهُم مَّا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ * لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ * لَوْلَا جَاءُوا

---

(١) یوسف: ١٨.

(٢) سەحیحی بوخاری دار النشر الریاض لاپەڕە ٦٩٤ ژمارە ٣٣٨٨.

عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاء فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاء فَأُوْلَئِكَ عِندَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ * وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ * إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُم مَّا لَيْسَ لَكُم بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِندَ اللَّهِ عَظِيمٌ * وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُم مَّا يَكُونُ لَنَا أَن نَّتَكَلَّمَ بِهَذَا سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ * يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَن تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ * وَيُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ * إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَن تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ * وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ * يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ وَمَن يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاء وَالْمُنكَرِ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَا مِنكُم مِّنْ أَحَدٍ أَبَدًا وَلَكِنَّ اللَّهَ يُزَكِّي مَن يَشَاء وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ * وَلَا يَأْتَلِ أُوْلُوا الْفَضْلِ مِنكُمْ وَالسَّعَةِ أَن يُؤْتُوا أُوْلِي الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ * إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعِنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾[1] واتە: ئەوانەی ئەو درۆیە گەورەو خراپەیان کرد، بەخراپترین شێوە بوختانیان بەعائشەی بێگوناە کرد، کۆمەڵێك بوون لەخۆتان واتە لەتیرەی خۆتان، واش مەزانن ئەو بوختانە کردەوەیەکی خراپ بوو بۆ ئێوە، بەڵکو زۆرباش بوو. ناپاکی ئەو کۆمەڵەی بەرامبەر بەئێوە دەرخستو بەرزیەتیو گەورەیی ئێوەی (واتە پێغەمبەرو عائیشەو مالّی ئەبوبەکری سدیقی) دەرخست.

ئەوەی سەرۆکایەتی ئەو بوختانەی خستە ئەستۆی خۆی (واتە عەبدوللای کوڕی ئوبەی) ئەوە لەڕۆژی قیامەت تووشی سزای گەورە دەبێت کەدۆزەخە. ئێوەش ئەی موسوڵمانان دەبوایە لەیەکەم جارەوە کەگوێتان لێ دەبوو، بەچاکە بیرتان لەو کارەبکردبایەوە،پەلەتان نەکردبایە، یەکێك تاوانبار بکەن لەچاکە بەولاوە چیتری لێ مەزەندە ناکرێ. ئێوە باوەڕتان بەخواو پێغەمبەرە، نابێ قسەی پاش ملەی دوژمنان باوەڕ بکەن، توانجو ڕەخنەو بوختان بەخەڵکی هەڵدەبەستن. دەبوایە مەزەندە لەخۆتان بکەن کەشتی واتان لێناوەشێتەوە، چ جای ئەو کەسەی کەپاکترینی هەموو کەسە. دەبوایە موسوڵمانان بڵێن ئەو قسەیە بوختانێکی زۆر گەورەیە. ئەوانەی ئەو بوختانەیان هەڵبەست دەبوایە چوار شاهید بێنن

(١) النور: ١١-٢٣.

شایەدیان بدابا، دەنا ئەوانە لەلای خوا بەدرۆزن دادەندرێن. ئێوە ئەگەر خوا بەزەیی پێتان دانەیێتو لەبەر چاکی خوا نەبێت، تووشی سزایەكو ناخۆشیەکی زۆر گەورە دەبوون. ئێوە ئەو بوختانە لەبۆ یەکتری دەگێڕنەوەو یەك لەیەکی وەردەگریو قسەی لەسەر دەکەن، بێ ئەوەی چی لێبزانن، یا ناگاتان لەراستیو درۆیەتی بیت، زۆریش بەبێ باکیو بەشتێکی ئاسانی دەزانن. بەڵام ئەو قسانەلەلای خوا زۆر گەورەیەو گوناهی گەلێ گەورەیە، دەبوایە لەیەکەم جار گوێتان لێ دەبوو، بڵێن خوایە پاکی هەر بۆ تۆیە ئەو قسەیە بوختانێکی زۆر گەورەیە، خوا نامۆژگاریتان دەکات نەکەن جارێکی تر قەت ئەو قسانە دووبارە بکەنەوە، ئەگەر ئێوە خاوەن باوەڕن بەخواو بەئایینی ئیسلام. خوا ڕەوشتو ڕێگاتان بۆ دیار دەکاتو بەڵگەتان پیشان دەدات بۆ ئەوەی دەستی پێوە بگرن. خوا زانایە بەهەموو کارو کردەوەو ڕێگای باشتان بۆ دیار دەکات، ئەو کەسانەی کەحەز دەکەن خراپەو بەدڕەوشتیو پیسی لەناو موسوڵمانان پەرە بستێنێو بڵاوبێتەوە، ئەوانە سزایەکی زۆر گەورەیان پێدەگات لەژیانو لەڕۆژی زیندوو بوونەوە، خوا ئاگادارو زانایە لەهەموو کردەوەیەکی خراپی ئەوەی کە لەناو دڵانەو بزرە لێتان، ئێوە بەکردەوەی نهێنیو نیازی ناو دڵی خەڵکی، نەزانو بێ ئاگان.

ئەگەر خوا ئێوەی خۆش نەوێتو مەبەستی چاکەو خۆشی ئێوە نەبوایە، ئێوە بەو کردەوانەتان تووشی ناخۆشیو دەردەسەریو سزا دەبوونو ئەوەی ناتوانن بیری لێ بکەنەوە بەسەرتان دەهات، ئەوانەی حەز دەکەن خراپەو ناو بەدیو کردەوەی ناشیرین لەناو موسوڵمانانی بێ گوناە ڕووبدات و بڵاوبێتەوە.

ئەوانە سزای بەتێنیان دەکەوێتە سەر لەدونیا، کەدەبێ هەریەکە هەشتا داریان لێ بدرێو لەدوای دونیاش جێگایان ناو دۆزەخە. خوا زانایەو ئاگادارە بەهەموو کارێکی نهێنیو ئاشکراو مەبەستی ناو دڵان، ئەگەر خوا سۆزو خۆشەویستی بۆ ئێوە نەبوایە، هەموو ئەوانەی کەوا دەکەن، بەشێوەیەکی وای دەفەوتاندن بەبیری ئێوەدا نەدەهات.

ئەی ئەو کەسانەی خاوەن باوەڕن بەخواو بەپێغەمبەران، بەدوای ڕێگەی شەیتان، هاوڕێیانی شەیتان مەکەون و درۆو دەلەسەو بوختان هەڵمەبەستن، هەرکەسێکی بەدوای ڕێگەی شەیتان بکەوێو کردەوەی ناشیرینو خراپ بەرامبەر موسوڵمانان بکات، ئەو کەسە شەیتان فەرمانی پێ ئەدات وا بکات، ئەوەش هەموو کەسێکی خاوەن ڕەوشتو هۆشی تەواو قەبوولی ناکات.

ئەگەر چاکەو یارمەتی خوا نەبێ هێزتان پێدەدات‌و دەرگەی پەشێوان بوونەوەی بۆ کردوونەتەوە، قەت کەستان پاک‌و بێگوناه نەدەبوون[1].

بەڵام هەر خوا ئێوە لەگوناه پاک دەکاتەوە. خوا ئاگاداری قسەو ئارەزووتانە، نابێ خاوەن چاکەو دەوڵەمەند سوێند بخوات یارمەتی خزمان‌و هەژاران‌و کۆچ کردوان نەدات، لەبەر خراپەیەکی کردوویانە، با لێیان خۆش بن‌و دڵیان پاک بێتەوە ئەو یارمەتیەی دەیدایە ئەوان بابیاندەنەوە (مەبەست میستەح بوو لەبەر دەست کورتی‌و هەژاری ئەبوبەکری سدیق ئەو یارمەتیەی دەیدایێ لێی بڕی) خوا دەفەرموێ ئایا پێتان خۆش نیە بەو لێخۆشبوونەتان لەو هەژارانە، خواش لەئێوە خۆش بێت؟ ئەو کەسانەی تاوانی خراپەی داوێن پیسی بۆ ئافرەتانی موسوڵمانی پاک‌و بێ ئاگاو خاوەن مێرد هەڵدەبەستن، خوا دووریان دەکاتەوە لەرەحمەتی خۆی)[2].

بەو شێوەیە پاش ناخۆشیەکی زۆرگران‌و دەردەسەریەکی زۆر، خوا پاکی ئەو ئافرەتە بێگوناهەی دەرخست بەتایبەت بۆ پێغەمبەرو ئەبوبەکرو عائیشەو سەفوانی کوڕی موعەتەل، چونکە پێغەمبەریش (ﷺ) هەروەک ئەوان مرۆڤێکەو خاوەن هەست‌و بیروباوەڕی مرۆڤایەتیە.

پێغەمبەرایەتی وای لێنەکرد لەقالبی مرۆڤایەتی بکەوی، خەڵک هەردەم بەچاوێکی وای تەماشا بکەن لەچینی مرۆڤایەتی ببەنە دەرو کردەوەی وای بەپاڵ بدەن هەر شایستەی خوایە، ئەو وەحیەی بۆشی دەهات، هەستێکی دەروونی نەبوو، لەناو دڵی خۆی هەڵیبێنجێ، هەروەها شتێکیش نەبوو لەژێر ویستەمەنی‌و ئارەزووی خۆی بێت، چونکە ئەگەر وابوایە دەیتوانی لەیەکەم ڕۆژی پەیدابوونی ئەو

---

(١) (ژنی ئەبو ئەیوب ئەنساری دەگێڕێتەوە، دەڵێ ئەبو ئەیوب پێی گوتم، ئایا گوێت لێ نیە خەڵک چ بەعائیشە دەڵێن؟ گوتم بەڵێ ئەو درۆیەم بیستوە، ئەویش گوتی ئایا تۆ شتی وا دەکەی؟ گوتم ناوەڵلا من شتی وا ناکەم، ئەبو ئەیوب گوتی دەنا عائیشە لەتۆ پاکترە.

(٢) ئەو بەسەر هاتە بەتەواوی لەسەحیحی بوخاری دار النشر الریاض لاپەرە ٨٥٢-٨٥٧ ژمارە ٤٤٤١ نوسراوە.

ئیبن و عەباس دەڵێ خوا لەو کەسانەخۆش نابێ، بوختان بۆ ژنانی پێغەمبەران هەڵدەبەستن، بەڵام بۆ ژنانی تر دەبێ هەشتا داریان لێ بدرێ ٠صفوه التفاسیر٢/٢٣٣) ئەویش لەحاشیەی شێخ زادەی ٣/٤٢٠ وەرگرتووە.

رقم مصدرەکە دیاری نەکراوە

موفەسیرەکانیش دەڵێن ئەبوبەکر کەگوێی لەو نایەتە بوو. گوتی بەڵێ پێم خۆشە خوا لێم خۆش بێ، کەوتەوە یارمەتیدانی میستەح‌و تۆڵەی سوێندەکەشی‌دا.

قسەیەکۆتایی پێ بێنێ.

ئەو بوختانە هەرچەندەکارەساتێکی زۆر گەورەبوو بەڵام ئەنجامەکەی بوو بەقوتابخانەیەك بۆ موسوڵمانان جارێکی تر ئەو جۆرە شتانە ڕوونەداتەوە، چونکە سزای تاوانباران دراو ئەوانی تریش دەرباز بوون چاویان شکاو ڕێزو گەورەیی بنەماڵەی پێغەمبەرو ئەبوبەکر لەلای خوا بۆ موسوڵمانان دەرکەوت، خوا بەخۆی پارێزگاری لێکردن، هەڵوێستی دوژمنانی ئیسلام بەتەواوی ئاشکرا بوو ئەوانە هەموو ڕێگەیەکی پیسو ناپاکانە دەگرن بۆ بەربەرەکانی موسوڵمانان.

﴿ شەڕی ئەحزاب (خەندەق) ﴾

لەپاش شەڕەکانی (ذات الرقاع ودومة الجندل)و ڕوون بوونەوەی بوختانەکە جۆرە هێمنیەكو ئاسوودەییەك پەیدا بوو، موسوڵمانان خەریکی خۆ ڕێکخستنو چاندنی کشتوکاڵو چاودێری باغچەکانیان بوون. لەگەڵ ئەوەشدا بی ئاگا نەبوون لەجوڵانەوەی قوڕەیشیەکانو عارەبە خێڵەکییەکانی بیابانو جوولەکەکان، چونکە هەموویان داخدارو غەرەز لەزگ بوون بەرامبەر موسوڵمانان، بەهۆی ئەو شەڕانەی ڕابوردو کەنەیانتوانیبوو موسوڵمانان لەناو ببەن.

قوڕەیشیەکان هەرچەندە لەشەڕی ئوحود سەرکەوتنێکیان وەدەست هێنا، بەڵام دڵیشیان پێدانەکەوت، هەروەها لەبەدری دواییش سەرشۆڕیان هاتە سەر، کەنەیانویرا بەرەنگاری موسوڵمانان ببنەوە، لەبەرئەوە هەموویان چاوەنواڕی هەلێك بوون موسوڵمانان لەناو ببەن.

جوولەکەکانیش لەهەموویان زیاتر تامەزرۆی تۆڵەستاندنەوەی جوولەکەی بەرەی قەینوقاعو نەزیریان دەکرد. هەموشیان دەیانزانی هیچیان بەتەنیا ناتوانن بەرامبەر پێغەمبەر ڕابوەستن بۆیە کەوتنە جمەوجۆڵ، سەردارانی جوولەکەکان (حویەی کوڕیی ئەختەب)و (سەلامی کوڕی میشکم)و (کینانەی کۆڕی حوقەیق)و دوو کەسیش لەبەری وائیل لەگەڵ (هۆزەی کوڕی قەیسو باوکی عەمار) چوونە مەککە، لەگەڵ سەرۆکەکانی قوڕەیش کۆبوونەوەو هانیان دان هەموویان بەیەکەوەلەگەڵ کۆچەرەکانی بیابانو جوولەکەکان ببنەیەك دەستو بەلەشکرێکی گەورەو دروستو پڕ چەك بچنە مەدینە، موسوڵمانەکان بەیەکجاری لەناو ببەن.

شایانی باسە کەقوڕەیشیە بت پەرستەکان بیریان لەگەشەکردنی هێزی موسوڵمانان دەکردەوەو لەخۆیان دەپرسی، ئایا تۆ بڵێی موحەمەد لەسەر ڕاستی نەبێت؟.

جگە لەوەش بیریان لەوە دەکردەوە هیچ جۆرە ناڕێکیەکیان لەگەڵ پێغەمبەر لەنێوان نیە، تەنیا هەر ئەوە نەبێ بانگیان دەکات بۆ پەرستنی خوای تاک‌و تەنیاو هاویەشی بۆ پەیدا نەکەن، لەبەرئەوە پرسیاریان لەجوولەکەکان کرد، گوتیان لەپێش ئەوەی موحەمەد داوای پێغەمبەرایەتی بکات ئێوە خاوەن کتێب بووین، ئێمە کەنانو گۆشت ئەدەینە خەڵکی‌و شیر لەباتی ئاو ئەدەینە تێنووان ئایا ئایینی ئێمە ڕاستترە یان ئەوەی موحەمەد داوای دەکات؟، جوولەکەش هەروەک پیشەی دێرینیانە بۆ بەرژەوەندی خۆیان ڕاستی دەشارنەوەو هەموو مافێکی ڕەوا دەخەنە ژێر پێی خۆیان، هەر ئەگەر بزانن بوختانو درۆ شاردنەوەی ڕاستی کەڵکیان دەگرێ، گوێ نادەنە فەرمانی ئایینەکەیان، هەروەکو هەموو کۆمەڵێکی بەرژەوەند پەرست‌و خۆپەرست، بەهەموو بێ شەرمیەکەوە بەقوڕەیشیەکانیان گوت ئایینی ئێوە ڕاستترە لەئایینی موحەمەد. قوڕەیشیەکان بەو قسەیە زۆر دڵخۆش بوون‌و هەندەی تر سووربوون لەسەر دوژمنایەتی پێغەمبەر. هەروەکو خوا لەقورئان باسی دەکات دەفەرموێ: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُواْ نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُواْ هَؤُلاء أَهْدَى مِنَ الَّذِينَ آمَنُواْ سَبِيلاً * أُوْلَـئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللّهُ وَمَن يَلْعَنِ اللّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا﴾[1] واتە: دەبینی ئەوانەی بەشێکیان لەتەورات پێدراوە، باوەڕ بەشەیتان پەرستیەتی دێنن، بەبت پەرستان دەڵێن ئایینی ئێوە لەئایینی موحەمەد ڕاستترە، ئەوانە لەلای خوا بێنرخن، خوا دڵی پێیان ناسووتێ، هەر کەسێکیش خوا دڵی پێی نەسووتا، کەس ناتوانێ یاریدەی بدات. بەو شێوەیە لەو سەفەرەدا جوولەکەکان توانیان قوڕەیشیەکان دڵنیا بکەنو پەیمانیان لەدژی موسوڵمانەکان لەگەڵ ببەستن، ئەوجا بەجێیان هێشتن چوونە ناو بەرەی (غەیلان)و (بەرەی موڕە)و (بەرەی فەزارە) لەتیرەی غەتفان، لەگەڵ بەرەی سولەیمو (ئەسەد) لەتیرەی ئەشجەع، ئەوانیشیان هانداو زۆریان ستایش کردنو پەیمانیان لەگەڵ بەستنو بەڵێنیشیان پێدان، ئەگەر بەسەر موسوڵمانەکاندا سەرکەوتن، ماوەی سالێك بەروبوومی باغەکانی مەدینەیان بدەنێ.

(١) النساء: ٥١و ٥٢.

ئەوجا جوولەکەکان بەسەرکەوتووانەو بەدڵخۆشی گەڕانەوە[1].

قورەیش بەسەرۆکایەتی ئەبوسوفیان کەوتنە خۆ ئامادەکردن لەشکرێکیان پێك هێنا، لەچوار هەزار کەس و سێسەد سوار ولاغ و پێنج سەد حوشتریان لەگەڵ بوو، هۆزەکانی بیابانیش بەشەش هەزار کەسەوە لەگەڵ لەشکری قورەیش بوونەوەیەك و کەوتنە ژێر فەرماندەی ئەبو سوفیان. ژمارەی لەشکر بوو بەدەهەزار شەڕکەر. تاڵای شەڕیان دایە دەست (عوسمانی کوڕی تەڵحە) کەباوکی کوژرابوو.

پێغەمبەرو موسوڵمانان کەئەو باسەیان زانی ترسێکی گەورەیان لێ پەیدابوو، چونکە قورەیشیەکان لەهیچ شەڕێك بەو ژمارە زۆرەو نەهاتبوون، موسوڵمانیش توانای ئەو ژمارەیان نەبوو. لەبەر ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ یاران کەوتە بیرکردنەوەو لێکدانەوە بۆ بەرگری کردن لەخۆیان چ بکەن. لەئەنجامدا بڕیاریاندا لەمەدینە بمێننەوەو پارێزگاری لەخۆیان بکەن، دەستی ئەو لەشکرە زۆرەیان نەگاتێ. تا لەو کاتەدا (سەلمانی فارسی) بەپێغەمبەری گوت، خەندەقێك لەدەورەی مەدینە لێبدەن چونکە ئێمە لەوڵاتی فارس ئەگەر لەهێرشی سواران بترسابین خەندەقمان لەدەورەی خۆمان لێ دەدا، ئەوکات سوار ولاغ ناتوانێ لەخەندەق بپەڕێتەوە، پێغەمبەریش (ﷺ) ئەو قسەی پەسند کرد، هەروەك دەڵێ (الحکمة ضالة المؤمن) واتە پیاوی باوەڕدار لەشتی چاك دەگەڕێ. فەرمانیدا خەندەقێك لەسەرووی ڕۆژئاوای مەدینە لێبدەن، چونکە ئەو لایە وارا بوو. هەڵکەندنەکەشی لەنێوان یاران دابەش کرد، هەر دەکەس هەڵکەندنی چل باڵی پێدرا، درێژایی خەندەقەکە پێنج هەزار باڵ (ذراع) بوو پانایيشی نۆ باڵ

---

(١) ڕەفتاری جوولەکەکان بەڵگەیەکی زۆر گەورەیە بۆ سەلماندنی خراپەکاری جوولەکەکان بەرامبەر موسوڵمانان، جوولەکەکان خۆشیان تاکو ئێستاش پێ لێ دەنێن، ئەو کۆمەڵە جوولەکەی بت پەرستیان لەموسوڵمانان بەڕاستر دانا. لەتێگەیشتووەکانی جوولەکان دەژمێردران، (شێخ ابي الحسن الندوي) لەکتێبی سیرەی نەبەوی) لەلاپەڕە ٢٣٢ قسەی زانای بەناوبانگی جوولەکەکان دکتۆر (ئیسرائیل دافنسون) دەگێڕێتەوە دەڵێ (ئەوەی جوولەکەی لەسەر زەنشت دەکرێ ئەو گفتوگۆیە بوو کەلەنێوان کۆمەڵێکی جوولەکەو بت پەرستانی قورەیش کرا، ئەو جوولەکانە ئایینی قورەیشیە بت پەرستەکانیان پەسەند کرد بەسەر ئایینی موسوڵمانان، راستە هەندێ جار درۆو فێڵو تەڵەکەبازی لەشەڕ بەرامبەر دوژمن بەکاردەهێندرێ، تاکو بەسەریاندا زاڵ بێت، بەڵام ئەو هەڵە بێتامەی جوولەکە کردیان، نەدەبوایە خۆیان بخەنە ئەو نزماییە، بەرامبەر سەردارانی قورەیش، بڵێن بت پەرستان بەرز ترن لەموسوڵمانان، با قورەیشیەکانیش داوایان جێبەجێ نەکردبان. هەروەها دەڵێ جوولەکە بەماوەی مێژوو تاڵای یەکایەتی خوایان هەڵگرتو تووشی هەزاران دەردەسەری ونەگبەتی بوون نایبتە ژماردن، دەبوایە خۆیانو هەرچی هەیانبوو لەو ڕێیەوە بیانکردبایە قوربانی بۆ لەناو بردنی بت پەرستان. بەڵام دکتۆر ئیسرائیل دان بەوەدا نانێ جوولەکە ئیمڕۆکەش لەگەڵ هەموو کەسێك ڕێك دەکەون، پیلان دادەنێن لەدژی موسوڵمانان، چونکە هیچ پەیوەندیەکیان بەئایینی موسا نەماوە.

بوو، قوڕەیشی حەوت ساڵ بوو موسوڵمانان دەستیان کرد بەکارکردن، شاپانی باسەکە تەواوی موسوڵمانان کاریان تێدا کرد، تەنانەت ئەو سەرۆک و دەوڵەمەندانەی بەدرێژایی تەمەنیان ئەو جۆرە کارەیان نەکردبوو، کەوتنە کارکردن. پێغەمبەریش (ﷺ) بەخۆی کەوتە کارکردن و هەڵکەندنی خەندەقەکە.

بوخاری لە(بەرائی کوڕی عازەب) دەگێڕێتەوە دەڵێ (لەو ڕۆژی خەندەقسان هەڵدەقەند، پێغەمبەرم دیت خۆڵی دەگواستەوە تاکو پیسی زگی خۆڵ داپۆشی بوو)[1]. هەروەها تەنەس دەگێڕێتەوە دەڵێ کۆچکردوان و یاریدەدەران کاریان دەکرد بەگۆرانی دەیانگوت، (ئێمەبین و باوەڕمان بەموحەمەد هێناوە، تاکو ئەو ڕۆژەی گیان لەبەدەندا ماوە). پێغەمبەریش (ﷺ) بۆی دەگێڕانەوە و دەیفەرموو خوایە خێرو چاکە هەر هی قیامەتە، ڕەحم بکەی بەیاریدەدەران و کۆچ کردوان (لاخیر إلاخیرالا خرة اللهم ارحم الانصار والمهاجرة)[2] بەو وتانە یاران ماندوویان دەحەسایەوە. موسوڵمانان لەگەڵ پێغەمبەر خۆیەخت کردنیان بۆ ئیسلام لەلا شتێکی زۆر ئاسان و پیرۆز بوو، ژیانی ئەو دونیایەمیان بەرامبەر بەچێژتانی فەرمانی خوا لەلا بێ نرخ بوو[3].

پێغەمبەریش (ﷺ) بەڕاستی و بەتەواوی دڵسۆزی خۆی لەگەڵ ماندوو هێلاک دەکردن، موسوڵمانان بەهەموو گیانیانەوە کاریان دەکرد، کاتەکەش زستانێکی زۆر سەرمابوو ئازوقەشیان زۆر کەم بوو موسوڵمانان هەستیان کرد تورشی ناپلوقە هاتوون، هیچشیان لەدەوڕەو بۆ نایێ، لەبرسێتیش خراپتر کوشندەتر نیە، پیاوی برسی بەرگری پێناکرێ، هەر برسێتیە مرۆڤ ڕادەکێشێ بۆ سەرشۆڕی و خۆ بەدەستەوەدان.

بوخاری (جابری کوڕی عەبدوللا) دەگێڕێتەوە، دەڵێ (لەکاتی هەڵکەندنی خەندەقەکە سێ ڕۆژ بوو هیچمان نەخواردبوو، چاوم بەپێغەمبەر کەوت، دیتم بەردی لەزگی خۆی بەستبوو، پێیم گوت ئەی

---

(1) بوخاری ۳۱۱/۷.

(2) سەحیحی بوخاری د. ش ریاض لاپەڕە ٤٤ ژمارە ٤٠٩٩ ڕاڤ دەکاتە نزیکەی ٤٧ ساتیمەتر.

(3) پێغەمبەر (ﷺ) هەروەکو هەموو کارگێڕان بەشداری کرد، بەکێکی نەشارەزا لێکی نەدەکردەوە لەگەڵ ئەوێش، تەنانەت تا کۆتایی کارەکەش لەنار کارە مایەوە. پێگرمان ئیسلام چیارازی لەنێران کەسی ناکات، داپەڕوەرد بەکسانیش لەکارو کردەوە دەردەگرێ.

پێغەمبەری خوا ماوەم بدە تاکو مالّەوە دەچم، ئەویش ماوەیدام، چوومەوە بەژنەکەم گوت پێغەمبەم بەو حالّە دیوە، هیچ ئارامم نەماوە، چمان نیە؟ ئەویش گوتی هەندێجۆمان هەیە لەگەڵ بزێنەك، هەستام بزنەکەم سەربڕیو جۆیەکەشم هاڕیو گۆشتەکەم هاوێشتە ناو مەنجەڵ، کاتێك چوومەوە گۆشت لەسەر ئاگربوو ئاردەکەش کرابووە هەویر، بەپێغەمبەرم گوت خواردنێکمان هەیە هەستە لەگەڵ دوو یا سێ یاران بچینەوە، فەرمووی خواردنەکە چەندە؟ منیش پێم گوت ئەوەندەیە، فەرمووی زۆر باشە، بڕۆ بەژنەکەت بڵێ مەنجەڵەکە لەسەر ئاگرەکە دانەگریو نانەکەش لەناو تەندورەکە دەرنەینێ تاکو دێین ئەوجا بانگیکرد ئەی خەڵکی ناو خەندەق، وەرن جابیر خواردنی بۆتان دروست کردوە، خەڵکەکەش هەمووی هاتن!.

جابیر دەڵێ بەپەلە خۆم گەیاندەوە مالّ، بەژنەکەم گوت مالّ وێران وەڵلاّ پێغەمبەر هەموو خەڵکەکەی بۆ هێنای، ژنەکەی گوتی، ئایا لێی پرسی خواردنەکەتان چەندە؟ گوتم ئا پێشم گوت. ئەوجا ژنەکەی گوتی خواو پێغەمبەر زاناترن. کەهاتن پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی وەرنە ژوورەوە بەلاّم پەلە مەکەن. پێغەمبەر دەستی کرد بەنان ورد کردنو لەگۆشتاوی کوشی، جابیر دەڵێ سوێندم بەو خوایە هەموویان تێریان خوارد[1].

موسوڵمانان بەپیشتوانی خواو پێغەمبەر، هێزێکی تەواویان بەکارهێنا بۆ هەڵکەندنی خەندەقەکە. هەموویان هێزو وزەیان لەپێغەمبەر وەردەگرت. ئیمامی بوخاری لە(عەمری کوڕی عەوف) دەگێڕێتەوەو دەڵێ من (سەلمان)و (حوزەیفەی یەمانی)و (نەعمانی کوڕی موقەرین) لەگەڵ شەش کەسی یاریدەدەران چل باڵ زەویمان پێدراوە. لەکاتی هەڵکەندن گەیشتینە بەردێکی زۆر گەورەو ڕەق، قازمەمان لێدا قازمە شکا. چار نەما هاوارمان بردە بەر پێغەمبەر (ﷺ) هاتە سەیری، قازمەیەکی وەرگرتو قازمەی یەکەمی لێدا ئاگری لێ بڵند بوو، فەرمووی (الله اکبر) یارانیش لەگەڵیان گێڕایەوە. لەقازمەی دووەمو سێیەمیش هەروەها بەو سێ قازمە بەردەکەی ورد کرد. ئەوجا ڕووی لەیاران کرد زۆر بەدڵخۆشیەوە فەرمووی لەقازمەی یەکەم کۆشکو تەلاری حیرەو مەدائینم پێشاندرا، جوبرەئیل پێی گوتم گەلەکەی تۆ دەستی بەسەردا دەگرن، لەقازمەی دووەم کۆشکو تەلاری ڕۆمم پیشان درا، جوبرەئیل

(١) فتح الباري لشرح صحيح البخاری ٧/٣٩٥.

پێی گوتم گەلەکەی تۆ دەستی بەسەردا دەگرن، لەقازمەی سێیەم کۆشکو تەلاری یەمەنم پێشاندرا، جوبرەئیل پێیگوتم گەلەکەی تۆ دەستی بەسەردا دەگرن[1]. بەماوەی شەش ڕۆژ ئەو خەندەقە دوورو درێژو قوواڵە تەواو بوو، لەهەمان کاتیش دیوارەکانی نزیك خەندەقەکە بڵند کرانو خانووەکانی نزیکی چۆڵ کران. ژنو منداڵیشیان بردە ناو قەڵاکانی مەدینە.

بەردێکی زۆریشیان بردە سەربانەکان بۆ کاتی پێویست بەدوژمنی دا بدەن، بەڵام دووڕووەکان بەشداریەکی ئەوتۆیان نەکرد لەهەڵکەندنی خەندەقەکە، ئەوەی کردیشیان بەسستیو تەمبەڵی بووە. هەر هەلیشیان دەست بکەوتبایە بەبێ پرسی پێغەمبەر خۆیان دەدزیەوەو دەچوونە ماڵەوە.

قوڕەیشو عارەبی بیابانیش هاتن بەو هومێدەی وەك جاری پێشوو لەکێوی ئوحود بەرەنگاری موسوڵمانان بنو بەماوەی ڕۆژێك شەڕەکە کۆتایی بێتو موسوڵمانان لەناو ببەن. بەڵام کەسیان لەکێوەکە نەدیت، بەرەو مەدینە هاتن. کاتێك تووشی خەندەقەکە بوون گەلێ سەرسام بوون، چونکە بیریان لەو جۆرە خۆپاراستنەی موسوڵمانان نەدەکردەوە. چاریان نەما لەدەورەی خەندەقەکە خیوەتیان هەڵداو دامەزران. پێغەمبەریش (ﷺ) بەخۆو بەسێ هەزار کەسەوە چوو، پشتی بەبانووی (سەلع)داو خەندەقەکەی خستە نێوان خۆیانو دوژمن، لەوێ دامەزرانو خیوەتێکی سوورپشیان بۆ پێغەمبەر هەڵدا. دوژمنان تەماشایان کرد توانای پەڕینەوەیان نیە، هەرکەسێکی لەخەندەقەکەش نزیك بووبایەوە موسوڵمانان تیربارانیان دەکرد. ماوەی چەند ڕۆژان ئەوها مانەوە، موسوڵمانانیش شەوو ڕۆژ بێ ئاگا نەبوون، نەوەك ئەو هێزە گەورەیەی دوژمن کەلێنێك بدۆزێتەوەو بپەڕێتەوە.

موسوڵمانانو شاری مەدینە وەك دوورگەیەکی لێهاتبوو. مەترسی لێ دەکرا ئاوەکەی دەوری شەپۆل بدات و شەپۆلێك بەرزبێتەوە ئاو بیخاتە ژێر خۆی. بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) هەردەم لەناو موسوڵمانان بوو، وردی بەرز دەکردنەوە، وای لێکردن کەئەو تەنگاویە بەگەوارەیەك تێبگەن، زۆر نابات نامێنێو موسوڵمانان دەکەونە جموجۆڵو خەڵك بەکۆمەڵ دێن ڕوو لەئیسلام دەکەن.

چەند ڕۆژێك بەسەر ئەو حاڵەتەدا تێپەڕی، قوڕەیشو عارەبی بیابان لەو توانایەو لەو ڕەوشتە نەبوون لەئابلوقەی شار خۆڕاگرنو بێزار نەبن. کاتەکەش زستانێکی زۆر سارد بوو بای گەلێ بەتێنی

(١) بوخاری ٣١٧/٧ والسیرة لابن کثیر ٦٣٦/١.

دەهات، باران چاوەڕوان دەکرا، خیوەتەکانیشیان چ پارێزگاریەکی وای لێ نەدەکردن لەو سەرمایە، ئەو کاتەی هاتیشن هەر بەتەمای ئەوەبوون لەیەکەم ڕۆژ تووشی شەڕبنو سەربکەونو بگەڕێننەوەو بەندو بالۆرەی شەڕ لەڕێگا بگێڕنەوە.

کۆمەڵێ غەتەفانیش ددانیان سوی بوو بۆ میوەی باغەکانی مەدینە، بەڵام وا دەرکەوت بۆیان ئەو خەونە نایێتەدی و دەستیان پێی ناگات. وایان بەبیر داهات گەڕانەوەیان گەلێ باشترە، سەیریشیان کرد موسوڵمانان شارەکە بەچاکی دەپارێزنو جوولەکەی بەرەی قوڕەیزیش لەئازووقە پەکیان ناخەن، لەبەرئەوە ئابلوقەکە کاریان لێ ناکات.

جوولەکەکانیش تەماشایان کرد وردە وردە هەڵوێست لەدژی وان بەرەو خراپی دەڕوات، ئەگەر ئەو هێزەی قوڕەیشو کۆچەران بلاوە بکات، جارێکی تر ناتوانن لەدژی موسوڵمانان کۆیان بکەنەوەو تۆڵەی جوولەکەی بەرەی قەینوقاع و بەرەی نەزیر بکەنەوە. ئەگەر ئەو هەڵەشیان لەدەست چوو، ئەوا بێ توانا دەکەونە دەست موسوڵمانان، بەتایبەتی دەشیانزانی تاوانی کۆکردنەوەی ئەو لەشکرە لەملی ئەوانە. لەبەر ئەوە (حویەی کوڕی ئەختەب)ی سەرۆکیان بڕیاریدا کەهەموو توانای خۆی بەکاربێنێ تاکو جوولەکەی بەرەی قورەیز لەپێغەمبەر هەڵگێڕێتەوەو ئازوقە لەموسوڵمانان ببڕنو لەلای پشتەوەش هێرشیان بۆ بێنن.

بەوەش قوڕەیشو غەتەفان دەرگەی مەدینەیان بۆ دەکرێتەوەو دەتوانن موسوڵمانان لەڕەگو ریشەوە دەربێنن. حویەی بەخێرایی چووە لای سەرۆکی قوڕەیشو غەتەفان، ئەو بیرکردنەوەی خۆی خۆی بۆ دەرخستن. ئەوانیش بەو کارە زۆر دڵخۆش بوون. ئەوجا خێرا ڕۆیشتنە لای جوولەکەی قووڕەیزەو چووە مالێ (کەعبی کوڕی سالمی) سەرۆکیان. لەدەرگای دابەڵام کەعب دەرگەی لێ نەکردەوە. حویەی هاواری کرد دەرگەم لێ بکەوە، کەعب گوتی تۆ پیاوێکی بەدێومی دەرگەت لێ ناکەمەوە، من لەچاکە بەو لاوە لەموحەمەدم نەدیوە. حویەی گوتی ئەزانم بۆ دەرگەم لێ ناکەیەوە نەوەك نانێکت لەلا بخۆم. کەعب بەو قسەیە دڵی نەرم بوو دەرگەی لێ کردەوە.

حویەی چووە ژوورەوە بەکەعبی گوت دەزانی چیم بۆ هێناوی، بەرزیەتیو بڵندیو هێزی زەمانەو دەریایەکی پڕ شەپۆڵم بۆ هێناوی، کەعب گوتی چیە؟ حویەی گوتی قوڕەیشم بەگەورەو سەردارانی لەگەڵ غەتەفان بەگەورەو سەردارانیم بۆ هێناوی، موسوڵمانان لەڕەگو ریشەوە دەربێنن. کەعب گوتی

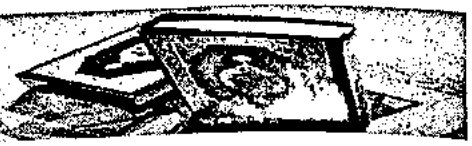

سەرشۆڕیو چاو شۆڕیت بۆ هێناوم، لێم گەڕێ بۆ خۆم لەسەر ڕێگەی خۆم بڕۆم، من لەچاکەو پیاوەتی بەولاوە لەموسوڵمانانو موحەمەدم نەدیوە. چەندین جوولەکەی تریش لەوێ بوونو گوتیان ئێوە نەگەر دەتانەوێ یارمەتیەکەش لەموحەمەد ببڕن لێی گەڕێن خۆیو دوژمنی خۆی چ لەگەڵ یەک دەکەن با بیکەن، ئێوە مەچوونە ناو شەڕەوە. بەڵام حوێدی بەزوبانی لووسی توانی باوەڕیان پێ بێنێو ئەو کردەوە ناپاکەیان لەو کاتە ناسکو ترسناکە لەلا شیرن بکاتو لەدژی پێغەمبەر ڕاستیان بکاتەوەو بیانهێنێتە لای بت پەرستو بێ باوەڕان. ئەو نامەی کەپەیانە هاوبەشەکەیان تێدا نووسیبوو کەلایەنگیری یەکتر بکەن، هێنایان درێندیان.

موسڵمانەکان بەوەیان زانی زۆر شڵەژانو مەترسی دایگرتنو هاتە بەرچاویان دوژمن لەدواوە ڕێگەی بۆ کرایەوەو بۆیاندێنو تازە وا فەوتان. لەبەر ئەوە پێغەمبەر بەخێرایی (سەعدی کوڕی مەعاز)ی گەورەی بەرەی ئەوس و (سەعدی کوڕی عوبادە)ی گەورەی خەزرەج و (عەبدوڵڵا کوڕی ڕەواحە)و (خەووانی کوڕی جوبەیر)ی ناردە لای جوولەکەکانی قوڕەیزە، تاکو بەتەواوی لەو کارە ترسناکە بگەنو بزانن، چوونە لایان، جوولەکەکان زۆر بێ ئابڕووانە لەگەڵ سەعدو هاوڕێکانی دوان. ئەوانیش ویستیان پەیمانەکەیان بەبیر بێننەوە، بەڵام کەعب داوای کرد جوولەکەکانی بەرەی نەزیریان بۆ بگێڕنەوە مەدینە. سەعدی کوڕی مەعازیش خۆی بەدڵسۆز دانا، چونکە ئەو جوولەکانە پێش ئیسلام هاوپەیمانی ئەوسیەکان بوون. سەعد ئاگاداری کردن، گوتی ئایا ناترسن ڕۆژێکی وەک ڕۆژی بەرەی نەزیرتان تووش بێت.

جوولەکەکانیش لەباتی گوێ لەقسەکەی ڕابگرن، کەچی زۆر بەبێ ئابڕوانەو بێ شەرمانە پێیان گوت، گووی باوکی خۆت خوارد. هەروەها گوتیشیان موحەمەد کێیەو هیچ پەیمانیشمان لەنێوان نیە.

چارە نەما موسوڵمانەکان گەڕانەوە بۆ لای پێغەمبەر باسەکەیان بۆ گێڕایەوە. ئەویش زۆر دڵگیر بوو، خۆی لەعەباکەی وەرپێچاوتاوێك درێژ بوو بورزا. لەناکاو ڕاست بۆوە ڕووی کردە موسوڵمانەکان، فەرمووی موژدە بێت لێتان خوا سەری خستین.

موسوڵمانان بەو قسەیە زۆر دڵخۆش بوون، زانیان کەپێغەمبەر (ﷺ) بەخۆڕایی قسە ناکاتو هەموو قسەکانی بەگوێرەی فەرمانی خوایەو خوا کاری بۆ ڕوون دەکاتەوە، بەگوێرەی ئارەزووقسە ناکاتو لەهەموو تەنگاوێك زۆر خۆگرو وره بەرز بوو، بەبیرێکی زۆر تەو بیری دەکردەوە. ویستی

عارەبەکانی بیابان لەقورەیش هەڵبگیرێتەوە بەوەی کەسێیەکی بەرو بومی باغەکانی مەدینەیان پێ بدا، کاتێك پرسی بەسەرۆکەکانی ئەوس‌و خەزرەج کرد. گوتیان ئەگەر هەر بیرێکی خۆتەو وای بەباش دەزانی ئێمە حەزناکەین لەشمشێر بەولاوە چیتریان بدەینێ، تاکو خوا فەرمانێخۆی لەنێوانیان دیاردەکات، ئێمە لەوکاتی کەخواشمان نەدەناسی هیچمان پێنەداون ئەوجا ئێستا چۆن پێیان بدەین. پێغەمبەر دیتی وەی موسوڵمانان ئەوەندە بەرزە، بەو قسەیە زۆر دڵخۆش بوو.

قورەیشیەکان بەو هەڵوێستەی جوولەکەکانی قورەیز زۆر دڵخۆش بوون، وەیان بەرزبۆوە، هەتاکو هەندێ لەسوارانی قورەیش (عەمری کوڕی ووددی عامیری) پێیان دەگوت (خەنیمی سەد سوار) لەگەڵ (عیکریمەی کوڕی ئەبو جەهل) ولاغەکانیان تاوداو توانیان لەخەندەقەکە بپەڕنەوە (عەلی کوڕی ئەبی تالیب)و چەند کەسێکی تر پێشیان گرتن، عەمر بانگی کردن کێ خۆم بۆ بەردەدەخات با بێتە بەرامبەرم. عەلی کوڕی ئەبی تالیب چووە پێش، عەمر بەفیزەوە گوتی برازای خۆم بۆچی تۆ هاتی من نامەوێ تۆ بکوژم، عەلی گوتی من دەمەوێ تۆ بکوژم. ئەویش گەرم داهات‌و لەتوورەییان لەولاغەکەی دابەزی‌و ولاغەکەی سەربڕی‌و بۆ لای عەلی هات‌و یەکتریان هێناو بردن لەئەنجامدا عەلی توانی بیکوژێ. بەکوشتنی عەمر ئەوانی تر هەڵاتن.

ئەو ڕۆژە کات بووە هێوارە، (نەوفەلی کوڕی عەبدوڵلای کوڕی موغیرە) وێستی بپەڕێتەوە بەڵام خۆی‌و ولاغەکەی هەڵدێرانە ناو خەندەقەکە مردن، ئەبو سوفیان داوای تۆڵەی لەپێغەمبەر کرد، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی پیاوێکی پیس‌و تۆڵەیەکی توند، ئێمە تۆڵە نادەین.

قورەیشیەکان شەو ئاگرێکی زۆریان کردەوە، تاکو موسوڵمانەکان بترسێنن، جوولەکەی قورەیزەش ماوەی دە ڕۆژیان دانابوو لەقەڵاکەیان بێنە دەرەوەو هێرش ببەنە سەر موسوڵمانان. بەڵام هەندێکیان پێش ئەوە لەقەڵاکەیان هاتنە دەرەوە، بەلای خانوەکانی مەدینەدا هاتن. یەکێکیان لەقەڵای (حەسانی کوڕی سابیت) نزیك بۆوە، ئەو قەڵایەش ژنێکی زۆری تێدا بوو یەك لەوانە (سەفیەی کچی عەبدولموتەلیب) بوو. چاوی بەجوولەکەکە کەوت بەحەسسانی گوت، ئەوا ئەو جوولەکە لەقەڵاتەکەمان نزیك بۆوە، دەترسم ناشکرامان بکات‌و جوولەکەکان بێنێتە سەرمان‌و پێغەمبەرو یارانیش ئاگایان لێمان نیە، هەستە بۆی برۆ خوارەوە بیکوژە. حەسانیش گوتی ڕەحمەتی خوات لێبێت کچی عەبدولموتەلیب من هاوتای ئەو جوولەکە نیمە! ناچار سەفیە بەخۆی چووە خوارەوە بەمەترەقان کوشتی‌و

هاتەوە بەحەسانی گوت لەبەرئەوەی پیاو بوو من نەمتوانی کەلوپەلەکانی لێ بکەمەوە، تۆ بڕۆ کەلوپەلەکانی لێ بکەوە. حەسان گوتی من کارم بەکەلوپەلەکانی نیە.

قوڕەیشیەکان کەوتنە هێرش هێنان، بۆ ئەو مەبەستەش سێ تیپیان ڕێک خست. تیپێک بەسەرکردەی (ئەعوەڕی سەلەمی) لەسەر دۆلەکەوە هێرشی هێنا، تیپێکی تریش بەسەرکردەی (عوبینەی کوڕی حیسن) لەتەنیشتەوە هێرشی هێنا، ئەبو سوفیانیش بەخۆو بەتیپەکەوەیەوە هات. هەموویان بەرامبەر خەندەقەکە چەقین. موسوڵمانان زۆر تەنگاو بوونو کەوتنە خۆ ئامادەکردنو سوڕان، ورەشیان زۆر بەرزبوو هەروەك خوا لەقورئان دەفەرموێ: ﴿وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا﴾[1] واتە: کەخاوەن باوەڕان چاویان بەکۆمەڵی بت پەرستان کەوت هێرشیان هێنا، گوتیان ئەوەیە کەخواو پێغەمبەری خوا بەڵێنیان پێداینو ڕاستیان فەرموو، ورەو باوەڕیان گەلێ بەرزبوو، لەگەڵ ئەو ئابلوقەیەش سەرکەوتنیان لەبەرچاو بوو).

موسوڵمانان کاتێك چاویان بەو هێرشە کەوت، دەبوایە بیربکەنەوە ئەو هێزە گەورەیە بەهێزێکی لەخۆی گەورەتر دەشکێ، بەڵام ئەوان دەیانزانی سەرکەوتن بەهۆی کەمو زۆری نیە، هەر بەیارمەتی خوا سەردەکەون، هەروەکو لەشەڕی بەدر بەیارمەتیِ خوا سەرکەوتن. خۆئامادەکردن بەبێ پشت بەستن بەخوا سوودێکی نیە، پشت بەستنیش بەخوا بەبێ خۆ ئامادەکردن سەرکەوتنی لەگەڵ نابێ لەبەرئەوە هەندێکیان چوونە لای پێغەمبەرو گوتیان دۆخەکە زۆر ترسناکە دوعایەکمان فێر بکە پێی بپارێنەوە بەڵکو خوا سەرمان دەخات. فەرمووی بڵێن ﴿اللهم استر عوراتنا وآمن روعاتنا﴾ واتە: خوایە ناموسمان بپارێزێو ترسی دوژمنمان لەسەر کەم بکەیتەوە). لەهەمان کاتیش پێغەمبەر (ﷺ) خۆشی کەوتە پاڕانەوە لەبەر خوا، فەرمووی: ﴿اللهم منزل الكتاب سريع الحساب اهزم الاحزاب،اللهم اهزمهم وانصرنا عليهم﴾[2] واتە: ئەی خوایە تۆ قورئانت هەناردوە، هەموو شت زوو جێبەجێ ئەکەی، کۆمەڵی بێباوەڕان ببەزێنە، خوایە بیانبەزێنەو ئێمەیان بەسەردا زاڵ بکە[3].

---

(١) الاحزاب: ٢٢.

(٢) بوخاری د- ش ریاض لاپەڕە ٥٩٤ ژمارە ٢٩٣٣

(٣) فتح الباري: ٣٩٥/٧

خوا هەردەم دوعای دڵسۆزو خاوەن باوەڕانی ئازاو نەترسو خۆبەخت کەر زوو جێبەجێ دەکات، بەڵام پیاوی تەمبەڵو ترسنۆکو دانیشتوو کەهەر بەتەمای دوعاو پاڕانەوە لەکارو ئیش دەگەڕێ، خوا دوعایان قەبوڵ ناکات. وەک لەقورئان دەفەرموێ: ﴿وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَى * وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَى﴾[1] واتە: دەبێ ئادەمیزاد هەوڵو کۆشش بکاتو لەوەش زیاتری بەدەست نیە هەوڵو کۆششەکەشی دێتەدیو سوودی لێ دەبینێ. بەڵام دوو ڕووەکان هەردەم لەوە دەگەڕان موسوڵمانان بێهێز بکەنو ورەیان کەم بکەنەوە.

لەوکاتە ترسناکو ناسکە ترسێکی وایان کەوتبوە ناو دەروون لەپەناو پێچان کەوتنە قسەکردن، دەیانگوت موحەمەد بەڵێنی گەنجینەی کیسرای پێ دەداین، کەچی ئێستا وا ناتوانین لەشوێن خۆمان بجووڵێنەوەو بچینە سەر پێشاو. هەندێکیشیان داوایان لەپێغەمبەر کرد ماوەیان بدات بچنەوە ماڵ، بەو ماڵەکەیان چۆڵەو لەچۆلیە. بۆیەش بوو تا گۆڕەپانی شەڕ بەجێبێڵن، خوا لەقورئان باسیان دەکاتو دەفەرموێ: ﴿إِذْ جَاؤُوكُم مِّن فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنكُمْ وَإِذْ زَاغَتْ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا * هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا * وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ مَّا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا * وَإِذْ قَالَت طَّائِفَةٌ مِّنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِّنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِن يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا﴾[2].

واتە: بت پەرستان لەخوارەوەو لەسەرەوە هێرشیان بۆ هێنان، وای لێهات چوار چاو بوون روحتان هاتە سەری لوتتان، هەر چینەتان بیرێکی دەکردەوە، دوو ڕووەکان دەیانگوت موسوڵمانان لەرەگو ریشەوە دەردێنن، موسوڵمانانیش دەیانگوت خوا سەرمان دەخات. لێرەدا خوا ئێوەی تاقی کردەوە، بەو تاقی کردنەوەیەش هەمووتان شڵەژان. دوو ڕووەکانو خەش لەهەناوەکانیش دەیانگوت خواو پێغەمبەر بەڵێنێکی پووچیان پێداین یەکێکی وەک (موعتیبی کوڕی قوشەیر) گوتی، موحەمەد دەڵێ خەزێنەی کیسراو ڕۆمتان دەکەوێتە دەست کەچی ئێستا ناتوانین بچینە سەر پێشاو.

---

(١) النجم: ٣٩- ٤٠.

(٢) الاحزاب: ١٠ -١٣.

هەندێکیش لەدوو ڕووەکان دەیانگوت، ئەی دانیشتوانی مەدینە ئێوە چ دەکەن لێرە، هەستن بچنەوە ماڵەکەتان، ئێرە شوێنی ئێوە نییە، هەستن موحەممەد بەجێبێڵن هەندێکیشیان ماوەیان لەپێغەمبەر دەخواست تاکو بچنەوە ماڵ، دەیانگوت ماڵەکەمان چۆڵو والایەو قایم نیە دوژمنو دزان بۆی دەچن، کەچی واش نیە، مەبەستیان هەڵاتن بوو لەو جەنگە گەورەیە.

قوڕەیشیەکان لەهەموو لایەك ویستیان هێرش بێنن، بەڵام هێزی هەرە زلیان بۆ لای بارەگای پێغەمبەربوو، موسوڵمانانیش هەموو توانایەکیان بەکارهێناو لەهەموو لایەك دەسووڕانو هاتوچۆیان دەکرد، بەهیچ جۆرێك ڕێگەی پەڕینەوەیان بەدوژمن نەدا. ئابلوقەی مەدینە درێژەی خایاند بەبێ ئەوەی بت پەرستان سەرکەوتن بەدەست بێنن، ئیتر وایان لێهات لەخۆبایان بێزاربوون، تا لەو کاتە گرنگەدا، خوا ڕێگەی سەرکەوتنی دامەزراند (نوعەیمی کوڕی مەسعوود) هاتە لای پێغەمبەر، گوتی ئەی پێغەمبەری خوا دەمەوێ ئاشکرام نەکەی و ئەگەر هەر فەرمانێکیشت هەیە پێم بدە تاکو بیکەم.

پێغەمبەر فەرمووی ئێستا تۆ یەکێکی لەئێمە، چیت پێدەکرێ بۆ یارمەتی موسوڵمانان لەگەڵ دوژمنی بکە، شەڕکردن فڕوفێڵە (الحرب خدعة).

نوعەیم ڕۆیشت بۆ لای سەردارانی جوولەکەی بەرەی قورەیزە، پێی گوتن خۆتان دەزانن من چەند دڵسۆزم بۆتان، گوتیان راست دەکەی هیچ گومان لەتۆ ناکەین. گوتی ئێوە لەگەڵ قوڕەیشو غەتفان ڕێك کەوتوون، بەڵام ئێوە وەك ئەوان نینە، ئێوە لەوڵاتی خۆتانو زەوی و ماڵو منداڵتان لێرەیەو ناتوانن بگوازنەوە شوێنێکی تر، بەڵام قوڕەیشو غەتفان هاتوونە ئێرە شەڕ لەگەڵ موحەممەد دەکەن، ئەگەر سەرکەوتن ئەوا باشەو ئەگەر سەریش نەکەوتن دەگەڕێنەوە وڵاتی خۆیان ئێوەش بەجێ دێڵن، ئەوکاتە ئێوە توانای موحەممەدتان نیە، لەبەرئەوە یارمەتیان مەدەنو شەڕ لەگەڵ موحەممەد مەکەن، تاکو چەند کەسێکیان لەگەورە پیاوانیان وەك بارمتە لێ وەرنەگرن، بۆ ئەوەی دڵنیاتان بکەن کەبەجێتان ناهێڵن.

گوتیان وەڵڵا ڕاست دەکەی، دوایی نوعەیم بەجێهێشتو چووە لای قوڕەیشیەکان بەئەبو سوفیانی گوت، ئێوە دەزانن من چەند دڵسۆزی ئێوەم، گوتیان راستە گومانمان لەتۆ نیە، گوتی ئێستا قسەیەکم بیستووە بەپێویستی دەزانم پێتان بڵێمو ئامۆژگاریتان بکەم، بەڵام نەکەن باسم بکەن. ئەبو سوفیان گوتی زۆر باشە بڵێ. نوعەیم گوتی جوولەکەی بەرەی قورەیز، پەشیوان بووینەوە لەپەیمانەکەی نێوان

خۆیان‌و موحەممەد، ناردوویانەتە لای گوتوویانە ئێمە پەشیمانین لەو پەیمانە، داوام لەقوڕەیش کردوە کەهەندێ کەسمان بەبارمتە بۆ بنێرن، ئەگەر ناردیان ئێمەش بۆ تۆی دەنێرین‌و بیانکوژە، بەتەواویش یارمەتیت دەدەین‌و لەگەڵت دەبین، تاکو قوڕەیش لەناو دەبەی، موحەممەدیش بەو قسەیە دڵنیا بووە. ئەوجا بۆیە ئەگەر بەرەی قورەیز داوای بارمتەیان لێکردن نەکەن بیاندەنی!.

ئەبو سوفیانیش گوتی زۆرباشە، نوعەیم ئەبو سوفیانیشی بەجێهێشت، چووە لای غەتفان هەمان قسەی بەوانیش گوت‌و ئەوانیش بەهەمان شێوە باوەڕیان پێکرد. بۆ شەوی شەموو ئەبو سوفیان‌و سەرۆکەکانی غەتفان کۆمەڵێکیان نارده لای جوولەکەی قوڕەیزەو ڕایان سپاردن کەپێیان بڵێن ئێمە وا لەو شوێنە بێزار بووین‌و ولاغمان بەهیلاك چوو، خۆشمان وا لەو ناخۆشی‌و پەرێشانیەداین، لەبەرئەوە بەیانی ئێوە هێرش ببەن بۆ سەر موحەممەد، ئێمەش لەدواتانین، با لەناویان ببەین جولەکەکانیش گوتیان سبەی شەمووە، ئێوە لەو ڕۆژە هیچ ناکەین.

ئەبو سوفیان دووبارە ناردیەوە لایان‌و پێی گوتن، ڕۆژێکی تر لەجیاتی بەیانی بکەنە شەموو! پێویستە بەیانی بچینە سەر موحەممەد. ئەوانیش هەر هەمان قسەیان پێ گوتنەوە‌و گوتیشیان ئێمە شەڕ ناکەین تاکو هەندی لەپیاوانی خۆتامان بەبارمتە بۆ نەنێرن، چونکە دەترسین ئەگەر لەو شەڕە شکستتان هێنا ئێمە بەجێبهێڵن، ئەوکات ئێمە توانای موحەممەدمان نیە. قوڕەیشیەکان ئەو قسەیان گوێ لێبوو، گوتیان وەڵڵا قسەی نوعەیم هەمووی راست دەرچوو.

ئەو جارەش قوڕەیشیەکان وەڵامیان بۆ ناردنەوە گوتیان، کەس نانێرینە لاتان بەبارمتە بمێنێتەوە‌و ئەگەر ئێوە دەتانەوی شەڕ بکەن لەقەڵاکانتان وەرنەدەرەوە‌و دەست پێ بکەن. بەرەی قورەیزە ئەو قسەیان گوێ لێبوو، گوتیان وەڵڵا ئەوەی نوعەیم گوتی هەمووی راستە، ئەوانە نایانەوێ شەڕ بکەن مەگەر هەڵێکیان دەست بکەوێ دەنا دەگەڕێنەوە ولاتی خۆیان‌و ئێمە بەجێ دێڵن. بەو شێوەیە موسوڵمانان سەرکەوتن لەتێکدانی پەیمانەکەی نێوان بەرەی قورەیزەو بت پەرستان. دوای سێ حەفتە، لەئابلوقەدان ناهومێدی‌و پەشیمانی‌و بێزاری بت پەرستەکانی داگرت، سەرمای کاتەکە تێنی وەرگرت‌و ژیانی پێ تاڵ کردن، بایە بەتێن‌و سارەکەی بیابانیش هەندەی تر تووشی دەردەسەری کردن. خیوەتەکانی دەیناو دەبرد دەتگوت ئێستانا ئێستا ڕایان دەقەنێنی. نەنانیان بۆ دەکراو نەچێشتیان بۆ لێ دەندرا، هەتاکو مەنجەڵەکانیان لەسەر ناگر بەهێزی ئەو بایە وەردەگەڕا ناگرێشی دەکوژاندنەوە،

شەختەو بارانی بەتێنیش وای لێ کردن هەر خوا خوایان بوو لەناو نوێنەکانیان بجەوێنەوە. لەبەر ئەوە هەر لایەك بیری لەخۆی دەکردەوەو ڕێگەی گەڕانەوەی بۆ خۆی خۆش دەکرد. خواش ترسێکی وای هاوێشتە دڵیان بیریان کردەوە گوتیان ئەگە رهەروا بمێنینەوە هەموومان لەو سەرمایە رەق دەبینەوەو لەبرسان دەمرین. حوزەیفەی یەمانی دەگێڕێتەوەو دەڵێ لەشەوێکی ئەو شەوە ساردو سەختانە دانیشتبووین لەبەر سەرما خۆمان بەزەویەوە نوساندبوو، هێزەکەی ئەبو سوفیانیش لەهەوراز نێمەوە بوو قورەیزەش لەخوار مانەوە بوو. ترسی مانّو منداڵەکانمان تەواو هەراسانی کردبووین، نەك دوژمن دەستی بیانگاتی، شەوەکەش شەوێك بوو قەت لەو شەوە تووش ترو توندتر نەبووە، ئەوەندەش تاریك بوو چاو چاوی نەدەدیت، پەنجەی خۆمان نەدەدیت، قەتیش بای وا بەهێزو ساردی نەهاتووە، گڕوهۆڕی دەتگوت گرمەی هەورە.

تا لەو کاتە دوو ڕووەکان ماوەیان لەپێغەمبەر دەخواست، دەیانگوت ماڵەکەمان چۆڵە. منیش هیچم لەبەر نەبوو تەنیا کراسێکی کورت نەبێ، لەچۆکم بەرە، خواری دانە پۆشیبوو، لەسەر زەوی ڕاکشا بووم، دیتم پێغەمبەر (ﷺ) بەلامانەوە هات فەرمووی پیاوێك نیە بچێ دەنگو باسی ئەو قەومەم بۆ بێنێ، ڕۆژی قیامەت خوا لەگەڵ منی ڕادەگرێ.

حوزەیفە دەڵێ کەس وەڵامی نەدایەوە، تاکو سێ جاران. پێغەمبەر (ﷺ) قسەکەی دووبارە کردەوە، ئەوجا فەرمووی حوزەیفە، گوتم بەڵێ: فەرمووی هەستە بچۆ ناو ئەو هۆزە قسەیەك لەنێوانیان پەیدابووە، بچۆ بزانە چ باسەو وەڵامم بۆ بێنەوە، بەڵام تاکو دێیتەوە کەس پێت نەزانی. منیش لەسەرمانو لەترسان خۆم وێك هێنابۆوە دەلەرزیم. پێغەمبەر (ﷺ) دوعای بۆ کردم فەرمووی: ﴿اللهم احفظه من بين يديه ومن خلفه وعن يمينه وشماله ومن تحته﴾ واتە:خوایە لەهەموو لایێکەوە بیپارێزی. کەوتمە ڕۆیشتن نەترسم مانە سەرما، هەموو گیانم گەرم داهات. لەئۆردوگاکەی قورەیشیان نزیك بوومەوە، تەماشام کرد بڵێسەی ئاگرێك بڵندبووە. پیاوێکی ئەستوورو کەڵەگەتی لەدەورەیە، دەستی گەرم دەکاتەوەو بەقەدی خۆی دادەینێ، نەشمزانی ئەوە ئەبو سوفیانە چونکە نەمدەناسی، وێستم تیرێکی بهاومێ، لێشم سوور بوو لێم ئەدا، بەڵام قسەکەی پێغەمبەرم کەوتەوە بیر وازم هێنا.

حوزەیفە دەڵێ سەیرم کرد ئەو بایە کارێکی وایان پێ دەکا نەمەنجەڵو نەخیوەتو نەئاگر هیچ خۆی ناگرێ، ئەبو سوفیان هاواری کردوگوتی ئەی کۆمەڵێ قورەیش، ئەوە چ حاڵ نیە ئێمە تێیداین، وڵاغۆ

حوشترمان فەوتاو بەرەی قوڕەیزەش لێمان پەشیمان بوونەوە، ئەوا دەبینن ئاگرمان بۆ ناکرێتەوەو مەنجەڵمان لەسەر ئاگر بۆ ڕاناوەستێ خیوەتمان خۆی ناگرێ. لەبەرئەوە من وا بار ئەکەمو ئەڕۆم ئێوەش بارکەن وەرن. ئەوجا ئەبو سوفیان ڕاست بۆوە بۆ لای حوشترەکەی چوو، یەخ کرابوو چووە سەری‌و لەحوشترەکەی داوراست بۆوەو ڕۆیشت.

حوزەیفە دەڵێ کەگەڕامەوە لای پێغەمبەر، لەو کاتەدا نوێژی دەکرد، زۆریشم سەرما بوو لەسەرمان دەلەرزیم، پێغەمبەر (ﷺ) ئیشارەتی بۆ کردم دانیشتم لچکێکی عەباکەی پێدادام گەرم بوومەوە. کەنوێژەکەی تەواو کرد، باسەکەم بۆ گێڕایەوەو گوتم دەستیان کرد بەڕۆیشتنو منیش بەجێم هێشتن. پێغەمبەر (ﷺ) زۆر سوپاسی خوای کرد بۆ نەو سەرکەوتنەی بەموسوڵمانانی بەخشی، هەروەك لەقورئانی پیرۆز باسی دەکات دەفەرموێ: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا﴾[1] واتە: نەی نەو کەسانەی باوەڕەتان هەیە بەخوا. چاکەو یارمەتی خواتان لەبیر بێت، لەڕۆژی هاتنی کۆمەڵی قوڕەیش‌و غەتفان نەو هەموو لەشکرەیان هێنایە سەرتان، جوولەکەی قوڕەیزەش هاتنە یارمەتیان، بۆ نەوەی لەناوتان ببەن. ئێمەش سەربازان کەفریشتە بوون ئێوە نەتاندەدیتن لەگەڵ بای بەتێن‌و ساردمان هەناردنە سەر، چۆنیان پەرت‌و بڵاوکردنەوە، خواناگادارە، بەکردەوەکانتان.

لەڕاستیشدا گەڕانەوەی نەو هەموو لەشکرە گەورەیە لەبیرو هۆشی کەس نەبوو، نەوها بگەڕێنەوە بی نەوەی هیچیان لەدەست بێت، نەگەر بەلێکدانەوەو بیروهۆشی ژیرترین‌و داناترین تاکەمیزاد لێکی بدەینەوە، قەت بیریان مەزەندەی نەدەکرد موسوڵمانان نەوها بەسەلامەتی رزگار بێن‌و کەسیان لێ نەکوژرێ، نەوەی کوژرایش لەهەردوولا بەپەنجەی دەس دەژمێردرێ.

سەرلەبەیانی موسوڵمانان کەتەماشای پێشە خۆیان کرد دیتیان چۆڵ بووە، لەشکری بێباوەڕان گەڕاوەتەوە، هێمنی‌و ئارامی‌و خۆشی کەوتە ناودڵیان‌و هەناسەی خۆشی‌و شادیان هەڵێناو هەموویان دەستیان بەرزکردەوە، کەوتنە سوپاس کردنی خوای میهرەبان، پێغەمبەریش (ﷺ) کەوتە سوپاسی خواو فەرمووی: ﴿ لااله اله الله صدق وعده ونصر عبده ،واعز جنده وهزم الاحزاب وحده ولاشيء

(١) الاحزاب: ٩.

بعده﴾[1] واتە: لەخوای تاکو تەنیا بەولاوە هیچ خوایەکی تر نیە، بەڵێنی ڕاستی گەیاندە جێ، ئەو خوایە بەندەی خۆی سەرخستو سەربازانی خۆی دەسەڵاتو هێز پێدا هەر خۆی کۆمەڵی بت پەرستانی بەزاند، لەپاش ئەو خوایە هیچ دەسەڵاتێکی تر نیە.

موسوڵمانان گەلێك شادبوون، ورەیان بەجارێك بەرزبوون باوەڕیا گەلێ زیاتر بەخوا بەتێن بوو. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی (جارێکی تر هێرشمان بۆ ناینن)[2].

لێرەدا پێغەمبەرایەتی ئەو پێغەمبەرە دەردەکەوێ، ئەوەندە دوور بین بوو، خوا هەموو کردەوەی پێشان ئەدا، دەیزانی دوا ڕۆژ چ دەبێ، هەروەکو فەرمووشی هەر وابوو، قوڕەیشو کۆچەرانی بیابان جارێکی تر نەهاتنەوە سەریان، خوا دەستی موسوڵمانانی بەسەردا زاڵ کردن. موسوڵمانان بوونە خاوەن دەست، تاکو هەموو نیودورگەی عەرەب بوو بەئیسلام.

﴿ هێرش بۆ سەر جوولەکەی بەرەی قوڕەیزە (قريضة) ﴾

قوڕەیشیەکان بەدلێکی ساردو بێرو خەیاڵێکی بڵاوو ڕەنجێکی بەخەسارو ناهومێدی کەوتنە کوتانەوەی ڕێگەی دوورو درێژی ئەو بیابانە، سەرشۆڕیو شەرمەزاریان بۆ دانیشتوانی مەکە بردەوە، جوولەکەی بەرەی قوڕەیزەش بەتەنیاو ڕووڕەشی لەمەدینە بەرامبەر موسوڵمانان مانەوە.

موسوڵمانەکانیش پاش ئەو شەڕە زۆریان سوپاسی خوا کرد لەمەترسی فەوتان ڕزگاری کردن، ڕووحیان هاتبووەسەری لوتیان، هەندەی نەمابوو هەمورویان لەناو بچن، هەردەم کەئەو دیمەنەیان دەهێنایەوە بەرچاوی خۆیان مووچڕکیان بەلەشو گیان دادەهات!، بۆیە داخو ڕقو کینەی ناو دەروونیان بەرامبەر جوولەکەی بەرەی قورەیزە وەك ئاوی ناو مەنجەڵی سەر ئاگر دەکوڵا.

لەکاتی شەڕ هیچ کاتێك بەتەمای خۆیانو ماڵ منداڵیان نەمابوون، هەردەم دەیانگوت نێستا نائێستا قورەیشی بت پەرستو کۆچەرانی بیابانی وشکو خوانەناسو جوولەکەکان شاری مەدینە

---

(١) السيرة لإبن كثير ٢/٥ له ابن اسحاق وإبن كثير ٢/٥و٦ لەابو هريرة دەگێڕێتەوە.

(٢) فتح الباري لشرح صحيح البخاري ٧/٤٠٥.

دەگرنو ژنو منداڵیان بەدەست جوولەکەو بت پەرستانەوە دەدیت، وەک کۆیلەو دیل دەفرۆشرێن.

موسوڵمانان خۆشیان بەکوژراو دەهاتە بەرچاو، ماڵو سامانیشیان دابەش دەکرێ. بۆیاغ ساغ بۆوە جوولە کەهیچ کاتێک لەسەر پەیمانو بەڵێن خۆ ناگرن، خوو و ڕەوشتیان بەفێڵو ناپاکیەوە گرتوە، ئەوانە چۆن دڵیان وای لێهات ئەو جۆرە کردەوەیە بەرامبەر موسوڵمانان بکەنو بیانەوی بەجارێک لەناویان ببەن، بەتایبەتیش جوولەکەی بەرەی قورەیزە، خۆ ئەوان لەچاکە بەولاوە لەموسوڵمانانو پێغەمبەریان نەدیبوو، چۆن توانیان لەگەڵ دوژمنانی موسوڵمانان ببنە یەک، تاکو لەگەڵیان بەشداری بکەن لەکوشتنی ژنو منداڵی موسوڵمانان، چۆن بەقسەی (حویەی کوڕی ئەختەب) هەر خەڵەتان، هەموو بت پەرستانی لەدژی موسوڵمانان کۆکردەوە، لەهەموو شتێک ناپاکتر تەو پیاوە کردی لای خۆی وا بێ پیاوێکی تێگەیشتوو بوو زاناش بوو بەئایینی جوولەکان، چۆن گوتی ئایینی بت پەرستان چاکترە لەئاینی ئیسلام!.

موسوڵمانان بیریان کردەوە ئەگەر جوولەکەو بت پەرستان هەروا بمێن، دەتوانن جارێکی تریش کۆببنەوەو کەژێکی خۆشتر لەزستان هەڵبژێرنو بێنەوە سەریان، بەڵام خوا لەبەراوانو ڕاوەستاوە بۆیان، ڕێگا نیشانی پێغەمبەری خۆشەویستی خۆی ئەدات.

ئەو ڕۆژە کاتی نوێژی عەسر، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی دایە موسوڵمانان، کەس نوێژی عەسر لێرە نەکات تاکو لەلای بەرەی قورەیزە دەیکات، جوبرائیل فەرمانی بۆ هێناوم دەڵێ مەلائیکەتان هێشتا چەکیان دانەناوە، خوا فەرمانت پێ دەدات بچیە سەر جوولەکەی بەرەی قورەیزەو منیش دەیان شلەژێنم[1]. پێغەمبەر (ﷺ) ئالای شەڕی دایە دەست عەلی ئەبی تالیب، موسوڵمانانیش زۆر بەتاوو ئارەزوو فەرمانەکەیان وەرگرت، نوێژیان نەکرد کەوتنە دوای عەلی، تاکو گەیشتنە نزیک قەڵاتەکانی جوولەکەی بەرەی قورەیزە، چەند کیلۆمەترێک لەمەدینەوە دوور بوو. ڕۆژئاوابوو زۆریان نوێژیان چوو، گوتیان بەجێهێنانی فەرمانی جیهاد پێویستی کرد نوێژەکە نەکەین، پێغەمبەریش (ﷺ) دەنگی لەگەڵ هیچ لایان نەکرد، نە ئەوەی نوێژی کردو نەئەوەی نوێژی نەکرد، چونکە هەندێ کەس ڕاستەوخۆ

(۱) بوخاری ۳۲۷/۷.

پەیوەندی بەفەرمانەوە دەکات، هەندێکیش تەماشای مەبەستی فەرمان دەکات[1].

موسوڵمانان پەیتا پەیتا گەیشتنە نزیك قەڵاتەکانی بەرەی قوڕەیزە. جوولەکەکان چاویان پێیان کەوت هەترەشیان چوو، کەوتنە جنێودان بەموسوڵمانانو پێغەمبەر، قسەی زۆر ناشیرینیان لەدەم دەردەچوو عەلی کوڕی ئەبی تاڵیب زۆر تووڕە بوو، پێغەمبەر (ﷺ) گەیشتە لایان، عەلی گوتی ئەی پێغەمبەری خوا لێیان نزیك مەبەوە. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی بۆچی؟ دیارە قسەی ناشیرنت لێیان بیستووە. عەلی گوتی بەڵێ. فەرمووی ئەگەر چاویان بەمن بکەوی قسەی واناکەن. پێغەمبەر لێیان نزیك بۆوە، ڕووی تێکردنو فەرمووی برایانی بەرازو مەیوون. خوا چاوشۆڕی کردنو ڕقی خۆی پێدارشتن.

جوولەکەش هەروەکو ڕەوشتیانە، ئەگەر لەیەکێك ترسان قسەیان ڕێکو جوانە لەگەڵی، خۆیان بەولاوە دەبەن، ئەگەر دەسەڵاتو هێزیشیان بسوو دەکوژن، پەیمانو بەڵێن بی نرخە لەلایان! بۆیە بەپێغەمبەریان گوت ئەی ئەبو قاسم ئێمە تۆمان قەت بەتووڕەیی نەدیوە، بەڵام ئەو قسەیەکەڵکی نەگرتن، موسوڵمانان پێی خاونەبوونەوە، دەورەی قەڵاکەیاندان، ماوەی بیستو پێنج ڕۆژی پێچوو، خوا ترسی هاوێشتە دڵیان، ورەیان بەردا، هاتنە سەر ئەو باوەڕە هیچ شتێك کەڵکیان ناگرێ، تەنیا خۆ بەدەستەوەدان نەبێت.

(کەعبی کوڕی مالیك)ی سەرۆکیان پێی گوتن ئەی کۆمەڵی بەرەی قوڕەیزە، وا دەبینن چێمان بەسەر هات، ئێستاکەش سێ ڕێگاتان بەدەستەوەیە، ئەگەر گوێم لێڕا دەگرنو بەقسەم دەکەن. گوتیان چیە؟ گوتی یان ئەوەتا هەموومان موسوڵمان ببینو خۆمان لەکوشتن ڕزگار بکەین، خۆشتان دەزانن ئەو پیاوە لەسەر ئایینێکی ڕاستە، هەروەکو لەکتێبەکانمان نوسراوە. گوتیان وەڵڵا فەرمانی تەورات بەهیچ فەرمانێك ناگۆڕینەوەو بەجێی نایەڵێن. ئەویش گوتی کەواتە وەرن ژنو منداڵەکانمان بکوژێن، ئەوکات باڵمان سووك دەبێو دەست بەشمشێرەوە دەربچین لەگەڵیان بکەوینە شەڕ تاکو خوا فەرمانی خۆی لەنێوانمان دیار دەکا، ئەگەر فەوتاین هیچمان لەپاش بەجێ نامێنێو جێگای داخو خەفەت بیت، ئەگەر سەریش کەوتین ژن، منداڵ زۆرە. جوولەکەکان گوتیان ئەوجا کەئەو هەژارانەمان کوشت چ خۆشیەك

(١) سەحیحی بوخاری دار النشر الریاض لاپەڕە ٨٤٨ ژمارە ٤١١٩.

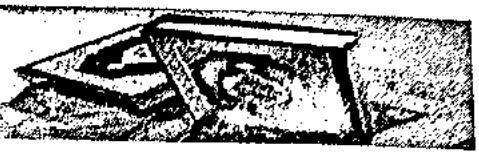

لەخۆمان دەبنیین لەدوای ئەوان؟ کەعب گوتی کەواتە ئیمشەو شەموو ڕەنگە موحەممەدو یارانی لێمان دڵنیا بن، وەرن لەپڕ هێرشیان ببەینە سەر. گوتیان ئێمە چۆن شەموو بشکێنن تاکو ئێستا هیچ کەسێك لەپێش ئێمە وای نەکردووە، کەعبیش گوتی کەواتە لەو ڕۆژی لەدایکتان بوون تاکو ئێستا هیچ کامێکتان بەچاکیو پیاوەتی نەخەوتووە، دوایی بڕیاریان دا کەمەسڵەتێك لەگەڵ پێغەمبەر بکەن، وەك مەسڵەتەکەی بەرەی نەزیر بێت، بۆ خۆیان بڕۆن ولاّت بەجێ بێڵنو بچنە ئەزروعات لەلای شام. بەڵام پێغەمبەرو موسوڵمانان قەبوولّیان نەکرد، گوتیان تەنیا دەبێ بەبێ هەموو مەرجێك خۆیان بەدەستەوە بدەن. جوولەکەکان لەدوای (ئەبولوبابە) یان نارد لە بەرەی ئەوس بوو، پرسیان پێکرد، ئەگەر بەبێ مەرج خۆیان بەدەستەوە بدەن چیان لێدەکەن، ئەویش گوتی بەڵێ وا بکەن (دەستیشی بەقورگی داهێنا بەو مانایە کەسەرتان دەبڕن)، دواییش لەو قسەیە پەشیوان بۆوە، ئەمەی بەناپاکیەك زانی بەرامبەر موسوڵمانان کردی.

جوولەکە ترسان ئەوها خۆیان بەدەستەوە بدەن، بەڵام ئەو جولەکانەی نەیانویستبوو پەیمانەکە لەگەڵ موسوڵمانان بشکێنن ماوەیان لەموسوڵمانان وەرگرت بۆ خۆیان بەبێ گیروگرفت ئەو ناوەیان بەجێهێشت. موسوڵمانانیش لەنابلوقەکە بێزار بوون، بیریان کردەوە هێرش ببەنەسەر قەڵاتەکەیان بەتۆپزی بچنە ژوورەوە عەلی گەرم بوو هاواری کردو گوتی ئەی لەشکری خاوەن باوەڕان، ئەوەتا دەرگەی قەڵاتەکەیان دەکەمەوە دەچینە ژوورەوە، یان ئەوەتا وەك هەمزەم بەسەر دێت.

جوولەکە تەنگاو بوون هاواریان بردە بەر ئەوسیەکان بۆ ئەوەی تکایان لەلای پێغەمبەر بۆ بکەن ،هەروەکو خەزرەجیەکان تکایان بۆ بەرەی نەزیر کرد. کۆمەڵێك لەیارانی ئەوسی چوونە لای پێغەمبەر، گوتیان ئەی پێغەمبەری خوا، ئەوانە لەپێش ئیسلام هاوپەیمانی ئێمە بووین لەدژی خەزرەجیەکان، تکامان قەبوولّ بکە هەروەکو تکای خەزرەجیەکانت بۆ بەرەی نەزیر قەبوولّ کرد.

پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی پێتان خۆشە یەکێکتان ببێتە ناوبژیکەر لەنێوان منو هاوپەیمانەکەتان؟ گوتیان بەڵێ، فەرمووی دە پێیان بڵێن با یەکێك لەئێوە دیار بکەن. جوولەکەش هەر وەك بڵێی خوا کوێرو گێژی کردبوون، ئەو ڕۆژەیان لەبیرچوو بوو سەعد چووە لایان، تکای لێکردن واز لەپەیمانەکەی خۆیانو پێغەمبەر نەهێنن. ئەو قسە ناشیرنانەیان لەبیرچوو بەسەعدیان گوت (گوری باوکی خۆت خوارد) بەتایبەتیش سەعد لەوکات زۆر بەتازاربوو لەبەرئێشی برینی شانی، کەلەشەڕی

خەندەق تیرێکی پێکەوتبوو، بریندەکەش زۆرکاریگەر بوو، جوولەکە هەستان سەعدی کوڕی مەعازیان هەڵبژارد بۆ حەکەمایەتی نێوان خۆیان و پێغەمبەر. سەعد موسوڵمانێکی ئەوەندەخواناس بوو، کەبریندار بوو گوتی خوایە ئەگەر شەڕ لەنێوان دوژمنانی ئیسلام و ئەوانەی پێغەمبەری تۆیان دەرکرد ماوە، لەوەم پێخۆشتر نیە کەجیهاد لەڕێی تۆ بکەم و بریندەکەم چاك ببێت، تاکو کۆتایی شەڕ[1] خوا دوعای قەبوڵ کرد بریندەکەی وێك هاتەوە. سەعد ئەو ڕۆژەشی لەبیر نەچوو بوو، موسوڵمانان بەژن و منداڵ و سامانەوە بەسەرسامیەوە، خوا لەدەست کۆمەڵی قوڕەیش و کۆچەرانی بیابان و جوولەکان ڕزگاری کردن، سەعد وای لێهاتبوو نە پەیمانی پێش ئیسلامی لەبیر مابوو، نە لۆمەی لۆمەکارانیش کاری تێدەکرد فەرمان بەهەموو سەربەخۆییەکی خۆی دەرنەکات.

پێغەمبەریش (ﷺ) زۆری ڕێز دەگرت، بڕوای پێ هەبوو و سەربەخۆیی تەواویشی دایێ فەرمان لەنێوانیان دەربکات، سەعد بەڵێنی لەهەردوولا وەرگرت بەقسەی بکەن.

هەردوولا ڕازی بوون، گوتی باجوولەکەکان لەقەڵاکانیان بێنە دەرەوە، چەکەکانیش دابنێن ئەوانیش هاتنە دەرەوە و چەکەکانیشیان دانا، هەمووی لەشوێنێك کۆکردنەوە فەرمانیدا کەئەوەی شەڕکەرە بکوژرێ و ژن و منداڵیشیان ببێتە کۆیلەو مااڵو سامانەکانیشیان بەسەر موسوڵماناندا بەش بکرێت، پێغەمبەریش (ﷺ) ئەو فەرمانەی پەسەند کرد، فەرمووی فەرمانت بەگوێرەی فەرمانی خواو پێغەمبەرە.

هەڵسان خەندەکێکیان لێدا، کۆمەڵ کۆمەڵ بردنیان و لەوی لەسەریان دان، لەناو خەندەکەکەش ناشتنیان. لەوکاتەی کەدەیانبردن و لەسەریان ئەدان، هەندێ لەجوولەکەکان بەکەعبی سەرۆکیان گوت، دەبێ چیمان لێ بکەن؟ ئەویش گوتی لەهەموو شوێنێك نێوە هەر نادانن، نابینن ئەوەی دەیبەن ناگەڕێتەوە، بەو خوایە کوشتنەکوشتن. ئەمەش سزای پیاوی خائینە. (ئەو جۆرە سزایەش دەگەڕێتەوە سەر ئەستۆی سەردارانیان، ئەگەر حویەی کوڕی ئەختەب و هاوتایانی لەگەڵ موسوڵمانان بژیابان، گەلەکەیان تووشی ئەو سزایە ترسناك و کوشندەیە نەدەبوو، بەاڵم هەروا بووەو هەروا ڕۆییوە، خوێنی گەلان نرخی هەڵەی سەرۆکەکانە دەیدەن، هەروەکو ئیمڕۆکە زۆر لەو گەلانە دەبینین دەکەونە دوای

(١) سەحیحی بوخاری د-ش ریاض لاپەڕە ٨٤٩ ژمارە ٤١٢٢.

سەرۆکێکی دڕندەو لەخۆبایی‌و نۆکەری جوولەکەو ئیستعیماریەکان چەپڵەی بۆ لێدەدەن‌و دەڵێن بەخوێن‌و بەگیان بۆت بەختەکەین خۆمان، یاخود دەبینی‌و چەند پارتێک لەناو گەلێك پەیدا دەبێن ڕێگەی چەوت‌و خوار دەگرن، گەلەکەش ئەوەندە نەزانەو تێنووی دەسەڵاتە بەدوایان دەکەوێ، سەرۆکی پارتەکانیش بەگوێرەی بەرژەوەندی بێگانە دەجوولێنەوە، گەلەکەیان تووشی شەڕی وا دەکەن، بەهەزاران گەنج لاو تێبدا دەفەوتێن، ولاتیشیان کاول‌و وێران دەبێ، خوا لەقورئانی پیرۆز باسی ئەو جۆرە سەرۆك‌و سەردارانە دەکات دەفەرموێ: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ * جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا وَبِئْسَ الْقَرَارُ﴾[1] واتە: دەسەلاتی پێدان خوا بپەرستن، ڕوویان کردە بت پەرستی‌و بەدڕەوشتی‌و بێباوەڕی‌و لەخۆبایی بوون، گەلەکەشیان تووشی مالّ وێرانی کردو ولاتیشیان کاول بوو، سەروسامانیان تێداچوو. ئەوانە جێگایان دۆزەخە، کەخراپترین جێگایە.

لەو کاتەی کوحویەی کوڕی ئەختەییان هێنا لەسەری بدەن، تەماشای پێغەمبەری کرد وتی، بەو خوایە پەشیمان نیمە لەدوژمنایەتی تۆ، بەڵام ئەگەر خوا یەکێك ژێر بخات دەبێ بکەوێ، ڕووی لەخەڵکەکەش کرد گوتی، هیچ دەسەلاتێك نیە بەرامبەر فەرمانی خوا، چارەنووس چۆن بێ هەروا دەبێ، پێی لێنا بەهۆی ناپاکی خۆی خوا تووشی ئەو سزایەی کرد[2].

زۆزانی وەك حویەی ئەوها خۆیا، دەرخست، بەڵام لەناو دڵیانەوە دەزانن کەبەهۆی کردەوەی ناپاکی خۆیان دۆڕاندیان. بیروباوەڕی پڕوپوچیش پیاوی لەخۆبایی، نەزان‌و نەفامی هەیە کەبەدوای بکەوێ‌و مالّ‌و گیانی خۆیانی بۆ تەرخان بکەن‌و ناشتوانن هیچ گۆڕانکاریەك لەو ڕێگە ڕاست‌و پاکەی خوا بکەن.

---

(١) سورەتی إبراهیم: ٢٨.

(٢) ئەگەر تەماشای هەڵوێستی جوولەکە بکەین بەرامبەر موسوڵمانان، دەبێنین ئیمڕۆش هەروەك خۆیانن بەهەموو هێزو توانایان بەربەرەکانی ئیسلام دەکەن، نایەڵن موسوڵمانان لەهیچ ولاتێك فەرمان ڕەواییان لەدەست بێت، ئەوەشیان لەبیرکردووە کە لەگەڵ دەوڵەتانی ئەورووپای مەسیحی لەبناغەی باوەڕی نایینیان دوژمنن. بەڵام بەدژی موسوڵمانان بوونیە دۆست. هەموو دەوڵەتانی ئیمپریالیزمی‌و شیوعی یارمەتی جوولەکە ئەدەن‌و هیچ ڕەوشتێکی مرۆڤایەتیان لەلا نەماوە، تەنها بەرژەوەندی‌و مالّ پەیدا کردن بوبتە ناواتیان.!

﴿ شەڕی بەدرەی لەحیان ﴾

لەپاش ڕۆیشتنی قوڕەیش و کۆچەرانی بیابان و لەناو بردنی بەرەی قورەیزە، فەرمانڕەوایی موسوڵمانان بەتەواوی لەمەدینە چەسپا، کەسیان بەرامبەر نەما لێی بترسن ماوەی شەش مانگ تێپەڕی، لەو ماوەیەدا پێغەمبەر (ﷺ) بەگوێرەی ئەو فەرمانانەی کەلەخواوە بۆی دەهات، کەوتە ڕێکخستنی کۆمەڵی موسوڵمانان.

موسوڵمانان هەمووی لەژێر فەرمانی یەک دەسەڵات و یەک سەرۆک (کەپێغەمبەر بوو) و یەک دروشمیش کەوشەی (لا إله إلا الله) بوو، بەبێ جیاوازی بوونەیەک کۆمەڵ و لەسەری کۆبوونەوە، یاسای هۆزایەتی و تیرەیی و ڕەگەزپەرستی و نەتەوایەتی و چینایەتی نەما، ئەو ڕەوشتانەی کەجاران خوویان پێوەگرتبوو، هەمووی لاچوو، بوونە دەوڵەتێك هەموو کاروبارێك بەگوێرەی یاسای ئیسلام بەڕێوە دەچوو، کەجاران بەگوێرەی یاسای کۆچەرانی و فەرمانی سەرۆك هۆزەکان بەڕێوەدەچوو.

ئەگەر بەتەواوی سەرنجمان بدابایە ژیانی ئەو خەڵکە لەپێش ئیسلام، ژیانێکی بەڕەڵڵایی دەژیان خاوەن هێزو تواناکان هەژارو بێدەسەڵاتەکانیان نابووە ژێر پێی خۆیان، هەرکاتێکیش هەر گەلێك و هۆزێك یاسایەکی باش و ڕێکی لەناو بەکار نەهات، هیچ چار نیە ژیانیان دەبێتە بەڕەڵڵایی، هەروەکو ئێستا دەبینین گەلانی سەر زەوی لەیاسای خوا دوورکەوتینەوە ئەو یاسایەی کە لە ئاوروپای مەسیحی بت پەرست و پارە پەرستانیان وەرگرتووە کەناویان لێناوە دیموکراتی، کەدژی هەموو ئاینێکە بێباوەڕان دایانناوە، هەتاکو بەتەواویش کاری پێ ناکەن بۆیە دەبینین ژیانی گەلان بویتە تێك هەڵدایی و بەڕەڵڵایی، بوویتە هۆی قەومانی زۆر شەڕی خوێناوی و دزی و کوشتن و جەردەیی، هەر کۆمەڵ و دەوڵەتە ڕاکێشی ڕاکێشیەتی بۆ خۆی. هەژارو بێ دەسەڵاتەکەش وا نالەی دێت لەدەست ستەم و برسیەتی.

کۆچەرەکانی بیابانیش لەوکاتی هیچ یاسایەکیان لەناو نەبوو، قسەی سەرۆك هۆزو سەرۆك خێڵەکان یاسا بوو، ئارەزوومەندەی وان کاروباری هۆزی بەڕێوە دەبرد، بۆیە هەردەم لەشەڕو ڕاوڕووت بوون و هیچ سنوورێکی مافی ئادەمیزادیان نەدەزانی، دەسکەوتنی مالّ و سامان ئاواتی هەرەبەرزیان بوو. خوا لەقورئان باسیان ئەکات و دەفەرموێ: ﴿الأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَأَجْدَرُ أَلاَّ يَعْلَمُواْ حُدُودَ مَا أَنزَلَ

اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾[1] واتە: عارەبە کۆچەرەکانی بیابان زۆر بێباوەڕن بەخواو گەلێ دوو ڕوو و بێ پەروەردەن، کەس ئامۆژگاریان ناکا تاکو ڕێگای چاکە بزانن، (وەک دەڵێ سەربەخۆ گەورە دەبن) گەلێ کێوین، هیچ یاسایەکی وا نازانن کەخوا بۆ پێغەمبەری هەناردوە بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) هەردەم لێیان بی ئاگا نەدەبوو، هەستی لێڕادەگرتن، لەهەموو کاتێك بیزانبایە بەنیازن خۆیان ئامادە بکەن هێرش بێننە سەر مەدینە، خۆی هێرشی دەبردنە سەروچاوشکاوی دەکردن.

ئا لەو ماوەی هێمنایی دوای شەڕی خەندەق‌و نەمانی جوولەکەی بەرەی قوڕەیزە، پێغەمبەر (ﷺ) زانیەوە جوولانەوەیەك لەناو بەرەی لەحیان هەیەو تەمایان وایە بەسەر مەدینەدا بدەن، لەبەرئەوە بەگورجی لێیان بەخۆکەوت، بەهەڵیشی زانی تۆڵەی خەبیب‌و هاوڕێکانی بکاتەوە، کاتێ خۆی بەنامەردی لەسەر ئاوی ڕەجیع کوشتنیان.

پێغەمبەر (ﷺ) ویستی نیشانی بدات خوێنی ئەوانە نابێ بەفیڕۆ بڕواو دەبێ تۆڵە لەدەست دڕێژکەر بکرێتەوە، تاوەکو موسوڵمانان هەست بەنرخی خۆیان بکەن.

پێغەمبەر (ﷺ) بەخۆو بەهێزێکی تەواو بۆ لایان چوو، وای نیشاندا بەرەو شام دەچێت، بۆ ئەوەی دەسخەڕۆیان بدات، دوای ماوەیەك ڕۆیشتن بای دایەوەو بەرەو لای مەککە تاکو گەیشتە ناو مالەکانیان، لەشوێنێك بوون پێی دەڵێن (بوعران). بەڵام پێش ئەوەی بگاتە سەریان، هەستیان بەو هێرشەی موسوڵمانان کردبوو، باریان کردبوو، بۆ سەر کێوەکان ڕۆیشتبوون، ڕۆژەکەشی زۆر گەرمابوو، پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ موسوڵمانەکان نەچوونە دوویان، بەڵام ویستی ترسێك بخاتە ناو دڵی هەموو دانیشتوانی ئەو ناوچەیەو هێزی موسوڵمانان بەدەربخات، ئەبوبەکری سدیقی بەخۆ، بەسەد سوارێکەوە بەڕێ خست لەو ناوچەیە گەڕان تاکو گەیشتنە عەسفان، شوێنێك، دیار بەدیاری مەککەیە، تاکو قوڕەیشیەکانیش تێبگەن موسوڵمانان ترسیان لەهیچ هێزێك نیە، بۆیە بەو هێزە بچووکەوە ئەبوبەکر کەشارەزاترین کەسیشە لەو ناوچەیە دەسوڕێتەوە، لەپاشان موسوڵمانانو پێغەمبەر گەڕانەوە مەدینە.

---

(١) التوبة: ٩٧.

﴿ مەسڵەتی حوەدیبیە ﴾

شەش ساڵی تەواو تێپەڕی بەسەر دوورکەوتنەوەی موسوڵمانان لەمەککە ئەو ماوەیە هەر خەریکی خۆپاراستن بوون، دەمێك قوڕەیش شەڕی لەگەڵ دەکردنو دەمێك کۆچەرانی بیابان، دەمێکیش لەگەڵ جوولەکان، هەتاکو دەشهات هێزی موسوڵمانان لەزیاد بوونـدابوو. لەماوەی ئەو شەش ساڵەش موسوڵمانان نەیانتوانی بچنەوە مەککە، چاویان بەکەعبە بکەوێ. ئەو کەعبە پیرۆزەی کەخوا ڕێزی لێناوە، قیبلەی موسوڵمانانە، ڕۆژی پێنج فەرزە ڕووی تێدەکەن فەرمانی خوا بەجێدێنن.

ڕەوشتی عەرەبیش وابوو، هەموو ساڵ لەمانگەکانی ڕێزدار دەچوونە مەککە حەجیان دەکرد. قوڕەیشیەکان نەیاندەتوانی ڕێگەیان لێبگرن، چونکە کەعبە هی ئەوان نەبوو، ئەوان هەر کلیلی دەرگەیان بەدەست بوو، لەگەڵ ئاودانی حەجاجەکان.

موسوڵمانانیش بەتایبەتی کۆچ کردوەکان دەردی دووری و غوربەتیان دەچێشت، زۆریان بیری ئەو شوێنە دەکردەوە، شوێنی لەدایك بوونیسان بوو و ژیانی منداڵیان لێ بەڕێ کردبوو، خۆشەویستی خاکەکەو دیمەنی کێوەکانو گەورەیی کەعبەیان هەردەم لەدەروونـدا دەجووڵا، کروزەیان لەهەناو هەڵدەستا بۆ ئەو شوێنە پیرۆزە کەبەدەست بت پەرستانەوەیەو بەسەدان بتی لەناو دانـدراوەو دەیانپەرستنو قوربانییان بۆ دەکەن.

ئەوەش شتێکی سروشتیە خوا نادەمیزادی وا دروست کردووە، دووری لەخاکو هەواری کۆن، سۆزی دەروونی بۆی دەجووڵێو پاڵی پێوەدەنێ بیر لەو شوێنە پیرۆزە بکاتەوە کە لەگەڵ خوێنو میشکی تێکەڵ بووە، بەڵام دوژمنێکی وەك قوڕەیشی بێ ئایینو بێباوەر کەهەر لەسەر ستەمکاری دەژین، هیچ بەزەییەکو نەرمیەکیان لەناو هەناو نیە، چۆن ڕێگەی موسوڵمانان ئەدەن، بچنە مەککە خزمانو موسوڵمانان ببینن، لەبەر هیچیش نەبوو تەنیا هەر لەبەر ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) بانگی دەکردن کەداروبەرد نەپەرستنو خوای تاکو تەنیا بپەرستن ڕێگەی نەزانینو درندەیی بەربدەنو بێنە سەر ڕەوشتی ئیسلامو ببنە مرۆڤێکی ڕاستەقینەو لەدیلیو کۆتو زنجیری یەکتری ڕزگاربن، یەکسەر پەیوەندی بەخوای پەروەردگارو تاکو تەنیاوە بکەنو تێبگەن کەمرۆڤ سەنگو ڕێزو نرخی لەلای خوا زۆر هەیە.

بەڵام ئەوان هەر لەسەر دەمارەشینکەی بت پەرستی خۆیان ڕۆیشتنو ڕشتو شێر گیربوون، چاویان کوێربوو ڕێگەی ڕاستیان نەدەدیت، دەیانزانی ئەگەر موسڵمانان بچنە مەککە هەژارو داماوو بێهێزەکانی کە لەژێر ستەمی ئەوان نالەیان دێت لێیان کۆدەبنەوەو موسوڵمان دەبنو لەگەڵیان دەچنە مەدینە، یاخود لەشەڕی خۆبەخۆیی دەترسان.

هەر بۆیەش بوو ماوەی ئەو شەش ساڵە بەربەرەکانی پێغەمبەریان کردو لەگەڵی لەشەڕ دابوون. بەڵام ئیمڕۆ کەموسوڵمانان ڕۆژ بەڕۆژ هێزیان لەزیادبووندایە، قوڕەیشیەکان ناتوانن بەئارەزووی خۆیان ڕێگەیان لێبگرن، دەبێ هۆشێکیان بێتەوە بەر، ڕێگەی ئەو موسڵمانانە بدەن ڕۆژ بەڕۆژ سۆزیان لەبۆ کەعبە بەتێنتر دەبێت. ڕۆژێك موسوڵمانان لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) لەمزگەوتی مەدینە کۆببونەوە، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی خەونێکم دیوە دەچینە مەککەو زیارەتی کەعبە ئەکەین. موسوڵمانان گوێیان لەو قسەیە بوو، هەموو بەیەك دەنگ هاواریان کرد (الله اکبر) ئەو قسەیەش هەروەك بروسکەیەك لەناو دانیشتوانی مەدینە بڵاوبۆوە، بەڵام چۆن دەچنو چۆن دەکرێ. لەلایان ئاشکرا نەبوو، چونکە ئەوان لەو کاتەدا لەوپەڕی دوژمنایەتیو شەڕدان لەگەڵ قوڕەیشیان، ئایا بەتۆبزیو بەهۆی شەڕ دەچنو قوڕەیشیەکان دەردەکەن؟ بەڵام وا نەبوو.

پێغەمبەر (ﷺ) بەدەری خستو بڵاوی کردەوە، بەهۆی شەڕ نیەو بەڵکو دەیەوێ بچێت ڕێزی مالی خوا بگرێتو زیارەتی بکات، تاکو قوڕەیشو هەموو کەسێك بزانن موسوڵمانان ڕێزی کەعبەیان لەلایە، هەموو کەسێکیش مافی ئەوەی هەیە بچێ بۆ کەعبەو ڕێزی بگریو قوڕەیش مافی نیە ڕێگە لەکەس بگرێ. بەڵام حەجی موسوڵمانان جیاوازی زۆرە لەگەڵ حەجی بت پەرستان، حەجی موسوڵمانان بۆ بەجێهێنانی فەرمانی خوایەو بۆ ڕێزگرتنی کەعبەیە، نەك بۆ ڕێزگرتنی بتو پەیکەر. پێغەمبەر (ﷺ) لەمەدینەو لەبیابان بانگەوازی کرد، دەیەوێ بچێتە مەککە بۆ بەجێهێنانی عەمرە، مەبەستی پێغەمبەریش ئەوەبوو زۆرترین ژمارە کۆبکاتەوە، بۆیە داوای لەکۆچەرەکانی دۆستی کرد لەگەڵ ئەوی بت پەرستیش بوون، بەڵام کۆچەرانی بیابان زۆریان خۆیان گران کرد بەو بیانگەیە ماڵەکەیان چۆڵە ناتوانن بێن.

لەمانگی (ذي القعدة) کە لەمانگە ڕێزدارەکانەو لەڕۆژانی مانگە ڕێزدارەکانیش کەس لەگەڵ کەس شەڕ ناکات. ئا لەوکاتە پێغەمبەر (ﷺ) بەسواری حوشترەکەی (قەسوا) بەڕێ کەوت هەزارو چوارسەد

کەسیشی لەگەڵ کەوتە ڕێگا، بێ ئەوەی ترسێکیان لەناو دڵ بێت، بڵێن ئەو ژمارە کەمە بۆ کوێ دەچێو چ دەکات بەرامبەر قوڕەیشێکی وا بەتێن، کەدوێنێ دە هەزار کەسی هێنایە سەرمان. بەڵام موسوڵمانی ڕاستەقینە بەتایبەت ئەوانیش کەلەخزمەت پێغەمبەر بوون بەهیچ جۆرێک نەیاندەزانی ترس چیە، بەهەموو باوەڕە کەوتنە کوتانەوەی بیابان!.

ئەو لەشکرە هەمووی شمشێر لەکاڵانو حەفتا حوشترقوربانیی بۆ کەعبە لەپێش دەڕۆیشت. گەیشتنە ئەو شوێنەی پێی دەڵێن (ذو الحليفة) لەوێ دابەزینو ئیحرامیان بەستو ڕۆیشتن. قوڕەیش کەزانی موسوڵمانان وا لەپڕو بێ پرسیار ئەوا دێن کەوتنە مەترسیو لێکدانەوە، زۆر ترسان ئەوە فێڵێک بێت بەو هۆیەوە هێرشیان بێنێتە سەر. لەبەرئەوە بڕیاریاندا بیانگێڕنەوە، ئەوەیان لەبیر کرد ئەگەر کەسێک بۆ ڕێزگرتنی کەعبە هات، نابێ بگێردرێتەوە، بەتایبەت لەمانگە ڕێزدارەکان شوورەیەکی گەورەیە بۆ ئەوان. بەڵام کۆمەڵێ بت پەرستو بێباوەر هەموو ڕەوشتو یاسایەک لەبیر دەکەن، پێیان شەرم نیە هەرچی بیکەن، ئاگایان لەوە نەما کەئەگەر عارەب بەترسەنۆکیشیان دابنێ بەرامبەر بەموسوڵمانان باشترە لەوەی موسوڵمانان بگێڕنەوە. چوار سەد سواریان بەسرۆکایەتی خالیدی کوڕی وەلیدو عیکریمەی کوڕی ئەبو جەهل هەنارده پێشیان، تاکوگەیشتنە شوێنێک پێی دەڵێن (ذي طوى) چاوەڕوانیان کرد. پێغەمبەریش (ﷺ) ڕانەوەستا تاکو گەیشتنە (عەسفان) لەوێ تووشی (بیشریکوڕی سوفیان) بوو. پێغەمبەر (ﷺ) لێی پرسی چ دەنگو باسێکت لایە؟ بیشر گوتی قوڕەیش زانیویەتی ئێوە دێن، لەبەرئەوە هەمووی بەژنو پیاوەوە هاتووە ڕێگەیان گرتووی لە(ذي طوى) دابەزیون هەمووی پێستی پڵنگیان لەبەر کردوەو پەیمانیان داوە نەهێڵن بچی بۆ کەعبە. ئەوە خالیدی کوڕی وەلیدیش هاتۆتە ئەو شوێنەی کەپێی دەڵێن (كراع الغميم).

ئەو چاوو ڕاوەی بیشر کارێکی وای نەکردە سەر پێغەمبەرو موسوڵمانان. پێغەمبەر (ﷺ)فەرمووی پەکوو! شەڕ قوڕەیشی بەهیلاک داوە، ئەوان چیان بەسەر دێت ئەگەر واز لەمنو عەرەبەکانی بیابان بێنن، ئەگەر بەسەرمان دا زاڵ بوون ئەوا مەبەستیان دێتەدی، ئەگەر ئێمەش بەسەریاندا زاڵ بووین، ئەوا بەخۆشی موسوڵمان دەبن، دەبێ قوڕەیش چ بیرکاتەوە لەمن، وەڵاهی من خەباتی خۆم هەردەکەمو لەو ڕێگەوە دەڕۆم کەخوا بۆی ناردووم، تاکو یان سەرم دەخات یان دەفەوتێم.

ئەمەش وا دەگەیەنێ پێغەمبەر (ﷺ) لای شەڕی لێ بڕینەوە، هەر نەبێ ئەوان دەمکوت دەکاتو

لەعەرەبەکانیان جیا دەکاتەوە، هێزێکی گەورە هەڵدەپەسێری تاکو ڕۆژی خۆی دادێت، ئەگەر واشیان نەکرد لەسەر خەباتی خۆی بەردەوام دەبێت شەڕ هەر لەنێوانیان بەردەوامە.

پێغەمبەر (ﷺ) کەوتە بیر کردنەوە، بەتەمای شەڕ نیەو چەکی شەڕی نەهێناوە، بەڵکو بۆ زیارەتی کەعبە هاتووەو هەرچەندە موسوڵمانانیش باوەڕیان زۆر بەهێزەو لەهیچ هێزێک ناترسن بەرەنگاریان ببێت. بەڵام ئەگەر لەگەڵیان بکەوێتە شەڕ مەبەستەکەی نایێتەدی.

پێغەمبەر لەو بیرکردنەوەیەدا بوو، کاتێك لەشکری قوڕەیشیانی لەدوورەوە بەدی کرد ئەوا بۆیان دێن. بیری کردەوە ئەگەر هەروا بۆیان بچن بەرەنگاری یەك دەبن. ئا لەو کاتە ناسك‌و تەڵەزگەیە، بەخێرایی چارەی بارودۆخەکەی کرد کەلەبیرکردنەوەی کەس نەبوو! ڕووی لەموسوڵمانان کرد فەرمووی کامەتان ڕێگەیەکمان پیشان ئەدات کەپێیدا بڕۆین‌و تووشیئەو لەشکرەی قورەیش نەبین. پیاوێك لەبەرەی ئەسلەم هات‌و بەپێشیان کەوت‌و بەلای دەستە راست بەڕێگەیەکی بەردەران‌و سەختی دابردن، تاکو گەیشتنە دەشتایی لەپێچەکانی (مەرارى) دەری کردن‌و بەسەر (حودەیبیە)داشۆڕ بوونەوە، لەخواروی مەککەیە.

سوارانی قوڕەیشیش دیتیان پێغەمبەر ڕێگەی گۆڕی بەپەلە گەڕانەوە بۆ لای مەککە، نەوەك پێش ئەوان موسوڵمانان بچنە ناو مەککە. موسوڵمانانیش گەیشتنە (حودەیبیە) حوشترەکەی پێغەمبەر قەسوا لە شوێن خۆی ڕاوەستاو چۆکی دادا. یاران وایان زانی لەماندووەتیان پەکی کەوتووە. گوتیان قەسوا وەستا.

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی پەکی نەکەوتووەو ڕەوشتیشی نیە چۆك دابدات. ئەوەی فیلی ڕاگرت بچێتە کەعبە هەر ئەویش قەسوای ڕاگرت![1].

خوا دڵی پێغەمبەرانی ڕوون‌و ڕەوشەن کردوونەو شتی بزربووش دەبینن‌و ئەنجامەکەشی بەتەواوی دەزانن، پێغەمبەر (ﷺ) بۆ ئەوەی مەبەستی ناشتی خوازانەی دەربخات، فەرمووی هەر داوایەکی قوڕەیش بەخزمایەتی لێم داوا بکەن بۆیان جێبەجێ دەکەم، مەبەستی ئەوەبوو خوا بۆ ناشتی ناردوونی. ئەوجا فەرمووی دابەزن‌و لێرە لێی بخەن.

---

١) زاد المعاد ٣/٢٩٠ وابن كثير السيرة ٢/٦٥ لەبوخاری وەرگرتووە.

موسوڵمانان هەموویان دابەزین، هومێدیان وابوو بەیانی یادوو بەیانی دەرگەی مەککەیان بۆ دەکرێتەوەو بەو ناواتە دەگەڕنەوە لەدەورەی کەعبە دەسوڕێنەوەو لەنێوان سەفاو مەڕوە هاتوچۆ دەکەن، دوایی بەخۆشی و سەربەرزی دەگەڕێنەوە مەدینە. چۆن لەو باوەڕە نابن، یەکێکی وەک پێغەمبەر (ﷺ) موژدەیان بداتێ. یاران بەپێغەمبەریان گوت، ئێرە شوێنێکی بێ ئاوە، پێغەمبەریش (ﷺ) تیرێکی لەتیردانەکەی دەرهێناو دایە پیاوێك ئەویش چووە ناو بیرێك تیرەکەی لەبنی بیرەکە چەقاند، بیرەکە ئاوی لێ پەیدا بوو، ئەوجا موسوڵمانان دڵنیا بوونو دامەزران[1].

تائەوکاتەش قوڕەیشیەکان هەر لەسەر ئەو بیروباوەڕەی خۆیان بوون، کەنەهێڵن موسوڵمانان بچنە مەککەو شەڕیان لەگەڵ بکەن. لەهەمان کاتیش هەندێکیان بیریان دەکردەوە ئەگەر لەگەڵ پێغەمبەر کەوتنە شەڕ دەست دەکاتەوە، ئەگەر سەرنەکەوتن لەناو دەچنو موحەمەد کلیلی کەعبەی دەکەوێتە دەست، بەڵام لەهەمان کاتیش بۆیان دەرکەوتبوو موحەمەد نیازی شەڕی نیە، تەنها مەبەستی زیارەتی کەعبەیە.

دوایی قوڕەیش هاتنە سەر ئەو باوەڕە یەکێك بنێرن بۆ لای پێغەمبەر قسەی لەگەڵ بکات، بەڵکو کاری تێبکاتو بیگێڕێتەوە بۆ مەدینە. لەهەمان کاتیشدا لەهێزەکەشیان دەگات چەندنو چۆنن. بۆ ئەوەش (بودەیلی کوڕی وەرقای خوزاعیان) نارد (چونکە خوزاعیەکان لەپێغەمبەر نزیك بوون ڕقیان لێك نەدەبۆوە).

کەبودەیل گەیشتە لای پێغەمبەر لەگەڵ هەندێ لەو پیاوانەی لەگەڵی بوون، لەپێغەمبەری پرسی بۆچی هاتووی؟ پێغەمبەریش (ﷺ) ئێمە نەهاتووین شەڕتان لەگەڵ بکەین، ئێمە هاتووین زیارەتی کەعبە بکەینو عەمرە بەجێ بێنین. بودەیلیش دڵنیا بوو کەپێغەمبەر شەڕی ناوێ، گەڕایەوەمەککە پێی گوتن ئەی گەلی مەککە ئێوە پەلە لەموحەمەد ئەکەن، ئەو پیاوە بۆ شەڕ نەهاتووە بەڵکو بۆ زیارەتی ماڵی خوا هاتووە.

قوڕەیشیەکان بەو قسەیە ڕازی نەبوون بودەیلو هاوڕێکانیان بەترسنۆك داناو هێرشیان بردنە سەر. گوتیان ئەگەر شەڕیشی ناوێ بەو خوایە نایەڵێن بەتۆزی بێتە مەککە، ئەوکات عەرەب ئێمە بەترسنۆك

(١) بوخاري ٥٠٥/٧ وابن كثير السيرة ٥٧/٢.

دابنێنو قسەمان پێ بڵێن، دوای ئەو (موکیرزی کوڕی حەفس)یان نارد، ئەویش گەڕایەوە هەر هەمان قسەی پێگوتن، ئەوجا بیریان کردەوە پیاوێکی وا بەهێز بنێرن، بەڵکو ناگەنە یەکو قسەیان لێک گێردەبێو دەبێتە هۆی لێکدانیان، هەستان (حولەیسی کوری عەلقەمە)یان نارد،کەسەرۆکی ئەحابیشەکان بوو (ئەوانە تیرەیەک بوون لەعەرەب، چونکە پێستیان ڕەش بوو پێیان دەگوتن ئەحابیش) هاوپەیمانی قوڕەیشیان بوون زۆر تووندو نەفام بوون، تاکو پێغەمبەر (ﷺ) ئاگادار بکەن، قوڕەیش لەو کێشەیە هەر تەنیا نیە.

کەحولەیس ڕۆیشت، پێغەمبەر (ﷺ) لەدوورەوە چاوی پێکەوت تێگەیشت بۆچی ئەو نەزانەیان ناردووە!. فەرمووی ئەوە لەهۆزیکە خۆیان زۆر لا گەورەیە داوای خوایەتی دەکەن[1]، لەبەرئەوە حوشترەکانی بەپیرەوە ببەن (واتە دیاریەکانی کەعبە) بابیانبینی، حولەیسیش کەچاوی بەو هەموو حوشترانە کەوت، پڕ بەپڕی دۆڵەکە بۆی چوون، بەزۆریش تووکی خۆیان خواردبۆوە. حولەیس پێش ئەوەی بگاتە پێغەمبەر، باوەڕی هێنا کەموسوڵمانان بۆ زیارەتی کەعبە هاتوونو بۆ شەڕ نەهاتوون، قوڕەیش ستەمیان لێدەکات یەکسەر گەڕایەوە، بەقوڕەیشیەکانی گوت ئێمە سوێندمان بۆیە لەگەڵ ئێوە نەخواردوە، ببینە لایەنگیرتان بۆ ئەوەی خەڵک لەماڵی خوا بگێڕنەوە؟ یەکێک بێت ڕێزی ماڵی خوا بگرێت، چۆن دەبێ ئێوە بیگێڕنەوە.

قوڕەیشیەکان پێیان گوت دانیشە تۆ کابرایەکی دەشتەکی کێوێو نەزانی. حولەیسیش تووڕە بوو گوتی سوێندم بەوەی کەمنی بەدەستە، یان دەبێ واز لەموحەممەد بێنن زیارەتی خۆی بکا، یان هەرچی ئەحابیش هەیە لێتان کۆدەکەمەوە.

قوڕەیشیەکان هەستیان بەمەترسی کرد، بەخێرایی دڵیان دایەوەو گوتیان تووڕە مەبە، جارێ وازمان لێبێنە با یەکێکی تر بنێرین، خۆمان پێی ڕازی دەبین. ئەوجا داوایان لە(عوروەی کوڕی مەسعود)ی سەقەفی کرد، کەسەرۆکی بەهێزترین هۆزی عەرەب بوو لەدوای قوڕەیش، وایان بیرکردەوە موسوڵمانان چاویان بەعوروە بکەوێ ترسیان لێ دەنیشێو بیردەکەنەوە کەسەقیفیش لەو کێشەیە بەشدارەو دەگەڕێنەوە.

---

(١) فقه السيرة النبوية ٣٤٨ ئەویش لە أبو اسحاق دەگێڕێتەوە.

عورەوەش پێی‌خۆش نەبوو بچێتە لای پێغەمبەرو بگەڕێتەوەو قسەی ناڕێکی پێ بڵێن، هەروەکو بەنەوانی تریان گوت. گوتی ئەی قوڕەیشینە من دیتم ئەوەی ناردتانو هاتەوە قسەی ناشیرینتان پێگوت. من لەبەر دڵی نێوە بەهاوارتانەوە هاتوومە، هەرچی بەقسەشی کردوومە لەگەڵ خۆم هێناوە، گوتیان ئەو جۆرە قسانە لەگەڵ تۆ ناکەین، ئێمە تۆمان خۆش دەوێو لەتۆ دڵنیاین.

عورەوە چووە لای پێغەمبەر لەگەڵی کەوتە قسەو گوتی، ئەی موحەمەد تۆ ئەو شەڕ فڕۆشانەت کۆکردۆتەوەو هێناوتە تاکو خزمو هۆزەکەت بفەوتێنێ. باش بزانە ئەوە قوڕەیشە بەژنو منداڵەوە هەموویان دەرچووی، پێستی پڵنگیان لەبەر کردوەو پەیمانیان داوەتە خوا نایەڵن بەتۆبزی بچیە ناویان، سوێندم بەخوا ئەوانەی نێستالەگەڵتن بەیانی لێت دەکشێنەوە. ئەبوبەکری سدیق لەپشت پێغەمبەر دانیشتبوو، خۆی لێ تووڕە کرد گوتی ئایا ئێمە لێی دەکشێینەوەو بەجێی دێڵینو وازی لێ دەینین؟ عورەوە گوتی ئەی موحەمەد ئەوەکێیە؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئەوە کوڕی ئەبی قوحافەیە.

عوررە بەئەبوبەکری گوت ئەگەر چاکەت لەسەرم نەبوایە، حەقم ئەدا پێت، بەڵام بابە بەر یەك بکەوی. ئەوجا ڕووی لەپێغەمبەر کردەوە، دەستی بەریشی داهێنا هەروەك ئاگاداری بکات کاتەکە زۆر ترسناکە. بەڵام (موغیرەی کوڕی شوعبە) کەلەسەر پێغەمبەر ڕاوەستابوو، مستی لەدەستی ئەداو دەیگوت، دەستت پیسە بۆ پێغەمبەری دریژ مەکە. عوررە گوتی پەکو چەند دڵ ڕەقی، لەپێغەمبەری پرسی ئەوەکێیە؟ پێغەمبەر (ﷺ) بەزەردەخەنەیەکەوە فەرمووی ئەوە برازاتە موغیرەی کوڕی شوعبەیە. عورەوە گوتی چەند ستەمکاری، دوێنێ سوڵحم بۆ کردی (موغیرە پێش ئیسلام بوونتی چەند کەسێکی کوشتبوو عوررە تۆڵەی بۆ دابوو).

ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) کەوتە قسە لەگەڵ عورەوەو فەرمووی من بۆ شەڕ نەهاتووم‌و شەڕم ناوێ، دەمەوێ زیارەتی کەعبە بکەمو عەمرە بەجێ بێنم، ناشمەوێ کەس بێتە پێشمانو بمانگێڕێتەوە. بەو قسەیە عورەوەی بێ دەنگ کردو عورەوە چارەی نەما بەسەرسامی گەڕایەوە، چاوی بەو موسوڵمانانەکەوت چەند یەکگرتوو دڵسۆزن بۆ یەکتری‌و چەند مل کەچن بۆ پێغەمبەر، چەند نازاو نەترس‌و گەرمن بەرامبەر دوژمن، چ جۆرە پێوانەیەك بۆ هۆزی سەقیف‌و نەحابیش‌و قوڕەیش دانانێن.

عورەوەکە گەیشتەوە ناو قوڕەیشیەکان لەباتی دژی پێغەمبەر قسە بکات بووە لایەنگیری!. بەقوڕەیشیەکانی گوت موحەمەد شەڕی ناوێ بەڵکو دەیەوێ زیارەتی ماڵی خوا بکات‌و ڕێزی بگرێت‌و

عەمرە بەجێ بێنێ، بەڵام باش بزانن من کیسراو قەیسەر و نەجاشیشم دیوە لەوڵاتی خۆیان، هیچ پادشایەکم نەدیوەو کەموحەمەد خۆشەویست بێ لەناو یارانی، دەست نوێژ دەشوات هەموو غاردەدەنو پێشبڕکێ دەکەن بۆ ئاوی دەست شۆرینی، کەسیان چاو بڵند ناکەن لەڕاست ئەو، بەنەرمی قسەی لەگەڵ دەکەن، کەقسەش دەکات هەموویان گوێ ڕادەگرن، لەهیچ کاتێك لێی بێ ئاگا نابن، قەت بەتەمای کەس لێی ناگەڕێن، ئەوجا بۆ خۆتان بڕیاری خۆتان بدەن[1].

قوڕەیشیەکان تەماشایان کرد ئەوانەی دەیانێرنە لای پێغەمبەرو دێنەوە، هەموویان لایەنگیری پێغەمبەر دەکەن، چونکە هیچ بەڵگەیەکیان نەدەدۆزیەوە کە پێغەمبەر (ﷺ) نیازی شەڕی هەبێ، کە دەچوونەوە دژی قوڕەیشیەکان دەوەستانو نەرم بوون، پێغەمبەر بچێتە کەعبە، بەڵام قوڕەیشی ڕق ئەستوورو هەناو پیس بڕیاریان دا نابێ موسوڵمانان بێنە کەعبە، ئەوجا هەرچی دەبێ بابێ. موسوڵمانانیش هەر لەشوێنی خۆیان مانەوە بەو هومێدەی چارەیەك پەیدا ببێ. پێغەمبەر (ﷺ) بڕیاریدا یەکێك بنێری قسەیان لەگەڵ بکات، بەڵکو دڵنیا دەبنو ڕی ئەدەن بچنە مەککە، بۆیەش (خەراشی کوڕی ئومەییەی خوزاعی) نارد یەکێك بوو هاوتای بودیەلی خوزاعی بوو، حوشترێکی خۆی دایی‌و ناردیە مەککە. بەڵام قوڕەیشیەکان لەباتی‌ڕێزی بگرنو قسەی لەگەڵ بکەن، عیکریمەی کوڕی ئەبو جەهل حوشترەکەی سەربڕی‌و وێستیشیان بیکوژن، بەڵام ئەحابیشەکانو خوزاعیەکان نەیانهێشت.

خەڕاش گەڕایەوە لای پێغەمبەر. دوایی قوڕەیشیەکان وێستیان بیانوویەك لەموسوڵمانان بدۆزنەوە تووشی شەڕیان بکەن، پەنجا کەسێکی بێ ڕێزو نەفامیان نارد سەر موسوڵمانەکان بەڵکو هەندێکیان لێ بکوژن، یا لێیان بەدیل بگرن. ئەوانە کەوتنە بەردبارانو تیرباران کردنی موسوڵمانەکان.

پێغەمبەریش (ﷺ) (موحەمەدی کوڕی سەلەمەی) نارد سەریان هەمووی بەدیل گرتن. دوای ئەوانەش هەندی سواریان ناردن ئەوانیش کەوتنە تیرباران موسوڵمانان. موسوڵمانەکانیش لەوانیش ڕاپەڕین دوازدە سواریان لێ بەدیل گرتنو هێنانیان بۆ لای پێغەمبەر. موسوڵمانان کەتەماشای ئەو دیلانەیان دەکرد، زۆر دڵ خۆش دەبوون، باوەڕیان بەخۆیانو بەخواو پێغەمبەر زیاتر دەبوو.

قوڕەیشیەکان بەو کردەوەیە بەجارێك وەڕیان بەردا، پێغەمبەریش (ﷺ) لەبەر خاتری ئەوەی نەڵێن

---

(١) ابن كثير السيرة ٦٦/٢ لەبوخاری دەگێڕێتەوە.

موحەممەد لەمانگی ڕێزدار خەڵك دەکوژێ، لەدیلەکانی بووردو ناردنیەوە مەککە، قوڕەیشیەکان بەو لێبوردنە سەرسام بوونو هیچ بەڵگەیەکیان نەما بڵێن موحەممەد شەڕی دەوێ، بۆیەش هاتنە سەر ئەو باوەڕە هەردەست درێژەیەکی تر بکەنە سەر موسوڵمانان ستەمێکی گەورەیەو پێغەمبەریش (ﷺ) ئەوکات مافی ئەوەی هەیە ئەگەر کردەوەیەکی تر بکەن، بەتوندی لێیان بدات.

لەسەر ئەو حاڵەش پێغەمبەر (ﷺ) ویستی دووبارە تێیان بگەینێ ئەگەر لێی بگەڕێن، زیارەتی کەعبە بکات بەبێ شەڕ دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەش بانگی عومەری کوڕی خەتابی کرد، بچێتە لای قوڕەیشیەکانو قسەیان لەگەڵ بکات. عومەریش زانی چوونەکەی کەڵکی نیە چونکە قوڕەیش زۆری لێ داخداربوون، بۆیە گوتی ئەی پێغەمبەری خوا زۆر دەترسم نازارم بدەن، چونکە کەسێك لەبەرەی عەدی شك نابەم پارێزگاریم لێ بکەن، خۆشت دوژمنایەتیو تونديی من لەگەڵ قوڕەیش دەزانی. بەڵام پیاوێکی لەخزم باشترت پێشان ئەدەم ئەویش (عوسمانی کوڕی عەففانە)، خزمەکانی ئێستاش لەمەککە ماون دەیپارێزن.

پێغەمبەریش (ﷺ) قسەکەی عومەری پەسەند کردو بانگی عوسمانی کردو ناردیە لای سەردارانی قوڕەیش. عوسمان کەگەیشتە ناو مەککە (ئەبانی کوڕی سەعید)ی پێگەیشتو ماوەی دا بچێتە ناو مەککە گفتوگۆیان لەگەڵ بکات. کەعوسمان چوو قسەی لەگەڵ کردنو پێی گوتن ئێمە شەڕمان ناوێ هاتووین زیارەتی کەعەبە بکەین. ئەوانیش گوتیان ئەگەر خۆت دەتەوێ تەوافی کەعبە بکەی فەرموو، ئەویش وەك سەربازێکی دڵسۆزو خۆبەختکەر، گوتی تاکو پێغەمبەری خوا تەواف نەکات من تەواف ناکەم. ئێمە دیاریمان هێناوەو ئیحرامان بەستوە تاکو ڕێزی ماڵ خوا بگرین. ئەگەر تەواومان کرد بەناشتی دەگەڕێینەوە.

قوڕەیشیەکانیش گوتیان ئێمە سوێندمان خواردوە ئیمساڵ نابێ موحەممەد بەتۆزیی بێتە مەککە. ئیتر قسەو گفتوگۆ درێژەی کێشا. قوڕەیش دڵیان نەرم نەبوو، عوسمان تا لەناو مەککە بوو بەنهێنی چووە ناو موسوڵمانەکانی مەککە، موژدەی دانی کەبەو زووانە خوا دەربازیان دەکات.

﴿ پەیمانی ڕیزوان (بیعة الرضوان) ﴾

عوسمانی کوڕی عەففان لەگەڕانەوە دواکەوت، هەندێك دەڵێن گێڕایانەوە. موسوڵمانانو پێغەمبەر (ﷺ) هەراسان بوونو وایان زانی کوژراوە. لەبەرئەوە پێغەمبەر هەرچەندە بۆ شەر نەهاتبوو چەکی شەڕیشی نەهێنابوو، موسوڵمانانیش لەمەدینە پێیان گوت، چەکی هەر نەهێنا بەو نیازە هاتووە کەشەڕ نەکات.

بەڵام کاتێك پێویست بوایە درێغی نەدەکرد. فەرمووی لێرە ناڕۆین تاکو شەڕیان لەگەڵ نەکەین. موسوڵمانانیشی بانگ کردە ژێر دارەکە (داری سەمەرەیان پێدەگوت) بۆ ئەوەی پەیمانی لەگەڵ بکەنو شەڕی بۆ بکەن، تاکو مردن هەڵ نێن.

موسوڵمانان کەگوێیان لەدەنگی پێغەمبەر بوو، هەموو بەجارێك ڕاپەڕین، دەستیان دایە شمشێرو بەدوای دەنگیەوە چوون. هەتاکو هەندێکیان ئەوەندە بەتاو چوون ئاگایان لێ نەبوو بەسەر خواردنەکەیان دەکەوتن، هەموو دەستیان هاوێشتە سەر دەستی پێغەمبەرو پەیمانیانیان دا.

هەتاکو ژنەکانیش لەدوورەوە دەستیان هەڵێتەکاند، نیشانە بوو بۆ پەیمان بەستن لەگەڵ پێغەمبەر. یەکێکی وەك (دایکی عوماڕە) کۆڵەگەی خیوەتەکەی لێ کردەوە بەدەستیەوە گرتو چەقۆیەکەشی لەقەدی خۆی بەست، ئامادەیی خۆی دەرخست بۆ شەڕ لەگەڵ قوڕەیش، لەدوای هەموانیش پێغەمبەر (ﷺ) دەستی خۆی هاوێشتە سەر دەستو فەرمووی ئەوەش لەباتی دەستی عوسمان!. کەس نەما کە پەیمانی لەگەڵ نەکا، تەنیا دوو ڕووەکان نەبن ئەوانیش ژمارەیان کەم بوو، یەك لەوانە (جیدی کوڕی قەیس) خۆی لەبن زگی حوشترەکەی مات کردو نەچوو پەیمان بدا، چونکە پیاوی دوو ڕوو ناپاکی خۆی لەهەموو کاتێك دەکات. خوا ستایشی ئەو یارانەی کرد کەپەیمانیان دایە پێغەمبەر هەتاکو مردن لەگەڵی شەڕ بکەنو هەڵنێن، دەفەرموێ: ﴿لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا﴾[1] واتە: خوا لەو کەسانە ڕازی بوو

(١) الفتح: ١٨.

کەلەژێرداڕەکە پەیمانیان لەگەڵ کردی وا دەیزانی ئەوانە دڵسۆزو دڵپاکو ڕاستن لەو مەرجو پەیمانەی کەلە گەڵیان کردی، زۆریش دڵ تەنگ بوون بەوەی نەچوونە مەککە. خوا دڵی هێمن کردنەوەو پاداشی دانەوە بەوەی کەبۆ سااڵی ئایندە مەککەیان گرتو لەخەیبەر سەری خستن (هەروەك لەمەودوا باسی لێ دەکرێ)، خوا هەرخۆی لەکاروکردەوە زاناو بەتوانایە.

یاران بەو مەرجەی کە لەگەڵ پێغەمبەریان کرد هەموو ئامادەبوون، شمشێر لەکااڵن هاتە هەژان، هەموویان هاتنە سەر ئەو باوەڕەی کەشەڕ دەقەومێو سەرکەوتنو شەهید بوونیان هاتە بەرچاو. ئەوان لەو هەستو خۆشیە بوون وەاڵم هات عوسمان نەکوژراوە، زۆریشی پێ نەچوو لەپاش وەاڵمەکە عوسمان بەخۆی پەیدا بوو. بەاڵم ئەو مەرجە کەخواناوی لێنا مەرجی (رضوان) وەك پەیمانی عەقەبەی گەورە، هەردووکیان بوونە هێمایەك لەمێژووی ئیسلام، زۆرجار پێغەمبەر (ﷺ) دەیفەرموو ئەوانەی لەژێر داڕەکە لەپەیمانەکە بەشداربوون ئەگەر خوا حەز بکات ناچنە دۆزەخ.

ئەمەش نرخێکی گەورەیە پێغەمبەر (ﷺ) بەو دوو هەڵوێستەی داوە، چونکە موسوڵمانان لەو دوو شوێنە بەچاکی دڵسۆزیو گیانیدایی خۆیان دەرخستو بەدەرکەوتن، کەلەمردن ناترسن کەمردنیش لەهەموو شتێك ترسناکترە بۆ مرۆڤ، کەس حەزی پێ ناکات.

ئەو داڕەی کەپەیمانەکەشیان لەژێر بەست ئەوەندەیان لەال پیرۆز بوو، دوای گرتنی مەککەو کۆچی پێغەمبەریش خەڵك بەکۆمەڵ دەچوون زیارەتیان دەکرد، لەبەرئەوە ئیمامی عومەر فەرمانیدداو داڕەکەیان بڕی شوێنەکەشی بزربوو[1].

عوسمانی کوڕی عەفان هاتەوە باسی گفتوگۆیەکەی خۆیو قوڕەیشی بۆ پێغەمبەر گێڕایەوەو گوتی قوڕەیش گومانی نەماوە ئێمە بۆ عەمرە هاتووین، بەاڵم هێشتاش هەر ڕشتن لەسەر ئەوەی کەنەیەڵن بچینە مەککە. لەوالشەوە قوڕەیشیەکان لەدوای ڕۆیشتنی عوسمان بیریان کردەوە، قەومانی شەڕ لەنێوان خۆیانو پێغەمبەر زیانێکی زۆری دەبێو ناوو ناوبانگیان بەخراپە دەڕوا ڕێگەی حەج لەخەڵك دەگرن، وایان بەباش زانی لەگەڵ پێغەمبەر بکەونە گفتوگۆ، بەڵکو ڕێگایەك ئەدۆزنەوە ئیمسااڵ

---

(١) ئەگەر ئەو داڕە بابایە شوێنەکەی دەبووە شوێنێکی بت پەرستی، هەروەك نێستا شوێن پەرستو گۆڕپەرستەکان دەبینێ گومبەتی زل زلو ڕەنگاو ڕەنگیان لەسەر مردوانی ئەوەی پێغەمبەر کردوەو خەڵکی ئەزانو ئەفام لەوالتو ڕێگەی دوورەوە دەچنە سەر گۆڕەکانیانو دیوارو دەرگەو پەنجەرەو گۆڕەکانیان ماچ دەکەنو هەموو دەسەاڵتێکیشان لێ ڕەچاو دەکەنا

موسوڵمانن بگێڕنەوەو شەڕیش نەقەومێ. هەستان (سوهەیلی کوڕی عەمر)یان نارده لای پێغەمبەر گفتوگۆی لەگەڵ بکات.

پێغەمبەریش (ﷺ) کە لە دوورەوە چاوی بەسوهەیل کەوت، فەرمووی خوا کاری ئاسان کرد، زۆریشی پێخۆش بوو شمشێر نەکەوێتە نێوانیان. سوهەیل گەیشتە لای پێغەمبەر دەستیان کرد بەگفتوگۆ. لەپێشا سوهەیل کەوتە قسەکردنو درێژەی دایێ، چەند مەرجێکیشی دانا. پێغەمبەریش (ﷺ) زۆر نەرمی کێشا بەرامبەر سوهەیلو بڕیاری لەسەر مەرجەکانیش دا.

موسوڵمانان کەگوێیان لەو گفتوگۆیە دەبوو زۆر هەراسان دەبوون، بەتایبەت کەدیتیان پێغەمبەر (ﷺ) ئەوها نەرمی دەکێشی‌و ئەو مەرجانەی کەسوهەیلیش دایدەنێ‌و بەئاسان قەبوڵی دەکات‌و بی ئەوەی پرسیان پێ بکات، یارانیش لەوە ڕانەهاتبوون، چونکە پێغەمبەر (ﷺ) هەموو کارێکی بەلێکۆڵینەوەو ڕای گشتی بوو. تەنیا ئەبوبەکری سدیق نەبێت هیچ کاتێک بەرامبەر کردەوەکانی پێغەمبەر هەراسان نەدەبوو، هەموو کردەوەو فەرمانێکی پێغەمبەری بەباوەڕێکی بەتێن وەردەگرت.

پاش ئەوەی سوهەیلو پێغەمبەر لەگفتوگۆ بوونەوەو هاتنە سەر ئەوەی پەیمانەکە بنوسن. پێغەمبەر (ﷺ) بانگی (ئەوسی کوڕی خولی کرد) تاکو پەیمانەکە بنووسێ، سوهەیل گوتی نابێ ئەوە بینوسێ، دەبێ عەلی یان عوسمان بینوسێ. پێغەمبەر (ﷺ) بانگی عەلی کردو فەرمووی بنوسە (بسم الله الرحمن الرحیم) سوهەیل گوتی من ڕەحمان ناناسم. ئەوە بنوسە کەئێمە دەینووسین (باسمك اللهم). پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی بنوسە (باسمك اللهم)، واتە (خوایە بەناوت). ئەوجارە فەرمووی موحەممەد پێغەمبەری خوا لەسەر ئەوەی خوارووەوە لەگەڵ سوهەیل مەسلەتی کرد. سوهەیل گوتی ئەگەر باوەڕم هەبێ کەتۆ پێغەمبەری ڕکابەریم نەدەکردی‌و بەدوات دەکەوتم، ئایا ڕکت لەناوی خۆت‌و باوکت دەبێتەوە[1]؟ پێغەمبەر فەرمووی باشە بنووسە موحەممەد کوڕی عەبدوڵڵا لەسەر ئەوەی خوارەوە لەگەل سوهەیل ڕێك کەوتو مەسلەتیان کرد. ئەوجا دەستیان کرد بەنووسینی مەرجەکان. مەرجەکانیش ئەوەبوون.

١- کەدەبێ شەڕ بۆ ماوەی دە ساڵ لەنێوان هەردوو لایان ڕابگیرێ‌و هیچ لایەکیش دەست

(١) صحیح مسلم لەگەڵ شەرحی نەوەوی ١٩٣/٤.

دڕێژی بۆ لایەکەی تر نەکات، هەموویان لەراست یەکتری دڵنیا بن.

٢- هەرکەسێکیش لەقوڕەیشیان بەبێ پرس هاتە لای موسوڵمانان پێویستە بیاندەنەوە. هەرکەسێکیش لەلای موسوڵمانان چووە ناو قوڕەیش نایاندەنەوە موسوڵمانان.

٣- هەر هۆزێکیش بووە هاوپەیمانی هەرلایەك، ئەوەی تر مافی نیە بەربەرەکانی بکات.

٤- پێویستە موحەممەدو موسوڵمانان ئیمسااڵ بگەڕێنەوە، ساڵێکی تر بێنەوە زیارەتی کەعبە بکەن، دەبێ تەنیا هەر سێ ڕۆژیش بمێننەوە، هەر ئەو چەکەش لەگەڵ خۆیان بێنن کەسوار ولاغێك پێیەتی‌و نابێ لەکاڵانیش دەربکرێ[1].

کەلەنووسینی پەیمانەکە بوونەوە، هیشتا مۆریان نەکردبوو دیتیان (ئەبو جەندەلی کوڕی سوهەیل) بەشمشێرەوە هاتە لای پێغەمبەر موسوڵمانان بوو، سوهەیل گوتی ئەوە یەکەم شتە کە لەگەڵت ڕێك کەوتوومەو کوڕەکەم دەبێ بدەیتەوە.

پێغەمبەر فەرمووی هێشتا بەندەکامان نەنووسیوەو مۆرمان نەکردوە. سوهەیل گوتی وەڵاهی هیچ شتێکت بۆ مۆرناکەم تاکو کوڕەکەم نەدەیتەوە.

پێغەمبەریش (ﷺ) ئەبو جەندەلی دایەوە، بەڵام دووبارە داوای لێ کردەوە کەوازی لێ بێنێ. سوهەیل وازی لێ نەیناو لقە دارێکیشی هەڵگرتو کەوتە لێدانی ئەبو جەندەل، ئەبو جەندەلیش هاواری کرد گوتی ئەی موسوڵمانینە چۆن دەدرێمەوە بێ باوەڕانو من بەموسوڵمانی هاتوومە. نابینن تووشی چ بوویمە، پێغەمبەر (ﷺ) بەسوهەیلی گوت بەمنی ببەخشە یا ئازاری مەدە. سوهەیل گوتی وەڵاهی نایکەم. (موکریزو حووەیتیب) کە لەگەڵ سوهەیل بوون گوتیان ئێمە لەپەنای خۆمانی دەگرینو نایەڵێین لێی بدا. ئیتر بدریانە ناو خیوەتەکەیان. ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) دەنگی بڵند کرد فەرمووی ئەبو جەندەل ئارام بگرە، خوا بۆ تۆو ئەوانەی وەك تۆن دەرگەیەکتان لێ دەکاتەوە، ئێمە وا پەیمانمان بەستو مەسڵەتمان لەگەڵ کردن نابێ ستەم بکەین.

موسوڵمانان چاویان بەو دیمەنی ئەبو جەندەل کەوت کەئەوها لێی دراو باوکی بردیەوە لای خۆی، هەندێ تر دڵگیربوون، بەڵام هیچ شتێکی وایان نەکرد کەبێ ڕێزی لێوە دیاربێتو کەسیشیان لەو باوەڕە

---

(١) صحيح مسلم لەگەڵ شەرحی نەوەوی ١٣٦/٤ و ١٣٧.

نەبوون، پێغەمبەر (ﷺ) بەخۆڕایی و بێ لێکدانەوە بەبێ فەرمانی خوا کاری وا بکات، بەڵام ئەوان بەچاوێکی ئادەمیزادیەتی خۆیان تەماشای کردەوەکەیان دەکرد. هەر لەوەندە دەگەیشتن، هۆش و بیریان بڕی لێ دەکرد، لەوە بەپشتەوە چیتریان لێ نەدەزانی، هەتاکو هەندێکیان لەکاتی نوسینی پەیمانەکە خەونەکەیان بەبیر پێغەمبەر هێنایەوە، عومەریشیان لەگەڵ بوو.

پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی ئایا من گوتم لەو سەفەرەمان دەچین؟ عومەر گوتی نەخێر. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی، بەڵام ئێوەدەچنە مەککەو من کلیلی کەعبە وەردەگرم و سەرم و سەرتان لەناو مەککە دەتاشم و دەچمە عەرەفە لەگەڵ ئەوانەی کەدەچنە عەرەفە.

لەوکاتە یەکێکی وەک عومەری کوڕی خەتاب کەنەو دیمەنەی چاو پێکەوت پێغەمبەر چەندەی نەرمی کێشاو ئەبو جەندەل چۆن هات و چۆنیان دایەوە باوکی، عومەر بەگوێرەی بیروهۆشی خۆی کەهەر ئەوەی لەبەرچاوی بوو دیتی، پێی هەراسان بوو، لەوبەولاوە هۆش و بیری چیتری بڕ نەکردو دواڕۆژی نەو پەیمانەی نەهاتە بەرچاو چۆن دەبێ و چی لێدیت. بۆیە عومەر خۆی پێڕا نەگیرا بەئەبوبەکری گوت ئایا موحەمەد پێغەمبەر نیە؟ ئەبوبەکر گوتی بەڵێ پێغەمبەرە. عومەر گوتی ئەوانە کافر نین؟ ئەبوبەکر گوتی بەڵێ.

عومەر گوتی ئێمە موسوڵمان نین، ئەبوبەکر گوتی بەڵێ موسوڵمانین. عومەر گوتی کەواتە بۆچی سەرشۆڕی لەئایینی خۆمان قەبوڵ بکەین؟. ئەبوبەکر گوتی عومەر ڕێگەی پێغەمبەر بگرە، دڕێشەت لەجێی دڕێشەی دانێ ئەوە پێغەمبەرە پێغەمبەر!!

عومەر دیسان خۆی پێڕانەگیراو چووە لای پێغەمبەرو پێی گوت، ئەی پێغەمبەری خوا تۆ پێغەمبەر نیت؟ فەرمووی بەڵێ من پێغەمبەرم، عومەر گوتی ئێمە موسوڵمان نین؟ فەرمووی بەڵێ موسوڵمانین، عومەرگوتی ئەوانە بێباوەڕ نین؟ فەرمووی بەڵێ، عومەر گوتی کوژراومان لەبەهەشت نیەو کوژراویان لەدۆزەخ نیە؟ فەرمووی بەڵێ، عومەر گوتی کەواتە بۆچی سەرشۆڕی لەئایینی خۆمان قەبوڵ بکەین؟. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی من بەندەیەکی خوام، بێ فەرمانی خواناکەم خواش ئاگادارمەو دەمپارێزی[1].

---

(١) صحیح مسلم لەگەڵ شەرحی نەوەوی ١٤١/٢. دڕێشە: وەک سوژن وایە پینە دۆزەکان بەکاری دێنن.

موسوڵمانان حەپەسان، ئەوان بەتەمابوون بچنە کەعبە نێستاش دەبینن مەسڵەت کراو نەبو جەندەلیش گێڕدرایەوە، هەمووی بەجارێك خەفەت باربوون، پێغەمبەریش (ﷺ) بەدڵێکی فرەوانو خۆشو پڕ هومێدەوە ڕاست بۆوە نوێژی کردو ڕووی لەیاران کرد پێی گوتن سەریان بتاشنو دیاریەکانیان سەربڕن، بەڵام کەسیان هەڵنەستان. پێغەمبەر (ﷺ) سێ جارێ لێ دووبارە کردنەوە هێشتا کەس هەڵنەستا. ئەویش بەدڵێکی ساردەوە چووە ناو خیوەتەکەو لێی ڕاکشا، دایکی سەلەمەی خێزانی لە گەڵی بوو، لێی پرسی بۆچی وا غەمباری؟ فەرمووی بەیارانم گوتوە سەریان بتاشنو قوربانیەکانیان سەربڕن بەقسەیان نەکردم، دایکی سەلەمەش گوتی لێیان مەگرە ئەوانە دڵ شکاون، بەتەما بوون بچنە مەککەو تەوافی کەعبە بکەن بۆ خۆت لەپێش هەموویان سەری خۆت بتاشەو قوربانی خۆت سەربڕە، ئەوانیش دوای تۆ ئەیکەن. پێغەمبەریش بەقسەکەی ئەو هەڵسا دقوربانییەکەی کەعبەی بەدەستی خۆی سەربڕیو سەریتاشی بانگ کرد سەری خۆی تاشی[1].

موسوڵمانان، چاویان بەپێغەمبەر کەوت، هەموویان بەخێرایی ڕاست بوونەوە، وەك تووشی یاخی بوون بن. قوربانییەکانیان سەر بڕیو یەك سەری ئەوی تری تاشی، زۆری نەمابوو لەخەفەتان یەك یەکێ بکوژێ، هەندێکیشیان پرچی خۆیان کورت کردەوەلەجیاتی تاشینی. پێغەمبەریش (ﷺ) سەری خۆی لەژێر خیوەتەکەی دەرهێناو فەرمووی خوا یاریکاری سەرتاشراوان بیت. هەندێ لەیاران هاواریان کرد ئەی پێغەمبەری خوا ڕەحمەتی خوا لەوانەش بێت کەپرچیان کورت کردەوە. پێغەمبەر (ﷺ) دووبارە گوتی خوا یاریکای سەرتاشراوان بێت، یاران دووبارە هاواریان کردەوە، ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی لەوانەش بێت کەکورتیان کردەوە. دوایی لێیان پرسی بۆچی هەر بۆ ئەوانە پاڕایەوە، کەسەریان تاشی. فەرمووی ئەوانە بێگومان بوون!

موسوڵمانان بەفەرمانی پێغەمبەر بەرەو مەدینە کەوتنە ڕێگا، بەو ئومێدەی ساڵێکی تر بچنە مەککە. هەرچەندە بەشتێکی زۆر گرانیان داناو زۆریان پێناخۆش بوو، دوایش بۆ موسوڵمانان ڕوون بۆوە ئەو هەڵوێستانەی پێغەمبەر (ﷺ) لەمۆرکردنی ئەو مەسڵەتە سوودێکی چەند زۆری

---

(١) زۆر بلاوە لەناو کورد، دەڵێن پێغەمبەر فەرموویەتی پرس بەژنان بکەن بەڵام بەقسەیان مەکەن! نازاندرێ ئەو قسەیان لەکوێ هێناوە. چونکە پێغەمبەر خۆی لەگەڵی هەڵوێستان پرسی پێکردوونو بەقسەشی کردوون، جا چۆن دەبێ بڵێ بەقسەیان مەکەن. بەڵام ڕەنگە مەبەس ئەوە بێ، کەهەر قسەی ئەوان بەسەر پیاو نەسەپێ!

بەموسوڵمانان گەیاند.

هەرچەندە یاران بەپشتیوانی خوا، گەلێکیان باوەڕ بەخۆیان هەبوو، لەخۆیان ڕادەدیت نەگەر هێرشیان ببردبایە مەککە خوا سەریان بخات، بەڵا ملکەچی بۆ فەرمانی پێغەمبەر وای لێکردبوون کەهیچ کارێکیان بێ فەرمانی ئەو نەدەکرد، عومەری کوڕی خەتاب دەگێڕێتەوە دەڵێ لەگەڕانەوەمان پرسیارێکم لەپێغەمبەر کرد، وەڵامی نەدامەوە، سێ جارم لێی دوبارە کردەوەهەر وەڵامی نەدامەوە، عومەر دەڵێ بەخۆم گوت دەك دایکت پێت جەرگ سوتاو بێ، تۆ نەوا سێ جارت پرسیار لێ کرد وەڵامی نەدایەوە. بەخێرایی ولاغەکەم لێخوڕی، ترسام نەك خوا ئایەتێکم دەربارە بنێرێ، بەپێش هەموان کەوتمەوە[1].

کاتێك گوێم لێبوو بانگیان کردم، منیش گوتم دەبێ ئایەتێکم دەربارە هاتبێ. کەچوومە لای پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی عومەر ئێستە سورەتێکم بۆ هات لەهەموو شتێکی سەر نەو زەویە خۆشەویسترە لەلامو لەوەی ڕۆژی لەسەر هەلاتووە. ئەوجا خوێندیەوە کەدەفەرموێ: ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ۞لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا﴾[2].

واتە: دەرگەی مەککەمان بۆ کردیەوە، کردنەوەیەکی ئاشکرا، خوا هەموو کردەوەکانی تۆی بەچاك زانیو پەسندی کردیەو لێت بووردیە، خوا بەتەواوی چاکەی خۆی لەگەلّت بەجێ دەینیو تەواوی دەکات، لەهەموو کردەوەکان ڕێگەیەکی ڕاستت پیشان ئەدات، بەسەر دوژمنانتدا زاڵ دەکات، بەهێزو بەدەستی بالا سەرت دەخات) خوا بەشێوەی رابردو! موژدەی دایە پێغەمبەر هێشتا مەککە نەگیرابوو، مەبەستیشی ئەوەیە کەهیچ گومانی نەبێ کەمەککە بەمسۆگەری دەگرێ!.

پێغەمبەر (ﷺ) ئەو موژدە خۆشەی بۆیە دایە عومەر، تاکو هێمنایی‌و دڵنیایی بخاتە ناو دڵی، چونکە لەکاتی نوسینی مەسلّەتەکە زۆر هەراسان ببوو، ئیمامی ئەبوبەکر دەگێڕێتەوە دەڵێ هیچ سەرکەوتنێك لەسەرکەوتنی حودەیبیە بەکەلّك ترو بەکارترو گەورەتر نەبوو بۆ موسوڵمانان.

میژوونووسەکان‌و هەموو زاناکانیش گومانیان نییە، مەسلّەتی حودەیبیە پێشەکیەك بوو بۆ گرتنی

---

(١) سەحیحی بوخاری د- ش الریاض، لاپەڕە ٨٦١ ژمارە ٤١٧٦.

(٢) الفتح: ١- ٢.

مەککە، چونکە قوڕەیشیەکان بەسەرۆکی بێ باوەڕان دادەندران، هەر ئەوان بوون خاوەنی هێزێکی وا کەبتوانن ڕێگە لەموسوڵمانان بگرنو لێیان ناخۆش بکەن، ئەوەندەش لەخۆیان بایی‌و مەست بوون هیچ کاتێك دانیان بەئیسلام‌و موسوڵمانان دا نەدەهێنا. بەڵام پاش مۆرکردنی مەسڵەتەکە بۆ یەکەم جار، بەتەواوی دانیان بەبوونی هێزی ئیسلام هێناو مەسڵەتیان لەسەر ئەو ڕاستیە مۆرکرد، دانیشیان نا بەوەی کەئیسلام ئایینێکەو موسوڵمانانیش هێزێکن بارتەقای ئەوانو بەڵکو زیاتریشنو ناتوانن کەعبەیان لێ قەدەغە بکەن.

هەر لەو دەمەوە کەناوبانگی مەسڵەتەکە بڵاو بۆوە ئاگری فیتنەی دوو ڕووەکان کوژایەوە. کەلەپێشا پشتیان بەقوڕەیشیەکان ئەستوور بوو، دوو بەرەکیان دەخستە نێوان موسوڵمانان، بەڵام دوای ئەوە ئەو توانایەو ئەو پشتیوانەیان نەما.

لەئەنجامی مەسڵەتەکەش قوڕەیشیەکان مەترسی شەڕیان نەماو چوونەوە سەربازرگانیەکەی خۆیانو کەوتنە مالداری کردن، پێویستیان بەپەیانەکانی نێوان خۆیانو تیرەکانی بیابان نەما، چونکە بەهەمان شێوەش خەڵکیش ترسی قوڕەیشی نەما کەڕێگەیان لێبگرنو نەهێڵن موسڵمان بن، با سەرزەنشتیان بکەن، موسوڵمانانیش بەسەربەستی کەوتنە بانگەوازی ئیسلام، هەرکەسێکی بانگیان دەکرد بۆ ئایینی ئیسلام بەخۆشی‌و بێ ترس موسوڵمان دەبوو.

لەپاش دوو ساڵان لەدوای مەسڵەتی حودەیبیە، ژمارەی موسوڵمانان گەیشتە دوو ئەوەندەی پێش ساڵانی مەسڵەت، یەکێك لەبەڵگەکان ئەوەیە پێغەمبەر (ﷺ) لەوکاتی مەسڵەتی کرد تەنیا هەزارو چوار سەد کەسی لەگەڵ بوو، دوای دوو ساڵ کەچووە سەر مەککە دەهەزار کەسی لەگەڵ بوو.

ئیتر لەدوا ڕۆژ موسوڵمانان بۆیان ڕوون بۆوە بیرکردنەوەی ئادەمیزاد گەلێ تەسکترە لەچاو بیروهۆشی پێغەمبەران، خوا هەموو شتێکی نادیاریان بۆ ڕوون دەکاتەوەو ئەنجامەکەی دەخاتە بەرچاویان، بەڵام مرۆڤی ناسایی هەرچەندە لەبیرکردنەوەو تێگەیشتن بەتوانا بێت ناگاتە ئەو پلەیە، تەنانەت (عومەری کوڕی خەتاب) ئەو ڕاستیەی بۆ دەرکەوت دەڵێ لەشەرمەزاری ئەو ڕۆژە ئەوەندەم سەرنایە سەر پێغەمبەر هەر شەو نوێژم دەکردو ڕۆژووم دەگرت تاکو خوا لێم ببوڕێ، بۆیە دەبینین سەردارانی میللەتانی ئیمڕۆکە لەسەر ئەو هەموو هێزو توانایەیان تووشی هەڵەی وا دەبن، دەبێتە هۆی فەوتانی خۆیانو گەلەکەیان. لەکاتێکدا پێغەمبەران تاکە کەس بوونو هاتنو میللەتانیان لەستەمو کۆیلەیی‌و دیلیەتی ئەو پاشاو سەرۆکە زۆردارانە (کەزۆریان داوای خوایەتیان دەکرد)، ڕزگار کرد.

﴿ ئەبو بەسیر (أبو بصير) و پێغەمبەر (ﷺ) ﴾

بەگوێرەی یەکێك لەبەندەکانی حوداەیبیە ئەگەر یەکێك لەموسوڵمانان بڕواتەوە ناو قورەیش مافی ئەوەیان نەبێ داوای بکەنەوە، بەڵام ئەوەی لەناو قورەیش دێتە لای موسوڵمانان، دەبێ بیاندەنەوە. موسوڵمانان زۆریان لەدل گران بوو، بۆیەش (ﷺ) بەموسوڵمانەکانی گوت، ئەوەی هەڵدەگەڕێتەوە لەئێمەوەدەچێتەوە ناو بت پەرستان با بڕوات، ئێمە لەخراپەی دوورەدەکەوینەوە، ئەوانەی بۆ لای ئێمەدێن و ئێمە دەیانێرینەوە، خوا بەو زووانە چارەیان دەکات.

قسەکانی پێغەمبەر (ﷺ) بەگوێرەی هەوەسی خۆی نەبوو، هەروەکو خوا لەقورئان باسی دەکات دەفەرموێ: ﴿وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى * مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى * وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَى * إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى * عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى﴾[1] واتە: سوێندم بەو ئەستێرانە کەڕەوشن و دیارن، بەفەرمانی خوادروست بوون ڕۆشنایی ئەدەن. ئەی قورەیشینە ناسیاوەکەتان پێغەمبەرە، ڕێگەی ڕاستی بزر نەکردووەو لەڕێگەی ڕاست لای نەداوە، قەتیش بیری ناڕێك ناکاتەوە، قسەکانیشی بەگوێرەی هەواو هەوەسی خۆی نیە، هەمووی وەحیە لەخواوە بۆی دێت، جوبرەئیل بۆی هێناوە.

کاتێك موسوڵمانان دیتیان (عوتبەی کوڕی نوسەید) کەبەئەبو بەصیر بەناوبانگ بوو لەمەککەوە هات و موسوڵمان بوو. قورەیشیەکانیش دوو کەسیان بەدوادا هەنارد، لەگەڵ نامەیەك بۆ پێغەمبەر کەئەبو بەسیریان بەگوێرەی مەسلەت بداتەوە. پێغەمبەریش (ﷺ) ڕووی لەئەبو بەسیر کردپێی گوت ئەبو بەصیر خۆت دەزانی ئێمە پەیمانمان داوەتە ئەوانە، نابێ ئێمە ستەم بکەین، هەستە لەگەڵیان بچۆرەوە، خواش دەرگەیەکتان لێ دەکاتەوە.

ئەبو بەسیر زۆر غەمبار بوو، گوتی ئەی پێغەمبەری خوا، چۆن دەمنێریەوە ناو بت پەرستان و لەڕێم دەربکەن، پێغەمبەر (ﷺ) هەر هەمان قسەی پێگوتەوە.

ئەبو بەسیر چاری نەما لەسەر فەرمانی پێغەمبەر لەگەڵیان ڕۆیشتەوە. لەڕێگا هێوری کردنەوەو

---

(١) النجم: ١- ٥.

ئاشنایەتی لەگەڵ پەیدا کردن، داوای لەیەکێکیان کرد شمشێرەکەی پیشان بدات. هەر کەدەستکی شمشێرەکەی کەوتە دەست، کابرای کوشتو ئەویتریشیان هەڵات، ئەبو بەسیریش هاتەوە لای پێغەمبەر، گوتی: منت دایەوە دەست ئەوانە، منیش نەمهێشت تووشیان ببمو ئاینی خۆم پاراست، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئەگەر کەسی ترت لەگەڵ بایە تۆ ئاگری شەڕ بووی.

ئەبو بەسیر تێگەیشت لەکەمەدینە ناحەوێتەوەو لەمەککەش دڵنیا نابێ. قسەکەی پێغەمبەریش (ﷺ) وا دەگەیەنێ خەڵکێتری بەگەر دەکەوێ. لەبەر ئەوە ڕۆیشت بۆ سەر ڕۆخی دەریای سوور، لەشوێنێك دانیشت پێی دەڵێن (سیف البحر) ئەبو جەندەلیش هەلی بۆ هەڵکەوتو خۆی گەیاندە لای ئەبو بەسیر، لەوێ دەستیان کرد بەڕێگریو ڕووت کردنی کاروانەکانی قوڕەیش.

موسوڵمانانی مەککەش زۆر ستەم لێکراو بوون، کەپێیان زانیو زانیشیان پێغەمبەر (ﷺ) پێی گوتووە ئەگەر کەست لەگەڵ بوایە هەڵگیرسێنەری شەڕبووی، بۆیە زۆریان چوونە لای ئەبو بەسیر، نزیکەی حەفتا کەسێکی لێ کۆبوە، لەشکرێکیان پێك هێنا هەر کاروانێکی قوڕەیشیانیان لەلا تێپەڕیبوایە ڕووتیان دەکرد، هەر قوڕەیشیەکیشیان بدیبایە دەیانکوشت.

قوڕەیشیەکان تەنگاوبوون، لەبەرئەوە بەناوی خزمایەتی هاواریان بردە بەپێغەمبەر ئەوانەیان لەکۆڵ بکاتەوەو بیانباتەوە لای خۆی. قوڕەیش باوەڕی هێنا کەپیاوی خاوەن باوەڕ بەندکردنو گێڕانەوەی خراپترە لەئازادکردنی.

داستانی ئەبویەسیر نمونەیەك بوو لەئازایەتی موسوڵمانانی خەباتکەر، تەنیا چاویان لەڕەزامەندی خوابوو، بەڵام بەداخەوە ئەبویەصیر بەوە ڕانەگەیشت تاوێك لەلای پێغەمبەر بمێنێتەوە، کەنامەکەی پێغەمبەریان بۆ هات بچنە مەدینە، لەو کاتە ئەبو بەصیر لەسەر مردن بوو گیانی دەسپارد، نامەکەی پێغەمبەریان خستە سەر سینگیو گیانی پاکو خەباتکەری پڕ لەڕۆشنایی باوەڕی بەتێنی ئیسلامی بە بەهەشت سپارد، ئەبو جەندەلیش سەرپەرشتنی ناشتنەکەی کرد.

﴿ ژنان و مەسەلەتی حودەیبیە ﴾

لەهەموو بەندەکان گرانتر لەسەر دڵی موسوڵمانان ئەوەبوو ئەگەر ژنانی مەککە بێنو موسوڵمان بن دەبێ بیانێرینەوە. موسوڵمانان زۆریان بیر لەوە دەکردەوە، لەو کاتەش (ئوم کەلسومی کچی عوقبەی کوڕی ئەبو موعەیت) کەکچی خراپترینی هەموو بت پەرستان بوو، ئیسلامەتی کەوتە ناو دڵیو کەهەلی دەسکەوت لەگەڵ یەکێکی خوزاعی (کەهاوپەیمانی موسوڵمانان بوو) لەمەککە دەرچوو هاتە مەدینەو میوانی ئوم سەلەمەی خێزانی پێغەمبەر بوو. کاتی خۆشی ئوم سەلەمەش لەناو بت پەرستان کۆچی کردبوو چووە حەبەشە بۆ لای مێردەکەی.

پێغەمبەر (ﷺ) کەزانی ئوم کەلسوم هاتوە زۆری پێخۆش بوو. براکانی ئوم کەلسوم بەشوێنیدا هاتن، داوایان لەپێغەمبەر کرد بیانداتەوە. پێغەمبەر (ﷺ) نەیدانەوە. قوڕەیشیەکان بەگوێرەی بەندەکەی پەیمانی حودەیبیە وایان مەرجەندە کرد دەبێ ژنیشیان بداتەوە، بەڵام بەندە کەباسی ژنانی تێدا نەنوسرابوو، مەرجەکە تەنیا بۆ پیاوان بوو.

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ژن ئەگەر پەنای هێنا دەبێ پەنا بدرێ، ئەگەر موسوڵمانیش بوو نادرێتەوە بێباوەڕان، پێویستە لێك جیابێنەوە خواش ئەو ئایەتەی لەبارەت ژنانەوە هەنارد کەدەفەرموێ: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ﴾[1] واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان بەخواو بەپێغەمبەر هەیە، ئەگەر ژنانی موسوڵمانی خاوەن باوەڕ کۆچیان کردو هاتنە لاتان، تاقیان بکەنەوە بزانن ئایا تەواو موسوڵمان بووین، خواش ئاگاداری بەباوەڕو موسوڵمانەتیان. ئەگەر زانیتان تەواو باوەڕیان هێناوە، مەیانگێڕنەوە بۆ لای بێباوەڕان، چونکە ژنیخاوەن باوەڕ بۆ بێباوەڕان دەست نادەنو بەیەکتری ناشیێن. (تاقی کردنەوەکەش ئەوەبوو سوێندیان ئەدان کەنە لەڕقی مێردەکەیو نە بۆ کەڵوپەلی دونیا هاتووە، بەڵکو لەخۆشەویستی خواو پێغەمبەر باوەڕی بەئیسلام

---

(١) الممتحنه/ ١٠ ئەو یاسایە لەهەموو سەردەموچەرخێك هەر بەکارەو دەبێ کاری پێ بکرێ، ئەگەرچی زۆر لەمەلاو زانایانی موسوڵمانانی سەردەمی ئێستا زۆر گوێ نادەنە ئەو یاسایە. گەلێ ژنی موسوڵمان لەبێباوەڕان مارە ئەکەن.

هێناوە، بۆیە هاتووە) ئەو ئایەتە دەری خست کەوا ئافرەتی موسوڵمان سەنگو ڕێزی تایبەتیان هەیە لەیاسای ئیسلام. ژنانی خاوەن باوەڕ نابی لەگەڵ پیاوی بێباوەڕو خوانەناس کۆببنەوە.

﴿ شەڕی زی قەرەد (ذي قرد) ﴾

لەپاش مەسلەتی حودەیبیە، پێغەمبەرو موسوڵمانان گەڕانەوە مەدینە، چەند شەوێك مانەوە بەرەی هەزیل ویستیان هێرش بێننە سەر مەدینە، بەڵام سەرۆکەکەیان خالیدی کوڕی سوفیان کوژرا، نەیانتوانی هێرشەکە بێنن. دوای ئەوان کۆمەڵە جەردەیەك بەسەرۆکایەتی (عویەینەی کوڕی حیصن) هێرشیان هێنایە ڕۆخ شاری مەدینە، لەوکاتە پیاوێکی غەفاری لەگەڵ ژنەکەی چەند حوشتڕێکی پێغەمبەریان دەلەوەڕاند، پیاوەکەیان کوشتو ژنەکەو حوشتەرکانیشیان بردو هەلاتن. لەوکاتی (سەلەمەی کوڕی ئەکوەع) بەخۆ بەتیرو کەوانەکەی پەیدابوو، یەك لەنۆکەوانی (عەبدولرەحمانی کوڕی عەوف) پێی گوت حوشترەکانی پێغەمبەرو ژنێکی غەفاریان بردە. ئەویش بەخێرایی وەڵامی بۆ پێغەمبەر هەناردو خۆشی هاواری کرد سەلاحم ڕۆ سەباحم ڕۆ. بەهاوارەوەش کەوتە شوێنیان تاکو گەیشتنە سەر ئاوی (زی قەرەد) لەوێ کەوتە تیربارانیان، توانی (٣٠) حوشتریان لێ بگێڕێتەوە[1].

کەپێغەمبەریش بەو هاوارەی زانی، بانگی ڕاهێشت قەوما قەوما، ئیتر لەهەموو لایەك سوار کۆبوونەوە پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵیان دەرچوو کەوتنە دوای جەردەکان، بەڵام پێیان نەگەیشتن، جەردەکان باش دەبەزین خۆیان گەیاندە ناو تیرەی غەتفان. لەگەڵ ئەوەش موسوڵمانان دەستیان گەیشتە کۆمەڵێکیان کەلەدواوە بوون، چەند کەسێکیان لێ کوشتنو چەند حوشتریشیان لێ گێڕانەوە.

ژنەکەش شەوێك هەلی بۆ هەلکەوت جەردەکان لێی بێ ئاگا بوون، توانی بگاتە ناو حوشترەکان، بەڵام بەلای هەر حوشترێکەوە دەچوو، حوشترەکە دەیبڕاند. تاکو گەیشتە لای حوشترەکەی پێغەمبەر، ناوی (عەزبا) بوو، ئەو حوشترە دەنگی نەکرد، ژنەکە سواری بوو هاتەوە مەدینە، بەڵام لەڕێگا نەزری کردبوو ئەگەر ئەو حوشترە بیگەینێتە مەدینە سەری ببڕێ لەڕێی خوا بیکاتە خێر. کاتێك پرسی

(١) صحيح مسلم مع شرح النووي ١٧٣/٤ و١٧٤ و صحيحي بوخاري د-ش لاپەڕە ٨٦٥ ژمارە ٤١٩٤.

بەپێغەمبەر کرد نەزرەکەی بێنێتەجێ؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی، پاداشێکی خراپت داوەتە حوشترەکە، لەباتی چاکەی کەتۆی دەرباز کرد سەری دەبڕی، خوا نەزرێکی پێخۆش نیە لەخوا یاخی بوون بێتو مالّەکەش مالّی خۆت نەبێ!![1].

﴿ گرتنی خەیبەر ﴾

خەیبەر شارێکی گەورەیە، سەدو پەنجا کیلومەترێك لەمەدینە دوور بوو، زەوی‌و باغاتێکی زۆرو بەشورەی زۆر قایم دەورە درابوو، جوولەکەییێکی زۆری لێ دادەنیشت لەهەموو جوولەکەکانی بەرەی ئیسرائیل تیر ترو دەولّەمەندترو بەهێزترو چەکدارتر بوون.

پاش مەسلّەتی حودەیبییە موسولّمانان لەناوچەی خواروو دلّنیا بوون، لەناوچەی سەرووش دوو دوژمنی گەورەیان مابۆوە. یەکیان عارەبە کۆچەرەکانی بیابان بوون کەهەردەم لەو بیابانە گەورە دەسوورانەوە، وەکو سیسارك‌و دالاّش کەبۆ کەلاك دەفڕن، ئەوانیش ئەوها بالّ دەگرن بۆ تالاّنی مالّو مالاّت، هیچ گوێیان نابزوێ بەهەڕەشەی خواو رۆژی قیامەت.

دوژمنەکەی تریش جوولەکەی خەیبەر بوون، بۆ لەناو بردنی ئایینی ئیسلام لەکۆچەرەکانی بیابان کوشندە تربوون. بەردەوامیش لەگەلّ پێغەمبەر دەکەوتنە دەمەتەقێ‌و هیچ جارێکیش بەقسەکانی دلّنیا نەدەبوون‌و باوەڕیان پێ نەدەهێنا، وازیشیان لەدوژمنایەتی نەدەهێناو لەگەلّ دوژمنانی پێغەمبەر رێك دەکەوتن‌و هانیان ئەدان، هەروەکو دیتمان لەشەڕی خەندەق چۆنیان قوڕەیشیەکان‌و کۆچەرانی بیابانیان گەیاندەوە یەك‌و هێنانیان بۆ سەر مەدینە. زۆرانیش لەبەری قورەیزەو بەرەی نەزیرو قەینوقاعیان لای خۆیان حەواندەوە، ئەوانە هەردەم چاوەڕوانی هەلێکیان دەکرد بۆ لێدانی موسولّمانان. لەهەموویان گرنگتر ئەوەبوو لەگەلّ تیرەی غەتفان رێك کەوتن‌و بوونە هاوپەیمان لەدژی موسولّمانان.

زۆریشیان مەترسی لێ دەکرا ڕۆژێك لەڕۆژان لەگەلّ رۆمەکان رێك بکەون‌و بیانهێننە سەر مەدینەو موسولّمانان لەناو ببەن. هەروەها پیلانێکیشیان دانابوو لەگەلّ جوولەکەکانی دۆلّی (قیراوتیما) رێك

---

(١) السيرة لإبن كثير ٢/٤٥ لەئیمام ئەحمەدی دەگێڕێتەوە.

بکەونو هێرش بێننە سەر مەدینە بێ ئەوەی پشت بەتیرەکانی عەرەب ببەستن. هەرچەندە هەندێ لەجوولەکەکان ناموژگاریان دەکردن، لەگەڵ پێغەمبەر رێك بکەون، بەڵکو ئەوڕقو غەرەزەی کۆن لەبیر دەکرێ، بەڵام جوولەکە داخ لەدڵن بەرامبەر موسوڵمانان، چۆن رقو کینە لەبیر دەکەن! پێغەمبەریش (ﷺ) چاودێری دەکردنو هیچ کاتێك لێیان بێ ئاگانەبوو، هێزی موسوڵمانانیش لەوە دانەمابوو جوولەکە خۆیان بەرامبەر ڕابگرن.

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی دایە موسوڵمانان بەخۆ بکەونو بچنە سەر جوولەکەی خەیبەر، فەرمووشی تەنیا ئەو کەسانە بێن کەلەمەسلەتی حوودەیبیە بەشداریان کردووە، ئەگەر هەر کەسێکیش لەعارەبی بیابان هات، نابێ لەدەست کەوت بەشی هەبێت.

ئیتر ژمارەی شەش سەد کەسی بەگەر کەوتو تەنیا سەد سواریان لەگەڵ بوو. بەرەی غەتفانی هاوپەیمانی جوولەکەکانیش هێزێکیان ناردبۆوە لای خەیبەر تاکو جوولەکەکان نامادە بکەن.

لەبەر ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) بەڕێ کەوت بەرەو لای غەتفان ڕۆیشت تاکو وا تێ بگەن، هێرش دەباتە سەر بەرەی غەتفان.

غەتفان بەوەی زانی خێرا هێزەکەیان گەڕاندەوە بۆ لای خۆیان. پێغەمبەریش (ﷺ) لەدوای سێ ڕۆژ لەکاتی شەبەقی بەیان گەیشتە سەر خەیبەر، هێشتا جوولەکەکان هەستیان پێ نەکردبوو، چونکە وا تێگەشتبوون دەچێتە سەر غەتفان. ڕۆشنایی داهات کرێکارو جوتیارانی خەیبەر بەخۆیە خاکەناسو قازمەو پێمەڕەوە دەچوون بۆ ناو باخو زەویەکانیان. کەچاویان بەموسوڵمانان کەوت، هەمووی هەڵاتنو هاواریان کرد گوتیان ئەوە موحەمەدە بەلەشکرەوە هات.

کەپێغەمبەر (ﷺ) گوێی لێیان بوو فەرمووی: ﴿ **الله اكبر خربت خيبر انا نزلنا بساحتهم فساء صباح المنذرين**﴾[1] واتە: خەیبەر کاول بێ، ئێمە لەگۆڕەپانیانداداە بەزین، ترسێندراوان سبەینەیان هەر خراپ بووە.

هەرچەندە جوولەکەکان چاوەڕوانی ئەو هاتنەیان دەکرد، بەڵام کەچاویان بەموسوڵمانان کەوت، هەروەکو هەموو جار پیشەیان بووهەمووی غاریان دایەوە ناو قەڵاتەکانیانو خۆیان قایم کرد. قەت

(١) بوخاری/ ٣٦٧/٧.

بەرمەیدان شەڕیان نەدەکرد خۆیان لەپەنا دیواران دەپاراست. چونکە زۆر لەمردن دەترسن، واشیان زانی ئەو جارەش وەك جارەکانی تر دەرباز دەبن، بیریان نەدەکردەوە خراپەو بەدڕەوشتیو ناپاکی خۆیانە دەبێتەهۆی خراپەو تووشی خۆیان دەبێتەوە.

پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێ: (هەر گەلێك سوود (ربا) خواردنو داوێن پیسی لەناو پەرەی ستاند، شایانی تووڕەبوونی خوا دەبن[1] جوولەکەش هەردەم ئەو ڕەوشتە دوو سەرەیان لەناوە، تاکو ئیمڕۆ سەرۆکی سوود خواردننو داوێن پیسیش گەلێ بلاوە لەناویان کەزۆربەی گەلیش دەستی بەخراپەو بەدڕەوشتی کرد، ئەو کاتە لەنازارو دەردەسەری خوا نایان گێڕێتەوە.

موسوڵمانانیش لەو باوەڕەدا بوون هەتاکو جوولەکە لەناو دورگەی عەرەبدا بێنن، دوو بەرەکی نێوانیان قەت نابڕێتەوە. پێش ئەوەی موسوڵمانان لەگەڵیان بکەونە شەڕ، پێغەمبەر (ﷺ) کەوتە پارانەوە لەخوا داوای سەرکەوتنی کرد، جوولەکەکانی خەیبەر زۆر بەهێز بوون، تەنانەت عارەبی بیابانو قوڕەیشیەکان زۆریان دڵ بەو شەڕە خۆش بوو، بەگەرمی چاوەنواڕی ئەنجامەکەیان دەکرد. تاکو هەندێکیان گرەویان لەسەر کردبوو، کامیان سەردەکەوێ، بەزۆری لەو باوەڕەدا بوون جوولەکەی خەیبەر بەسەر موسوڵمانان دا سەردەکەون، چونکە قەڵاکانیان زۆر قایمو سەخت بوون، لەشوێنی بەردەرانو ناو چیاو شاخاوی دروستیان کردبوو، زۆریش شارەزاییان لەشەڕ هەبوو. کاتێك موسوڵمانان ناوی خوایان لێ هێناو کەوتنە هێرش بردن بۆ سەر قەڵاکانیان جوولەکە خۆیان ڕانەگرت، قەڵات لەدوای قەڵات گیراو خۆیان بەدەستەوەدا، تەنیا قەڵای ناعیم نەبێ زۆر قایم بوو.

جوولەکەکانیش شەڕێکی باشیان دەکرد، موسوڵمانان ئەو ڕۆژە زۆرەیان هەوڵدا ئەو قەڵاتەیان بۆ نەگیرا، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی بەیانی ئالاکە ئەدەمە دەست یەکێك کەخواو پێغەمبەر خۆشیان دەوێ[2]. ئەو شەوە موسوڵمانان هەمووی کەوتنە لێك دانەوە، دەیانگوت دەبێ بیداتە کێ. هەرکەسە تەمای بەخۆی هەبوو وەری بگرێ. بەیانی پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی کوا عەلی کوڕی ئەبی تالێب؟ گوتیان چاوی دێشی. فەرمووی بەدوایدا بنێرن بابێ . کەهات، پێغەمبەر (ﷺ) هەندێ تفی زاری

(١) بوخاری/ ٣٨٤/٧.

(٢) إبن کثیر ٧٨/٢. زاد المعاد ٣٢٠/٣ ئەویش لەبوخاری ٣٦٥/٧ وەری گرتووە.

خۆی لەچاوی عەلی داو لەخوا بۆی پارایەوە، چاوی ئێشی نەما[1] ئالاکەی دایە دەست.

ئەوجا عەلی گوتی ئەی پێغەمبەری خوا شەڕیان لەگەڵ بکەم، تاکو وەك ئێمە موسوڵمان دەبن؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی هەروا بکە، کەقەڵاکەیانت داگیرکرد ئەوجا بانگیان بکە بۆ ئیسلام، ئەوەی پێویستە لەسەریان بەرامبەر خواپێیان بڵێ. بەو خوایە هەرکەسێك لەسەر دەستی تۆ خوا ڕێگەی ئیسلامی پێشان بدات، گەلێك بۆ تۆ باشترە لەمێگەلە حوشترێکی مووسوور [2] (ئەوکات حوشتری موو سوور گەلێ بەنرخ بوو).

پێغەمبەر (ﷺ) بەو قسەیە ویستی هەموو موسوڵمانان ئاگادار بکات، مەبادا هەندێك خۆیان بەکۆکردنەوەی مالّ خەریك بکەن، وەك ئەوانەی شەڕی ئوحود.

عەلی لەگەڵ موسوڵمانان هێرشی برد، نیشانەشیان بۆ یەکترناسینەوە ئەوەبوو دەیانگوت (أمت یامنصور) (واتە ئەی خوای سەرخەر بمرێنە). عەلی لەشوورەکە نزیك بۆوە، جوولەکەش بۆیان هاتنە دەر لەناو هەموویان سواریّك خۆی دەرخست، ناوی (مەرحەب) بوو بەهۆنراوەکەی کەوتەخۆ هەڵگێشانو گوتی:

خەیبەر دەزانێ مەرحەبم　　دونیا دیدەو پالّەوانم
چەکم بەستوەو شەڕ دەزانم　　لێ ئەدەمو دەوەشێنم
کەتوورە بووم وەکو شێرم

بەڵام خۆ هەڵگێشانەکەی کەسی نەترساند، عەلی تاوی دایێو ماوەی نەداو کوشتی، زوبەیری کوڕی عەوامیش تاوی دایە (یاسیری برای مەرحەب)، لەوکاتە (سەفیەی کچی عەبدولموتەلیب) دایکی زوبەیر کە لەگەڵ کۆمەڵی ژنان، پێغەمبەر ماوەی دابوون هاتبوونە شەڕ، ترسا یاسیر زوبەیر بکوژێن بۆیە چوو بۆ لای پێغەمبەر داوای لێکرد دوعا بۆ زوبەیر بکات. پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی بەیارمەتی خوا کوڕەکەت یاسیر دەکوژێ. زوبەیر توانی بەگورجی یاسیر بکوژێ.

جوولەکەکان خۆیان ڕانەگرتو یاران توانیان دەرگەی قەڵاکە بشکێنن و قەڵاکە بگرن. سەرۆکی

---

(١) السيرة النبوية

(٢) السيرة النبوية.

قەڵاکەش (حاریسی کوڕی ئەبو زەینەب) بوو کوشتیان. ئەوجا موسوڵمانان ڕوویان کردە قەڵای قەموس، لەپاش شەڕێکی بەتێن ئەویشیان گرت. لەوکاتەدا کۆیلەیەکی حەبەشی لەلای جوولەکەکان شوان بوو، کەدیتی جوولەکەکان دەستیان دایە چەک، شەڕ لەگەڵ پێغەمبەر بکەن، لێی پرسین ئەوە چ دەکەن؟ گوتیان شەڕ لەگەڵ ئەو کابرایە دەکەین کەواتێدەگا پێغەمبەرە. ناوی پێغەمبەر کاری لەدڵی کرد،بەیانی مەڕەکانی بردە لەوەڕو بەلای موسوڵمانانداا تێپەڕیو چووە لای پێغەمبەر، گوتی تۆ داوای چ دەکەی؟ پێغەمبەریش فەرمووی بانگت دەکەم بۆ ئیسلامەتی باوەڕ بەخوای تاك و تەنیا بێنێو باوەڕ بێنێ من پێغەمبەرم. کابرا گوتی ئەوجا ئەگەر باوەڕ بێنم پاداشم چیە. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی پاداشت بەهەشتە، شوانە موسوڵمان بووو ئەوجا گوتی ئەی پێغەمبەری خوا من لای خاوەنی ئەو مەڕانە شوانم ئەو مەڕانە ئەمانەتن لای من، چۆنی بدەمەوە خاوەنەکەیان. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی لێیان بخوڕەو پێیان بڵێ بڕۆنەوە لای خاوەنەکەتان، ئەویش لێی خوڕینو پێی گوتن، مەڕەکان هەمورویان سەریان لەدوو یەك ناو چوونەوە ناو قەڵاکە. ئەو شوانە کەوتە گەر موسوڵمانانو هێرشی بردە سەر جوولەکان، بەڵام زۆری نەبرد بەردێکی بەسەری کەوت شەهید بوو، پێغەمبەر (ﷺ) رووی لەیاران کردو فەرمووی: خودا ئەو بەندەی خۆی ڕێز لێناو تووشی چاکەی کرد، هێشتا سەجدەیەکی بۆ خوانەبردبوو شەهید بوو[1].

موسوڵمانان لەو شەڕانە زۆر ماندوو بوون، شوێنەکەش ئاوو هەوای زۆر پیس بوو، گۆماوی زۆر پیسی لێبوو ئازوقەشیان کەم بوو، بۆیە تووشی برسیەتی بوون. زۆریان نەخۆش بوون، هەندێ موسوڵمان کەریان سەربڕیو گوشتەکەیان هاوێشتە سەر ئاگر. بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) پێی زانی فەرمووی نابێ گۆشتی کەری ماڵی بخۆن، لەبەرئەوە مەنجەڵەکانیان ڕشتە زەوی و گۆشتەکەیان نەخوارد[2].

پێغەمبەر (ﷺ) لەخوا پاڕایەوە فەرمووی ئەی خوایە بەخۆت حاڵیان دەبینیو دەزانی هێزیان نەماوەو منیش هیچم نیە بیاندەمێ، خوایە بەهێزترینو دەوڵەمەندرین قەڵاتیان بۆ بکەیەتەوە. بۆ بەیانی بەرەی ئەسلەم هێرشیان بردە سەر قەڵای (سەعبی کوڕی مەعاز)، شەڕێکی باشیانکرد، تاکو

---

(١) ابن كثير ٢/٨٢ وزاد المعاد ٣/٣٢٣.

(٢) ابن كثير ٢/٨٤ لەبوخاری دەگێڕێتەوە، صحيح المسلم ٤/١٦٧.

ڕۆژناوا توانیان بیگرن. ئەو قەڵاتەش لەهەموو قەڵاتەکانی خەیبەر زیاتر ئازووقەی تێدابوو.

پاش ئەوەی ئەو قەڵاکەیان گرت، هێرشیان بردە سەر قەڵای (زوبەیر) ئەویش شوێنەکەی زۆر قایم بوو لەسەر گردێك بوو سوار ولاغو پیادە نەیان دەتوانی بۆی بچن لەبەرئەوە ماوەی سێ ڕۆژان دەورەیان دا، تاکو جوولەکەیەك هاتە ناو موسوڵمانانو بەپێغەمبەری گوت ئەی ئەبو قاسم ئەگەر تۆ مانگێکیش دەورەیان بدەی باکیان نیە، چونکە ئەوانە کانیاویان هەیە بەشەو دێن ناو دەخۆنەوەو دەچنەوە ناو قەڵاکەیان.

ئەگەر ئاوەکەیان لێ ببڕێ، ناچار دەبن دێنە دەرەوە شەڕت لەگەڵ دەکەن. پێغەمبەریش (بەو قسەیە ئاوەکەی لەسەر بڕینو بۆیە جوولەکەکان چاریان نەما لەقەڵاکەیان هاتنەدەرەوەو شەڕێکی زۆر بەتینیان کرد، دە کەسیان لێ کوژراو ئەوانی تریش هەڵاتن.

﴿ قەڵای نەزار ﴾

ئەو قەڵایەش لەهەموو قەڵاکانی تری خەیبەر قایم تربوو، بۆیە جوولەکەکان قەڵاکانی تریان چۆڵ کردو ژنو منداڵەکانیان هەموو بردە ناو ئەو قەڵایە. باوەڕیان وا بوو، موسوڵمانان ئەگەر هەموو هێزی خۆیان بەکاربێنن ناتوانن بیگرن. موسوڵمانانیش زۆر بەتوندی هێرشیان بردە سەر، بەڵام ڕێگەیان نەبوو بۆی بچنو بیشکێنن. جوولەکەکانیش بەرگریەکی چاکیان دەکردو موسوڵمانەکانیان تیرباران و بەردباران دەکرد.

موسوڵمانان کەزانیان چ چاریان پێناکرێ. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانیدا بەمەنجەنیق قەڵاکەیان بۆردومان کردو دیوارەکانیان روخاندو موسوڵمانان چوونە ناوی، شەڕێکی توند قەوما، جوولەکەکان خۆیان ڕانەگرت نەشیان توانی بگەنە ناو قەڵاتێکی تر، لەبەرئەوە هەموو هەڵاتن، ژنو منداڵەکانیان بەجێهێشت. بەگرتنی ئەو قەڵاتە لایەکی خەیبەر کەپێیان دەگوت ناوچەی (نطاط) بەتەواوی گیرا، جولەکەکانی ئەو ناوچەیە چوونە لایەکی تری خەیبەر. بەڵام جوولەکەی (فدك) کەپێغەمبەر (ﷺ) نامەی بۆ ناردن بیریان کردەوەو ترسان وەك جوولەکەکانی تریان بەسەر بێت، لەبەرئەوە مەسلەتیان لەگەڵ پێغەمبەر کرد، بەو مەرجە نیوەی کرداری زەوی و باغەکانی ژێر دەستیان بدەنێ.

موسوڵمانان ڕوویان کردە ناوچەکەی تری خەیبەر کەپێیان دەگوت (کەتیبە)، بەهەمان شێوە قەڵات لەدوای قەڵات گرتنیان. ئەوانەی دەرباز بوون چوونە قەڵای (وەتیح و سەلالم).

پێغەمبەرو موسوڵمانان ماوەی چواردە ڕۆژان دەورەیان دان، دوایی ئەوانیشیان بەمەنجەنیق بۆردومان کرد، جوولەکە گەلێك ترسانو زانیان لەناو دەچن، چارەیان نەما داوایان لەپێغەمبەر کرد مەسلەتیان لەگەڵ بکات. سەرۆکەکەیان (کوڕی باوکی حوقەیق) لەقەڵاکە دابەزیو لەگەڵ پێغەمبەر کەوتە گفتوگۆ وا ڕێکەوتن کەجوولەکە خەیبەر بەجێبێڵنو هەرچەندی ولاغەکانیشیان پێیان هەڵدەگیرێ بیبەن، بەمەرجێك هیچ شتێك لەپارەو زێر نەشارنەوەو بزری نەکەن، دەنا پەیمانو پاراستنیان نامێنێ. لەسەر ئەو حاڵەش هێشتا گەلێ زێڕو شتومەکیان هەر شاردەوە.

یەکێکی وەك (کێنانەی کوڕی ڕەبیع) وا دەزاندرا خەزێنەی بەرەی نەزیری لەلا بوو، بەڵام کەهێنایانە لای پێغەمبەرو داوای لێکرد بیانداتێ دانی پێدانەینا. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئەگەر دۆزیمانەوە دەتکوژین ، وتی باشە. پیاوێکی جوولەکە هاتو گوتی من دیتم هەموو بەیانیان لەو کەلاوانە دەگەڕا، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانیدا کەلاوەکەیان هەڵکەندو هەندێکیان لەخەزێنەکە لێ دۆزیەوە، ئەوجارەش لەوەی تریان لێی پرسی هەر پێی نەدان. لەبەر ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) دایە دەست موحەممەدی کوڕی سەلامە لەتۆڵەی (مەحمود)ی برای کوشتیەوە (کوڕی باوکی حوقەیقیش) ئەو مەرجەی لەگەڵ پێغەمبەری کردبووی بەجێی نەهێنا، زۆر زێڕ،پارەی (حوکمی کوڕی ئەخنەب)ی شاردبۆوە، لەبەر ئەوە ئەویشیان کوشت.

دوایی جولەکەکان هاتنە لای پێغەمبەر (ﷺ) داوایان کرد کەزەویەکانیان بداتەوە بەنیوەیی بەناوی بێنن. پێغەمبەریش (ﷺ) بڕیاری لەسەردا، چونکە جوولەکەکان ئازاو زانا بوون لەکرداری کشتوکاڵ، لەهەمان کاتیش پێغەمبەر (ﷺ) پێویستی بەموسوڵمانان هەبوو بۆ پارێزگاری کردن لەئایینی ئیسلام، هەروەها نەیویست جارێ موسوڵمانان بکەونە دوای زەویو ماڵ پەیدا کردن، پشت لەجیهاد بکەن، چونکە کاتەکەی وابوو دەبوایە نەکەونە سستیو بێباکی تاچوستو چالاکیان هەر بمێنێ. لەهەمان کاتیش ئەو بڕیارە دەری خست کەئیسلام ڕێگە ئەدات بەشێوەیەکی ئاشتی لەگەڵ جوولەکە بژی بەمەرجێك فەرمانڕەواییان لەدەست نەبێت، بەڵام لەوەش ترسا کەدوایی لێی هەڵگەڕێنەوە، لەبەرئەوە مەرجی لەگەڵ کردن کەهەر کاتێك ویستی لێیان بستێنیتەوە ئەوان دەبێ

بیدەنەوە.

پێغەمبەر (ﷺ) زۆر بەچاکی لەگەڵ ئەو جوولەکانە جوولایەوەو هەموو ساڵ (عەبدوللای کوڕی ڕەواحە)ی دەنارد هەرچی لەو زەوی‌و باغانە پێیان دەبڕا لەگەڵی بەش دەکردن، جوولەکەکان وێستیان بەرتیلی بدەنێ ئەویش بەتوندی لەدەمی دانەوە، جارێك جوولەکەکان بەعەبدوللایان گوت، لەویەش کردنەت دادپەروەریت بەکار نەهێنا. عەبدوللا گوتی وەللاهی کەسم لەسەر ئەو زەویە هەندێ نێسوە ڕق لێنابێتەوە، ئەو ڕق لێبوونەوەش وام لێناکات دەنکە خورمایەکتان لێ کەم بکەمەوە، کەسیشم لەسەر ئەو زەویە هەندی پێغەمبەری خوا خۆش ناوێ، ئەو خۆشەویستیەش وام لێ ناکات، دەنکە خورمایەکی زیاد بدەمێ[1] بۆیە عەبدوللا بەرهەمەکەی کردە دوو بەش، پێی گوتن بۆ خۆتان سەرپشك بن کام بەشتان دەوێ هەڵبگرن.

جوولەکە زۆریان دڵ پێخۆش بوو، گوتیان بەو دادگەریە زەوی‌و ئاسمان ڕاوەستاوە. بەڵام عەبدوللا هەر ساڵێك بۆی قرساندن، دوای ئەو (جوباری کوڕی سەخر) بۆی دەقرساندنو لێی وەردەگرتن.

موسوڵمانان لەگەڵ ئەو جوولەکانە هەروا ڕۆیشتن چیان نەکەوتە نێوان، تاکو لەکاتی ژیانی پێغەمبەر (ﷺ) دەست دریژیان کردە سەر (عەبدوللای کوڕی سەهل) لەبەرەی حاریسە. پێغەمبەر (ﷺ) تاوانباری کردن.

لەپاش پێغەمبەریش هەروامانەوە، تاکو خەلیفایەتی ئیمامی عومەر، ئەویش جوولەکەکان فێڵیان کردو (عەبدوللای کوڕی عومەر)یش شەو لەسەربان خەوتبوو هەڵیان دایە خوارەوە، دەستی سەقەت بوو، بیستیشی کەپێغەمبەر فەرموویەتی دوو ئایین لەنیو دورگەی عەرەب کۆنابێتەوە. کەتەواو گەیشتە ڕاستی ئەو قسەیە، بەجوولەکەکانی گوت، هەرچی مەرجو پەیمانی هەیە، با بیهێنێ لەگەڵی تەواو ئەکەم، ئەوەی نیەتی دەبێ بڕوات. ئەوەی پەیمانی نەبوو دەری کردن، بەو شێوەیە نیو دورگە خاوێن بۆوە لەجوولەکە.

(١) ابن كثير السيرة ٢/ ٩٤ وسبل الهدى الرشاد ١٣٣/٥ وبوخارى ١٧/٥.

﴿ گۆشتی ژەهراوی ﴾

جولاّنەوە بەچاکی لەگەلّ دوژمنی هەنار پیس‌و غەرەز لەزگ، کەلّك ناکری‌و بەهەموو جۆرێك دوژمنایەتی‌و خراپەی خۆی هەر دەکات، چ بەدزی‌و چ بەناشکراو چ لەپەنای دۆستایەتی‌و چ لەپەنای خۆڕە پێش کردن. بەلاّم چونکە موحەمەد (ﷺ) پێغەمبەر بوو، هەر لەسەر چاکە دەڕۆیشت، قەت لەگەلّ کەس بیری لەکاری خراپ‌و فڕوفێلّ نەدەکردەوە، با دوژمنێکی ناشکراش بوایە، هەتاکو لەو شەڕەی خەیبەر چەند کتێب‌و نووسراوی جوولەکەکانی کەوتە دەست، جوولەکە دووایان کردەوە هەمووی پێدانەوە، بەلاّم جوولەکەو مەسیحی بەخۆیان دەلێن ئێمە خاوەن ئایینی ئاسمانین‌و حەز لەخراپە ناکەین، هەر نووسراوو کتێبێکی موسوڵمانانیان کەوتە دەست هەموویان سوتاند، مزگەوتەکانیان هەموو ڕووخاند، مەسیحیەکانی ئەندەلوس‌و ڕۆما هەموو تەورات‌و کتێبی جولەکانی ژێر دەستیان سوتاند.

موسوڵمانان چونکە پاکن‌و بەمەزەندە ناجولێنەوە، نەوەك لەلای خواتووشی خەتاباری بن، تاکو کەسێك شتێکی لێ دەرنەکەوی سزای نادەن. بۆیە لەپاش شەڕی خەیبەر دڵنیاییەکیان پەیدا کردو مەترسیان نەما لەجوولەکەکان، هەموو چاوەنواڕی ژیانێکی خۆشیان دەکرد.

بەلاّم جوولەکە بەهەموو بار کاری پیسی خۆیان هەر دەکەن. ئافرەتێکی جوولەکە ناوی (زەینەب) بوو، ژنی (سەلامی کوڕی میشکەم) بوو، مەڕێکی سەربڕی‌و گۆشتەکەی ژەهراوی کرد، بەتایبەتی گۆشتی پیلەکەی. چونکە دەیزانی پێغەمبەر (ﷺ) حەز لەگۆشتی پیل دەکات‌و دیارییش قەبوولّ دەکات، بۆ پێغەمبەری برد. پێغەمبەر (ﷺ) لەگەلّ یاران دانیشت بەمەبەستی خواردنی‌و دەستی بۆ بردو هەندێکی هاوێشتە زاری‌و جووی زانی گۆشتەکە ژەهراویە، فڕێیداو فەرمووی ئەو گۆشتە ژەهراویە. بەلاّم (بیشری کوڕی بەراء) خواردی. پێغەمبەر (ﷺ) بانگی ژنەکەی کرد پێی گوت بۆ وات کردووە، ئەویش دانی پێدا هێناو گوتی، بۆ خۆت ناگاداری هۆزەکەم چیان بەسەر هات. منیش گوتم ئەگەر ئەوە پاشا بێت ئەوە لەکۆلّمان دەبێتەوە، ئەگەر پێغەمبەریش بێت ئەوا پێی دەزانی، لەوکاتە بیشر مرد، دەلێن ژنەکەیان لەتۆلّەی بیشر کوشتەوە، بەلاّم هەندێك دەلێن پێغەمبەر لێی خۆش بوو[1].

(١) سەحیحی بوخاری دار النشر الریاض لاپەڕە ٨٧١ ژمارە ٤٢٣٠.

ئەو کردەوەیەی زەینەب وای لەموسوڵمانان کرد، هیچ کاتێ لەڕاست جوولەکەکان لەخۆیان دڵنیا نەبن، بەتەواوی باوەڕیان بەفەرموودەی پێغەمبەر هێنا کەدەفەرموێ: (هەرکەسە جوولەکەیەك و موسوڵمانێك کۆدەبنەوە، جوولەکە بیر لەکوشتنی موسوڵمانەکە هەردەکاتەوە).

ئەو کارەی زەینەب دەریخست کەدوژمنایەتی کۆنی جوولەکەکان لەکاتی شەڕو لەکاتی شێنەیی هەر بەردەوامە ئاشت بوونەوە نابێتە هۆی دامرکانەوەی رق و کینەیان. بەڵگەش ئەوەیە پێغەمبەرو موسوڵمانان هەردەم ئامادە بوون بەهێمنی لەگەڵیان بژین و بەچاکەو بەدڵسۆزی تێکەڵاویان بن، بەڵام ئەو جۆرە کارەی جوولەکەکان رێگەی ناشتی و چاکەی نەداو لەهەموو چەرخێکیش هەر بەناپاکی لەگەڵ گەلانی جیهان جوولاونەتەوە[1].

پاش گرتنی خەیبەر پێغەمبەر (ﷺ) لەدەسەڵات و پیلان و تەڵەکەبازی جوولەکە رزگاری بوو، هەروەك بەمەسەلەتی حودەیبیە لەدەسەڵات و هێرشی قورەیش رزگاری بوو.

﴿ گەڕانەوەی کۆچ کردووانی حەبەشە ﴾

لەگەڵ تەواو بوونی گرتنی خەیبەر (جەعفەری کوڕی نەبی تالیب) و هاوڕێکانی کەکاتی خۆی لەمەککەوە کۆچیان کردبوو بۆ حەبەشە، ژمارەیان شازدە کەس بوو لەگەڵ کۆمەڵێکی تر لەحەبەشە گەڕانەوە. پێغەمبەر (ﷺ) چاوی بەجەعفەر کەوت لەخۆشیان باوەشی پێداکردو ماچی کردو فەرمووی:

---

(١) مێژوو نووسیویەتی لەپێش هاتنی ئیسلام لەکاتی فەرمان ڕەوایی نەبوخوزنەسر لەبابل چیان بەسەر هێنان، لەکاتی هاتنی ئیسلامیش هەموو دەربەدەرو تەفرو تونا بوون. دوایش هیتلەر لەئەڵمانیا چی پێکردن. ئێستاش موسوڵمانان بەهەمان حاڵ دەبینین پاش ئەوەی کەڕوویان لەیاسای ئیسلام وەرگێڕاو کەوتنە دوای هەواو هەوەس و پەرستنی پارەو پسوڵو دەسەڵات بوونە نۆکەری بێباوەڕان، بەتایبەتی گەلی عەرەب، پێش ئیسلام لەژێر دەستی ڕۆم و عەجەم و حەبەشە بێ دەسەڵاتو سەر شۆڕبوون، چونکە وازیان لەتاینی باپیرە گەورەیان ئیبراهیم پێغەمبەر هێنابوو، کەوتبوونە بت پەرستی و مااڵ داری کردن و بەدڕەوشتی و رابواردن، بەڵام کەڕوویان کردە ئیسلام بەهۆی پێغەمبەر، خوا ڕێگای پێشاندانەوە، بوونە پێشەوای هەموو گەلانی جیهان. بەڵام ئیمرۆکە چونکە وازیان لەئیسلام هێناوە، کەوتوونەتە دوای عروبەو مااڵ پەرستی و داوێن پیسی و ڕیبا خواردن و سەرخۆشی و کاری پڕوپوچ، لەگەڵ ئەوەی کەخاوەنی ئەو هەموو دەوڵەتانەن و خاوەنی ئەو هەموو مااڵو سامانەن، هەموویان بوونە ژێر چەپەڕۆکی ئاوروپاو ئەمەریکاو جوولەکە. ئیستیعماریەکان وایان ڕەگ لەناو دەکوتاون، هەموو کارو فەرمانێك بەگوێرەی بەرژەوەندی ئەوان دەڕوات، میللەتانی تریش هەروەهان.

نازانم بەکامیان دڵخۆشترم، بەهاتنەوەی جەعفەر یان بەگرتنی خەیبەر[1].

ئەو کۆچ کردووانە ماوەی چەند ساڵ لەحەبەشە مانەوە، بەڵام کەئیسلام دەسەڵات و هێزی پەیدا کرد گەڕانەوە. هەندێ لەکۆچ کردووەکانی مەدینە پێیان گوتن، ئێمە لەپێش ئێوە کۆچمان کردوە.

(ئەبو موسای ئەشعەری) دەگێڕێتەوە دەڵێ: (ئەسمای کچی عومەیس) بۆ دیدەنی چووە لای حەفسەی خێزانی پێغەمبەر. ئەسماش لەکۆچ کردوەکانی حەبەشە بوو، لەو کاتە عومەری کوڕی خەتاب چووە لایان کەچاوی بەئەسما کەوت، گوتی ئەوە کێیە؟ حەفسە گوتی ئەوە ئەسمای کچی عومەیسە. عومەر گوتی حەبەشیەکەیە! خەڵکی دەریایە! ئەسما گوتی بەڵێ، عومەر گوتی ئێمە پێش ئێوە کۆچمان کرد. ئەسماش گوتی ناوەڵڵا ئێوە لەگەڵ پێغەمبەربوون برسیتان تێرکردو نەزانتان فێرکرد. ئێمە کۆچمان کرد بۆ ناو ولاتی غەریبیو بێگانە لەحەبەشە، ئەوەش لەبەر خواو پێغەمبەری خوابوو، سوێند بەو خوایە نانو ئاو ناخۆم تاکو ئەو قسەیە بەبێ زیادو کەم بەپێغەمبەر نەڵێم. کەچووە لای گوتی ئەی پێغەمبەری خوا، عومەری کوڕی خەتاب ئەوها دەڵێ، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی مافی عومەر لەمافی ئێوە زیاتر نیە لەکۆچ کردن، عومەرو هاوڕێیانی یەکجار کۆچیان کرد، ئێوە خەڵکی ناو کەشتی دوو جار کۆچ تان کردوە[2].

پێغەمبەر (ﷺ) زۆری ڕێزگرتن، لەدەسکەوتەکانی خەیبەریش بەشی دان.

﴿ ئیسلام بوونی خالیدی کوڕی وەلیدو عەمری کوڕی عاس ﴾

عەمری کوڕی عاس پیاوێکی زۆر زیرەکو زاناو تێگەیشتوو بوو، دیتی موسوڵمانان هەروا ڕوویان لەزیادیو سەرکەوتنە، وای بەباش زانی لەگەڵ هەندێ هاوڕێیانی لەمەککە بڕۆنو بچنە حەبەشە، بۆ ئەوەی ماوەیەک بمێننەوەو بزانن قوڕەیشو موسوڵمانان لەگەڵ یەکتر بەچی دەگەنو لایەک بەلایەک دەبێ، عەمر زۆر دۆستی نەجاشی پاشای حەبەشە بوو، دەیزانی حەز لەکەورە بەرخ (ادم) دەکا، بۆیە ژمارەیەکی زۆریان بەدیاری بۆ برد. نەجاشی زۆری بەخێرهێناوو ڕێزی گرتن، لەو کاتەشدا عەمر چاوی

(١) ابن کثیر ٩٧/٢ نەویش لەبەیهەقی دەگێڕێتەوەو فقه السیره ٣٧٢ نەویش لەحاکم ١١/٤ دەگێڕێتەوە.

(٢) سەحیح بوخاری د-ش الریاض لاپەڕە ٨٧١ ژمارە ٤٢٣٠.

(بەعەمری کوڕی زەمەری) کەوت کەلەلای نەجاشی دەردەچوو. پێغەمبەر (ﷺ) بۆ کاری کۆچ کردوەکان ناردبووی. عەمری کوڕی عاس بەنەجاشی گوت، ئەو پیاوە دوژمنی ئێمەیە، حەز دەکەم بیدەیە دەستم بیکوژم. عەمر دەڵێ کەوام گوت نەجاشی سەری سوڕما، دەستێکی لەلووتم دا خوێنی پێدا هاتە خوارەوە، گوتی داوای یەکێك دەکەی بتدەمە دەست کەلەلای پێغەمبەرێکەوە هاتووەو وەحی بۆ دێ، هەروەك بۆ موسا دەهات.

عەمر دەڵێ لەشەرمەزاریان وام بەسەرهات، حەزم دەکرد زەوی بقلیشیبایەوەو بچووبامە ناوی، گوتم پاشا من نەمزانی پێت ناخۆشە.

خالیدی کوڕی وەلیدیش پیاوێکی زۆر نازاو بیرتیژو تێگەیشتوو بوو، بیری کردەوەو تەماشای کرد دەسەڵاتی پێغەمبەر زۆڕ بەڕۆژ هەروا لەزیادەیەو هیچ هێزێکیش ناتوانێ پێشی گرێ، تاکو لەحودەیبیە بەچاوی خۆی دیتی چۆن بەخۆو بەو هێزەوە نەیتوانی چیان لەگەڵ بکات، تێگەیشت ئەو پیاوە خوا پارێزگاری لێ دەکات.

کەپێغەمبەر (ﷺ) پەیانی حودەیبیەی بەست، خالید دەڵێ گوتم ئەوجا چ ماوە بۆ کوێ بڕۆم، بچمە لای نەجاشی کەلایەنگیری موحەمەدەو یارانی لەوێ بەهێمنی دەژین، یان بچمە لای هەرقەلی رۆمو واز لەئایینی خۆم بێنمو ببم بەمەسیحی یا ببم بەجوولەکە، یان بچمە لای عەجەم یان لەمالی خۆم دانیشمو نەچمە دەر.

کەپێغەمبەریش هاتە مەککە من خۆم بزرکرد، وەلیدی برام لەگەڵ پێغەمبەر بوو، لەمنی پرسی بوو. پێغەمبەر (ﷺ) بەوەلیدی برامی گوتبوو کوا خالید؟ نابێ یەکێکی وەك خالید ڕوو لەئیسلام وەربگێڕێ، ئەگەر بێتە ناو موسوڵمانان گەلێ باشترە بۆ ئەو. وەلید نامەیەکی بۆ ناردم نوسیبوی (بسم الله الرحمن الرحیم)، من زۆر سەرسامم لەوەی کەتۆ ڕوو لەئیسلام ناکەی؟ هەرکەسێکی بیروهۆشی تۆی هەبێ ئیسلام باش دەناسێ.

پێغەمبەر لێی پرسی گوتی کوا خالید؟ گوتم خوا دەیهێنێتە لاتان، فەرمووی هسی وەك ئەو چۆن ئیسلام ناناسی، ئەگەر هەوڵو کۆششی لەگەڵ موسوڵمانان بدات، بۆ ئەو گەلێ باشترە، ئێمەش بەچاوێکی باش تەماشا دەکەین لەچاو خەڵکی تر، ئەوجا برام وەرە با ئەو هەلە باشەت لەدەست نەچێت).

خالید دەڵێ کەنامەکەم بۆ هات، بیرم کردەوە هەندەی تر نارەزووم بۆ ئیسلام زیاد بوون، دڵیشم بەو نامەیە زۆر خۆش بوو، پێغەمبەر (ﷺ) لێی پرسیبووم، بڕیارم دا بڕۆم بۆ مەدینە بۆ لای پێغەمبەر. هەندێ هاوڕێی زۆر خۆشەویستم هەبوو، زۆر دوژمنی ئیسلام بوون ئەوانیش (سەفوانی کوڕی ئومەییەو عیکریمەی کوڕی ئەبو جەهل) بوون، داوام لێ کردن ئیسلام ببنو بچینە مەدینە، بەڵام ئەوان هێشتا دڵیان نەکرابۆوە باوەڕ بێنن. کوشتنی باوکو برایان وای لێکردبوون چاویان ڕاستی نەبینێت.

خالید دەڵێ دوایی توشی (عوسمانی کوڕی تەڵحە) بووم، گوتم ئەگەر داوا لەو بکەم، خۆ ئەویش هەوەک ئەوان کەسوکاری کوژراوە، بەڵام دوایی گوتم با هەر پێی بڵێم، کەپێم گوت ئەو بەئاسانی قەبوولی کرد. گوتم من ئێستا وا دەچم خۆم ئامادە دەکەمو دەڕۆم. ئەویش گوتی منیش هەروەها، گوتمان لە(یەئجوج) کەشوێنێکە لەنزیک مەککە پێك بگەین، بەجۆرێك ئەگەر من لەو زووتر گەیشتم لەسەری ڕابوەستم، ئەگەر ئەویش زووتر گەیشت لەسەرم ڕابوەستێ.

شەبەقی بەیانی لەوێ بەیەك گەیشتین، هەر لەوکاتو لەو شوێن تووشی (عەمری کوڕی عاس) بووین. عەمر گوتی بۆ کوێ دەچی؟ خالید پێی گوت، وەڵڵاهی ئەو پیاوە (واتە پێغەمبەر) ڕۆژ بەڕۆ دەسەڵاتی لەزیادەیە، دیارە پێغەمبەرە. دەچمە لای موسوڵما دەبم، هەتاکەی ئێمە هەروا بین، عەمریش گوتی وەڵڵا دەنا منیش هەر بۆ ئەوە ئەڕۆم، خالید دەڵێ عەمریش لەگەڵمان بووە هاوڕێو هەرسێکمان چووینە مەدینە.

کاتێ کە گەیشتینو ولاغەکەمانمان بەستەوە، وەڵامیان دایە پێغەمبەر، وەلیدی برام هات، گوتی خێراکە بچینە لای پێغەمبەر، زانیویەتی تۆ هاتووی. دەڵێ هەڵسام باشترین جلکم لەبەر کرد، چوومە خزمەت پێغەمبەر، لەدوورەوە دڵخۆشی پێشانداو سەلامم لێکرد، ئەویش بەخۆشیەوە سەلامی وەرگرتەوە، شادەم هێناو پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی وەڕە سوپاسی خوا بکە ڕێگەی پێشاندای، دەمزانی تۆ خاوەن بیروهۆشێکی باشیو بەرەو چاکەت دەبات. گوتم ئەی پێغەمبەری خوا من گەلێ جار دژ بەڕاستی ڕاوەستام، داوام لەخوا بۆ بکە لێم خۆش ببێ. فەرموی ئەی خالید ئیسلام لەرابوردوو خۆش ئەبێ، هەروەها لەگوناهی کۆچ کردوانیش خۆش دەبێ کەلەڕێی خوا کۆچ دەکەن، ئەوجا فەرموی خوایە لەخالید ببووری، لەو هەڵوێستانەی کەلەڕێگەی تۆ ڕادەوەستا.

ئەوجا عەمری کوڕی عاسیش چووە پێشەوەو لەبەردەستی پێغەمبەر راوەستاو موسوڵمان بوو. ئەویش هەر هەمان داوای کردن، پێغەمبەریش بۆی پارایەوەو داوای لێخۆشبوونی بۆ کرد، دوای ئەویش عوسمان موسوڵمان بوو. موسوڵمان بوونی ئەو سێ کەسە لەمانگی سەفەری ساڵی هەشتەمی کۆچی بوو. بەو شێوەیە هاتنە سەر ڕێگای ڕاستی، بەبێ ئەوەی لەشەڕ بگیڕێن یا لەترسان موسوڵمان بن، بەڵکو بەئارەزووی ناو دڵیانەوە موسوڵمان بوون. ئەمەش بوو بەهۆی پتەوی ئیسلامو بەهێز بوونی، زۆری وەك ئەوان چاویان لەوان کردو موسوڵمان بوون.

﴿ گۆڕانی باری بانگ کردنی ئیسلام ﴾

قۆناغی بانگ کردن بۆ ئیسلام تاکو گرتنی خەیبەر، بریتی بوو لەشەڕێکی بەرگری کردن. بەڵام لەپاش مەسلەتی حودەیبیە، پێغەمبەر (ﷺ) دەستی کرد بەهێرش بردن بۆ سەر تیرەو هۆزەکانی عەرەب لەئیسلامەتی گەیشتبوون، بەڵام لەبەر دڵ ڕەقیو لووت بەرزی سەریان بۆ ئیسلام دانەدەنواندو بەردەوامیش بوون لەخراپە.

لەلایەکی تریشەوە پێغەمبەر (ﷺ) دەری خست کەئیسلام هەر بۆ هۆزێك و ناوچەیەك نەهاتووە، بەڵکو بۆ هەموو نادەمیزادی سەر ئەو زەویە هاتووە، لەبەر ئەوە دەستی کرد بەنامە هەناردن بۆ پاشاو میرە فەرمان ڕەواکانی ئەو زەویە، تاکو بانگیان بکات بۆ سەر ڕێگەی ئیسلام، نامەکانیشی بەدەستی موسوڵمانی لێوە شاوەی وای هەرناد زمانیان بزانێ. پێغەمبەر (ﷺ) ئەوەندە لێزانو دوور بین بوو، دڵنیا بوو کەئەو ئایینە سەر دەخات. هەموو ڕووداوێکو کارێکی هەڵدەسەنگاندو شێوی دەکردەوە بۆیەش تووشی هەڵەنەدەبوو.

لەو سەردەمەشدا دەوڵەتی فارسو دەوڵەتی ڕۆم فەرمان ڕەوایی بەشی زۆری ئەو زەویەیان دەکرد، هەریەکەش لایەکی عەرەبستانیان داگیرکردبوو، دەوڵەتی فارس خوارو ڕۆژهەڵاتی عەرەبستانی داگیرکردبوو، دەوڵەتی ڕۆمیش باکووری عەرەبەستانی داگیرکردبوو، ئایینی هەردوو دەوڵەتیش واتە ئاگر پەرستی فارسو مەسیحیەتی ڕۆم، لەو شوێنانەی داگیریان کردبوو پەرەی ستاندبوو، ئەو دوو دەوڵەتەش گەلێ بەتین بوون، هێزی سێیەم نەبوو بەرامبەریان بوەستێ، بەردەوامیش لەگەڵ یەکتری

لەشەڕ دابوون، هەندی جار فارس سەردەکەوتو شامو قودسی داگیردەکرد، هەندی جاری تریش ڕۆم سەردەکەوتو لێی دەستاندنەوە. هیچ لایەکیشیان پەیوەندیان بەیاساو ڕەوشتی ئایینیو گیانی نەدەکرد، تەنیا هەر مالّو سامانو دەسەلاّتیان مەبەست بوو. بەتایبەت مەسیحیەکانی ڕۆمی بەتەواوی کەوتبوونە بت پەرستی، چەند پیاوێك دەسەلاّتیان بەسەر ئاینەکەدا شکابوو، وەك ئێستا بەئارەزووی خۆیان یاسایان دەردەکردو لەسەری دەڕۆیشتو میللەتەکەش سەری بۆ دانەواندبوون.

دەولّەتیش میللەتەکەی وا خنکاندبوو، هیچ توانایەکی لەبەر نەهێشتبوو بتوانی بەرەو پێشکەوتنو نوێ بوونەوە بڕۆن. هەمووی بەچاوی کۆیلەو بەندە تەماشا دەکرا، بەلاّم ئیسلام هات ناوەمیزادی ڕزگار کرد لەپەرستنی ئەو دەسەلاّتدارانە. کۆتو زنجیرەی پچڕاندو مرۆڤی بەشێوەیەکی وا سەربەست کرد، نەیهێشت سەر بۆ کەس شۆڕ بکەن، تەنیا بۆ پەروەردگار نەبێت، بۆیە سەرکەوتنی ئەو بیروباوەڕە لەوەدا نەبوو گومانی لێبکرێ. کردەوەکانی پێغەمبەر (ﷺ) لەوە نەبوو هەموو کەس بتوانێ بەبیروهۆشی خۆی لێکی بداتەوە کەبەرەو کوێ دەڕوات، چونکە هێشتا لەمەترسی قوڕەیشو جوولەکە ڕزگاری نەببوو، کەوتە نامە نوسین بۆ ئەو پاشاو میرو سەرۆکانە بانگیان بکات بۆ ئیسلام، لەکاتێکدا ئەوانە بەهێزو توانای خۆیان ئەوەندە مەست بوون، چ پێوانەیەکیان بۆ موسڵمانان نەدەکرد. خۆ جوولەکەکان کەتا ئەو کات هەمووی پەرتو بلاّوببونەوەو مالّ ولاّتیان لەدەست چوو بوو، چاوەنواڕ دەکرا بەیارمەتی ئەو دوو دەولّەتە بێنەوە سەر مەدینە، هەروەها قوڕەیشیەکانیش زۆر تامەزۆر بوون کەبتوانن هێزێکی بێگانە یارمەتیان بدات، موسوڵمانان لەناو ببەن[1].

---

(١) ئەو هەنگاوەی پێغەمبەر (ﷺ) بەرامبەر پاشایانی ئەوکات هاوێشتی کەس ناتوانێ بێهاوی، چونکە هەر پێغەمبەرانن هیچ هێزێك خۆیان لەبەر ناگرێ. ئەو دەولّەتانەی ئەوکات لەسەر ئەو هەموو هێزە زۆرەیان کەنەدەهاتە ژماردن، لەسەر ئەو هەموو مالّو سامانەیان کەهیچ هێزێك بارتەقای نەدەکردنەوە موسوڵمانانیش لەسەر ئەو هێزو ژمارە کەمەیان بەپشتیوانی خوا توانیان ئەو دەولّەتە بێ ڕەزایانە لەمێژوو بستڕنەوە. هێزی باوەڕی ئیسلام هەموو هێزێکی دەست دڕێژکەر لەناو دەبات، هەر بۆیشە ئیمڕۆ دەولّەتانی ڕۆژئاوا ئەمەریکاو جوولەکە زراویان ڕژاوە، بەهەموو توانایان وا بەربەرەکانی موسڵمانان دەکەن، لەڕۆژی ١٩٩٣/٨/١٥ لەتەلەفزیۆنی ئینگلیزی لە(ئیسحاق رابین)ی سەرەك وەزیرانی جولەکەیان پرسی، نایا چ مەترسیەکتان لەسەر ماوە لەپاش ڕێکەوتنتان لەگەلّ (ڕێکخراوی فەلەستین)؟ گوتی ئەوانە ترساك نینە لەسەر ئێمە، بەلاّم گەشەکردنی بزووتنەوەی ئیسلام پەیدابووە، ئەو مەترسیەکی گەورەی هەیە.

﴿ نامە بۆ قەیسەری پاشای ڕۆم ﴾

پاشایانی ڕۆم پێیان دەگوتن قەیسەر، پاشای ئەو کاتەش ناوی هەرقەل بوو، فەرمانڕەوایی نیوەی ئەو جیهانەی دەکرد لەکیشوەری ئاسیاو ئاوروپاو سەرووی ئەفریقا بڵاوەی کردبوو. ئەو پیاوە لەبنەماڵەیەکی یۆنانی بوو، کوڕی فەرمانداری ناوچەی ئەفەریقا بوو.

لەپێش هاتنی هەرقەڵ، پاشایەك فەرمانڕەوایی دەکرد ناوی (فۆقس) بوو، هەر خەریکی ڕابواردن بوو، ئاگای لەکاروباری دەوڵەت نەمابوو. بۆیە فارسەکان توانیان هێرش ببەنە سەر ڕۆمەکانو بەسەریاندا زاڵ بن قودس داگیربکەن. موسوڵمانان زۆریان پێناخۆش بوو، ئاگرپەرستەکان بەسەر مەسیحیەکاندا سەر بکەون، لەگەڵ بت پەرستەکانی مەککەدا کەوتنە گفتوگۆ، بت پەرستەکان دەیانگوت ئێمە بت پەرستینو فارسەکانیش بت پەرستن، بۆیە بەسەرخاوەن کتێبان دا سەرکەوتن. موسوڵمانانیش مەرجیان لەگەڵ کردن، پاشی چوار پێنج ساڵی تر ڕۆمەکان سەردەکەون. ئەبوبەکر سدیق گرەوی لەگەڵ هەندێك کرد بۆ ماوەیەك، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ماوەکە زیاد بکە، ئەبوبەکر دووبارە چوو ماوەکەی کردە هەشت ساڵ. دوای ئەوە خوا موژدەی دایە موسوڵمانان دەفەرموێ: ﴿الم * غُلِبَتِ الرُّومُ * فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُم مِّن بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ * فِي بِضْعِ سِنِينَ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِن قَبْلُ وَمِن بَعْدُ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ * بِنَصْرِ اللَّهِ يَنصُرُ مَن يَشَاء وَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ﴾[1].

واتە: لەشکری ڕۆم لەنزیکی ئێوە (واتە شام) بەرامبەر لەشکری فارس خۆی ڕانەگرتو ژێرکەوت، بەڵام پاش چەند ساڵێکی تر (مەبەست لەو چەند ساڵە، سێ ساڵ تاکو نۆساڵە) بەسەر فارسەکاندا زاڵ دەبنو کارو کردەوەو فەرمان لەهەموو کاتێك هەر لەدەست خوایە، واتە سەرکەوتنی فارسەکانو سەرکەوتنی ڕۆمەکان هەمووی بەفەرمانی خوایە موسوڵمانان بەو سەرکەوتنەی ڕۆمەکان دڵخۆش دەبن.

ڕۆمەکان کەدیتیان فوقس ئەوها ڕادەبوێری چوون هەرقەڵیان هێنا، ئەویش توانی فۆقس بکوژێو لەساڵی (٦١٠)ی زایینی لەشوێنەکەی بووە پاشا، لەوکاتەش وڵات لەئاوپەڕی هەژاریو بڕسیەتیو نەخۆشی بوو. هەرقەڵیش ملی دایە ڕابواردنو حاڵ هەروەك خۆی مایەوە، تاکو لەساڵی ٦١٦ز بەهۆش

---

(١) الروم ١-٥.

هاتەوە کەوتە کارکردن بوو بەپاشایەکی چوست و چالاک و نەترس. هێرشی بردە سەر فارس و قودسی گرتەوە، هێرشەکەی ڕانەگرت تاکو گەلێ شاری تریشی لێ داگیرکردن، زۆری نەمابوو بنەماڵەی ساسانی بەتەواوی لەناو ببات. ئەوجا بەسەربەرزی گەڕایەوە بۆ قوستەنتەنییە (ئەستەنبول) بەو سەرکەوتنەی ڕۆمەکان، ئەبو بەکر چوو نامەی کەبەگوێرەی مەرجەکە لەگەڵ کابرای بت پەرست لەسەری ڕێک کەوتبوون لێی ستاند.

هەرقڵ پاش گەڕانەوەی بۆ ئەستەمبوڵ لەسالی (٦٢٧)ی زاینی بەرەو قودس کەوتە ڕێگا تاکو میخەکەی (صلیب) کەلەفارسەکانی ستاندبۆوە بیباتەوە قودس. لەسەرتاپای ناوچەکانی ولاتەکە ڕایەخیان بۆ لەسەر ڕێگە ڕاخستبوو، تاکو گەیشتە قودس. ئا لەوکاتەدا پێغەمبەر (ﷺ) لەمزگەوت نامەیەکی بۆ نووسی و فەرمووی: (بسم الله الرحمن الرحيم من محمد عبدالله ورسوله الى هرقل عظيم الروم، سلام على من اتبع الهدى اما بعدفاني ادعوك بدعاية الاسلام، اسلم تسلم يؤتك الله اجرك مرتين فان توليت فان عليك اثم الاريسيين[1]

﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْاْ إِلَى كَلَمَةٍ سَوَاء بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلاَّ نَعْبُدَ إِلاَّ اللّهَ وَلاَ نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلاَ يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضاً أَرْبَابًا مِّن دُونِ اللّهِ فَإِن تَوَلَّوْاْ فَقُولُواْ اشْهَدُواْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ﴾[2].

واتە: لەموحەمەدەوە بەندەو نێرراوی خوا، بۆ هەرقەلی گەورەی ڕۆم، سەلام لەسەر ئەو کەسە بێ کەڕێگەی خوای گرتووە موسوڵمان ببە دەپارێزرێی، ئەگەر ڕوو وەربگێڕی گوناهی هەموو کەسانەت لەئەستۆیە، کەعیسا بەکوڕی خوا دەزانن. ئەی خاوەن کتێبان وەرن لەسەر وشەیەك کۆبینەوە لەنێوان ئێمەو ئێوە، ئەویش ئەوەیە کەهاوبەش بۆ خوا پەیدا نەکەین، جگە لەو خوایەش کەس نەکەینە ڕەهبەر. ئەگەر واناکەن ئێوە شایەدی بدەن کەئێمە موسوڵمانین.

پێغەمبەر (ﷺ) لەنووسینی نامەکە بۆوە، ڕووی لەیاران کردو فەرمووی هەرکەسی ئەو نامەیەدەگەینێتە قەیسەر، بەهەشت پاداشی دەبێت. یەکێك پرسی گوتی ئەگەر نەشگەڕێتەوە؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئەگەر نەشگەڕێتەوە.

---

(١) البخاری٢٣/١٣٣، صحيح مسلم ٤/١٠٣.

(٢) ال عمران ٦٤.

(دوحییەی کەلبی) پیاوێکی ناسراوو بەڕێز بوو و زمانی ڕۆمەکانی باش دەزانی، لەشوێنی خۆی ڕاست بۆوەو نامەکەی وەرگرتو چۆ بۆ شام. نامەکەی دایە حاکمی (بوصرا)و ئەویش دای بەهەرقل. هەندێکیش دەڵێن دوحییەخۆی نامەکەی پێدا. لەعەبدوڵڵای کوڕی عەباس دەگێڕنەوە، دەڵێ ئەبو سوفیان (سەخری کوڕی حەرب) بۆی گێڕامەوەو گوتی شەڕەکانمان لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) هێزی لێ بڕیبووین، بازرگانیەکەمان نەمابوو، بەڵام لەپاش مەسڵەتی حودەیبیە ڕێگای بازرگانیمان هێمنو ئاسان بوو. بەکاروانێکەوە چوومە شام، کەس نەبوو شتێکم پێدا نەنێری، کەگەیشتمە شام لەوێ لەگەڵ چەند کەسێك ئێمەیان بردە لای هەرقل. لەوی تەرجومانیان هێنان هەرقل لێی پرسین، ئێوە کامتان خزمی ئەو پیاوەن کەداوای پێغەمبەرایەتی دەکاتو لێی نزیکن؟ منیش گوتم من. هەرقل گوتی لێم نزیك بەرەو، منیان بردە نزیکیەوە، ئەوجا بەتەرجومانەکەی گوت من چەند پرسیارێکی لێ دەکەم، پێی بڵێ درۆم لەگەڵ نەکات، چونکە هەر درۆیەکی بیکات ئاشکرا دەبێت. ئەبو سوفیان دەڵێ لەترسی نەو قسەیە نەموێرا درۆی لەگەڵ بکەم.

یەکەم پرسیارکردی گوتی ئایا ئەو پیاوە خانەدانە یان نا؟ گوتم بەڵێ خانەدانە. گوتی ئایا ئەو داوایەی ئەو دەیکا کەسی تر لەئێوە ئەو داوایەی کردوە؟ گوتم نەخێر. گوتی ئایا کەس لەباوباپیرانی پاشا نەبووە؟ گوتم نەخێر. گوتی کێ بەدوای دەکەوێ؟ گوتم بێهێزو بێ دەسەڵاتو هەژارەکان. گوتی ئایا ڕوویان لەزیادەیەیان لەکەمیە؟ گوتم ڕوویان لەزیادەیە. گوتی ئایا کەس لەوانە لێی پاشگەز دەبێتەوە؟ گوتم نەخێر. گوتی پێش ئەوەی ئەو داوایە بکات ئێوە درۆتان لێ دەدیت؟ گوتم نەخێر. گوتی ئایا ستەم دەکات؟ گوتم لەوەتی ئێمە دەیناسین نەمان دیوە ستەم بکات. گوتی ئایا شەڕتان لەگەڵ کردووە؟ گوتم بەڵێ شەڕ لەنێوانمان بەردەوامەو هەندێ جار ئەو سەردەکەوی و هەندێ جار ئێمە. گوتی چ داوایەکتان لێ دەکات؟ گوتم دەڵێ خوای تاك و تەنیا بپەرستێ، بت مەپەرستێ کەباوك و باپیرانتان دەیانپەرست، نوێژ بکەن و درۆ مەکەن و ڕاست بن و خزمایەتی بەجێ بێنن.

ئەوجا هەرقەل گوتی من پرسیارم کرد گوتم خانەدانە، بۆیە بوو چونکە ڕەوشت وایە پێغەمبەران لەخانەدانان پەیدا دەبن. کەگوتیشم کەسی تر لەئێوە ئەو داوایەی نەکردووە، گوتم مەبادا لەسەر ڕێگەی ئەو بڕوات. کەگوتم کەس لەباوباپیرانی پاشا نەبووە، گوتم نەك داوای جێگەی ئەوان بکاتەوە. کەگوتم درۆ دەکات، گوتم ئەگەر درۆ لەگەڵ خەڵکی بکات، لەداوایەکەشی هەر درۆ دەکات. کەگوتم کێ بەدوای

دەکەوێ گوتت بێهێزو هەژاران، هەر ئەوانەش یارمەتیدەری پێغەمبەرانن.

گوتم لەزێدەن یان لەکەمی، گوتت لەزیادەن بیروباوەڕیش هەروایە، بێهێزو هەژاران بەدوای دەکەون، تاکو تەواو دەگاتە ئامانج. کەگوتم کەس لێی هەڵدەگەڕێتەوە گوتت نا، بیروباوەڕ کەوتە ناو دەروونو میشك دەرناچێت. کەگوتم ستەم دەکات گوتت نا، پێغەمبەران هەموو هەر ئەوهان، کەگوتم داوای چیتان لێدەکات گوتت دەڵێ وازبێنن لەبت پەرستیو خوای تاك‌و تەنیا بناسنو نوێژیکەنو درۆمەکەنو خزمایەتی بەجێ بێنن. ئەگەر لەقسەکانت ڕاست بکەی، ئەو پیاوە ژێر پێی منیش داگیر دەکات.

ئەبوسوفیان گوتی ئەوجا ئێمە بەجێمان هێشت[1]. هەرقەل نامەکەی پێغەمبەری بۆ هەموو مەتران‌و قەشەکانی دەوری خوێندەوە، ویستی هەستیان ببزوێنێو تێیان بگات‌و ئارەزوویان دەربخات، زۆریشی پێخۆش بوو لەپەرستنی سێ لایەنە (خواو عیساو مەریەم) دەربازبێو یەك خوابپەرستن، بەڵام مانەوەی خۆی لەسەر کورسی شاهانەی لەلاگرنگتر بوو، بێگومان هەموو پیاوێکی خاوەن دەسەڵات هەرچۆنێك بێت هەرمانەوەی دەسەڵاتی خۆی مەبەستە، بۆیە نەیتوانی لەو هەنگاوە سەربکەوێ. لەگەڵ نوێنەری پێغەمبەریش زۆر بەنەرمی جوڵایەوە، تەنانەت دوحییە وای زانی موسوڵمان بووە، یاخود هەندێك دەڵێن بەنهێنی بەدوحییەی گوت من موسوڵمان بووم، ئیتر هەندێ پارەی دایێو بەڕێی کرد. کەدوحییە گەڕایەوە لای پێغەمبەر (ﷺ) بەسەرهاتەکەی بۆ گێڕایەوە، پێغەمبەر فەرمووی ئەو دوژمنەی خوا درۆ دەکات موسوڵمان نەبووە، فەرمانی دا پارەکەیان بەشیەوە.

﴿ نامە بۆ فەرماندە عەرەبەکانی ژێر دەسەڵاتی ڕۆم و فارس ﴾

میرو فەرماندەی ناوچەکانی ژێر دەستی ڕۆم لەسەرووی نیو دوورگە هەموویان عەرەب بوون لەلایەن ڕۆمەکان دیارکرابوون. پێغەمبەر (ﷺ) نامەی بۆ ئەوانیش نارد، بەڵام وەڵامەکانیان گەلێ توندو ڕەق بوو.

پێغەمبەر (ﷺ) نامەیەکی بۆ میری شام کەناوی (حاریسی کوڕی ئەبی شەمڕ) بوو ناردو تێیدا

---

(١) صحیح مسلم لەگەڵ شەرحی نووی ٣/١٠٤.

نوسی بوو (بەناوی خوای میهرەبان، لەموحەممەد پێغەمبەری خوا بۆ حاریسی کوڕی شەمر، سەلام لەسەر ئەو کەسە بێ ڕێگەی خوا دەگرێتو باوەڕی بەخوا بێتو راست بێت. من بانگت دەکەم باوەڕ بەخوای تاکو تەنیا بێنی، بەردەوام دەبیت لەولاتەکەت) حارس کەنامەکەی خوێندەوە، فڕێی دایە سەر زەوی‌و گوتی کێ هەیە ولات لەمن بستێنێ. ئەوجا کەوتە خۆ ئامادەکردن بۆ شەڕ کردن لەگەڵ پێغەمبەر، بەڵام هەرقل ڕێگەی نەدا، ئەمەش شتێکی زۆر سەیرو سروشتیە کەنۆکەرانی شاو سەرۆکەکان هەرچەندە بەدەسەڵاتی خۆیان نەهاتۆنە سەرکار، کەچی ئەوانە هەردەم گەلێ ڕشترن لەسەر فەرمانڕەوایی، گەلێ گەرمو توندن لەگەڵ خەڵک، وا دەزانن خۆیان هەموو شتێکنو فەرمانڕەواییش هەتا هەتایێ بۆیان دەمێنێ، بیر ناکەنەوە ئەوانە هەر نۆکەرن لەلایەن شاو سەرۆکەکان داندراون، هەروەک شاو سەرۆکەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست زۆریان بەپشتیوانی ئیستعماریەکان هاتونەتە سەر فەرمانڕەوایی‌و کەچی خۆیان لەسەر گەلەکەیان ئەوەندە بەگەورە دەزانن وا دێنن بەرچاو کەئەوان خاوەنی هەموو دەسەڵاتو ئارەزوویکن.

پێغەمبەر (ﷺ) نامەیەکیشی لەچەشنی نامەکەی حارس بۆ میری (بوصرا) لەخواروی شام بە(حاریسی کوڕی ئەزدی)دا نارد، بەڵام لەڕێگا (شوڕەحبیلی کوڕی عەمری غەسانی) تووشی بوو، لێی پرسی تۆ لەلای موحەممەدەوە هاتووی؟ گوتی بەڵێ. شوڕەحبیل فەرمانیدا حاریسیان کوشت، ئەو باسە کەگەیشتەوە موسوڵمانان هەموو زۆر پەرێشانو دلگیربوون.

﴿ نامە بۆ فەرمانداری ئەسکەندریە ﴾

ئەو پیاوە قەشەیەکی قیبتی ناودار بوو، لەلایەن ڕۆمەکان داندرابوو، (ناوی جورەیج) بوو، ناوی (موقەوقەسیش) نازناوێك بوو بەفەرمانداری ئەسکەندریەیان دەگوت.

پێغەمبەر (ﷺ) نامەیەکی بە(حاتیبی کوڕی باوکی بەلتەعە)دا بۆ نارد، نامەکەش هەر هەمان شێوە بوو لەگەڵ نامەی ئەوانی تر.

کەحاتیب نامەکەی دایێو خوێندیەوە، موقەوقەس گوتی باشە ئەو ئەگەر پێغەمبەر بۆچی داوا لەخوا ناکات ئەوانەی کەبەقسەی ناکەنو لەولات دەریان کرد خوا لەناویان ببات، حاتیب گوتی ئەدی

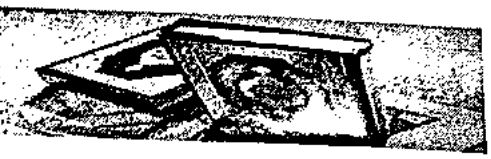

بۆچی عیسا ئەو داوایەی نەکرد کەجوولەکەکان وێستیان بیکوژن؟ موقەوقەس گوتی ڕاست دەکەی تۆ پیاوێکی زاناو دانای لەلای پیاوێکی زاناو دانا هاتووی.

دوایی حاتیب پێی گوت، ئەو پێغەمبەرە دوژمنایەتی لەگەڵ قوڕەیش بەتین بوو، جوولەکەکانیش زۆریان ڕق لێ دەبێتەوە. بەڵام مەسیحیەکان لێی نزیك بوون، ئەوەش بزانە هەروەکو موسا مزگێنی عیسای هێنا، عیساش موژدەی موحەمەدی هێناوە. ئەو بانگ کردنەی ئێمە بۆ تۆ فەرمانی قورئان، هەروەك بانگی خەڵکی تەوراتە بۆ خەڵکی ئینجیل. هەر پێغەمبەرێك هاتە ناو هەر هۆزێك ئەو هۆزە گەلی ئەو پێغەمبەرەیەو دەبێ بەقسەی بکەن. تۆش لەو کەسانەی کەبەو پێغەمبەرە گەیشتی، بەڵام ئێمە داوات لێ ناکەین کەلەسەر ئاینی مەسیحی لابدەی، ئێمە تەنیا فەرمانی ئیسلام پێ ئەدەین.

ئەو قسانەی حاتیب وای لەموقەوقەس کرد زۆر بەنەرمیو لەسەرەخۆیی لەگەڵ حاتیب بجوڵێتەوەو نامەیەکیشی بۆ پێغەمبەر پێدا هەنارد کەتێیدا نووسی بوو، (لەمەوقەو قەسەوە گەورەی قیبتیان، بۆ موحەمەدی عەبدوڵڵا، سەلامت لێبێت، نامەکەم خوێندەوەو لەوەی نووسیبوت تێگەیشتم. دەمزانی پێغەمبەرێك ماوە بێت، بەڵام من وام نەزانی لەشام پەیدا دەبێ. ئێستا زۆرم ڕێزی هەناردراوتان گرت. وا دوو کەنیزەی زۆر بەڕێزم بۆ ناردی، لەگەڵ هەندێ جلکو هێسترێك، بۆ خۆت سواری پێ بکە.

پێغەمبەریش (ﷺ) دیارییەکانی قەبوڵ کرد، یەك لەکەنیزەکانیش کەناوی (ماریە) بوو بۆ خۆی هێشتەوە. ئیبراهیمی کوڕی لەو ژنە بوو، ئەوی تریشی دایە حەسسانی کوڕی سابیت هێسترەکەشی بەکارهێناو ناویشی لێنا (دول دول)، هێستریش ئەوکات لەناو عەرەب نەبوو[1].

﴿ نامە بۆ کیسرا ﴾

لەو کاتەی کەپێغەمبەر نامەی بۆ پاشاکان دەنووسی (خەسرەوی کوڕی هورمز) پاشای فارس بوو، ئەو سەردەم پاشای فارس نازناوی کیسرا بوو، عەرەبەکان پێیان دەگوت (ئەبرویز) واتە پاشای گەورە. زۆر بەهێزو دەوڵەمەند بوو، زۆریش لەخۆبایی بوو. توانی هەندێ لەوڵاتی ڕۆم داگیربکات، تاکو هەرقەل لێی ستاندەوە.

---

(١) بوخاری ٨/١٠٤.

لەوکاتەی کەشکستیدا نامەی پێغەمبەریشی پێگەیشت، کەنامەکەی خوێندەوە، دیتی تێیدا نوسراوە بێتە سەر ئاینی ئیسلام. بەوە گەلێك تووڕە بوو، چونکە عەرەب لەو پایە نەبوون هیچ پیاوێکیان بتوانێ ئەو جۆرە داوایە بخاتە ڕووی کیسرا، گوتی چۆن ئەو کابرایە ئەو قسەیە بۆ من دەنووسی کەخۆی کۆیلەی منە. نامەکەی دڕاندو نامەیەکی بۆ فەرماندەی یەمەن نووسی (کەناوی بازان بوو، بەفەرمانی ئەوان داندرابوو) تێیدا نووسی، کەدوو پیاو بنێری بۆ سەر ئەو پیاوەی کەوێرایەتی ئەو جۆرە نامەیەی بۆ بنووسێ بۆ ئەوەی بیبەن بۆ لای.

لێرەدا نەفامیو لەخۆبایی کیسرا بەدەردەکەوێ، نەگبەتیش بۆ ئەو گەلەیە کەخاوەنی ئەو جۆرە پاشایە بێ، سەروبارین باریش دەسەلاتی ئایینیشیان لەدەست بێن، ئەوجا چۆن نابێتە هۆی بەهیلاك چوونو فەوتانی ئەو گەلو نەتەوەیە.

نەتەوەی فارس بەجارێك لەستەمکاری کیسرا بێزار بوون، هەتاکو کوڕەکەی خۆی (شیرەویە) توانای ژیانی لەگەڵ ئەو باوکە نەمابوو، کاتێك هەلی بۆ هەلکەوت تاوی دایێو کوشتیو لەکۆڵ ئەو خەڵکەی کردەوە. ئەو موسوڵمانەی نامەی پێغەمبەری بردبوو گەڕایەوە بۆ مەدینەو کردەوەی کیسرای بۆ پێغەمبەر گێڕایەوە، چۆن نامەکەی دڕاند. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی خوا وڵاتی لێ دڕاندو دامالێ[1].

فەرمانداری یەمەنیش (بازان) کەنامەکەی کیسرای بۆچوو، بەخێرایی دوو پیاوی تایبەتی خۆی هەنارد بۆ مەدینە تاکو فەرمانەکەی جێبەجێ بکاتو پێغەمبەر ببەنە لای شای ئەبروێز.

پێغەمبەر چاوی بەو دوو پیاوە کەوت، دیتی پەلەستوورو مل هۆڕو سێبڵ تاشراون، زانی ئەوانە کاسە لێسی دیوەخانی میروسەردارانن، هەروەك دابەستە دەخۆنو دەنوون، کە گوتیان خوایەکەمان شاهەنشای فارس فەرمانی داوەتە شای یەمەن (بازان) کەئێمە بنێریتە لای تۆ، لەگەڵ خۆمان بتبەین بۆ لای شاهەنشا.

پێغەمبەر (ﷺ) کەگوێی لەقسەکانیان بوو، فەرمووی لەکوێ هاتوون بگەڕێنەوە بۆ ئەوێ، بەشای یەمەن بڵێن خوای من خوایە کەی ئێوەی ئیمشەو کوشتووە، پێشی بڵێن خوا دەسەلاتی من بەسەر

---

(١) بوخاری ٨/١٠٤.

هەموو ولاتەکەیدا دەگرێ، با بۆ خۆی موسوڵمان ببێت ئەوکات ولاتەکەی لەدەست ناڕوات.

ئەو دوو پیاوە کەگەڕانەوە لای بازان، وەڵامی کوشتنی شای فارسیان پێگوت، بازان گوتی وەڵاهی دەبێ ئەو پێغەمبەر بێت، دەنا چۆن دەزانی شای فارس کوژراوەو ئەوهاش بەسەر قسورەیش دا زاڵ بسوو، توانیشیەتی جوولەکە وا پەرتو بڵاوبکاتەوە. ئیتر خوا دڵی نەرم کرد موسوڵمان بسوو. زۆری نەخایاند فەرموودەکەی پێغەمبەریش (ﷺ) پاش هەشت ساڵان بەتەواوی هاتەدی، بەماوەی چوار ساڵ (٨) پادشا هاتنە سەر فەرمان، هەراو هۆریا پەیدابوو، ولاتی فارس شڵەژاو تێك چوو، تاکو لەدەورەی (یەزدوجورد) کۆبوونەوەو کردیانە پادشا، دوا کەس بوو لەبنەماڵەی ساسانیان، کەموسوڵمانان توانیسان لەسالی (٦٧٠) ز ولاتی داگیر بکەنو بکوژرێو میژووی چوار سەد ساڵەی دەوڵەتی ساسانی کۆتسایی پێببێنن[1].

﴿ نامە بۆ نەجاشی پاشای حەبەشە ﴾

حەبەشە ولاتێکە دەکەوێتە کیشوەری ئەفەریقا، ئەو دەوڵەتە کۆنترین دەوڵەتی سەربەخۆیە لەسەر ئەو زەویە، دەڵێن نەتەوەکەی سولەیمان پێغەمبەر ئێستاش لەوێ دادەنیشن، ئایینی مەسیحی لەچەرخی چوارەم لەوێ پەیدابوو.

ئەوکاتی موسوڵمانان لەبەر قورەیشیەکان، لەسالی پێنجەمی پێغەمبەرایەتی کۆچیان کرد بۆ حەبەشە، نەجاشی پیاوێکی خواناس بوون باوەڕی بەیەك خوا هەبوو، باوەڕی بەپێغەمبەریش هێنا، بەڵام لەپاش ئەو یەکێکی تر هاتە سەر تەختی شاهی، پێغەمبەر (ﷺ) نامەیەکی بۆ ناردو موسوڵمان بوو[2].

---

(١) میللەتی نەزانو ترسنۆك ڕەوشتی وایە یەکێکی وەك خۆیان نەوند بەرزو گەورە دەکەن، دەیبەنە پلەی خرایەتی هەروەکو تیمرۆ کەدەبینین سەرۆك و شایەکانیان نەوندە بەرز دەکەونەوەو ناوی زل زلیان لێ ناون پێیان دەڵێن خاوەن شکۆ (صاحب الجلالة)و خاوەن دەسەڵات ئەو ڕەوشتانەش تایبەتن بەخوا، ئەو سەرۆك و شایانەش هەر کردەوەیەکی بیکەن لێتۆژینەوەی نیە با کارەکەشیان لەگەڵ فەرمانی خوا ڕێك نەکەوێ.

(٢) صحیح مسلم لەگەڵ شەرحی نەوەوی ١١٢/٤.

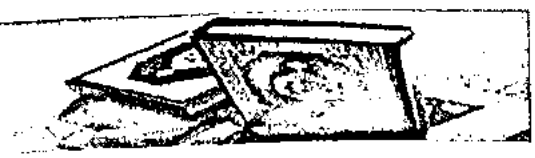

﴿ نامە بۆ میرەکانی بەحرێن و عومان و یەمامە ﴾

پێغەمبەر (ﷺ) نامەیەکی بە(عەلای حەزرەمی)دا بۆ (مونزیری ساوی) میری بەحرێن نارد. ئەو میرە زۆر تێگەیشتوو بوو، عەلای حەزرەمی پێی گوت، ئەی میر تۆ پیاوێکی بەچاکی لەکاروباری ئەو دونیایە دەگەی، نابێ ڕۆژی دواییشت لەبیر بچێتو بەکەمی دابنێیو لێی بێباك بێت. ئەو ئاگر پەرستیەی ئێوە لەسەری دەڕۆن، پیسترین ئایینە، ئەو ئاگرە ڕۆژی دوایی خەڵك دەسوتێنێ چۆن دەبێ بپەرسترێ. ئەو ئاگر پەرستانە کردەوەی وا ناشیرین دەکەن لەمرۆڤ ناوەشێتەوە، جۆرە ژنی وا مارە دەکەن (وەك دایكو خوشك) دڵو نەفسی مرۆڤ شەرمی لێ دەکاو نایەوێ. جا من وا پێت دەڵێم، وەرە باوەڕ بەو پیاوە بێنە کەقەت درۆی نەکردوەو نایکات.

مونزیر بەو قسانە دڵی نەرم بوو، موسوڵمان بوو داواشی لەگەلەکەی کرد موسوڵمان بێن، زۆریان موسوڵمان بوونو زۆریشیان لەسەر ئاگر پەرستیو یا جوولەکەیی مانەوە، لەبەرئەوە وەڵامی بۆ پێغەمبەر هەنارد چ لەگەڵ ئەوانە بکات، پێغەمبەریش (ﷺ) وەڵامی بۆنارد فەرمووی هەر کەسێك لەسەر ئایینی خۆی مایەوەو لەژێر فەرمانی تۆ ژیا با جزیە بدات. هەروەها پێغەمبەر (ﷺ) نامەیەکشی بۆ (جیفەری کوڕی جەلەندا) میری عومانو براکەی کەناوی (عەبدا) بوو، (بەعەمری کوڕی عاس)دا هەنارد. عەمر دۆستی عەبدا بوو، توانی وای لێبکات جیفەری برای دڵنیا بکاتو موسوڵمان ببێت.

هەروەها نامەیەکیشی بۆ (هووزەی کوڕی عەلی) شای یەمامە هەنارد، ئەو کابرایە مەسیحی بوو، خۆشی زۆر لا گەورە بوو. داوای کرد کەبەشداری لەکارو فەرمانی پێغەمبەرایەتی دا بکات. پێغەمبەریش (ﷺ) بەتوندی لەدەمی دایەوە، زۆری پێ نەچوو هوزە مرد. بەو شێوەیە ئایینی ئیسلام ناوبانگی لەهەموو وڵاتانی ناوەدانی ئەو دونیایە بڵاوبۆوە، ئەمەش هەر بەفەرمانو یارمەتی خوا بوو، چونکە ئیسلام هەر تەنیا بۆ عەرەبو ناوچەی عەرەب نەهاتبوو، ئەگەر وابایە پێغەمبەر (ﷺ) هەر بەدانیشتوانی نیو دورگەی عەرەب وازی دەهێنا.

ئەوەی شایانی سەرنجە نامە ناردنی پێغەمبەر (ﷺ) کە لەو کاتە بۆ پاشاو میرەکان، کاتێك بوو

کەهێشتا ئیسلام هێزێکی وای پەیدا نەکردبوو، کەبەرامبەر هێزی ئەو دەوڵەتانە رابوەستێ، بەڵام ئاشکرایە هەر کارێکی کەپێغەمبەر دەیکرد هەمووی لەکاتێکی دیارکراو بەگوێرەی دەست نیشانی خوابوو، بۆیەش خوا دەیپاراست.

ئەگەر تەماشای وەڵامی پاشاو میرەکان بکەین، دەبینین لەگەڵ ئەوەی هەندێك بەتوندی و هەندێك بەنەرمی وەڵامیان دایەوە، لەهەمان کاتیش جێگای سەرسوڕمانە بۆچی هیچیان بەگژی دانەچوون.

بەڵام هەر خوا دەزانی چ بۆ پێغەمبەری خۆی ڕێك دەخات. لەوکاتەی کەشای فارس فەرمانی دایە بازان لەیەمەن خوا ماوەی نەداو کوڕەکەی کوشتی، کوڕەکەشی نامەیەکی بەدوانامەکەی باوکیدا هەنارد بەبازانی گوت جارێ واز لەو پیاوە بێنە کەباوکم نامەی بۆ ناردبووی بیهێنێ تاکو خۆم وەڵامت بۆ دەنێرم. لەلایەکی تریشەوە بازانو دانیشتوانی یەمەن موسوڵمان بوون، ڕێگە لەپاشای فارس گیرا ئەگەر نیازی هەبوایە لەشکر لەیەمەنەوە بنێرێتە سەر پێغەمبەر.

بەهەمان شێوە کەحاریسی کوڕی شەمر خۆی ئامادە کردلەشکر بێنێتە سەر مەدینە، هەرقەل ڕێگای نەدا، دوایش لەشکری موسوڵمانان لەشەڕی (مونتە) بەرەنگاریان بوون، خوا سەری خستنو چاوی حاریسو هەرقەلی پێشکاند.

لەلایەکی تریشەوە ئەو سەردارو پاشایانە، چ گرنگیەکیان بەو مەترسیەی ئیسلام نەدا، چاویشیان لەبیابانی حیجازو نەجد نەبوو، تاکو خۆیان پێوە ماندوو بکەن. ئەوەی لای ئەوان گرنگ بوو وەك کاربەدەستانو سەرۆکایەتی ئیمڕۆکە هەر دەسەڵاتو ماڵ پەرستنو ڕابواردنو خۆشی ژیان بوو، دوور کەوتبوونەوە لەڕەوشتو پاکو خاوێنی دڵو دەروونو خواناسین، هەموویان یەکتریان لەناو دەبردو یەکتریان دەبڕاندەوە، تەنیا بۆ پەیداکردنی ناوو ناوبانگو وڵات داگیر کردن. هەر بەناو هەندێ کردەوەی ئایینیان بەجێ دەهێنا کەخەڵکی پێ هەڵبخەلتێنن لەناو دڵیشیان هیچ باوەڕیان پێی نەبوو، هەروەك دەبین گەلێ لەکاربەدەستانی موسوڵمانانی ئیمڕۆ زۆریان لەگەڵ خەڵك بەشداری لەئاهەنگە ئایینیەکان دەکەنو دەچنە مزگەوتەکانو لەگەڵ خەڵك دا ئەنیشن تاکو تەواو بوونی ئاهەنگەکە، هەندێ قسەی واش دەکەن کە لەئاهەنگەکە بوەشێتەوە، لەدڵیشدا هیچ باوەڕێکیان پێی نیەو ئاینی ئیسلامیش لەناو دڵیان جوولەی نەماوە.

گێڕانەوەی عەمرە (قضاء العمرة)

ساڵ وەرسوڕایەوە، وادەی نەوەهات کەبەگوێرەی مەسڵەتی حودەیبیە بەخۆ بکەون بچن بۆ مەککە، لەبەرئەوە پێغەمبەر (ﷺ) لەمانگی (ذو القعدة)ی ساڵی حەوتەمی کۆچی بانگی بۆ موسوڵمانان ڕاهێشت، بەخۆ بکەون بچن دووبارە عەمرە بەجێ بێنن. موسوڵمانان زۆر بەگەرمی و بەخۆشیەوە بەپێر ئەو بانگەوازەوە چوون، بەتایبەتی کۆچ کردوان کەحەوت ساڵ بوو لەمەککە دوور کەوتبوونەوە، هەناویان کرۆزەی لێوە دەهات بۆ دیدەنی کەعبەو مەککە. ئەوجارەیان دوو هەزار کەس ئامادە بوون، شمشێر لەکاڵان. بەگوێرەی ڕێکەوتنی مەسڵەتی حودەیبیەش نەدەبوایە چەك لەوە زیاتر لەگەڵ خۆیان ببەن. بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) لەناهەمواری قوڕەیشیەکان ترسا، بۆیەش سەد سواری بەسەرکردەی (موحەممەدی کوڕی سەلەمە) بەچەکێکی زۆرەوە بەڕێ کردو فەرمانی پێدا کەلە(مر الظهران) تێنەپەڕێ.

پێغەمبەر (ﷺ) بەسواری حوشترەکەی (قەسوا) لەپێش هەموویانەوە کەوتەڕێ. ئەو دوو هەزار سوارانە ئەو بیابانەیان لەباوەش دەکردو دەڕۆیشتن، تۆز بەری ئاسمانی گرتبوو، فریشتەکان باڵیان بەسەردا شۆڕ کردبوونەوە. قوربانییەکانیان (هدي) بۆ کەعبە پێش خۆیان دابوو، هەمووی بەئەوپەڕی خۆشی و تامەزرۆییەوە بۆ دیدەنی و سووڕان لەدەوری کەعبە دەڕۆشتن. هەمووی بەئاواتی دیدەنی ئەو شوێنانە بوون کەلێی گەورە ببوون و پێگەیشتبوون ئەو جۆرە خۆشیە بەهیچ خۆشیەکی تر پێوانە ناکرێ، بەتایبەتی نێستا بەبی ترس و بەبی شەڕ لەخزمەت پێغەمبەر دەڕۆن، هەمووی لەخۆشیان هەر ئەوەتا باڵیان نەدەگرت.

کەقوڕەیشیەکان پێیان زانی وا پێغەمبەرو موسوڵمانان هاتن، زۆربەیان مەککەیان بەجێهێشتو بەکێوەکانی دەوری مەککەدا هەڵگەڕان و خیوەتیان هەڵدار دانیشتن و کەوتنە سەرە تاتکە کردن. هەروەکو چۆن لەترسی لەشکرەکەی ئەبرەهە هەڵاتن و چوونە سەر کێوەکان و مەککەیان چۆڵ کرد. بەڵام ڕۆیشتنەکەی کاتی ئەبرەهە لەترسی کوشتن و ستەمکاری و تێکدانی کەعبەبوو، بەڵام چۆڵ کردنی ئەوجارەیان لەدڵ ڕەقی و بەدڕەوشتی بوو، چاویان بەرایی نەنەدا موسوڵمانان بەو هێزەوە بەسەرکردایەتی پێغەمبەر ببینن، بەتایبەتی کەموسوڵمانان ڕێزی کەعبە دەگرن و بەدەوری دا دەسوڕێن و لەخوا دەپارێنەوە، بەچاوێکی سووك تەماشای بتەکانیان دەکەن، ئەو موسوڵمانانە هەر

ئەوانە بوون کەکاتی خۆی لەترسی کوشتن بەنهێنی ئەو ناوەیان بەجێهێشت، وا ئێستاش کەس نایێتە پیشیان، ناتوانێ ڕێگەیان لێ بگرێ.

کاتێك کەموسوڵمانان گەیشتنە مەککە، لەلای سەرووبوونەوە شۆڕبوونەوە بۆ کەعبە (عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحە) جلەوی قەسوای ڕادەکێشاو پێغەمبەری لەسەر بوو، یارە ناوداڕە گەورەکانی لەدەورە دەڕۆیشتو موسوڵمانەکانی تریش لەپیادەو سوارە بەرێز لەدواوەی دەڕۆیشتن.

کەکەعبەیان لێ دەرکەوت هەمووی بەدەروونێکی گەرمو چاوێکی بەفرمێسکو گیانێکی پاك و باوەڕێکی بەتین بەیەك دەنگ هاواریان کرد، (لبیك اللهم لبیك، لبیك لاشریك لك، إن الحمد والنعمه لك والملك لاشریك لك) هەموو دۆڵو شیوو کێوودەنگی ئەدایەوەو ئەو ناوەی دەهەژاند. دڵی دانیشتوانی مەککە لەسەر کێوەکان هاتە لەرزین گەلێکیان هەستی دەروونیان بزووتو دڵیان بۆ ئایینی پاکی ئیسلام جووڵا.

پێغەمبەر (ﷺ) کەگەیشتە دەوری کەعبە، پەشتەماڵەکەی لابەلا هاوێشتە سەرشانی و شانی ڕاستی ڕووت کردو فەرمووی، خوایە ڕەحم بەو کەسە بکەی کەئیمڕۆ هێزی تێدا دەبینم. ئەوجا بەرامبەر بەردی ڕەش ڕاوەستاو دەستی پیرۆزی پێداهێناو بەگورگە لۆقە (هرولة) کەوتە ڕاکردنو موسوڵمانانیش دەستیان بە بەردی ڕەشداهێناو لەدوای ئەو بەگورگە لۆقەکە کەوتنە سووڕان، تاکو گەیشتنە بەرامبەر کەناری یەمانی، لەوێ دەستیان کردەوە بەڕۆیشتنی ئاسایی، کەگەیشتنەوە بەرامبەر بەردی ڕەش دەستیان بەڕەو بەردەکە درێژ کردو دەستیان جوڵاند بەنیازی دەست پێداهێنانی و دیسان کەوتنەوە گورگە لۆقە. بەو شێوەیە سێ جاران لەدەوری کەعبە سووڕان. ئەمەش هەر بۆیە بوو کەهێز پێشانی قووڕەیشیەکان بدەن. زۆر لەقوڕەیشیەکان گوتیان ئێمە وامان دەزانی کەماندو بوونی ڕێگاو تاو لەرزی مەدینە هێزی لێ بڕیون. کەچی ئەوانە لەگەلێ کەسی تر بەتین ترن.

موسوڵمانان کەبەو ژمارەیە لەدەوری کەعبە دەسووڕانەوە وەك دەستاوێك خولیان دەدایەوە، تا لەو کاتە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی دایە عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحە کەبەدەنگە بەرزەکەو ئاوازە خۆشەکەی بڵێ (لا إله الله وحده نصر عبده وأعز جنده، وخذل الاحزاب وحده). کەدەستی پێکرد، موسوڵمانان لەگەڵیان دەگێڕایەوە کێوەکاینش دەنگیان، ئەدایەوە، هەندەی تر دڵی بت پەرستانی پێ دەهەژا.

ئەوجا موسوڵمانان چوار سووڕانەکەی تریان بەڕۆیشتنێکی ئاسایی تەواو کردو ڕوویان کردە گردی

سەفاو سەرکەوتنە سەری. ئەوجا دەستیان کرد بەڕۆیشتنن لەناوەندی ڕێگا کەوتنە گورگە لۆقێ تاکو لەناوەڕاست دەرچوون، ئەوجا کەوتنەوە ڕۆیشتنی ناسایی. حەوت جارانیش لەنێوان سەفاو مەڕوە هاتو چوویان کردو ئەوجا سەریان تاشیو قوربانییەکانیان سەربڕی. بەو شێوەیە بەجێهێنانی عەمرە تەواو بوو.

بۆ بەیانی پێغەمبەر (ﷺ) چووە کەعبەو لەوێ مایەوە تاکو کاتی نوێژی نیوەڕۆ. هەرچەندە دەورەی کەعبەش پڕ بوو لەبت، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی دایە (بیلالی حەبەشی) سەرکەوتە سەربانی کەعبە، تاکو بانگی نیوەڕۆ بدا. کەبیلال هاواری کرد (الله اکبر) ئەو ناوە هەمووی دەنگی دایەوە. قوڕەیشیەکان زۆریان پێناخۆش بوو، تەنانەت هەندێکیان سەرووچاوی خۆیان داپۆشی نەک گوێیان لەو دەنگە ببێو وا دەنگیش ئەداتەوە لەسەر ئەو هەموو بتانەی کەداندرابوونو قوڕەیشیەکان دەیانپەرستن. هیچ دەنگیان لێوە نەهاتو وەلامیان نەدایەوەو بەربەرەکانی ئەو دەنگە بکەنو یان بیشێونن!.

لەدوای بانگ پێغەمبەر (ﷺ) پێش نوێژی لەدەورەی کەعبە بۆ ئەو دوو هەزار کەسە کرد. سێ ڕۆژانیش لەمەککە مانەوە، بێ ئەوەی تووشی هیچ ناخۆشیەکو دەست درێژیەک بن. موسوڵمانەکان وەک لەمالّی خۆیان بن، بەئارەزووی خۆیانو بەبێباکی هاتوچۆیان دەکرد، هەموو نوێژەکانیان بەکۆمەڵ لەدوای پێغەمبەر دەکرد.

پێغەمبەریش (ﷺ) وەک باوکێکی خۆشەویست لەناویان هاتوچۆی دەکردو قسەی لەگەڵ دەکردن. قوڕەیشیەکان هەستیان لێرادەگرتنو لەسەر بانو کێوەکان تەماشایان دەکردنو سەرسامی دایدەگرتنو لەسەر بانو کێوەکان تەماشایان دەکردنو سەرسامی دایدەگرتن کەدەیاندیت ئەو موسوڵمانانە چەندیان یەکتر لەلا بەڕێزو خۆشەویستە چەند بەشەرم لەگەل یەک دەجوڵێنەوە، پێغەمبەر لەلایان چەند خۆشەویستە، بەبێ ئەوەی هیچ ڕەوشتێکی خراپیان لێ ببینن. نەخواردنەوەو نەقومار، بەجۆرێک هەستی ورگو نەفس کارێکی نەماوە لەسەریان، تاکو لەفەرمانی خوا خەریکیان بکات.

کەسێ ڕۆژەکە تەواو بوو، بەیانی ڕۆژی چوارەم پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ یاران لەدەوری کەعبە دانیشتبوون، قووڕەیشیەکان (سوهەیلی کوڕی عەمری حووەیتبی کوڕی عەبدولعوززا)یان نارد لای پێغەمبەر، پێی گوت ئەوا سێ ڕۆژەکە تەواو بوو بەگوێرەی مەسلەت دەبێ بڕۆیو ولاتمان بۆ بەجی بێلی. سەعدی کوڕی عوبادە لەو قسەیە تووڕە بوو گوتی درۆت کرد ئەوە ولاتی ئێوە نیە ئێرە ولاتی

خوایە. پێغەمبەر (ﷺ) ڕووی تێکردو فەرمووی تاکو ئێستا هیچ شتێکی وا ڕووی نەداوە ببێتە هۆی گرانی ژنەکانتان، چ دەبێ ئەگەر لێمان بگەڕێن خواردن دروست بکەینو ئێوەش لەگەڵمان بەشداری بکەن. سوهەیل گوتی ئێمە پێویستیمان بەخواردنی ئێوە نیە. قوڕەیشیەکان دەیانزانی مانەوەی پێغەمبەر لەو سێ ڕۆژە کارێکی زۆری کردوتە سەر دانیشتوانی مەککە، جا ئەگەر زیاتر بمێنێتەوەو خواردنیان بۆ دروست بکاتو قسەیان لەگەڵ بکات، ڕاستەقینەی ئیسلامیان بەتەواوی بۆ ڕوون دەکاتەوە، هەمووی ئیسلام دەبن. بەتایبەتی چونکە زۆرترینی خەڵک نەوکاتو ئێستاش. لەڕاستەقینەی ئیسلام نەگەیشتوون، بۆیە ڕووی تێناکەن!.

پێغەمبەر (ﷺ) کەدیتی قوڕەیشیەکان ڕشتن لەسەردەرچوونی نەیویست لەمەرجەکانی مەسڵەت تێپەڕی، بۆیەش فەرمانیدا موسوڵمانان مەککە بەجێبێڵنو خۆشی بەپێشیان کەوتو بەرەو مەدینە گەڕانەوە.

﴿ شەڕی موئتە ﴾

دوای ئەوەی کەپێغەمبەر (ﷺ) عەمرەی تەواو کردو گەڕایەوە مەدینە. دوای چەند مانگێك چەند کارێکی دڵ تەزین ڕوویدا. یەکیان ئەوەبوو کەپێغەمبەر (ﷺ) پەنجا کەسی لەیاران نارد لای بەرەی سولەیم تاکو بانگیان بکەن بۆ سەر ئایینی ئیسلام، بەڵام لەباتی ئەوەی موسوڵمانان بێن زۆر بەداخەوە هەموویان کوشتن، تەنیا سەرۆکەکەیان نەبێت کەبەڕێکەوت دەرباز بوو. هەروەها پێغەمبەر (ﷺ) پازدە کەسیشی نارد شوێنێك لەسەر سنووری شام کەپێی دەڵێن (ذات الطلح)، تاکو خەڵکەکە بانگ بکەن بۆ ئیسلام، ئەوانیش بەهەمان شێوە کوژران. ئەو دوو ڕووداوەجەرگبڕەو کوشتنی حاریسی کوڕی عومەیر لەلایەن (شورەحبیلی عەمری غەسسانی) نۆکەری ڕۆمە داگیرکەرەکان، بوو بەهۆی هەناردنی لەشکرێك لەموسوڵمانان بۆ دەوری شام، بۆ تەمبێ کردنی ئەو عارەبە نۆکەرانەی ڕۆمو دەرگەی بانگەوازی ئیسلام بکەنەوە، بۆ سەرووی نیمچە دوورگەی عەرەب.

لەمانگی (جیمادی یەکەم)ی سانی هەشتەمی کۆچی بەرامبەر سانی (٦٢٩)ی زاینی پێغەمبەر (ﷺ) لەشکرێکی گەورەی ئامادە کرد، ژمارەی گەیشتە سێ هەزار کەس. ئەو ژمارەیەش بەگوێرەی

نەوکاتە گەلێ زۆر بوو. (زەیدی کوڕی حاریسە)ی کردە سەر لەشکرو فەرمووی ئەگەر زەید کوژرا (جەعفەری کوڕی ئەبی تالیب) ببێتە سەر لەشکر. ئەگەر جەعفەریش کوژرا (عەبدوللای کوڕی ڕەواحە) ببێتە سەر لەشکر[1].

هیچ جارێك پێغەمبەر (لەیەك سەرکردە زیاتری بۆ لەشکر دانەدەنا، بەڵام ئەوجارەیان پێغەمبەر (ﷺ) دەیزانی چ دەقەومێ، بۆیە یەك لەدوای یەکی دانان. هەتاکو دەڵێن یەکێك بەعەبدوللای کوڕی ڕەواحەی گوت، ئەگەر ئەوە پێغەمبەر بێت تۆ جارێکی تر ناگەڕێیتەوەز ئەویش گوتی هیچ گومانم نیە کە پێغەمبەرە[2].

پێغەمبەرو موسوڵمانان ئەو لەشکرەیان بەڕێ کردو دوعایان بۆ کردن، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی (خوا ئاگادارتان بێت، لەبەڵا بەدوورتان بکاتو بەپاکی بگەڕێنەوە)، هەروەها زۆریشی ئامۆژگاری کردن، فەرمووی ژنو منداڵو بێ دەسەڵاتان مەکوژنو خانوان مەسوتێنو مەیانو ڕوخێنو دار مەبڕن).

موسوڵمان ویستیان بەنهێنی بڕۆنو لەپر بەسەر دوژمن دابدەن، هەروەکو هەموو جارێك پێغەمبەر (ﷺ)، کەدەچووە سەر دوژمن نەیدەهێشت پێی بزانن، تاکو لەپڕ هێرشی دەبردنە سەر.

لەشکر گەیشتە شوێنێك پێی دەڵێن (مەعان)، بەبێ ئەوەی بزانن تووشی چ دەبن، بەڵام دوژمن لێیان بێ ئاگا نەبوو، زوو هەواڵو ناوبانگی وەرگرتن. شورە حبیل لەشکرێکی زۆری لەکۆچەریەکانی عەرەبی مەسیحی کۆکردەوە، هاواریشی بۆ هەرقل نارد. ئەویش ناوبانگی شەڕەکانی موسوڵمانانی بیستبوو، لەترسان لەشکرێکی گەورەی ئامادەکرد، ژمارەیان بەهەردوولا، گەیشتە دووسەد هەزار کەس. موسوڵمانان هەواڵی ئەو لەشکرەگەورەیان پێگەیشت. ماوەی دوو شەوان کۆبوونەوەیان کردو قسەیان لێکردو بیریان کردەوە چ بکەن. هەندێك گوتیان ئێمە بەوەندە هێزەی خۆمان توانای ئەو لەشکرە گەورەیەمان نیە، با وەلامێك بۆ پێغەمبەر بنێرین، بزانین فەرمانی لەسەر چیە، یا هەندێ یارمەتیمان بۆ بنێری.

عەبدوللای کوڕی ڕەواحە پیاوێکی زۆر سوارچاك و ئازاو نەترس بوو باوەڕیشی بەخۆ زۆر بەتێن،

---

(١) فتح الباري ٧/٥١٠.

(٢) السيرة النبوية إبن كثير ٢/١٣١ لەبەیهەقی دەگێڕێتەوە.

شاعیریش بوو، لەهەمان کاتیش لەقسەکردن زۆر لێوەشاوە بوو، کەقەسەی دەکرد قسەکانی کاریگەر بوون. ڕووی لەیاران کرد گوتی، خەڵکینە ئەوەی ئێستا ئێوە لێی دەترسن کەهەر بۆ ئەوەش ئێوە دەرچوون، (واتە شەهادەت) ئێمە بەهۆی زۆریو کەمیو ژمارە شەڕمان لەگەڵ دوژمنان نەکردەوە، بەژمارەش سەرنەکەوتووین، بەڵکو بەپشتیوانو هێزی ئەو خوایە شەڕمان کردوەو سەرکەوتووین. خوا پایەی ئێمەی بەهۆی ئەو ئایینە بەرزکرۆتەوە، ئەوجا بەرەو پێشەوە، یان شەهادەت، یا سەرکەوتن!.

بەو قسەیە خەڵکەکە دڵو دەروونیان گەرم داهاتو دوو دڵیان نەما ئازایەتیو توانایان هاتە بەر، هەموو بڕیاران دا شەڕ بکەن، ئەوجا ئەنجامەکەی هەر کامێك بێت یەك لەیەك چاکترە.

ئەبو هورەیرە پاش حودەیبیە موسڵمانان ببوو دەگێڕێتەوە، دەڵێ کەچاوم بەو لەشکرە زۆرو پر چەكو پۆشتەو زێڕو حەریر لەبەرو ولاغە زۆرەی ڕۆم کەوت دەتگوت بروسکەیە لەبەرچاوم. (سابیتی کوڕی ئەرقوم) پێی گوتم ئەبو هورەیرە دەڵێی ئەو لەشکرەت بەزۆر دێتە بەرچاو، گوتم بەڵێ، سابیت پێی گوتم تۆ بەشداری شەڕی بەدرت نەکردووە، ئێمە لەشەڕی بەدر بەژمارە سەرنەکەوتین[1]!.

لەشکری موسوڵمانان ڕۆیشت تاکو گەیشتنە (بەلقا)، دوایی چوونە دێی (مەشاریف) لەنزیك شام، لەوێ بەلەشکری ڕۆم گەیشتن، ڕۆمەکان لێیان نزیك بوونەوە، موسوڵمانان لایاندایە شوێنێکی تر پێی دەڵێن (مونتە) ئێستا پێی دەڵێن (کەرك)، چونکە شوێنەکەی لەمەشاریف باشتربوو. لەوێ شەڕ بەگەرمی دەستی پێکرد، لەنێوان دوو سەد هەزار ڕۆمیو سێ هەزار موسوڵمان. لێرەدا ئەگەر بەگوێرەی مەزەندەو لێکدانەوەی مرۆڤ لێکی بدەینەوە، دەبێ پیلی هەر موسوڵمانێك بەدەست شەستو شەش ڕۆمیانەوە بێت!، بەڵام هێزی بیروباوەڕو پشتیوان بەخواو شەڕکردن لەڕێی خوا، کاری خۆی دەکات، موسوڵمان شەڕەکەیان هەمووی هەر خۆبەخت کردنو لەخۆبووردن بوو، ئازایەتی شتێکی وا نیە مرۆڤ دەستی بداتیو هەڵیبگرێ، بەڵکو لەخۆبووردنو هومێد بەپشتیوانێکی وا ترست نیە ڕەنجت بەخەسار بدات. خاوەنی بیروباوەڕی تەواو ترس لەناو مێشکیان نامێنێ، مردنو کوشتن لەلایان لەو جۆرە ڕێگایانە بەختەوەریو شادیە، بەو هۆیە بەئاواتی شەهادەت دەگەن. بەڵام شەڕکەرانی ڕۆمەکان،

(١) زاد المعاد ٣/٣٨٢.

بۆ ئافەرین‌و خەڵاتکردنێك بوو لەلایەن سەرداڕەکانیان پێیان بدرێت[1]، لەهەمان کاتیش خۆیەخت کردن‌و ڕاوەستان‌و تاودانی سەردارانی ئیسلام لەگۆڕەپانی شەڕ هەندەی تر وەڕەی موسوڵمانانی بەرز دەکردەوە.

(زەیدی کوڕی حاریسە) ئالای بڵند کردو تاویدایە دوژمن، بەهەموو باوەڕیەوە، ئاواتی ئەوەبووبگاتە پلەی شەهادەت تەنیا هەر لەو جۆرە ڕۆژەو لەو جۆرە کارە خواناسان پێی دەگەن.

بەهەموو توانای شەڕی کرد، دەتگوت شێرە لەبیشەران تاودەدات، بەدەیان تیرو ڕمبی لەبۆ دەچوو، پەکی پێ نەدەکەوت تاکو شەهید کرا. ئەوجا جەعفەری کوڕی ئەبو تالیب ئالاکەی هەڵگرت‌و تاوی دایە دوژمن‌و ڕێزی ڕۆمەکانی لەت دەکرد. جەعفەر لەئەوپەری هێزو توانای گەنجیەتی بوو، تەمەنی سی ساڵ بوو.

بەڵام ڕۆمەکان توانیان دەورەی بگرن. وڵاغەکەیان ڕاگرت، ئەویش چارەی نەما لێی دابەزی‌و کەوتە شەڕ لەگەڵیان دەستی ڕاستەیان لەت کرد، ئالاکەی بەدەستی چەپی هەڵگرت، کەئەویشیان لەت کرد ئالاکەی هاوێشتە سەر سینگی، ئەوجا شەهیدیان کرد. تەنانەت دەڵێن یەکێ لەڕۆمەکان گەیشتە سەری شمشێرێکی لێدا کردیە دوولەت.

ئەوجا عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحە ئالاکەی هەڵگرت‌و لەسەر وڵاغەکەیەوە هەڵمەتی برد، کەهەستی بەتەنگاوی کرد، دوو دڵیەکی لێ پەیدابوو، بەڵام تانەتی لەخۆی داو کەوتەوە شەڕ ئەویش شەهید کار. دوای ئەو (سابیتی کوڕی ئەرقوم) ئالاکەی هەڵگرتەوەو هاواری کرد گوتی ئەی موسوڵمانینە، یەکێك لەخۆتان دیار بکەن ئالاکە هەڵبگرێ. گوتیان هەر بەخۆت هەڵیبگرە. ئەویش هەستی کرد کەلەو بەتواناتر هەیە بۆ ئەو پایە، ئالاکەی دایە دەست خالیدی کوڕی وەلید. خالید گوتی تۆ شایستەیتریچونکە بەتەمەن لەمن گەورەتری‌و بەشداری شەڕی بەدرت کردوە. سابیت گوتی لێم وەربگرە هەر بۆ تۆم هەڵگرتۆتەوە. ئەوجا خالید لێی وەرگرت.

لێرەدا دڵسۆزی‌و لەخۆبووردەیی موسوڵمانانت دێتە بەرچاو، هەریەکە نەویتری لەخۆی بۆ سەر لەشکری بەشایستەتر دەزانی، خالید هەرچەندە یەکەم شەڕی بوو لەناو موسوڵمانان، بەڵام پیاوێکی زۆر

(1) فتح الباري لشرح صحيح البخاري ٧/٥١٥.

نازاو لێزان بوو لەشەڕ کردنو سەرداریەتی لەشکر. لەئەنەسی کوڕی مالیك دەگێڕنەوە دەڵێ کە(زەیدو جەعفەرو عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحە) شەهید بوون. پێغەمبەر (ﷺ) لەکاتی شەهید بوونیان خوا ئاگاداری کرد، پێش ئەوەی هیچ وەڵامێکی بۆ بێت لەمزگەوت بەخەڵکی مەدینەی ڕاگەیاند. فەرمووی زەید بەیداغی هەڵگرتو شەڕی کردو شەهید بوو، ئەوجا جەعفەر هەڵیگرتو شەهید بوو، دوایی عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحە هەڵیگرت، ئەویش شەهیدبوو! پێغەمبەر (ﷺ) زۆری پەرۆش بوونو فرمێسکی لەچاو هاتە خوار. نوێژی لەسەر کردنو داوای لەموسوڵمانان کرد دوعایان بۆ بکەن، ئەوجا فەرمووی وا ئێستا شەڕ گەرم بوو، شمشێرێك لەشمشێرەکانی خوا بەیداغەکەی هەڵگرتو سەرکەوتن[1] فەرموشی هەرسێکیان بەرزبوونەوە بۆ بەهەشت، شوێنی عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحە لەچاو شوێنی ئەوانی تر نزمتر بوو، چونکە ئەو لەیەکەمتاودانی دودڵیەکی هاتە ناو دڵ. خالید لەشەڕ زور زانا بوو، یەکەم کاری کردی لەشکرەکەی دەستە ڕاستو دەستە چەپو پێشەوەی گۆڕیو هەریەکەی بردە شوێنی ئەوەی تر. ڕۆمەکانی بەوە دەسخەڕۆ داو شەڕێکی باشیان کرد، خوا شترسێکی زۆری هاوێشتە ناو دڵی ڕۆمەکان، بەزۆری لەشەڕەکە هەڵدەهاتن و گەلێکیشیان لێ کوژرا.

کاتێك شەو داهات هەردوولا ڕاوەستان گەوتنە حەسانەوە. هەر بەو شەوە خالید ژمارەیەکی زۆری لە لەشکرەکەی ناردە دواوە. بەیانی بەڕێڕێکی دوورو درێژەوە بەپانایی ڕێگە کەبەغاردان هاتنەوەو کردیانە توزوو گەردەلوول.

ڕۆمەکان وایان دیت زۆر ترسانو وایان زانی موسوڵمانان یارمەتیان بۆ هات، بیریان کردەوە، گوتیان موسوڵمانان بەبێ یارمەتی ئەو شەڕەیان کردو شپرزەیان کردین، ئەدی لەگەڵ ئەو یارمەتیە دەبێ چ بکەن. لەبەرئەوە ڕۆمەکان چیتر هێرشیان نەهێنا بۆ موسوڵمانان، زۆریشیان پێخۆش بوو موسوڵمانانیش هێرشیان نەبرد. خالید فەرمانی داو گەڕانەوە. ڕۆمەکانیش نەیانوێرا بچنە دوویان

---

(١) فتح الباري ٥١٥/٧ و بوخاری ٤١٣/٧، ئەمەش وا دەگەیەنێ کەموسوڵمانانی خاوەن باوەڕ، نابێ لەڕێبازی نیسلامەتی دوور دڵی بکەنو لەمردن بترسن، دەبێ لەکاتی شەڕ درێغی نەکەنو گیانی خۆیان بارینە سەر دەست، هەر هێزێك هاتە پێشیان هێرشی ببەنەسەر، یا سەردەکەون یا شەهید دەبن. ژیانێك بەترسنۆکیو خۆلادان لەگۆڕەپانی بەرزیەتی، هەردەم سەرشۆڕیو مردنە. ئەوجا ئەگەر دوو دڵیەك لەعەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحەی هەرە دڵسۆزی موسوڵمان ببێتە هۆی پایەکی نزمتر لەچاو هاوڕێکانی، ئەدی ئەوانەی خۆیانو ولاتیان بۆ مالو سامانو کورسیو دەسەلات دەفرۆشن، دەبێ ڕۆژی قیامەت چیان بەسەر بێت.

مەبادا فێڵێك بێت لەگەڵیان بكەن. بەو جۆرە خالید موسوڵمانانی لەو لەشكرە زۆرو بەهێزی ڕۆم دەربازكرد، موسوڵمانانیش توانیان كوشتارێكی باشیان لێ بكەن.

(بوخاری) دەگێڕێتەوە دەڵێ ئەو ڕۆژە خالید نۆ شمشێری لەدەست شكا، لەدوایی شمشێرێكی یەمانی كەوتە دەست ئەویان نەشكا[1]. جا ئەگەر یەكێك نۆ شمشێری لەدەست شكابێ دەبێ چەند كەسی كوشتبێ!. موسوڵمانانیش تەنیا دوازدە كەسیان لێ شەهید بوو. كاتێك گەیشتنەوە مەدینە، موسوڵمانانی مەدینەو پێغەمبەر (ﷺ) بەپیریانەوە چوون پێشوازیەكی باشیان لێ كردن، بەڵام هەندێك لەموسوڵمانان پێیان خۆش نەبوو بەبێ گرتنی شوێنێكو بێ دیلو دەست كەوت گەڕانەوە. بۆیە هەندێكیان لەگەڵ هەرزە كاران خۆڵیان پێدا دەكردنو پێیان دەگوتن ئێوە بەزیونو هەڵاتون!. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی (ليسوا بفرارين بل كرارون) واتە، ئەوانە هەڵاتوو نین، هێرش بەرنو بۆ لای من هاتوونەوەو دەگەڕێنەوە. ئەو قسانەش باوەڕی بەهێزی هەرزەكاران دەردەخات كەچەند بەپەرۆشو دڵسۆز نەترس بوون بەرامبەر دوژمن.

پێغەمبەر (ﷺ) زۆری سوو لەشەهیدەكان بۆوە، لەو ڕۆژەی جەعفەرو عەبدوڵڵا شەهید بوون، بۆ دڵدانەوەیان چووە ماڵەكانیان. لە(ئەسمای كچی عومەیس)ی خێزانی جەعفەر دەگێڕنەوە، دەڵێ پێغەمبەر (ﷺ) لەو ڕۆژی بەسەرهاتەكەی زانی هاتە لامان منیش لەو كاتە نانم كردبوو و منداڵەكانم شوشتبوو. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی منداڵەكانی جەعفەرم بۆ بێنە، منیش هەموو منداڵەكانم بۆ بردو ئەویش بۆنی كردنو ماچی كردن. منیش گوتم لەجێی دایكمو باوكم، چ شتێك ڕوویداوە لەبابەت جەعفەرو هاوڕێكانی؟ فەرمووی ئیمڕۆ شەهیدكران. دەڵێ منیش كەوتمە گریانو هاوار پێغەمبەر ڕۆیشت.

عەبدوڵڵای كوڕی جەعفەر دەگێڕێتەوەو دەڵێ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی (نان بۆ ماڵی جەعفەر دروست بكەن، ئەوەی بەسەریان هاتووە لەنان دروست كردن خەریكی كردوونە)[2].

عەبدوڵڵا دەڵێ دوای سێ ڕۆژان پێغەمبەر (ﷺ) هاتەوە لامان فەرمووی چیتر بۆ جەعفەری برام

---

(١) فتح الباري لشرح صحيح البخاري ٥١٥/٧.

٢) هەر بەگوێرەی ئەو فەرموودەیە موسوڵمانان بۆ خاوەن مردوو چێشت دروست دەكەن.

مەگرین، فەرمووی کوڕەکانم بۆ بێنن. کەئێمەیان بردە لای، فەرمووی سەرتاشم بۆ بانگ بکەن، سەرتاش هات سەری تاشینو ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) کەوتە دڵ دانەوەمان. فەرمووی موحەممەد بەئەبو تاڵیبی مامم دەچێت، بەڵام عەبدوڵڵا خووڕەوشتی هەر بەخۆم دەچێت. ئەوجا دەستی گرتمو لەخۆی نزیك کردمەوە، فەرمووی خوایە بەرەکەت باوێیتە کڕینو فرۆشتنی. سێ جاران دووبارەی کردەوە. عەبدوڵڵا دەڵێ دایکم گوتی منداڵەکان زۆر وردن. فەرمووی لەهەژاری لێیان دەترسی؟ من خاوەنیانم لەدونیاو لەقیامەت[1].

﴿ شەڕی ذات السلاسل ﴾

شەڕی موئتە شەڕێکی زۆر گەرمو خوێناوی بوو، موسوڵمانان زۆر بەئارەزوو پەرۆشەوە چاوەڕێ بوون، جارێکی تر لەسەر سنوور بەرەنگاری عارەبە نۆکەرەکانی ڕۆم ببنەوە، تاوەکو چاوشکاویان بکەن. لەبەرئەوە پێغەمبەر (ﷺ) لەشکرێکی بەسەرکردایەتی (عەمری کوڕی عاس) هەنارد سەر تیرەکانی (بەلی)و (عوزرە)و (بەلقین)و (تەی). عەمر هەرچەندە تازە موسوڵمان ببوو، بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) ئەو ڕیزەی لێنا لەبەرئەوەی زۆر شارەزای ئەو ناوچەیە بوو، دایکی لەبەرەی بەڵی بوو زۆریش زانا و تێگەیشتوو بوو.

عەمر کەگەیشتە سنوور لەشکرەکەی لەچاو دوژمن بەکەم هاتە بەرچاو، لەبەرئەوە وەڵامی بۆ پێغەمبەر هەنارد کەیارمەتیان بۆ بنێری، لەو ماوەیەش تاکو یارمەتیان پێدەگات، چوونە سەر ئاوێك پێی دەڵێن (ذات السلاسل).

پێغەمبەریش (ﷺ) لەشکرێکی لەکۆچ کردووان بەسەرکردەی (ئەبو عوبەیدەی جەراح) هەنارد، ئەبوبەکرو عومەریشیان لەگەڵ بوو. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی پێدان، بەئەبو عوبەیدەی گوت (لەگەڵ یەك تەبابن، تێك مەچوون) کەئەوانە گەیشتنە لای عەمر. عەمر بەئەبو عوبەیدەی گوت، ئێوە بۆ پشتیوانی من هاتوونو هەرخۆم سەر لەشکرم. ئەبو عوبەیدەش پیاوێکی باشو بی هەواو فیزبوو گەلێ

---

(١) السيرة النبوية لابن كثير ١٤٢/٢ وفقه السرية ٣٩٢ نەویش لەئیمام ئەحمەد ژمارە (٧٥٠) دەگێڕێتەوە.

نەرم‌و لەسەرەخۆ بوو، گوێی لەوە نەبوو کەسەر لەشکرەیان سەربازە، فەرمانی پێغەمبەری لەلا گەورەتر بوو لەپلەو پایە.

لێرەدا ئەگەر تەماشای ئەو لەشکرە بکەین کەبۆ یارمەتی عەمر چوو بوو، هەموویان لەچاکترینی موسوڵمانان بوون، لەسەرەوەی هەموویان ئەبوبەکرو عومەربوون، هیچیان گوێیان بەپلەو پایە نەدا، فەرمانی پێغەمبەر لەهەموو شتێك گەورەتر بوو لەلایان. موسوڵمانەتی ئاواتی هەرە بەرزیان بوو، رۆشنایی باوەڕی ئیسلام دا لێ وا پاك کرد بوونەوە چاوچنۆکی‌و رکابەری لەناو دەروونیان نەمابوو، گوێیان بەگەورەیی‌و بچووکی نەئەدا، ماوەی بیست ساڵ بوو لەقوتابخانەی ئیسلام پێگەیشتبوون، هەرچەندە حەزیشیان دەکرد کەئەوان کاریان پێ بسپێردرێ بەڵام دەبێ رێگاش بدەن بۆ چینی نوێ ئەوانیش کاربکەن‌و لەناو کۆمەڵی موسوڵمانان بتاوێنەوە، بۆیە ماوەی دوو ساڵان توانیان ئەو کۆمەڵە زۆرەی موسوڵمانان بەخۆیان بگرن‌و ببنە یەك پارچەو بێ ئەوەی بەربەرەکانێ‌و ناخۆشی پەیدا ببێ لەسەر دەسەڵات‌و گەورەیی. ئەبوبەکرو عومەر بوونە سەربازێك لەژێر فەرمانی عەمر تاماوەیەکی کەم پێش ئەوسا هەوڵی نەمانی موسوڵمانانی ئەدا، کەس نەیتوانی بڵێ ئەو کابرایە تا دوێنێ بت پەرستێك بوو، چۆن دەبێ ئێستا ببێتە سەر کردەی موسوڵمانان!؟.

پێشەوایەکی لێهاتووی وەك پێغەمبەر لەگۆڕەپان بێت ئەوان چاو نابڕنە گەورەیی. ئەبو عوبەیدە کە لەیەکەمەکانی قوتابخانەی ئیسلام بوو، بەعەمری گوت ئەگەر تۆ بەقسەم نەکەی من بەقسەت دەکەم. عەمر گوتی من خۆم سەرلەشکرم تۆ لەژێر فەرماندەی منی، ئەبو عوبەیدە گوتی باوا بێ.

عەمر پێش نوێژی بۆ لەشکرەکە کردو فەرمانیدا کەوتنە دوای ئەو هۆزانە، هەموویان هەڵاتن. دەگەیشتە هەر شوێنێك کەسی لەپێش نەبوو، پرسیاری لەکەسانێك دەکرد، ئەوانە چیان بەسەرهات، دەیان گوت لەترسی ئێوە هەڵاتوون، وای لێهات ناوبانگیان لەناو ئەو هۆزانە بڵاوبۆوەو هەمووی مەترسیان نیشتە سەر، بەجۆرێك هیچ شەڕێکیان تووش نەبوو.

تەنیا لەدوایی تووشی کۆمەڵێك بوون‌و کەوتنە تیربارانی یەکتری، موسوڵمانان بەیەکجار هەڵیان کوتایە سەریان کۆمەڵەکە هەڵاتن. ماوەی چەند رۆژان موسوڵمانان لەو ناوە مانەوەو چیتریان تووش نەبوو و گەڕانەوە.

عەمر پیاوێکی زۆر زیرەك‌و تێگەیشتبوو بوو. بەیانیەك لەخەو راست بۆوە ناتەواو بوو، لەترسی

سەرما بوونو نەخۆشی نەیوێرا خۆی لەو دەشتە بەئاوی سارد بشوا ناچار تەیەمومی کردو پێش نوێژی بۆ موسوڵمانان کرد. ئەوانیش زۆریان لا ناخۆشبوو، لەبەرئەوە نەو قسەیان بەپێغەمبەر ڕاگەیاند. پێغەمبەر (ﷺ) بانگی کردو لێی پرسی راستە تۆ بەبێ دەست نوێژ، پێش نوێژیت بۆ لەشکرکردووە؟ ئەویش گوتی ئەی پێغەمبەری خوا، لەترسی سەرما نەموێرا خۆم بشۆم، نەوەك نەخۆش ببم، تەیەمومم کردو نوێژەکەم کرد، خواش فەرموویەتی (ولاتقتلوا أنفسكم إن الله كان بكم رحيما)[1] واتە: خۆتان مەکوژن خوا خاوەن سۆزو بەزەوییە بۆتان. پێغەمبەر (ﷺ) پێکەنیو هیچ دەنگی لەگەڵ نەکرد.

ئەمەش بوو بەیاسایەك ئەگەر موسوڵمانان لەنەخۆشی ترسان، دەتوانن لەباتی خۆشوشتن تەیەموم بکەنو نوێژی خۆیان بکەن، خۆیان تووشی نەخۆشیو ئازار نەکەن[2].

﴿ گرتنی مەککە ﴾

پاش شەڕی مونتەو سەلاسیل موسوڵمانان زۆر دڵخۆش بوون، توانیان بەهۆی ئازایەتیو خۆبەخت کردنی سەربازەکانو دانساییو زیرەکی سەرکردەکانیان بەلەشکرێکی بچووکەوە لەشکری ڕۆمو عارەبەکانی سەر سنوور بترسێنن، لەو سەردەمەشدا دەوڵەتی ڕۆم کەوتبوە بێهێزیو دەست کورتیو گیروگرفتی ئابووری. تەنانەت مووچەی لەشکرەکەی بەتەواوی پێ نەدەدرا، بۆیە عەرەبەکان دڵیان لەڕۆمەکان ساردببوو و هومێدیان بەموسوڵمانان پەیدا کردبوو. گەلێکیان موسوڵمان بوون، یەك لەوانە (عەباسی کوڕی میرداس) لەبەرەی (سولەیم)، لەبەرەی (عەبەسو زیبانو فەزارەش) گەلێکیان موسوڵمان بوون.

بەڵام قوڕەیشیەکان بەشەڕی مونتە زۆر دڵخۆش ببوون، وایان بیردەکردەوە دوژمنایەتی کەوتە نێوان موسوڵمانانو ڕۆم، تازە لەکۆڵ یەك نابنەوە. واش تێگەیشتبوون موسوڵمانان لەشەڕی مونتە بەزیونو

---

(١) النساء:٢٩.

(٢) زۆر کەسی موسوڵمان ناگایان لەو ڕێگەیە نیەو بەڕۆژانی ساردی زستانان بەتایبەت لەلادێیەکان، دەچنە ناو ڕووبارو قوڵەتێنەکانی ناو مزگەوتەکان، خۆیان لەناو هەڵدەکێشن، زۆریان تووشی نەخۆشی دەبن!.

هێزو توانایان نەماوە بۆیە سەبارەت بەدوژمنایەتی موسوڵمانان هەر لەسەر ڕەوشتە ناپەسەندەکەی جارانیان ڕۆیشتن، هیچ شتێکیان لەکردەوەکانی پێشووی خۆیان نەگۆڕیو هاوپەیمانەکانیشیان وایان ئەزانی موسوڵمانان تازە ناتوانن دەست هەڵێنن، بەرامبەر هیچ لایەك، بۆیەش هەر بەچاوی پێش مەسڵەتی حودەیبیەیان تەماشا دەکردن. هۆزی بەرەی بەکریش هاوپەیمانانی قوڕەیش بوون، ئەوانیش بەهەمان چاو تەماشای موسوڵمانانیان دەکرد، بەهەلیان زانی تاکو کۆنە غەرەزی خۆیان بەهۆزی خوزاعەدا بڕێژن، ئەوانیش هاوپەیمانی پێغەمبەر بوون. بەرەی بەکر داوایان لەقوڕەیش کرد بەچەکو بەپیاو یارمەتیان بدەن، ئەوانیش چەند پیاوێکیان بۆ ناردن.

لەوانە (سەفوانی کوڕی ئومەییە)و (حووەیتبی کوڕی عەبدولعوززا)و (موکریزی کوڕی حەفس)و لەگەڵ چەکێکی زۆریش. بەرەی بەکر لەپڕ هێرشیان بردە سەر بەرەی خوزاعە، لەشوێنێك پێی دەڵێن (وەتیر) بیست کەسیان لێکۆشتن. خوزاعە چاریان نەما خۆیان گەیاندە کەعبە، لەوێش لێیان نەگەڕان هەندێکیان بە(نەوفەلی کوڕی موعاویە)ی سەرۆکیان گوت، ئێمە وا لەناو کەعبە شەڕیان لەگەڵ دەکەین، پێویستە خوات لەبیر بێت لێرە شەڕ نەکەین. نەوفەل گوتی ئیمڕۆکە خوا نییە، تۆڵەی خۆتان بکەنەوە. هەندی لەبەرەی خوازعە هاواریان بردە بەر (بودەیلی کوڕی وەرقا)، کەچۆن بەرەی بەکر بەیارمەتی قوڕەیشیەکان مەرجەکانی حودەیبیەیان شکاند. لەهەمان کاتیش (عەمری کوڕی سالمیش) خۆی گەیاندە مەدینە، چووە لای پێغەمبەرو باسی ئەو دەست درێژییەی بەرەی بەکری بۆ کردو گەلێ هەڵبەستو هۆنراوەی بۆ گوتو داوای یارمەتی لێ کرد. پێغەمبەریش (ﷺ) هیچ هەراسانیەکی وای پێشان نەدا، نەك هەست بکات کەنیازی تۆڵەسەندنەوەی لەقوڕەیش هەیەو بلاوی بکاتەوە. واشی نەکرد کەناهومێد ببیو بەدڵ ساردی بگەڕێتەوە، چونکە ئەگەر هاوپەیمان زانی لەسەر نایێنە وەلام چارەی نامێنێ خۆیبەلایەکی تر هەڵدەواسی. پێغەمبەر (ﷺ) هەر ئەوەندەی پێگوت (ئەی عەمری کوڕی سالم یارمەتی دەدرێی). ئەوەندەش بەسە پێغەمبەرێك بیلێ:

لەدوای عەمریش (بودەیلی کوڕی وەرقا) لەگەڵ چەند کەسێك چووە لای پێغەمبەر بەسەرهاتەکەیان بۆ گێڕایەوە. پێغەمبەریش (ﷺ) زۆر دلگیر بوو، بەلام شتێکی وای لەلا نەدرکاندن کەبەتەمایە هیچ بکات.

لەولاشەوە سەردارانی قوڕەیش بیریان کردەوەو هەستیان کرد کەکارێکی ناڕێکیان کردووە، کەوا

مەرجی مەسلەتی حودەیبیەیان شکاند. ئەوەندەش بەسە بۆ هەڵوەشانی مەسلەتەکەو پێغەمبەریش (ﷺ) مافی ئەوەی هەیە چیتر پەیوەندی بەمەسلەتەکەوە نەکات. بۆیە ویستیان شتێکی وا بکەن پێغەمبەر (ﷺ) ئەو دەست دریژەییان بەخاڵێکی گەورە لەسەر نەژمێرێو شەڕیان لەگەڵ نەکا بۆ تۆڵە وەرگرتنەوەی بەرەی خوزاعە.

ئیتر هەستان (ئەبو سوفیانی) سەرۆکی قوڕەیشیان نارده مەدینە، بۆ لای پێغەمبەر، ئەو ئەبو سوفیانەی لەهەموو شەڕەکانی دژ بەئیسلام سەرلەشکر بوو و هەوڵی کوشتنی پێغەمبەری ئەدا. ئەبو سوفیان لەڕێگا تووشی بودەیلی کوڕی وەرقا بوو، زۆر ترسا کە لەمەدینە هاتبێتەوەو کارەکەی بۆ پێغەمبەر گێڕابێتەوە. لێی پرسی گوتی لەکوێ دێیتەوە.

بودەیل نەیویست پێی بڵێ، گوتی لەکارێکی خۆم بووم. بەڵام ئەبو سوفیان پێی باوەڕ نەکرد. لەڕێگا قشپلی حوشترەکانی ورد دەکرد، دیتی ناوکە خورمای مەدینەی تێدایە، بەوە زانی کەچوویتە مەدینەو هەموو شتێکی بەپێغەمبەر راگەیاندوە. لەبەرئەوە کەچووە مەدینە یەکسەر نەچووە لای پێغەمبەر، بەڵکو چووە لای کچەکەی خۆی (ئوم حەبیبە) کەخێزانی پێغەمبەر بوو، بەڵکو بەهۆی خزمایەتی دەگاتە ئامانج. بەڵام ئوم حەبیبەی موسوڵمانو خواناس خزمایەتی کاری تێنەکرد. ئەبو سوفیان کەچووە ماڵەوە ویستی لەسەر ڕایەخەکانی پێغەمبەر دابنیشێ ئوم حەبیبە، خێرا ڕایەخەکەی پێچایەوەو هەڵیگرتو نەیهێشت باوکی لەسەری دابنیشی، ئەبو سوفیان گوتی کچی خۆم بۆ هەڵتگرت؟ ئایا لەبەرئەوە بوو منت بەکەمتر زانیلەسەر ئەو ڕایەخە دابنیشم، یان نەتویست دابنیشم؟ ئوم حەبیبە راست بەباوکی گوت، نابێ تۆ لەسەر جێگای پێغەمبەر دابنیشی، تۆ پیاوێکی بت پەرستو پیسی. ئەبو سوفیان گوتی وەڵاهی ڕۆڵە تۆ لەدوای من تووشی خراپە هاتووی، بەتووڕەیی چووە دەرەوەو چووە لای پێغەمبەر.

بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) هیچ گرنگیەکی پێ نەدا. ئەبو سوفیان پێی گوت من لەکاتی پەیمان بەستنە کەلەوێ نەبووم، حەز دەکەین مەسلەتەکە نوێ بکەینەوەو مەرجی بەتێن تر دابنێینو ماوەکەشی زیاد بکەین. پێغەمبەر (ﷺ) بەهێواشیو بەبێ تووڕەیی فەرمووی هەر بۆ ئەوە هاتووی؟ گوتی بەڵێ. پێغەمبەر فەرمووی چ لەلایەن ئێوە ڕووی داوە؟ ئەبو سوفیان گوتی ناخوا نەخواستە. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئێمە لەسەر پەیمانەکەو ماوەکەی دەمێنین.

ئەبو سوفیان چارەی نەماو چووە لای ئەبوبەکر سدیق و داوای لێ کرد، لەلای پێغەمبەر قسەی بۆ بکات. بەڵام ئەبوبەکر گوێی نەدایێ. ئەوجارە چووە لای عومەری کوڕی خەتاب. عومەر بەباوەڕە بەتێنەکەی گوتی من تکات بۆ بکەم لەلای پێغەمبەر!! وەڵڵا نەگەر هیچم بەدەست نەکەوێ میرولەم بەدەست کەوێ پێتان دائەدەم.

ئەوجا ئەبو سوفیان چووە لای عەلی کوڕی ئەبی تالێب و فاتیمەش لەوێ بوو، ئەوکاتیش حەسەن منداڵ بوو بەعەلی گوت تۆ بەخزمایەتی لەهەموویان لەمن نزیکتری، من بۆ کارێك هاتووم بابەدەستی بەتاڵ نەگەڕێمەوە، تکام بۆ بکەلەلای پێغەمبەر. عەلی گوتی بەخوا پێغەمبەر بڕیارێك بدات ئێمە هیچمان ناتوانین قسەی تێدا بکەین!. ئەوجا ئەبو سوفیان ڕووی لەفاتیمە کرد، گوتی ئەی کچی پێغەمبەر، ئایا ناتوانی بەحەسەنی کوڕت بڵێی چاکە لەگەڵ خەڵك بکات، وای لێ دێت دەبێتە سەرداری هەموو کەس هەتاکو ئەو دونیایە ماوە. فاتیمە گوتی وەڵڵا کوڕی من هێشتا منداڵە وای لێ نەهاتووە بکەوێتە نێوان خەڵکی، کەسیش ناتوانێ لەلای پێغەمبەر هیچ بکات. ئەبو سوفیان ڕووی کردەوە عەلی و گوتی من وەك تەماشا دەکەم کارەکەم لێگران بووە، ڕێگایەکم بۆ دانانێی؟ عەلی گوتی تۆ گەورەی بەرەی کینانەی، بچۆ مزگەوت داوای پەنابەری لەخەڵك بکەو بگەڕێوە بۆ مەککە، لەوەش زیاتر چ ڕێگەیەکی تر شك نابەم.

ئەوجا ئەبو سوفیان چارەی نەماو چووە مزگەوت و لەوێ دەری خست کەخۆی خستووتە پەنای ئەو خەڵکەو سواری حوشترەکەی بوو، بەدڵێکی تەنگ و غەمناکەوە، کەهەرگیز خۆی ئەوها بێ نرخ و بێ دەسەلآت نەدتیبوو بەسەرشۆڕی گەڕایەوە مەککە. لەوێ بەسەرهاتەکەی بۆ قوڕەیشیەکان گێڕایەوە، ئەوانیش پێیان گوت چوونەکەت بۆ مەدینە چ کەڵکی نەبووە، گاڵتەیان پێکردووی[1]. قوڕەیش کەوتنە بیرکردنەوەو پیلان دانان. بەڵام پێغەمبەر ماوەی نەدان بەخۆیکەوەو بەوە ڕابگەن شەڕ بکەن، بڕیاریدا کەلەپڕ بەسەریان دا بداتو بەبێ شەڕ مەککە بگرێ.

ئیتر فەرمانی دایە موسوڵمانان بەخۆ بکەون بۆ کارێکی گەورە، بەمالّەوەشی گوت کەلوپەلی بۆ

(۱) ئەمەش پیشەی هەموو بێ باوەڕێکە لەسەر ئەو زەویە، کەترسیان لێ پەیدا بوو شەرم ناکەن لەپاڕانەوەو بادانەوەو دەست ماچ کردن، دەچن بۆ مالّە دوژمنانیان، بەهەر ڕێگایەك بێت دەیانەوێ بگەنە خاوەن دەسەلآت، کاری خۆیان چاك بکەن.

ئامادە بکەن. ئەبوبەکر چووە لای عائیشەی کچی، کەدیتی وا کەلوپەل ئامادە دەکات، لێی پرسی گوتی ڕۆڵە پێغەمبەر فەرمانی پێدایی کەلوپەلی بۆ ئامادە بکەی؟ گوتی بەڵێ: ئەبوبەکریش گوتی پێی نەگوتی بۆ کوێ؟ گوتی نەخێر.

دوایی پێغەمبەر (ﷺ) بەخەڵکەکەی ڕاگەیاند کەدەچنە مەککە، دوعاشی کرد گوتی (خودایە دەنگو باس لەقورەیشیان ببڕی، تاکو لەپڕ بەسەریان دانەدەین). بەڵام لەو کاتە ناسکەی پێغەمبەر (ﷺ) دەیویست بڕوات، یەکێك لەیارەکان ناوی (حاتیب کوڕی بەلتەعە) بوو هەستە بێ هێزەکەو لایەنە سستەکەی بزوت لەبەر خۆشەویستی مالّو منداڵو خزمەکانی ویستی پەیوەندیەکی چاکەو خۆشەویستی لەگەڵ قورەیش پەیدا بکات. ئیتر نامەیەکی بۆ نوسین، پێغەمبەر بەتەمایە بەسەرتاندا بدات. لەودەمەش ژنێکی قورەیشی بت پەرست بەجاسوسی هاتبووە مەدینە، بۆ ئەوەی بەسەر هەڵوێستی موسوڵمانان بوەستێو بچێتەوە مەککە بۆیان بگێڕێتەوە. حاتیبیش نامەکەی دایە ئەو ژنە، ژنەکەش بەرەو مەککە ڕۆیشت، خواش ئاگاداری هەموو کردەوەی ئاشکراو نهێنیە، پێغەمبەری خۆی ئاگادار کرد.

عەلی کوڕی ئەبی تالیب دەگێڕێتەوە دەڵێ: (پێغەمبەر (ﷺ) بانگی کردمو فەرمووی لەگەڵ زوبەیری کوڕی عەوامو میقداد بەخێرایی بڕۆن، لەڕێگا بەژنێك دەگەن، نامەیەکی پێیە لێی بستێنن). عەلی دەڵێ: (سواری ولاغان بووینو زۆر بەخێرایی ڕۆیشتین تاکو لەشوێنێك پێی دەڵێن (حولەیفە) بەژنەکە گەیشتینو ڕامان گرت. داوامان لێکرد نامەکەمان بداتێ، کەچی دانی پێدا نەینا. چار نەما لەحوشترەکە دامان بەزاندو هەموو کەلو پەلەکانمان پشکنیو نامەکەمان نەدۆزیەوە. منیش بەژنەکەم گوت پێغەمبەری خوا درۆ ناکات، یان نامەکەمان بدەرێ یان ڕووتو قووتت دەکەینەوە. ژنەکە تەنگاو بوو ترسا، چارەی نەما ڕووی لەولا کردو لەژێر چارۆگەکەیەوە دەستی درێژ کردو نامەکەی لەناو کەزیەکانی هێنایە دەرو لێمان وەرگرتو گەڕاینەوە)[1].

پێغەمبەر (ﷺ) تەماشای کرد حاتیب نووسیویەتی، بانگی کردو لەلای کۆمەڵێك یاران لێی پرسی ئەوە چیە؟ ئەویش گوتی ئەی پێغەمبەری خوا پەلەم لێ مەکە، من کابرایەکم خۆم بەقورەیشەوە

(١) سەحیحی بوخاری دار النشر الریاض لاپەڕە ٨٧٨ ژمارە ٤٢٧٤.

نابوو لەوانیش نەبووم من زۆر بێکەسم لەناویان، بەڵام ئەو کۆچ کردەوانەی تر کە لەگەڵتن هەر یەکە خزمایەتیەکیان لەگەڵ قورەیش هەیە، تاکو مااڵو منداڵیان بپارێزن. منیش ویستم بەو هۆیەوە ماڵو منداڵم بپارێزم، هیچیش لەبەر بێ باوەڕیو هەڵگەڕانەوەم نیە لەئیسلام، هیچ باوەڕیم بەبت پەرستان نیە، پێغەمبەریش (ﷺ) بەو دڵە فرەوانەی لەمەبەستی کابرا گەیشت، ویستی لەو هەرزەلینەو لەو هەڵەیە راستی بکاتەوە. بەتایبەتی کەنامەکەش گەڕایەوە، نەشی ویست کەس لەقەی لێبدا، بۆیەش فەرمووی ئەو پیاوە ڕاستی پێگوتینو درۆی لەگەڵ نەکردین، ئێوەش چاك بڵێن. عومەری کوڕی خەتاب خۆی پێڕانەگیراو گوتی ئەی پێغەمبەری خوا ماوەم بدە تاکو ملی بپەڕێنم، ئەوە ناپاکی لەگەڵ پێغەمبەر کردوە، ئەوە دووڕوە. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی (ئەوە لەو کەسانە نیە ناپاکی بکاتو دوو ڕوو بێت، ئەوە بەشداری شەڕی بەدری کردوە، بەڵکو خوا ئەوانەی ئاگادار کردوە، فەرموویەتی چی دەتانەوێ بیکەن بەهەشت هەر بۆ ئێوەیە، یا فەرموویەتی لێتان خۆشبووم).

ئەمەش وا دەگەیەنێ یەکێك کردەوەی وا گەورەی وەك بەشداربوون لەشەڕی بەدری هەبووبێ، خوا لەهەڵەی وا لێیان دەبووردێ. عومەر چاوەکانی پڕ لەفرمێسك بوو، گوتی خواو پێغەمبەر زاناترن بەکردەوان. بەڵام ئەو هەڵەیە بەکردەوەیەکی گەورە ژماردرا لەسەر حاتیب، خوا فەرمانی نارد کەجارێکی تر نابێ ئەوە دووبارە بکرێتەوە، کەدەفەرموێ: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاء تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءكُم مِّنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَن تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِن كُنتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاء مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنتُمْ وَمَن يَفْعَلْهُ مِنكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاء السَّبِيلِ﴾[1].

واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هەیە، دوژمنی منو دوژمنی خۆتان مەکەنە گەورەو هاوڕێو دڵسۆزی خۆتان، ئەوانە باوەڕیان بەو ڕاستیە نیە کەبۆتان هاتووە، ئەوانە ئێوەو پێغەمبەری خوایان دەرکرد، هەر لەبەر ئەوەبوو کەباوەڕەتان بەخوا هێنا، ئەوجا ئەگەر ئێوە بۆ خواو لەڕێ خواو ڕەزامەندی خوا دەرچوون، ئەوانە دوژمنی منو ئێوەن، لەپەناوەو بەنهێنی وا دەرمەخەن کەخۆشتان دەوێن. هەرکەسێ وا بکاتو نهێنی پێغەمبەریان بۆ دەربخات، دیارە ئەو کەسە ڕێگەی خوای بزرکردوە،

---

(١) الممتحنة:١.

ئەو بت پەرستو بێباوەڕانە ئەگەر دەسەلاتیان بەسەرتاندا بشکێ نەدەست نە زمانیان بەچاکە لەگەڵتان بەکارناهێنن، دەتانکوژنو جنێوتان پێ ئەدەن.

لەگەڵ ئەوەی کەحاتیب ئەو نامەیەی ناردبوو، پێغەمبەر ویستی موسوڵمانان فێربکات چاکەی پێشووی کەس لەبیر نەکەن، چونکە حاتیب لەشەڕی بەدر بەشداری کرد بوو، زۆر هەڵوێستی تریشی هەبوو، کەدڵسۆزی بۆ خواو پێغەمبەر تێدا دیار بوو، ناپاکی لەحاتیب دەرنەکەوت، نامەکەشی لەنەزانینەوە بوو[1].

﴿ ئامادەبوونی لەشکرو بەڕێکەوتنی بەرەو مەککە ﴾

موسوڵمانان لەهەموو ڕاستان بەهەزاران هاتنو لەو لەشکرە مەزنە بەشداریان کرد، تیرەکانی سولەیمو غەتفانو موزەینە، کۆچ کردوانو یاریدەدەرانیش هیچیان دوانەکەوتن، ژمارەیان گەیشتە دە هەزار کەس. لەڕۆژی بیستی ڕەمەزان ئەو لەشکرە بەڕێ کەوت، چ جارێکیش لەشکری موسوڵمانان نەگەیشتبووە ئەو ژمارەیە. پێغەمبەر (ﷺ) (کەلسومی کوڕی عەتەبەی غەفاری) کردە گەورەی مەدینە لەدوای خۆی. ئەو لەشکرە وەک کەشتی کەوتە بیابانی حیجاز، هەمووی پڕ هەست پڕ باوەڕ، هێزێك نەبو بەرامبەر ئەو هێزە بوەستێ، بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) هەمو ئاواتی ئەوە بوو خوێن نەڕژێو دانیشتوانی مەککە بەبێ شەڕ موسوڵمان بێ، چونکە باوەڕ بەهێمنی باشتر لەناو دڵ دەچەسپێ، لەوەی بەزەبری شەڕ بیت، لەبەرئەوە نەیویست کەس بزانێ بۆ کوێ دەچنو چ دەکەن.

لەشکر گەیشتە شوێنێك پێی دەڵێن (مر الظهران) قوڕەیش هێشتا پێی نەزانیبوو، هەر لەبیرکردنەوە بوون، چ لەگەڵ پێغمبەر بکەن، لەوکاتە (عەباسی کوڕی عەبدولموتەلیب) لەمەککەوە

---

(١) ئەو کارەی حاتیبیش بوو بەخێرێکی گەورە بۆ موسوڵمانان، کەلەدوای هاتنی ئەو ئایەتەکەس شتی وای لێ ڕوونەدا، نێستاش لەسەر هەموو موسوڵمانان پێویستە قەت بت پەرستو بێباوەڕانو مەسیحی بەدڵسۆز نەزانن، بەڵام بەداخەوە لەسەردەمی تیمۆر زۆر خۆشیان بەموسوڵمان دەزانن، ئاوروپای مەسیحیو تەمەریکاییان دەکەنە پشتیوان، وا بیردەکەنەوە کەئەوانە بەزەییان بەمرۆڤایەتی دادێتو لەسەر خەڵك دێنە وەڵام، نازانن ئەوانە هەر بۆ بەرژەوەندی خۆیان پیلانو ناژاوە دەنێنەوەو بۆ تێکدان دێنە ناو کاروباری میللەتان.

لەگەڵ مااڵو منداڵی بەرەو مەدینە هات، لەڕێگا بەپێغەمبەر گەیشت. دوای ئەویش (ئەبو سوفیانی کوڕی حاریسی کوڕی عەبدولموتەلیب) لەگەڵ (عەبدوڵڵای کوڕی باوکی ئومەییە)ی پوورزای پێغەمبەر ئەو دووانەی کەزۆریان ئازاری پێغەمبەر دابوون هەردووکیان هاتنو ویستیان بچنە لای پێغەمبەر بەاڵم پێغەمبەر (ﷺ) کردەوە ناپاکەکەیانی بەبیر هاتەوە ڕێگای نەدان. چاریان نەما چوونە لای عەلی کوڕی ئەبی تاڵیب ئەویش بەئەبو سوفیانی ئامۆزای گوت بڕۆ لەپێشەوە بەرەو ڕووی بچۆو خۆتی پیشان بدەو ئەو ئایەتەی بۆ بڵێ کەکاتی خۆی براکانی یوسف پێغەمبەر پاش ناسینەوەو شەرمەزار بوونو پێیان گوت ﴿ لَقَدْ آثَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا وَإِن كُنَّا لَخَاطِئِينَ ﴾[1] واتە: خوا ڕێزی تۆی لەئێمە زیاتر گرتو ئێمە خەتابار بووین. عەلی گوتی ئەو کاتە کەواتان گوت پێغەمبەر (ﷺ) بەڕەوشتی خۆی نایەوێ کەس قسەی لەو باشتری پێ بڵێ، وەاڵمێکی باشترتان نەداتەوە. ئەوانیش بەقسەکەی عەلیان کردو ئەوها بۆی چوون پێشەوە قسەکەیان پێگوت. پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی: ﴿قَالَ لاَ تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾[2] واتە: ئیمڕۆکە گلەیی و سزاتان لەسەر نیە، خوا لەگوناهتان خۆش دەبێن خوا بەزەیی لەهەموو کەس زیاترە.

ئەوجا ئەبو سوفیان چەند هۆنراوەیەکی بۆ گوت، وای ڕایگەیاند گوتی ڕێ نیشاندەرێك ڕێی نیشاندام بۆ ڕێگەی خواو بۆ الی ئەو کەسەی بەربەرەکانیم کردو خراپەم لەگەڵ کردو خۆم لێدابڕی پێغەمبەریش (ﷺ) دەستێکی لەسینگی داو فەرمووی هەر تۆ خۆت لەمن دابڕی.

لەشکر لە(مر الظهران) خیوەتی هەڵداو کەوتنە ئاگر کردنەوەو نان دروست کردن، قوڕەیش هێشتا بەهاتنی ئەو لەشکرەی نەدەزانی. عەباسی مامی پێغەمبەر چاوی بەو لەشکرە کەوت، گوتی ئەی هاوار بەیانی دانیشتوانی مەککەچیان بەسەر دێت ئەگەر ئەو لەشکرە بەشەڕ چووە ناو شاری مەککە! خزمو کەسانم هەموویان دەفەوتێن، بەتایبەتی ئەو لەشکرە زۆری داخدار تێدایە، کەداخی خۆیان پێدابڕێژن، لەبەر ئەوە ویستی شتێکی وا بکا قوڕەیش باوەڕ بێنێو شەڕ نەکەنو لەفەوتان دەربازبن.

بەگورجی هەستا سواری هێسترە سپیەکەی پێغەمبەر بوو، بەرەو مەککە ڕۆیشت بەو نیازەکەسێك ببینی قوڕەیش بەو کارە ئاگادار بکات، قوڕەیشیەکانیش هەستیان بەترسناکی کرد، لەبەرئەوە ئەبو

---

(١) یوسف: ٩١.

(٢) یوسف: ٩٢.

سوفیانی سەرۆکیان لەگەڵ بودەیلی کوڕی وەرقاو حەکیمی کوڕی خوزام نارده دەرەوەی مەککە، بۆ ئەوەی هەست ڕابگرن بەڵکو دەنگو باسێکیان لەخەڵك دەست دەکەوێو بۆیان بێننەوە، لەو کاتەی عەباس دەڕۆیشت گوێی لەدەنگی ئەبو سوفیان بوو، بەهاوڕێکانی دەگوت، قەت وەك ئەو شەوەم ئاگرو سەرباز نەدیوە. بودەیل گوتی وەڵڵا ئەوە خوزاعەیە ئەوانەی بۆ شەڕ کۆکرۆتەوە. ئەبو سوفیان گوتی خوزاعە لەو توانایە نییە، ئەو هەموو ئاگرو سەربازەی هەبێ.

عەباس ئەبو سوفیانی بەدەنگەکەی ناسیو بانگی کرد، گوتی باوکی (حەنزەلە) (ئەوە نازناوی بوو)، ئەویش دەنگی عەبباسی ناسی گوتی (باوکی فەزڵ). عەباس گوتی بەڵێ، ئەبو سوفیان گوتی دایكو باوکم بەقوربانت بێت چ دەکەی لێرە؟ عەبباس پێی گوت مااڵ وێران ئەوە موحەمەدە بەو هەموو لەشکرەوە هاتووە، قوڕ بەسەر قوڕەیش، بەیانی بچێتە مەککە. ئەبو سوفیان گوتی دایكو باوکم بەقوربانت بێت ئەوجا چارمان چییە؟ عەباس گوتی وەڵڵاهی بکەویە دەستیان سەرت دەپەڕێنن، وەرە لەدواوەم سواری ئەو هێسترە ببە، تاکو بتبەمە لای پێغەمبەرو پەنات بدەم.

ئەبو سوفیان لەگەڵی سوار بوو، دوانەکەی تریشی نارەوە مەککە. عەباس دەڵێ بەلای هەر ئاگرێکدا دەڕۆیشتن موسوڵمانان چاوبان بەهێسترەکە دەکەوت، دەیانگوت ئەوە هێسترەکەی پێغەمبەرەو مامی پێغەمبەر لەسەریەتی. بەڵام کەبەلای ئاگری عومەری کوڕی خەتابدا ڕۆیشتین، عومەر ناسینیو گوتی ئەوە ئەبو سوفیانە دوژمنی خوا، سوپاس بۆ ئەو خوایە بەبێ مەرج کەوتە دەستمان. بەخێرایی چووە ناو خیوەتەکەی پێغەمبەرو منیش هێسترەکەم تەنگاوکرد، پێش عومەر بگەمە لای پێغەمبەر، بەڵام هەردووکمان پێکەوە گەیشتین.

عومەر گوتی ئەی پێغەمبەری خوا ئەوە ئەبو سوفیانە دوژمنی خوایە سوپاس بۆ خوا کەبەبێ مەرجو پەیمان کەوتۆتە دەستمان، ماوەم بدە سەری بپەڕێنم. منیش گوتم ئەوە پەنای بۆ من هێناوە، بەڵام من دەزانم ئەگەر لەبەرەی عەدی کوڕی کەعب بوایە وات نەدەگوت، دەزانی لەبەرەی عەبدی مەنافە بێیە وا دەڵێی. عومەر گوتی لەسەرخۆ بە عەبباس، وەڵڵاهی ئەو ڕۆژەی تۆ ئیسلام بووی ئەگەر خەتاب موسوڵمان بوو با هەر ئەوەندە دڵخۆش دەبووم.

پێغەمبەر (ﷺ) بەعەباسی گوت ئیمشەو بیبەرە لای خۆت، سبەی لەگەڵ خۆتی بێنە. ئەبو سوفیان ئەو شەوەی لەلای عەباس بەڕێ کردو خۆی زۆر بەبێ دەسەڵاتی دیت. بۆ بەیانی عەباس

بردیەوە لای پێغەمبەرو دانیشتن. ئەو ئەبو سوفیانەی ماوەی بیست ساڵان دوژمنایەتیەکی بێ درێغی لەگەڵ پێغەمبەر کردو ئێستاش بەبێ دەسەلاتی لەلای پێغەمبەر دانیشتووە. ئەو پێغەمبەرە دەیتوانی هەر پەنجە بجوڵێنێ سەری لەلەشی جیابکەنەوە، بەڵام پێغەمبەر زانا‌ودووربینو خوانا‌سو دڵ نەرمو لێزانە، خوا هەموو شتێکی بۆ ڕوون دەکاتەوە.

پێغەمبەر (ﷺ) ڕووی لەئەبو سوفیان کرد فەرمووی کاتی ئەوە هاتووە دڵت نەرم بێت، باوەڕ بەخوای تاك‌و تەنیا بێنی؟ ئەبو سوفیان گوتی، لەجێی دایك‌و باوکم چەند دڵنەرمو هێمنو خۆگرو بەڕێزو خزم دۆستت دەبینم، ئەگەر بیرم لەچ خوای تر بکردبایەوە، یارمەتیەکم لێ وەردەگرتن.

ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی، ئەدی کاتی ئەوە نەهاتوە باوەڕبێنی من پێغەمبەری خوام. گوتی لەجێی دایك‌و باوکم چەند هێمنو خۆگرو بەڕێزو خزم دۆستی، هێشتاش دوو دڵیەکم لەناو دەروونداا ماوە. ئەوجا عەبباس هاتە ناو قسەکەو ڕووی لەئەبو سوفیان کرد گوتی خێرا باوەڕ بێنە تاکو لەگەردەنت نەدراوە. ئەوجا بەتەواوی شادەی هێناو موسوڵمان بوو، هەرکەسێکیش بەتەواوی دانی بەخوای تاك‌و تەنیاو پێغەمبەر هێنا، بەموسوڵمان دادەندرێ، با هێشتا باوەڕی تەواوی لەناو دڵ نەچەسپا بێ، باوەڕو بەکردەوەو بەردەوام بوون لەسەر خواپەرستی لەناو دڵ دەچەسپێ. بۆیە کەعارەبەکان بەپێغەمبەریان گوت باوەڕمان هێناوە خواش بەپێغەمبەری فەرمو، ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِن تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُم مِّنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾[1] واتە: عارەبەکانی بیابان گوتیان باوەڕمان هێنا، ئەی موحەمەد پێیان بڵێ باوەڕتان نەهێناوە، بەڵام بڵێن موسوڵمان بووین، کەباوەڕی تەواو لەناو دڵتان چەسپا، ئەوجا بڵێین باوەڕمان هێناوە.

عەبباس ڕووی لەپێغەمبەر کرد، گوتی ئەی پێغەمبەری خوا ئەبو سوفیان پیاوێکە حەز لەگەورەیی دەکاو لەخۆی ڕازیە، حەز دەکەم پایەیێکی بۆ دیاریکەی. پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی هەر کەسێکی بچێتە ماڵی ئەبو سوفیان با لەخۆی دڵنیا بێت. هەرکەسێکی چووە کەعبە با لەخۆی دڵنیا بێت. هەر

(١) الحجرات:١٤.

کەسێکی لەمالّی خۆی دانیشتو دەرگەی لەسەر خۆی داخست با دلّنیابێت[1]. تەنیا چەند کەسێك نەبێ کەزۆر تاوانباران بووەو بەنابەجێی زۆریان ئازاری موسوڵمانان دابوو، موسوڵمانانیان کوشتبوو، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی نەوانە ئەگەر خۆیان بەدیواری کەعبەشەوە هەڵواسی بیانکوژن. بەڵام لەدواییش زۆریان تکایان بۆ کراو تۆبەیان کردو لێیان خۆش بوو.

بەهاتنی ئەبو سوفیان موژدەی خۆ بەدەستەوەدانی مەککە درا، خوا ویستی بەبێ شەڕ بگیرێ.

ئەبو سوفیان سەرۆکی هەموو قورەیش بوو، هەرکاتێك سەرۆك گیرا یا نەما یا مەسڵەتی کرد، شەڕ لەگۆڕی نامێنێ، لەشکرەکەشی وڕە بەردەداو خۆی بەدەستەوە دەدات. بەڵام لەهەمان کاتیش پێغەمبەر (ﷺ) پشتی لێ نەکردەوەو لەدوژمن دلّنیا نەبوو، وازی لەرێکخستنی لەشکرەکەی نەهێنا، بڵێ خوا یاریکاری کردینو سەرکەوتین، چونکە سەرکەوتنو دەربازبوون قەت نایێتە دەستو خواش یارمەتی نادات، ئەگەر مرۆڤ هەموو پێویستیەکانی کار جێبەجێ نەکاتو بۆی ئامادە نەبێت. لەوەی ئەو زەمینە دامەزراوە هەموو کارێك بەڕێکخەرو پێویستیەکانیەوە هاتۆتە بەرهەم، هیچ کارێك لەخۆیەوە نەهاتۆتە دەستی ئادەمیزاد، ئەگەر کارێکی تەواو ماندوو بوونێکی تەواویان نەکردبێ. گەلێ کەسی تەمبەڵو بێتواناو ڕووخاوو خاوو بێ وڕەو ناهومێد لەکەناری مالّو مزگەوت دادەنیشن، دەڵێن بەتەمای خوا، هەر خوا خۆی جێبەجێی دەکات، هەوڵی ئێمە هیچ کار ناکاتە سەر ڕووداوان، ئەوەی خوا کردبێتی هەردەبێ ئاگایان لەفەرموودەی خوا نییە، کەلەقورئان فەرمووی ﴿وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَى ۞وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَى﴾[2] واتە: ئادەمیزاد دەبێ لەهەموو کاری هەوڵ بدات، مرۆڤ هەوڵدانی لەسەرە، بەرهەمی هەوڵەکەشی دێتە دی، نابێ دەستەوەستان دابنیشێ بڵێ خوا بۆم دەکات.

﴿ بۆنا و مەککە ﴾

پێغەمبەر (ﷺ)کەوتە ئامادەبوونو ڕێکخستن بۆ چوونە ناو مەککە، پێش هەموو شتێك فەرمانی دایە عەببباسی مامی ئەبو سوفیان لەگەڵ خۆی ببات (خطم الجبل) لەزار گەلیەی ئەو لەشکرانەی پێدا

(١) فقة السيرة نەویش لەمسلم ١٧٢/٥ والسيرة لابن كثير ١٧٩/٢ لة ابن اسحاق دەگێڕێتەوە.
(٢) النجم: ٣٩ - ٤٠.

دەڕوات ڕایبگرێ، تاکو هەموو لەشکرەکان تێدەپەڕن، نەوەك بیر لەبەرگری بکاتەوەو بزانێ، ئەو لەشکرە هیچ هێزێك ناتوانێ بەرامبەری ڕابوەستێو بەچاوی خۆی ببینێ هێزی ئیسلام چۆن پەرەی ستاندووەو ئەو کۆچ کردوانەو هەژارو دەرکراوانەی مەککە چۆن گۆڕانو بوونەتە ئەو هێزە مەزنە!، هەروەها تاکو پەندی لێ وەربگرێو باوەڕی پی بەتین بیت[1].

عەببباس دەڵێ چووینە(خطم الجبل) لەوی ئەبو سوفیانم ڕاگرت. لەشکرە کە دەستی بەهاتن کرد، هەر تیپە کەبەخۆیو ئالاکەی تێدەپەڕێ، ئەبو سوفیان گوتی ئەوە هی کێیە؟ منیش گوتم ئەوە هی بەرەی سولەیمە، ئەویش گوتی من کارم بەوانە نیە. تیپێکی، تر تێپەڕی گوتی ئەوە هی کێیە؟ گوتم ئەوە هی موزەینەیە، گوتی کارم بەوانە نیە، بەو جۆرە تاکو لەشکری هەموو هۆزەکان تێپەڕین، ئەوجا لەشکری پێغەمبەر لەکۆچ کردوانو یاریدەدەران بە بەرگی سەوزیانەوە تیپەڕین، هەر چاویان دیاربوو!.

ئەبو سوفیان گوتی (سبحان الله) عەببباس ئەوانە کێن؟ گوتم ئەوە پێغەمبەری خوایە لەگەڵ کۆچ کردوانو یاریدەدەران. گوتی کەس توانای نیە پێش لەوانە بگرێ، بەو خوایە برازاکەت هێزو دەسەلاتو مالو سامانێکی زۆر گەورەی هەیە.

عەببباس دەڵێ گوتم ئەوە دەسەلات سامانو هێز نیە، ئەوە پێغەمبەرایەتیە، ئەوەی تۆ دەیڵێی کاتی خۆی ئێوە ویستتان بیدەنێ، بەڵام بەهیچی نەزانیو خستیە ژێر پێی خۆیو لەبەر ئازاری ئێوە هەراسان ببوو و واتان لێکرد کۆچ بکات، چونکە پێغەمبەرایەتی بەگەورەییو مالٌ سامانی ئێوە نەگۆڕیەوە. ئەوە پێغەمبەرایەتیە.

(خوا ئەو قسانەی خستە سەر زمانی عەببباس بە ئەبو سوفیان بڵی تاکو زەمین ماوە ببێتە کوتەکێك بۆ دەمی ئەو کەسانەی کەدەڵێن موحەمەد مەبەستی سەرۆکایەتیو سەرداریەتیو مالو سامان بوو. خوا وای کرد کەپێشانی بدات پێغەمبەر (ﷺ) بۆ گەیاندنی بەرنامەی خوا هەناردراوە، نەك بۆ دامەزراندنی پاشایەتی بۆ خۆیو کەسوکاری لەدوای خۆی). ئەوجا ئەبو سوفیان بەسەرسامیو ترسێکی زۆرەوە ڕۆیشت بۆ ناو مەککەو باوەڕی هێنا، کەهێزێکی وا هاتووە بۆ گرتنی مەککە هەموو شتێك ڕادەمالێ، هیچ بەرگریەکی لەگەڵ ناکرێ.

---

(١) سەحیحی بوخاری دار النشر الریاض لاپەرە ٨٨٠ ژمارە ٤٢٨٠.

دانیشتوانی مەککەش هەموویان لەدەوری سەرۆکەکانیان کۆببونەوە، تەماشای نەو لەشکرەیان دەکرد کەلەدوورەوە شەپۆلی دەدا. قوڕەیشیەکان بەنیاز بوون شەڕیان لەگەڵ بکەن، بەڵام کاتێك گوێیان لەئەبو سوفیانی سەرۆکیان بوو، بەهەموو دەنگیەوە هاواری کرد، ئەی هۆزی قوڕەیش ئەوە موحەمەد بەو هێزەوە هاتۆتە سەرمان کەس توانای ڕاوەستانی نیە بەرامبەری. هەرکەسێ بچێتە مالّی ئەبو سوفیان با لەخۆی دلّنیا بێت. کەهیندی ژنی ئەبوسوفیان گوێی لێبوو، پەلاماری ئەبو سوفیانی داو سمێلّەکەی ڕاکێشاو گوتی ئەو ورگ ئەستوورە بکوژن. دەك عەمرت نەمێنی چ پێشەوایەکی. بەڵام ئەبو سوفیان گوێی نەدایێ و گوتی ئاگادارین بەو قسەیە هەڵمەخەڵەتێن. ئێمە توانای ئەو لەشکرەمان نیە، هەرکەسێ بچێتە مالّی من با لەخۆی دلّنیا بیت. هیند گوتی خوا بتکوژێ مالّەکەت جێگای نابێتەوە.

ئەبو سوفیان گوتی هەرکەسێك لەمالّی خۆی دەرگای لەسەر خۆی داخست، با دلّنیا بێتو هەرکەسێ بچێتە کەعبە با لەخۆی دلّنیابێت.

خەڵکەکە هەمووی پەرتەیان لێ کرد، هەرکەسە چووە یەکێك لەو جێگایانە، ئەو پیاوانەی کەبەخۆیان دەگوت پالّەوانی زەمانە، هەمووی وەك جورج و مشکان، چوونە پەنا دەرگان.

بەو شێوەیە مەککە جوولەو هەستی لێبڕا، بالّی شۆڕکردەوە بۆ بەسەرهاتی داهاتووی و کەوتە چاوەڕێ، ئایا چ بڕیارێکی بۆ دەدرێ؟ ئەو حالّەش هەموو کات هەروەها بووە هێزی ناپاك و ستەمکار هێزی ڕاستەقینەی لێ دەرکەوت، خۆی لەبەر ناگرێ، ڕۆشنایی هات تاریکایی خۆی ناگرێ، خواری و ستەم کاری دەڕوخێ با ماوەیەکیش فەرمانڕەوایی بکات.

ئا لەو کاتە ئەو سوپایە بەهێزە کەوتە خشین. پێغەمبەر (ﷺ) لەپێشەوە بەسواری (قەسوا) دەڕۆیی، کەگەیشتە ئەو شوێنەی کەپێی دەڵێن (ذی طوی) لەخۆشی ئەو پاداشەی کەخوا پێیدا، دەرگەی مەککەی بەبێ خوێن ڕشتن بۆ کرایەوە، هەڵوەستەیەکی کردو کەوتە خوێندنی سورەتی (فەتح) ئایەتەکانی دووبارە دەکردەوە. دڵو گیانی پاکی لەگەڵ تێکەڵ ببوو، بەدڵو بەزمان سوپاسی خوای دەکردو کڕنووشی دەبرد، زۆری نەمابوو ناوچەوانی بەقەر پووزی زینی وولاغەکەیەوە بنووسێ. ئەمەش ڕەوشتی پێغەمبەرانە، کەگەیشتنە ئەوپەڕی دەسەلاّتو بلّندی ئەوەندە زیاتر سوپاسی خوا دەکەن. نەك وەکو ئەو سەرداره خوا نەناسانەی شوێنێك دەگرن، لەخۆیان بایی دەبن، هەواو فیزیان هەندەی تر بلّند دەکەن، سەرو قەپۆزیان قیت دەکەنەوە، هەر ئەوەتا بەرپێی خۆیان دەبینن و نابینن و دەست دەکەن

بەخراپەو کوشتار.

پێغەمبەر (ﷺ) لەشکرەکەی کردە، تیپ تیپ، پێی گوتن شەڕ نەکەن، مەگەر ناچار بکرێن. تیپی یەکەم بەفەرماندەی (زوبەیری کوڕی عەوام) لەلای چەپی لەشکر داناو فەرمانی پێدا لەلای سەرەوە بچێتە ناو مەککە، تیپی دووەم بەفەرماندەی (خالیدی کوڕی وەلید) لەلای راستی لەشکرەکەی داناو فەرمانی پێدا لەخوارەوە بچێتە ناو مەککە. تیپی سێیەم بەفەرماندەی (سەعدی کوڕی عوبادە)و فەرمانی پێدا لەلای رۆژئاوای مەککەوە بچێتە ناو مەککە، تیپی چوارەم بەسەرکردایەتی (ئەبا عوبەیدەی جەراح) کەهەمووبان لەکۆچ کردوان بوون فەرمانی پێدان کەلەسەرەوە لەهیزای کێوی هیند بچێتە ناو مەککە.

لەشکر بەرێکو پێکی شۆڕ بوونەوە ناو شار، (سەعدی کوڕی عوبادە) جەورو ستەمکاری قورەیشی بەبیر هاتەوە، لەکاتی خۆی چیان بەموسوڵمانان کردبوو، دەیانویست لەسەر زەوی نەیانهێڵن. لەبەرئەوە دەماری تۆڵەستاندنەوەی هەڵستاو گوتی ئیمڕۆ ڕۆژی بەرەنگاربوونە، ئیمڕۆ ڕێزو سنوور هەڵدەگیرێ، یەکێك گوێی لەو قسەیە بوو بەخێرایی بەپێغەمبەری راگەیاندەوە. پێغەمبەریش (ﷺ) لەو قسەیە زۆر دڵگیر بوو، فەرمووی ئیمڕۆ ڕۆژێکە ڕۆژی بەزەیی‌و لێبوردنە، ڕۆژێکە خوا پایەی کەعبەو قورەیشی گەورە کردووە. فەرمانیدا بەخێرایی ئاڵاکەیان لەدەستی سەعد وەرگرتو دایانە دەست (قەیسی کوڕی سەعد)، قەیس پیاوێکی لەسەرەخۆبوو. بەو کردەوەیە پێغەمبەر (ﷺ) ڕێگای شەڕی لەسەعد گرتو لەهەمان کاتیش ئاڵاکەش هەر بەدەست بەرەی سەعد مایەوە پێی دڵگیر نەبوون.

ئەو لەشکرە چووە ناو مەککە، بەبێ ئەوەی تووشی هیچ بەرگرێك ببێت، تەنیا خالیدی کوڕی وەلید نەبێ خوا ویستی بەرەو ڕووی ئەو هاوڕێیانەی بکاتەوە، کاتی خۆی داوای لێکردن لەگەڵی بچن بۆ مەدینە موسڵمان بن. هەر ئەوانەش بوون یارمەتی بەرەی بەکریان دابوو، لەدژی خوزاعەی هاوپەیمانی پێغەمبەر، ئەو کۆمەڵە بەسەرۆکایەتی (سەفوانی کوڕی ئومەییە)و (سوهەیلی کوڕی عەمر)لەشوێنێك کۆبوونەوە کەپێی دەڵێن (خەندەمە) پێیان خۆش نەبوو، ئەوها خۆیان بەدەستەوە بدەن یەك، لەقورەیشیەکان ناوی (حەماسی کوڕی خالید) بوو، پێشی شەڕەکە بەژنەکەی گوت، چەکم بۆ ئامادە بکە تاکو شەڕ لەگەڵ موسوڵمانان بکەم. ژنەکەش گوتی کەس دەروەستی موحەممەد نایێت، حەماس پێی گوت هومێدەوارم هەندی لەو موسڵمانانە بکەمە نۆکەرانت. بەڵام خالیدو لەشکرەکەی

توانیان بەدەمێك ئەو کۆمەڵە پەرت‌و بڵاوکەنەوەو هەژدەکەسیان لێ کوشتن. هەندێك دەڵێن یازدە کەس کوژرا. دوو کەسیش لەموسڵمانان کوژرا، ئەو دوو موسڵمانانەش ڕێگایان هەڵە کردبوو کەوتنە دەست دوژمن. حەماسیش کەبەژنەکەی گوتبوو هەندێك لەو موسوڵمانانە دەکەمە نۆکەرانت، بەپڕە پڕ خۆی گەیاندەوە ماڵەوە، بەژنەکەی گوت دەرگام لەسەر داخە ژنەکەی پێی گوت ئەی دوێنێ چیت گوت، ئەویش بەو بەندانە وەڵامی دایەوەو گوتی:

ئەگەر لەوێ بای ڕۆژی خەندەمە　　دەتبینی سەفوان لەگەڵ عیکرمە
چۆن هەڵدەهاتن ئەوان لەودەمە　　باوکی یەزیدیش وەکو قادرمە
ئەوها چەقیبوو لێی رابوو پڕمە　　هەرچی بگێڕمەوە هێشتا هەرکەمە
بۆیە پێت دەڵێم هیچ مەمکە لۆمە

پێغەمبەریش (ﷺ)کەدیتی لای خوارەوەی مەککە شەڕ قەوما زۆری پێناخۆش بوو. بەڵام کەزانی خەتای موسڵمانان نەبوو، فەرمووی هەرچی خوا ئارەزوو بکا دەبێت، چاکەو خێریش لەفەرمانو کردەوەی خوایە. پێغەمبەر (ﷺ) هاتە خوارەوە بۆ ناو مەککە لەلای سەرەوە لەنزیك گۆڕی خەدیجەی خێزانی خیوەتی هەڵدا، داوایان لێکرد کەبچێتەوە ماڵەکەی خۆی فەرمووی چ ماڵیان بۆ هێشتم؟، لەناو خیوەتەکە تۆزێ حەسایەوەو کەوتە سوپاسی خوا کەبەو سەربەرزیە گەڕایەوە مەککە[1]. چاوێکی بەو دەورو بەرەداخشاندو چاوی بەو دۆڵو کێوانە کەوت کە گەلێ جاران لەترسی قورەیشیەکان دەچوون خۆیان لەناو دەشاردەوە. چاوی بەکێوی حیرا کەوت کەهەموو جار لەوێ ڕای دەمایەوە، تاوەکو خوا وەحی بۆ هەنارد. وا ئێستاش مەککەو قوڕەیش‌و کەعبەی هەموو کەوتە ژێر دەست‌و فەرمان، هێندەی تر کەوتە سوپاسی خوا. بێگومان دەربەدەری دەردێکی گرانە، بەڵام پیاوی خوانەناس‌و پشت بەست بەخوا، هەردەم دڵنیایە.

ئەوجا کەهەموو شتێك بڕایەوەو شار بەتەواوی کش‌و مات بوو. پێغەمبەر (ﷺ) لەخیوەتەکەی هاتەدەرو سواری (قەسوا) بوو و بەرەو ناو شار ڕۆیشت، ئەوندە بەڕێزو ملکەچی‌و ترسەوەخۆی لەسەرپشتی حوشترەکەی کوور کردەوە، نێوچەوانی بەقەرپووزی زینەکەی کەوت، ئەبوبەکری سدیق‌و

(١) فتح الباري في شرح صحيح البخاري ٥/١٣.

چەند یارانی تر لەتەکی بەپێیان ڕۆیشتن، تاکو چووە کەعبە لەبەرامبەر بەردی ڕەش ڕاوەستاو بەگۆچانەکەی ئیشارەتی دەست پێداهێنانی کردو کەوتە سووڕان بەدەوری کەعبە، تاکو حەوت جارەی تەواو کرد. دوای ئەوە فەرمانیدا هەرچی بت و پەیکەر هەبوو هەموویان شەق و پەق کرد.

لەوکاتە پێغەمبەر دەیفەرموو ﴿ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴾[1] واتە: ڕاستەقینە هات بیروباوەڕی پووچ و بەتاڵ لەبنەڕەگەوە دەرهێندرا، بیروباوەڕی پووچ و بەتاڵ هەردەم نامێنێ.

هەتاکو دوێنێ ئەو داروبەردانە دەپەرستران و کڕنووشیان بۆ دەبردرا، ئێستاش وا هەموو شەق و پەق کران و کەوتنە ئەو گۆڕە بێ ئەوەی هیچیان لەدەست بێت و یا ئەوانەی کەبەخوایان دەزانین و دەیانپەرستن چیان لەدەست بێت. ڕاستەقینە بۆ قوڕەیش ڕوون بۆوە کەئەو بتانەگیان لەبەرو دەسەلاتدارنینە، هەر ئەوان بەبیرو باوەڕە تەسکەکەی خۆیان گەورەیان کردبوون و کردبوونیانە خوا. نەزانین دەردێکی زۆر گرانە لەناو نەتەوەی ئادەمیزاد بلاوەبێتەوە و پەرەدەستێنێ، ئەوەش بەهیچ شتێك لاناچێ تەنیا بەخواناسین و خواپەرستی و زانینی فەرمانی خوا نەبێت.

لەپاش شکاندنی بتەکان پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی دا بە (عوسمانی کوڕی تەلحە) دەرگای کەعبەی بۆ کردەوە. قوڕەیشیەکانیش هەموو لەدەورو بەرامبەری بوون.

پێغەمبەر (ﷺ) دەستی بەدەرگای کەعبەوە گرت فەرمووی (لا إله إلا الله وحده صدق وعده ونصر عبده وهزم الاحزاب وحده) واتە: لەو خوایە بەولاوە هیچ خوای تر نیە، تاك و تەنیایە هەر ئەو بەتەنیا بەندەی خۆی سەرخست، بەڵێنی خۆی گەیاندەجێ، بەتەنیا کومەڵی بێباوەڕانی بەزاند). ئەوجا زۆر بەمل کەچی و بێ هەواو فیز ڕووی لەخەڵکەکە کرد بەهیچ جۆرێك باسی خۆی نەکردو خۆی نەهێنا ناو قسەو کردەوان هەمووی لەمەڕ خوازانی. فەرمووی، هەر داواکاریەك لەخوێن و لەماڵ خرایە ژێر پێم، تەنیا کاروباری کەعبەو ئاودانی حەجاج نەبێت.

ئەی گەلی قوڕەیش خوا کەلله ڕەقی کاتی نەزانینی لەبابەت خۆ هەڵکێشان و خۆ بەگەورە زانینو شانازی بەباب وباپیرانی لەسەر لابردن، هەموتان لەئادەمن و ئادەمیش لەخۆڵە.

---

(١) الاسراء٨١، فتح الباري في شرح حديث البخاري ١٦/٨.

ئەوجار ئایەتەی خوێندەوە کەدەفەرموێ: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾[1] واتە: (ئەی خەڵکینە ئێمە ئێوەمان لەنێرو مێیەك دروست کردووەو هەر لەو دووانەش نەتەوەی زۆر بەپاش کەوت، ئێوەمان کردە هۆزو بەرەباب، بۆ ئەوەی یەکتر بناسنو یەکتر بگرنو دۆست بنو چاکە لەگەڵ یەك بکەن. کەستان لەکەستان گەورەتر نین، گەورەیی هەر کامێکتان بەگوێرەی خواپەرستیتانە، خواش ئاگاداراە بەهەمووکردەوەو ڕەوشتو خوا پەرستیتان). دوای ئەوە فەرمووی ئەی گەلی قوڕەیش چ بیر دەکەنەوە لەوەی من لەگەڵتان بکەم. ئەوانیش دڵ لەمستو هەناسەسواربوونو دڵە کوتکەیان گرتبوو، بیریان دەکردەوە داخوا چیان لەگەڵ دەکات. گوتیان تۆ برایەکی بەخشندەو برازایەکی بەخشندەی هەرچاکە لەتۆڕەچاو دەکەین.

جا لێرەدا بیرێك بکەینەوە لەو توانایەی پێغەمبەر (ﷺ) لەوکاتە لەدەستی بوو، بەرامبەر ئەو قوڕەیشیانە، هەر ئەوە تا دوو لێوەکەی بجوولاندبایە سەری هەموانیان دەپەڕاند ئەو قوڕەیشیانەی کەبڕیاریان دا لەمالّی خۆی لەمەککە بیکوژنو لەدەستیان کۆچی کرد، ئەو قوڕەیشیانەی لەشەڕی ئوحود ددانیان شکاند ڕوومەتیان بەخوێن داهێنا، ئەگەر بیانتوانیبایە پارچە پارچەیان دەکرد. ئەو قۆڕەیشیانەی لەگەڵ هەموو عارەبی بیابانو جوولەکەکانی مەدینە ڕێك کەوتن، دەورەی مەدینەیان دا ویستیان موسوڵمانان لەسەر زەوی نەهێڵن. بەڵام موحەممەد (ﷺ) ناردراوی خوایە، خاوەنی ڕەوشتێکی وا بوو خوا پەروەردەی کردبوو، هەروەك خۆی دەیفەرموو (أدبني ربي فأحسن تأيبي) واتە (خوا پەروەردەی کردمو بەچاکیشی پەروەردە کردم).

ئیتر فەرمووی منیش هەر ئەوەتان پێ دەڵێم کەیوسف پێغەمبەر بەبراکانی گوت ﴿قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾[2] (گلەییتان لەسەر نیە خوا لێتان دەبوریو هەر خوایە لەهەموو کەسێك زیاتر خاوەنی بەزەییو لێبوردنە. هەروەها فەرمووی (إذهبوا انتم الطلقاء) ئێوەش بڕۆن هەموتان ئازادن). بەو ڕەوشتە پاکە توانی دوژمنایەتی سەدان ساڵە لەنێوان قوڕەیش لاببات.

---

(١) الحجرات: ١٣.

(٢) يوسف: ٩٢.

لەپاش ئەو پێغەمبەر (ﷺ) هەمووی ئازاد کردن، چووە ژووری کەعبە دیتی دیوارەکانی بەوێنەی فریشتەو پێغەمبەران نەخش کراوە، وێنەی ئیبراهیم پێغەمبەریشیان نەخش کردوە خەریکە فاڵ دەگرێتەوە. پێغەمبەر (ﷺ) زۆر بەوردی تەماشای کردو فەرمووی خوا بتانگرێ چیان کردوە، وایان کردوە گەورەی ئێمە ئیبراهیم فاڵ بگرێتەوە، ئیبراهیم کاری بەو شتانە نەبوو، فەرمووی ﴿مَا كَانَ إِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلاَ نَصْرَانِيًّا وَلَكِن كَانَ حَنِيفًا مُّسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾[1] واتە: ئیبراهیم نەجوولەکە بوونە مەسیحیش بوو، بەڵکو موسوڵمان بوو لەسەر ڕاستی بوو، بت پەرستیش نەبوو هاوتا بۆ خوا پەیدا بکات. تەماشای وێنەی فریشتەکانی سەر دیوارەکانیشی کرد، کەبەشێوەی ئافرەتی جوان جوان وێنەیان کێشرابوو. فەرمووی فریشتەکان نەنێرن و نەمێنێ. فەرمانیدا هەموویان شکاندن و خرانە ژێر پێیان، بەو شێوەیە کەعبە پاک کرایەوە لەبت و پەیکەرو وێنەی سەر دیواران.

دوای ئەو کارە پیرۆزە، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی دایە بیلالی حەبەشی سەرکەوتە سەربانی کەعبەو بانگیدا. دانیشتوانی مەککە هەمووی گوێیان لەو دەنگە گرت، دەنگی (الله اکبر) لەو دۆڵو کێوانەدەنگی دایەوە، مێشکی بێباوەڕان و شەیتانانی کاس کرد. دانیشتوانی مەککەش سەرسام بوون دەتگوت خەون دەبینن، ئەو بانگە مەبەستی خوایان پێ دەڵێ، لەیەکەم ڕۆژی ژیانیسان تاکو کۆتایی، ئەو کەسانە بەتاگا دێنێ دەکەونە دوای چەند خۆشیەکی کەمی دونیاو بەدوای خەیاڵو هومێد دەکەون و تاخی بۆ هەڵدەکێشن، کەکەوتیشە دەستیان پێوەی خەریك دەبن و سەریان لێ دەشێوێنێ، ئەگەر دەستیشیان نەکەوت لەخەفەتان دەمرن.

ئەو بانگە پێیان دەڵێ تەنیا هەر خوا گەورەیە، لەوبەولاوە، هەمووی بچوك و بێ دەسەڵاتە. بیلال کە گوتی (أشهد أن لا إله الله) لەوکاتەش بووتەکان لەو گۆڕە شەق و پەق کرابوون، ئەو بتانەی بەهاوبەشی خوایان دەزانی و لێی دەپاڕانەوە و هومێدی چاکەیان لێ دەکردن و هومێدیان وابوو خراپەیان لەسەر لاببات، بەمەرجێك نەیاندەتوانی مێشێك لەخۆیان دەربکەن، نەدی ئێستا بۆچی دەسەڵات بەکارناێنن، تۆڵە لەو کەسانە بکەنەوە کەوای لێکردوون، هەروەك حەزرەتی ئیبراهیم کاتی خۆی شەقی کردن و پێی گوتن ئەدی بۆ قسە ناکەن، بۆ خواردن ناخۆن، ئێستاش بتەکانی کەعبە هەستیان لێوە

(١) ال عمران ٦٧.

نایێ.

ئا لەو کاتە (زوبەیری کوڕی عەوام) ئەو ڕۆژەی بەبیر ئەبو سوفیان هێنایەوە، کەلەپاش شەڕی ئوحود گوتی (هوبەل) چاکەی لەگەڵ کردین‌و سەری خستین‌و دوایی گوتی گەورەیی بۆهبەل. ئەبو سوفیان گوتی توخوا کوڕی عەوام واز لەوە بێنە، ئەگەر هیچ خوا لەگەڵ خوای موحەمەد هەبوایە کار وانەدەبوو.

بەڵام موسوڵمانان لەخوای تاک‌و تەنیا بەولاوە هیچ شتێکی تر بەخاوەن دەسەڵات دانانێن‌و داوای یارمەتیشی لێناکەن. (وأشهد ان محمد رسول الله) موحەمەدیش یەکێکە وەک خۆیان تەنیا ڕەهبەرو پێشەوایە خوا هەڵیبژاردوە چ دەسەڵاتێکیشی لەدەست نیە، ئەگەر خوا پێی نەدا بێ. چ ئادەمیزاد چ پێغەمبەران‌و چ پیاوانی تر هەر پلەو پایەکیان هەبێ، هەمووی هەر بەندەی خوان، هەموو چاکەیەک‌و سوودێك هەمووی لەخواوەیە، کەس چی لەدەست نایێت. چ خاترو خواهیش لەگۆڕی نییە، هەر کەسە بەگوێرەی کرداری خۆی ڕەفتاری لەگەڵ دەکرێ، مەگەر ئەوانەی، لەنەزانین هەڵەیەکیان لێ ڕووبدات پێغەمبەر بۆیان بپارێتەوە، دەنا ئەوانەی خۆیان بەڕەڵا کردوە، لەخراپەو بەدڕەوشتی ناگەڕێنەوە، بەو هومێدە دەڵێن پێغەمبەر بۆمان دەپارێتەوەو دەڵێن خوا کەریمە. خەیاڵیان. خاوە هەروەك پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێ: (الكيس من دان نفسهوعمل لما بعد الموت والعاجز من اتبع نفسه هوا هاتم تمنى على الله الاماني)[1] واتە: دانا ئەو کەسەیە نەفسی خۆی لەکردەوەی خراپ خەتابار بکات، نادانیش ئەو کەسەیە بەدوای ئارەزوو هەوەسی نەفس بکەوێ، هومێدەواریش بێ بەخواو بڵێ لێم دەبووری. ئادەمیزاد کەڕێگەی بزر کرد ناچار دەکەوێتە پەرستنی داروبەردو کەلوپەڵو دەکەوێتە پەرستنی یەکێکی وەك خۆی، هەروەکو زۆر لەو کەسانەی ئیمڕۆکەش خەڵکیان کردوتە خاوەن دەسەڵات‌و لەهەموو تەنگاوەو پێویستیان هاواری دەکەنێ، لەبەر ئەوان خوایان لەبیر نەماوە، ئەوانەش هەموویان هەر مرۆڤێکن وەك خۆیان، کەس بەهۆی خزمایەتی پێغەمبەر نابێتە خاوەن دەسەڵات، هەروەها هەندێ لەنەزانانی تر پیاو چاکان دەبەنە پایەیەك‌و دەسەڵاتی چاکەو خراپەیان ئەدەنە دەست، هاواریان دەکەنێ، لەبەرئەوان ناوی خوایان لەبیر کردووەو دەڵێن ئەوان تکامان بۆ دەکەن لەلای خوا. نازانن مرۆڤ خۆی

(١) رواه الترمذي واحمد والحاكم (التاج الجامع للاصول في احاديث الرسول/ ج٥).

بەرپرسیارە لەکارو کردەی خۆی، تکای کەس بۆ هیچ کەس قەبوڵ ناکرێ، مەگەر بەنەزانین خراپەیەک لەمرۆڤ ڕووبدات ئەوکات پێغەمبەر بۆی بپارێتەوە.

ئەوجا فەرمانی خواو پێغەمبەر لەمەککە جێگیر بوو، دانیشتوانی مەککە بەگەورەو بچووکەوە هاتن، پیاوەکان دەستیان خستە ناو دەستی پێغەمبەر پەیانیان داو لەسەر دەستی موسوڵمان بوون، بەمەرجێك فەرمانی خواو پێغەمبەر بەگوێرەی توانا بەهەموو دڵیانەوە جێبەجێ بکەن.

ژنەکانیش هاتن پێغەمبەر بەقسە پەیمانی لێوەرگرتن، بەبێ دەست خستنە ناودەست، خاتو عائیشەی خێزانی پێغەمبەر دەگێڕێتەوەو دەڵێ پێغەمبەر دەستی بەدەستی هیچ ژنێکی بێگانە نەکەوتووە.

پێغەمبەر (ﷺ) بەژنەکانی فەرموو پەیمانتان لێ وەردەگرم کەهاوبەش بۆ خوا پەیدا نەکەن، دزی و داوێن پیسی نەکەنو منداڵی خۆتان نەکوژنو درۆو بوختان هەڵنەبەستنو لەکاری چاکە یاخی نەبن. ژنەکان بەچاکی گوێ گربوون بۆ ئەو پەیانەو هەموویان موسوڵمان بوون، کەگەڕانەوە مااڵیش، هەرچی بتی هەیانبوو هەموویان شکاند، نەمەش شوێنو جێگای نافرەتە لەلای پێغەمبەر، کەبەهەموو سەربەستیەوە قسەی خۆیان دەکرد، هەرچی لەسەر پیاو دیارکرا، بەبێ جیاوازی لەسەر ئەوانیش دیارکرا.

بەو شێوەیە هەموو دانیشتوانی مەککە، بەژنو پیاوەوە موسوڵمان بوون، رەنگە هەندێك هەر لەسەر بت پەرستی خۆیان تا ماوەیەك مابووبوونەوە، بەاڵم ڕۆژ بەڕۆژ خوا دڵی روونا ك دەکردنو موسوڵمان دەبوون. سەرۆکەکانی قورەیشیش بەزۆری موسوڵمان بوونو ئەوەی موسوڵمان نەبووە وەك (عیکرێمەی کوڕی ئەبو جەهل)و (سەفوانی کوڕی ئومەییە)و (سوهەیلی کوڕی عەمر)، گوتیان لەگەڵ موحەممەد کۆبوونەوە ناکەین تەنیا بەشمشێر نەبێ. هەریەکەیان چوونە لایەك خۆیان شاردەوە عیکرێمە زۆر دژی پێغەمبەرو ئیسلام بوو سەرۆکی بت پەرستان بوو، ئەو ڕۆژەی خالید پێی گوت وەرە بابچین موسڵمان ببین، گوتی نەگەر کەس نەمێنێ لەسەر ئەو زەویە لەمن زیاتر باوەڕی پێنائینم. ئیتر عیکرێمە لەترسان سەری خۆی هەڵگرتو چوو بۆیە من. ژنەکەی چوونەلای پێغەمبەر تکای بۆ کرد.

پێغەمبەر (ﷺ) ڕێزی ژنەکەی گرتو ماوەی دا عیکرێمە بێت موسوڵمان ببێت. ژنەکەش بەدوایدا چووە یەمەن.

کاتێك عیکریمە چاوی بەژنەکەی کەوت وای زانی ئەویش هەڵاتووە، کاتێ کەپێی گوت ماوەم لەپێغەمبەر بۆ وەرگرتووی سەرسام بوو. خۆشی پێغەمبەری چاك دەناسی، خاوەنی بەڵێنو پەیمانی خۆیەتی، لەگەڵ ژنەکەی گەڕایەوە بۆ مەککە. پێغەمبەر (ﷺ) زانی عیکریمە هاتەوە، فەرمانیدا موسوڵمانانو فەرمووی وا عیکریمە دێتەوە موسوڵمان دەبێو کەس جنێو بەئەبو جەهلی باوکی نەدات، چونکە جنێو دان بەمردووان زیندوو ئازار دەدات. کەعیکریمە بەدیارکەوتو ژنەکەشی لەگەڵ بوو، پێغەمبەر لەبەری ڕاست بۆوەو بەپیریەوە چوو، لەگەڵی ڕاوەستاو گوتی ئەی موحەمەد ژنەکەم پێسی گوتم تۆ دڵنیات کردومە، پێغەمبەر (ﷺ) فەرموی بەڵێ تۆ دڵنیابە، ئەویش موسوڵمان بوو.

ئەمەشە ڕەوشتی پێغەمبەر لەلێبوردنو دڵ فرەوانیو ناسینی دڵو دەروونی ئەو کەسانەی بێباوەڕن، کەخۆیان لەلا زۆر گەورەیە بەپیریانەوە دەچوو بۆ خاتری ئەوەی دڵیان نەرم بکاتو بێنە سەر ئایینی ئیسلام ئەوانیش کەدەهاتنە سەر ئەو ئایینە بەتەواوی دەگۆڕان هیچ جۆرە ناپاکیەکیان لەناو دەروونداً نەدەما. بەڵام سەفوانی کوڕی ئومەییە، ئەو سەفوانە بوو کە(عومەیری کوڕی وەهەبی جومەحی) لەپەنای کەعبە هاندا بۆ ئەوەی پێغەمبەر بکوژێ بەمەرجێك ئەگەر کوژرا، مااڵو منداڵەکەی بۆ بەخێو بکات. کەعومەیر ڕۆیشت بۆ مەدینە، سەفوان گوتی عومەیر دەنگێکی وا بڵاوەکاتەوە، دەبێ کاروانان لەڕێگا بیگێڕنەوە. بەڵام کاتێ عومەیر موسوڵمان بوو، سەفوان بڕیاریدا قسەی لەگەڵ نەکات. سەفوان سەری خۆی هەڵگرتو بۆ لای ڕۆخ دەریای سوور ڕۆیشت، عومەیریش کەوتە شوێنی تاکو پێی گەیشتو ئەوجا ستایشی پێغەمبەری بۆ کردو تکای لێکرد کەموسوڵمان بێت. سەفوان دڵی نەرم بوو گەڕایەوە بەڵام موسوڵمان نەبوو داوای پەنابەری کردو پێغەمبەریش (ﷺ) پەنایدا. ئەمەش یەك لەو کردەوانەیە هەموو کەس سەری لێی دەرناچێ.

پیاوێکی بێباوەڕی دوژمن بێتە ناو موسوڵمانانو پەنابدرێ، پاش ئەو هەموکردەوە کوشندانە، دەبینین پێغەمبەر (ﷺ) ناردیە لای و داوای پارەو چەکی بەقەرز لێکرد. سەفوان بەپێغەمبەری گوت لێم زەوت دەکەن یان بەقەرزە؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی خواستنەوەیەو دەتدەینەوە. پێغەمبەر (ﷺ) هەمووی لەدەست کەوتەکانی شەڕی حونەین بەزیادەوە دایەوە. ئەو کردەوەی پێغەمبەر وای لەسەفوان کرد، خۆشەویستی پێغەمبەری بەشێوەیەکی وا بکەوێتە ناو دڵ، وای لێ دەگێڕنەوە دەیگوت، وەڵاهی کەسم لەسەر ئەو زەویە هەندێ موحەمەد رك لێ نەدەبۆوە، هەندەی مااڵ پێدام وام لێهات

کەسم لەسەر ئەو زەویە هەندەی ئەو خۆش نەدەویست. سەفوانیش پاش شەڕی حونەین موسوڵمان بوو.

(سوهەیلی کوڕی عەمر)یش هەر ئەو سوهەیلە بوو کە لەنووسینی پەیمانی حودەیبیە نوێنەری قورەیش بوو، ئەوەندە تووندو ڕەق بوو نەیویست ئیسلام بێت. لەسەر ئەو بێ باوەڕی و تووندیەش پێغەمبەر (ﷺ) دانی بەلێوەشاوەیی سوهەیل دا هێنا فەرمووی، هەرکەسێ چاوی بەسوهەیل کەوت، با بەڕقەوە تەماشای نەکات، سوێندم بەوەی کەژیانی پێداوم سوهەیل عاقڵو بەڕێزو پاکە. پیاوی وەک سوهەیل بەرامبەر ئیسلام نەزان نیە، دەیزانی ئەو بیروباوەڕەی لەسەریەتی کەڵکی نیە. سوهەیل گوتی وەڵڵاهی پێغەمبەر جاران و ئێستا هەر باشو تەواو بووە، ئیتر بەو جۆرە موسوڵمان بوو لەشەڕی حونەینیش بەشداری کردو بوو بەدڵسۆزێکی ئەوتۆی پێغەمبەر، هەروەکو ئەبوبەکری سدیق دەگێڕێتەوە دەڵێ، ئەوەندەکێشەو بێشەی لەپەیمانی حودەیبیە لەگەڵ پێغەمبەر دەکرد، لەکاتی حەجی مانڵ ناواییش هەردەم حوشترەکەی لەتەک پێغەمبەر دەڕواند ئەوەندەی لەلا پیرۆزو بوو هیچ کاتێک لێی بێ ئاگا نەدەبوو پێغەمبەر (ﷺ)بەو دڵ فرەوانیو بەو دڵ نەرمیو دووربینیە، نەیدەهێشت پیاوانی لێوەشاوەو بەتوانا لەناوبچن، لەسەر تاوانە زۆرە کەشیان وای لێکردن، بەهەموو دڵو دەروونیان موسوڵمان بێنو ببنە دڵسۆزترین پیاوانی موسوڵمانان.

پاش ئەوەی پێغەمبەر (ﷺ) پازدە ڕۆژان لەمەککە مایەوە، ئاسوودەییو هێمنایی بااڵی بەسەر شاری مەککەدا هەڵکێشا. بت پەرستیو فاڵچیەتیو ڕابواردنی بێ ئابڕوانەو قومارو خواردنەوە لەبنەڕەتەوە نەما، هەمووی بوونە بۆ ڕاستەقینەی ئیسلام. ڕقو کینەو دوژمنایەتی سەد ساڵە لەنێوان نەما. هیچ کەسێک دەستی بۆ کەس دڕێژ نەکرد، تەنیا ڕۆژی دووەم پاش گرتنی مەککە، یەکێکی خوزاعەیی تووشی یەکێکی بەرەی هەزیل بوو، بت پەرست بوو هێشتا موسوڵمانیش نەبووبو کوشتی.

پێغەمبەر بەوە زۆر تووڕە بوو، وتارێکیدا. فەرمووی (ئەی خەڵکینە لەو ڕۆژەی خوا ئاسمانانو زەوی دروست کردوە ڕێزی مەککەی گرتوە، ئەو ڕێزو گەورەییەش هەتاکو ڕۆژی قیامەت دەمینێ. هەموو خراپەیەک لەمەککە قەدەغەیە، نابێ کەس خوێنی تێدا بڕێژو داری ببڕێ لەپێش ئێمەش پێ بەکەس نەدراوە، لەدوای منیش کەس ڕێی پێنادرێ، هیچ کاتێک ڕێگا نیە، تەنیا ئەوەندە کاتەی کەمن هاتم ڕێگە درا. دوای ئەوە ڕێزی مەککە گەڕایەوە ڕێزی جاران، ئەوجا ئەو کەسانەی لێرەن با ئەو قسانە

بەو کەسانە ڕابگەینن کەلێرە نینە، هەرکەسێکی گوتی پێغەمبەری خوا شەڕی تێداکردووە، پێی بڵێن خوا ڕێگەی پێدا، ڕێگای نێوە نەدراوە[1].

ئەی بەرەی خوزاعە دەست لەکوشتن هەڵگرن، زۆرتان کرد ئەگەر سوودی هەبێ ئەوە یەکێکتان کوشت من تۆڵەکەی ئەدەم، لەمەودوا کەسێك کوژرا خاوەنەکەی سەرپشکە لەکوشتنەوەی پیاوکوژ، یاتۆڵە وەرگرتن، یا ئازاد کردن.

ئەوجا لەدوای هەموو شتێك، پێغەمبەر (ﷺ) بانگی بۆ دانیشتوانی مەککە ڕاهێشت، فەرمووی ئەی دانیشتوانی مەککە، هەرکەسێ باوەڕی بەخواو ڕۆژی دوایی هەیە، هیچ بت لەماڵی خۆی نەهێڵێ، بەو شێوەیە پێغەمبەر (ﷺ) شوێنەواری بت پەرستی لەمەککە بڕیەوە، هەموو شتێك گۆڕاو یاسای ئیسلام هاتە شوێنی. هەر بەو بۆنەیەش بوو خوا سورەتی بەڕائەی بۆ هەنارد.

﴿ شەڕی حونەین ﴾

پاش ئەوەی فەرمانی خوا لەمەککە جێگیربوو، ئاشتی‌و برایەتی جێگەی دوژمنایەتی‌و دوویەرەکی گرت‌و هەموو بوونە پشتیوانی یەکتری. دانیشتوان زۆر بەخۆشی لەخزمەت پێغەمبەر ڕایان بوارد، بەپەرۆشەوە گوێیان لەئامۆژگاریەکانی دەگرت‌و فێری ڕەوشت‌و زانیاری ئیسلام دەبوون‌و سەردانی یەکتریان دەکرد، بەهەستی پڕ لەخۆشەویستی‌و برایەتی ڕایان دەبواردو سوپاسی خوایان دەکرد، کەقەڵای بێ باوەڕی ڕماو باوەڕی ڕاستەقینە جێگای گرتەوە. ماوەی پازدە ڕۆژان بەو حاڵە رایان بوارد.

لەهەمان کاتدا گرتنی مەککە بووە هۆی تۆقانی هەموو تیرە بت پەرستەکانی دەوری مەککە، زانیان دوای گرتنی مەککە نۆبەی ئەوانیش دێت، لەبەر ئەوە وایان بەباش زانی، بەخۆیکەون‌و یەکتر بگرن‌و بەیەکەوە دەست پێشکەری بکەن‌و هێرش ببەنە سەر موسوڵمانان، پێش ئەوەی ئەوان لێیان بەخۆ بکەون‌و بیانهێننە ژێر ئالای ئیسلام‌و بت پەرستی لەبنەڕەتەوە نەهێڵن. ئەمەش شتێکی سروشتیە کەپڕۆگرامی دەسکردو پڕۆگرامی خوا کرد بەیەکەوە ناگونجێن، خاوەن بیروباوەڕانی دەسکرد، هەموو

(١) فتح الباري في شرح صحيح البخاري ٨/٢.

کاتێک دەیانەوێ پەیڕەو پڕۆگرامی خوا بهاڕن چونکە هیچ لەدەست خۆیان نیە نەوە هەر دەقەومێ، هەتاکو ئەو زەویە ماوە شەڕی نەبڕاوە لەنێوانیان هەیە، هەر کاتێک خوا نەناسان دەسەلآتیان هەبووبێ، پەلامارياں داوەتە سەر بیرو باوەڕی راستەقینەی خوا. هیچ کاتێکو هیچ دەمێک دریغیان نەکردوە، هەتاکو ئێستاش هەر بەردەوامن لەسەر ئەو بەربەرەکانیەو لەناوبردنی موسوڵمانان، هەروەک بەچاوی خۆمان دەبینین ئێستاکە هەموو هێزەکانی ڕۆژئاواو نۆکەرەکانیان بەسەرۆکایەتی ئەمەریکا لەهەموو ڕاستێکی سەر ئەو زەویە چ کارێک بەموسوڵمانان دەکەن نایێتە ژماردن.

پاش گرتنی مەککە هۆزەکانی دەوری مەککە لەدژی پێغەمبەر ڕاست بوونەوە. هۆزی (هەوازن)و (سەقیف) کە لەشاری تایفو دەورویەری دادەنیشتن. ئەو دوو هۆزە لەپاش هۆزی قورەیش لەهەموو هۆزێکی نیمچە دورگەی عەرەب بەهێزتربوون. بەسەرۆکایەتی (مالیکی کوڕی عەوف)ی سەقەفی کۆبوونەوە، هۆزی (نەسر)و (جوشەمیش) بەگەریان کەوتن.

مالیکی کوڕی عەوف سەرۆکی هۆزی سەقیف پیاوێکی بەهێزو توانابوو، بەڵآم بیر تیژو دووربین نەبوو. فەرمانی دا بەهۆزەکەی بەخۆو بەماڵو منداڵو ماڵآتو پارەو هەموویان بێنو نامادە بن بۆ شەڕ. مەبەستیشی ئەوەبوو کەهەموویان هومێد بڕای بنو شەڕ بەچاکی بکەن، مالیك پیاوێکی هەبوو ناوی (دوڕەیدی کوڕی صیمە) بوو پیاوێکی بەتەمەن بوو چاوی کزبوو، بەڵآم شارەزایەکی باشی لەشەڕ هەبوو. گوێی لەهۆڕەی مانگاو زەڕەینی کەرو بۆڕەی حوشترو گریانی منداڵ بوو، لەمالیکی پرسی گوتی ئەوانەت بۆچی هێناوە. مالیك گوتی بەهۆی ئەوانەوە دەتوانێ هانی شەڕکەرەکان بدەین.

دوڕەید پێی گوت ئایا پیاوی بەزیو ئەگەر لەشەڕ هەڵآت لەخۆی بەوڵاوە چیتری بۆ دەرباز دەبێ؟ تۆ هیچیت بەکەڵک نایێت تەنیا شەڕکەر لەگەڵ ڕمبو شمشێرەکەی نەبێ. مالیك گوێی نەدایێو هەر بەقسەی خۆی کرد، ئەو لەشکرە زۆرەی بردە دۆڵێک کەپێی دەڵێن ئەوتاس (أوطاس). دوایی هەمووی بردنە سەرەوەی دۆڵی (حونەین)و لەزارگەلیەکە خۆیان مات دا، بۆ ئەوەی ئەگەر موسوڵمانان بەدۆڵەکەدا هەڵگەڕان ڕێگەکەش ڕِك و تونددو هەڵدێرە، ئەوکات ئەوان دەتوانن هەموو بەیەکجار هێرشیان بۆ ببەنو بەیەك دەست لێیان بدەنو سەریان لێ بشێوێنن و لێیان بکەنە گێژەلولەو تێك بسوڕێن. پێغەمبەریش (ﷺ) عەبدوللآی کوڕی حەدرەدی ناردە ناویان، تاکو دەنگوباسی بۆ بێنێتەوە، ئەویش چوو لەناویان گەڕاو بەسەر هەموو شتێکیان هەڵوەستاو گەڕایەوە.

ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) کەوتە ئامادەکردنی موسوڵمانان. ئەو دە هەزار کەسەی بۆ گرتنی مەککە لەگەڵی هاتبوونو لەگەڵ دوو هەزار کەسیش لەدانیشتوانی مەککە بەگەریان کەوتن. ژمارەیان بووە دوازدە هەزار کەس. پێغەمبەر (ﷺ) چەکێکی زۆری لە(سەفوانی کوڕی ئومەییە) خواستەوە، ئەگەرچی هێشتا سەفوان هەر لەسەر بت پەرستی مابوو[1].

ئەو لەشکرە مەزنە کەوتە ڕێ، موسوڵمانان لەشکری خۆیان هەرگیز بەو ژمارەیەوە نەدیبوو، هەر هۆزەو هەر تیرە لەژێر ئالای خۆی دەڕۆیشت. لەو کاتەدا یەکێك هاتە لای پێغەمبەر پێی گوت، من کەلەلای ئێوە ڕۆیشتم دیتم هەوازن هەموویان هاتوونوکەسیان دوانەکەوتووە، هەمو ئاژەڵو مالاتیان لەگەڵ خۆیان هێناوەو لەحونەین کۆبوونەتەوە. پێغەمبەریش (ﷺ) زەردەخەنەیەکی هاتێو فەرمووی خوا حەز بکات بەیانی ئەوە هەمووی دەبێتە دەسکەوتی موسوڵمانان. موسوڵمانان زۆر بەهەوەس و دڵخۆشی کەوتنە ڕۆیشتن. کەچاویشیان بەو هەمو لەشکرەکەوت، سەرکەوتنیان هاتە بەرچاو، بیریان کردەوە، چۆن سەرناکەون، چونکە لەهەمو شەڕێك ژمارەیان کەمیش بووە هەر سەرکەوتوون. دیتیشیان بەو ئاسانیە مەککە خۆی بەدەستەوەدا، هەتاکو گوتیان ئەبوبەکری سدیق کەچاوی بەو هەمو لەشکرەکەوت، گوتی تازە جارێکی تر لەبەر ژمارە کەمی ژێر ناکەوین.

ئێوارە موسوڵمانان گەیشتنە زار گەلیەکەی مالیکی کوڕی عەوفو لەشکرەکەی خۆیان لێ حەشاردابوو لەگەڵ شەبەقی بەیان موسوڵمانان کەوتنە هێرش بردن.

کەپێشەکی سواران گەیشتە ناو گەلیەکە، پێغەمبەر (ﷺ) بەسواری هێسترە سپیەکەی لەدوایان دەڕۆیشتو هانی دەدان. کاتێك لەشکر تەواو گەیشتە ناو پێچەکانی دۆلەکە، هەر ئەوەندەیان دیت لەهەمو ڕاستان تیرباران کرانو هێرشیان بۆ هات، کاتەکەش هێشتا هەر تاریك بوو. ئیتر موسوڵمانان سەریان لێ شێواو ترسیان کەوتە ناو دڵو شلەژان، ولاغو حوشتر تێك هەڵقژانو هەریەکە ڕووی لەلایەك دەکرد، پێشەکیەکەی لەشکری موسوڵمانان کشایەوەو لەنگەر وا تێك چوو مەگەر لەڕۆژی ئوحود واتێك چووبێ. بوو بەهایەو هوو، هەمو بەجارێك گەڕانەوەو هەلاتن، هەرکەسە بووە کوڕی باوکی خۆی، کەس لەسەر کەس ڕانەدەوەستا، هەر کەسە ڕێزی دەدڕیو دەڕۆیشت، هۆزانی هێرشیان هێناو کەوتنە دوایان.

---

(١) دروستە موسوڵمانان یارمەتی بێ مەرج لەبێبارەڕان وەربگرن.

موسوڵمانان نەگەڕانەوە. ئەو قوڕەیشیانەی هێشتا دەماری بت پەرستیان هەر لەناو دەروونیدا دەجووڵا، زۆریان هەوەس بەو دیمەنە هات، یەك لەوانە ئەبو سوفیان (سەخری کوڕی حەرب) بەزەردەخەنەوە گوتی تازە ئەوانە تاکو سەر دەریای سوور خۆیان ناگرنەوە.

(شەیبەی کوڕی عوسمانی کوڕی باوکی تەڵحە) دەڵێ بەبیرم هاتەوە پێغەمبەر مەککەی گرتو کوشتنی باوك و مامی لەشەڕی ئوحود بەبیر هاتەوە، گوتم ئیمڕۆکە تۆڵەی خۆم لەموحەمەد نەکەمەوە. بەڵای موحەمەدەوە چووم پاڵی بەدیواردا بوو، لەبەر ئەوە لەلای دەستە ڕاستیەوە بۆی چووم، دیتم عەببباسی مامی لەوێ ڕاوەستا بوو زرێیەکی سپی وەك زیوی لەبەر بوو، گوتم ئەوە مامیەتی وازی لێ ناینی، لەبەرئەوە لەدەستە چەپیەوە بۆی چووم. دیتم لەوێش ئەبو سوفیانی کوڕی حاریسی ئامۆزای لەوی ڕاوەستابوو، گوتم ئامۆزاکەی وازی لێ ناهێنی، هیچ شوێنێك تریش نەمابوو کەبتوانم بیگەمێ تەنیا ئەوە نەبێ کەخۆم بەرز بکەمەوە بەشمشێرەکەم لێی بدەم.

کەبۆی چووم هەر ئەوەندەم دیت بڵێسە ئاگرێك وەك بروسکە بۆم هات. هەر ئەوەندەم پێکرا دەستم خستە سەرچاوم و پاشەو پاش گەڕامەوە. لەو کاتە پێغەمبەر (ﷺ) ڕووی تێکردم، گوتی ئەی شەیبە وەرە لێم نزیك بەرەوە، چووم دەستی خستە سەر سینگم و فەرمووی خوایە شەیتانی لێ دوور بخەیەوە[1].

چاوم بڵند کردو تەماشای پێغەمبەرم کرد خۆشەویستیەکی وام بۆی هاتە ناو دڵو لەچاوی خۆم خۆشەویستر دیت. فەرمووی ئەی شەیبە شەڕ لەگەڵ بێبساوەڕان بکە. ئەوجا کەوتمە پاراستنی، دەمەویست گیانی خۆمی بەقوربان بکەم.

تا لەو کاتەی موسوڵمانان هەڵدەهاتن، تازایەتی پێغەمبەر (ﷺ) دەرکەوت، پاڵی بەدەستە ڕاستی دۆڵەکەدابوو، بەو دیمەنە زۆر دڵگیر ببوو، ڕقی هەڵستا بانگی کردە موسوڵمانەکان فەرمووی، خەڵکینە بۆ کوێ ڕادەکەن وەرنە لای من، من پێغەمبەرم من موحەمەدم کوڕی عەبدوللا. بەڵام هیچی لای نەدەکردەوە، هەمووی هەڵدەهات و دەبەزی. ئەوانەش بەزۆری شوانە وێرە بەڕەڵاەکانی مەککە بوون، کە بۆ تاڵان و دەسکەوت هاتبوون.

پێغەمبەر (ﷺ) لەو کاتە چاوی بەپیاوێك کەوت لەپێش لەشکری هوازن بەسواری حوشتێکی

(١) زاد المعاد ٣/٤٧٠ لە (الاصابة) ١٣٩٤- سبل الهدى والرشاد ٥/٣٢١ لە مغازي ٣/٩١٠.

سوور دەڕۆیشت‌و ڕمبێکی بەدەستەوە بوو، ئالآیەکی ڕەشی بەسەری ڕمبەکەوە کردبوو هێرشی دەبردە سەر موسوڵمانان‌و دەگەیشتە هەر کەسێك بەڕمبەکەی لێی ئەدا. پێغەمبەر (ﷺ) زۆر تەنگاو بوو گەرم داهات، هێسترەکەی تەنگاو کرد هەڵبکوتێتە سەری، بەڵام ئەبو سوفیانی ئامۆزای جەلەوی هێسترەکەی گرت‌و نەیهێشت.

پێغەمبەر (ﷺ) بیری کردەوە چارەیەك بدۆزێتەوە، موسوڵمانان لەو بەسەرهاتە ناخۆشە ڕزگار بکات، هەندێ کۆچ کردو یاریدەدەرانی لەلا مابوونەوەلەگەڵ هەندێ لەخزمەکانی، وەك عەببباسی مامی‌و ڕەبیعەی کوڕی حاریسی کوڕی عەبدولموتەلیب‌و ئەبو سوفیانی ئامۆزای، کەئەوانە تازە موسوڵمان ببوون، کۆمەڵی دووەمیش کەهێوێنی بناغەی موسوڵمانەتی بوون، وەك ئەبوبەکرو عومەرو عەلی‌و ئەبو دوجانەو لەگەڵ چەند دایکێکی نازاو نەبەز، وەك (دایکی سولەیم کچی مەلحان)و (دایکی عومار کچی کەعب) لەگەڵ دایکی (سەلیت)و (دایکی حارس).

پێغەمبەر (ﷺ) بیری جوانی دەکردەوە بەتایبەت لەکاتی تەلەزگەو تەنگاوە هەموو بیرەکانیشی لەشوێن خۆی بوو، چونکە بەڕاستی هەر خاوەن بیروباوەڕ پەیوەندیان هەیەو خۆراگرو خۆبەخت ئەکەن، هەر ئەوانن بەهاواری پاراستنی بیروباوەڕەوەدین.

پێغەمبەر فەرمانی دایە عەببباسی مامی، ئەویش پیاوێکی زلو دەنگ گەورە بوو، فەرمووی بانگ بکە ئەی خاوەنانی داری سەمەرە (ئەوداره بوو کەمەسلەتی حودەیبیەیان لەژێر بەست) ئەی خاوەنانی ڕۆژی عەقەبە، پێغەمبەر زیندووە خێراکەن وەرن بۆ لای.

کەعەببباس بەدەنگە گەورەکەی هاواری کرد، موسوڵمانان گوێیان لێبوو، هەموو دەروونیان هەژاو هەستیان لەشوێنی دەنگە کەڕاگرت‌و ڕوویان تێکرد. زۆریسان لەبەر هەڵاتنی خەڵکەکە نەیاندەتوانی بەوڵاغەوە بگەڕێنەوە، ناچار دادەبەزین‌و بەپێیان بەلای دەنگەکەوە دەچوون، تاوەکو دوو سەد کەسێك لەدەوری پێغەمبەر کۆبۆوە. ئەوانی تریش کەدیتیان پێغەمبەر بەرامبەر دوژمن چەقیوە، ڕۆژەکەی شەڕی ئوحودیان هاتەوە بیرو هەموو هاواریان کرد (لبیك لبیك).

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی پێدان پێشیان لەهوازن گرت. ڕۆژیش رونـاك بـوو، دوژمـن هـەمور لەمەکۆیەکانیان هاتبوونەدەرو کەوتنەناو دۆڵەکە، لەگەڵ موسوڵمانان ڕووبەڕووی یەك بـوون، دەنگی عەببباسیش وەك هەورە تریشقە لەناو دۆڵەکە دەنگی دەدایەوە. موسوڵمانانیش وردە وردە دەگەڕانەوەو

ژمارەیان هەر لەزیادەبوو، پێغەمبەریش (ﷺ) هاتوچۆی دەکردو هانی ئەدانو دەیفەرموو (أنا النبي لا كذب، أنا ابن عبدالمطلب)[1] واتە: بەبێ درۆمن پێغەمبەرم، کوڕی عەبدولموتەلیبم). هەردەمیش لەخوا دەپارایەوە دەیفەرموو خوایە سەرکەوتنمان بۆ بنێری[2].

شەڕ گەرم بوو وای لێهات جلەو کەوتە دەست موسوڵمانان، شەڕتێنێکی وای وەرگرت پێغەمبەر لەسەر هێسترەکەی تەماشای شەڕی کردو فەرمووی ئێستا شەڕ گەرم بوو. جەنگە خولێکیشی هەڵگرتەوە بەلای دوژمن هەڵیدا فەرمووی (شاهت الوجوه إنهزموا ورب الكعبة)[3] واتە: ئەو ڕووانە ڕەش بوون، سوێندم بەخوای کەعبە هەڵاتن.

ئالآ هەڵگری هەوازنیش لەپێشەوە دەڕۆیشت، عەلی لە دواوە تاوی دایێ، شمشێرێکی لەحوشترەکەی داو خستیو یەك لەیاریدەدەرانیش گەیشتە سەریو کوشتی.

عەببباس دەگێڕێتەوەو دەڵێ کەپێغەمبەر (ﷺ) چەنگە خۆڵەکەی هەڵدا، هەوازن هەمووی پشتیان داو هەڵاتنو موسوڵمانان کەوتنە دوویان لەهەموو ڕاستان ڕاویان نان هەندێکیان چوونە (ئەوتاس) خۆیان قایم کرد. پێغەمبەر (ﷺ) (ئەبو عامیری ئەشعەری) نارد سەریانو شەڕی لەگەڵ کردن تاوەکو شەهیدبوو.

ئەوجا (ئەبا موسای ئەشعەری) ئالآکەی هەڵگرتو شەڕی لەگەڵ کردن تاکو پەرتو بڵاوی کردنەوە. هەندێکیش لەگەڵ مالیکی کوڕی عەوف هەڵاتن چوونە تایف لەوێ خۆیان قایم کرد. چونکە شوورەیەکی زۆر تۆندو بەهێزی هەبوو، هەندێکیش چوونە شوێنێك پێی دەڵێن (نەخلە).

ئیتر بەو شێوەیە موسوڵمانان لەو شەڕە سەرکەوتن، ماڵو سامانو ژنو منداڵی هەوازنو سەقیف هەمووی بووە دەسکەوتی موسوڵمانان، کەپێك هاتبوو لەبیستو دوو هەزار حوشترو چل هەزار سەر مەڕو چوار هەزار ئۆقە زیو. خوا باسی ئەو شەڕە لەقورئان دەکاتو دەفەرموێ: ﴿لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُم مُّدْبِرِينَ *ثُمَّ أَنزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنزَلَ جُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا

---

(١) بوخاری لەباسی جیهاد لاپەرە ٥٩٤ ژمارە ٢٩٣٠ دار النشر الرياض.

(٢) فتح الباري لشرح البخاري ٢٨/٨.

(٣) زاد المعاد ٤٧١/٣ لەبوخاری ٤٤/٨ وموسليم ١٧٧٦ دەگێڕێتەوە.

وَعذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُواْ وَذَلِكَ جَزَاء الْكَافِرِينَ * ثُمَّ يَتُوبُ اللّهُ مِن بَعْدِ ذَلِكَ عَلَى مَن يَشَاء وَاللّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾[1].

واتە: خوا لەزۆر شوێنانو لەزۆر شەڕان سەری خستن، هەروەها لەڕۆژی حونەینیش سەری خستن پاش ئەوەی بەو ژمارە زۆرەتان لەخۆتان بایی بوون بەڵام هیچ دادێ نەدان، لەسەر ئەو زۆرییەش زەویتان لێ تەنگ بوو، هەمووتان پشتتان داو هەڵاتن. بەڵام خوا هێمنایی‌و دڵنیایی هاوێشتە ناو دڵی پێغەمبەری خۆی‌و موسوڵمانانو هەندێ سەربازی هەنارد خوارەوە، واتە (فریشتە) ئێوە نەتان دیتنو سەرکەوتن، بەو هۆیە خوا ئازاری بێباوەڕانی داو ژێری خستنو ئێوە بەسەریان دا زاڵ بوون، ئەوەش سزای بێباوەڕانە، خوا لەگوناهی زۆر کەس خۆش دەبێ‌و خوا لێبوردەیە.

﴿ دەسکەوتەکان‌و ئابلۆقەی تائیف ﴾

پێغەمبەر (ﷺ) بیری لەدەسکەوتەکان کردەوە، پەلەی نەکرد لەدابەشکردنی، بەو هومێدەی کەئەو هۆزانەی هەڵاتوون پەشێوان ببنەوە بەدوایان دا بگەڕێنەوە بەڵکو موسوڵمان دەبن. لەبەر ئەوە فەرمانی دایە لەشکرەکە بچنە سەر شاری تائیف، ئەویش هەروەکو هەموو شارەکانی ئەوکات شوورەیەکی توندو بەتێنی هەبوو، دەرگاکانی دادەخراو لەدەرەوە نەدەکرایەوە دانیشتوانیشی لەشەڕی ناو شار زۆر شارەزاو خۆڕاگربوون.

موسوڵمانان لەسەر فەرمانی پێغەمبەر بۆ گرتنی شاری تائیف چوون، لەنزیک شوورەکەی خیوەتیان هەڵدا، بەڵام تیرەندازەکانی سەقیف کەوتنە تیربارانیان چەند کەسانێکیان لێ شەهید کردنو لێ بریندار کردن. لەبەرئەوە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانیداو موسوڵمانان لەمەودای تیرەکان دوورکەوتنەوە، چوونە شوێنێک کەئێستا مزگەوتی تائیفی لێیە خیوەتی بۆ خۆی‌و خێزانەکانی لێ هەڵدا، ئەوانیش زەینەب‌و دایکی سەلەمە بوون، پێغەمبەر (ﷺ) لەنێوان ئەو دوو خیوەتە نوێژی بۆ موسوڵمانان دەکرد.

موسوڵمانان ماوەی پازدە ڕۆژ دەوری شاریان گرت، پێغەمبەر (ﷺ) زۆری حەز دەکرد بەزیانێکی

---

(١) توبة: ٢٥- ٢٧.

کەم بتوانی وا بکات، ئەوانە خۆیان بەدەستەوە بدەن. بەڵام چ سوودی نەبوو، دوایی پێغەمبەر (ﷺ) پرسی بە(نەوفەلی کوڕی معاویە) کرد، فەرمووی ئایا چ دەڵێی دەربارەی مانەوەمان لێرە. ئەویش گوتی ئەی پێغەمبەری خوا ئەوانە وەك ڕێوی ناو کونانن ئەگەر بەدیاریانەوە بوەستی دەیانگری ئەگەر وازیشیان لێ بینی چ زیانێکت پێ ناگات.

پێغەمبەر (ﷺ) نەیویست هەروا لێیان بگەڕێ ویستی شورەکەیان بشکێنێ بۆ ئەو مەبەستەش (توفەیلی دەوسی) کە لەشەڕی خەیبەریش لەگەڵیان بوو، هەناردیە لای بەرەی (دەوس)، چونکە ئەوان شارەزا بوون لەبوردومان کردنو دروست کردنی مەنجەنیق. ئیتر کۆمەڵێکیان کەرستەی مەنجەنیقیان هێناو موسوڵمانان بەمەنجەنیق تائیفیان بۆردومان کرد. هەندێ دەبابەشیان لەدار دروست کردو موسوڵمانان خۆیان لەژێر شاردەوە، بەرەو شوورەکە ڕۆیشتن تاکو بپوخێنن، بەڵام دانیشتوانی تایف زانابوون، ئاسنیان تاواندەوە لەسەرەوە بەدەبابەکانیاندا کردو سوتاندنیانو لەسەرەوەش تیربارانیان کردن چەند کەسێکیان لێ شەهید کردن. بەو جۆرە موسوڵمانان نەیانتوانی خۆیان لەژێر دەبابەکان ڕابگرن، بەگورجی دەرچوون. ئەوەش سەری نەگرت، پێغەمبەر (ﷺ) بیری کردەوە باخچەکانیان بڕێو بیسوتێنی بەتایبەتی ڕەزەکانیان، سامانێکی زۆریان لێ دەست دەکەوت تایفیەکان تەنگاو بوونو هاواریان بۆ پێغەمبەر ناردو گوتیان لەڕێی خواو خزمایەتی ڕەزەکانمان مەبڕەو مەیسووتێنە. پێغەمبەریش (ﷺ) موسوڵمانەکانی ڕاگرت لەسوتانو بڕین.

ئەوجا وەڵامی نارد کەهەرکەسێ بێتو خۆی بەدەستەوە بداتو موسوڵمان ببێت ئازاد دەکرێ. بەو هۆیە بیست کەسێك هاتنە لای پێغەمبەرو موسوڵمان بوون. لەوانە زاندرا خەڵکی تایف ئازووقەیەکی زۆریان هەیەو دەتوانن خۆیان بۆ ماوەی سااێك ڕابگرن. لەوکاتەش هاتنی مانگەرێزدارەکان نزیك بوو، لەبەر ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) شەڕی ڕاگرتو فەرمانیدا بگەڕێنەوە مەککە. موسوڵمانان زۆریان پێناخۆش بوو، ئەوها بێ سەرکەوتن بگەڕێنەوە، لەبەرئەوە پێغەمبەر (ﷺ) بڕیاریدا بەیانی دووبارە گەڕانەوە سەریان، موسوڵمانان زۆر بەچالاکی گەڕانەوە، بەڵام ئەو جارەش گەلێکیان لێ بڕیندار بوو و چیان پێنەکرا. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانیدا دووبارە گەڕانەوە مەککە. موسوڵمانان بۆیان دەرکەوت کەفەرمانی پێغەمبەر بەخۆڕایی نادرێ!، لەبەرئەوە بەدڵ خۆشیەوە گەڕانەوەو پێغەمبەریش (ﷺ) دڵخۆش بوو پێکەنی. موسوڵمانان داوایان لەپێغەمبەر کرد، دوعا لەسەقیف بکات لەلای خوا، بەڵام

پێغەمبەر لەجیاتی دوعایان لێ بکات دوعای بۆ کردنو فەرمووی خوایە ڕێگای ئیسلامەتی پێشانی سەقیف بدەیت.

ئەوەیە ڕەوشتی پێغەمبەران کەخوا پەروەردەی کردوون، بیر لەتۆڵەستاندنەوە ناکەنەوەو بەسەر دڵیشیان دانایێ. ئەو سەقیفانە هەر ئەو کەسانە بوون کاتی خۆی ڕاویان ناو منداڵە ورتکەیان تێبەرداو بەبێکەسیو بەتەنیا تاکو خۆی گەیاندە باغێك لەوێ هێشوە تریێیەکیان پێدا، ئێستاش بەخۆو بەو هێزە زۆرەوە دەتوانی پاش ماوەیەك هەموویان بگرێتو لەناویان ببات. بەڵام لەجیاتی ئەوە بۆیان دەپارێتەوە خوا بیانهێنێتە سەر ڕێگەی ئیسلامو دەرباز بنو ئازادیو بەهەشتیان پی ببەخشێ.

پێغەمبەر (ﷺ) گەیشتە (جەعرانە)، دیلو دەسکەوتەکان لەوێ کۆکرابوونەوە. لەوماوەیەش کەس بەدوایاندا نەگەڕایەوە، لەبەرئەوە پێغەمبەر (ﷺ) دەستی کرد بەدابەش کردنی سەرژکەکانی هۆزە گەورەکانی مەککە هەریەکەیان بەشێکی باشی پێدان.

(ئەبو سوفیان) سەد حوشتری وەرگرتو بۆ موعاویەی کوڕیشی داوا کرد. پێغەمبەر (ﷺ) سەد حوشتری بەویش دا. (عەببباسی کوڕی میرداسیش) سەد حوشتری کەمتر بەرکەوت، بۆیەش بەهەڵبەستەکانی کەوتە گلەیی کردن. هەروەها سەد حوشتری دایە (عویەینەی کوڕی حیسن)و سەدیشیدا بە(ئەقرەعی کوڕی حابیس). سەعدی کوڕی ئەبی وەقاس گوتی ئەی پێغەمبەری خوا هەریەکە سەد حوشترت دابەوانە بەڵام (جەعیلی کوڕی سوراقە)ت واز لێ هێنا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی سوێندم بەوەی کەمنی بەدەستە جەعیلی کوڕی سوراقە پڕ بەپڕی زەوی لەوانە بەرزترە، بۆیە وازم لەو هێنا چونکە خاوەن باوەڕێکی زۆرباشەو موسوڵمانێکی تەواوەز بەو قسەیە جەعیل زۆر دڵخۆش بوو، گوتی ئەوەندە قسەی پێغەمبەرم لەهەمور مااڵو سامانی سەر زەوی لەلا چاکترە.

پێغەمبەر (ﷺ) ئەو مااڵەی بەوانە بەخشی تاکو دڵیان بۆ ئیسلام ڕابکێشێ، چونکە ئەوانەی کەم باوەڕن کەدێنە ناو هەر کۆمەڵێك لەیەکەم جار هەر چاویان لەمااڵو سامانو پایەیە، تاکو بەتەواوی باوەڕ دەکەوێتە ناو دڵیان دەبێ دڵیان ڕابگیرێ. کەباوەڕی تەواوی ئیسلام کەوتە ناو دڵیان مااڵو سامانو پایە لەلایان دەبێتە شتێکی بێ نرخ.

دوای ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی دایە (زەیدی کوڕی سابیت) ئەوەی مایەوە بیژمێری، ئەوجا بەسەر شەڕکەرەکانی دابەشی کرد، هەر پیادەیەك چوار حوشترو چل سەرمەڕی بەرکەوتو هەر سوار

ولاغەش دوازدە حوشترو سەدو بیست سەر مەڕی بەرکەوت.

دوای ئەوانە عارەبە کۆچەرەکانی بیابان هەڵیان کوتایە سەر پێغەمبەر، دەیانگوت ئەی حاڵەش سوخمە (خەرقە)کەیان لەبەر دامالّی. ئەویش فەرمووی ئەی خەڵکینە خەرقەکەم بدەنەوە سوێندم بەوەی منی بەدەستە ئەگەر بەقەد کێوی (تۆهامە)م مالاّت هەبوایە هەموو بەسەر دابەش دەکردن، ئێوە قەت من بەترسنۆکی و قرچۆکی و درۆزنی نابینن.

هەر ئەودەم دەستی دریژ کرد بۆ حوشترێك لەتەکیەوە بوو، هەندێ داوە مووی لێ کردەوەو خستیە نێوان پەنجەکانی و بڵندی کردو فەرمووی ئەی خەڵکینە من ئەوەندەی ئەو تووکە حوشترەم لەدەسکەوتەکانی ئێوە بۆ خۆم نەگێڕاوەتەوە تەنیا پێنج یەك نەبێ، ئەویش مافی ئێوە نیەو ئەویشم بەسەر دابەش کردوون[1] لەهەمووی سەیرتر ئەوە بوو ئەوانەی کە لەشەڕ هەڵاتبوون هەر ئەوان بوون کەڵەکەیان لەسەر پێغەمبەر کرد. هەتاکو لەئەنەس دەگێڕنەوە دەڵێ لەگەڵ پێغەمبەر دەڕۆیشتم جوبەیەکی یەمەنی یەخە ئەستووری لەبەربوو، عارەبێکی گەیشتێ و یەخەی جوببەکەی راکێشا ملی پێغەمبەری لەگەڵ سوور کردەوە. پێی گوت فەرمان بدە لەو مالّەی خوا کەلەلاتە پێم بدەن. پێغەمبەر (ﷺ) هیچ نەشێوا ڕووی تێکردو پێکەنی و بەیارانی گوت بیدەنێ[2].

(تەو جۆرە کێویانە گوی نادەنە شەرم و نەرمی، تەنیا دەیانەوێ باخەڵیان پڕ بکەن و ئارەزوویان دابین بکەن) یەکێك لەبەرەی تەمیم پێیان دەگوت (ذو الخویصرە) لەکاتی دابەشکردنی دەسکەوتەکان لەتەك پێغەمبەر ڕاوەستابوو، بەپێغەمبەری گوت لەو بەشینەوە دادپەروەریت نەکرد! پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئەگەر من دادپەروەری نەکەم کێ دەیکات؟ (عومەری کوڕی خەتاب) گوتی ئەی پێغەمبەری خوا نەیکوژم؟ فەرمووی نا، لێی گەڕێ ئەوە کۆمەڵێکی لێ بەپاش دەکەوێ، دەچنە ناو قوڵایی ئایین تاکو لێی دەردەچن هەروەکو تیر لەکەوانەکەی دەردەچێ[3].

بەو شێوەیە پێغەمبەر (ﷺ) دڵی هەموو خەڵکەکەی بەنەرمی و هێمنایی دابین کرد، وای لێکردن

---

(١) بوخاري ١٩٣/٦.

(٢) السيرة النبوية ابن كثير ٢٤٩/٢.

(٣) السره النبويه لابن كثير ٢٥٢/٢.

هەموویان بەئیسلامەتی ببەسترێنەوە، پێغەمبەر دڵی خەڵکەکەی لەلا بەنرختر بوو لەماڵو سامان، بەڵام لەهەمان کاتیش ئەوە جۆرە کاتانە هەر پیاوی جەربەزەو چاوچنۆك سوود وەردەگرێ، پیاوی شەرم بەخۆو نەفەس بەرز هەردەم خۆیان دوور دەگرنو بێ بەش دەبن. (ژیانی سەر ئەو زەویە هەروا بووە، یاریدەدەران بەردی بناغەی هەموو شۆڕشو بانگەوازێك بووین، دەردو بەڵاو ناخۆشی هەر ئەوان چێشتویانە تاکو سەریان خستوە. کەسەرکەوتو خۆشی پەیدابوو، خۆپەرستو نارەسەنو خۆڕە پێشکەران بەرەکەی دەخۆنو لەسێبەری دەحەسێنەوە. تەنیا موسوڵمانان نەبێ کە ماڵو سامانو پایە لەلایان سەنگی زلە پۆشێکی نیە). کۆمەڵی یاریدەدەرەکان کەوتنە قسەکردنو یەك بەیەکی دەگوت وەڵڵا پێغەمبەر گەیشتەوە خزمەکانی خۆی، لەو کاتە سەعدی کوڕی عوبادەی سەرۆکیان ناگادار بوو، چووە لای پێغەمبەر پێی وت، کۆمەڵی یاریدەدەران دڵ گران بوینە لێت، فەرمووی بۆچی؟ گوتی لەدابەش کردنی دەسکەوتەکان. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئەی تۆ دەڵێی چی؟ سەعد گوتی وەڵڵا منیش یەکێکم لەوان، فەرمووی هەموویانم بۆ کۆبکەوە ناگادارم بکە. سەعد کەکۆی کردنەوەو پێغەمبەری ناگادار کرد. پێغەمبەریش (ﷺ) چووە ناویان لەپاش ئەوەی کەسوپاسو ستایشی خوای کرد. بەو شێوەی کەشایستە بەخواو فەرمووی، ئەی گەلی یاریدەدەران قسەیەکم بیستۆتەوە ئێوە لەدڵی خۆتان گلەییەتان لێم کردووە، ئایا من نەهاتمە لاتان ئێوە ڕێگەتان بزر کردبوو، خوا ڕێگەی پیشاندان، هەژار بوونو خواەوڵەمەندی کردن، دوژمنی یەك بوون خوا دڵی هەموتانی کردەوەیەك. هەمو گوتیان بەڵێ، چاکەو باشی بۆ خواو پێغەمبەری خوایە. فەرمووی بۆچی وەڵام نادەنەوە؟ هەموو گوتیان بەچی وەڵام بدەینەوە، هەموو چاکەو باشی هی خواو پێغەمبەرە.

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئەگەر بتانەوی دەتوانن بڵێنو ڕاستیش ئەکەن، بڵێن تۆ دەرکراو بسووی هاتیە لامان تۆمان حەواندەوە، بەدرۆزنمیان دەزانی باوەڕمان پێکردی، هەژار بسووی یارمەتیمان دای، دەترسای هێمنمان کردیەوە، دابڕاو بووی سەرمان خستی، دیسان هەموویان گوتیان چاکە هەمووی هی خواو پێغەمبەرە. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئەی کۆمەڵی یاریدەدەران، ئێوە ئەوەتان لەدڵ گران هاتووە، کەماڵێکی کەم بدەمە ئەوانەو دڵیان پێ ڕابگرمو پێی ئیسلام بەن، ئێوەشم بەتەمای باوەڕە بەتێنەکەتان هێشتەوە، ئێستا ئێوە رازی نابن بەوەی خەڵك بڕواتەوەو مەڕو حوشتر ولاغ لەگەڵ خۆی بباتەوە، ئێوەش بگەڕێنەوە پێغەمبەری خوا لەگەڵ خۆتان ببەنەوە، سوێندم بەوەی گیانی کەمنی

بەدەستە هەموو خەڵك لایەك بگرنو یاریدەدەرانیش لایەکی تر بگرن، من لای یاریدەدەران دەگرم. ئەگەر کۆچم نەکردبایە دەبوومە یەکێك لەیاریدەدەران. ئەوجا فەرمووی ئەی خوایە ڕەحم بەیاریدەدەرانو کوڕانی یاریدەدەران بکەی. بەو قسانە هەموویان دەستیان کرد بەگریان تاکو ریشیان بەفرمێسك تەڕبوو، پەشێوان بوونەوەو گوتیان ئێمە بەو بەشەڕازین کەخواو پێغەمبەر پێمان ئەدەن. ئەوجا بلاوەیان لێکرد[1].

﴿ هاتنی نوێنەرانی هەوازن ﴾

لەپاش دابەش کردنی دەسکەوتەکان، نوێنەرانی هەوازن هاتنە لای پێغەمبەرو موسوڵمان بوون، هومێدیان وابوو پێغەمبەر ماڵو منداڵو ژنەکانیان بداتەوە. بۆ ئەوەش (زوهەیری کوڕی سەرد) ڕووی لەپێغەمبەر کردو گوتی ئەی پێغەمبەری خوا، ئەو ژنانەی کەبوونە کوێلەو لەلای ئێوە زۆریان پوورو دایەنەکانی تۆنە، کاتی خۆی لەناویان بەخێو کرایو لەباوەشیان کردیو شیریان پێدای. ئێمە ئەگەر لەجیاتی تۆ نەعممانی کوڕی مونزیرمان بەخێو کردبایەو داوامان لێ کردبایە، دوای ئەو بەسەرهاتەمان لێی ناهومێد نەدەبووین، خۆ تۆ لەو چاکتری.

لێرەدا زیرەکیو زمان زانی (زوهەیر) دەردەکەوێ چۆن لایەنی سۆزی پەیوەندی خزمایەتی پێغەمبەری جوولاند، ڕۆژی منداڵی بەبیر هێنایەوە کەلەمانّی حەلیمەی دایەنی بەخێو کرابوو. هەستی خزمایەتیش لەهەموو هەستێك کاریگەرترە بۆ پیاوی خواناس، چ جای پێغەمبەر کەقەت چاکەی لەبیر نەدەکرد. لەناو دیلەکان ژنێکی بەسالاّداچوویان تێدابوو، پێش ئەوەی کەنوێنەران بێن ئەو ژنە کەوتبوە دەست کەسانێك بەتووندی لەگەڵی جوولابوونەوە. ئافرەتەکەش پێی گوتبوون ئاگاداربن من لەشیرەوە خوشکی خاوەنەکەتانم. ئەوانیش پێیان باوەڕ نەکردبوو هێنابوویانە لای پێغەمبەر.

پێغەمبەریش (ﷺ) تەماشای کردو ناسیەوە کەئەوە (شەیایە کچی حاریسی عەبدول عوززایە). عەباکەی بۆ ڕاخستو لەتەك خۆی داناو زۆری ڕێز لێ گرتو پێی گوت، ئێستا خۆت سەربەستو

(١) فتح الباري لشرح صحيح البخاري ٤٧/٨.

نازادی ئەگەر حەز دەکەی بچۆوە لای خۆتان، شەیاش وتی حەز دەکەم بچمەوە لای هۆزەکەی خۆمان، پێغەمبەریش (ﷺ) زۆر بەڕێزو بەخەلاتەوە ناردیەوە.

پێغەمبەر (ﷺ) کەگوێی لەقسەکانی (زوهەیری کوڕی سەرد) بوو فەرمووی من قسەی ڕاستم لەهەموو شتێك لەلا خۆشترە، ئێستا پێم بڵێن ژنو منداڵتان لەلا خۆشەویسترە یان سامان و ماڵاتەکەتان، گوتیان ئێمە ژنو منداڵمان بەهیچ شتێك ناگۆڕینەوەو هیچ شتێکیش هاوتای ماڵو منداڵ ناکات. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئەوەی لای منو بەرەی عەبدولموتەلیبە وەریان دەگرنەوە، هەر کەنوێژی نیوەڕۆشم کرد ئێوە راست ببنەوە بەخەڵکەکە بڵێن ئێمە پێغەمبەر دەکەینە تکاکار لەموسوڵمانان. موسوڵمانانیش دەکەینە تکاکار لەپێغەمبەر، ژنو منداڵەکانمان بدەنەوە. من ئەوەی لەلای خۆمە پێتان دەدەمەوە، تکاش لەموسوڵمانان دەکەم ئەوانیش ئەوانی لای خۆیانتان پێ بدەنەوە. ئەوانیش بەگوێرەی قسەکەی پێغەمبەر لەدوای نوێژ داواکەیان کرد. پێغەمبەریش (ﷺ) ڕووی لەموسوڵمانان کرد، فەرمووی ئەو برایەنەتان تۆبەیان کردووەو هاتوونە داوای دیلەکانیان دەکەنەوە، من وا بەباش دەزانم بیان دەینەوە، ئەوەی لەلای منو بەرەی عەبدولموتەلیبە ئەوا پێمدانەوە، ئەوجا کۆچ کردوەکانیش گوتیان ئەوەی بەشی ئێمەیە بۆ پێغەمبەر بێت، یاریدەدەرانیش هەر هەمان قسەیان کرد، بەڵام (ئەقرەعی کوڕی حابیس)و (عویەینەی کوڕی حیسن) لەبەرەی تەمیم لەگەڵ (عەببасی کوڕی میرداس) لەبەرەی سولەیم نەیاندانەوە، بەرەی سولەیم هەموویان دایانەوە، ئەوانی تریش کردیانە هەرا، هەندێك گوتیان دەیاندەینەوە هەندێکیش گوتیان نایاندەینەوە، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی ئەوە وا نابێ، با هەر کۆمەڵە یەکێك دیار بکەن پێمان بڵێن، کێ دەیداتەوە کێ نایداتەوە. ئەوجا هەر کۆمەڵە یەکێکیان نارد لای پێغەمبەر ئارەزووی هەر لایەکیان دەرخست. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئەوانەی کەڕازی نابن دیلەکان بدەنەوە با بێن من لەجیاتی هەر یەکێك لەو دیلانە لەیەکەم دەست کەوت کەبەدەستمان کەوت شەش بەشی ئەدەمێ، ئەوانیش هەموویان گوتیان دەیاندەینەوە. بەو شێوەیە پێغەمبەر (ﷺ) هەموو ژنو منداڵەکانی بۆ وەرگرتنەوە پێی دانەوە[1]!.

پێغەمبەر (ﷺ) پرسیاری لەنوێنەرانی هوازن کرد لەبابەت (مالیکی کوڕی عەوف)ی سەرۆکیان،

(١) سەحیحی بوخاری د-ش الریاض لاپەڕە ٨٨٦-٨٨٧ ژمارە ٤٣١٨ و ٤٣١٩.

گوتیان هێشتا هەر لەتایفە. فەرمووی پێی بڵێن با بێت تۆبە بکاتو موسوڵمان ببێت مااڵو منداڵەکەو سەد حوشتری نەدەمەوە. مالیك کەنەو قسەیەی پێگەیشت، هەستا بەنهێنی ماینەکەی زین کردو لەقەڵای تایف هاتەدەرو چووە لای پێغەمبەرو موسوڵمان بوو و ژنو منداڵەکانو سەد حوشترەکەی وەرگرتو گەڕایەوە.

بەو کردەوە ڕێك و پێك و بەو داناییەو تێگەیشتنە خوا پێی دابوو، پێغەمبەر (ﷺ) توانی دڵی هەموو الیەك رابگرێو ئیسالمەتیان لەال شیرین بکاتو بەشی هەرە زۆری موسوڵمان بوون. ئەو سەینو بەینە پازدە ڕۆژی خایاند. دوای ئەو پازدە ڕۆژە هەموو کارێکی جێبەجێ کرد، هەموو شتێکی بڕیەوە، ئیحرامی بەستو چووە مەککە عەمرەی بەجێ هێنا، دانیشتوانی مەککەش تازە موسوڵمان ببوون، پێویستیان بەزانایەك هەبوو ڕەوشتی ئیسالمو قورئانیان فێر بکات، بۆ ئەوەش (مەعازی کوڕی جەبەلی) لەال هێشتنەوە.

(عیتابی کوڕی ئەسید)یش هەرچەندە کوڕە الوێك بوو، تەمەنی بیست ساڵ بوو بەاڵم زیرەك و نازاو چاوتێر بوو، پێغەمبەر کردی بەسەرۆکی مەککە.

﴿ گەڕانەوەی پێغەمبەر (ﷺ) بۆ مەدینە ﴾

پاش ئەوەی پێغەمبەر (ﷺ) هەموو کارێکی ئەنجام دا عەمرەی بەجێ هێنا، یارییدەدەران (واتە خەڵکی مەدینە) دەترسان پێغەمبەر لەمەککە بمێنێتەوە، بەتایبەتی چونکە خوا دەرگای مەککەی بۆ کردەوەو دەسەاڵتێکی تەواوی کەوتە دەست. لەو کاتەی پێغەمبەر (ﷺ) لەسەر گردی سەفا لەبەر خوا دەپاڕایەوە، هەندێك لەیاریدەدەران لەنێوان خۆیان کەوتبونە گفتوگۆ، یەك لەیەکی دەپرسی تۆ بڵێی پێغەمبەر بگەڕێتەوە مەدینە؟ پێغەمبەریش (ﷺ) کە لەپاڕانەوەکە بۆوە، چووە الیان لێی پرسینو فەرمووی ئەوە چیتان دەگوت، ئەوانیش نەیانویست پێی بڵێن. پێغەمبەر (ﷺ) وازی لێ نەهێنان تاکو پێیان گوت. پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی خۆم بەخوا دەپاریزم، ژیانم لەگەڵ ژیانتانەو مردنم لەگەڵ

مردنتانە[1].

گرتنی شاری مەککە لەناو دڵی هەموو عەرەب زۆر گرنگو کاریگەر بوو، چونکە مەککە لەلای هەموو عەرەب پیرۆزو خاوەن ڕێز بوو، هەموو ساڵ حەجێان لێ دەکردو بەدەورەی کەعبەدا دەسوڕانەوە. هەروەها بازارێکی گەورەش بوو ساڵانە دەکرایەوە. سەرکەوتنیش لەشەڕی حونەینو موسوڵمان بوونی هۆزەکانی هەوازن وای کرد،کە هەموو عەرەب چاوترسای بێنو تێبگەن کەبەربەرەکانی لەگەڵ موسوڵمانان بێ سوودە، ئایینی ئیسلامیش ئایینێکە خوا هەناردوویەتی، بۆیە لەهەموو شەڕێك سەرکەوت. لەبەرئەوە لەهەموو لایەك نوێنەرانی تیرەو هۆزەکان دەستیان کرد بەهاتن بۆ لای پێغەمبەر، یەك لەدوای یەك موسوڵمان دەبوون. وای لێهات فەرمانڕەوایی پێغەمبەر لەهەموو ڕاستێکی نیمچە دوورگەی عەرەب بلاوبۆوە پاش ئەوەی کەتەنیا لەشاری مەدینە زیاتر نەبوو. پێغەمبەریش (ﷺ) نوێنەرانی خۆی بۆ هەموو ناوچەکانی نیو دورگە هەنارد بۆ بانگ کردنی خەڵك بۆ ئیسلام. بەو هۆیەش زۆربەیان بەدوای دەنگی ئیسلامەوە دەهاتنو موسوڵمان دەبوون.

پێغەمبەر (ﷺ) (قەیسی کوڕی عوبادە)ی هەنارد یەمەن بۆ ناو تیرەی (سەدا)و بانگی کردن بۆ ئیسلام. سەرۆکەکەیان ناوی (زیاد کوڕی حارس) بوو هاتە لای پێغەمبەرو موسوڵمان بوو. گەڕایەوە یەمەن، خزمەکانیشی موسوڵمان بوون.

وای لێهات ناووناوبانگی پێغەمبەر کاری کردە سەر هەموو تیرەو هۆزو سەرۆکەکانی عەرەب. نوێنەری تیرەیەکی هۆزی تەی (طي) بەسەرۆکایەتی زەیدولخەیل (زیدالخیل) هاتنە لای پێغەمبەر، کەچاوی پێیان کەوت، پێشوازیەکی باشی کردنو لەگەڵ زەید کەوتە گفتوگۆ. فەرمووی هەرکەسێکیان بەچاکە بۆ باس کردبمو هاتبێتە لام وانەبوە، تەنیا زەید نەبێ، باسی چاکەی ئەویان تەواو بۆ نەکردووم. پێغەمبەر (ﷺ) ناوەکەی گۆڕی لەزەیدوالخیل کردی بەزید الخیر کەگەڕانەوە ئەو تیرەی کەزید الخیر سەرۆکیان بوو گشتیان موسوڵمان بوون.

---

(١) فتح الباري لشرح صحيح البخاري ٨/٥٣.

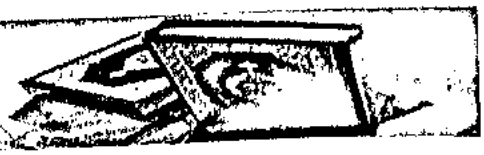

﴿ هاتنی عەدی کوڕی حاتەم ﴾

عەدی کوڕی حاتەم کوڕی ئەو حاتەمە بەناوبانگەیە کەلەمێژوو ناسراوە بەناندەرو چاوتێرو هەردەم مێوان داری خەڵکی کردووەو بەهاواری داماوو لێ قەوماوانەوە چووە. هەر شتێکی داوایان لێ کردبێ دەستی کەسی نەگێڕاوەتەوە. عەدی کوڕیشی پیاوێکی مەسیحی بوو، لەهەموو کەسێشی زیاتر ڕق لەپێغەمبەر دەبۆوە. کەپێغەمبەر (ﷺ) ناوبانگی دەرکردو موسوڵمانان دەسەڵاتیان وا بەهێز بوو، عەدی بەماڵو منداڵەوە هەڵات و چووە ناو مەسیحیەکانی شام لەوێ نیشتەجێ بوو.

کەپێغەمبەر (ﷺ) عەلی کوڕی نەبی تاڵیبی هەنارد سەر ئەو تیرەی هۆزی تەی (طي) کەعەدی سەرۆکیان بوو لەیەمەن، بەسەریان دا زاڵ بوو بتە گەورەکەشی شکاندنو مااڵتێکی زۆری بەتاڵان هێناو گەلێ کەسیشی لێ بەدیل گرتن. یەك لەو دیلانە (سەفانەی کچی حاتەم) واتە، خوشکی عەدی بوو، کەهێنانیانە مەدینە لەنزیك مزگەوت ڕایان گرتن.

کەپێغەمبەر (ﷺ) بەوێدا تێپەڕی، سەفانە ڕاست بۆوەو پێی گوت من کچی پیاوێکم سەرۆکی هۆزی تەی بوو، نانەدەرو چاوتێرو ئازابوو، بەهاواری لێ قەوماوانەوە دەچوو، داوای هەژارانی دەگەیاندە جێ. ئێستاش باوکم نەماوەو برا کەشم بزربووە، چاکەم لەگەڵ بکە خوا چاکەت لەگەڵ بکات.

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ڕەوشتی باوکی ئەو ئافرەتە، ڕەوشتی چاکەو گەورەیی (مکارم الاخلاق) بووە. فەرمانیدا سەفانەیان ئازاد کردو پارەو جلوبەرگێکی باشی پێداو بەپیاوانێکی باشو دەست پاك ڕەوانی کردەوە بۆی لای براکەی.

عەدی دەگێڕێتەوەو دەڵێ: لەماڵ دانیشتبووم دیتم ئافرەتێك هاتە ماڵەوە، کەچاوم پێکەوت گوتم کچی حاتەم نەبێت گوتی بەڵێ هەوم. لێم کەوتە گلەییو هێرشی بۆ هێنامو گوتی هەی ستەمکار، تۆ خۆت لەخزمان دابڕیو خۆت بزرکردو ماڵو منداڵت لەگەڵ خۆت بردو دایكو خوشكو خزمانت بەجێ هێشت. عەدی دەڵێ پێم گوت خوشکی خۆم قسەی چاك بکە، ئەوەی دەیڵێی هەمووی ڕاستە، ئێوەم بەجێهێشت. پرسیارم لێکرد گوتم چ دەڵێی لەبابەت ئەو پیاوە (واتە، پێغەمبەر)؟ گوتی من وا بەباش دەزانم بەخێرایی بچیە لای، ئەگەر ئەو پیاوە بەڕاستی پێغەمبەر بێت هەرکەسی زووتر بچێتە لای پاداشی باشتری هەیە، ئەگەر پاشا بێت تۆ بەبێ دەسەڵاتی نامێنێتەوە.

عەدی بەو قسانە دڵی نەرم بوو هەستا بەرەو مەدینە ڕۆیشت مێخەکەشی (صلیب) لەمل بوو. عەدی دەڵێ کەگەیشتمە مەدینەو چوومە مزگەوت، کەپێغەمبەر (ﷺ) چاوی پێم کەوت پێشوازیەکی چاکی لێ کردمو بەرەو ماڵەوەی ڕۆیشتین. لەڕێگا تووشی ئافرەتێك بووین، تەواوێك لەگەڵی ڕاوەستاو کاری بۆ دروست کرد. بەڵام من لەو ڕاوەستانە سەرسام بووم گوتم ئەوکارە شایەنی نیە، شا بەو جۆرە لەگەڵ پیرێژنێك ڕاناوەستی. چووینە ماڵەوە سەرینێکی لەپووش هەلاخنای هێناو بۆی دانامو گوتی لەسەری دانیشە. گوتم تۆ لەسەری دانیشە گوتی نابێ. من دانیشتمو خۆی لەسەر زەوی دانیشت، گوتم وەڵلاهی ئەوە کردەوەی شایان نیە. ئەوجا پێی گوتم تۆڵە خواو پێغەمبەری خوا هەلاتی، ئایا تۆ (ڕکوسی) نەبووی (ئاینێکە لەنێوان مەسیحیو سوببی). گوتم بەڵێ. گوتی تۆ چواریەکت لەدەسکەوت لەهۆزەکەت نەدەستاند کەئایینی تۆ ڕێگەی نەئەدای. گوتم بەڵێ. منیش لەدڵی خۆمدا گوتم دیارە ئەوە پێغەمبەرە، چونکە شتی وای دەردەخست کاتی خۆی من کردبووم ئەو ئاگای لێ نەبوو! ئەوجا کەچاوی بەمیخەکەی ملم کەوت، ئەو ئایەتەی خوێندەوە کەدەفەرموێ ﴿اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِّن دُونِ اللَّهِ﴾[1] واتە: قەشەو مەترانەکانیان کردوونەتە ڕەهبەر لەجیاتی خوا.

منیش گوتم نەخێر ئەو کەسانە ناپەرستین. گوتی ئایا فەرمانتان بۆ دەرناکەن، بەئارەزووی خۆیان حەڵاڵ حەرام دەکەنو حەرام حەلال دەکەنو ئێوەش بەو فەرمانانە کردەوە ناکەن؟ گوتم بەڵێ، فەرمووی دە ئەوەیە ڕەهبەرایەتیان لەجیاتی خوا.

ئەوجا فەرمووی ئەی عەدی تۆ لەبەر ئەوە موسوڵمانان نابی چونکە موسوڵمانان بەدەست کورتی دەبینی. هەندەی نەماوە ماڵو سامان ئەوەندە زۆر دەبێ تاکو وای لێ دێ کەس نایبێ وەری بگرێ. وەاللە گوێت لێ دەبێت ئافرەتیش لەقادسیەوە بەسواری حوشتر دەچێتە حەج بێ ئەوەی پێویستی بەپاراستنی کەس هەبێت، باش بزانە هەندەی نەماوە کۆشکو تەلاری سپیو ولاتی بابوول دەکەوێتە ژێر دەستی موسوڵمانان[2].

عەدی نیشانەو وێچوەکانی ڕاستەقینەی پێغەمبەرایەتی لەشێوەی ژیانو کردەوەی پێغەمبەر دیتو

---

(١) التوبة: ٣١.

(٢) ابن كثير ٣٢١/٢ وصفوة التفاسير ٥٣١/١ لەتەفسیری نالوسی ٨٤/١٠و بوخاری ٤٧٧/٦.

هەروەها لەشێوەی گفتو گۆیە کەشی نیشانەی پێغەمبەرایەتی بۆ دەرکەوت، بۆیەش موسوڵمان بوو. عەدی دەڵێ سێ[1] ساڵی پێنەچوو دیتم کۆشکو تەلاری ولاتی بابل کەوتە ژێر دەستی موسوڵمانان!

﴿ خێزانەکانی پێغەمبەر (دایکانی موسوڵمانان) ﴾

لەمەوپێش باسی یەکەم ژن هێنانی پێغەمبەرمان کرد، پێش ئەوەی ببێتە پێغەمبەر، ئەو کاتەی کەخاتوو خەدیجەی گواستەوە، تەمەنی بیستو پێنج ساڵ بوو. (هەندێکیش دەڵێن تەمەنی بیستو سێ ساڵ بووە). خاتوو خەدیجەش تەمەنی چل ساڵ بوو. ماوەی بیستو پێنج یا بیستو حەوت ساڵی لەگەڵ بوو، ئەو ماوەیە پێغەمبەر (ﷺ) لەئەوپەڕی گەنجیەتی بوو، بەڵام بیری لەوە نەکردەوە کەژنێکی تر بێنی، ئەگەرچی ئەو کات زۆر ئاسایی بوو کەپیاوێك چەندین ژن بێنت پیاوی وا هەبوو لەو کاتدا خاوەنی بیستو پێنج ژن بوو. ئافرەتیش لەنێو عەرەبەکانی شارو دێهاتو بیابان بەچاوێکی زۆر بێ نرخ سەیر دەکران، بەبێ ئەوەی هیچ سەنگو ڕێزێکیان هەبێ.

پێغەمبەریش (ﷺ) لەسەر گەنجیەتیو خانەدانیو زانایی‌و ڕەوشت باشی‌و ڕاستگۆیی‌و دەست پاکی‌و نەفس بەرزی خۆیەوە هەر خاتوو خەدیجەی ژن بوو، بی ئەوەی چاو بێرێتە هیچ ژنێکی تر. گومانی تێدا نیە ئەگەر داوای هەر ژنێکی بکردبایە لەکچانی خزمانو گەورە پیاوانی قورەیش بەهەموو شانازیەکو سەربەرزیەوە پێیان ئەدا. لەوکاتیش هێنانی چەند ژنێك نیشانەی پیاوەتیو شۆێن بەرزی کۆمەڵایەتی بوو. بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) گوێی نەدایە ئەو جۆرە پێوانەو بەهەڵە بچێ، کەسیش نەیتوانیوە تانەی لەسەر لێ بدات. لەهەمان کاتیش سنوور بۆ ژن هێنان دانەندرابوو. ئەوجا با ئەو

---

١) ئەگەر پیاوی خاوەن هۆش‌و گۆش بەتەواوی بیربکاتەوەو تێرە ڕابمێنێو سەربەخۆش بێت لەو بیرکردنەوەو وتوە ڕامانە هیچ گرمانی تێدا نیە دەگاتە بیروباوەڕی تەواو، بەڵام ئەگەر سەربەخۆیی‌و بیرکردنەوە لەگۆڕی نەبوو و بەگوێرەی هۆش‌و گۆشیش نەجوولایەوە، بەبێبەاکی‌و بەگوێرەی هەواو هەوەس جوولایەوە، هیچ چارە نیە، مل نەداتە ڕابواردن‌و خۆ گێل کردن، لێی بەخۆش دێت، هەروەکو ئێستا زۆران لەخوێندەواران لەئیسلام دوور کەوتونەتەوە، زۆریشیان لەبنەماڵەی موسوڵمانانن، زۆران دەڵێن ئێمە ئەگەر لەدایك‌و باوکێکی موسوڵمان نەبوینایە ئێمە موسوڵمان نەبووین، گوێ نادەنە ئەوە کەهەموو مرۆڤێکی تەواو کەگەیشتە تەمەنێکی دیارکراو دەبێتە هەست‌و بیری خۆی. هەر خۆشی ئاین هەڵدەبژێری هیچ هێزێك ناتوانێ کاری تێبکات.

کەسانەی ڕەخنەی لەئیسلام و پێغەمبەر دەگرن لەژن هێنان و دەڵێن پێغەمبەر پیاوێک بووە حەزی لەئافرەت کردووە!، تەنیا دەیانەوێ ناحەزایەتی و دوژمنایەتی خۆیان دەربخەن لەڕاست پێغەمبەر. چونکە هەموو کەس دەزانی و شتێکی سروشتیشە کەپیاو لەپەنجا ساڵی تێپەڕی تارەزووی ژن هێنانی سست دەبێ و ئەو چالاکیەی نامێنێ بەژنانەوە خەریک ببێت، بەتایبەت پێغەمبەران مرۆڤێکی ئاسایی نینە و پایەیان جیاوازی هەیە لەگەڵ پیاوانی ئاسایی. پێغەمبەران سەرۆکی دەوڵەت و میللەتن دەبێ جیابکرێنەوە لەخەڵکی تر، هەر هەنگاوێکی دەیهاوێن و هەر کارێکی دەیکەن هەمووی بۆ سوودی میللەتەو بەفەرمانی خوایەو دەبێتە ڕێباز بۆ موسوڵمانان.

ئەوجا با سەرنج بدەینە ئەو هۆیانەی کەپێغەمبەر ئەو چەند ژنانەی پاش مردنی خەدیجە هێنا.

یەکەمیان (سەودەی کچی زەمعە) ژنی سەکرانی کوڕی عەمر بوو، کەپێشتر بۆ حەبەشە کۆچیان کردو دوایی گەڕانەوە مەککە، زۆری نەخایاند میێردەکەی کۆچی دوایی کردو ئەو ژنە بەبێ کەسی مایەوە. پێغەمبەر (ﷺ) ویستی لەوێڵی و سەرگەردانی و هەژاری و بڕسیەتی ڕزگاری بکات و ڕێزی بگرێت لەبەرامبەر کۆششەکانی سەودە بۆ سەر خستنی ئیسلام، تاکو بگاتە پایەی دایکایەتی موسوڵمانان و ببێ بەژنی پێغەمبەر.

لەپێش ماڕە کردنی سەودە داخوزی عائیشەی کچی ئەبوبەکری کردبوو، لەکاتێک کەعائیشە تەمەنی نۆ ساڵان بوو، ئەوەش چونکە ئەبوبەکر نزیکترین کەسی پێغەمبەر بوو و جێگای باوەڕی و نهێنی بوو، هەموو فەرمانێکی پێغەمبەری بەبێ لێکۆڵینەوە دوو دڵی جێبەجێ دەکرد.

پێغەمبەریش ویستی بەهۆی خزمایەتی پەیوەندی خۆی و ئەبو بەکر وا بەتێن بکات ببنە یەک بنەماڵە و پایەی بنەماڵەی ئەبوبەکر وا بەرز بکاتەوە، بەجۆرێک کەشایست بۆ جێگریەتی پێغەمبەر.

ئەگەر پێغەمبەر مەبەستی خۆشی و لەزەت بوایە داخوازی منداڵێکی وای نەدەکرد، کەچەند ساڵیشی لەسەر ڕاوەستا ئەوجا گواستراپەوە.

لەدوای شەڕی بەدر بەساڵێک (خەنیسی کوڕی حوزافە) میێردی (حەفسەی کچی عومەری کوڕی خەتاب بەهۆی بریندار بوونی لەشەڕی بەدر کۆچی دوایی کرد. بەمردنی خەنیس حەفسە زۆر پەریشان و سەرگەردان بوو، ئیمامی عومەرویستی کچەکەی لەو سەرگەردانیە ڕزگار بکات، هەوڵیدا بەشووی بدات داوای لەئەبوبەکر بیخوازی بەڵام ئەو قەبوڵی نەکرد. ئەوجا داوای لەعوسمان کرد ئەویش

نەیویست عومەر زۆر دڵگران بوو.

پێغەمبەر (ﷺ) ویستی ئەو دڵ گرانیەی عومەرو حەفسە نەهێڵێو پەیوەندی نێوان ئەو پشتیوانە گەورانەی موسوڵمان بەتێن بێت. بۆیە فەرمووی حەفسە لەعوسمانو ئەبوبەکری چاکتر بەدەست دەکەوێ، ئەویش منمو عوسمانیش لەحەفسەی چاکتر بەدەست دەکەوێ کەتوم کەلسومە (کچی پێغەمبەر). لەدوای مردنی روقیە دایەوە عوسمان. فاتیمەی کچێشی دایە عەلی کوڕی ئەبی تاڵیب. ئیتر بەو هۆیەوە ئەو پیاوە خەباتکەرانەی ئیسلام بەهۆی خزمایەتی پێک بەستراندەوە. سەرەڕای پەیوەندی بیروباوەڕیان.

لەپاش شەڕی ئوحود پێغەمبەر (ﷺ) (زەینەبی کچی خوزەیمە)ی هێنا. ئەو ژنە پاکترینو جەرگ سۆزترین ژن بوو بۆ هەژارانو لێ قەوماوان، ناوی بەدایکی هەژاران دەرکردبوو، میێردەکەی لەشەڕی ئوحود شەهید کراو زەینەب کەوتە بێکەسیو هەژاری بۆیەش پێغەمبەر (ﷺ) نەیهێشت بەکەساسیو خەفەتباری بمێنێتەوەو ڕێزی لێناو ماڕەی کرد.

لەسالّی چوارەمی کۆچیش پێغەمبەر (هیندی کچی حوزەیفەی کوڕی موغیرەی مەخزومی) هێنا ی بەدایکی سەلەمە ناوبانگ دەرکردبوو. ئەو ژنە کچی پووری پێغەمبەر بوو، لەگەل میێردەکەی کۆچی کرد بۆ حەبەشەو دوایی گەڕانەوە، ئەو ڕۆژی کەمیێردەکەی کۆچی کرد بۆ مەدینە خزمانی دایکی سەلەمە نەیانهێشت لەگەڵ میێردەکەی بچێت، دوایی ئەویش چوو بەلاّم باوکی سەلەمە لەشەڕی ئوحود بریندار بوو، زۆری نەخایاند هەر بەو برینە شەهید بوو، کۆمەڵە منداڵێکی هەتیوی لەپاش بەجێما، دایکی سەلەمە جگە لەوەی ئەو پیاوەی زۆر خۆش دەویستو زۆری بۆ دڵگیرو دامار بوو، دوای مردنیشی کەوتە دەست کورتیو پەرێشانیەکی زۆر، ئەو ژنە ئەوەندە شەرم بەخۆبوو، یەکێکی وەک ئەبوبەکرو عومەری کوڕی خەتاب داخوازیان کرد لەبەر منداڵەکانی میێردی پێ نەکردن، بەلاّم هەروەک پێغەمبەر دەیفەرموو (دڵی مرۆڤ لەبابەت خۆشەویستیو ڕک لێبوونەوە لەدەست خۆی نیەو لەدەست خوایە، خوا هەر گیرو وەرگێڕی ئەکات).

ئەو ناکۆکیەو حەسوودی پێک هەڵبردنە گەیشتە ڕادەیەک وای لێهات ژنەکان لەبەرامبەر پێغەمبەر چەقە چەق لەگەڵ یەکتر بکەن، لەسەری هەموشیانەوە حەفسەو عائیشە بوون، لەبەر ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) زۆریان لێ تووڕە بوو، سوێندی خوارد تاکو مانگێک لێیان جیا ببێتەوەو خۆی

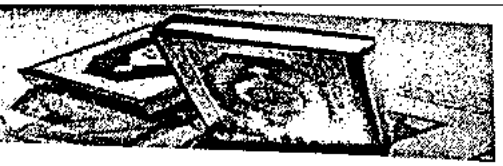

لەهیچیان نەگەینێ بۆیەش جێگای لەهەموویان جیاکردەوەو لەگەڵ (ڕەباح) لەهۆدەیەك ژیا کەتەویش هۆدەی گەنجینە بوو، کاتێك ئەو قسە لەناو موسوڵمانان بڵاوبۆوەو کردیانە دەنگ، بەوەی کەپێغەمبەر ژنەکانی تەلاق داوە. لەبەر ئەوە خەزورانی پێغەمبەر کەوتنە دڵ لەدڵدان سەبارەت بەدواڕۆژی ئەو ژنانە.

عومەری کوڕی خەتاب دەگێڕێتەوە، دەڵێ کەئەو قسەیەم بیست هەڵسام چوومە لای حەفسەو دیتم دەگریا، لێم پرسی ئایا پێغەمبەر ئێوەی تەلاق داوە. گوتی نازانم وا لێمان دوورکەوتۆتەوەو لەو هۆدەیە دەژی. عومەر دەڵێ، چووم بەرەباحم گوت ماوەم بۆ وەربگرە دەچمە لای پێغەمبەر، ڕەباح ڕۆیشتو هاتەوە چ قسەی نەکرد. منیش چوومە مزگەوت، دیتم خەڵك دانیشتون باسی پێغەمبەر دەکەن دەڵێن پێغەمبەر ژنەکانی تەلاق داوە. دووبارە چوومەوە لای ڕەباحو گوتم ماوەم بۆ وەربگرە دەچمە لای پێغەمبەر. ئەویش دووبارە هاتەوەو هیچ قسەی نەکرد. منیش چارەم نەما ڕۆیشتم. کاتێك دیتم ڕەباح بانگی کردم، گەڕامەوە گوتی وەرە ماوەی پێدای.

عومەر دەڵێ چوومە لای پێغەمبەر (ﷺ) دیتم لەژوورێکە لەسەر حەسیرێك پاڵی داوەتەوەو تۆزو خوڵێکی زۆری لەسەرەو حەسیری ڕەق هەموو قەپرغەی بەلۆچ هێناوە.

کەبەولا بەولای هۆدەی گەنجینەمدا ڕوانی لەمستەجۆیەك زیاتر هیچی ترم نەدیت، ئەوەندەم سۆز بۆ پێغەمبەر هەڵستا، دەستم کرد بەگریان. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی عومەر بۆ دەگری؟ گوتم ئەی پێغەمبەری خوا بەزەییم بەحاڵی تۆ دادیتو لەسەر ئەو حەسیرەی، هەموو تەنیشتت حەسیر کاری تێکردووە! فەرمووی خۆشی دونیا هەمووی کاتێکەو دەڕوات.

عومەر دەڵێ لێم پرسی گوتم ئەی پێغەمبەری خوا دەڵێن ژنەکانت تەلاق داوە؟ پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ ئەو قسەیە سەری بڵند کردو تەماشای کردمو فەرموی نەخێر. گوتم ئەی پێغەمبەری خوا لەپێشا ئێمە لەمەککە بووین، ژنان نەیان دەتوانی بەدەم قسەمانەوە بێن، ئێستاش هەموویان دێنە ناو قسەمان بەدەماندا دەچنەوە، ئەوەش هەموری لەژنانی مەدینە فێربوون. ڕۆژێك ژنەکەم هاتە ناو قسەم منیش زۆری لێ تووڕە بووم، ئەویش گوتی پێت ناخۆشە بێمە ناو قسەتەوە؟ وەڵاڵا دەنا ژنەکانی پێغەمبەر دەچنە ناو قسەیەوەو لێی تووڕە دەبن، شەو ڕۆژێك قسەی لەگەڵ ناکەن. منیش گوتم مالّ وێرانە ئەوەی زا دەکات، ئایا ناترسن خوا ڕکی خۆی پێیاندا برێژی! عومەر دەڵێ بەو قسەیە پێغەمبەر

(ﷺ) زەردەخەنەیەکی هاتێو دیسان گوتم ئەی پێغەمبەر خوا، ڕۆژێك چوومە لای حەفسە پێم گوت کچم گوێ مەدە ئەوەی کەیەکێکی تر لەتۆ جوانترە، یا پێغەمبەر زیاتری خۆش دەوێ، دووبارە پێغەمبەر (ﷺ) زەردەخەنەیەکی تری هاتێ. ئەوجا پێم گوت ئەی پێغەمبەری خوا با پێکەوە هەندێ قسە بکەین، فەرمووی بەڵێ. ئەوجا دانیشتم بەژورەکەم دا ڕوانیەوە، چاوم بەهیچ نەکەوت. بەڵام گەورەیی و بەرزیەتیەکی تەواوم هاتە بەرچاو، گوتم ئەی پێغەمبەری خوا دوعا بکە خوا حاڵی موسوڵمانان خۆش بکات و ماڵو سامانێکی زۆریان پێ بدات وەك فارس و ڕۆمەکان، ئەگەرچی ئەوان خواش ناپەرستن بەو قسەیە پێغەمبەر ڕاست بۆوەو دانیشت فەرمووی تۆ هێشتا گومانت هەیە؟ ئەوانە کۆمەڵێکن خوا لەدونیا خۆشی بۆ پێش خستوون و پێی داون. گوتم ئەی پێغەمبەری خوا داوای لێبوردنم بۆ بکە لەلای خوا.

دیسان گوتم ئەی پێغەمبەری خوا، بۆچی غەم لەژنەکانت دەخۆی، خۆ ئەگەر تۆ ئەوان تەلاق بدەی خواو فریشتەو موسوڵمانان لایەنگیریت دەکەن. گەلێ قسەی تریشم کرد، دیتم تووڕەییەکەی نەماو گەلێ جاریش دەگرژیەوەو دەکەوتە پێکەنین، ئەوجا پێم گوت ئەی پێغەمبەری خوا، موسوڵمانان لەمزگەوت دەڵێن پێغەمبەر ژنەکانی تەلاقداوە، ماوەم بدە بچم پێیان بڵێم ئەو قسەیە وانیە. ئیتر کەماوەی دام چوومە مزگەوت بەدەنگی بەرز قسەکەم پێ گوتن.

ئەوەش هەمووی بەهۆی بەربەرەکانی ناوەخۆی هەوێیەکان بوو لەگەڵ یەکتری، بەڵام خۆگریو دوورینی پێغەمبەرو کردەوەی بێ دەنگ ئەو گیروگرفتانەی چارەسەر کرد. پایەی پێغەمبەرایەتی کاری لەو ژنانە کرد واز لەئارەزووی دەروون بێنن، هەتا خوا هاتە نێوانو فەرمانی بۆ ناردنو فەرمووی: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ *قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْمَانِكُمْ وَاللَّهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ *وَإِذْ أَسَرَّ النَّبِيُّ إِلَى بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا فَلَمَّا نَبَّأَتْ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَن بَعْضٍ فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنبَأَكَ هَذَا قَالَ نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ *إِن تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا وَإِن تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَٰلِكَ ظَهِيرٌ *عَسَى رَبُّهُ إِن طَلَّقَكُنَّ أَن يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا

مُنكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا﴾[1].

واتە: ئەی پێغەمبەر بۆچی خۆت ماندوو دەکەی بۆ خاتری دڵی ژنەکانت ئەوەی خوا بۆی داناوی لەخۆتی قەدەغە دەکەیت، خوا لێبوردەیەو خاوەن بەزەییە بۆتان لەوەی لەخۆت قەدەغە کردوە. خوا ڕێگەی لەدوای زەینەبیش پێغەمبەر (ﷺ) (جووەیریەی کچی حاریسی) سەرۆکی بەرەی موستەلیقی هێنا، وەک خاتو عائیشە دەگێڕێتەوەو دەڵێ هیچ ژنێک بووە لەسەر ئەو زەویە هێندە بەکەڵک بوو بێت لەشوو کردن بۆ هۆزەکەی. کەموسوڵمانان زانیان بەرەی موستەلیق بووینە خەزوری پێغەمبەر هەموو دیلەکانی ئەو هۆزەیان لەبەر خاتری پێغەمبەر ئازاد کردن، دوابەدوای ئەوەش هۆزی موستەلیق هەموویان موسوڵمان بوون.

پاش سەرکەوتنی موسوڵمانانیش بەسەر جوولەکەی خەیبەر (سەفیەی کچی حویەی کوڕی ئەختەب) کچی شای جوولەکان بوو، لەو نازو خۆشیەی مانّی باوکیەوە بسوو بەدیل. موسوڵمانان بەپێغەمبەریان گوت ئەو ژنە کچی گەورەی بەرەی نەزیرە هەر شایستەیە بەتۆ. پێغەمبەریش (ﷺ) ویستی ڕێزی ئەو ژنە بگرێو لەکۆیلەیی ڕزگاری بکاتو لەهەمان کاتیش دڵی جوولەکەکانی پێ ڕابکێشیو پەیوەندی نێوان دوو تایبەنی ئاسمانی بەتێن بکات.

زۆرجاران عائیشە خێزانی پێغەمبەر خۆی بەسەر سەفیەدا هەڵدەکێشاو پێی دەگوت تۆ لەنەوەی جوولەکەکانی. پێغەمبەریش (ﷺ) پێی دەگوت تۆش پێی بڵێ باوکی من موسایەو مامیشم هاروونە.

لەپاش مەسڵەتی حودەیبیەش پێغەمبەر (ﷺ) (ڕەملەی کچی ئەبو سوفیان)ی سەرۆکی قورەیشی هێنا. ڕەملە بەئوم حەبیبە بەناوبانگ بوو، کاتی خۆی لەگەڵ میردەکەی چوو بوو بۆ حەبەشە لەوێ میردەکەی بوو بەمەسیحیو بەجێی هێشت. ئەو ژنەش هەر لەسەر موسوڵمانەتی خۆی مایەوە. پێغەمبەریان بەحاڵی ئەو ژنە ئاگادار کرد، یەکسەر نامەی بۆ نەجاشی نووسیو تێیدا ئاشکرای کرد کەنارەزووی هەیە ڕێز لەو ئافرەتە بنێو بیپارێزێ، بۆیە گوتی ئارەزووی هەیە کەبیهێنێ. یەکێک لەکارەکەرەکانی کۆشکی نەجاشی چوو ئەو هەواڵەی گەیاندە ئوم حەبیبە. ئەویش لەخۆشیان هەردوو بازنەکەی دەستی خۆی دەرهێناو دایە کارەکەرەکەو کردیە موژدەی ئەو هەواڵە. بەو شێوەیە ئەو ژنە

(١) التحريم ١-٥.

لەدەردی بێکەسی و غوربەتی رزگاری بوو، بەو هۆیەش پەیوەندی لەنێوان پێغەمبەرو بەرەی نوممەییە پەیدابوو. ئەو ژنە موسوڵمانێکی ئەوەندە دڵسۆز بوو بۆ ئیسلام، دیتمان کەئەبوسوفیانی بساوکی پێش گرتنی مەککە چووە مااڵی پێغەمبەر هێشتا هەر لەسەر بت پەرستی مابوو، (ڕەملە) نەیهێشت لەسەر ڕایەخەکانی پێغەمبەر دابنیشێ.

لەساڵی حەوتەمی کۆچیش پێغەمبەر (ﷺ) چووە مەککە بۆ بەجێهێنانی عەمرە (بەرڕە کچی حاریس) خوشکی (دایکی فەزڵ) کەخێزانی عەباسی مامی پێغەمبەرو پووری خالید کوڕی وەلید بوو، ئەو ئافرەتە بێوەژن بوو. لەکاتی بەجێهێنانی عەمرە کەچاوی بەموسوڵمانانو پێغەمبەر کەوت سۆزی هەڵستا، بەنهێنی دایکی فەزڵی ڕاسپارد بەپێغەمبەر بڵێ کەوا ئارەزووی شووکردنی پێی هەیە. دایکی فەزڵیش بەعەباسی میردی گوتو عەباسیش ئارەزووی (بەرڕەی) بەپێغەمبەر گەیاند. پێغەمبەریش (ﷺ) ویستی ئارەزووی بێنێتە جێ و مارەی کرد، ناویشی لێنا (مەیمونە) واتە خێرو بەرەکەت، چونکە لەکاتێك بوو کەموسوڵمانان چوونە ناو مەککە ئەو ژنەش دواترین ژن بوو کەپێغەمبەر (ﷺ) هێنای.

کە لەساڵی هەشتەمی کۆچی پاش ئەوەی پێویستیەکانی ئیسلام هەموو هاتە دی، خوا سنووری بۆ دانا بەجۆرێك کەنابێ ژنی تر بێنێ و چ ژنیش تەاڵق بدات، کەدەفەرموێ: ﴿لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاء مِن بَعْدُ وَلَا أَن تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ﴾[1] واتە: بۆت نیە لەوەندە ژنەی هەتە چیتر بێنی، بۆشت نیە هیچیان تەاڵق بدەی و یەکێکی تری لەشوێن بێنیەوە با جوانیەکەشیان دڵت ڕابکێشی. لەو کاتەشدا نۆ ژنی هەبوو تا ئەو ڕۆژەی کۆچی دوایی کرد چ ژنی تری نەهێنا[2].

---

(١) الاحزاب: ٥٢.

(٢) ئەگەر تەماشای ژمارە بکەین دەبینین ژمارەی ژنەکانی پێغەمبەر کەمترە لەچاو ژمارەی ژنانی پیاوانی تر. چونکە پێغەمبەر (ﷺ) پاش دیارکردنی سنووری ژن هێنان نەیتوانی هیچ ژنی تر بێنی و هیچیشیان تەاڵق بدات. ئەگەر هەموو ژنەکانی بردبایە نەیدەتوانی ژنێکی تر بێنێت. بەاڵم موسوڵمانان دەتوانن هەر کاتێك پێویست بێت و حەز بکەن و توانایان هەبێ چەند ژن بێنن و تەاڵق بدەن. پیاوی وا ناسراو هەبووە لەماوەی ژیانی کەهەتا دوازدە ژنی هێناوە، واتە هەردەم چوار ژنی لەماڵ بووە.

﴿ رابواردنی پێغەمبەر لەگەڵ ژنەکانی ﴾

کەباس دێتە سەر ژمارەی ژنەکانی پێغەمبەر (ﷺ)، ڕەنگە وابێتە بەرچاو کەپێغەمبەر (ﷺ) وەک پاشاو میرەکان لەکۆشکێك ژیابێ، پڕ لەژنو هەردەم لەباوەشی یەکیان بۆ یەکێکی تر هاتوچۆی کردوەو خواردنو ژیانیان پڕ بووبێ لەخۆشیو لەزەتو رابواردن. بەڵام نەخێر ئەو جۆرە ژیانە لەمانّی پێغەمبەر نەدیتراوەو ڕووی نەداوە. دڵی پێغەمبەر لەلای هەوەسو رابواردن نەبووەو هەر ژنێکی هێناشی بۆ مەبەستێك‌و هۆیەکی تایبەتی بووە.

پێغەمبەر (ﷺ) هەردەم خەریکی بیرکردنەوەو خەبات بووە بۆ ئەو گەلە دواکەوتوە بۆ ئەوەی ڕێگەی ڕاستیان پیشان بدات‌و بیانهێنتە سەر ڕێگای خواپەرستی!.

هیچ کاتێك بەخۆشیو لەزەتی دونیا هەر نەخەڵەتاوە. زۆرجار دەیفەرموو (منو دونیا وەك کابرایەکە لەژێر دارێك پشووە خەوێك بکات‌و بڕوات)[1] هەروەها دەیفەرموو (هاتوچۆیەك لەڕێی خواهەموو دونیاو ئەوەی تێیدا دەیهێنی)، یا دەیەفەرموو (شوێنو جێگای قامچیەك لەبەهەشت هەموو دونیاو ئەوەی تێیدایە دەیهێنێ)[2]. پێغەمبەر بەدرێژایی تەمەنی حەزی لەکۆکردنەوەی مانّو سامان نەبووە، تەنیا ئەوەندە نەبێ کەپێی بژی، وەك هەموجار دەیفەرموو(خیر المال مایکفیك) واتە، چاکترین سامان ئەو سامانەیە بەشت بکات، نەڵێت زیاد بێتو خەریکت بکاتو نەکەمیش بێت بەدوایدا هەراسان بیت[3]. لەبابەت خواردنیشەوە دەیفەرموو (نحن قوم لاناکل حتی نجوع وإذا اکلنا لانشبع) واتە: ئێمە میللەتێکین تاکو برسی نەبین ناخۆین، ئەگەر خواردیشمان تێر ناخۆین، واتە ئارەزوومان بەڕەڵاّ ناکەین ئەوەندە بخۆین جێگای چیتر نەبێتەوە. ئەوەی لەپێغەمبەر زاندراوە هەر بەژیانی سادەو ئاسان ڕای بواردوە واشی لەخەڵك کردوە کەئەوانیش بەو جۆرە بژین، ئەوانەی بۆ مانّو سامان دەسوتێن نەفس‌و ئارەزوویان بەڕەڵاّ کردووە، هەرچی دڵیان بژی بچی دەیانەوێ پەیدای بکەن،

---

(١) إمام احمد ٢٣٧/٩.

(٢) بوخاری ١٩٤/١١.

(٣) فقه السیرة النبویه لەتیمام ئەحمەدەوە ٢٧/٥.

بۆیە تووشی نزمی‌و بێنرخی دێن‌و تووشی شوێنی وا دەبن کەلەمرۆڤ ناوەشێتەوە.

لەخاتوو عائیشەی خێزانی دەگێڕنەوە دەڵێ جارێ وا هەبووە مانگ دەهات‌و مانگ بەسەر دەچوو ئاگر لەماڵی پێغەمبەر نەدەکرایەوە! واتە چێشتیان لێ نەناوە، (عوورەی کوڕی زوبەیر) لەخاتو عائیشەی پرسی ژیانتان بەزۆری لەسەرچی بوو؟ گوتی بەئاوو خورما بوو. هەر عائیشە دەڵێ کە پێغەمبەر (ﷺ) کۆچی دوایی کرد، ئەوەی مرۆڤ پێی بژیابایە لەماڵ نەمان بوو، تەنیا هەندێ جۆ نەبێ. نوین‌و رایەخەکانیشیان لەخواردنەکەیان باشتر نەبوو، پێغەمبەر (ﷺ) لەسەر دۆشەگێکی پێستەوە خەوت پووشیان لەناو ئاخنی بوو. شەوان چی وای خەو لێ نەدەکەوت، لەگەڵ بانگدانی کەلەشێر لەنیوەشەوا هەڵدەستاو خۆی ئامادە دەکرد، شەونوێژی دەست پێ دەکرد تاکو نوێژی بەیانی دەکرد.

پێغەمبەر (ﷺ) دەیویست خۆی‌و ئەو کەسانەی کەلەژێر سێبەری ئیسلام دەژین، بەخۆشی‌و رابواردنی دونیا خەریک نەبن. سنوورێك بۆ ئارەزووەکانی ناو دڵی خۆیان دابنێن. پێغەمبەر (ﷺ) کەچاوی بەو کەسانە دەکەوت کەبەخۆشی‌و لەزەت دەژیان دەیفەرموو، ئەوەی من دەیزانم ئەگەر ئەوان بیزانن زۆر دەگرین‌و کەم پێ دەکەنن[1].

لەگەڵ ئەوەش توانای هەبوو ماڵ‌و سامانێکی زۆر بخاتە ژێر دەستی خۆی وەك پاشاو سەرداران رابوێری‌و خۆی لەمیللەتەکەی گەورەتر رابگرێ‌و نۆکەرو نۆبەتدارێکی زۆر لەخۆی کۆبکاتەوە‌و هەردەم بەدوایەوە بڕۆن. بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) چاوی لەشتی وانەبوو، هەرچی چەنگی بکەوتبایە دەیبەخشی. ئەوەندە چاو تیرو بەخشندە بوو هەموو پێیان دەگوت، (موحەمەد وادەبەخشێ لەهەژاری ناترسێ)[2] هەموو ناواتی پێغەمبەر ئەوەبوو لەناخۆشی دونیا رزگاری ببێت، ستەم‌و ستەمکاری مرۆڤ لەسەرزەوی نەمێنێ، دەست کورتی‌و نەبوونی سەری پێ شۆڕ نەکرد، نەیدەویست قسەی کەسی بێتە سەر، هەموو جار لەبەر خوا دەپارایەوە دەیگوت: (ئەی خوایە خۆم بەتۆ دەپارێزم لەدەست کورتی‌و تەنگاوی‌و نەبوونی‌و سەرشۆڕی، لەوەی ستەمم لێ بکرێ‌و لەوەی ستەم بکەم، لەوەی خەڵك لەراستم نەزان بێت‌و

---

(١) بوخاری ٣١٩/١١.

(٢) سبل الهدی والرشاد ٤٩/٧ لەموسلیم ١٠٨٦/٤ (٢٣١٢).

لەوەی لەراست خەڵك نەزان بم)[1].

پێغەمبەر (ﷺ) ڕێزی هەموو کەسێکی لەلا هەبوو، مافی هەموو کەسێکی ئەداو بەتایبەت لەگەڵ خێزانەکانی بەداپەروەریەکی تەواو دەجوڵایەوە هەردەم بەچاکەو بەڕوو خۆشیو دڵ فرەوانی ڕەفتاری لەگەڵ دەکردنو گیروگرفتەکانی ناو خێزانی بەهێمنیو لەسەرخۆیی چارە دەکرد. لەخاتو عائیشەی خێزانی دەگێڕنەوە دەڵێ: ئەو کاتەی کەپێغەمبەر دەهاتە ناومان گەلێ ڕووخۆشو دەم بەپێکەنینو نەرم بوو. ژنەکان هیچیان هەستیان نەدەکرد کەجیاوازیەکان لە نێواندا هەیە.

ژنەکانیشی لەگەڵ ئەوەی کەزۆریان کچی پیاوانی دەوڵەمەند بوون، لەماڵی باوکیان لەنازو خۆشی گەورە ببوون، زۆر بەڕێزو ملکەچ بوون بۆ پێغەمبەر، بەهەموو بارێکی ژیانی ڕازیو دڵنیا بوون. بەڵام پاش گرتنی مەککەو دەرکردنی بەرەی قورەیز، مالو سامانێکی زۆر کەوتە دەست موسوڵمانان.

ژنەکانی پێغەمبەر لەسەر هەموویانەوە عائیشەو حەفسە بەتارەزووە مرۆڤایەتیەکەیان داوایان لەپێغەمبەر کرد جۆری ژیانیان بگۆڕی. دەشیان بیستەوە کەژنانی سەرۆکەکانی وڵاتانی تر چۆن دەخۆنو لەبەردەکەن، بۆیە ئەو جۆرە داوایە جێگای سەرسوڕمان نیە، چونکە ئەوانیش لەنەوەی ئادەمیزادنو حەز دەکەن بەرابواردنێکی باش بژین، زۆر کەس لەبیرکردنەوە پلەی مرۆڤایەتی لەسەر پێغەمبەرو یارانو خێزانەکانی لادەبەنو هەروەکو فریشتانیان تەماشا دەکەنو دوورییان دەکەنەوە لەهەموو تارەزوویێکی مرۆڤایەتی، بەڵام ئەو جۆرە بیرکردنەوە هەڵەیەو دوورە لەڕاستی. واش ئەزانن بەو بیرکردنەوە بەرزیان دەکەنەوە. ئەو شتانە دەبێتە هۆی ئەوە دوور بکاتەوە، کەڕێگەی ئەوان بگرین.

پێغەمبەر (ﷺ) بەو داوایە زۆر هەراسانو نیگەران بوو، چونکە ئەو جۆرە داوایە دەبێتە مایەی لادان لەخەباتو کاری پێغەمبەرایەتی. هەر کاتێك ماڵ پەرستیو خۆشیو لەزت بووە ئاواتی هەرکەسێكو هەر گەلێك، ئەوا لەخەباتو پێشکەوتن دوور دەکەونەوە.

پێغەمبەر (ﷺ) زۆرجار لەخوا دەپارایەوە دەیگوت (اللهم احيني مسكيناً وأمتني مسكيناً واحشرني في زمرة المساكين)[2] واتە: خوایە بەهەژاریم بژێینەو بەهەژاریم بمرێنە، لەگەڵ کۆمەڵی هەژارانم

---

(١) اذكار النووی لەنیسانیەوە.

(٢) سبل الهدى والرشاد لە ترمذی ٢٣٥٢ وابن ماجه ٤١٢٦ و بەیهەقی ١٢/٧.

زیندوو بکەوەو پرسیارم لێ بکە. ئەوەش بەو مانایە هەژارانی موسوڵمان هیچ کاتێك لەخوا بێ ئاگا نابن، مالّی دونیایان لەلا هیچ نیە بەدوای بکەون.

پێغەمبەر (ﷺ) دەیزانی چارەی هەموو شتێك بەچاکیو بەتەواوی بکاتو کردەوەی وەك نەزانان نەبوو بەلێدان بەقسەی ناڕێك بجوولێتەوە، بەڵکو بەهێمنیو بەڕێگەیەکی باش بوو، هەوڵی دا بەهێمنیو بەنامۆژگاری کردن ژنەکانی ڕازی بکات کەواز لەو جۆرە داوایە بێنن‌و نەیخەنە ژێر بارگرانایی ئارەزووەکانیان. بەڵام ژنەکان بەنامۆژگاریەکانی پێغەمبەر ڕازی نەبوون، نەویش ڕووی لێ وەرگێڕاندو خۆی تێنەگەیاندن، تاوای لێهات خەڵك پێیان زانی.

دوایی وا بڵاوبۆوە گوتیان پێغەمبەر ژنەکانی تەڵاق داوە، لەبەرئەوە (ئەبوبەکر سدیق)و (عومەری کوڕی خەتاب) زۆر دڵگیر بوون، بەخێرایی چوونە لای پێغەمبەر بۆ ئەوەی لەڕاستی نەو قسەیە بگەن کەچوونە لای پێغەمبەر (ﷺ) دیتیان لەماڵ دانیشتووە، هەموو ژنەکانیشی لەدەورەیە بەڵام بێ دەنگی پەردەی بەسەر ژوورەکەدا هەڵکێشاوە.

عومەر پرسیاری کرد گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا ئایا راستە دەڵێن ژنەکانت تەڵاق داوە؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی نەخێر. عومەر دەگێڕتەوەو دەڵێ لەدڵی خۆمدا گوتم قسەیەکی وا بکەم بەڵکو پێغەمبەر دڵی پێخۆش دەبێتو لەگەڵمان دەکەوێتە گفتوگۆ، گوتم ئەی پێغەمبەری خوا، خۆزیا نێستا کچی زەید (عومەر مەبەستی ژنەکەی خۆی بوو) لێرە بایە داوای شتی بکردبایە سەرم هەڵدەقەند. بەو قسەیە پێغەمبەر (ﷺ) گرژیەوەو پێکەنینی هاتو ددانەکانی دەرکەوت، فەرمووی ئەوانەش وا لە دەورم دانیشتوون داوای وا دەکەن کەلەتوانام دا نیە، بەو قسەیە ئەبوبەکر لەشوێنی خۆی هەڵستا بەلای عائیشەوە چوو تەمێبی بکات، عومەریش بەلای حەفسەوە چوو تەمبێی بکات، بەتووڕەییەوە پێیان گوتن، ئێوە داوای ئەوە دەکەن کەلەتوانای پێغەمبەر نیە؟

ئەوان بەبیروباوەڕی تیرەیی‌و ڕەوشتی خۆیان جوولانەوە، نەیان دەزانی کەداوای نەو ئافرەتانە داوایەکی سروشتی بوو، بەلێدان‌و هەڕەشە چارەسەر ناکرێ مەگەر دابمرکێ، چونکە ئارەزووی سروشتی مرۆڤ دەبێ پەروەردە بکرێ. بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) بەڕێگەی پێغەمبەرایەتی بیری دەکردەوو نەیهێشت چیان لەگەڵ بکەن. ئیتر کار هەروا مایەوە تاکو خوا فەرمانی بۆ ناردن بەوەی کەبۆخۆیان سەربەست بن‌و لایەك هەڵبژێرن، واتە یان ژیانێکی تێروپڕ لەزەت‌و ڕابواردن، کەنەوەش لەمالّی باوکیان دەست

دەکەوێ، یان ڕوو لەخوابکەن و فەرمانی پێغەمبەر نەشکێنن و ژیانێکی هەبێ و پەك نەکەوێ و بێمنەت و بێ چاو شۆڕی بەسەر ببەن و خواو پێغەمبەر لێی ڕازی بێت.

بەو بۆنەیەش خوا فەرمووی: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُل لِّأَزْوَاجِكَ إِن كُنتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ وَأُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا * وَإِن كُنتُنَّ تُرِدْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا﴾[1]. واتە: ئەی پێغەمبەر، بەژنەکانت بڵێ ئێوە ئەگەر خۆشی و رابواردنی دونیاتان دەوێ وەرن بەخۆشی وازتان لێ بێنم، ئەگەر ڕەزامەندی خواو پێغەمبەرو خۆشی بەهەشتیشتان دەوێ هەرکامێکتان بەچاکی بجوولێتەوە لەگەڵ پێغەمبەرو چاکە بکات، خوا پاداشێکی زۆری ئەداتەوە.

ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) پێش هەموویان بەعائیشەی گوت وەرە قسەیەکت پێ دەڵێم، بەڵام لەوەڵام دانەوە پەلە مەکە، تاکو پرسێك بەباوکت نەکەیت. ئایەتەکەی بۆ خوێندەوە، عائیشەش گوتی من پرس بەباوکم بکەم، بەرامبەر فەرمانی خواو پێغەمبەر!! من خواو پێغەمبەرو پاداشتی بەهەشت هەڵدەبژێرم. ژنەکانی تریش بەهەمان شێوە گوتیان ئێمە خواو پێغەمبەرو پاداشتی بەهەشت هەڵدەبژێرین. ئەو ژنانە بیروباوەڕیان ئەوەندە بەخواو بەپێغەمبەر هەبوو ئارەزووی نەفس و هەواو هەوەس ڕێگەی پێ بەرنەئەدان، بۆیە خوا پلەی وا بەرز کردنەوە هەروەك دەفەرموێ: ﴿وَمَن يَقْنُتْ مِنكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُّؤْتِهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ﴾[2] واتە: هەر کامێکتان لەئێوە فەرمانی خوا بەجێ بێنێ و ملکەچ بێت بۆ خواو پێغەمبەرو کردەوەی چاکە بکات، پاداشتی دوو چەندانە ئەدەینێ. چونکە ئەوان خێزانی گەورەترین پیاوی سەر ئەو زەویەن، پیاوێکە بۆ موسوڵمانان لەهەموو کەسان لەپێشترە. خوا ویستی ببنە پێشەوا بۆ ژنانی تری سەر ئەو زەویە. وا بەرز ببنەوە لەڕەوشت بەدوای ئارەزووەکانی نەفس و دڵ نەکەون. بۆیە خوا پێوانەیەکی وای بۆ کردن لەهەموو ژنانی تری موسوڵمانانی جیاکردنەوە، بەڵکو بەدایکانی هەموو موسوڵمانانی دانان، هەروەك دەفەرموێ: ﴿النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ﴾[3] واتە: پێغەمبەر بۆ موسوڵمانان لەنەفسی خۆیان لەپێشترە،

---

(١) الاحزاب: ٢٨- ٢٩

(٢) الاحزاب: ٣١.

(٣) الاحزاب: ٦.

خێزانەکانیشی دایکانی هەموو موسوڵمانانن.

خوا پێغەمبەری ئەوەندە ڕێزلێنا، گەیشتە ئەو پلەیە کەئەوەندە نزیك بێت لەبۆ موسوڵمانان دەبێ ژنەکانیشی دایکیان بن، ئەوجا دەبێ دایك نموونەیەك بێت بۆ ڕۆڵەکانی.

هەوێ داری

ڕەفتاری پێغەمبەرمان باس کرد، چۆن لەگەڵ ژنەکانی دەجوولایەوە، لەگەڵ ئەوەش گەلێ جاران وەك هەموو ژنێکی تر، تووشی هەڵەی خراپی مرۆڤانە دەبوون و ئارەزوویان پاڵی پێوە دەنان تووشی ڕکابەری یەکتری و هەوێداری بنو بەربەرەکانی یەکتر بکەن. هەریەکەیان دەیویست لەوەی تر نزیکترو لەپێشتر بێت بۆ پێغەمبەر.

پێغەمبەریش (ﷺ) سەربەخۆییەکی وای پێدابوون کەپێش ئیسلام پێیان نەدرابوو. بۆ نموونە لەهەموو کاتێکدا دەیانتوانی قسە لەقسەی پێغەمبەر بکەن، هەتاکو (عومەری کوڕی خەتاب) دەگێڕێتەوە دەڵێ جارێکیان لەماڵی خۆم لەگەڵ هەندێ کەس قسەم دەکرد، ژنەکەم هەڵیدایە ناو قسان. منیش زۆر تووڕە بووم و گوتم تۆ چیت قسە لەقسەی منداً ئەکەی، مافی چیت هەیە؟ ئەویش گوتی کوڕی خەتاب ئایا تۆڵە پێغەمبەر زیاتری، حەفسەی کچت وا دەچێتە ناو قسەی پێغەمبەرو دەبێتە هۆی لێك تووڕە بوونیان. عومەر دەڵێ منیش بەو قسەیە زۆر تەنگاو بووم، چوومە لای حەفسە پێم گوت ڕۆڵە تۆ لەخوا ناترسی قسە لەقسەی پێغەمبەردا دەکەی و تووڕەی دەکەی، ڕۆڵە گوێ مەدە ئەوەی کەژنێکی تر لەتۆ جوانترە. حەفسەش گوتی بابەئێمە ژنانی پێغەمبەر هەموومان قسە لەقسەی دا دەکەین و ماوەی داوین و بەکەسمان ناڵێ قسە مەکەن، ئەو ڕێگایە لەئێمە ناگرێ. عومەر دەڵێ هەڵسام چوومە لای ئوم سەلەمەی خێزانی پێغەمبەر، چونکە خزمایەتیمان هەبوو، قسەم لەگەڵ کرد. گوتی کوڕی خەتاب تۆ زۆر سەیری، تەنانەت دێیتە نێوان پێغەمبەرو ژنەکانی. عومەر دەڵێ بەو قسەیە زۆر شەرمەزار بووم و گەڕامەوە ماڵ.

ئەو ئازادیەی کەپێغەمبەردا بوویە ژنەکانی بوو بەهۆی پەیدا بوونی گەلێ گیروگرفت لەناو خێزانەکەی، بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) ئەوەندە بەچاکی لەگەڵیان دەجوولایەوە، هەموو گیروگرفتەکانی

چارە دەکرێ بێ ئەوەی قەت دەنگیان لێوە هاتبێتو یا خەڵك پێی زانیبێ.

خاتوو عائیشە دەیگێڕێتەوەو دەڵێ جارێك پێغەمبەر (ﷺ) چووە لای زەینەب، منو حەفسەش حەسودیمان پێ هەڵبرد ویستمان شتێکی وا بکەین ببێتە هۆی دوورکەوتنەوە لەزەینەب. بڕیارمان دا کەهاتە لای هەر کامێکمان پێی بڵێین بۆنێکی ناخۆشت لێ دێت. دەڵێ کەهاتە لای من پێم گوت بۆنێکی ناخۆشت لێ دێت، ئەوە چیت خواردوە؟ پێغەمبەریش (ﷺ) گوتی هەندێ هەنگوینم لەلای زەینەب خواردوە!. منیش گوتم دیارەمێشەنگوینەکە هەڵاڵەی نەو گیایە بۆن ناخۆشەی خواردووە کەپێی دەڵێن (مەغافیر). پێغەمبەریش (ﷺ) زۆری پێناخۆش بووکەخەڵك بۆنی ناخۆشی لێبکات، بۆیە فەرمووی جارێکی تر نایخۆم. کەچووە لای حەفسەو دواییش بۆ لای سەودە، ئەوانیش هەمان شتیان پێگوت. پێغەمبەریش (ﷺ) بۆ خاتری ئەوەی ژنەکانی دووری لێ نەکەن، سوێندی خوارد جارێکیتر نەیخوات، لەدانیشتنێکدا سەودە گوتی (سبحان الله) ئێمە نەو پیاوەمان لەو هەنگوینە بێ بەش کرد، عائیشەش چاوێکی لێکرد (واتە بێ دەنگ بە).

ماریەش (کەنیزە) بوو، بەڵام کەئیبراهیمی بوو، هاتە ڕێزی ژنانی پێغەمبەر، ژووری تایبەتی پێدرا. پێغەمبەر (ﷺ) زۆر دڵی بەو کوڕە خۆش بوو، ژنەکانی تر هەموویان بەخیلیان پێ دەبرد، چونکە پێغەمبەر زۆر چاودێری دەکرد. لەوکاتەی ژنەکانی ترکوڕیان نەدەبوو.

ئیتر لێی کەوتنە پیلانو قسە. ڕۆژێك پێغەمبەر لەلای حەفسە بوو، حەفسەش بۆ کارێك چووە ماڵی باوکی. لەوکاتەدا ماریە هاتە لای پێغەمبەرو ماوەیەك لەگەڵی مایەوە.ماریە هێشتا لەوێ مابوو کەحەفسە گەڕایەوە. حەفسە چاوەنواڕی کرد تاکو ماریە لەلای پێغەمبەر دەرچوو نەوجا چووە ژوورەوە. بەتووڕەییەوە بەپێغەمبەری گوت دەزانم کێت لەلابوو لەژووری منو لەسەر جێگای من، ئەگەر زۆرم لەلا بەڕێزو خۆشەویست نەبی ئەوها ڕازی نابم، پێغەمبەریش (ﷺ) هیچ خراپەیەکی نەکردبوو، هەر ئەوەندە نەبێ ئەگەر لەگەڵ ماریە وەك کەهەموو ژنو میردێك جوولابێتەوە.

پێغەمبەر (ﷺ) ویستی حەفسە بێدەنگ بکاتو دڵی بداتەوەو نەشی ویست هاتنی ماریەی بەژنەکانی تر ڕابگەینیتەوە. سوێندی بۆ خوارد کەجارێکی تر ماریە لەخۆی نزیك نەکاتەوە، پێشی گوت لەدوای من گەورەیی دەکەوێتە دەست ئەبوبەکرو لەدوای نەو دەکەوێتە دەست باوکت. مەرجیشی لەگەڵ کرد، نەو قسەیە لەلای کەس باس نەکات. بەڵام حەفسە خۆی پێ ڕانەگیراو لەلای عائیشە باسی

کرد، عائیشەش بەپەللار بەپێغەمبەری گوتەوە.

پێغەمبەریش (ﷺ) گلەیی لەحەفسە کرد کەچۆن مەرجەکەی شکاند، حەفسەش پرسیاری لەپێغەمبەر کردو گوتی ئایا کێ ئەو قسەیەی بەتۆ ڕاگەیاندوە؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی خوا ئاگاداری کردم، نەشی ویست زۆر بەدرێژی لەگەڵی بدوێ، چونکە پیاوانی خاوەن ڕێزو پیاوانی بەرز، قسە زۆر ناجوونەوەو زۆریشی لەسەر نارۆن، ئەو قسەیە لەناو ژنەکانی پێغەمبەر پەرت بوو هەموویان کەوتنە دژی ماریە هەروەك دژی عائیشەش بوون، چونکە پێغەمبەر (ﷺ) زۆری خۆش دەویست، ئەگەرچی نەشیدەهێشت ئەو خۆشەویستیە ببێتە هۆی ئەوە دادپەروەری نەمێنی و پێی گوت لەخوا بپارێوە پاداشت بەچاکتر بداتەوە، ئەویش گوتی کێ هەیە لەئەبو سەلەمە باشتربێ. دوایی پێغەمبەر (ﷺ) دڵی پێی سووتاو کەماوەی چاوەنواری میرد مردووەتی (العدة) تێپەڕی داخوازی کرد، بەڵام لەبەر منداڵەکانی و لەبەر تەمەن گەورەیی خۆی داوای لێبوردنی لەپێغەمبەر کرد. ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) پێی گوت دەوێ چاوەدێری خوتو منداڵەکەت بکەم، بەو شێوەیە ئەو ژنە شووی بەپێغەمبەر کرد. ئەو کارە بوو بەهۆی دڵنیایی ئەو ژنەو هەتیوەکانی.

(زەینەبی کچی جەحشیش) پورزای خۆی بوو، لەژێر سێبەرو چاوەدێری خۆی گەورەبوو. ئەگەر ئارەزووی بکردبایە لەزووەوە بۆ خۆی دەیهێنا. زەیدەیش لەگەڵ ئەوەی بەندەیەك بوو پێغەمبەر (ﷺ) ئازادی کردبوو کردبوویە کوڕی خۆی، ناوبانگی بەکوڕی موحەمەد دەرکردبوو، کوڕی کەسیش لەلای خوا نابێتە هی کەس، ڕەگەزپەرستی و خۆبەگەورەزانینو لووت بەرزی لەراست ڕەشو بەندەی ئازاد کراو، ئەوکاتیش ڕەگو ڕیشەی زۆر بەتێن بوو.

پێغەمبەر (ﷺ) ویستی تۆپی ڕەگەزپەرستی و دەمار ئەستووری بپسێنی، بۆیەش زەینەبی بۆ زەید داخوازی کرد، بەڵام زەینەب کچی سەرۆکی بەرەی ئەسەد بوو، خۆی و براکەشی پێیان کەمی بوو زەینەب شوو بەزەید بکات، لەبەرئەوە لەو شووکردنەی زەینەب پێگیریان کرد، تاکو خوا فەرمانی هەنارد کەدەفەرموێ: ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَن يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَن يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا﴾[1].

(١) الاحزاب: ٣٦.

واتە: ئەگەر خواو پێغەمبەر فەرمانێکیاندا، هیچ موسوڵمانێکی ژن یا پیاوچیان بەدەست نیە لەکاروباریان، نابێ لەخوا یاخی بن، هەرکەسێك لەخوا یاخی ببێ بەئاشکرا لەڕێ دەردەچێ، ئەوجارە زەینەبو براکەی، گوتیان ڕازین بەفەرمانی خوا. بەو جۆرە زەید زەینەبی گواستەوە، بەڵام زەینەب ئەو ڕێگەیەی نەگرت کەژن بۆ میردی خۆی دەیگرێ هیچ دڵی بەزەید نەداو هەر لەشی پێدا، دەماری خۆ بەگەورە زانینی دانەنا، خۆی بەسەر زەیدا هەڵدەکێشاو هەردەم لەگەڵی ناکۆك بوو قسەی ڕەقو توندی پێدەگوت دڵی زەیدی پێ بریندار دەبوو، لەسەر ئەو حاڵەش زەید ئارامی هەبوو بەنەرمی لەگەڵی دەجوولایەوەو هەردەم ئامۆژگاری دەکردو خزمایەتی زەینەبو پێغەمبەری ڕەچاو دەکردو چاکەی پێغەمبەریشی هەر لەبیربوو، کاتی خۆی بۆی داخوازی کردو بۆی هێنا، بەڵام گشتی بێ سوود بوو. زەید چارەی نەماو لەلای پێغەمبەر شکاتی کردو داوای کرد کەتەڵاقی بدات. پێغەمبەریش (ﷺ) دڵی زەیدی دەدایەوەو پێی دەگوت دڵی زەینەب رابگرەو ئاگاداری سنووری خوا بکە.

ماوەیەکی پێچوو زەید بێزار بوو توانای نەما چیتر خۆی بەرامبەر هەواو فیزی زەینەب رابگری. وای لێهات حەوانەیان پێکەوە نەما. ئەوجا خوا فەرمانی دایە پێغەمبەر واز لەزەیدبێنێ با زەینەب تەڵاق بداتو پێغەمبەریش خۆی بیهێنی.

پێغەمبەریش (ﷺ) بەو فەرمانە گرانەی خوا، کەوتە بیرکردنەوەیەکی زۆر. خواویستی ئەو یاسایە تێك بدات کەلەناو عەرەب باوبوو، چیتر کۆڕی خەڵکی تر نەکەنە کۆڕی خۆیانو کەلەمیراتیش بەشداریان دەکردن. کۆڕ هی ئەو کەسەیە کەلەپشتی ئەو پەیدا بووبێ.

بێگومان باوکیش مافی ئەوەی نیە کەژنی کۆڕی خۆی مارە بکاتەوە. یەکەم جار پێغەمبەر (ﷺ) سست بوو لەجێبەجێ کردنی ئەو فەرمانە، لەزمانو لۆمەی خەڵکی ترسا. بۆیە خوا فەرمانی بۆ نارد، دەفەرموێ: ﴿وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخْشَاهُ فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِّنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا﴾[1] واتە: ئەی موحەمەد تۆ بەو کەسە دەڵێی کەخوا چاکەی لەگەڵ کردوەو هێنایتیە سەر ئاینی

(١) الاحزاب: ٣٧.

ئیسلام تۆش چاکەت لەگەڵ کردوەو نازادت کردوە. پێی دەڵێی ژنەکەت بهێڵەوەو تەڵاقی مەدەو لەخوا بترسە. تۆش ئەوەی خوا دەیەوێ بەدەری بخات دەیشاریەوە، تۆ لە لۆمەی خەڵك دەترسی، بەڵام خوا شایستە تر لێی بترسی. کەزەید زەینەبی تەڵاق دا، ئێمە داومانە بەتۆ، مەبەستیش لەو کارە ئەوەیە تاکو خەڵك نەڵێن دروست نیە پیاوێك ژنی ئەو جۆرە کوڕانە مارە بکەنەوە، تەنیا بەقسە دەکرێنە کوڕیان. ئێمە ویستمان ئەو زەحمەتیە لەناو خەڵك هەڵبگرین، فەرمانی خواش دەبێ جێبەجێ بکرێ، بەڵام لەسەر ئەو هەموو تەقواو خۆگرتنەی پێغەمبەر بەرامبەر بەو فەرمانە، هێشتاش لەزوبانی خەڵکو دوو ڕووەکان ڕزگاری نەبوو، هەر گوتیان موحەممەد ژنی کوڕی خۆی هێناوە، نەك هەر ئەوان بەڵکو دوژمنانی ئیسلام، بەتایبەت ڕۆژهەڵات ناسەکان (مستشرقین)و ئەو کەسانەی لەرکێفی ئەوان دەڕۆن و ناموسوڵمانەکانی ولاتی خۆشمان بێ ئەوەی شەرم بکەن. ئەوانە لەتاری کای درۆو دەلەسە هەڵدەبەستن. ئەوانە ئەگەر دوژمنی خواو پێغەمبەر موسوڵمان نەبن، دەزانن کەخوا هەموو پێغەمبەرێکی لەخراپەو ناڕێکیو گوناە پاراستووە.

مەبەستی خوا لەزەینەب ئەوەبوو، ڕەوشتێکی خراپ لەناو کۆمەڵێکی دواکەوتوو لاببات، لەهەمان کاتیش پەیوەندی نێوان تیرەی ئەسەدو ئیسلام بەتێن بێت.

گەڕانەوەی لەسوێند خواردنێك داناوە، کەزیان بەخشە بۆ ئێوە، ئەویش تۆڵەیەو دەدرێ. خوا خاوەنتانەو زانایە بەهەموو حاڵێکتانو هەر ئەویش خاوەنەو دەزانی چۆن چارەی گیروگرفتان دەکات. پێغەمبەر قسەیەکی بەنهێنی بەهەندێ لەژنەکانی گوت، ئەوانیش نهێنیەکەیان ڕانەگرتو بەوانی تریان گوت، خوا بەپێغەمبەری ڕاگەیاندەوە کەنهێنیەکەیان ڕانەگرت. پێغەمبەریش گلەیی کردو هەندێ قسەی بەبیر هێنایەوە، کەنەیتوانی دەری نەبڕێ، ژنەکەش گوتی کێ ئەوەی پێڕاگەیاندی گوتی خوای زاناو ئاگادار پێی ڕاگەیاندم، ئەی خێزانانی پێغەمبەر، هەردووکتان عائیشەو حەفسە ئەگەر تۆبە بکەن لەو کردەوانەی پێغەمبەر ئازار دەدات، لەڕکابەریو حەسوودیو قسەو قسەلۆك، ئەوا دڵتان پاك دەبێتەوەو دەبن بەدڵسۆزی پێغەمبەر، ئەگەر هەر لەسەر ڕکابەریو بەربەرەکانیش بڕۆن، ئەوە خواو جوبرەئیلو پیاوچاکانی موسوڵمانان پشتگیری پێغەمبەر دەکەنو یارمەتی دەدەن هەموو فریشتەکانیش ئاگاداری کردەوەکانتانن، خوا هەردەم پشتیوانی پێغەمبەرە. ئەگەر ئێوەی تەڵاقدا، خوا ژنی لەئێوە چاکتری بۆ ئامادە دەکات، لەکچو بێوە ژن، هەمووی موسوڵمانو ملکەچ بۆ خواو پێغەمبەرو کۆچ

کردو لەڕێی خواو تۆبەکەر لەگوناە. بەو شێوەیە هەموو ژنەکان پەشێوان بوونەوەو تۆبەیان کرد، ژیانی هێمنیو ناسودەیی جاران کەوتەوە ناو خێزان.

نەو ڕووداوەی مالّی پێغەمبەریش بوو بەڕۆناکاییەك بۆ موسوڵمانان هەموویان ئەوها بەهێمنیو شینەییو زانایی‌و چاکە بجوولێنەوە، لەگەڵ ژنەکانیان هەتاکو ئەگەر کار لەکاریش ترازاو بەنامۆژگاری چار نەکرا، دەبێ پیاو خۆی لەژن دوور بخاتەوە نەك بێکاتە هەراو لێدانو کوتانو قیژو هاوار، پێغەمبەر (ﷺ) ڕێگەیەکی وای دانا کەموسوڵمانان پشتاو پشت لەسەری بڕۆن، هەر دەستەو هەر چینە بینوسێتەوەو بۆ یەکتری بگێڕێتەوە.

﴿ زەکات ﴾

پاش نەوەی باری موسوڵمانان وای لێهات هیچ هێزێکی وا نەما بەرامبەریان بوەستێ، پێغەمبەر (ﷺ) نوێنەرانی بلاّوکردەوە لەناو تیرەکان بۆ کۆکردنەوەی زەکات، لەمالاّتو دانەوێلەو زێڕو زیوو بەو گوێرەی کەخوا لەقورئانی پیرۆز دیاری کردووە، بەمەرجێك نەو شوێنەی کەزەکاتی لێ کۆدەکرێتەوە کەسی هەژاری نەبێت دەنا نابی زەکات بۆ شوێنێکی تر بڕوات.

تیرەکانو هۆزەکانی بیابان بەملکەچیو دڵ فرەواتیە زەکاتیان دەدایە نوێنەرانی پێغەمبەر، تەنیا بەشێکی تیرەی تەمیم نەبێت کەپێیان دەگوتن بەرەی (عەنبەر). کەدیتیان نوێنەری پێغەمبەر مالاّتێکی زۆری کۆکردیتەوە، چاوچنۆکی گرتنیو تاویان دایە سەری مالاّتەکەیان لێستاندوەو دەریانکرد.

نەو کردەوەیە بووە هۆی تەوە، پێغەمبەر (ﷺ) لەشکرێکی بەسەرکردەی (عویەینەی کوڕی حیسن) هەنارده سەریان لەپەنجا سوار زیاتر بوون زۆریان هەلاّتن، بەلاّم پەنجا کەسێکیان لەپیاوو ژن لێ بەدیل گرتنو مالاّتێکی زۆریشیان هێناو گەڕانەوە مەدینەو دیلەکانیان بەند کرد. پاش ماوەیەك حەفتا کەسێك لەنوێنەرانی بەرەی تەمیم بەسەرکردەی (ئەقرەعی کوڕی حابیس‌و عویەینەی کوڕی حیسن) هاتن، زۆربەشیان لەوانە بوون کەموسوڵمان ببوونو لەگرتنیمەککەو شەڕی حونەین بەشداریان کردبوو، هەندێکیشیان هەر بت پەرست بوون. چوونە بەر دەرگای مالّی پێغەمبەرو زۆر بەناڕێکی‌و بەبێ

شەرمانە بانگیان کرد، گوتیان ئەی موحەمەد وەرە دەرەوە. ئەو جۆرە بانگ کردنەش زۆر بێ ڕێزانەیە بەتایبەتی لەڕاست پیاوێکی وەک پێغەمبەر (ﷺ) کەدەبێ ڕێزی بگیرێ، نەک وەکو پیاوێکی ڕەشمالّ نشین تەماشای بکەن. بەو بۆنەیەش خوا لەقورئان دەفەرموێ ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِن وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ *وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾[1] واتە: ئەوانەی لەدواوەی ژوورەکانی مالّەکەت بانگت ئەکەن زۆریان نەفامو نەزانن، ئەگەر ئەوانە نارامیان بگرتبایە تاکو بۆیان دەچوویە دەرەوە، باشتر بوو بۆیان. خوا بەزەیی زۆرەو لێبوردەیە، دەنا دەبوایە ئەوانە سزا وەربگرن. ئەوکاتەش ئەگەر بانگی نوێژی عەسری نەدابایە، پێغەمبەر (ﷺ) بۆیان نەدەچووە دەرەوە. ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) قسەی لەگەلّ کردن، گوتیان ئەی پێغەمبەری خوا بۆ خۆت دەزانی ئێمە لەگرتنی مەککەو شەڕی حونەین بەشداریمان کردووە، شوێنی ئێمە دەزانی لەناو تیرەکانی عەرەب. ئەو کارەی عویەینە لەگەلّی کردین ناڕەواو نابەجێیە. حەزیش دەکەین ماوە بدەیە شاعیرو وتار دەرەکانمان خۆیان دەربخەن.

پێغەمبەریش (ﷺ) ماوەی پێدان. لەپێش هەموویان (عوتاریدی کوڕی حاجیب) کەوتە قسە کردنو وتاردان، کەتەواوی کرد، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی دایە (سابیتی کوڕی قەیس) وەلاّمی دانەوە، (زەبرەقانی کوڕی بەدر)ی شاعیری تیرەی تەمیم کەوتە هۆنراوە گوتن، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمانی دایە (حەسانی کوڕی سابیت) وەلاّمی دایەوەو کۆتاییان پێ هێنا (ئەقوەسی کوڕی حابیس) گوتی وەلاّهی ئەو پیاوە خوا پێداوە، شیعرەکەی لەشاعیرانی ئێستا با لاترە، وتار دەرکەشیان لەوتار دەری ئێمە زاناترە، دەنگیان بەسەر دەنگی ئێمە کەوتەوە. ئەوجا ئەوەی بت پەرستیش بوو موسوڵمان بوو. پێغەمبەریش (ﷺ) دیلەکانو مالاّتەکەی پێدانەوە.

بەرەی موستەلیقیش کە(وەلیدی کوڕی عەتەبەی کوڕی باوکی موعەیت) چوو بۆ لایان، هەموو بەپیریەوە چوون، ئەویش کۆنە دوژمنایەتیەکی لەگەلّیان هەبوو زۆریان لێ ترسا کەخراپەی لەگەلّ بکەن لەو ترسە پشتاو پشت گەڕایەوە، چۆوە لای پێغەمبەرو گوتی ئەوانە خۆیان ئامادە دەکەن بێنە سەرمان. هەندێکیش دەڵێن گوتی ئەوانە هەڵگەڕاونەتەوە. لەبەر ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) خالیدی کوڕی

(١) الحجرات: ٤و٥.

وەلیدی نارده سەریان. خالیدیش سەر لەبەیانی گەیشتە سەریان، بەڵام گوێی لەدەنگی بانگی بەیانی بوو، هێمن بۆوەو بەهێواشی چووە ناویان زۆر بەچاکی لەگەڵیان جوولایەوە. ئەوانیش هەموویان گوێ گربوون بۆی، ئەوجا خالید گەڕایەوە لای پێغەمبەرو باسەکەی بۆ گێڕایەوە. پێغەمبەریش (ﷺ) بیشری کوڕی عوبادەی نارده لایان تاکو بەتەواوی فێری ڕەوشتی ئیسلامیان بکات و زەکاتیان لێ وەربگرێ. ئەو کردەوەی وەلیدی کوڕی عەتەبە، وای کرد کەخوا لەو بارەوە فەرمان بنێری کەدەفەرموێ: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ﴾[1] واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان بەخوا بەپێغەمبەر هێناوە.

هەرکەسێکی لەڕێ دەرچوو، جێگای باوەڕ نەبوو لەپەناوە بەنەزانین. هەوالێکی بۆ هێنان، لەڕاستی هەوالەکە بکۆڵنەوەو پەلە مەکەنو هەراسان مەبن، مەبادا تووشی کردەوەی وابن، پەشێوانی لەدواوە بێت.

پیاوی ترسنۆک و ناهەموار قسەی خراپ دەکات و بەڵام پیاوی ئازاو ڕەوشت بەرز قسەی چاک دەکات، بەتایبەتی سەرکردە ئەگەر قسەیەکیان بۆ گێڕایەوە نابێ لەکارو کردەوە پەلە بکات.

هەر لەو کاتەبوو زەینەبی کچی پێغەمبەر بەهۆی ئەو ئازارو ئێشەی کەکاتی خۆی (حووەیریس و هەبار) ترساندیان و منداڵەکەی لەبەرچوو، لێی هەڵدایەوەو کۆچی دوایی کرد.

مردنی زەینەب زۆر کاری کردەسەر پێغەمبەر (ﷺ) زۆری دڵ بۆ سووتاو زۆری پەرۆش بوو، چونکە زەینەب زۆر دڵسۆز بوو بۆ باوک و میردەکەی.

پێغەمبەر (ﷺ) تەنیا فاتیمەی مایەوە، بەڵام لەدوای زەینەب خوا گوشادی خستە ناو دڵی پێغەمبەر کوڕێکی لەماریە پێدا، ناوی لێنا ئیبراهیم بەناوی ئیبراهیم پێغەمبەری باپیرە گەورەی. زۆری دڵ بەو کوڕە خۆش بوو، زۆری چاوەدێری دەکرد، ئەو ڕۆژەی لەدایک بوو پارەیەکی زۆری بۆ کرده خێرو چەند سەربزنی بۆ ڕاگرت، تاکو شیرەکەی بخوات. گەلێ ڕۆژان سەردانی دەکردو لەباوەشی دەگرت و دڵی پێخۆش دەبوو، ئەو کوڕە زۆر بەخۆی دەچوو، بەڵام بەداخەوە ئەو کۆڕپە نازدارە هەر شازده مانگان ژیا، لەپاش شەڕی تەبۆوک خوا بردیەوە. لەوکاتی ئیبراهیم گیانی پاکی دەرچوو پێغەمبەر (ﷺ)

---

(١) الحجرات: ٦.

لەسەرکۆشی خۆی دانابوو، لەتاوان فرمێسکی هاتە خوار. گوتیان ئەی پێغەمبەری خوا، تۆ گریان لەنێمە قەدەغە دەکەی، کەچی بۆ خۆت دەگری؟! فەرمووی دڵ غەمگین دەبێ و چاو ناو دەکات، بەڵام نابێ هاوار بکەین و قسەی ناڕێك بکەین، دەبێ هەر ئەوە بڵێین کەخوا پێی خۆشە. لەو ڕۆژەش وا ڕێکەوت ڕۆژ گیرا، خەڵك گوتیان لەبەر مردنی ئیبراهیم ڕۆژ گیرا.

پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی (إن الشمس والقمر أيتان من ايات الله لاينخسفان لموت أحد ولا لحياة احد)[1] واتە: ڕۆژو مانگ دوو بەڵگەنە لەبەڵگەی خوایەتی بۆ مردن و ژیانی کەس ناگیرێن.

﴿ شەڕی تەبوك ﴾

موسوڵمانان هێزو دەسەڵاتیان لەنیمچە دورگەی عەرەب بەتەواوی پەرەی ستاندو بوونە تاکە هێزی ئەو ناوچەیە، هیچ هێزێك بەرامبەریان ڕانەوەستێ، هەرکەسێکی دەستی ڕاست بکردبایەوە دەستی موسوڵمانانی دەگەیشتێ و سەری پێ شۆڕەکردن. تەنیا لەلای سەرووی نیودوورگەی عەرەب نەبێت، بەتایبەتی ئەو شوێنانە ڕۆخ شام کەلەژێر سێبەرو دەسەڵاتی ڕۆمەکان دەژیان، ئەوانەش عەرەب بوون و زۆرترینیان بوونە مەسیحی، جگە لەناینەکەش چ پەیوەندیەکی تریان بەو ڕۆمانەوەنەبوو. دەوڵەتی ڕۆمیش ئەوکات، بەهێزترین دەوڵەتی سەر ئەو زەویە بوو، تەنیا دەوڵەتی فارس بەرامبەری ڕادەوەستا، ئەویش وەك ئەو بەهێزبوو، عیراق و یەمەنی داگیر کردبوو. ئەو دوو دەوڵەتە دوژمنایەتیەکی کۆنیان لەنێوان هەبوو، گەلێ جاران هێرشیان دەبردە سەر یەکتری، ولاتی یەکیان داگیر دەکرد، بەڵام دیتیان ئیسلام وا بەهێز بووە، دوژمنایەتی کۆنیان لەبیرکردو لەدژی ئیسلام ڕێك کەوتن چیتر بەگژ یەکتردا نەچوون. وەك جوولەکەو مەسیحی ئیمڕۆ کەلەبناغەی بیرویاوەڕیان دەوژمنی یەکترن، بەڵام لەدژی موسوڵمانان وا بوونەوە یەك.

ڕۆمەکانیش سەرۆکی مەسیحی جیهان بوون. دیتیان موسوڵمانان وا بەتێن بوون و بیرویاوڕەکەشیان بەهیچ جۆرێك لەگەڵ باوەڕی ئێستای مەسیحیەکان ڕێك ناکەوێ، چونکە ئیسلام

(1) سبل الهدى والرشاد ١١/٢٤ لەبوخاری و موسلیم دەگێڕێتەوە.

باوەڕی بەخوای تاک‌و تەنیا هەیەو هیچ هاوتای بۆ پەیدا ناکات‌و هیچ کەسێک‌و هیچ شتێک نابێتە هۆی پەیوەندی لەنێوان خواو نادەمیزاد. مرۆڤ ڕاستەوخۆ پەیوەندی لەگەڵ پێغەمبەرایەتی هەر بەندەی خوایە. بەڵام مەسیحیەکان کردویانەتە هاوبەش‌و هاوتای خوا. پاپاو کاردینال‌و پەتریارک و مەترانەکان بەناڕەزووی خۆیان فەرمان دەردەکەن‌و فەرمان لادەدەن، هەر بیروباوەڕێک گرنگ بیت‌و ڕاستیش بێتە ناویان، دژیان بوەستی لەناوی دەبەن، ئەوجا چ جای ئیسلام کە لەڕەگ‌و ڕیشەو بنج‌و بناغەوە دژی بیروباوەڕی ئەو جۆرە مەسیحیانەیە هاوتا بۆ خوا پەیدا ئەکەن. ئەوجا چۆن دێڵن ئیسلام لەنیمچە دوورگەی عەرەب هەوراز بێت‌و عەرەبەکانی ژێر دەستیان ڕزگار بکات. بۆیە ڕۆمەکان ویستیان سنوورێکی وا بەتێن لەنێوان خۆیان‌و موسوڵمانان دروست بکەن، تاکو ئیسلام نەتوانێ بگاتە ناوچەکەیان‌و هەمووی گوێ لەدەنگی زەنگ بگرن‌و دەنگی (الله اکبر) نەبیێ[1].

(هەرقل)ی پاشای ڕۆم لەشکرێکی گەورەی پێک هێنا. تیرە عەرەبەکانی ژێر دەستیشیان، واتە (لەخم‌و جوزام‌و عامیلەو غەسساسنە) بەگەری کەوتن. هەرقل ئازوقەی سااڵێکی تەواوی پێدان، بەو هومێدە بەسەر موسوڵماناندا بدات‌و سەرکەوتنێکی وا بەدەست بێنێ شەڕی موئتە لەبیر بکەن، موسوڵمانانیش وا تێبگەن کەدەوڵەتی ڕۆم هێزێکە بەربەرەکانی ناکرێت، هەروەکو عەرەبەکان لەپێش ئیسلام وایان بیر دەکردەوە.

(ئیمڕۆکەش عەرەب‌و خەڵکی تری دوور لەڕێگەو یاسای ئیسلام، هەر هەمان بیر دەکەنەوە لەڕاست ئاوڕوپاو ئەمەریکاو جوولەکە، وا دەزانن ڕاوەستان بەرامبەریان بێسوودو بێ کەڵکە، ئەوانە قەڵایەکی بەتێنن‌و ناهەژێن).

پێغەمبەریش (ﷺ) هیچ کاتێک لەدوژمنانی ئیسلام بێ ئاگا نەبووە، هەر هێزێک خۆی ئامادە دەکرێت بۆ ئەوەی بێتە سەر موسوڵمانان، سێ‌و دووی نەکردوەو خۆی ئامادە کردووەو بەرامبەریان ڕاوەستاوە، دەشیزانی ڕۆم دەوڵەتێکە خاوەن سامان‌و لەشکرێکی نەبڕاوەیە، ڕاوەستان بەرامبەری وەک ئەوە نیە کەبەرامبەر خێڵەکانی عەرەب ڕابوەستێ، چونکە پێغەمبەران هەردەم بەپشتیوانی خوا،

---

(١) ئەو ڕەوشتە لەهەموکات‌و لەهەمرو شوێن دووبارە دەبێتەوە، ئا لەو چەند ڕۆژانە تەلەفزیۆنی لەندەن پێشانیدا، (کوڕی چەرچل) یەک لەئەندامانانی پەرلەمانی ئینگلیزی لەکۆبوونەوەیەک ڕاست بۆوە، گوتی ئێمە لە لەندەن تەماشا دەکەین، هەر مزگەوتەو دروست دەکرێت وای لێدێت گومان لەناقوسی خۆمان نابێت، پێویستە سنوورێک دابنێین.

لەهیچ دەوڵەتێکی خاوەن هێزو دەسەلات نەترساون.

لەگەڵ ئەوەی کاتەکەی زۆر گەرمابوو، سێبەر خۆش بوو، میوەجات پێگەیشتبوو، گەرمای ئەو بیابانەش کوشندەیەو ماوەکەی نێوان مەدینەو ولاتی شامیش زۆر دوورو درێژە پێویستی بەهێزو ئازوقە مال هەبوو لەوکاتەش موسوڵمانان زۆر دەست کورت بوونو سالەکەشی نەهات بوو، چ جاری واش نەبووە پێغەمبەر (ﷺ) بەئاشکرا بچێتە لایەك، هەموو جار هەر بەنهێنی چووە، بەڵام ئەو جارە لەناو هۆزەکانی عەرەبو لەمەدینە بانگی راهێشتو داوای لێکردن خۆیان ئامادە بکەن، بەرامبەر ئەو دوژمنە گەورەیە بوەستن، تاکو گەورەترین لەشکر کۆبکاتەوە. داواشی لەهەموو خاوەن سامانەکان کرد دەستی یارمەتی بۆ ئەو لەشکرە درێژ بکەن.

موسوڵمانان لەوکاتە دوو جۆر بوون هەندێکیان بەهەموو بیروباوەڕی ناو دڵیان موسوڵمان ببوون، هیچ درێغیان نەدەکرد نەبەسەرو نەبەمال، هەموویان بەخت دەکرد بۆ ئیسلام. یەکێکی وەك (عوسمانی کوڕی عەففان) سێسەد حوشتری بەتاقمەوە هێنا لەگەڵ هەزار دینار.

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی عوسمان لەئیمڕۆکەوە بەو کردەوەیە زیانی پێناگات. (ئەبوبەکری سدیقیش) هەرچی هەیبوو هێنای. عومەری کوڕی خەتابیش نیوەی مالەکەی هێنا. عومەر دەڵێ هومێدم وابوو من لەئەبوبەکر زیاترم هێنابێ، بەڵام پێغەمبەر بەئەبوبەکری گوت چیت بۆ خۆت هێشتۆتەوە، گوتی خواو پێغەمبەرم هێشتۆتەوە، عومەر دەڵێ گوتم من قەت ناتوانم پێش ئەبوبەکر بکەوم. هەروەها (عەبدولرەحمانی کوڕی عەوف) چوار هەزار دیناری هێنا، گوتی ئەی پێغەمبەری خوا، هەشت هەزار دینارم هەبوو، نیوەم هێناوە نیوەشم گێڕاوەتەوە.

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی خوا بەرەکەت باوێتە ناو ئەو پارەی هێناویەتیو ئەو پارەی گێڕاویەتیەوە. گەلێکی تریش پارەو کەلوپەلو پێویستی زۆریان پێشکەش کرد. پیاوێکیش هەبوو ناوی (ئەبو عەقیل)بوو، زەمبیلێك خورمای هێنا، گوتی ئەی پێغەمبەری خوا دوو زەمبیل خورمام دەست کەوت، یەکیانم بەقەرز بۆ خوا هێناوە، ئەوەکەی ترم بۆ مالو منداڵم هێشتۆتەوە.

دوو ڕووەکانیش لەنێوان خۆیان گوتیان، ئەوەی عەبدولڕەحمانی کوڕی عەوف هێنای، هەر بڵێیە بوو تاکو خۆی لەناو خەڵك هەڵبکێشی، ئەبو عەقیلیش هەر بڵێیە ئەو زەمبیلە خورمایەی هێنا تاکو ناوی بکەوێتە ناوناوان. دەنا خواو پێغەمبەر پەکیان لەسەر ئەو زەمبیلە خورمایە نەکەوتووە. زۆریش

لەموسوڵمانان بەخۆ بەچەكو نازووقە هاتن، هەندێكیشیان هیچیان نەبوو، داوایان لەپێغەمبەر كرد یارمەتیان بدات، ئەویش ئەوەندەی توانای هەبوو یارمەتی هەندێكیانی داو بەوانی تریشی گوت توانام نەماوە یارمەتیتان بدەم. ئەوانە بەدڵێكی پڕ ئاخو چاوی پڕ لەفرمێسك گەڕانەوە بۆیە ناویان لێ نان گریاوەكان (البكائون) بەڵام ئەوانەی كەتازە موسوڵمان ببوونو هێشتا بیروباوەڕێكی وایان نەچوو بووە ناو دڵ، دایانە تەمبەڵیو خۆگران كردنو لەمردن ترسانو دانیشتن، وتیان پێویست ناكات ئێمە خۆمان هەراسان بكەین. پەرۆشی فەوتانی ماڵو سامانەكەیان بوو، هەروەكو خوا باسیان دەكات دەفەرموێ: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ انفِرُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ اثَّاقَلْتُمْ إِلَى الأَرْضِ أَرَضِيتُم بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الآخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الآخِرَةِ إِلاَّ قَلِيلٌ * إِلاَّ تَنفِرُواْ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلاَ تَضُرُّوهُ شَيْئًا وَاللّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾[1].

واتە: ئەی ئەو كەسانەی خاوەن باوەڕن، ئەگەر داواتان لێ كرا بۆ جیهاد خۆتان ئامادە بكەن لەڕێگەی خوا، بۆچی خۆتان گران دەكەنو دەیدەنە تەمبەڵی، ئایا رابواردنو خۆشی دونیاتان پێخۆشترەو پێی دڵنیان لەچاو ژیانو خۆشی دوای مردن. خۆشی دونیا چ شتێك نیە لەچاو خۆشی دواییو چ نرخێكیشی نیە، ئەگەر خۆتان ئامادە نەكەن لەگەڵ پێغەمبەرو بەشداری نەكەن لەجیهاد، خوا تووشی ناخۆشیتان دەكات، دەكەونە ژێر دەستی دوژمنو سەرشۆڕ دەبن، ڕۆژی دواییش دەچنە ناو دۆزەخ، هەروەها خوا ئێوە دەفەوتێنێ، كۆمەڵێكی لەئێوە چاكتر دێنی بۆ پێغەمبەر، ئێوەش بەو دواكەوتنو خۆگران كردنەتان چ زیانێك لەخوا نادەن، خوا پەكی لەسەر كەس ناكەوێ، هەر خوایە توانای بەسەر هەمور شتێك دا هەیە، دوو ڕووەكان كەوتنە توانج گرتنو قسەی پڕوپووچ، لەپەناوە بەیەكتریان دەگوت ئێستا گەرمایە پێویست ناكات ئێمە بەو گەرمایە دەربچین. دەیانگوت موحەممەد شەڕی ڕۆمەكان وەك شەڕی هۆزەكانی عەرەب تەماشا دەكات؟

بۆیە خوا لەقورئان باسیان دەكات دەفەرموێ: ﴿فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلاَفَ رَسُولِ اللّهِ وَكَرِهُواْ أَن يُجَاهِدُواْ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَقَالُواْ لاَ تَنفِرُواْ فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَّوْ

(١) التوبه ٣٨و٣٩.

كَانُوا يَفْقَهُونَ﴾[1].

واتە: دواکەوتووەکان لەشەڕی تەبووك بەو خۆدواخستنە دڵیان خۆش بوو. لەگەڵ پێغەمبەر نەچوون و دانیشتنیان لەلاباشترو خۆشتر بوو لەجیاتی بچن بۆ جیهاد، پێیان ناخۆش بوو لەگەڵ پێغەمبەر بەسەرو مااڵ لەڕێی خوا جیهاد بکەن، بەخەڵکیان دەگوت بەو گەرمایە مەچورنە شەڕ. پێیان بڵێ ئاگری دۆزەخ گەلێ گەرم تر لەو گەرمایەی کەئێوە لێی دەترسن ئەگەر تێگەیشتنیان هەبێ.

پێغەمبەر (ﷺ) بانگی یەکێکی وەك (جەدوی کوڕی قەیس)ی کرد، کە لەتیرەی بەرەی سەلەمە بوو فەرمووی چ دەڵێی، بچیە وڵاتی رۆم شەڕیان لەگەڵ بکەی؟ گوتی ئەی پێغەمبەری خوا، لێم گەڕێ تووشی بەاڵم مەکە، هەموو کەس دەزانی من زۆرم هەوەس بەژنان دێت، ئەگەر چاوم بەژنی ڕۆمەکان بکەوێ خۆم بۆ ناگیرێ. بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) وازی لێ هێنا، خواش لەقورئان باسی ئەو قسەیە دەکات دەفەرموێ: ﴿وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ ائْذَن لِّي وَلَا تَفْتِنِّي أَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ﴾[2].

واتە: هەندێ لەو دوو ڕووانە دەڵێن ماوەم بدەو لێم گەڕێ با لەشەڕی ڕۆمەکان تووشی خراپە نەبم و لەمااڵی خۆم دابنیشم، ئاگای لەوە نیە دانیشتنەکەی تووشی خراپەو ناپاکی و سەرشۆڕی دەکات، دوایش دۆزەخ شوێنیەتی دۆزەخ ئەو دوو ڕوو بێ باوەڕانە قووت دەدا، هەندێکیش لەدوو ڕووەکان بەهەلیان زانی خەڵك تووشی دوو دڵی بکەن و پەشیوانیان بکەنەوە تاکو نەچن بۆ ئەو شەڕە. لەمااڵی جوولەکەیەك کەناوی (سوەیلم) بوو کۆبوونەوە کەپێغەمبەر بەوەی زانی (تەڵحەی کوڕی عەبدوڵاڵ)ی نارد، لەگەڵ چەند کەسێك خانووەکەیان ئاگر تێبەردا، یەکێك لەدوو ڕووەکان لەلای پشتەوە هەاڵت خۆی هەڵدا قاچێکی شکا، ئەوانی تریش بەناو ئاگرەکەدا هەاڵتن و دەربازبوون، بەو کردەوەیە دوو ڕووەکان چیتر نەیانوێرا ئەو کارە دووبارە بکەنەوە.

پێغەمبەر (ﷺ) لەشکری ڕێك خست و (عەلی کوڕی ئەبی تاڵیب) بۆ پارێزگاری مااڵو منداڵەکەی بەجێهێشت. عەلی گوتی لەگەڵ ژن و منداڵانم بەجێ دێڵێ؟. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی (یا علي الا

(١) التوبه: ٨١.

(٢) التوبه: ٤٩.

ترضى ان تكون بمنزلة هارون من موسى ألا أنه لا نبي من بعدي)[1] واتە: ئایا ناتانەوێ تۆش بۆ من لەجێگەی هارون بی وەك هارون بۆ موسی بوو، بەڵام لەدوای من هیچ پێغەمبەرێك نیە.

ژمارەی لەشکرەکە گەیشتە سێ (٣) هەزار کەس‌و ناویان لەو لەشکرە نا لەشکری تەنگاوە (جیش العسرە) چونکە لەکاتێکی دەست کورتی‌و گەرما ڕێکخرا، پێغەمبەر (ﷺ) لەدوای خۆی موحەمەدی کوڕی سەلەمەی کردە سەرداری مەدینە.

لەشکر لەڕۆژی پێنج شەممەی مانگی ڕەجەب، سالّی نۆیەمی کۆچی بەسەرکردایەتی پێغەمبەر (ﷺ) کەوتەڕێ. دانیشتوانی مەدینەش بەپیاوو ژن‌و منداڵەوە لەسەربان‌و قەڵات‌و سەرسواندان تەماشایان دەکردن‌و بەڕێیان دەکردن. ئەو لەشکرە گەورەیە زەوی داگیرکرد بوو حیلەی ولاغ‌و ڕمبو هۆری پێیان‌و دەنگە دەنگی ئەو لەشکرەو دەنگی (الله اکبر) کرد بوویە ڕۆژی ناهەنگ. زۆریش لەموسوڵمانان لەکاتی ڕۆیشتن خۆیان دواخست، بەپێغەمبەریان گوت فلاّن‌و فلاّن دواکەوتن، ئەویش فەرمووی لێیان گەڕێن، ئەگەر ئەوانە خراپ بن ئەوا لەکۆڵمان دەبنەوە، ئەگەر خێرشیان هەبێت ئەوا پێمان دەگەن.

عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی سەرۆکی دوو ڕووەکان، بەخۆو بەهەشتا کەسەوە کەوتە گەڕیان، بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) گێڕایەوە ڕێگەی نەدا لەگەڵیان بچێ، چونکە لێی دڵنیا نەبوو، هەندێکیش کەچاویان بەدیەنی ئەو لەشکرە کەوت بەرەو ئەو بیابانە گەرمە دەڕۆن هەمووشی هەڵبژاردەی موسوڵمانان بوون. هەستی دەروون‌و باوەڕیان بزووت‌و خۆیان زۆر بەکەم هاتە بەرچاو. یەکێکی وەك (خەیسومە) چووە ماڵەوە، دیتی ژنەکانی ماڵیان گسك داوەو ڕشاندوویانەو ئاوی ساردیان بۆ ئامادەکردووەو چێشتی چەوریان بۆ لێناوە. گوتی توخوا پێغەمبەر لەگەرمای بیابان بڕوات‌و منیش خواردنی چاك بخۆم‌و ئاوی سارد بخۆمەوەو لەپاڵ ژنەکانم ڕابوێرم، فەرمانی دایە ژنەکانی گوتی پێویستیم بۆ ساز بدەن بابگەمە پێغەمبەر. هەر بەخێرایی بۆیان ئامادە کردو کەوتە دوای پێغەمبەر. ڕەنگە زرانی وەك خەیسومەش هەستیان بەکەمی کردبێ‌و کەوتبنە دوای پێغەمبەرو پێی گەیشتبن. هەر پیاوێك هەستی بیروباوەڕی لەدڵدا هەبێت، بەهیچ باڕێك لەو جۆرە ڕۆژانە دوا ناکەوێ. یەکێکی وەك (ئەبو زەری غەفاری) لەبەر

(١) فتح الباری لشرح صحیح البخاری ٨/١٢٥.

تەمبەڵی حوشترەکەی لەلەشکر بەجێما. بەپێغەمبەریان گوت، ئەبو زەڕ بەجێما. فەرمووی ئەگەر خێری پێوە بێت ئەوە خوا وا دەکا بانگاتەوە، ئەگەرنا لەکۆڵمان دەبێتەوە. ئەبو زەڕ کەزانی ناگاتە لەشکر لەحوشترەکەی تووڕە بوو لێی دابەزیو کەلوپەلەکانی خستە کۆڵیو بەپێیان کەوتە شوێن لەشکر ڕۆیشت. لەشکر لەڕێگا بۆ حەسانەوە لایدا. یەکێك تەماشای ڕێگای کرد، دیتی وا یەکێك لەدوورەوە بەپێیان ڕێگا دەکوتێ، بەپێغەمبەریان گوت. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ڕەنگە ئەبو زەڕ بێت، کەنزیك بۆەوە، گوتیان وەڵاڵا دەق خۆیەتی، ئەبو زەڕ نەوا هات. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ڕەحمەتی خوا لەئەبو زەڕ بێت، بەتەنیا دەڕواتو بەتەنیا دەمرێو بەتەنیا زیندوو دەبێتەوە. ئەو فەرموودەی پێغەمبەر گەیشتە جێ زەمانە وای کرد ئەبو زەڕ لەپاش پێغەمبەر لەکردەوەی ئەمەوییەکان ڕازی نەبوو و زۆری سەرزەنشت دەکردن، ئەوانیش دووریان خستەوە بۆ دێی (ڕەبزە). لەو گوندە مایەوەو تەمەنی بەڕێ کرد، کەنەخۆش کەوت بەژنەکەو کوڕەکەی گوت من دەمرم، کەمردم بەکەس مەڵێن، بەشەو بمشۆنو کفنم بکەنو لەسەر فلان ڕێگەم دابنێنو هەر کەسێك واوەهات پێی بڵێن ئەوە ئەبو زەر مردووە. کاتێك مرد قسەکەیان گەیاندە جێو بردیانە سەر ڕێگاکە دایان نا. لەوکاتە کاروانێك بەوێدا هات (عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود)یش لەگەڵیان بوو پێیان گوتن ئەوەتە ڕمی ئەبو زەڕە. عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود کەگوێی لەناوی ئەبو زەڕ بوو دەستی کرد بەگریان، گوتی پێغەمبەر ڕاستی فەرموو کەگوتی ڕەحمەتی خوا لەئەبو زەڕ بەتەنیا دەڕواو بەتەنیا دەمرێو بەتەنیا زیندوو دەبێتەوە. ئەوجا عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود بەخۆی سەرپەرشتی ناشتنەکەی کرد[1].

هەر ئەبو زەر نەبوو لەو بیابانە ماندووبوونی چێشت، لەشکر هەموی تینووەتیو ماندووەتی چێشت، هەتاکو دوو دوو و سێ سێ سواری حوشترێك دەبوون. ئیمامی عومەر دەگێڕێتەوەو دەڵێ کەبۆ تەبووك چووین، گەرمایەکی ئەوەندە بەتێن بوو، لەڕێگا لەشوێنێك دابەزین زۆرمان تێنوو بوو هەموو قورگمان وشك ببوو، چاویشمان تاریك ببوو. گەلێ کەس حوشترەکەی سەردەبڕیو ئاوی ورگەکەی دەخواردەوە ئەبوبەکریش بەپێغەمبەری گوت ئەی پێغەمبەری خوا، داوای تسوو خوا قەبوڵی دەکات، داوامان بۆ بکە بارانمان بۆ ببارێ.

---

(١) فتح الباري ٨/١١٢٥.

پێغەمبەریش (ﷺ) پێی گوت پێت خۆشە؟ گوتی بەڵێ، پێغەمبەر (ﷺ) دەستی پیرۆزی بڵندکردو کەوتە پاڕانەوە لەبەر خوا، دەستی نەهێنا خوارەوە تاکو بارانێك باری هەموو شتێکیان پڕ کرد لەناو. کەڕۆیشتن تەماشایان کرد بارانەکەلەشوێن سەری لەشکر تێپەڕ نەبوو. لەوکاتە یەکێك لەیاران بەیەکێك لەدوو ڕووەکانی گوت، ئێستاش باوەڕ نایەنی کەئەو بارانە لەو شوێنە بەداوای پێغەمبەر باری، گوتی ئەو پەر هەورێك بوو هاتو ڕۆیشت![1] پیاوی بێ باوەڕ دڵی ئەوەندە ڕەقە، لەبەر ئەو دڵ ڕەقیە خوا پەردەی بەسەردا هەڵدەکێشی، هیچ ڕاستیەك و کردەوەیەکی لەعالەم بەدەرناچێتە ناو دڵی و ناڕاستیش لەناو دڵی ناچێتە دەر.

تاکو هەندێ لەدوو ڕووەکان دەیانگوت، ئەو کابرایە (مەبەستیان پێغەمبەر بوو) بەهومێد دەرگەی شوورەی شاری شامی بۆ بکرێتەوە و کۆشك و تەلاری قەیسەری بکەوێتە دەست، ئەوەزۆر دوورە!.

کەپێغەمبەر (ﷺ) ئەو قسەی بیستەوە، بەدوایدا هەناردن و لێی پرسین، گوتیان ئێمە گاڵتەمان کردووە. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی گاڵتە بەخواو پێغەمبەر دەکەن؟

لەشکر گەیشتە شوێنێك پێیان دەگوت (حیجر) شوێنەواری هۆزی سەمود، کەلاوەی خانووەکانیان هەرمابوو، لەو شوێنە دابەزین، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی پێدان نەچنە ناو خانوەکانیان و دڵخۆشی پیشان نەدەن، بەڵکو بەچاوێکی مەترسی و ماتەمی پێیدا بڕوانن و پەند وەربگرن لەوانەی کەبێ فەرمانی خوایان کردوەو بەکارەسات ڕۆیشتوون، ئەو شوێنانە شوێنی پەند وەرگرتنە[2].

دیسان پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی قەت داوای شتی لەعالەم بەدەر لەخوا مەکەن، هەروەکو هۆزی (سەمود)[3] لەو شوێنەدەژیان، داوایان لەسالح پێغەمبەر کرد ئەویش داوای لەخوا کرد، خوا حوشترێکی بۆ ناردن و فەرمووی دەستی لێ مەدەن، دەنا تووشی خراپە دێین. ئەو حوشترە ناوێکی زۆری دەخواردەوەو شیرێکی زۆریشی هەبوو دەیانخواردەوە. بەڵام لەسەر فەرمان بەردەوام نەبوون و حوشترەکەیان سەربڕی و خواش سزای دان. سەر لەبەیانیەك هاواریان لێ پەیدا بوو، هەموویان لەناو خانوەکانیان مردن. ئەوجا پێویستە لەسەر مرۆڤ داوای شتی ئاسایی بکات کەپێویستەو سروشتیە

---

(١) زاد المعاد ٣/٥٣٣ لە المجمع ٦/١٩٤ و١٩٥ ی وەرگرتووە.

(٢) زاد المعاد ٣/٥٣٢ لە ابن هشام ٢/٥٢٢.

(٣) هـ. س

بۆخۆی، بیرەکانی ئەو شوێنە هەر مابوونو ئاویان تێدابوو، موسوڵمانان ئاویان هەڵێنجاو هەویریان پێ شێلاو چێشتیان پێ لێنا، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئاوی ئەو بیرانە مەخۆنەوەو دەست نوێژی پێ مەشۆن، هەویرەکانیش بدەنە حوشترەکانو چێشتەکانیشتان بڕێژن. فەرمانیشی دا کەس لەناو خیوەتەکەی بەتەنیا نەچێتە دەر، چونکە بای خۆڵاوی بەتینی دەهات کەزەلامو ولاغی بەبن خۆی دەداو دەیبرد. دوو کەس گوێیان نەدایە ئەو فەرموودەیەو هاتنە دەرەوە یەکێکیان بە هەڵیگرتو بردیو ئەویتریشیان کەوتە ژێر زیخ هەردوکیان فەوتان[1]. لەشکر بەرەو تەبووک کەوتەڕێ، لەڕێگا حوشترێکی پێغەمبەر بزربوو. یەك لەدوو ڕووەکان کەناوی (زەیدی کوڕی ئوسەید) بوو گوتی ئەدی ئەوە نالێ من پێغەمبەرمو باسی ئاسمانتان پێ دەڵێو ناشزانێ حوشترەکەی لەکوێیە. پێغەمبەریش قسەی کنابرای بەخەڵکەکەی راگەیاندو فەرمووی (والله لا اعلم إلا ماعلمنی ربی) واتە: بەو خوایە ئەوەی خوا فێری نەکردبم نایزانم، حوشترەکەش وا لەفلان دۆڵە جەڵەوی لەداریك گیر بووە بچن بیهێننەوە[2].

ڕۆمەکان کەناوبانگی ئەو لەشکرە زۆریان پێگەیشت، لەترسان بلاوەیان لێ کرد نەیانویست ڕووبەڕووی بنەوە. پێغەمبەریش (ﷺ) پرسی بەعومەر کردو عومەریش گوتی ئەگەر فەرمانی ڕۆیشتنت پێدراوە بۆ ناویان بڕۆ. پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی ئەگەر فەرمانم پێدرابایە پرسم پێ نەدەکردی.

ئەوجا عومەر گوتی ئەی پێغەمبەری خوا، ڕۆم گەلێ زۆرن کەسی موسوڵمانیشیان لەناو نیە، وا ئێستاش لێیان نزیك بوویەوە ترساون، حەز دەکەی ئیمسالێ بگەڕێوە، بەڵکو خوا کارێکی تڕت پیشان نەدات.

ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) لەسەر سنوور مایەوە، هەرچی بەڕەنگاریان بوو سەریان پێدانەواند. عەرەبە مەسیحیەکان بەزۆری مەسڵەتیان لەگەڵ کرد. (یۆحەنای کوڕی ڕوئبە)ش سەرۆکی (ئێیلە) هاتە لای پێغەمبەر مەسڵەتی لەگەڵ کردو جزیەی دا.

پێغەمبەر (ﷺ) خالیدی کوڕی وەلیدی بەخۆ، بەچوار سەد (هەندێك دەڵێن پێنج سەد) سوارەوە نارده سەر سەرۆکی (دومة الجندل) کەناوی (ئوکەیدیری کوڕی عەبدولەلیکی کیندی) بوو مەسیحی

---

(١) بوخاری ١٠٣/٨.

(٢) زاد المعاد ٥٤٠/٣ ٩٦/٨ی وەرگرتوە.

بوو، یارمەتی ڕۆمەکانی دابوو. خالید گوتی ئەوە لەناوەڕاستی وڵاتی تیرەی کەڵبەو منیش هێزەکەم کەمە. پێغەمبەر (ﷺ)فەرمووی کاتێك دەیگری ڕاوەگا کێوی دەکات، کەگرتت مەیکوژە بیهێنە بۆ لای من، ئەگە رنەهات بیکوژە (ئەوکات گا کێوی وەك بیابانی ئێستای ئەفریقا ڕەوە لەوڵاتی شام دەژیا).

خالید چووە سەریان، هەربای ئەوەندەی چاوبڕ دەکات لەشورەی قەڵاکەیان نزیك بۆوە، شەوەکەشی مانگەشەو بوو. ئوکەیدیر لەوکاتەدا لەسەر بانی قەڵاکەیەوە تەماشای دەشتو دەری دەکردو ژنەکەی و چەند کارەکەرێکی لەدەورە بوو، بەخەیاڵی سەرخۆشی قسەی دەکرد. ژنەکەی تەماشای دەوری قەڵای کرد دیتی وا گاکێوێیەك قۆچی بەدەرگای قەڵاکە دادەینێ، بەئوکەیدیری گوت قەت وەك ئیمشەوم گاکێوی نەدیوە، ئایا تۆ قەتت دیوە؟ گوتی نا. ژنەکەی گوتی کەس هەیە ئەوهایان لێ بگەڕێ؟ ئوکەیدیر گوتی کەس نیە، بەڵام لەو شەوە زیاتر قەت نەمدیوە گاکێوی بەشەو بێنە ئێرە، ئەوە مانگێکە وڵاغم بۆ ئاماده کردوە.

فەرمانی داو وڵاغیان زین کردو لەگەڵ چەند سوارێك لەقەڵاکەی دەرچوو، بۆ ڕاوکردنی ئەو گا کێوییانە. خالیدیش بەخۆو بەسواران بۆیانی چەقی بوو، هەستیان لێوە نەدەهات. کەنزیکی بوونەوە، خالید هێرشی بۆ بردن، ئوکەیدیر گیراو (حەسان)ی برای کوژرا. خالید ئوکەیدیر بردەوە دەورەی شارو هەڕەشەی لێ کرد، ئەگەر دەرگەی شاری بۆ نەکاتەوە دەیکوژی. ئەوانیش لەترسان دەرگەی شاریان بۆ کردەوە. خالید چووە ناو شار، دوو هەزار حوشترو هەشت سەد سەر مەڕو سەد بار گەنمو چوارسەد زرێی هێناو گەڕایەوە لەرێگا گەیشتەوە لەشکر.

پێغەمبەر (ﷺ) مەسڵەتی لەگەڵ ئوکەیدیر کرد کەجزیە بدات. بەو شێوەیە ئەو کردەوە سوپاییەو سیاسیە وای لەدانیشتوانی سەر سنوور کرد، پێشبڕکێ بکەن لەمەسڵەت کردنو هاتنە پێش لەئیسلام. ئەوجا لەشکری موسوڵمانان بەدڵێکی پڕ لەخۆشیو سەربەرزیەوە بەرەو مەدینە کەوتنە ڕێ، هەرچەندە زۆریان ماندووەتیو تێنوێەتی چێشت، بەڵام خۆشیی لەدوا بوو.

شەڕی تەبووك هەر بەشەڕی خەندەق دەچوو، موسوڵمانان لەیەکەم جاری زۆر بەئازارو زۆر بەترس بوون لەکۆتاییشدا خۆشیو دڵنیایی پەیداکرد.

کە لەشکر لەمەدینەنزیك بۆوەو دیمەنی شار بەدەرکەوت، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئەوە

مەدینەیەو ئەوەکێوی ئوحودە، کێوێکە خۆشمان دەوی‌و خۆشی دەوێین[1].

دانیشتوانی مەدینەش کەهەستی هاتنەوەی لەشکریان کرد، ژن‌و منداڵ‌و پیاو هەمووی بەپیریەوە هاتن. زۆریان بەگۆرانی دەیانگوت.

(طلع البدر علينا من ثنيات الوداع
وجب الشكر علينا مادعا لله داع
ايها المبعوث فيناجئت بالامر المطاع
جئت شرفت المدينة مرحباً يا خير داع).

ئەو لەشکرە ئەوەندە بەگەرم‌و گوڕی پێشوازی لێ کرا، هیچ جارێك بەو وێندەیە نەبووە. پێغەمبەر (ﷺ) زۆر بەخۆشیەوە قسەی لەگەڵ یاران دەکرد، یەك لەقسەکانی ئەوەبوو، (ئەنەسی کوڕی مالیك) دەیگێڕێتەوەو دەڵێ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئێستا هەندێ کەس لەمەدینەن، هەر دۆڵ‌و شیوێك‌و ڕێگایەکتان بڕی بی، ئەوان لەگەڵتان بوون. گوتیان ئەی پێغەمبەری خوا ئەوان لەمەدینە بوون‌و خۆ لەگەڵمان نەهاتبوون. فەرمووی ئەوان لەمەدینەش بوو بن بێ توانایی ئەوانی هێشتەوە[2]. بەو قسەیەی پێغەمبەر (ﷺ) ئەوکەسانە دڵیان خۆشبوو کەلەبەر بێ توانایی لەو شەڕە دواکەوتن، بەڵام دووڕووەکان‌و خاوەن تواناکان دەردیان گران بوو.

﴿ دواکەوتوەکانی خاوەن توانا لەشەڕی تەبووك ﴾

پێغەمبەر (ﷺ) کەگەیشتەوە مەدینە چووە مزگەوت دوو رکات نوێژی کردو دانیشت. دواکەوتووەکان هاتنە لای ژمارەیان هەشتا کەسێك دەبوو دەستیان کرد بەدرۆ سوێند خواردنی بەدرۆ، کەگوایە بێچارە بوون بۆیە نەیانتوانی لەگەڵ پێغەمبەر بچن‌و داوای لێبوواردنیان لێ کرد، ئەگەرچی ئەوانە گشتیان لەدوو ڕووەکان بوون، بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) وازی لێ هێنان، بڕیاری سزادان‌و

(١) البخاري ١٢٥/٨، السنن ٣٧٢/٦ والبيهقى الدلائل ٢٦٦/٥.
(٢) البخاري ٤٦/٦ والبيهقى الدلائل ٢٦٧/٥.

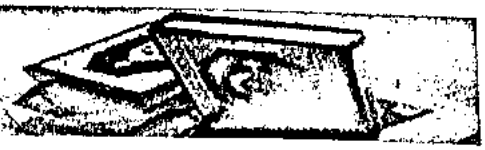

لێبووردنی بۆ خوابەجێهێشت. بەڵام (کەعبی کوڕی مالیك)و (نوزارەی کوڕی ڕەبیع)و (هیلالی کوڕی ئومەییە) نەو سێ کەسە. چوونە لای پێغەمبەرو لێی پرسین، فەرمووی چ ئێوەی دواخست؟ کەعب دەڵێ گوتم هیچم بەدەستەوە نیم بیلێم، ئەگەر چ درۆش لەلای تۆ بکەم، خوا سزام نەدات. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئەمە راستە، بڕۆن تاکو خوا فەرمانتان لەسەر ئەدا. کەعب دەڵێ لەلای پێغەمبەر دەرچووم، خزمەکانم سەرزەنیشتیان کردمو گوتیان تۆش وەك نەوانی تربیانگەیەکت بهێنابایەوە، پێغەمبەر (ﷺ) . لێی دەبووردی. وایان لێ کردم بگەڕێمەوە لای پێغەمبەر درۆ بکەم بەڵام ئەو دوانەی تر کە لەگەڵ من بوون پیاوی زۆر باش بوون، لەشەڕی بەدر بەشداریان کردبوو، گوتم چۆن لەوان دابڕێم. دوایی پێغەمبەر (ﷺ) سزای دان، بەڵام ندك وەکو کار بەدەستانی ئێستا بەندیان بکات، بەڵکو موسوڵمانانی لێ بەند کردنو فەرمانیدا کەهەتا پەنجا ڕۆژ کەس قسە لەگەڵ ئەو سێ کەسە نەکات.

کەعب دەڵێ ئەو ماوەیە دونیام لێ وێك هات، ئاگام لەخۆم نەما. دوو هاوڕییەکەی ترم لەماڵ دانیشتنو پیشەیان هەر گریان بوو، منیش دەچوومە ناو خەڵکو بازار، کەس قسەی لەگەڵ نەدەکردم. کەدەچوومە مزگەوتو سەلامم لەپێغەمبەر دەکرد، لەدڵی خۆمدا دەمگوت ئایا لێوی بزاوت. کەنوێژیشم دەکرد، ڕووم تێدەکردو ئەویش ڕووی خۆی وەردەگێڕا.

ڕۆژێك لەبازاڕ دەگەڕام، چاوم بەپیاوێك کەوت دەیگوت کێ کەعبی کوڕی مالیکم پیشان ئەدا خەڵکەکەمنیان بۆ دەست نیشان کردو ئەویش بەلامەوە هاتو نامەیەکی پێدام. کەخوێندمەوەو دیتم لەشای غەساسینەوە نوسراوەو دەڵێ بیستوومە کەخاوەنەکەت دووری خستیەوەو تووشی ناخۆشی هاتووی. وەرە بۆ لای ئێمە یارمەتیت ئەدەین. کەعب دەڵێ لەدڵی خۆمدا گوتم وەڵلا ئەوەش بەڵایەکی تر، هەر خێرا نامەکەم سوتاند. بەهەر حاڵ ماوەی چل ڕۆژ بەسەر نەو حاڵەدا تێپەڕی، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی بۆ هەناردم، ژنەکەم لێ جیا ببێتەوە، گوتم ئایا دەڵێی تەڵاقی بدەم؟ گوتی نا. منیش بەژنەکەم گوت بچۆوە ماڵی باوکت، تا خوا چارەیەکمان دەکات. پەنجا ڕۆژەکە تەواو بوو، شەو لەسەریان نوێژم دەکرد. کاتێك شەبەقی بەیان گوێم لەدەنگێك بوو گوتی ئەی کەعب موژدەت لێ بێ. من زانیم خوا دەرگەی کردەوە لەپاش نوێژی بەیانی پێغەمبەر (ﷺ) بەخەڵکەکەی ڕاگەیاندبوو کەخوا تۆبەی قەبوڵ کردینو لێمان خۆش بوو، دیتم یەکێك بەسواری هات مزگێنی دامێ. منیش لەخۆشیان خێرا کراسەکەی خۆم دامالیو پێم دا. کراسێکی ترم کردە بەرو چوومە مزگەوت.

لەپێشا خەڵك موژدەیان دامێ. کەتەماشام کرد پێغەمبەر (ﷺ) لەناو هەموویان دانیشتووەو خەڵکەکەدەورەی لێداوە. لەناو هەموویان (تەڵحەی کوڕی عەبدوڵڵا) غاری داو بەپێرمەوە هاتو بەدڵخۆشیەوە دەستی خستە ناو دەستم، منیش بەوە زۆر دڵخۆش بووم.

کەسەلامم لەپێغەمبەر کرد، دیتم لەخۆشیان دەمو چاوی دەدرەوشێتەوە. فەرمووی موژدەت لێ بێ لەو ڕۆژەی لەدایك بووی تاکو ئێستا خۆشترین ڕۆژت بەسەرداتێپەڕی. منیش گوتم ئایا نەو فەرمانە لەتۆوەیە یان لەخواوەیە؟ فەرمووی لەخواوەیە.

کەدانیشتم لەخۆشیان گوتم ئەی پێغەمبەری خوا، هەموو مالەکەم لەڕێی خوا بکەمە خێر؟ فەرمووی باشتر وایە بۆ تۆ هەندێ لەمالەکەت بهێڵەوە. گوتم ئەی پێغەمبەری خوا کەخوا ڕزگاری کردم بەهۆی ڕاستگۆییم بوو لەمەودواش تاکو ماوم لەڕاستی بەوڵاوە نالێمو داواش لەخوا دەکەم یارمەتیم بدات کەهەر لەسەر ڕاستی بڕۆم، چونکە لەوەتی موسوڵمان بوویم هیچ خۆشیەکم لەوەخۆشترم نەدیوە، خوا تۆبەی قەبوڵ کردمو وامان لێهات کەشایستەی ئەوە بین خوا ئایەتمان دەربارە بنێرێ[1].

ئەمەیە پاداشتی ڕاستگۆیی، ئەگەر ئادەمیزاد هەڵەشی کرد ئەگەر بەدڕۆو دەلەسان دای نەپۆشی، خوا لێی خۆش دەبێ. هەروەکو لەو سیانە خۆش بوو کەلەقورئان باسی دەکاتو دەفەرموێ: ﴿لَقَد تَّابَ اللهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالأَنصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِن بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِّنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُوفٌ رَّحِيمٌ *وَعَلَى الثَّلاَثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُواْ حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنفُسُهُمْ وَظَنُّواْ أَن لاَّ مَلْجَأَ مِنَ اللّهِ إِلاَّ إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُواْ إِنَّ اللّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾[2].

واتە: خوا لەپێغەمبەری بورد چونکە ماوەی دایە هەندێ لەدوو ڕووەکان بگەڕێنەوە، لەکۆچ کردوانو یاریدەدەران بوورد، بەبۆنەی خۆگران کردنی هەندێکیانو هەندێکیشیان دوا کەوتن، دوایی تۆبەیان کردو پەشێوان بوونەوە، چونکە تۆبەکەیان بەڕاستیو بەسۆز بوو، خواش بۆیە تۆبەی قەبوڵ کردن تاکو دڵیان ئارام بگرێ، هیچ موسوڵمانێك نیە کەپێویستی بەتۆبە نەبێت، بەبۆنەی ئەوە

(١) سەحیحی بوخاری د-ش الرياضي لاپەڕە ٩٠٩-٩١١ ژمارە ٤٤١٨.
(٢) التوبة: ١١٧و ١١٨.

کەهەندێجار تووشی هەڵە دەبێت، بەتایبەتی کەخوا دەفەرموێ ئەوانەی کە لەگەڵ پێغەمبەر بوون لەوکاتە ناخۆش و گەرمایە.

لەکاتێکی هەژاری و دەست کورتی کەوتنە شوێن پێغەمبەر لەڕێگا تووشی تەنگاوە هاتن، هەندەی نەمابوو زۆریان دڵیان تووشی هەڵە ببێت و تووشی قسەی ناڕێك بن، خوا تۆبەی قەبووڵ کردن، چونکە خوا بەندەی خۆشی خۆش دەوێت و بەزەیی پێیان دێت، ئەو سێیانەی کەدواکەوتن، وایان لێهات زەویان لێ وێك هاتبوو، نەیاندەزانی لەداخا ڕوو لەکوێ بکەن، دڵیشیان وا تەنگ ببوو، هیچ خۆشیەك و ناخۆشیەکی لەناو جێ نەدەبۆوە، تێگەیشتن هیچ چارەیەك و پەناگەیەك نیە تەنیا هەر خوایەسەری ببەنە بەرو بگەڕێنەوە و تۆبە بکەن. خوا لێیان خۆش بوو تا هەردەم بەردەوام بن لەسەر گەڕانەوە بۆ لای خواو جارێکی تر خۆیان تووشی هەڵە نەکەن، هەر خوا لێبوردەیەو داوای بەندەی خۆی وەردەگرێ، هەرچەندە هەڵەو گوناهەکەی گەورەش بێت.

﴿ مزگەوتی زیان بەخش (مسجد الضرار) ﴾

پیغەمبەر (ﷺ) لەسەرەتا زۆر بەنەرمی و هێمنی لەگەڵ دوو ڕووەکان جوواڵیەوەو قسەی لەگەڵ دەکردن و لێی دەبوردن، تەنانەت ئەگەر هەندێکیان کاری واشیان بکردبایە پێویستی بەکوشتن بکردبایە لێیان دەبورد، نەوەك بڵێن موحەمەد یارانی خۆی دەکوژێ، چونکە ئەوانە سەر زارەکی موسوڵمان ببوون و بەو هومێدەش بەڵکو ڕێگەی ڕاستی بگرن. بەڵام ئەو نەرمی و لێبوردنەو دەبوو ئەو دوو ڕووانە بەهۆش بێنێتەوە، بەڵام ئەوەیان بەهەڵ زانی کەبەرامبەر موسوڵمانان و پێغەمبەر زوبان درێژی و کردەوەی خراپ بکەن. لەبەرئەوە پێغەمبەر (ﷺ) لێیان بەخۆ کەوتو چیتر بەنەرمی لەگەڵیان نەجووڵایەوە، کاتی خۆی کەبۆ جاری یەکەم پێغەمبەر (ﷺ) چووە مەدینە ئەو دوو ڕووانە هاتنەناو ریزی موسوڵمانان. سەرۆکەکەیان (ئەبو عامیری ڕاهیب) بوو، ببووە مەسیحی و لەلای خەزرەجیەکان زۆر بەڕێز بوو.

پێغەمبەر (ﷺ) زۆر هەوڵی لەگەڵدا موسوڵمان ببێ، بەڵام ئەبو عامیر قەبوولی نەکرد. کاتێك موسڵمانان لەشەڕی بەدر سەرکەوتن، ئەبو عامیر کەوتە دژی پێغەمبەرو پێی گوت هەر هۆزێك ببینم شەڕت لەگەڵ دەکات مینش دەبمە لایان شەڕت لەگەڵ دەکەم.

پێغەمبەریش (ﷺ) دوعای لێکرد، کەبەغەریبی‌و ناوارەیی لەدووری وڵات بمرێ. دوای شەڕی بەدر ئەبو عامیر لەمەدینە هەڵات چووە مەککەو کەوتە دوژمنایەتی پیغەمبەرو قوڕەیشیەکانی هان ئەدا لەدژی موسوڵمانانو پێغەمبەر.

قوڕەیشیەکان لەشەڕی ئوحود ئەو بێ باوەڕەیان لەگەڵ هات، کەشەڕی خەندەق تەواو بوو، هێزی موسوڵمانان هەر ڕوو لەزیادەبوو، ئەبو عامیر چوو بۆ لای ڕۆمەکانو داوای لەهەرقل کرد یارمەتی بدات بۆ شەڕ کردن لەگەڵ موسوڵمانان، ئەویش ناهومێدی نەکردو بەڵێنی پێدا.

ئەبو عامیر پشتی بەو بەڵێنە بەستو وەڵامی بۆ کۆمەڵێ دوو ڕووەکانی مەدینە هەناردو گوتی بەو زووانە بەلەشکرەوە دێمەوە، پێی گوتن بنکەیەکی بۆ دروست بکەن، کەببێتە بارەگاو لێی دابنیشێ. ئەوانیش مزگەوتێکیان لەنزیك مزگەوتی قوبا دروست کردو ڕێکیان خست، پێش ئەوەی پێغەمبەر (ﷺ) بۆ شەڕی تەبوك بچێت داوایان لێ کرد بچێ نوێژی لێ بکات، تاکو بەو نوێژە ببێتە مزگەوتێکی تەواو شوێنێی پیرۆز، گوتیشیان ئێمە ئەو مزگەوتەمان هەر لەبەر خاتری بێ توانای پەك کەوتەو دەردەداران کردووە، لەشەوانی ساردو قوڕو باران ئەوانە ناگەنە مزگەوتی تر.

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئێستا لەسەر ڕۆیشتنم، کەهاتمەوە ئەگەر خوا حەز بکات نوێژی لێ دەکەین.

کە لەشەڕی تەبوك کەگەڕایەوە، خوا بەنیازو مەبەستی ئەو دوو ڕووانەی ئاگادار کرد، کەمەبەستیان لەو مزگەوتە ئەوەیە کۆبوونەوەی لێ بکەنو خراپە بلاوبکەنەوەو بەرامبەر موسوڵمانان، پیلانی تێدا بگێڕن فەرمووی: ﴿وَالَّذِينَ اتَّخَذُواْ مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِّمَنْ حَارَبَ اللّهَ وَرَسُولَهُ مِن قَبْلُ وَلَيَحْلِفَنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلاَّ الْحُسْنَى وَاللّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ *لاَ تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لَّمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَن تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَن يَتَطَهَّرُواْ وَاللّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ *أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَى مِنَ اللّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَم مَّنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ وَاللّهُ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ *لاَ يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَواْ رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلاَّ أَن تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ وَاللّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾[1].

(١) التوبة:١٠٧- ١١٠.

واتە: ئەوانەی ئەو مزگەوتەیان کردووتە شوێنی خراپەو زیانو بێ باوەڕیو دژ بەموسوڵمانان، دەیانەوێ دوو بەرەکی بخەنە ناو موسوڵمانانو لەمزگەوتی قوبایان بگێڕنەوە، چاوەڕێی ئەو کەسە دەکەن بێتەوە، کە لەپێشا بەربەرەکانی خواو پێغەمبەری دەکرد، واتە (ئەبو عامیری فاسق) ئەوانە سوێندت بۆ دەخۆن دەڵێن لەچاکە بەولاوە بۆ چیتر ئەو مزگەوتەمان دروست نەکردوە، خواش ئاگادارەو دەری دەخات، ئەوانە درۆزنن‌و درۆ نەکەن. نوێژ لەو مزگەوتە مەکەو قەت لێی دامەنیشە، مزگەوتێك کەلەیەکەم ڕۆژەوە لەبۆ خواپەرستی‌و بەجێهێنانی فەرمانی خوا دروست کرابێ، (واتە مزگەوتی قوبا) شایستەترە نوێژی لێ بکەی‌و لێی دانیشی کەهەردەم پیاوی خاوەن بیروباوەڕ بۆی دێن‌و دەیانەوێ لەگوناە پاك ببنەوە. ئایا مزگەوتێك کەبناغەو دیواری لەسەر خواپەرستی‌و ڕەزامەندی خوا دروست کرابێ چاکترە یان مزگەوتێك بناغەکەی لەسەر شوێنێکی هەڵدێر دروست کرابێ‌و بۆ ناو دۆزەخ‌و بڕوخێ، خوا ستەمکاران سەر ناخاو ناگەنە ڕێگەی ڕاست. ئەو خانووە کەدروستیان کردووە، لەپاش ڕووخانی هەردەم جێی گومان‌و دوو بەرەکی‌و داخە لەناو دڵیان، هەتاکو بەو داخەوە دڵیان دەپچڕێ‌و دەمرن، خوا زاناو ئاگادارە بەکردەوەی دوو ڕووان‌و بەچاکی کار ڕێك دەخات‌و سزایان نەدات.

پێغەمبەر (ﷺ) بەخێرایی فەرمانی دا دوو کەس چوون مزگەوتەکەیان ئاگر تێبەردا و ڕووخاندیان‌و شوێنەکەشیان کردە زبڵدان[1]. بەو شێوەیە دوو ڕووەکانی مەدینە شوێنی کۆبوونەوەیان لێ تێکچوو، پەنایان نەماو پەرتان پەرتانیان پێ کەوت‌و ترسێکی وایان لێ نیشت کەس نەبوو پەنای بۆ بەرن تەنیا (عەبدوڵڵای کوڕی توبەی کوڕی سەلول) نەبێت، ئەویش زۆری نەخایاند نەخۆش کەوت‌و ماوەی بیست ڕۆژ لەسەر جێگا کەوت.

ئا لەوکاتە کەمردن چەنگی لێ گیرکردو بۆی دەرکەوت کەلەژیاندا کارێکی وای نەکرد لەکردەوەی خراپ‌و گوناهان بیگێڕێتەوە. بەهەموو توانای دوژمنایەتی پێغەمبەری کرد. کەمردن بێنە قاقای گرت، هاواری لێ پەیدا بوو، هانای بردە بەر پێغەمبەرو عەبدوڵڵای کوڕی نارەد لای پێغەمبەر، داوای لێ کرد کراسەکەی خۆی بداتێ‌و داوای لێکرد کەمرد پێغەمبەر نوێژی لەسەر بکاو لەناشتنی ئامادە

---

(١) جا نەگەر پێغەمبەر (ﷺ) مزگەوتێکی وا تێك بدات، نەدی شوێنی بەدڕەوشتی وەك قومار خانەو تیاترۆ خانەو مەیخانەکان‌و سینەماکان دەبێ چیان لێ بکرێ! یەکێکی وەك ئیمامی عومەر گوندێکی بەتەواوی تێکدا چونکە شەرابی لێ دەفرۆشا دوکانێکیشی هەر لەبەر ئەوەی مەیخانە بوو سوتاند.

بێت پێغەمبەر (ﷺ). ڕۆژی پێش مردنی چووە لای و پێی گوت چیت قازانج کرد لەخۆشەویستی جوولەکان. ئەویش گوتی ئەی پێغەمبەری خوا ئێستا کاتی گلەیی نیە.

پاش مردنی پێغەمبەر ویستی نوێژی لەسەر بکات ئیمامی عومەر یەخەی گرت گوتی چۆن نوێژ لەسەر ئەو کافرە دەکەی!! ئەویش فەرمووی خودا سەرپشکی کردوومە، نوێژی لەسەر کرد، دوایی خودا فەرمانی بەپێغەمبەردا نوێژ لەسەر ئەو دوو ڕوو و کافرانە نەکات، وەك لەقورئان دەفەرموێ: ﴿وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَىَ قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُواْ بِاللّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُواْ وَهُمْ فَاسِقُونَ﴾[1].

واتە: قەت نوێژ لەسەر هیچ دوو ڕوویەك مەکەو مەچووە سەر گۆڕیو لەناشتنیشی نامادە مەبە، چونکە ئەوانە بێ باوەڕنو لەنایینی ئیسلام دەرچون. بۆیە نابێ نوێژ لەسەر هیچ کەسێکی بێ باوەڕی کافر بکرێو نابێ لەناشتنیشی نامادەبن[2] ئەوانە، ڕاستیان شاردەوەو باوەڕیان بەخوا نەبوو، هەر بەدوو ڕووەتیو بێ باوەڕی دەمرن.

﴿نوێنەرانی عەرەب﴾

لەپاش شەڕی تەبووك، عەرەبەکان بۆیان دەرکەوتو تێگەیشتن کەهیچ هێزێکی تر نیە لەسەر ئەو زەویە بتوانی بەرەنگاری موسوڵمانان ببێت، لەپێشا عەرەبەکان چاوەنواڕی قوڕەیشیەکان بوونو هەستیان ڕادەگرت بزانن بەرامبەر موسوڵمانان چیان لەدەست دێت، چونکە قوڕەیشیەکان سەرداری هەموو عەرەب بوونو لەنەوەی ئیسماعیل پێغەمبەر بوون، بەهەموو توانایان بەربەرەکانی پێغەمبەریان کرد.

عەرەبەکان دەیانگوت، ئەگە ڕموحەمەد بەسەر قوڕەیشدا زاڵ بوو دیارە پێغەمبەرە، کەدیتیشیان

---

(١) التوبه ٨٤.

(٢) بەڵام زۆر بەداخەوە ئیمڕۆکە مەلایەکان چاوەڕی تەو فەرمانەی خوا ناکەن، زۆریان دەشزانن ئەو کابرایە لەژیانیدا ئیسلام نەبوو. بەربەرەکانی ئیسلامی دەکرد. کەچی تەرمەکەی دەبەنە مزگەوت، نوێژی لەسەر دەکەنو دەچنە سەر قەبرەکەشیو تەلقینیشی لەدەن.

دەوڵەتێکی وەک ڕۆم لەو کاتە کەنیوەی زەوی لەژێر فەرمانو دەسەلاتی بوو، لەخۆی ڕانەدیت بەرامبەر لەشکری ئیسلام ڕابوەستێ، دیتشیان نەو سەرۆک هۆزەی کەموسوڵمان دەبێت هەر بەسەرۆکی لەشوێنەکەی خۆی دەمێنێتەوە، بەبێ هیچ گۆڕانکاریەک لەناو هۆزەکەی، تەنیا بیروباوەڕ گۆڕانەو دوورخستنەوەیە لەبت پەرستیو نزیک بوونەوەیە لەخوا، لەبەرئەوە هۆزە عەرەبە جیاجیاکان هەمووی بەجارێک ڕوویان کردە مەدینە، نوێنەر لەدوای نوێنەر دەهاتنە لای پێغەمبەر موسوڵمان دەبوون.

لەهەموو سەرەک هۆزەکان گرنگتر نوێنەری سەقیف بوو، کاتی خۆی پێغەمبەر (ﷺ) ئابلوقەی تایفی داو دوایی لێی کشایەوە، (عووڕوەی کوڕی مەسعود)ی سەرۆکیان لەیەمەن بوو، ئەو عووڕوەیەی کە لەمەسلەتی حودەیبیە نوێنەری قوڕەیش بوو، پێغەمبەری باش دەناسی عووڕوە لەیەمەن گەڕایەوە، تەماشای هەڵوێستی کردو خۆی گیر نەکردو چووە لای پێغەمبەرو موسوڵمان بوو، لەپاش چەند گفتوگۆ، پێغەمبەر (ﷺ) تێگەیشت کەعووروە بچێتەوە داوا لەهۆزەکەی دەکات بۆ ئەوەی موسوڵمان بن، دەشیزانی هۆزەکەشی لەسەر بت پەرستی دەمارگیرن، بۆیەش پێی گوت ئاگاداربە هۆزەکەت دەتکوژن. عووروەش گوتی ئەی پێغەمبەری خوا هۆزەکەم منیان لەچاوی خۆیان خۆشتر دەوێ، هەرچی پێیان بڵێم لەقسەم دەرناچن.

عووڕوە ڕۆیشتەوە بۆ ناو هۆزەکەیو هەمووی بانگ کردن بۆ ئاینی ئیسلام، لەپاش قسەو چەندو چوونێکی زۆر، بەقسەیان نەکردو موسوڵمان نەبوون. سەرلەبەیانی عووروە چووە شوێنێکی بڵندو بانگی بەیانیدا، خەڵکەکە هاتن دەورەیان دا، دووبارە لەگەڵی کەوتنەوە دەمەقاڵی، دوایی دایانە بەر تیرو خستیان. مالّو منداڵەکەی هاتنە سەریو ئەویش پێی گوتن، خوا ڕێزی لێنامو شەهادەتم بەرکەوتو هەروەک ئەوانەی کەلێرە لەگەڵ پێغەمبەر بوون، شەڕیان کردو شەهید کران، داواشی لەمالّ و منداڵەکەی کرد، لەلای ئەوان بینێژن، قسەکەی پێغەمبەر گەیشتە جێ عووڕوەیان کوشت، بەڵام سەقیفەکان هەر ئەو دەم هەستیان بەخۆیان کرد کەکارێکی خراپیان کردو زانیان خوێنی عووڕوە بەخۆڕایی لەسەریان ناڕوات، چونکە پێغەمبەر (ﷺ) ڕەوشتی وابو لەخوێنی موسوڵمانان خۆش نەدەبوو، دەوروپشتی سەقیفیش هەموی موسوڵمان ببوون، هەرکەسێک یا هەر کاروانێک دەچوو موسوڵمانەکان دەستیان لێ دەوەشاندنو یادایان دەبڕین، چاریان نەما بیریان کردەوە ئەگەر لەگەڵ پێغەمبەر ڕێک نەکەون، ئەنجامیان فەوتانە، چونکە توانایان نیە بەرامبەر پێغەمبەر ڕابوەستنو کۆچ

کردنیش نەماوە، هەروەها هیچ شوێنێکیش نەماوە سەری پێدا بگرن و لێی بحەوێنەوە. بۆیە (عەمری کوڕی ئومەییە) چووە لای (عەبدیا لیلیٰ کوڕی عەمر)ی سەرۆکیان و پێی گوت شتێکی وا ڕوویداوە و توانامان نیە لێی هەڵبێین و دەشبینی فەرمانی ئەو کابرایە (واتە پێغەمبەر) چی بەسەرهاتووە، هەموو عەرەب موسوڵمان بووەو توانای شەڕیشمان نیە، جا بزانن چ بڕیارێك لەو کارە ئەدەن.

ئەوانیش وا ڕێك کەوتن عەمر لەگەڵ عەبدیالیل بنێرنە لای پێغەمبەر، عەبد یا لیل هەمان ئەو کەسەیە کەکاتی خۆی بەپێغەمبەری گوت چۆن خواتووی نازدوە؟ من بەرگ بۆ کەعبە دەکەم!، وا ئێستاش هەر ئەو عەبدەیەو بڕیار ئەدا بچێتە لای پێغەمبەر. بەڵام هەر بەتەنیا نەچوو، تاکو پێنج کەسیان لەسەردارانی سەقیف لەگەڵ نارد.

گەیشتنە مەدینە (موغیرەی کوڕی شوعبە)یان پێ گەیشت. موغیرە بەخێرایی ڕۆیشت تاکو موژدە بداتە پێغەمبەر، بەڵام ئەبوبەکر سدیق وتی من ئەو موژدەیە ئەدەمە پێغەمبەر، چونکەدەیزانی پێغەمبەر (ﷺ) بەهاتنی نوێنەرانی سەقیف زۆر دڵخۆش ئەبێت. کاتی خۆشی کەبەپێغەمبەریان گوت دوعایان لێ بکە، ئەویش بەپێچەوانە لەباتی داوای فەوتان ئەمانیان بۆ بکات، دوعای بۆ کردن کەخوا ڕێگەی ئیسلامیان پێشان بدات.

کەموژدە درایە پێغەمبەرو نوێنەرانی سەقیف چوونە لای، هێشتا هەر لەسەر بیروباوەڕی بت پەرستی بوون و بەشێوەیەك دەجوولانەوە هەروەك نوێنەرانێك بن بۆ گفتو گۆوە چوینە لای پێغەمبەر. بۆیە سەلامیان لەپێغەمبەر نەکرد، بەڵکو ڕەوشتی نەتەوایەتی وەك نەتەوەییەکانی ئیمڕۆ بەیانی باش (صباح الخیر)یان لێ کرد. پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی خوا لەوە باشتری فێر کردین ڕەوشتی بەهەشتیانە ئەویش سەلام کردنە، لەگەڵ ئەوەش پێشوازیەکی باشی کردن و لەمزگەوت لەتەك خۆی داینان. لەپاش چەند گفتوگۆیەك، چەند خیوەتێکیان بۆ هەڵدان لەوێ دامەزران.

پێغەمبەر (ﷺ) هەموو شەوێك لەدوای نوێژ خەوتنان دەچووە لایان و قسەی لەگەڵ دەکردن، تاکو وایان لێهات دڵیان نەرم بوو موسوڵمان بوون. بەڵام بەپێغەمبەریان گوت بەمەرجێك موسوڵمان دەبین، بتەکەمان (لات) تاکوو سێ ساڵ بمێنێ و نوێژیش ناکەین و سوودیش (ربا) وەردەگرین و شەڕابیش بەرهەمێکی گرنگە لەلامان و دەیخوێنەوە!

پێغەمبەریش (ﷺ) زۆر بەتوندی لەدەمی دانەوە، هەموو ئەو ئایەتانەی بۆ خوێندنەوە کەنوێژی

لەسەر پێویست کردووەو سوودو شەراب و داوێن پیسی لێ قەدەغە کردوون. ئیسلام هەریەك لایەنە، باوەڕو بێ باوەڕی لەگەڵ یەکدا لەناو میشکی موسوڵمان کۆنابێتەوە. مرۆڤ یان موسوڵمانە، یان کافرە، تەنیا هەردوو دڵیو گومان لەنێوانیان هەیە هەر کەسێکی بەچاکی موسوڵمان بوو، دوو دڵیو گومانی لەناو دڵی نامێنێ.

دوایی گوتیان باشە ئێمە دەمانەوێ تەنیا بتەکەمان تاکو سااڵێك بمێنێ، پێغەمبەر ڕێگای نەدان، داوایان کرد سێ مانگ بمێنێ، پێغەمبەر (ﷺ) هەر ڕێگای نەدان.!

ئەوەش چونکە فەرمانی ئیسلام فەرمانی خوایە، کەس ناتوانی بەهیچ جۆرێك گۆڕانکاری تێدا بکا، با ئەو کەسە پێغەمبەریش بێت، ئەك وەکو فەرمانی پاشاو سەرۆکەکانو زانایانی مەسیحیەکان بەبۆنەو بەناوەزوو بەگوێرەی بەرژەوەندو کات یاسا دابنێن بیگۆڕن[1].

دوای هەموو شتێك سەقیفەکان داوایان لەپێغەمبەر کرد، لەنوێژکردن بیان بووڕێ، پێغەمبەر (ﷺ) وەڵامی دانەوە فەرمووی خێر لەهیچ هۆزێك چاوەنواڕ ناکرێ ئەگەر نوێژ نەکەن. چاریان نەما هاتنە سەر قسەی پێغەمبەر، بەڵام گوتیان دەبێ بمان بووری ئێمە بەدەستی خۆمان بتەکەمان ناشکێنین، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی باشە لەوە لێتان دەبوورینو خۆمان دەیشکێنین سەقیفەکان لەوە ترسان کەهەرزەکارو خوێن گەرمەکانیان بیکەنە فرتەنە.

پێغەمبەر (ﷺ) کۆمەڵێکی بەسەرکردەی (خالیدی کوڕی وەلید) لەگەڵ ناردن (موغیرە)و ئەبو سوفیان (سەخری کوڕی حەرب)ی لەگەڵ ناردن بۆ شکاندنی بتەکە، چونکە موغیرەو ئەبو سوفیان خاوەن خاترو ڕێز بوون لەلای سەقیفەکان. (عوسمانی کوڕی ئەبیلعاس)یش کە لەگەڵ نوێنەرانی سەقیف بوو. لەوکاتی لەوێ بوو هەموو جار نیوەڕۆیان دەچووە لای پێغەمبەر گوێی لەقورئانو ئامۆژگارییەکانی دەبوو. جارێکیشیان ئەبو بەکری سدیق ئامۆژگاری کرد، دیتی لاوێکی زۆر زیرەکو دڵسۆزو بەتوانایە، کاتێك سەقیفەکان ڕۆیشتنەوە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی پێدا پێش نوێژیان بۆ بکاتو ئیمامێکی باش بێت، نوێژی دوورو درێژیان بۆ نەکات، ئاگای لەپیاوی نەخۆشو پیرو بێ توانایو خاوەن کار هەبێت.

---

(١) زۆر کەسان دەبینین دەڵێن باوەڕ بەدڵە بەنوێژو ڕۆژوو نیەو یاخود هەندێکیان لەئارەزووی ناپاك ناگەڕێنەوەو دەڵێن گوناهی لەسەر نیە، ڕەمەزانانیش بەڕۆژو دەبن، یاخود دەکەونە دوای ئەو ڕێکخراوانەی کەدژی ئیسلامنو یارمەتیان دەدەن، دەشڵێن ئێمە باوەڕمان بەخوا هەیەو موسوڵمانین! پیاوی نوێژکەری بێ ئاگاشیان بەدوا دەکەوێ.

نوێنەرانی سەقیف لەگەڵ نوێنەرانی پێغەمبەر (ﷺ) گەیشتنە تایف، ئەو ڕۆژەی کەدەستیان کرد بەشکاندنی بتی گەورە (لات) ڕۆژێکی گرنگ بوو لەمێژووی لەناوبردنی بت پەرستی و لەبیر ناکرێ. هۆزی سەقیف زۆریان بەژن و پیاویانەوە هاتنە دیار بتەکەیان، ئەو بتەی کەبەهەزاران قوربانیان بۆ کردبوو لەبەری پاڕابوونەوە ئاواتیان جێبەجێ بکات و بەچاوی پڕ ڕێزو ترسەوە دەستەو نەزەر بەرامبەری ڕادەوەستان، وا ئێستا بەچاوی خۆیان دەیبینن بەچەکوچ و کولێنگ لەمێشکی دەدرێ و پارچە پارچە دەکرێ.

ژنان هەمووی بەسەر کۆتی و بەچاوی پڕ لەفرمێسکە تەماشایان دەکرد، وایان زانی ئەو کەسەی دەستی بۆ درێژ دەکات، لەشوێنی خۆی ڕەق ببیتەوە و لەجوولە بکەوی، یان دەستی ڕەق بی و چاوی کوێر بێ نەتوانی ڕای بوەشێنی. بەڵام سەقیفەکان، نەیاندەزانی (لات) هەر پەیکەرێکەو خۆیان دروستیان کردوەو هیچی لەدەست نایێ. موغیرە هەر چەند کولینگی لەکەللەی سەریتەداو دەیپڕژاند.

وا دەگێڕنەوە ئەبو سوفیان گاڵتەی بەپیرێژنە سەقیفیان دەکرد، لەگەڵ هەموو کولینگێك دەیانگوت ناخ، ئەی هاوار لەبۆ تۆ.

بت پارچە پارچە کراو لەگەل زەوی جووت کرا. بەڕووخاندنی (لات) بت پەرستی لەتایف لەڕەگو ڕیشە هەڵکێشرا. بەوەش بت پەرستانی هەموو نیمچە دوورگەی عەرەب پشتیان شکا، چونکە هۆزی سەقیف بەهێزترین هۆزی عەرەب بوون لەدوای قورەیش، ئیتر هۆزەکانی عەرەب کۆمەڵ بەکۆمەڵ نوێنەریان نارد بۆ لای پێغەمبەرو موسوڵمان دەبوون.

تەنیا هەندێك نەبێ ئەوانیش ورده ورده پەردەی تاریکایی لەسەر چاویان لاچوو ڕۆشنایی کەوتە ناو دڵ یان، کۆمەڵ کۆمەڵ هاتنە موسوڵمان بوون، هەروەك خوا بەبۆنەی گرتنی مەککە فەرمووی: ﴿ إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ * وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا * فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا ﴾[1] واتە: کەخوا سەری خستی و مەککەت گرت، دیتت خەڵك بەکۆمەڵ دێن موسوڵمان دەبن، ئەمەش چاکەو خۆشیەکی گەورەیە، خوا هەناردوویەتێ، شایستەی ئەوەیە هەردەم خوات لەبیر بێت، بەپاکی بزانی و هەردەم سوپاسی خوا بکەیتو لەبیری نەکەی و لێی بپاڕێوەو داوای لێبوردنی لێ بکە.

(١) النصر ١-٣.

زۆرجاران مرۆڤ شتی وای بەبیر دادێ، دەبێ ناگای لەخۆ بێتو داوای لێبوردن بکات، بەتایبەت لەکاتی وەدەست هێنانی سەرکەوتنو پەیدا بوونی هێزو تواناو سامان، چونکە مرۆڤ لەدەست خۆی نیە شتی وای بەدڵ دادێ، شایانە داوای لێبوردن بکات، چونکە پێغەمبەرو موسوڵمانان لەو ماوە دوورو درێژە تووشی چەندین ناخۆشیو تەنگاوە بوون، چاوەڕوانی یارمەتیان لەخوا دەکرد گەلێ جار ماوەیەکی دەخایاند، لەبەرئەوە دەیانگوت کەی خوا دەرگەیەکمان لێ دەکاتەوە، گەلێ جاریش مرۆڤ کەم تەرخەمی دەکات لەسوپاسی خوا، بۆیە دەبی لەوەش داوای لێبوردن لەخوا بکات. موسوڵمان بوونی سەقیفەکان وای کرد هیچ هۆزێك لەڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاواو سەروو خواروی نیمچە دوورگەی عەرەب نەمێنێ نوێنەرانی خۆیان نەنێرنو موسوڵمان نەبن، تەنیا ئەوانە نەبێ کەپەیمانیان لەگەڵ پێغەمبەر هەبوو. ئەوانە لەسەر بت پەرستی مانەوە، لەگەڵ چەند هۆزی بچوك بچوكو نەناسراو، ئەو بیبابانەش وەك دەریا وایە خەڵکی نەناسراوی تێدا بزر دەبێت.

ئیتر بەموسوڵمان بوونی سەقیف، شەڕ بڕایەوە. ئەوەی شایانی باسەو نابێ لەبیر بکرێ، ئەو هەموو شەڕانەی پێغەمبەر لەگەڵ بت پەرستو کافران کردی، کوشتاری موسوڵمانانو کافران لەو هەموو شەڕانەی نێوانیان لە(١٠١٨) کەس تێنەپەڕی![1] ئەو شەڕانەش هیچ دوژمنایەتی لەناو هۆزەکانی عەرەب نەهێشت، چونکە پێغەمبەر (ﷺ) هەردەم هەوڵی ئەوەبوو کەخوێن نەڕژێ. ئیسلامەتی هێمنایی‌و ئاسایشەکی وای لەناو عەرەب پەیدا کرد ئافرەت بەتەنیا لەهەر لاوە دەهاتە کەعبەو تەوافی دەکردو دەگەڕایەوە، بەڵام پێش ئیسلام ئەو وڵاتە کانگەی دوژمنایەتی‌و شەڕو دووبەرەکی‌و هێرش بردن بوو، هیچ کاروانێك نەیدەتوانی بەبێ پاسەوانی بەهێز بەڕێگادا بڕوات.

شەڕەکانی پێغەمبەریش هەمووی لەو شەڕانە بوون لەباتی دوژمنایەتی لێبوردنو هێمناییان هێنایە دی لەشکری ئیسلام ئەوەندە بەخێرایی سەرکەوت، کە لەماوەی دە ساڵ دەسەڵاتی موسوڵمانان لە٢٧٤میل چوارگۆشەوە گەیشتە زیاتر لەملیۆنێك میل چوار گۆشە.

زیانی موسوڵمانان مانگی تەنیایەك کوشتاریان ئەدا، کوشتاری دوژمنانی ئیسلامیش لەهیچ

---

(١) السيرة النبوية الشيخ على حسن ندوي (٢/٤٢٧-٤٢٩) لێکۆڵینەوەی (قازی محمد سلێمان منصور) لەکتێبی رحمة للعالمين بەرگی دووەم.

شەڕێك لە ١٥٠ کەس تێنەپەڕیوە. چونکە هەر لەشکرێکی پێغەمبەر بەڕێی دەکرد، پێی دەگوتن (ڕاسپاردەم ئەوەیە بۆ ئێوەو لەخوا بترسن، لەگەڵ یەکتر باش بن، بەناوی خواو لەڕێگەی خوا شەر لەگەڵ کافران بکەن، ستەم مەکەن، دزی مەکەن، منداڵو ژن مەکوژن، پیرۆپەك کەوتەوە دەرکەناری کلێسەکان مەکوژن، نزیك دار خورما مەکەونو خانوو مەڕوخێنن)[1].

﴿ حەجی ئەبوبەکر ﴾

لەو ساڵەدا (واتە لەساڵی نۆیەمی کۆچی) حەج لەسەر موسوڵمانان فەرزکرا، هەندێك دەڵێن لەساڵی شەشەم فەرز کرا. پێش ئەوەی حەج فەرز بکرێت، عەرەبە بت پەرستەکانیش حەجیان دەکرد، بەڵام حەجی ئەوان بۆ ڕێزگرتنی بتەکانیان بووە، بەزۆریش بەڕووتی لەدەوری کەعبە دەسووڕانەوەو وایان بیر دەکردەوە کەبەو جلانەی بەریان خراپەیان کردوە، لایان باش بوو بەڕووتی لەکەعبەی پیرۆز بسووڕێنەوە، موسوڵمانانیش لەگەڵ ئەوان حەجیان دەکرد، نەیاندەتوانی کەس لەکەعبە بگێڕنەوەو لەمانگەکانی ڕێزداریش (الاشهر الحرم) نەدەبوایە شەڕ لەگەڵ کەس بکەنو لەگەڵ چەند تیرەیەکی تریش

---

(١) ئەگەر بەراوردێك بکەین لەنێوان شەڕەکانی کاتی پێغەمبەرو لەنێوان دوو شەڕەکەی جیهانی کەیەکەمیان لەساڵی ١٩١٤ی ز تا ساڵی ١٩١٨ز خایاند شەش ملیۆنو چوار سەد هەزار کەسی تێدا کوژرا. شەڕی دووەمی جیهانیش لەساڵی ١٩٣٩ی ز، تا ساڵی ١٩٤٥ی ز خایاند (٣٥) سیوپێنج ملیۆن تاکو شەست ملیۆن کەسی تێدا کوژرا، هەروەك لەدانیڕەی مەعاریفی بەریتانی لەبەشی نۆزدەم (لاپەڕە ١٠١٣ چاپی ساڵی٩٧٤ی-ز) نوسراوە. هەروەها دادگاکانی کەنیسەی کاسولیکی لەچەرخی ناوەڕاست کەهەرکەسێك دژی کەنیسە بجوڵابایەوە، ئەگەر بەقسەیەکیش بوایە، دادگا فەرمانی خنکاندی دەدا، تاکو ژمارەی کوژراوان گەیشتە دوازدە ملیۆن کەس، هەروەك لەکتێبی (الاعتذار لمحمد والقرآن) دانەری داڤید پورت باسی دەکات. هەموو کەسیش دەزانی کەنەو شەڕانە نە زۆرو نەکەم تاددەمیزاد سوودی لێ وەرنەگرت. هەروەها بەعسیەکانیش کەعەرەبنو بەڵام خۆیان بەموسوڵمان دادەنێن. لەماوەی ساڵانی ١٩٦٣- ١٩٩٠ نزیکەی نیو ملیۆن کوردیان لەژنو منداڵو پیرو پەك کەوتە کوشت، هەر لەو هێرشەی لەساڵی ١٩٨٨ز هێنایانە سەر کوردستان ناویان لێنا ئەنفال (٢٠٠) دوو سەد هەزار کەسیان کوشت، بەزۆریش لەگۆڕستانی بەکۆمەڵ زیندە بەچاڵیان کردن بەهەزارەها دێهات‌و مزگەوت‌و تەکیەو خانەقایان تەخت کرد. کتێب‌و قورئانیان سووتاند. هەتاکو داری گۆڕستانیان هەڵکەندو کانیاوەکانیشیان تەقاندەوە!، وەك دەڵێ (الكفرملة واحدة). ئەوجا ئەوانەی بێ باوەڕو دژی ئیسلامن با تێبگەن کەئیسلام بۆ ئازادی‌و سەربەخۆیی هاتوەو شەڕەکانی بۆ ڕزگار کردنی ئادەمیزاد بووە.

پەیمانیان هەبوو، نەیان دەتوانی هیچیان لەگەڵ بکەن، تاکو ماوەکەی تەواو دەبێ.

پێغەمبەریش (ﷺ) لەوکاتە، نەدەپرژا حەج بکات، چونکە نوێنەرانی هۆزەکان ڕوویان لەمەدینە کردبوو موسوڵمان دەبوون، پێغەمبەر هەردەم لەگەڵیان بوو گفتوگۆی لەگەڵ دەکردن و کاروباری موسوڵمانانی ڕێك دەخست، لەبەرئەوە فەرمانی دایە ئەبوبەکر ببێتە میری حاجیان. ئەویش بەخۆی و سێسەد کەسەوە قوربانییان بەپێش خۆیان داوکەوتنەڕێ. لەدوای ڕۆیشتنی ئەوان خوا سووڕەتی بەڕائەی هەنارد، کەدەفەرموێ: ﴿بَرَاءةٌ مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدتُّم مِّنَ الْمُشْرِكِينَ * فَسِيحُواْ فِي الأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُواْ أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّهِ وَأَنَّ اللّهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ *وَأَذَانٌ مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الأَكْبَرِ أَنَّ اللّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَإِن تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَإِن تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُواْ أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُواْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ *إِلاَّ الَّذِينَ عَاهَدتُّم مِّنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنقُصُوكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُواْ عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُّواْ إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَى مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ *فَإِذَا انسَلَخَ الأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُواْ الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُواْ لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِن تَابُواْ وَأَقَامُواْ الصَّلاَةَ وَآتَوُاْ الزَّكَاةَ فَخَلُّواْ سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ *وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلاَمَ اللّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لاَّ يَعْلَمُونَ *كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِندَ اللّهِ وَعِندَ رَسُولِهِ إِلاَّ الَّذِينَ عَاهَدتُّمْ عِندَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَمَا اسْتَقَامُواْ لَكُمْ فَاسْتَقِيمُواْ لَهُمْ إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ *كَيْفَ وَإِن يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لاَ يَرْقُبُواْ فِيكُمْ إِلاًّ وَلاَ ذِمَّةً يُرْضُونَكُم بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَى قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ *اشْتَرَوْاْ بِآيَاتِ اللّهِ ثَمَنًا قَلِيلاً فَصَدُّواْ عَن سَبِيلِهِ إِنَّهُمْ سَاء مَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ *لاَ يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلاًّ وَلاَ ذِمَّةً وَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ *فَإِن تَابُواْ وَأَقَامُواْ الصَّلاَةَ وَآتَوُاْ الزَّكَاةَ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَنُفَصِّلُ الآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ *وَإِن نَّكَثُواْ أَيْمَانَهُم مِّن بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُواْ فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُواْ أَئِمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لاَ أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنتَهُونَ﴾[1].

واتە: ئەوا خواو پێغەمبەر وازیان لەبت پەرستانو پەیمانەکانیان هێناو خۆیان لەبەر هاوێشتەدەر، تەی بێ باوەڕان ئەوا خوا ماوەی چوار مانگی پێدان بۆ خۆتان لەسەر زەوی بسووڕێنەوە، هیچ زیانێکتان

(١) التوبه ١-١٢.

لەخواوموسوڵمانانەوە پێ ناگات، باشیش بزانن کەپاشی ئەو چوار مانگانە لەدەست خوا دەربـاز نـابن، خوا بێ باوەڕان سەرشۆڕ دەکاو دەسەڵاتی بەسەریان دادەشکێ. خوا لەڕۆژی حەجی گەورە، (واتـە ڕۆژی جەژنی قوربان چونکە بەعەمرە دەڵێن حەجی گچکە) ئەو بانگـە ڕادیەڵـی کـەخۆی و پێغەمبـەری خـوا خۆیان لەبەر کافران هاوێشتەدەر. ئەگەر ئەو کارانە لەبت پەرستی پەشـیمان ببنـەوەو موسـوڵمان بـبن، گەلێ باشترە بۆیان، ئەگەر نا، ئێوە چ توانایەکتان بەسەر خوادا نیەو دەرباز نابن لەدەسەڵاتی خوا. بـێ باوەڕانیش ئازارێکی زۆریان لەسەرە. ئەو بت پەرستانەی پەیمانتان لەگـەڵیان بەسـتوون، پەیمانەکەشـیان نەپچڕاندوەو هیچ کەمو کوڕیەکیان تێدا نەکردوە، کەسیشیان لەدوژمنانتان لەئێوە ڕاسـت نەکردۆتـەوەو هانیشیان نەداون بێنە سەرتان. ئەوا ماوەی پەیمانەکەیان لەگەڵ ببنەسەر، خوا کەسێکی خـۆش دەوێـت پەیوەندی بەمەرجو پەیمانەوە بکاتو خۆی لەخراپە بپارێزیو لەخوا ترس بێت. چوار مانگەکانی ڕێـزدار تەواوبوو لەهەر کوێتووشی بت پەرسـتان بـوون بیـانکوژنو بـەدیلیان بگـرنو بەنـدیان بکـەنو لێیـان مەگەڕێن لەوڵات هاتوچۆ بکەنو هەموو ڕێگایەکیان لێ بگرن. هەر کاتێك لـەبت پەرسـتی پەشـیوان بوونەوەو نوێژیان کردو زەکاتیاندا وازیان لێ بێنن. هەر خوایە خاوەن لێبوردنو بەزەییە بۆ هەمووکەس. ئەگەر بت پەرستێکیش دوای چوار مانگەکە پـەنای بـۆ هێنـای لەپـەنای خـۆتی بگـرە، تـاکو گـوێی لەئامۆژگاریەکانتو قورئان دەبێتو لەئیـسلامەتی دەگـات، بـەڵکو بـاوەڕ دێنـێ، ئەگـەر باوەڕیـشی نەهێنا، بیگەینەوە شوێنەکەی خۆی لەناو هۆزەکەی، بەبێ ئەوەی هیچ ستەمێکی لـێ بکـرێ، چـونکە ئەوانە نەزانن بەتایبەتی ئیسلام، با هێور ببنەوەو بەهێمنی تێی بگـەن. (هـەموو زانیاریـەك بـەهێمنی وەردەگیرێ). ئایا بت پەرستانو بێ باوەڕان چۆن لەگەڵ خوا پەیوەندی بەپەیمانو بەڵێنەوە دەکەن؟ تـەنیا ئەوانە نەبێت کەلەلای کەعبە پەیمانیان لەگەڵ بەستی، (دەڵێن خوزاعـە بـوو) ئەوانـە هـەتاکو دەسـت بەپەیمانەوە بگرن تۆش بەڕاستی لەگەڵیان بڕۆ، ئەو کەسانەی لەسەر پەیمان دەڕۆن لەخوا ترسـنو لـەلای خوا خۆشەویستن. بێ باوەڕو بت پەرسـتان ئەگـەر دەسـەڵاتیان بەسـەرتان دا بـشکێ، هـیچ پەیوەنـدی بەمەرج، پەیمان بەڵێنەوە ناکەن، پەنای هیچ کەس نادەنو هەر بەزمان دڵتان ڕازی دەکەن بـەدڵ وانیـە. زۆرترینیان درۆزنو دوو ڕوون. ئەوانە بۆ شتێکی کەم ڕێگای خوا لەخەڵك دەگرن، بەوەندە کەمیەش واز

لەڕێگاو فەرمانی خوا دێننو خراپترین کردەوە دەکەن، هەر کاتێک دەستیان بوو، درێغی ناکەن لەکوشتنی موسوڵمانان، هیچ پەیمانو پەنادانێکیان لەلا نیە[1]. ئەو سووڕەتە ئەو پەیوەندیەی نێوان

---

(١) بەڕاستی هەر خوا ئەو بت پەرستو کافرانە دەناسێو کردەوەی ئەوانەی دەرخست کە لەهەموو کات‌و لەهەموو شوێنێک دوژمنی ئیسلام‌و موسوڵمانانن، هەر کاتێک دەسەلاتیان بەسەر موسوڵمانان داشکا،هیچ درێغی لەکوشتن‌و لەناو بردنیان ناکەن‌و هیچ گوێش نادەنە یاساو ڕەوشت‌و پەیمان، گەلێ داخ دارن لەموسوڵمانان، لەهەموو کاتێک‌و چەرخێک‌و شوێنێک‌و ناوچەیەکی ئەو دونیایە درێغیان بەکوشتنی موسوڵمانان نەکردوە. سەید قوتب ڕەحمەتی خوای لێ بێت، لەبەرگی سێیەمی (في ظلال القران) لەلاپەڕە (١٦٠٨) دەڵێ، (ئەگەر تۆزێک بگەڕێینەوە دواوەو تەماشای تاتارە بت پەرستەکان بکەین، ئەو کاتەی هێرشیان هێنایە سەر وڵاتانی ئیسلام چیان بەموسوڵمانان کرد. هەزارانیان کوشت بەتایبەت لەبەغدا، تاکو چل ڕۆژ شمشێریان لەدانیشتوانی بەغدا بەکارهێنا، هەرکەسێکی گرتیان بەبێ بەزەیی کوشتیان، هەر نافرەتێکی بەدڵیان بوایە دەیانبرد. مەلاو خەتیبو قوتابی مزگەوتەکانیان کوشت. مالو خێزانی بەڕەی عەباسیەکانیان بردەگۆڕستانەکان هەمووبان وەک بەرخ سەربڕین خوێن لەکۆڵانەکانی بەغدا دەڕۆیشت. هەتاکو دەڵێن ئاوی دیجلە ڕەنگی گۆڕا، کەس دەرباز نەبوو، تەنیا ئەوانە نەبێ کەخۆیان لەژێر تۆپ‌و زیلدان‌و کوورەی حەمامەکان‌و ناو چاڵەکان شاردبۆوە. ئەوجا کەچل ڕۆژەکە تەواو بوو، خەڵک لەناو حەشارگەکان هاتنە دەرەوە لەبرسان‌و لەبەر نەخۆشی وایان بەسەر هاتبوو، باوک کوڕی خۆی نەدەناسیەوە، هەروەها بت پەرستەکانی هیندی کەمتریان بەموسوڵمانەکانی پاکستان نەکرد. لەوکاتی هیندو پاکستان لێک جیابوونەوە، موسوڵمانەکانی ناو هیندو مووچەخۆرەکان کۆچیان کرد بۆ پاکستان، ژمارەیان هەشت ملیۆن کەس بوو، زۆرترینیان لەڕێگا کوشتن، لاشەکانیان بوو بەخۆراکی قەڵو داڕاش‌و سیسارک. لەهەمووی دڵ تەزێنتر مووچە خۆرەکان بوون ژمارەیان پەنجا هەزار کەس بوو، بەشەمەندەفەر ڕۆیشتن تاکو گەیشتنە ئەو تورنیلەی پێی دەڵێن (خەیبەر) لەوێ ڕایان گرتن‌و هەمووبان کوشتن. لاشەکانیان لەوگۆڕە مایەوە. جێگرەکانی تاتاریش لەچینی شیوعی‌و ڕووسی شیوعی کەمتریان بەموسوڵمانانی چاچان‌و داغستان‌و تورکستان‌و قەرغیزو ناوچەکانی تری ژێر دەستیان نەکرد، لەماوەی بیست‌و پێنج ساڵی فەرمانڕەوایی شیوعیەت، شەش ملیۆن موسوڵمانیان لەناو برد، ئێستاش چینی شیوعی بەردەوامە لەکوشتنی موسوڵمانانی تورکستان). وا ئیمڕۆکەش بەچاوی خۆمان دەبینین چ بەموسوڵمانانی هەموو شوێنانی سەر ئەو زەویە دەکەن. بەکرێگیراوەکانی دەوڵەتەکانی کەپێیان دەڵێن دەوڵەتی ئیسلامی بەپشتیوانی ئیستعماریەکانی ئاوروپاو ئەمەریکا چۆن بەهەموو هێزیانەوە بەربەرەکانی موسوڵمانان دەکەن. پڕوپاگەندە بلاو دەکەنەوە دەڵێن پێویستە بیرویاوەڕ سەربەخۆ بیت‌و نابێ کەس بەربەرەکانی بکرێت، بەڵام تاکو دوێنی ئاوروپاو ئەمەریکا ڕووی هەزارەها بۆمبای ئەتۆمیان تێک کردبوو خۆ بیرویاوەڕی سۆڤیەت هەرچەندە بیرویاوەڕێکی نابووری‌و فەلسەفیەو دژ بەهەموو ئایینێک‌و بەرژەوەندی سەرمایەدارەکان ڕادەوەستێ، بەڵام خۆ ئەویش هەر بیرویاوەڕە بەگوێرەی قسەی ئەو ڕۆژهەڵاتناسانە دەبوایە لێ بگەڕێن کەئەویش سەربەخۆ بێت‌و ڕێگای لی تەگرن، ئەوجا پێویستە هەموو بزانین ئەو ڕۆژئاواییانە هیچ شتێک ناکەن‌و نوکی قەڵەم نابزێون‌و هەنگاوێک بەپیر کەسەوە ناچەن‌و ئەگەر بەرژەوەندی خۆیان تێدا نەبینن، ئەوانە هەمووبان پارە پەرست‌و ورگ پەرستن، هەمووی چووینە ناو پێستی مەسیحیەت، کەئەویش هەر بت پەرستیە، بڵێە دژ بەئیسلام ڕادەوستن. هەروەها کەمسوڵمانانی جەزایر لەساڵی ١٩٩١ز بەئەوپەڕی دیموکراتیەکەی ئەوان بارەپیان پێی هەیە لەهەڵبژاردن سەرکەوتن. دەوڵەتانی ئەوروپاو ئەمەریکا هەژان. هاواریان

کافرانو موسوڵمانانی کۆتایی پێ هێنا، چونکە پێ بەپێو قۆناغ بەقۆناغ دەرکەوت هەردوولا لەقوولاییەوە لێك جیانو رێك ناکەون، بیروباوەڕێك کەلەسەر خوا پەرستی بڕوات ئەوەی تر لەسەر بت پەرستی مرۆڤ بەرستی بڕوات هەرگیز رێکەوتن لەنێوانیان قەت پەیدا نابێ، هەرکەسێ پەیمانی لەگەڵ پێغەمبەر هەیە تا ماوەی پەیمانەکە تەواو دەبێ ئازادو سەربەستە.

پێغەمبەر (ﷺ) لەیەکەم هاتنی هەر بەئامۆژگاریو گفتوگۆو بەڵگەو نیشانەو بەهێمنی رێگای ئیسلامی پێشانی بێ باوەڕان نەدا. ئەو شەڕانەی کەکردی لەهیچیان دەست درێژ نەبوو هەر خۆی پاراستووەو بەرگری لەخۆیو لەو ئاینە پیرۆزە کردووە هەتاکو پێی کرابێ نەیهێشتوە خەڵك بکوژرێ، بەڵام بێ باوەڕانو بت پەرستان ئەوەندە بەدڕەوشتو خراپ بوون، ناچاریان دەکرد لەشەڕەکان بەرگری لەخۆی بکاتو نەیەڵی چیتر پیلان بگێڕنو فیتنە بەرپا بکەن. ئەو شەڕانەی کە لەنێوانیان دەقەوما لەپرو دەستو ڕست نەبوو بەڵکو بەمەبەستو لێکدنەوەو پیلانو کێشانی وێنەبوو.

مەبەستی کافرانو جوولەکە ئەوەبوو پەیڕەوو پڕۆگرامی خوا بهاڕنو لەناوی ببەن. چونکە بۆیان ڕوونە کەئیسلام بۆیە نەهاتووە بیروباوەڕێك بیهێلێتەوە کەخوا پێی ڕازی نیە. بێ باوەڕانیش لەبەر نەفامیو ئارەزوو بەرژەوەند، قەت سەر بۆ خوا دانانەوێنێو ملکەچ نابن، باش دەزانن ئەگەر ئەوان ئیسلام لەناو نەبەن ئیسلام ئەوان لەناو دەبات. بۆیە هەر کاتێك دەستیان ببێت درێغی لەگەڵ موسوڵمانان ناکەن. ئەبوبەکر لەمەدینە بەڕێ کەوتو گەیشتە مینا. پێغەمبەر عەلی کوڕی ئەبی تالیبی بەدوادا هەنارد بۆ ئەوەی پێشەکیەکەی سورەتی بەرائەت بۆ حەجاجەکان لەمینا بخوێنێتەوەو پێشیان بڵێ.

١- لەو ساڵە بەدواوە نابێ بت پەرست بێنە حەج.

کردە بەکرێگیراوەکانیان لەجەزایر، گوتیان نەکەن بێڵێن ئەوانە بێنە سەر کارو فەرمان، ئێمە بەهەمرو توانامان یارمەتیتان دەدەین. وا دەبنین لەبەندیخانەکان چۆنیان دەکوژنو لەچ حاڵێك دان لەبەرچی ئەو نوسەرانەو لایەنگیرەکانیان نووکی قەڵەمەکانیان ناجوڵێنن بڵێن میللەتی جەزایر لەبیروباوەڕ سەربەخۆ وازیان لێ بێنن. هەتاکو دەوڵەتە عەرەبیەکانیش کەگرایا موسوڵمانن لەدژی موسوڵمانەکان یارمەتی دەوڵەتی جەزایر دەدەن. هەروەها (دیقید کۆریش) لەتەمەریکا لەمانگی تەموزی ١٩٩٣ز، داوای دەکرد کەخۆی عیسایەو هاتۆتە خوارەوە. دەوڵەتی ئەمەریکی ئەیگوت بیروباوەڕ سەربەخۆبە، بەڵکو بارەگاکەیان بەهێزێکی پۆلیسی گەورە نابلوقەدا. هەروەکو لەتەلەفزیۆنی ئینگلیزی پیشانیدا، وایان لێکرد خۆی سوتاندو چەند کەسیشی لەگەڵ سووتا.

٢- نابێ کەس بەڕووتی بەدەوری کەعبەدا بسووڕێتەوە.

٣- ئەوەی موسوڵمان نەبێ ناچێتە بەهەشت.

٤- ئەوانەی پەیمانیان نیە ماوەی چوار مانگیان هەیە، بۆ خۆیان بگەڕێن، لەوە بەدواوە ماوە نادرێن لەسەر بت پەرستی بمێنن.

عەلی بەسواری حوشترەکەی پێغەمبەر (عەزباء) ڕۆیشتو لەڕێگا ئەبوبەکر گەیشت. ئەبوبەکر لێی پرسی نایا تۆ بەفەرماندەیی هاتووی یان فەرمانبەری؟ عەلی گوتی من فەرمانبەرم. ئەوجا هەردووکیان پێکەوە ڕۆیشتن. ئەبوبەکر پێشەوای حەجاجان بوو فێری شێوەی بەجێهێنانی حەجی دەکردن. عەلیش لەمینا ڕاوەستاو بانگەوازی کرد، پێشەکیەکەی سورەتی بەڕائەی بۆ حەجاجەکان خوێندەوەو ئەو چوار خاڵانەی سەرەوەشی پێگوتن. لەهەمان کاتیش ئەبوبەکر چەند کەسانێکی بەولا بەولادا بڵاوکردەوە ئەو بانگەوازەیان بەخەڵک ڕادەگەیاند.

بەو شێوەیە بت پەرستی لەڕەگو ڕیشەوە قەڵاچۆ کراو نیمچە دوورگەی عەرەب لەبت پەرستی خاوێن کرایەوە موسوڵمانەتی چەسپا. پاش خەبات کردنێك کەبیستو سێ ساڵی خایاند، بەئامۆژگاری کردن پەروەردەو شەڕەکردن مێشکی خەڵکی لەبیروباوەڕی پڕوپوچ خاوێن بۆوە. قەڵاچۆ کردنی بت پەرستی وەك قەڵاچۆ کردنی نەخوێندەواری کردەوە یەکی خوایبە. کەسێك ڕێگ لەو قەڵاچۆکردنە دەگرێ نەخێرو خۆشی بۆ ئادەمیزاد ناوێ. ئەو حاڵەی کەعەرەب بەهۆی بت پەرستی تێیدا دەژیا بەنوسینو باس کردن ناییێتە بەرچاو، مەگەر یەکێك بۆ خۆی ئەوکاتی لەناویان ژیا بێ ئەوجا دەزانی لەچ ژیانێکی بەدو بەد کاری دەژیانو بیریان لەبەسەرهاتی دوارۆژ نەدەکردەوە[1].

---

١) زۆر جێگای داخە ئەو خوێندەوارانە نیمڕۆکە بەدوای قسەی ئەو نووسەرە دوژمنانە دەکەونو خۆیان لەدەریای تەڵەکەبازی ئەوانە خنکاندوەو تەمەنی خۆیان بەخۆڕا داوەو هەروەکو ئەو چیرۆکەی کەشێخی نەدەوی دەیگێێتەوەو دەڵێ، چەند کوڕی خوێندەواری وەك ئەوان، لەگەڵ پیاوێکی نەخوێندەوار لەناو زێیەك سواری کەشتیەك بوون بۆ ئەوەی گەشتێك بکەنو بای دڵی خۆیان بدەنو تۆزێك بەگاڵتەو سەیران ڕابوێرن. کابرای نەخوێندەوار سەوڵی لەکەشتی دا و کەشتی کەوتە ڕۆیشتنو کوڕە لاوەکانیش بەدڵخۆشیەوە لەگەڵ یەکتری دەدوان. دوایی ڕوویان لەکابرای نە خوێندەوار کرد، یەکیان زیرەك بوو ویستی تۆزێك کابرا بدوێنێ بەڵکو قسەی وا بکەن تۆزێك بۆ خۆیان پێ بکەنن، لەکابرای پرسی گوتی مامەگیان چیت لەزانیاری خوێندەوە؟ ئەویش گوتی ڕۆڵە گیان هیچم نەخوێندەوە، کوڕە لێی پرسی گوتی زانیاری سروشتیت نەخوێندوە؟ گوتی هەر گوێشم لێی نەبووە. ئەوجا یەکێکی تر گوتی دەبێ ماتماتیکو جەبرو پێوانەشت نەخوێندبێ؟ گوتی ئەوە لەوەی پێشوو سەیرتر ئەگەر"

﴿ نوێنەرانی بەرەی عامیر ﴾

پاش تەواو بوونی حەجی ئەبوبەکر، ماوەیەکی وای پێنەچوو دانیشتوانی نیمچە دوورگە لەهەموو شوێنێك نوێنەرانیان هەنارده لای پێغەمبەر. بەرەی عامیر کەنوێنەرانی خۆیان هەنارد دوانیش لەپیاوە بەناوەکانیان (عامیری کوڕی توفەیل و ئەربەدی کوڕی قەیس) خۆیان بەگەڕ خستن. کەچوونە لای پێغەمبەر (ﷺ)، عامیری کوڕی توفەیل لەبەر کەللەڕەقی و خۆبەگەورە زانین داوای بەشداربوونی دەسەلاتی پێغەمبەرایەتی کردو موسوڵمان نەبوو. پێغەمبەر زۆری هەوڵ لەگەڵدا بەڵام بێ کەڵك بوو بەتووڕەییەوە لەلای پێغەمبەر هەڵستاو پێی گوت دەبێ ئەوەندەت سوارەو پیادە لێ کۆبکەمەوە دونیات لێ پڕ بکەم.

پێغەمبەریش (ﷺ) دوعای لێ کردو گوتی (خوایە عامیری کوڕی توفەیلمان لەکۆڵ بکەیەوە).

=باورەم پێ دەکەن ئەوە یەکەم جارە گوێم لەو ناوە سەیرو زلانە دەبێت. ئەوجا سێیەم گوتی بەڵام من لێم سوورە تۆ مێژوو جوگرافیەت خوێندوە، کابرا گوتی ئەو دوو ناوە ناوی دوو وڵاتن یان ناوی دووکەسن، کەوای گوت کوڕە لاوەکان خۆیان پێ نەگیراو دایانە قاقای پێکەنین. ئەوجا لێیان پرسی مامە تەمەنت چەندە؟ گوتی تەمەنم چل ساڵە، پێیان گوت نیوەی تەمەنت بەخۆرایی بەڕی کردوە. کابرا بێ دەنگ بوو بەڵام لەدڵی خۆشیدا بیری دەکردەوە چۆن تۆڵەی ئەو قسەیە بکاتەوە. کات سوورِاوە. کاتێك دێتیان بای بەتێنی هەڵگردو ناوی زێیەکە هاتە شەپۆڵ دانو بڵندو نوێ بوونو شەپۆلەکان دەیانوێست کەشتیە کەبە بن خۆیان بدەن. کابرا ئەخوێندەوار هەوی هاتەوەو ڕووی لەکوڕە لاوەکان کردو زۆر لەسەرەخۆ پرسیاری لێکردن، ئەرێ لاوەکان ئەو زانیاریانەی ئێوە خوێندبووتان چیبوون؟ هەموو دەستیان کرد بەژمارەدنی ئەوانەی کەلەکۆلیج خوێندبوویانو ئەوانەی دوایی دەیخوێنن، هیچیان لەمەبەستی کابرای نەگەیشتن. ئەوجا کەلەژماردنی زانیاریەکان بوونەوە، مام کابرا لەسەرەخۆ بەزەردەخەنەیەکی گاڵتەوە پێی گوتن ڕۆڵەکانم ئەو هەموو زانیاریەتان خوێندووە. ئایا زانیاری مەلەتان ئەخوێندوە؟ ئایا دەزانن ئەگەر خوانەخواستە کەشتیەکە وەرگەڕا، چۆن مەلە دەکەنو خۆتان دەگەیننە دەرەوەی زێیەکە؟ گوتیان نابەخوا ئەنیا ئەوەمان ئەخوێندوە نایزانین، ئەوجا کابرا پێکەنیو گوتی ئەگەر من نیوەی تەمەنم بەخۆڕا بەڕێ کردبێ ئێوە هەموو تەمەنتان بەخۆڕایی بەڕێ کرد، چونکە ئەو زانیاریانەی فێڕی بوون هیچیان لەخنکان ڕزگارتان ناکەن، ئەنیا زانینی مەلەیەو نایزانن و نێستاکە بەهاناتان دێت. ئیمڕۆکەش وا دەبینین کەشتی ژیان لەگەڵ زانینی ئەو هەموو شارستانیەو زانیاری فەلسەفیەو، بەو هەموو هونەرو دەوڵەمەندیەو تەکنەلۆجیای لەهەموو بابەتێکەوە لەناو دەریای بت پەرستیو مالْ پەرستیو مرۆڤ پەرستیو کردەوەی خراپ نقووم بووەو هەمووی بەبن خۆی داوە. هیچیان ڕزگار نابن تەنیا بەو ڕێگەیە نەبێ کەپێغەمبەران هێناویانە.

عامیر ڕۆیشت، لەڕێگا ژانێك لەقورگی پەیدا بوو دوایی لووێکی لێهات لەبەر ژانو ئێش ناچار بوو لای دایە مالێکی بەرەی (سەلول) لەوێ مایەوەو ڕۆژ بەڕۆژ پەریشانتر دەبوو. ڕۆژێك لەداخو خەفەتی ئیشی خۆی سواری ماینەکەی بوو، کەوتە هاتو چۆکردنو دەیگوت لووێکم لێ هاتووە وەك لووی حوشتر، جاوەرە لەمالّی سەلولیەکیش بمرم. لەو قسانەدابوو لەسەر ماینەکەی بەربۆوەو مرد[1].

ئەربەدەیش وەك عامیر موسوڵمان نەبوو گەڕایەوە. ڕۆژێك سواری حوشترەکەی بوو بۆ ئەوەی بیبا بیفرۆشی، لەڕێگا بروسکەیەکی بەرکەوت لەحوشترەکەی بەربۆوە مرد. بەڵام موسوڵمان نەبوونی (عامیرو ئەربەد) نەبووە کۆسپ لەپێش هۆزی بەرەی عامیر موسوڵمان نەبن، زۆری نەبرد هەموویان موسوڵمان بوون. لەو کاتەشدا نوێنەرانی بەرەی (حەنیف) هاتنە لای پێغەمبەرو موسوڵمان بوون.

پێغەمبەر (ﷺ) زۆری یارمەتی دانو ئەوانیش باسی (موسەیلەمەی کوڕی سومامەی کوڕی کەسیر)یان بۆ کرد، تاکو لەو یارمەتیە بێبەش نەبێت. گوتیان لەلای بارەکانمان بەجێ هێشتووە. پێغەمبەریش (ﷺ) وەك ئەوان یارمەتی بۆ موسەیلەمە نارد، فەرمووشی ئەویش وەك ئێوە دەبێ پیاوچاك بێ، ئاگای لەکەلوپەلەکانتان بووە، کەگەڕانەوە لای بارەکانیان ئەو قسەیان بۆ موسەیلەمە گێڕایەوە، ئەویش بەو قسەیە لەخۆی بایی بوو گوتی منیش وەك ئەو لەپێغەمبەرایەتی بەشدارم، چونکە گوتی ئەویش لەئێوە کەمتر نیە! ئەوجا دەستی کرد بەدرۆو دەلەسەو گۆتە گۆتی ناڕێك، دەیگوت خوا وەحی بۆ ناردوومە.

خواردنەوەو داوێن پیسیشی حەڵاڵ کردو نوێژیشی لەسەر خەڵك هەڵگرتو کەوتە بانگەواز لەنێو خەڵکو داوای دەکرد باوەڕی پێ بێنن. بەڵام لەهۆزەکەی خۆی زیاتر کەسی تر باوەڕی پێ نەهێنا، ناوبانگی بەموسەیلەمەی درۆزن دەرکرد. دواییش لەفەرمانڕەوایی ئیمامی ئەبو بەکردا کوژرا.

﴿ زەمامی کوڕی سەعلەبە ﴾

بەرەی (بەکریش زەمامی کوڕی سەعلەبە) یان بەنوێنەر نارده لای پێغەمبەر. زەمام پیاوێکی زلو کۆلکن بوو دو کۆلمەی زەقی هەبوو، بەسوار حوشترەکەی ڕۆیشت تاکو گەیشتە مەدینەو حوشترەکەی

---

١) زاد المعاد ٣/٤٠٥-٤٠٦ لەبوخاری ٧/٢٩٧ دەگێڕێتەوە.

لەدەرگەی مزگەوت بەستەوەو خۆشی چووە ناو مزگەوت، دیتی پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ یاران دانیشتووە. بەڵایانەوە چوو تاکو لەلای پێغەمبەر ڕاوەستا، وتی کامەتان کوڕی عەبدولموتەلێبن؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی من کوڕی عەبدولموتەلێبم. زەمام گوتی تۆ موحەممەدی؟

فەرمووی بەڵێ. ئەوجا زەمام وتی کوڕی عەبدولموتەلێب من پرسیارێکت لێ دەکەم ئەگەر ڕەقو تووند بوو لێم دڵگیر مەبە؟ پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی پێم ناخۆش نیە چی دەتەوێ بپرسە. زەمام گوتی تۆو ئەو خوایەی کەخوای تۆو ئەوانی پێش تۆو ئەوانی دوای تۆیە، ئایا خوا تۆی بەپێغەمبەر هەناردوە؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئەرێ وەڵلا. دیسان زەمام گوتی تۆو ئەو خوایەی خوای تۆیەو خوای ئەوانی پێش تۆو ئەوانی دوای تۆیە، ئایا خوا فەرمانی پێداوی کەهەر خوا بەتەنیا بپەرستین و هاوبەشی بۆ پەیدا نەکەین و واز لەوانە بێنین کەباب و باپیرانمان دەیانپەرست؟ فەرمووی ئەرێ وەڵلا.

ئەوجا زەمام گوتی نوێنەری تۆ بەئێمە دەڵێ شەوو ڕۆژ پێنج نوێژتان لەسەرە. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ڕاست دەکات. زەمام گوتی تۆ حەقی ئەو خوایەی کەتۆی هەناردوە، خوافەرمانی ئەوەی پێداوی؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی بەڵێ. ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) کەوتە ژمارەنی بنچینەکانی ئیسلام کەخوافەرمانی بەمرۆڤ داوە بیکەن. کەلێبۆوە. زەمام گوتی ئەوجا من دەڵێم (أشهد أن لا إله الله وأشهد أن محمد رسول الله) گوتیشی ئەو ئەرکەی لەسەرمە هەمووی بەبێ زیادو کەم بەجێی دێنمو ئەوەی لێم قەدەغە دەکەی نایکەم.

ئەوجا بەڵای حوشترەکەیەوە چوو سواریبوو و ڕۆیشت. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئەگەر ڕاست بکات جێگای بەهەشتە[1].

زەمام ڕۆیشتەوە ناو هۆزەکەی و هەموو لێی کۆبوونەوە. ئەویش یەکەم قسەی لەگەڵیان ئەوەبوو، گوتی لاتو عوززا لەهەموو شتێك پیس ترن. ئەوانیش هەروەك هەموو نەزانو نەفامانو ترساندیان گوتیان زەمام ئاگادارببە باتووشی گوڕوەتی و خرۆکەو شەپرەو شێتی نەبی. زەمام گوتی ئێوە نەزانن و ئەوانە نەسوودبەخش و نەزیان بەخشن، خوا پێغەمبەرێکی ناردووەو کتێبی بۆ ناردوە ئێوەی لەنەزانین

---

١) زاد المعاد ٣/٦٤٧-٦٤٨ ئەو باسە بەتەواوی لەبوخاری ١/١٤٨-١٤٠ی وەری گرتوە. و- سەحیحی بوخاری-د-ش الریاض لاپەرە ١٨ ژمارە ٦٣.

دەرباز کردووە. من شایەدی ئەدەم کە لەخوا بەولاوە هیچ خوای تر نیەو موحەمەدیش پێغەمبەرەو بەندەی خوایە، وائێستاش من لەلای ئەو دێمەوە، ئەوەی پێتان دەڵێم فەرمانی ئەوە.

بەو قسەیە ئەوانی لەدەوری کۆبوونەوە هەمووی موسوڵمان بوون. نەگەیشتنە ئێوارە کەس نەما لەهۆزەکەی لەژنو لەپیاو موسوڵمان نەبن.

ئەو پیاوە نوێنەری نەخوێندەوارو ساویلکان بوو، کەڕەوشتیان وایە ئەگەر شتێك بەگوێرەی بیروباوەڕیان بێتو پێی دڵنیا بوون دوو دڵی ناکەنو باوەڕی پێ دێننو گوێ نادەنە بەرژەوەندی مااڵو سامانو دەسەلات. بەاڵم کەسانێك کەرێگە هەڵە دەکەنو دەشزانن رێگەیان هەڵە کردوەو لەسەری دەڕۆن، هەر بۆ بەرژەوەندی دەسەاڵتو مااڵو سامانە. ئەگەر بەڵگەی راستیش ببینن هەر لەسەر خواریەکەی خۆیان دەڕۆنو پێداگیرن لەسەری.

﴿ نوێنەرانی نەجڕان ﴾

نەجڕان بەشێکە لەیەمەن، دانیشتوانی بەزۆری مەسیحی بوونو سەر بەڕۆمەکان بوون هەموو ساڵ ڕۆمەکان لەڕێگای حەبەشەوە یارمەتیان دەناردنو کەنیسەیان بۆ دروست دەکردنو هانیسان ئەدان بۆ ئەوەی هۆزەکانی عەرەب بکەنە مەسیحی. پێغەمبەر (ﷺ) لەیەکەم قۆناغی ئیسلامەتی لەگەڵ مەسیحیەکان بەچاکی جوواڵیەوە، ئەوەندەش زۆر نەبوونو لەپێغەمبەریش نزیك نەبوون تاکو ئەو بەربەرەکانیەی لەگەڵ بکەن کەجوولەکەکان لەگەڵیان دەکرد. هەتاکو ئەو سەردەمەی پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ مەسیحیەکانی باکوور بەگژیەکدا نەچوو بوون، نەجڕانیەکان بەنارەزووی خۆیان هاتوچۆیان دەکرد.

بەاڵم کەپێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ مەسیحیەکانی باکوور کەوتنە شەڕو گەڕایەوە، ویستی سنوورێك بۆ ئەوانەی خواروش دابنێ. بۆ ئەوەش نامەیەکی بۆ ناردنو تێیدا نووسی.

(باسم إله إبراهيم وإسحاق ويعقوب، أما بعد فإني ادعوكم الى عبادة الله من عبادة العباد، وأدعوكم إلى ولاية الله من ولاية العباد ،فإن أبيتم فالجزية فإن أبيتم فقد اذنتكم بحرب والسلام)[1] واتە

---

١) السيرة إبن كثير ٢/ ٣١٠ لەبوخاری دەگێڕێتەوە.

بەناوی خوای ئیبراهیمو ئیسحاقو یەعقوب. من بانگتان دەکەم بۆ پەرستنی خوا، لەجیاتی پەرستنی بەندەی خواو بانگتان دەکەم خوا بکەنە خاوەنی خۆتان لەجیاتی بەندەی خوا. ئەگەر وا ناکەن دەبێ جزیە بدەن، ئەگەر نا بەخۆ بکەون بۆ شەڕ ئیتر سەلام.

پەتریارکی نەجران نامەکەی خوێندەوەو هەموو خاوەن بیروهۆش‌و زاناکانی کۆکردەوە. پاش قسەو ڕاو تەگبیر، چەند کەسێکیان بەنوێنەر نارده لای پێغەمبەر تاگفت‌و گۆی لەگەڵ بکەن.

کەنوێنەران گەیشتنە مەدینەو چوونە لای پێغەمبەر. ئەویش (ﷺ) ئامۆژگاری کردن‌و داوای لێکردن موسوڵمان بن. ئەوانیش بەپێغەمبەریان گوت تۆ دەتەوێ تۆ بپەرستین، هەروەك عیسای کوڕی مەریەم دەپەرستێ؟!. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی پەنا بەخوا من بۆ ئەوە نەنادراوم لەخوا بەولاوە کەس بپەرستم‌و فەرمانیش بدەم لەو بەولاوە کەس بپەرستێ. پێغەمبەر (ﷺ) فەرموی وەرن موسوڵمان بن، گوتیان ئێمە لەپێش تۆ موسولمان بووین. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی وەرن موسوڵمان بن، گوتیان ئێمە لەپێش تۆ موسولمان بووین. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی راست ناکەن ئەوە موسوڵمانەتی نیە، ئێوە هاوبەش بۆ خوا پەیدا دەکەن‌و کوڕ بۆ خوا پەیدا دەکەن. ئێوە میخ (صلیب) دەپەرستن‌و گۆشتی بەراز دەخۆن.

ئەوجا مەسیحیەکان پرسیاریان لەپێغەمبەر کردو گوتیان کێ باوکی عیسایە؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئێوە نازانن خوا زیندووەو نامری‌و عیسا دەمری؟ گوتیان بەڵێ. فەرمووی ئێوە نازانن خوا پەروەردگاری هەموو عالەمەو توانای بەسەر هەموو شتێکدا هەیەو دەپارێزێ‌و دەیژیینێ‌و خواردنی پێ دەدات؟ گوتیان بەڵێ. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئایا عیسا هیچ توانای وای هەیە؟ گوتیان نەخێر. فەرمووی ئێوە نازانن خوا هیچ شتێکی لەزەوی‌و ئاسمان لێ بزر نابێ؟ گوتیان بەڵێ. فەرمووی ئایا عیسا هیچ شتێك دەزانی ئەگەر خوا فێری نەکردبێ؟ گوتیان نەخێر. فەرمووی ئایا نازانن خوای ئێمە بەئارەزووی خۆی وێنەی عیسای لەناو زگی دایکی کێشاوە؟ ئایا نازانن دایکی عیسا هەروەك هەموو ژنێك منداڵی بەزگ دەکەوێ، عیسای بەزگ کەوت‌و دوایی عیسای بوو، هەروەك هەموو ژنێك منداڵی دەبێ‌و ئەوجا شیری پێدا هەروەك هەموو منداڵێك شیری پێ دەدرێ‌و دوایش خواردنی دەخواردو ئاوی دەخواردەوەو دەچووە سەرپێشاو؟ ووتیان بەڵێ، فەرمووی ئەدی چۆن دەڵێن کوڕی خوایە؟

گوتیان ئەدی تۆ ناڵێی عیسا فەرموودەی خوایە، خستیە ناو هەناوی مەریەم. فەرمووی بەڵێ هەموو هەر بەفەرمانی خوا پەیدابووین. پاش چەند قسەیەکی تر پێغەمبەر (ﷺ) تەماشای کرد ئەوانە هەر لەسەر بیروباوەڕی خۆیان دەڕۆن و عیسا بەهاوبەشی خوا دەزانن، بۆیە فەرمووی بەیانی وەرنەوە قسەتان لەگەڵ دەکەم. بەیانی خوا فەرمانی لەبابەت عیساوە بۆ پێغەمبەر هەنارد کەدەفەرموێ: ﴿إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِندَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُن فَيَكُونُ *الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلاَ تَكُن مِّنَ الْمُمْتَرِينَ *فَمَنْ حَآجَّكَ فِيهِ مِن بَعْدِ مَا جَاءكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْاْ نَدْعُ أَبْنَاءنَا وَأَبْنَاءكُمْ وَنِسَاءنَا وَنِسَاءكُمْ وَأَنفُسَنَا وأَنفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَل لَّعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ﴾[1].

واتە: باسی عیسا لەلای خوا هەروەك باسی ئادەمە، چۆن ئادەمی بێ دایك و بێ باوك لەو خۆڵە دروست کردو گیانی هێنایە بەر (ئاینەکانی تریش باوەڕ بەوە دێننو نەشیان گوتوە کوڕی خوایە) عیساش هەروەك ئادەمە بەبێ باوك لەهەناوی مەریەمی دروست کرد (هەروەك حەووای لە ئادەم دروست کرد، واتە مێی لەنێر دروست کرد) عیساش نێرینە بوو لەمێی دروست کرد، هەمووی هەر بەفەرمانی خوا بوو، بەهیچ جۆرێك خوا وای نەکردوە ئەوانە بگەنە پایە، دەسەڵاتی خوایەتی، تەنیا فەرمووی ئەوانە بەندەی منن. کەچی مەسیحیەکان عیسایان کردە کوڕی خوا) خوا دەفەرموێ، هەروەك ئادەمی مراند عیساش دەمرێنی، قسەی ڕاستی لەڕاست عیسا هەر ئەوەی کەفەرمووی، هیچ دڵ لەدل مەدە، هەرکەسی دەمەتەقێی لەگەڵ کردی لەپاش ئەو راستیەی کەخوا بۆی دەرخستی، پێیان بڵێ وەرن کۆببینەوە و بانگی منداڵو ژنی خۆمان بکەینو ڕابوەستین، داوا لەخوا بکەین، هەرکەسێ قسە بەعیسا دەڵێ خوا لەناوی ببات.

بەیانی پێغەمبەر (ﷺ) هاتەوە حەسەنو حوسەینو فاتیمەشی لەگەڵ بوو. داوای لەنوێنەرانی نەجران کرد ئەوانیش بێن ڕابوەستنو داوا لەخوا بکەن بۆ لەناوچوونی ئەو کەسەی ڕاستی دەشارێتەوە. بەڵام مەسیحیەکان چوون لەنێوان خۆیان کۆبوونەوەیەکیان کردو کەوتنە شێ کردنەوەی ئەو پێشنیارەی پێغەمبەرو گوتیان کێ دەزانی ئێمە خراپ تێنەگەیشتوینە، خۆ ئەگەر گەر موحەمەدیش لەسەر ڕاستی بێتو عیسا مرۆڤێك بێت وەك ئەو، ئەوەی ئێمە بەعیسای دەڵێین وانەبێ. جا بۆچی داوا لەخوا بکەینو

(١) ال عمران ٥٩- ٦١.

ئێمە لەناو بچین.

کاتێک تەماشای پێغەمبەرو منداڵەکانیان کرد تێگەیشتن، درۆزن هەر بەخۆی نافەوتێ بەڵکو منداڵیشی دەفەوتێ. بەیەکتریان گوت ئەگەر موحەمەد پاشا بێت ئەوا دەوڵەتەکەی ڕۆژ بەڕۆژ لەگەشەو هێزدایەو دوژمنایەتی چ سوودی ئێمە نادات‌و لەناومان دەبات. ئەگەر پێغەمبەریش بێت ئەوا کەسمان نامینێێو دەفەوتێین. ئەوجا ئەوکات چ بکەین. پاش ئەو گفت‌وگۆیە هاتنەوە لای پێغەمبەر. یەکێکیان کەناوی (شورەحەبیلی کوڕی وەداعە) بوون بەپێغەمبەری گوت لەو کارە باشترمان دۆزیتەوە، فەرمووی چیە؟ شورەحبیل گوتی فەرمان ئەدەینە دەست خۆت چ بڕیار ئەدەی دروستە. پێغەمبەر (ﷺ) پێی گوت ڕەنگە یەکێک هەبێت کارت بۆ ڕێک بخات. شورەحبیل گوتی دانیشتوان هیچیان لەقسەم دەرناچن پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی (جاحد موفق) واتە، بی باوەڕێکی زیرەکە.

پێغەمبەر (ﷺ) لەو کاتە ئەوەندە بەهێز بوو، دەیتوانی لەشکرێکیان بنێرێتە سەرو هەموویان لەناو ببات، یا بیانکاتە بەندەو کۆیلە. جگە لەوەش مەسیحیەکانیش هەر لەبت پەرستان دەژمێردرێن، با خاوەن کتێبیشبن چونکە هاوبەش بۆ خوا پەیدا دەکەن.

بەڵام پێغەمبەر لەو بیرە دوور، بوو خاوەن کتێبان هەتاکو بت پەرستانیش، بەزەبری شمشێرو شەڕ بکاتە موسوڵمان. تەنانەت کەدەهاتنە لای زۆر بەڕێزەوە پێشوازی لێ دەکردنو لەتەک خۆی دادەنانو قسەی ڕێک‌و جوانی لەگەڵ دەکردن. ئەوانیش دڵیان نەرم دەبوو، بەزۆری موسوڵمان دەبوون. ئەوەی موسوڵمانیش نەدەبوو ماوەی دەداو دەڕۆیشتەوە وڵاتی خۆی. پێغەمبەر (ﷺ) چۆن بەتۆبزی‌و بەزەبری شمشێر خەڵک موسوڵمان دەکات، بێگومان باوەڕ تۆبزی چەک ناچێتە ناو دەروون. هەروەک خوا دەفەرموێ ﴿لَآ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ﴾[1] واتە: تبۆزی لەکەس ناکرێ بۆ هاتنە سەر ئاینی ئیسلام.

خۆ ئەگەر پێغەمبەر ڕێگای دابایە موسوڵمانان تۆبزی لەمەسیحیەکان بکەن، ئیمڕۆکە هیچ مەسیحیەک لەوڵاتانی موسوڵمانان نەدەما، بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) مەسڵەتی لەگەڵ نوێنەرانی نەجران کردو پەیمانی لەگەڵ بەستن. لەو پەیمانە هەردوولا مۆریان کردو (ئەبو سوفیان) (سەخری کوڕی حەرب)و (غەیلانی کوڕی ئەمر)و (مالیکی کوڕی عەوف)و (ئەقرەعی کوڕی حابیس)و (موغیرەی کوڕی شوعبە)ش شاهید بوون‌و مۆریان کرد.

---

(١) البقرة: ٢٥٦

پەیمانەکەش بەم گوێرەیە بوو دەڵێ (مەسیحیەکانی نەجران خۆیانو میللەتیانو ئەوانەی سەر بەوانن، ئەوەی لێرەیەو لێرە نیە، مالّو زەویان لەپەنای خوا سێبەری پێغەمبەرە، نابێ هیچ گۆڕانکار یەکیان لەگەڵ بکرێت، مافو بەرژەوەندیان دەستی لێ نادریو قەشەو مەترانەکانیان لەشوێنی خۆیان دەمێنن، لەگەڵ ئەو زەویو سامانەی کەلەژێر دەستیانە چ زۆر چ کەم، هیچ گلەییەکیان لەسەر نیەو هیچ دوژمنایەتی پێش ئیسلامیشیان لەسەر ناژمێردرێو داوایان لێ ناکرێ کەس بۆ جیهاد بنێرن.

نەدەیەکو نەزەکاتیان لێ ناستێندرێ. هیچ سوپایەك ناچێتە ناو خاکیان، هەرکەسێ داوایەکی لەسەریان هەیە دەبێ بەدادپەروەریو ڕاستی بێ. ستەمیان لێ ناکرێو ستەم ناکەن. هەرکەسێکیان سوود (ربا)ی خوارد من پارێزگاری لێ ناکەم، کەس بەگوناهی کەس تاوانبار ناکریو ئەوەی لەولاپەڕە نوسراوە لەپەنای خوا سێبەری موحەمەدی نێردراوی خوایەو تاکو گوێ ڕاوێژ بنو چاك بن نابێ ستەم لەکەسیان بکرێ، تاکو خوا فەرمان دیاردەکات) ئەوەی پێغەمبەر داوای لێ کردن تەنیا ئەوەبوو هەندێ پارە بدەنە دەوڵەتی ئیسلام بەرامبەر پاراستنی هەموو مافێکیان. ئەوەش هیچ بەراورد ناکرێ لەچاو ئەو زەکاتەی موسوڵمانان دەیدەن، بەو شێوەیە پەیوەندی ئیسلامو دانیشتوانی نەجران بەتێن بوو، پەیوەندی ڕۆمو نەجران پچڕا، هەر کۆمەڵێکی مەسیحی تر کەئیسلام نەبوون لەژێر سێبەری مەسیحیەکانی نەجران مانەوە، بێ ئەوەی هیچ جۆرە دەست درێژیەکیان لەسەر بکرێ هەموو وەك موسوڵمانەکان بەسەربەستی ژیان.

بەڵام لەسەر ئەو چاکەو دادپەروەریەی ئیسلام، ئەوانە قەت درێغیان لەخراپە نەکرد لەگەڵ موسوڵمانان. لەجیاتی ئەوە دەست بەو پەیمانەوە بگرنو ڕاست بن، بەپێچەوانە ئاگری گەلێ شەڕیان خۆش کرد لەدژی موسوڵمانان. لەوکاتی (ئەسوەدی عەنەسی) داوای پێغەمبەرایەتی کرد یارمەتیان دا، هەروەها مەسیحیەکانی توغلوب، کە(موسەیلەمەی درۆزن) داوای پێغەمبەرایەتی کرد یارمەتیاندا[1].

(١) زاد المعاد ٦٢٩/٣-٦٣٧ ئەویش لە السیرة لابن کثیر ١٠٠/٤ دەگێڕێتەوە.

﴿ پێغەمبەر (ﷺ) نوێنەران بۆ هەموو لایەك دەنێری ﴾

پێغەمبەر (ﷺ) هەموو ڕۆژ پێشوازی نوێنەرانی دانیشتوانی نیمچە دوورگەی عەرەبی دەکردو بەڕووێکی خۆش وەری دەگرتنو شوێنی بۆ ئامادە دەکردنو میوانداریەکی باشی دەکردن، چەند ڕۆژانیش دەیگێڕانەوە لەگەڵیان دادەنیشتو فێری یاساو ڕەوشتی ئیسلامی دەکردن.

ئەو نوێنەرانەش بەدڵێکی خۆشو باوەڕێکی بەتین هەستیان لەقسەکانی پێغەمبەر ڕادەگرتو لەدڵیان دەچەقیو فێری دەبوون. ئەوجا دەگەڕانەوە بۆ ناو هۆزەکانیان، ئەوانیشیان فێر دەکرد. پێغەمبەر (ﷺ) گەلێ لەیارانی تێگەیشتوو بەناوبانگی دەناردە ناو هۆزەکانی دەرەوەی مەدینە، فێری قورئانو یاساو ڕەوشتی ئیسلامیان بکەن. بۆ نمونە خالیدی کوڕی وەلیدی نارد نەجران زۆریان موسوڵمان بوون.

دوایی (عەلی کوڕی ئەبی تالیبیشی) هەنارد، (ئەبو موسای ئەشعەری)و (مەعازی کوڕی جەبەلیشی) بۆ یەمەن هەنارد، هەریەکە بۆ لایەکو بەهەردوو کیانی گوت (یسرا ولاتعسرا، بشرا ولاتنفرا وتطاوعا)[1] واتە کارئاسان بکەنو گرانی مەکەن، ڕووخۆشو مزگێنی دەربنو ڕووگرژ مەبن خەڵکتان لێ بڕەوێتەوە، بەقسەی یەك بکەن.

بەمەعازیشی گوت تۆ دەچیە ناو هۆزێك خاوەن کتێبن، داوایان لێ بکە دان بەوە دابنێنو شایەدی بدەن، کەخوا تاکو تەنیایەو هاوبەشی نیەو موحەمەد پێغەمبەری خوایە. ئەگەر ملکەچ بوون، پێیان بڵێ خوا لەماوەی شەوو ڕۆژێکدا پێنج نوێژی لەسەر ئێوە داناوە، دەبێ بیکەن ئەگەر بەقسەیان کردی پێیان بڵێ خوا یارمەتی لەسەر دەوڵەمەندەکانتان داناوە بدرێتە هەژارەکانتان. ئەگەر بەقسەیان کردی ئاگات لەماڵو سامانی بەنرخیان بێو خۆشت زۆر بپارێزە لەدوعای ستەم لێ کراوان، چونکە هیچ

(١) سەحیحی بوخاری د- ش الریاض لاپەڕە ٤٨٥ ژمارە ٢٤٤٨.

پەردەیەك لەنێوان خواو ستەم لێکراوان نیە (واتە دوعایان یەکسەر بەخوا دەگات‌و قەبوولّ دەبێت) [1].

ئیمامی ئەحمەد دەگێڕێتەوە دەڵێ پێغەمبەر (ﷺ) تاکو دەرەوەی شار مەعازی بەڕێ کرد. مەعاز بەسواری بوو، پێغەمبەریش (ﷺ) لەتەکیەوە بەپێیان دەڕۆیشت‌و ئامۆژگاری دەکرد. پێی گوت ئەی مەعاز ڕەنگە پاش ئیمسالّ نەمبینیەوە، کاتی گەڕایەوە بەمزگەوتەکەم‌و گۆڕەکەمدا تێبپەڕی. مەعاز لەتاوان دەستی کرد بەگریان.

فەرموودەکەی پێغەمبەر (ﷺ) هەروەك فەرموودەکانی تری هاتەجێ. مەعاز تاکو کۆچی دوایی پێغەمبەر لەیەمەن مایەوە، کە گەڕایەوە چاوی بەپێغەمبەر نەکەوتەوە.

﴿ حەجی مالّ ئاوایی ﴾

ئیمامی ئەحمەد دەگێڕێتەوە دەڵێ، پێغەمبەر (ﷺ) ماوەی نۆ ساڵان لەمەدینە مایەوە نەیتوانی حەج بکات. لەساڵی دەیەم بانگی ڕاهێشت ئیمسالّ (واتە ساڵی دەیەمی کۆچی) دەچێتە حەج، بۆ ئەوەی لەوێ لەگەلّ زۆرترینی موسوڵمانان کۆببێتەوە‌و بەچاکی فێری حەجیان بکات‌و فێری یاساو ڕێگەی خواپەرستیان بکات تاکو بەتەواوی شوێنەواری بت پەرستی لەڕەگ‌و ڕیشە نەهێڵی، نەك هەر بۆ ئەو کەسانەی کە لەگەڵی دەچنە حەج، بەڵکو بۆ پشتاو پشت تاکو ڕۆژی قیامەت. لەهەموو لایەك خەڵك بەخۆکەوتن‌و بەخۆشیەوە ڕوویان کردە مەدینە. بۆ ئەوەی حەج لەگەلّ پێغەمبەر بکەن.

لەڕۆژێکی پێنج شەممە، پێنج ڕۆژ مابوو لەمانگی (ذی القیعدة). پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانیدا لەمەدینە دەرچوون، خێزانەکانیشی لەگەلّ خۆی برد. جابیر دەگێڕێتەوە دەڵێ کەوتینە پێ دەشتی مەدینە، تەماشام کرد هەتاکو چاوبڕ دەکات سوارەو پیادە لەهەر چوار دەوری پێغەمبەر دەڕۆیشتن. ژمارەیان گەیشتە سەدو چواردە هەزار کەس، کەئەوانە پوختەی بەرهەمی خەباتی بیست‌و سێ ساڵ بوون، بەهۆی ئەوانەوە زەوی ڕەوشەن‌و ئاوەدان بۆوە. هەموو بەیەك دڵ‌و بەیەك باوەڕ کەوتبوونە دوای پێغەمبەر، وەك دەریایەك شەپۆلیان نەدا، هەمووی بەیەك دەنگ لەگەلّ پێغەمبەر هاواریان دەکرد

---

(١) بڕیاری تەواوی لەسەرە (متفق علیه).

﴿لبيك اللهم لبيك، لبيك لاشريك لك، إن الحمد والنعمة لك والملك.. لاشريك لك﴾[1].

دەشتو دەرو کێو دۆڵ دەیگێڕایەوە، دەنگی ئەو هەموو موسوڵمانانە دەگەییە ئاسمانی حەوتەمینو فریشتەکان لەگەڵیان دەگێڕانەوە. خاکی نیمچە دوورگە قەت ئەو دیمەنەی بەخۆیەوە نەدیبوو، ئەو هەموو موسوڵمانانە بەسەرۆکایەتی پێغەمبەر بەسەری دابڕۆن.

حەجی ئیمسالّ جیاوازیەکی زۆری هەبوو لەگەڵ سالّی پێشتر، لەو حەجەدا گشتی خوا پەرست بوون، بێ ئەوەی کەسی بت پەرستو ڕووتو قووتیان لەگەڵ بێتو هاوبەش بۆ خوا پەیدا بکەن. گەیشتنە (ذی الحليفة) هەموویان دابەزینو جلیان داناو جلی ئیحرامیان لەبەرکرد (دوو پارچە زیاتر نیە، یەکیان لەقەدیان وەردەپێچن، ئەوی تریان بەسەرشاندا ئەدەن، بەو شێوەیە چ جیاوازی نەما لەنێوان کەس. هەمووی سەری قوتو دوو پارچە لەبەر، یەکسانی تەواو لەو شوێنەو لەکاتی مردن بەتەواوی لەنێوان هەموو مرۆڤێك دەردەکەوێ. ئەوجا بەو یاساو شێوەیە کەوتنەوە ڕێگا، تاکو لەڕۆژی چوارەمی مانگی (ذی الحجة) گەیشتنە مەککە.

پێغەمبەر (ﷺ) لەسەرەوەی مەککە لەڕێگەی (کودا) لەدەرگەی شەبیە چووە کەعبە، کەچاوی بەکەعبە کەوت فەرمووی (اللهم زد هذا البيت تشريفاً وتعظيماً وتكريما ومهابة وزد من حجه واعتمره تشريفاً وتعظيماً وتكريماً)[2]. واتە: ئەی خوایە بەرزیەتیو گەورەییو ڕێزو بایەخی ئەو ماڵە هەر زیاد بکەی، ئەو کەسەی ڕێزی دەگرێو حەجو عەمرەی دەکات، ڕێزو پاکیو بایەخیو گەورەیی زیاد بکەی، ئەوجا چووە لای بەردی ڕەشو ماچی کردو هەموو خەڵکەکەشی لەدوابوو. دوای ئەوە کەوتە سووڕان لەدەورەی کەعبە. لەسێ جاری یەکەم بەگورگە لۆقە لەدەورەی سوڕاو چوار جارەکەی تر بەڕۆیشتنێکی ئاسایی ڕۆیشت.

لەکۆتاییدا بەردی ڕەشی ماچ کردەوە. دوای ئەو دوو ڕکات نوێژی لەبارەگای ئیبراهیم پێغەمبەر کرد (کەشوێنەکەی لەتەك کەعبەیە) ئەوجا ڕۆیشت تا چووە سەرگردی سەفاو کەوتە جوولّە لەنێوان گردی سەفاو گردی مەڕوە. کەدەگەیشتە ناوەندی دۆڵەکە بەخێرایی دەڕۆیشتو کەدەگەیشتە نزیکی

---

(١) سبل الهدى والرشاد ٤٥٨/٢ لە إمام احمد ٣٤١/٢ وبيهقى ٤٥/٥. إبن كثير ٢٩٠/٢ لەشافیعی دەگێڕنەوە.

(٢) سبل الهدى والرشاد ٤٦٢/٢ لەبەیهەقی وەرگرتوە . ابن كثير ٣٩٧/٢ لەنیمامی شافیعیەوە

دواییەکەی بەڕێشتنی ئاسایی دەڕۆیشت. ئەو خەڵکەشی هەر لەدوا بوو هەمان کردەوەیان دەکرد هەمووی هاواریان دەکرد (لبيك اللهم لبيك) تاکو حەوت جارەی تەواو کرد.

لەڕۆژی هەشتەمی (ذی الحجة) کەپێی دەڵێن ڕۆژی ئاودان (التروية) مەککەی بەجێهێشتو بەرەو مینا (منی) ڕۆیشت، شەو لەوێ مایەوە. لەگەڵ شەبەق نوێژی بەیانی کردو گزنگی هەتاو سواری حوشترەکەی ناو (قەسوا) بوو بەرەو کێوی عەرەفە ڕۆیشت، تاکو گەیشتە نەمیرە (نمرة) (ئەوکات تەنیا گوندێك بوو) لەوێ خیوەتێکیان بۆ هەڵدا. کەڕۆژ لاربۆوە (زوال) واتە بووەنیوە ڕۆ سواری حوشترەکەی بۆوەو ڕۆیشت تاکو گەیشتە ناوەندی دۆڵی نەمیرە، لەوێ ڕووی لەو هەموو خەڵکە کردە وتارە گرنگو پڕ یاسایەکەی دەست پێکرد. یەکەم جار بەدەنگێکی بەرز سوپاسی خوای کردو ئەوجا فەرمووی:

(ايها الناس اسمعوا قولي، فاني لاادري لعلي لاالقاكم بعد عامي هذا بهذا الموقف ابدا. ايها الناس ان دماءكم واموالكم حرام عليكم الى ان تلقون ربكم كحرمة يومكم هذا وكحرمة شهركم هذافي بلدكم هذا وانكم ستلقون ربكم فيسالكم عن اعمالكم وقد بلغت، فمن كانت عنده امانة فليؤده الى من ائتمنه عليها. الا كل شيىء في امر الجاهلية تحت قدمىموضوع و دم الجاهلية موضوع وان اول دم اضع من دمائنا دم ربيعة بن الحارث وربا الجاهلية موضوع واول ربا اضعه ربا العباس ابن عبدالمطلب فانه موضوع كله، ايها الناس ان الشيطان قد يئس ان يعبد بارضكم هذا ابدا ولكنه ان يطع فيماسوى ذلك فقد رضى به من تحقرونه من اعمالكم فاحذروه على دينكم، ايها الناس ان النسيء زيادة في الكفر يضل به الذين كفروا يحلونه عاما ويحرمونه عاما ليواطئوا عدة ماحرم الله فيحلوا ماحرم الله ويحرموا مااحل الله وان الزمان قد استدار كهيئته يوم خلق السموات والارض وان عدة الشهور اثنى عشر شهرا منها اربعة حرم ثلاثة متوالية ورجب بين جماد وشعبان ايها الناس فان لكم على نساءكم حقا ولهن عليكم حقا ولكم عليهن ان لايوطئن فرشكم احداتكرهونه وعليهن ان لاياتين بفاحشة مبينة فان فعلن فان الله اذن لكم ان تهجروهن في المضاجع وتضربوهن ضر باغير مبرح، فان انتهين فلهن رزقهن وكسوتهن واستوصوا بالنساء خيرا فانهن عندكم عو ان لا يملكن لانفسهن شيئا وانكم انما اخذتموهن بأمانة الله وأستحللتم فروجهن بكلمات الله فاعقلوا ايها الناس فاني قد بلغت وقد تركت فيكم ما ان اعتصمتم به فلن تضلوا ابدا، امراً بيّنا كتاب الله وسنة رسوله.

ايها الناس اسمعوا واطيعوا ان امر عليكم عبد حبشي مجدع ما اقام فيكم كتاب الله تعالى . ارقائكم ارقائكم اطعموهم مما تأكلون واكسوهم مما تلبسون، وان جاؤوابذنب لاتريدون ان تغفروه فبيعوا عباد الله ولاتعذبوهم، ايها الناس اسمعوا قولي واعقلوه تعلمن ان كل مسلم اخ المسلم وان المسلمين اخوة فلا يحل لامري من اخيه الاما اعطاه عن طيب نفسه، فلا تظلمن انفسكم اللهم هل بلغت؟ وستلقون ربكم فلاترجعوا ابعدي كفارا يضرب بعضكم رقاب بعض، الا ليبلغ الشاهد الغائب فلعل بعض من يبلغه ان يكون اوعى له من بعض سمعه وانتم تسألون عني فما انتم قائلون؟ قالوا نشهد إنك قد بلغت واديت ونصحت، فأشار بأصبعه السبابه يرفعها الى السماء وينكتها الى الناس اللهم اشهد (ثلاث مرات)[1].

واتە: ئەی خەڵکینە گوێ لەقسەم بگرن، نازانم لەپاش ئیمساڵ ڕەنگە جارێکی تر قەت لەو شوێنە نەتان بینمەوە.

ئەی خەڵکینە خوێن و ماڵتان لەیەکتری حەرامەو ڕێزی هەیە، هەروەك ئیمڕۆ ڕۆژێکە ڕێزی هەیە لەو مانگە ڕێزدارەو لەو خاکە ڕێزدارە کە مەککەو عەرەفەیە. هەموو کارو فەرمانێکی کاتی نەزانینی پێش ئیسلام خرایە ژێر پێی من، تۆڵەو تۆڵە کاری نەما، کەس خوێنی لەگەردنی کەس نەما هەمووی فڕێدرا.

یەکەم خوێن خوێنی ڕەبیعەی کوڕی حاریسە لێبوردراو نەما (ئامۆزای خۆی بوو) هەموو پارەی سوود خواردن (ربا) لاچوو نەما، یەکەم پارەی سوود پارەی عەبباسی کوڕی عەبدولوتەلیب هەمووی نەما. ئەی خەڵکینە شەیتان ناهومێد بوو لەوەی کە لەخاکی ئێوە بپەرسترێ، چونکە کردەوەی لەلاتان ناشکرابوو، ناتوانی ڕاستەوخۆ بۆتان بێتو ئێوەش بەقسەی ناکەن، بەڵام هەندێ هەڵخەڵتاندنی بێ هەستی هەیە، ئێوەش بەشتێکی کەمی دەزانن و مەترسی لێ ناکەنو شەیتان پێی رازی دەبێت، چونکە ئێوە بەو شتانە لەڕێ دەردەچن، ئاگاتان لەخۆتان بیت، نەکەن بەدوای بکەون[2].

ئەی خەڵکینە، پێش خستنو دواخستنی مانگەکان (النسيء) زیادەویە لەبێ باوەری، ئەو کارە

(١) صەحیحی بوخاری د- ش الریاض ٩٠٦- ٩٠٧ ژمارە ٤٤٠٣ و ٤٤٠٧و مسلم٢/ ٨٨٦ وابو داود ٨٥/٢.

(٢) هەروەك ئێستاکە هەندێ کەس زۆر کردەوەی خراپ بەشتێکی کەم دەزانی و بێ دڵی خۆیان ناکەن.

ڕێگا لەبێ باوەڕان دەگۆڕێ کەهەندێ ساڵ کوشتار لەمانگەکانی ڕێزدار حەلال دەکەنو هەندێ ساڵ حەرامی دەکەنو فێڵ لەو ژمارەیە دەکەن کەخوا حەڕامی کردووە، ئەوەی خوا حەلاڵی کردوە حەڕامی دەکەن، ئەوەی خوا حەڕامی کردووە ئەوان حەلاڵی دەکەن، چەرخو کات وەک خۆی گەڕایەوە، لەو ڕۆژەی خوا زەوی‌و ئاسمانەکانی دروست کردووە ژمارەی مانگەکان دوازدە مانگە، چواریان ڕێزدارانو سیانیان لەدوو یەکن ئەویتریان ڕەجەبە، لەنێوان جێمادی دووەمو شەعبانە[1].

دوای ئەوە فەرمووی لەخوا بترسن لەڕاست ژنان باش بن، ئێوە مافتان لەسەر ژنەکانتان هەیەو ئەوانیش مافیان هەیە لەسەرتان، ئێوە مافی ئەوەتان هەیە کەسانێك هاتوچۆیان نەکەن کەئێوە پێتان ناخۆشە، مافی ئەوەتان هەیە کەئەوان چ کارێکی ناشیرین نەکەن، ئەگەر کردیان خواماوەی بەئێوە داوە کەلەسەر جێگای خەوتن ڕوویان لێ وەربگێڕن، لێیان بدەن بەڵام لێدانێکی بێ ئازار بێو هەر بۆ ترساندن بیت[2]. ئەواتن نانو بەرگیان لەسەر ئێوەیەو لەژێر چاودێری ئێوەنو بەندن بەئێوەو بێ دەسەڵاتن. ئەوانەتان هێناوە ئەمانەتی خوان لەلای ئێوەو بەفەرمانی خواو بەقسەی خوا بۆتان حەڵاڵ کراون.

ئەی خەڵکینە گوێ بگرنو ملکەچی بن، ئەگەر بەندەیەکی حەبەشی گوێ بڕاو، بوو بەگەورەتان، هەتاکو بەگوێرەی کتێبی خوا بەڕێوە بڕوا، بەقسەی بکەن.

کۆیلەکانتان کۆیلەکانتان، ئێوە چ دەخۆن ئەوەیان پێ بدەن، ئێوە چ لەبەر دەکەن ئەوەیان لەبەر بکەن. ئەگەر خراپەیەکیان کرد لێیان ببوورن، ئەگەر نەشتان ویست لێیان ببوورن. ئەی بەندانی خوا بیانفرۆشن ئازاریان مەدەن.

ئەی خەڵکینە گوێتان لەقسەم بێت‌و تێبگەن، ئەی خەڵکینە لەو قسانەم بگەن کەپێم گوتن، ئەوەی

---

(١) سەحیحی بوخاری د-ش الریاض لاپەڕە ٦٥٣ ژمارە ٣١٩٧. عەرەبەکان پێش ئیسلام بەنارەزووی‌خۆیان یاریان بەو مانگانە دەکردو پاش‌و پێشیان دەکردن، تاکو شەڕیان تێدا بکەن. هەموو ساڵێش بەنارەزووی خۆیان حەجیان لەمانگێکی دیار کراو دەکرد، دوو ساڵان لەمانگی (ذا الحجة)و دوو ساڵانیش لەمانگی (موحەرەم) دەیانکرد، ساڵیشیان بەدوازدەمانگو پازدە ڕۆژ دەژمارد.

(٢) پیاوانی نەزان لایان نازایەتیە کەبەمست‌و بەشەق‌و مەترەق لەژنەکانیان ئەدەن، نازانن کەئەوە تاوانێکی زۆر گەورەیە دەیکەن. دەبێ بزانن خوا ڕێگەی داوە تەنیا دار سیواکێك وەیا پارچە پەڕۆکێکی سەبری لەشان بدرێ، تا بزانی پیاوەکەی لێی تووڕەیە.

بۆتان بەجێ دێڵم ئەگەر دەستی پێوە بگرن، لەدوای من ڕێگە بزر ناکەن، فەرمانێکی زۆر ئاشکرایە، ئەویش کتێبی خوایەو ڕێبازی پێغەمبەرە. هەموو موسوڵمانێك برایە لەگەڵ موسوڵمان. موسوڵمان هەمووی برای یەکن هیچ کەس بۆی نیە هیچ داوایەك لەبرای بکات، تەنیا ئەوەی بەئارەزووی خۆی پێی نەدات. ستەم لەخۆتان مەکەن، ئایا پێم ڕاگەیاندن؟ ئێوە بەڕەو ڕووی خوا دەبنەوە لەدوای من مەگەڕێنەوە سەر بت پەرستیو ڕێگا بزربکەنو کافر بنو یەك لەگەردەنی یەکتری بدات‌و یەکتری بکوژن[1] با ئەوەی لێرەیەو گوێی لەو قسانەیە، بابەوانی تر بڵێن کە لێرە نینە، ڕەنگە ئەوانەی پێیان دەگوترێ، باشتر تێبگەن لەوانەی کە لێرە گوێیان لێ بوو.

ئێوە پرسیاری منتان لێ دەکرێ ئایا چ دەڵێن؟ هەموو گوتیان شایەدی ئەدەین، کەپێت ڕاگەیاندین‌و ئامۆژگاریت کردین‌و جێ بەجێت کرد. کەوایان گوت دەستی بڵند کردو پەنجەی شادەی سێ جار درێژ کرد بۆ ئاسمان فەرمووی خوایە شاهید بە. هەرچەند جاری پێغەمبەر (ﷺ) قسەی دەکرد، لەگەڵ هەموو قسەیەك (ڕەبیعەی کوڕی خەلەف) بەدەنگێکی بەرز قسەکانی پێغەمبەری دەگوتەوە، تاکو ئەو حەشاماتە گوێیان لێ بێت، وەك (مکبرە)ی ئیمڕۆکە. بەو شێوەیە پێغەمبەر (ﷺ) ویستی هەموو موسوڵمانەکان لەڕەوشتی ئیسلام ئاگادار بکا کەچۆنەو چۆنی جێبەجێ بکەن.

کە لەوتارەکەی بۆوە، لەحوشترەکە دابەزیو دانیشت تاکو نیوەڕۆ، نوێژی نیوەڕۆو عەسری بەکۆکردنەوە کردو ئەوجا سواری حوشترەکەی بۆوە، پەڕیەوە عەرەفە تاکو گەیشتە بەردە گەورەکانی سەرەوەی عەرەفەو لەوێ ڕاوەستا، فەرمووی عەرەفە هەمووی شوێنی ڕاوەستانە. نا لەو کاتەوە لەو شوێنە فەرمانی خوای بۆ هات کەدەفەرموێ ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الإِسْلاَمَ دِينًا﴾[2] واتە ئیمڕۆ کەئاینەکەتانم بەتەواوی‌و بەڕێکی دامەزراو هەموو شتێکشم

---

(١) پێغەمبەر (ﷺ) دەیزانی هەموو دەبنە نۆکەری بێگانان‌و بەقسەی نەوان پەیڕەو دەکەن‌و لەسەر دەسەڵات مال یەکتری دەکوژن. چونکە جێگار کات ڕووداوان لەپێغەمبەران ناشارنەوە.

(٢) المائدە:٣، بەناردنی ئەو ئایەتە خوا دیاری خست، هەر چ فەرمانێکی هەناردوویەتی لەیەکەم ڕۆژەوە گشتی تەواوکەری یەکتری، هیچ یاساو فەرمانێك لەفەرمانەکانی خوا لەیەك جیاناکرێنەوە، ئەوجا چ ئەوەی پەیوەندی بەڕەوشتی کۆمەڵایەتی‌و خواپەرستی‌و حەڵاڵ‌و حەرام ئابووری‌و دەوڵەت‌و فەرمانڕەوە هەیە، هەمووی بەیەکەوە بەستراون‌و هەمووی ئاینەو ڕەوشتی ئیسلامە. هەموو کەسێکی خاوەن توانا بەشێکی یان پارچەیەکی لێ دابڕێ دەرچوون‌و داهێرانە لەهەمووی دەرچوونە لەئاین. گرتنی هەر یاسایەك کەمرۆڤ دایدەنێ دەبێتە مرۆڤ پەرستن.

لەیاساو چاکەی خۆم بۆ تەواوکردنو ڕێگەی تەواوم پیشان دان، بەئایینی ئیسلام ڕازی بووم بۆتان.

پێغەمبەر (ﷺ) هەتاکو ڕۆژئاوا لەعەرەفە مایەوەو بەپارانەوە لەبەر خوا کاتەکەی بەڕێ کرد. بەشێوەیەکی وا لەبەر خوا دەپارایەوە وەك هەژارێکی بێ دەسەلآت، دەیگوت (ئەی خوایە تۆ گوێت لەقسەی منەو شوێنی من دەبینی، نهێنیو ناشکرای من دەزانیو هیچ شتێك لەتۆ بزر نابێ. من هەژارو بێ دەسەلآتم، هاوارت دەکەمێو پەنات بۆ دێنم، ترسی تۆم لەسەرەو دان بەگوناهانم دانەینم. هەروەك هەموو بێ دەسەلآتان داواکارم لێت، هەروەکو گوناهکارو بێ دەسەلآتان ڕووت تێدەکەم. هەروەکو تەوانەی گوناهبارو شەرمەزارنو دەترسن شۆڕو چاو بەفرمێسکن لەبۆتۆو هەموو گیانیان بێ دەسەلآتەو چاریان ناچارە. ئەی خوایە نەمهێنیە ڕێزی خراپان، بەزەییت پێمدا بێت، تۆ چاکترین لێپرسراویو چاکترین بەخشندەی[1].

لەدوای ڕۆژئاوا پێغەمبەر (ﷺ) لەگەلّ موسولّمانان لەعەرەفە هاتنە خوارەوە بۆ موزدەلیفە، نوێژی هێوارەو خەوتنانی بەکۆکردنەوە کردو شەو لەوێ خەوت.

کەشبەقی بەیانی دەرکەوت نوێژی بەیانی کرد، ئەوجا سواری حوشترەکەی بۆوە چووە مەشعەری حەرامو ڕووی کردە قیبلە، کەوتە دوعاو پارانەوەو (الله أكبر) تاکو ڕۆژ تەواو ڕوونك بوو.

پێش ڕۆژهەلات لەموزدەلیفەوە کەوتە ڕێیشتن، فەرمانی دایە عەببباس حەوت وردە بەردی بۆ هەلّگرتەوە. پێغەمبەریش (ﷺ) لەناو دەستی خۆی داناو فەرمووی نەو جۆرە بەردانە بۆ ڕەجم باوێن[2]. کەگەیشتە دۆلّی (موحەسسەر) (محسر) لەنێوان موزدەلیفەو مینایە، کاتی خۆی فیلەکانی (ئەبرەهە) لەوێ جەنەیان گرتو نەڕۆیشتنو بەردباران کران.

حوشترەکەی بەخێرایی لێخوڕی، پێغەمبەر (ﷺ) ڕەوشتی وابوو لەو شوێنانەی کەبەهۆی گوناهان خەلّکی لێ فەوتاوەو خراپەیان بەسەر هاتووە، دەیویست زوو لێی دەرباز ببێت، کەگەیشتە مینا، چووە لای (جەمەرەی عەقەبەی یەکەم) (کورد پێی دەلّێن شەیتانی گەورە!) کەعبەی خستە دەستە چەپیو مینای خستە دەستەڕاستیو ڕووی لەجەمەرە کرد. لەسەر حوشترەکەیەوە دەستی کرد بە بەرد هاوێشتن،

---

(١) السيرة النبوية لابن كثير ٤١٧/٢ لەطبرانی دەگێڕێتەوە.

(٢) زاد المعاد ٢٥٤/٢ و٢٥٨/٢ لەتیمام نەحمەد ١٥/١ و ٢٥١/٥، ٢٤٧و نسائی ٢٦٨/٥ دەگێڕێتەوە.

لەگەڵ هەموو بەردێك دەیفەرموو (الله اكبر) تاكو حەوت بەردەكەی هاوێشت. لەدوای ئەوە كۆتایی بەهاوار كردنی (لبیك) هێنا.

بیلالو ئوسامەش بەردیان لەگەڵ دەهاوێشت، یەكیان جەلەوی حوشترەكەی پێغەمبەری گرتبوو و ئەویتریان بەكراسەكەی سێبەری لێ دەكرد. هەر بۆیە دروستە حەجاج بەسەیوان یا بە شتێكی تر سێبەر لەخۆی بكات. ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) گەڕایەوە مینا وتارێكی باشی داو گەورەیی جەژنی قوربانی دیاركرد. لەهەمان وتاردا فەرمووی ﴿ اعبدوا ربكم وصلوا خمسكم وصوموا شهركم واطيعوا أميركم تدخلوا جنة ربكم﴾[1].

واتە: خوای خۆتان بپەرستن، پێنج نوێژەی خۆتان بكەن، مانگی خۆتان بەڕۆژوو بن، ملكەچ بن بۆ فەرمانڕەواتان، دەچنە بەهەشتی پەروەردگارتان.

وتارێكی تری درێژیدا هەر هەمان مەبەستی وتارەكەی (نەمیرە)ی دەرخست لەوێوە ڕۆیشت بۆ سەربڕینی دیارییەكانی كەعبە. شەستو سێ حوشتری بەپێوە بەدەستی خۆی سەربڕی، حوشترەكان دەستی چەپیان بەسترابوو، ئەو ژمارەیەش بەقەد سالانی تەمەنی بوو.

ئەوجا فەرمانی دایە عەلی كوڕی ئەبی تالیب ئەوانی تری سەربڕی، ژمارەیان بووە سەد حوشتر، فەرمانی كورتانو گۆشتەكانیان بەسەر هەژاراندا بەشیەوەو فەرموشی لەو قوربانیانە هیچ مەدەنە قەساب، خۆمان كرێی ئەدەینێ. ئەوجا بانگی سەرتاشی كرد. (موعەمەری كوڕی عەبدوللا) بەگوێزانەوە ئامادەبوو. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی خوا بۆی ڕێكخستی، ئەوا پێغەمبەر كەوتە ژێر دەستو گوێزانت بەدەستەوەیەڵ، ئەویش گوتی ئەی پێغەمبەری خوا من بەچاكەیەكی گەورەی دەزانم خوا لەگەڵی كردوومە لەخزمەت پێغەمبەرم. پێغەمبەریش فەرمووی منیش بەچاكەی دەزانم[2] دوای ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) سێ جاران بۆ ئەو كەسانە پاڕایەوە سەریان تاشی، فەرمووی خوایە ڕەحم بەسەرتاشراوان بكەی، هەریەك جار پاڕایەوە بۆ ئەوانەی كەپرچیان كورت كردەوە[3]. ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) بەسواری حوشترەكەی بەرەو مەككە شۆڕبۆوەو پێش نیوەڕۆ گەوتە سووڕان بەدەوری كەعبە، بی

---

(١) زاد المعاد ٢/٢٥٤ و ٢/٢٥٨ لەنیمام ئەحمەد ١/٢١٥ و ٥/٢٥١، ٢٤٧ و نسائی ٥/٢٦٨ دەگێڕێتەوە.

(٢) هـ. س.

(٣) هـ.س.

ئەوەی گورگە لۆقە بکات، کەحەوت جارەی تەواو کرد، چووە سەر ئاوی زەمزەم، کەئاویان هەڵدێنجا، فەرمووی ئەگەر لەبەر ئەوە نەبوایە خەڵک کەڵەکەتان لەسەربکات، دەهاتمە خوارەوە لەگەڵ ئێوە ئاوم ئەدا خەڵک[1]. ئەوجا دۆلکە ئاوێکیان دایێ و بەپێوە خواردیەوە لەوێوە گەڕایەوە مینا. سێ ڕۆژانیش لەمینا مایەوە هەر سێ ڕۆژان ڕەجمی هەرسێ جەمەرەکانی کرد. لەیەکەمو دووەمیان ڕادەوەستاو دوعای دەکرد، بەڵام لەسێیەمیان ڕانەدەوەستا. دوایی ئەو ڕۆژەی سێشەمو دوای نیوەڕۆ (واتە لەڕۆژی سێیەمی جەژن) شۆڕبۆوە چووە (موحەسسەب لەوێ ئەبو رافیع) خیوەتی بۆ هەڵدابوو. نوێژی نیوەڕۆ عەسکری پێکەوە کردو نوێژی ئێوارەو خەوتنانیشی پێکەوە کردو ئەوجا پشووە خەوێکی کردو ڕاست بۆوە چۆو مەککە. شەو نێزیکی بەیان لەدەوری کەعبە کەوتە سوورانی ماڵ ئاوایی (طواف الوداع).

دوای ئەوە فەرمانی دا بۆ گەڕانەوە بۆ مەدینە، هەر هۆزەو هەر کۆمەڵە بەخۆکەوتنو ڕۆیشتنەوە بۆ ئەو شوێنانەی لێوەی هاتبوون.

پێغەمبەریش (ﷺ) بەرەو مەدینەکەوتە ڕێگا، گەیشتنە شوێنێك پێی دەڵێن (غەدیری خوم) کۆمەڵێك لەخەڵکی یەمەن هاتنە لای شکاتیان لەعەلی کوڕی ئەبی تاڵیب کرد، چونکە هەندێ کردەوەی لەگەڵ کردبوون پێی ڕازی نەبوون.

پێغەمبەریش (ﷺ) تەماشای کرد عەلی لەسەر ڕاستیە، وتارێکی داو فەرمووی (من کنت مولاه فعلي مولاه) واتە: ئەگەر کەسێك من بەخۆشەویستو لایەنگیری خۆی دەزانی، عەلیش خۆشەویستو لایەنگیریەتی، فەرمووی خوایە ئەو کەسەت خۆش بوێ کەعەلی خۆش دەوێ، دوژمنایەتی ئەو کەسە بکەی کەدوژمنایەتی عەلی دەکات[2] لەپاش ئەوەی پێغەمبەر (ﷺ) گەیشتە (ذی الحليفة)، شەو لەوێ مایەوە، بەیانی بەڕێ کەوت، کەمەدینەی لێ بەدەرکەوت سێ جاران فەرمووی (الله اكبر) ئەوجا

---

١) هەمان سەرچاوەی پێشوو.

٢) زاد المعاد، ٢/٢٧٠ وابن كثير ٤٢٧/٢، ٢١ شیعەکان تەو ڕۆژەیان کردوتە جەژن، وای دەژمێرن، کەئەو قسەیە وا دەگەیەنێ پێغەمبەر (ﷺ) مەبەستی ئەوە بووە کەدوای خۆی عەلی ببێتە خەلیفە، بۆیە دەڵێن ئەوانی دوای پێغەمبەر بوێتە خەلیفە، خەلیفایەتیان لەعەلی زەوت کردووەو بەهەڵگەڕاوەیان دادەنێن لەئیسلام، بەڵام بە ڕاستیدا پێغەمبەر هەر ستایشی عەلی نەکردووە بەڵکو ستایشی هەمور یارەکانی کردووە، هەربەکەش بەگوێرەی شوێنی خۆی، ئەو ستایشانەش ئەوە ناگەیەنێ کە لەدوای خۆی ببنە خەلیفە. هیچیشیان قەت لەفەرمانی پێغەمبەر دەرنەچوون.

فەرمووی (لا إله الا الله وحده لاشريك له، له الملك وله الحمد وهو على كل شيء قدير، ايبون تائبون عابدون لربنا حامدون، صدق وعده ونصر عبده وهزم الاحزاب وحده). واتە هەر خوای تاك و تەنیا هەیە هیچ خوای تر نیەو هاوتای نیە، مالّو سامان هەمووی هەر هی ئەوە، توانای بەسەر هەموو شتێکدا هەیە، بەپاکی گەڕاینەوە، لەهەموو گوناهان پەشیمانین، خوا دەپەرستین سوپاسی خوا دەکەین، بەلّێنی ڕاستی داو بەندەی خۆی سەرخست و کۆمەلّی بێ باوەڕانی بەزاند.

﴿ نەخۆشکەوتن و کۆچی دوایی پێغەمبەر (ﷺ) ﴾

پاش ئەوەی پێغەمبەر (ﷺ) لەحەجی مالّئاوایی گەڕایەوە. لەهەموو ناوچەکانی نیمچە دوورگەی عەرەب دلّنیا بوو کەئیسلامەتی بەتەواوی پەرەی ستاندو ڕەگی داکوتا، مەگەر چەند شوێنێکی نادیارو نەناسراو نەبێ، دەنا ئەویتری هەمووی سەری بۆ ئیسلامەتی دانەواندو باوەڕی تەواوی بەئیسلام هێنا. ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) بیری لەسەرووی نیمچە دوورگە کردەوە، چونکە ڕۆمەکان دەست بزێویەکی زۆریان دەکردو گەلێ موسولّمانانیان کوشت. یەکێکی وەك (فەروەی کوڕی عومەری جوزامی) کە ڕۆمەکان کردبوویانە والی لە(مەعان)و دەورووبەرەکەی، لەشام موسولّمان ببوو. ڕۆمەکان لێی تووڕە بوون و لەشکریان بردە سەرو گرتیان و کوشتیان. لەبەرئەوە پێغەمبەر (ﷺ) بیری کردەوە کەڕۆژێك ڕۆم بەهەموو هێزیانەوە بەخۆیکەون و هێرش بێنن و مەترسی موسولّمانان لەسەر سنوور لەلای شام لابەن. لەبەرئەوە پێغەمبەر (ﷺ) زوو لەشکرێکی ئامادە کرد بەسەرکردەی (ئوسامەی کوڕی زەید). زۆر لەپێشەوایانی ئیسلامی وەك ئەبوبەکری سدیق عومەری کوڕی خەتابی لەگەلّ بوو.

زەید هەرچەندە کەتەمەنی بیست سالّان بوو، بەلّام لاوێکی زۆر لێهاتوو. باوکیشی لەشەڕی مۆتە شەهید کرابوو، بەلّام هەندێك لەیاران پێی سەرگران بوون ئەو کوڕە لاوە ببێتە سەرداری ئەو لەشکرە. دوو ڕووەکانیش هیچ درێغیان نەکرد لەقسەو قسەلۆك. بەلّام پێغەمبەر (ﷺ) ویستی ئەو لاوانە باوەڕیان بەخۆیان هەبێتو بەئەرکی سەرشانیان هەلّبستن، فەرمانی دایە ئوسامە بەلەشکرەوە بچێتە ناو دەڤەری (بەلقا)و (دارووم) لەخاکی شام، لەنزیك مۆتە، ئەو شوێنەی کەباوکی لێ شەهید کرابوو بەو نیازە کەبەیانیەك بەزوویی بەسەریاندا بداو نەهێڵی دوژمن بەخۆی بزانی و بەکوشتن و بەسوتانی

خانوەکانیان شپرزەیان بکات. ئەگەر خوا سەری خست بگەڕێتەوە.

لەشکر بەڕێ کەوت بەرەو شوێنێك لەنزیك مەدینە کەپێی دەڵێن (جورف) لەوێ مانەوە تا تەواو ئامادە دەبن و ڕێك دەکەون بۆ ئەو ڕێگە دوورە.

بەڵام لەو کاتە واتە دوازۆژی مانگی سەفەر پێغەمبەر (ﷺ) نەخۆش کەوت، لەبەر ئەوە خۆیان دواخست تاکو بزانن ئەو نەخۆشیەی پێغەمبەر بەچی دەگات. چونکە پێغەمبەر (ﷺ) هەرچەندە ئەرکی سەرشانی گەلێ گران بوو بەڵام خوا تەندروستیەکی وای پێدابوو. بەخۆشی زۆر ئاگاداری تەندروستی خۆی بوو، گەلێ زاناش بوو بەپێویستیەکانی لەشی مرۆڤ، کەمی دەخواردو خواردنیشی سووك و ئاسایی بوو. باوەڕیشی ئەوەندە بەخوا بەتین بوو، خەفەتو دڵ تەنگی لەناو دڵی خۆی ڕانەدەگرت و هەموو شتێکی لەخوا دەزانی و پشتی بەخوا دەبەست. ئەو شتانەش نەخۆشی لەمرۆڤ دوور دەکەنەوە.

لەیەکەم دەست پێکردنی نەخۆشیەکەی، شەوێك فەرمانی پێدرا بچێتە گۆڕستانی (بەقیع) بۆ مردوەکان بپاڕێتەوە. لەنیوەشەو ڕاست بۆوەو دەرچووە دەرەوە تەنیا (ئەبو مووەیهیبە)ی لەگەڵ خۆی برد. ئەبو مووەیهیبە دەڵێ پێی گوتم لەگەڵم وەرە، فەرمانم پێدراوە بۆ مردوەکانی بەقیع بپاڕێمەوە.

کەچوویتە سەرگۆڕەکان ڕاوەستاو فەرمووی (السلام علیکم یا أهل المقابر، لیهنیء لکم ما اصبحتم فیه مما اصبح الناس فیه، اقبلت الفتنة کقطع اللیل المظلم یتبع اخرها اولها، اخره شر من الاولی). واتە: سەلام لەسەر ئێوە ئەی خەڵکی گۆڕستان خۆشی لەئێوە لەوەی کەتێیدانو لەوەی کەخەڵك تێدایە. خراپەو شەڕو شۆڕ وەك پارچەی تاریکە شەوان دێت، دواییەکەی بەدوای سەرەتاکەی دەکەوێ، دواییەکەی لەسەرەتاکەی خراپترە.

ئەوجا ڕووی لەئەبو مووەیهیبە کردو پێی گوت (إني قد أعطیت مفاتیح خزائن الدنیا والخلد فیها، فخیرت بین ذلك وبین لقاء ربي والجنة. فقلت بأبي انت وأمي فخذ مفاتیح خزائن الدنیا وتخلد فیها، ثم الجنة. قال لا والله یاأبا مویهبة قد اخترت لقاء ربي والجنة)[1] واتە: سەرپشك کراوم لەنێوان ئەوەی کەکلیلی گەنجینەی دونیام پێدراو مانەوەش لەدونیا تاکو کۆتایی ئەو ژیانە لەسەر زەوی ئەوجا

---

١) ابن کثیر ٢/٤٥٨.

بەهەشتیش و لەگەڵ گەیشتن بەخوا. ئەبو مووەیهبیە گوتی گەنجینەو مانەوەو بەهەشت هەڵبژێرە. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ناوەڵلا من گەیشتن بەخواو بەهەشتم هەڵبژارد. ئەوجا بۆ مردوەکان پاڕایەوە. دوایی ڕۆیشتنەوە بۆ ماڵ.

بەیانی ژانەسەرێکی زۆر بەتێنی گرت، بەڵام هێشتا وای لێ نەکردبوو لەگەڕان بکەوێ. کەچووە لای عائیشەی خێزانی ئەویش ژانە سەری لێبوو. عائیشە گوتی وای سەرم. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی نا من وای سەرم. دووبارە عائیشە گوتی وای سەرم. پێغەمبەر (ﷺ) کەوتە خافلاێندنی، فەرمووی چ زیانت پێ ناگا ئەگەر پێش من بمرێ و خۆم سەرپەرشتی شوشتن و کفن و نوێژو شاردنەوەت بکەم.

عائیشەش هەروەک هەموو ژنێک هەستی بزووت و خۆشەویستی ژیانی لەناو دڵ جولاو گوتی ئەو بەختەوەریە یا بۆ یەکێکی تر بێت، من دەزانم ئەگەر وات کرد ژنەکانی تر دەینیە ماڵەکەم.

پێغەمبەر (ﷺ) زەردەخەنەیەکی هاتێ لەبەر ژانەسەر نەیتوانی چیتر قسەی لەگەڵ بکات[1]. کاتێک تۆزێک هەستی بەخۆشی کرد، چووە لای ژنەکانی تر، یەکە یەکە چاوی پێیان کەوت، تاکو چووە لای مەیمونە. بەڵام لەوێ توانای نەما کەوتە سەر جێگاو هەموو ژنەکان دەوریان لێدا، داوای لێکردن ببەنەوە ماڵی عائیشە لەوێ چارەی بکرێ. ئەوانیش ڕێگایان دا. پێغەمبەر (ﷺ) بەسەرپێچراوی دەرچوو، خۆی هاوێشتە سەرشانی عەباسی مامیو عەلی کوڕی ئەبی تالیب. قاچەکانی بەتەواوی زەویان نەدەگرت.

لەیەکەم ڕۆژەکانی نەخۆشیەکەی تای زۆر بەتینی دەهاتێ، دەتگوت ئاگرە. لەسەر ئەو حاڵەش لەچوونە مزگەوت دوانە کەوتو نوێژی بۆ موسوڵمانان هەر دەکرد، بەڵام لەفەرەزەکان زیاتری پێ نەدەکراو نەشیدەتوانی قسە لەگەڵ موسوڵمانان بکاتو وتاریان بۆ بدات. لەوکاتەش قسەی خەڵکی دەبیستەوە لەسەر ئەوەی ئوسامەی کردۆتە سەر لەشکر. ویستی قسە لەو بابەتەوە لەگەڵ موسوڵمانان بکات. ئەو ڕۆژە پێنج شەموو بوو پێنج ڕۆژ پێش کۆچی دوایی بوون فەرمووی حەوت کونده ئاوم لەچەند بیرێکی جیا جیا بۆ بێننو پێم دا بکەن گیانم سووک دەبێو دەچم قسە لەگەڵ خەڵک دەکەم. ئاوەکەیان بۆ هێناو پێغەمبەریان خستە ناو تەشتێکو ژنەکانی ئاوەکەیان پێداکرد. کاتێک فەرمووی

(١) هـ. س.

بەسە. جلەکانیان لەبەرکردەوەو سەری بەستو لەشی سووک بوو[1] چووە مزگەوتو سەرکەوتە سەر مینبەر (سێ قادرمە بوو)، سوپاسی خوای کردو بۆ شەهیدانی ئوحود پاڕایەوە، داوای لێخۆش بوونی لەخوا بۆ کردنو زۆریشی ستایش کردن.

ئەوجا فەرمووی ئەی خەڵکینە، ناردنی (ئوسامە) جێبەجێ بکەن، بەو خوایەی کەگیانی منی بەدەستە ئەگەر قسە لەسەرکردایەتی دەکەنو ڕەخنەی لێ دەگرن، لەپێشا قسەتان لەسەر باوکیشی دەکرد، ئەولاوە خوا بۆ فەرماندەیی دروست کردوە[2]. ئەگەرچی باوکیشی هەربۆیە دروست کرابوو.

پاش ئەو وتارە پێغەمبەر (ﷺ) ماوەیەك بێ دەنگ بوو، ئەوجا کەوتەوە قسە کردنو فەرمووی (إن عبداً من الله خيره الله بين الدنيا والاخرة وبين ماعنده فاختار ماعندالله) واتە خوا بەندیەك لەبەندە کانی سەرپشك کرد لەنێوان ژیانی دونیاو پاش دونیا لەلای خۆی. ئەو بەندەیە لای خوای هەڵبژارد. پیغەمبەر (ﷺ) بێ دەنگ بوو. خەڵکەکەش هەستی لێوەنەهات. بەڵام ئەبوبەکری سدیق زانی کەپێغەمبەر لەو فەرمودەیە مەبەستی خۆیەتی، بۆیە دەستی کرد بەگریانو گوتی خۆمانو کوڕەکانمانت بەقوربان بیت[3] خەڵکەکە سەرسام بوون بەڵام تێنەگەیشتن بۆچی ئەبوبەکر وای گوت پێغەمبەریش (ﷺ) ترسا هەموو خەڵکەکە وای بەسەر بێت، بەئەبوبەکری گوت لەسەرخۆبە. ئەوجا فەرمانی دا کەئەو ماڵانەی کەدەرگایان لەدیواری مزگەوت بوو دابخست. تەنیا دەرگەی ماڵی ئەبوبەکر نەبێ (خانوەکانی دەوری مزگەوت هەموو دەرگەیان لەناو مزگەوت هەبوو، کابرا لەماڵی خۆیەوە دەچووە مزگەوتو لەمگەوتیش دەگەڕایەوە ماڵ). دیسان پێغەمبەر فەرمووی: (إني لا أعلم أحد أكان أفضل في الصحبة عندي يدا من ابوبكر، ولو كنت متخذا من العباد خليلا، لاتخذت ابابكر خليلاً ولكن صحبة وإخاء ايمان حتى يجمع الله بيننا عنده، وإني والله ما اخاف أن تشركوا بعدي ولكني اخشى عليكم الدنيا ان تنافسوا فيها)[4] واتە: کەسم لەهاوڕێیانی خۆم لەئەبوبەکر چاکتر نەبوون، چ بەماڵ چ بەچاکە درێغی نەکردوە، ئەگەر کەسم بکردایە برای خۆم ئەبوبەکرم دەکردە برای‌خۆم، بەڵام هاوڕێو

(١) فتح الباري لشرح صحيح البخاري ١٥٣/٨.
(٢) سەحیحی بوخاری دار النشر الرياض لاپەڕە ٩٢٠ ژمارە ٤٤٦٩.
(٣) فتح الباري لشرح صحيح البخاري ١٢/٢.
(٤) فتح الباري ٢٢٧/٢.

برایەتی باوەڕە تاکو خوا لەلای خۆی کۆمان دەکاتەوە. بەو خوایە من لێتان ناترسم بگەڕێنەوە سەر بت پەرستی و هاوبەش بۆ خوا پەیدا بکەن، بەڵام لەوە لێتان دەترسم لەسەر پایەو دەسەلاتو مالّی دونیا رکابەری و دوژمنایەتی لەگەڵ یەک بکەن. لە(فەزڵی کوڕی عەببباس) دەگێڕنەوە دەڵێ پێغەمبەر لەسەر مینبەر فەرمووی کێ داوای لەسەرم هەیە بابێ، ئەوەی داریکم لەپشتی داوە بابێ لێم بداتەوە، ئەوەی مالّم لێ ستاندوە تاکو بیدەمەوە ئەوەی جنێوم پێداوە با پێم بداتەوە، با لەدوژمنایەتی نەترسی ئەوە پیشەی من نیە، ئەو کەسەم لەلا خۆشەویستە مافی خۆیم لێ وەربگرێتەوە، یا گەردەنم ئازا بکات، پێم خۆشە کەبەرەو ڕووی خوا دەبم مافی کەسم لەسەر نەبیت.

یەکێک گوتی ئەی پێغەمبەری خوا سێ درهەمم لەسەرتە، ڕۆژێک پێت گوتم بیدەمە هەژارێک، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی عەببباس بیدەوە[1].

دوای ئەوە پێغەمبەر فەرمووی کێ مالّی دەسکەوتی شەڕی بردووە با بیداتەوە. یەکێک گوتی من چەند درهەمم لەمالّی دەسکەوت بردوە. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی بۆچی بردووتە؟ گوتی پێویستیم پێی هەبوو. فەرمووی ئەی فەزڵ لێی وەربگرەوە یەکێکی تر ڕاست بۆوە وتی ئەی پێغەمبەری خوا من پیاوێکی دوو ڕوو درۆزنم. عومەری کوڕی خەتاب گوتی خوا بۆی پۆشی بووی ئەگەر لەخۆت ناشکرانە کردبایە. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی عومەر ناگات لەخۆ بێو ڕوو ڕەشی قیامەت خراپترە لەڕوو ڕەشی دونیا. ئەوجا پێغەمبەر دوعای بۆ کرد، فەرمووی خوایە ڕاستیو باوەڕی تەواوی پێ بدەیو ئەگەر ویستی دوو دڵی لەبیر نەهێڵی ئەوجا فەرمووی عومەر لەگەڵ منەو منی لەگەڵ عومەرم، حەقو ڕاستیش لەدوای من لەگەڵ عومەرە[2].

پێغەمبەر (ﷺ) لەسەر مینبەر هاتە خوارەوە، وێستی بڕواتەوە مالّەوە، ڕووی لەخەڵکەکە کردو فەرمووی، ئەی کۆچ کردوان باش بن لەگەڵ یاریدەدەران (واتە لەگەڵ خەڵکی مەدینە ئەوان دوو تیرەی بچوک بوون لەچار عارەبەکانی نیمچە دوورگەو قوڕەیش) خەڵکی لەزۆر بوونو گەشە دەکەن. ئەوان وەک خۆیان زێدە ناکەن، ئەوانە تایبەتی بوون بۆ من جێگای نهێنی دڵم بوون کەحەوامەوە، چاکە لەگەڵ

(١) ابن كثير السيرة ٤٦٤/٢ و٤٦٩/٢٣.

(٢) هـ. س، لەتیمام ئەحمەدی دەگێڕێتەوە.

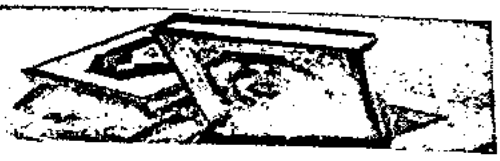

چاکیان بکەن ئەوەی خراپە لەناویان و خراپە دەکات لێی خۆش بن[1].

پێغەمبەر (ﷺ) گەرایەوە مالّی عائیشە. بەلاّم نەخۆشیەکەی گران بوو. عەبدوللاّی کوڕی مەسعود دەگێڕێتەوە، دەلّی چوومە لای پێغەمبەر، دەستم گرت و دەستی زۆر گەرم بوو، گوتم ئەی پێغەمبەری خوا نەخۆشیەکەت زۆر گرانە. فەرمووی (إني لاوعك كما يوعك الرجلين منكم) واتە: نەخۆشیەکەم بەقەد نەخۆشی دوو نەخۆشان قورسە. عەبدوللاّ دەلّێ پێم گوت پاداشت هەیە؟ فەرمووی بەلّێ هەر موسولمانێك تووشی ئازارو نەخۆشی ببێت، خوا گوناهی لێ هەلّدەوەرێنی هەروەکو دار پەلکی لێ هەلّدەوەری[2].

لەو کاتە پەشمەیەکیان بەسەردەم و چاوی دادا، ناوە ناو پشووی هەر دەماو تەنگاو دەبوو و لەسەرەخۆی لادەبردو دەیفەرموو (جوو مەسیحی بێ بەشن لەڕەحمەتی خوا، گۆڕی پێغەمبەرەکانیان کردە مزگەوت[3] مەبەستیشی ئەوەبوو کەموسولّمانەکان وەك ئەوان نەکەنو لەپاش خۆی مزگەوت لەسەر هیچ گۆڕێك دروست بکەنو نوێژی لەدەورە بکەن).

بۆ بەیانی پێغەمبەر (ﷺ) ویستی بچی نوێژ بۆ موسولّمانەکان بکات، بەلاّم نەیتوانی فەرمووی بەئەبوبەکر بلّێن نوێژ بۆ موسولّمانان بکات. عائیشەش حەزی دەکرد هەر پێغەمبەر نوێژیان بۆ بکات. گوتی ئەی پێغەمبەری خوا ئەبوبەکر پیاوێکی دلّ نەرمو دەنگ کزەو کەقورئان دەخوێنی زۆر بەگریانەو. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی فەرمانی بدەنێ با نوێژ بکات. عائیشە قسەکەی دووبارە کردەوە. پێغەمبەر (ﷺ) لەسەر نەخۆشی خۆی دەنگی بلّند کردو فەرمووی (إنكم صواحبات يوسف)[4] واتە: ئێوە ژنان بەگوێرەی دلّی خۆتان بڕیار ئەدەن، هەروەك ئەو ژنانەی کەبەگوێرەی دلّی خۆیان بڕیاریان لەسەر یوسف دا. دەمێك لۆمەی ژنی وەزیریان کردو دەمێکیش دەیانگوت ئەوە ئادەمیزاد نیەو ئەو کوڕە فریشتەیە.

پێغەمبەریش (ﷺ) دەیزانی مەبەستی چیەو دوای خۆی چ دەبێو چۆن دەبی. ئەوجا کەپێغەمبەر

---

(١) هـ. س لەبوخارییەوە.

٢) فتح الباري لشرح صحيح البخاري ١٣١/٧.

٣) سەحیحی بوخاری لا ٩١٦ ژ ٤٤١ وصحيح مسلم ١٣/٥.

٤) سەحیحی بوخاری د-ش الرياض لاپەڕە ٦٩٣ ژمارە ٣٣٨٥.

(ﷺ) پێگیری کرد، بەنەبوبەکریان گوت، ئەویش پێش نوێژی بۆ موسوڵمانان کرد.

جارێکیان وا ڕێکەوت بیلال بانگی دا ئەبوبەکر لەوێ نەبوو. بەعومەری کوڕی خەتابی گوت پێش نوێژەکەیان بۆ بکات. عومەریش دەنگی گەورەبوو، کەوتە نوێژ کردن، پێغەمبەر (ﷺ) گوێی لێ بوو ناسی و فەرمووی ئەبوبەکر لەکوێیە؟ خواو موسوڵمانان نایانەوێ لەو زیاتر کەسی تر پێش نوێژی بکات[1].

هەر لەو دەمەوە موسوڵمانان هەستیان کرد کەپێغەمبەر (ﷺ) دەیەوێ ئەبوبەکر لەدوای خۆی بکاتە خەلیفە، چونکە پێش نوێژی یەک لەو کردەوانەیە لەجیاتی پێغەمبەر بیکا.

نەخۆشیەکەی پێغەمبەر ڕۆژ بەڕۆژ تا دەهات گرانتر دەبوو. فاتیمەی کچیشی دەهاتە لای و دادەنیشت و قسەی لەگەڵ دەکرد. ڕۆژێک پێغەمبەر (ﷺ) سەری لەبن گوێی فاتیمە ناو قسەی لەگەڵ کردو فاتیمەش گریا. دوایی دووبارە سەری لەبن گوێی ناوە قسەیەکی تری لەگەڵ کرد. فاتیمە پێکەنی. لەدوای کۆچ کردنی پێغەمبەر لەفاتیمەیان پرسی بۆ یەکەم جار گریای و دووەم جار پێکەنی؟ گوتی قەت نهێنی پێغەمبەرم لەکاتی ژیانی ئاشکرا نەکردوە. یەکەم جار گوتی من بەو نەخۆشیە دەمرم، بۆیە گریام. دووەم جاریش گوتی تۆ یەکەم کەسی لەخزمان لەدوایی من دێی منیش پێکەنیم[2].

نەخۆشی پێغەمبەر (ﷺ) بەجارێك تێنی وەرگرت، زۆرجاران بێهۆش دەبوو. کۆتکە ئاوێکی ساردیان لەتەك دانابوو هەموجار دەستی دەخستە ناوی و بەدەمو چاوی دادەینا و دەیفەرموو (إن للموت سكرات) واتە مردن بێهۆشی و بێ ئاگایی هەیە[3]. خەڵك بەگرانی نەخۆشیەکەیان زانی و بەیەکتریان ڕادەگەیاند.

ئەو لەشکرەی لەجورف دانیشتبوون، چاریان نەماگەڕانەوە مەدینە. ئوسامەش چووە لای پێغەمبەرو ویستی قسەی لەگەڵ بکات بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) قسەی پێ نەکرا. کەچاوی بەئوسامە کەوت کەوتە دەست بڵند کردن بۆ ئاسمانو دەستی دەخستەوە سەر ئوسامە. وەك بڵێی دوعای بۆ

---

(١) هـ. س.پ.

(٢) فتح الباری ٨/١٣٥ و ٨/١٢١.

(٣) هـ. س.

بکات[1]. کاتێك عەلی کۆڕی نەبی تالێب لەلای پێغەمبەر چووە دەرەوە. خەڵکی لێیان پرسی پێغەمبەر چۆنە. گوتی بەسایەی خواوە چاك بووە. عەببباسی مامی دەستی گرتو جیای کردەوە پێی گوت تۆ دوای سێ ڕۆژی تر تەنیا دەمێنێتەوەو چیت بەدەستەوە نامێنی. من وا دەبینم پێغەمبەر بەو نەخۆشیە دەمرێ. من کاتی مردن دەموچاوی بەرەی عەبدولموتەلیب دەناسم هەستە بچۆ بۆ لای و لێی بپرسە لەدوای ئەو فەرمان بۆ کێیە؟ ئەگەر بۆ ئێمە بێ ئەوە دەزانێو ئەگەر بۆ ئێمەش نەبێ، پێیان دەڵێ لەگەڵمان باش بن. عەلی گوتی ئەگەر پرسیاری لێ بکەمو نەیدا بەئێمە خەڵکیش پێمان نادات، لەبەرئەوە من ئەو پرسیارەی لێ ناکەم[2].

ئەو ڕۆژە پێغەمبەر (ﷺ) نەخۆشیەکەی لێ تووندبوو، ئەو شەوەی بەهێمنی بەڕێ کرد. بۆ بەیانی وەك بڵێی نەخۆشیەکەی سووکی کردبوو. بۆ نوێژی بەیانی وێستی بچێتە مزگەوت، بەڵام خۆی هاوێشتە سەرشانی عەلیو فەزڵی کۆڕی عەببباس. کەچوو ئەبوبەکریش نوێژی دەکرد. موسوڵمانان چاویان بەپێغەمبەر کەوت، لەخۆشیان خەریك بوون نوێژەکە تێك بدەن، بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) بەدەست ئیشارەتی بۆ کردن کەبەردەوام بن لەنوێژەکە. ئەبوبەکریش هەستی کرد پێغەمبەر هات، لەشوێنی خۆی کشایەوەو وێستی شوێنەکە بۆ پێغەمبەر بەجێ بێڵێ. پێغەمبەر (ﷺ) پاڵی بەپشتیەوە ناو فەرمووی نوێژیان بۆ بکە. خۆشی لەتەنیشتی ڕاستی ئەبوبەکر دانیشتو نوێژی کرد.

موسوڵمانان بەو هاتنەی پێغەمبەر بۆ مزگەوت زۆر دڵخۆش بوون وایان زانی چاکتر بووە، پێغەمبەریش (ﷺ) بەو چاوپێکەوتنەی موسوڵمانان زۆر دڵخۆش بوو. ئەبوبەکریش لەخۆشیان ماوەی لێ خواست کەبچێتەوە بۆ ماڵەکەی، کەلەشوێنێك بوو پێی دەڵێن (سوننەح). ئوسامەش پرسی ڕۆیشتنی لەشکری پێ کرد.

ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) گەڕایەوە ماڵ. بەڵام دەرچوونەکەی هەروەك هەموو نەخۆشێك بوو کەپێش مردنیان بەناگا دێنەوە، لەوکاتەدا پێغەمبەر (ﷺ) بەیری هاتەوە کەحەوت دیناری هەبوو بەعائیشەی گوتبوو بیداتە هەژاران، داوای لەعائیشە کرد کەچی لەو پارەیە کردوە! بەڵام عائیشە لەبەر میوانو

---

(١) هـ. س.

(٢) سەحیحی بوخاری د- ش لا ١٩١٧ ژ ٤٤٤٧.

نەخۆشی پێغەمبەر، لەبیری نەمابوو. عائیشەش گوتی هەر لەلام ماوە پێغەمبەر (ﷺ) داوای کرد. عائیشە پارەکەی هێناو خستیە ناوەستی پێغەمبەر، ئەوجا فەرمووی (ماظن محمد بربه لو لقي الله وعنده هذه)[1] واتە: موحەممەد هومێدی چۆن بەڕەحمەتی خوا هەبێ کەبەرەو ڕووی خوا بوو، ئەو چەند پارەیەی لەپاش بەجێ بمێنێ! پارەکەیان دایە هەژاران.

پێغەمبەر (ﷺ) گیانی کەوتە قورس بوون، دەم بەدەم بێ هێز دەبوو، لەوکاتە فاتیمەی کچی گوتی ئەی هاوار بابە لەو بەلایە گەورەیە. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی لەئیمڕۆ بەدواوە هاواری باوکت نامێنێ[2].

بۆ بەیانی واتە ڕۆژی دووشەممەی دوازدەی مانگی ڕەبیعی دووەم (ربيع الثاني) خەڵکەکە بۆ نوێژ کردن هاتنە مزگەوت. لەکاتی نوێژکردن پەردەی ژووری عائیشە لادراو پێغەمبەر تەماشای کۆمەڵی نوێژکەرانی کرد. ئەوانیش زۆر گوشاد بوون. ئەبوبەکریش کشایەوە دواوە وای زانی کەپێغەمبەر هات، بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) دەستی بڵندکردو ئیشارەتی پێدان، کەنوێژە کەتەواو بکەن پەردەکەش دادرایەوە.

دوای نوێژەکە خەڵکەکە بڵاوەیان لێکردو واپان زانی پێغەمبەر چاکتر بووە. بەڵام دوای ڕۆیشتنی موسوڵمانەکان لەمزگەوت، پێغەمبەر کەوتە پەریشانیو ڕووی لەئاسمان کردو فەرمووی (اللهم اعنّي على سكرات الموت)[3] واتە: خوا یارمەتیم بدەی لەبێ ئاگایی کاتی مردن. عائیشە دەڵێ سەری لەسەر سینگم بوو[4]. دیتم قورس بوو، کەتەماشای دەمو چاویم کرد دیتم چاوی زەق کردۆتەوەو بۆ سەرەوە دەڕوانیو دەڵێ (الرفيق الاعلى فى الجنه) واتە: خوا لەبەهەشت، دەڵێ گوتم سەربشکیان کردیو هەڵت بژارد. لەوکاتە گیانی سپارد[5] منیش سەرم خستە سەر سەرینێکو لەگەڵ ژنەکانی تر دەستم کرد بەرگیان.

---

(١) بوخاری ١٤٢/٨.

(٢) فتح الباری ١٤٩/٨.

(٣) هـ. س.

(٤) سەحیحی بوخاری لاپەرە ٩١٨ ژمارە ٤٤٥٢.

(٥) فتح الباري لشرح صحيح البخاري ١٤٠/٨.

بەو شێوەیە پێغەمبەر گیانی پاکی سپارد تەمەنی شەست و سێ ساڵ بوو، چل ساڵی تەمەن پێش پێغەمبەرایەتی و سێزدە ساڵیشی پێغەمبەرایەتی لەمەککە دە ساڵانیش لەمەدینە بەڕێ کرد[1]، لەڕێگەی نازاد کردنی مرۆڤو بەجێهێنانی فەرمانی خوا تێکۆشا.

﴿ موسوڵمانان و کۆچی دوایی پێغەمبەر(ﷺ) ﴾

موسوڵمانان زۆر بەپەرێشانیەوە دەنگ و باسی کۆچ کردنی پێغەمبەریان لەمزگەوت وەرگرت چونکە بەیانیەکەی کەپەردەی مالّەکەیان لادا، وایان زانی چاکتر بوو. ئەوجا موسوڵمانان لەمزگەوت کەوتنە کۆبوونەوە (عومەری کوڕی خەتاب)یش بەخێرایی چووە سەر تەرمەکەی پێغەمبەرو سەری هەڵدایەوە باوەڕی نەکرد کەکۆچی دوایی کردووە. وای زانی بێهۆش بووەو دەبێ هەر بەهۆش خۆی بێتەوە[2]. (موغیرەی کوڕی شوعبە) زۆری هەوڵ لەگەڵ عومەردا کەباوەڕ بێنێ کەپێغەمبەر کۆچی کردوە بەڵام کەڵکی نەگرت. دوایی پێکەوە چوونە مزگەوت عومەر لەوێ هاواری کردگوتی هەندێ پیاو لەدوو ڕووان وا تێدەگەن کەپێغەمبەر کۆچی دوایی کردووە. وەڵڵاهی کۆچی دوایی نەکردوە بەڵکو ڕوپێوە بۆ پارانەوە لەبەر خوا، هەروەکو موسای کوڕی عیمران چل ڕۆژان بزربوو خەڵکی گوتیان مردووەو وەڵڵاهی پێغەمبەریش نەمردووەو دەگەڕێتەوە هەروەکو موسا چۆن گەڕایەوە.

موسوڵمانانیش گوێیان لەعومەر ڕاگرتبوو هەر ئەوەتا لەتاوان بێهۆش نەدەبوون بۆ ئەو پێغەمبەرەی کەباوەڕیان پێهێنابوو لەخۆیان خۆشتر دەویست. لەلایەك عومەر دەڵێ نەمردووە، لەلایەکیش واژن دەگرێن. بەڕاستی دەردێکی گران و گەورە بوو.

تا لەو کاتە پڕ سەرسامیەو شڵەژان و ماتەمی و دڵ تەنگیە ئەبوبەکری سدیق کەخوا بۆ جێگریەتی پێغەمبەری دروست کردبوو و توانای خۆگرتن و چەقینی لەکاتی تەنگاوەو لێ قەومان پێدابوو، وەك کێوێکی چەسپاو کەنابزوێ. پیاوێکی پێویست بوو، گەیشتە مزگەوت چاوی بەموسوڵمانان کەوت کەوا

---

(١) سەحیحی بوخاری د- ش الریاض لاپەرە ٧٩٩ ژمارە ٣٩٠٢.

(٢) فتح الباري ١٩/٧.

عومەر وتاریان بۆ نەدا.

هیچ ڕانەوەستا یەکسەر چوو بۆ ژووری عائیشەو ماوەی خواست بچێتە ژوورەوە، لەتاوان گوتیان لەئیمڕۆ بەدواوە، پێویست بەماوە خواستن نەما.

ئەبوبەکر چوو بۆ ژوورەوە، دیتی پێغەمبەر لەلایەک دراێژکراوەو بەعەبایەک داپۆشراوە، چووە سەریو عەباکەی لەسەردەمو چاوی هەڵدایەوەو بەهەردوو دەستی سەری بڵند کردو ماچی کرد، گوتی دایکو باوکم بەقوربانت بێت، بەزیندوویی بەمردوویی چەند بۆن خۆش بووی. ئەو مردنەی خوا بۆی نووسی ئەوا چێشتتو جارێکی تر نایبینیەوە. ئەوجا سەری خستەوە سەر بالیفەکەو داپۆشیەوەو چۆوە مزگەوت، هێشتا عومەر هەر قسەی دەکردو دەیگوت پێغەمبەر نەمردووە. خەڵکەکە ڕێگایان بۆ ئەبو بەکر چۆڵ کرد ئەویش ڕووی لەعومەر کردو پێی گوت عومەر لەسەرخۆ بەو بێ دەنگ بە. بەڵام عومەر لەسەر قسەی خۆی ڕۆیشت. ئەبوبەکر ڕووی لەخەڵکەکە کردو ئیشارەتی بۆ کردن کەقسەیان بۆ بکات. وەک دەڵێ هەر پیاوێکە هەزار پیاو دێنێ لەو جۆرە کاتە تەنگاوەو شپرزەییەو لێ قەومانە کاروباری ئاڵۆزو تێکچوو شیرازە پچڕاو دەهێنێتەوە سەرەخۆ.

خەڵکەکە ڕوویان لە(ئەبوبەکر) کردو عومەریش بێ دەنگ بوو، ئەبوبەکر سوپاسی خوای کردو گوتی (ئەی خەڵکینە، هەرکەسی موحەمەدی دەپەرست موحەمەد مرد. هەرکەسێ خوا دەپەرستی خوا زیندووەو نامرێ. لەدوای ئەو قسەیە ئەو ئایەتەی خوێندەوە کەدەفەرموێ: ﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلاَّ رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِن مَّاتَ أَوْ قُتِلَ انقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَن يَنقَلِبْ عَلَى عَقِبَيْهِ فَلَن يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ﴾[1].

واتە: موحەمەدیش هەر یەکێکەوە وەک ئەو پێغەمبەرانەی کەلەپێش ئەو هاتن، هەر کاتێک مردو یاکوژرا ئێوە هەڵدەگەڕێنەوە. هەرکەسێکی هەڵبگەڕێتەوە، هیچ زیانێک بەخوا ناگەیەنێ، خوا پاداشی ئەو کەسانە ئەداتەوە کەچاکەی خوایان لەبەرچاوە.

بەو شێوەیە ئەبوبەکر نەیهێشت موسوڵمانان بکەونە بەلاو نەزانین. عومەر کەگوێی لەو ئایەتە بوو کەئەبوبەکر خوێندیەوە باوەڕی هێنا کەپێغەمبەر (ﷺ) مردووە. عومەر دەڵێ قاچەکانم زەوی نەگرت

(١) ال عمران: ١٤٤.

بەربوومەوە، خەڵکەکەش دەتگوت ئەو ئایەتەیان لەبیر نەمابوو[1].

ئەوجا هەموویان باوەڕیان هێنا کەپێغەمبەر کۆچی دوایی کردوە. لەولاشەوە ناوبانگی کۆچی دوایی پێغەمبەر بەلەشکرەکەی ئوسامە جورف گەیشت ئەوانیش بڵاوەیان لێکردو هاتنەوە، ئوسامەش هاتەوە لای تەرمی پێغەمبەر.

﴿ هەڵبژاردنی ئیمامی ئەبوبەکر ﴾

بەمردنی پێغەمبەر (ﷺ)، موسوڵمانان پەرتان پەرتانیان پێکەوت، کۆمەڵی یاریدەدەران لەدەورەی (سەعدی کوڕی عوبادە)ی سەرۆکیان لەشوێنێك کۆبوونەوە پێی دەڵێن (سەقیفە بەرەی ساعیدە). (عەلی کوڕی ئەبی تاڵیب)و (زوبەیری کوڕی عەوام)و (تەڵحەی کوڕی عوبەیدیلا) لەماڵی (فاتیمە) کۆبوونەوە.

(ئەبوبەکر)و (عومەر)یش لەمزگەوت لەگەڵ موسوڵمانان کۆببوونەوە لەو کاتەیە یەکێك هاتە لای ئەبو بەکرو عومەر کۆبوونەوەکەی یاریدەدەرانی پێگوتن‌و گوتی پێش ئەوەی کار لەدەست دەربچی بگەنە لایان. (تەرمی پێغەمبەریش (ﷺ) هێشتا هەر لەماڵ بوو، چیان لەگەڵ نەکردبوو).

عومەر ڕووی لەئەبوبەکر کر گوتی خێراکە بچینە لای برایانی یاریدەدەران‌و بزانین چ دەکەن. هەردووکیان بەخێرایی ڕۆیشتن‌و لەڕێگا دوو کەسیان لەیاریدەدەران پێگەیشت بەئوبەکرو عومەریان گوت بۆ کوێ دەچن؟ گوتیان دەچینە لای برایانی یاریدەدەران. گوتیان نابێ نزیکیان بکەون. ئەوانیش گوتیان هەردەچین. کەگەیشتنە سەقیفەی ساعیدە دیتیان یاریدەدەران دانیشتوون‌و پیاوێك لەناویان دەمامکی کردووە. عومەریش پرسی ئەوە کێیە؟ گوتیان (سەعدی کوڕی عوباد)ەیەو نەخۆشە.

کەدانیشتن یەك لەیاریدەدەران راست بۆوە دەستی کرد بەوتاردان. پاش ئەوەی سوپاسی خوای کردو گوتی (نحن أنصار الله وكتيبة الاسلام وأنتم يا معشر المهاجرين رهط منا وقد دفت دافة من قومكم، واذا هم يريدون أن يحتازونا من أصلنا، ويغصبونا الامر)واتە: ئێمە یاریدەدەرانی خواین‌و لەشکری

---

(١) سەحیحی بوخاری د – ش الریاض لاپەڕە ٩١٨ ژمارە ٤٤٦٩.

ئیسلامین، ئێوەش ئەی کۆمەڵی کۆچ کردوان کۆمەڵێکن لەئێمە هاتنە ناومان. کۆمەڵێك لەئێوە دەیانەوێ دەستمان بەسەردا بگرنو فەرمانمان لێ زەوت بکەن. ئەبوبەکریش هەڵستاو ڕووی لەیاریدەدەران کردو گوتی (أيها الناس نحن المهاجرين أول الناس إسلاماً وأكرمهم أحساباً وأوسطهم داراً، وأحسنهم وجوها وأكرمهم ولادة في العرب وأمسهم رحما برسول الله، أسلمنا قبلكم وقدمنا في القران قبلكم، فقال تبارك وتعالى: ﴿وَالسَّابِقُونَ الأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالأَنصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُم بِإِحْسَانٍ﴾[1] فنحن المهاجرون وأنتم الانصار، إخواننا في الدين وشركتنا في الفيء وأنصارنا على العدو، ماذكرتم فيكم فأنتم له أهل، وأنتم اجدر بالثناء من أهل الأرض وأما العرب فلن تعرف هذا الأمر إلا لهذا الحي من قريش فمنا الامراء وفيكم الوزراء) واتە: ئەی خەڵکینە ئێمەی کۆچ کردوان بەکەم کەسین موسوڵمان بووین، لەهەموان دیارترینو لەناوەڕاستی عەرەبینو لەهەموان بەناوترینو لەهەموان زۆرترین. بەخزمایەتی لەپێغەمبەر نزیکترین، پێش ئێوە موسوڵمان بووینو پێش ئێوەش ناومان لەقورئان هاتووە کەخوا فەرمویەتی (ئەوانەی لەپێشا یەکەم بوونو هاتنە ناو ئیسلام لەکۆچ کردوانو یاریدەدەران، ئەوانەی بەچاکە ڕێگەی ئەوانیان گرت، خوا لێیان ڕازیەو ئەوانیش لەخوا ڕازین).

ئەوجا ئێمە کۆچ کردوانینو ئێوەش یاریدەدەرانن بۆ ئایینو باوەڕی ئێمەنو هاوبەشی ئێمەن لەدەست کەوت، یاریدەدەری ئێمەن لەبەرامبەر دوژمن. ئەو چاکەی ئێوە بەخۆتان باستان کرد ئێوە پیاوی هەندێن، ئێوە هەموتان پیاوی چاکەن، ئێوە لەهەموو دانیشتوانی سەر ئەو زەویە شایستە ترن بۆ ستایش. بەڵام عەرەب ئەو فەرمانڕەواییە هەر لەو بەشەی قورەیش دەبینن. میرایەتی لەئێمەو وەزیرایەتی لەئێوە.

یەکێك لەیاریدەدەران ڕاست بۆوە، گوتی کەواتە ئێمە شتلە دارین، حوشتری گەرمان پێ بخورێنن، یا لقە دار خورماین پەرژینمان پێ بکەن، وەڵڵاهی دەبێ میرێك لەئێمە بێو میرێکیش لەئێوە بیت.

ئەبوبەکر گوتی نا، میرەکان لەئێمەو وەزیرەکانیش لەئێوە. ئەوجا دەستی (عومەرو ئەبو عوبەیدە)ی گرتو گوتی لەو دوو پیاوە یەکیان هەڵبژێرن. بەڵام قسە زۆر کرا. بوو بەهەراو دەنگ دەنگ.

---

(١) التوبة: ١٠٠.

ئەوەش شتێکی ئاساییە هەموو چارەسەر کردنێکی سەرۆکایەتی، گیروگرفتی لێ پەیدا دەبێ و شتێکی ئاسانیش نیە چونکە سەرکردە هەتا گەورەو بەتوانا بێت، کەڕۆیشت دانانی یەکێکی تر لەشوێنی کێشەو هەرای گەورەترە. ئەوجا چ جای ئەوە کەیەکێك بڕوات گەورەی هەمووی ئادەمیزادە. بەڵام لەگەڵ ئەوەش دانانی لەکاتێکی ناسکی ئەوهادا لەناو موسوڵمانان، لەچەند سەعاتێکی زیاتر نەبرد.

ئەبوبەکر پێی گوتن ئەی یاریدەدەران، ئێوە یاریدەدەر بوونەو ئێستاش هەر یاریدەدەر بن و کارمان لێ تێك مەدەن.

ئەوجا عومەر دەستی ئەبوبەکری گرتو ڕووی تێکردن و گوتی، ئەی کۆمەڵی یاریدەدەران ئێوە نازانن کە پێغەمبەر فەرمانی دا، ئەبوبەکر پێش نوێژی بۆ موسوڵمانان بکات، کامەتان دەتوانی پێشی بکەوێ، گوتیان پەنا بەخوا کەسمان ناتوانین پێشی بکەوین. عومەر دەڵێ لەو قسانەدا بووم، یەکێك لەیاریدەدەران هات، دەستی لەناو دەستی ئەبوبەکر ناو هەڵبژارد (بەیعەتی پێکرد) عومەریش بەئەبوبەکری گوت دەستت بدە من. پێغەمبەر فەرمانی پێداوین تۆ نوێژ بۆ موسوڵمانان بکەیتو تۆ خەلیفەی پێغەمبەری، ئێمە بەیعەتت پێ دەکەین، تۆ چاکترین خۆشەویستی پێغەمبەری لەناو ئێمە.

ئەو قسەیە کاری کردە سەر هەموو ئەو موسوڵمانانەی کە لەوێ بوون، چونکە بەڕاستی پێغەمبەر (ﷺ) ئەوهای ویستبوو. بەو قسەیە هەمووی ڕاست بوونەوەو بەیعەتیان بەئەبو بەکر کردو ناکۆکی نەما لەناویان. دواییش یاریدەدەران هەمویان بەیعەتیان پێکرد.

بەیانی هاتنەوە مزگەوتو ئەبوبەکر چووە سەر مینبەر، پێش ئەوەی قسە بکات، عومەر هەڵستا دەستی کرد بەقسە، پاش ئەوەی سوپاسی خوای کردو گوتی ئەو قسانەی دوێنێ پێم گوتن چ لەکتێبی خوام وەرنەگرتبوو، چ بەڵێنیشم لەپێغەمبەر وەرنەگرتبوو، بەڵام من وام دەدیت، پێغەمبەر (ﷺ) تا دوایی دەمێنێو کارمان ڕێك دەخات. ئێستاش خوا کتێبی بۆمان هێشتۆتەوە، ئەگەر دەستی پێوە بگرن، خوا ڕێگەتان پێشان دەدات. ئێستاش خوا فەرمانی ئێوە خستە دەست چاکترینتان، کەهاوڕێی پێغەمبەرەو یەك لەدوایی ئەشکەوتە. هەڵسن بەیعەتی پێ بکەن. خەڵکەکە بەگشتی هەڵستان بەیعەتیان پێکرد. زۆرانیش لەیاران گوتیان پێغەمبەر (ﷺ) ڕازی بووە ئەبوبەکر ببێتە پێشەوا بۆ کاروباری ئاینمان، بۆچی ئێمەش پێی ڕازی نەبین ببێتە پێشەوا بۆ کارو باری ژیانمان.

ئەوجا ئەبوبەکر راست بۆوەو وتارە گرنگو بەناوبانگەکەیدا، کەهەموو شتی لێك جیاکردەوە، پاش ئەوەی سوپاسی خوای کردو گوتی: (أما بعد ايها الناس فإني قد وليت عليكم ولست بخيركم، إن أحسنت فأعينوني وإن أسأت فقوموني، الصدق أمانة والكذب خيانة، الضعيف فيكم قوي عندي حتى اريح عليه حقه إن شاء الله، والقوى فيكم ضعيف عندي حتى آخذ الحق منه إن شاء الله، لايدع قوم الجهاد في سبيل الله، إلا ضربهم الله بالذل ولاتشيع الفاحشة في قوم إلا عمهم الله بالبلاء، أطيعوني ماأطعت الله ورسوله، فإن عصيت الله ورسوله فلا طاعة لي عليكم. قوموا إلى صلاتكم يرحمكم الله).

واتە: ئەی خەڵکینە من وا بوومە گەورەتان، لەئێوە چاکتر نیمە، ئەگەر کردەوەم چاك بوو یارمەتیم بدەنو پشتم بگرن، ئەگەر خراپەم کرد ڕاستم کەنەوە، ڕاستی ئەمانەتە، درۆ ناپاکیە. پیاوی بێهێزیتان لای من بەهێزە تاکو مافی بۆ وەردەگرم.

پیاوی بەهێزتان لای من بێهێزە تا تۆڵەی لێ دەستێنم. هەر هۆزێك وازی لەجیهاد هێنا، خوا بێ دەسەلاّتو سەرشۆڕیان دەکات. خراپەو کاری نابەجێ لەناو هەر کۆمەڵێك پەیدا بوو، خوا تووشی بەلاو دەردەسەریان دەکات. ملکەچ بن لەبۆم تاکو من ملکەچی بۆ خواو پێغەمبەر بکەم. ئەگەر لەفەرمانی خواو پێغەمبەر دەرچوم، چ مافی ملکەچیتان بۆم نیە. ئێستر هەڵسن نوێژەکانتان بکەن خوا ڕەحمتان پێ بکات.

ئا بەو ماوە کورتە ئەو کارە گرنگەیان جێبەجێ کرد، ئەمەش وا دەگەیەنێ کەنەیانکردە بەربەرەکانیو خۆپەرستیو خۆ بەگەورە زانین، دانیان بەچاکە داهێنا کەئەبوبەکر لەهەموویان شایستەتر بوو. هەتاکو (عەلی کوڕی ئەبی تالیب) کەلەبەیعەت کردن دواکەوت، لەبەرئەوە نەبوو کەخۆی بەشایستە تر بزانێ بۆ خیلافەت، بەڵکو لەبەر کێشەی فاتیمە بوو لەگەڵ ئیمامی ئەبوبەکر. پێغەمبەر فەرموو بووی (ئێمە پێغەمبەران کەس میراتمان لێ ناگرێ)[1]. بۆیەش ئیمامی ئەبوبەکر ئەو مالّو شتوومەکەی لەژێر دەستی پێغەمبەر بوو بەمیراتی دانەنا، هەمووی بووە هی موسوڵمانان، واتە مالّی دەوڵەت.

فاتیمە لەوە زیز بوو تاکو مرد، قسەی لەگەڵ ئیمامی ئەبوبەکر نەکرد. دوای کۆچی پێغەمبەر

(١) فتح الباري لشرح صحيح البخاري ٧/٧٧، سەحیحی بوخاری د- ش الریاض لاپەڕە ٦٣ ژمارە ٣٧١١.

بەشەش مانگ کۆچی دوایی کرد، ئیمامی عەلی هەر بەشەو نوێژی لەسەر کردو ناشتی، ئیمامی ئەبوبەکری ئاگادار نەکرد. بەو کردەوەیە خەڵکیش لێی ساردبوونو پێیان ناخۆش بوو.

دوایی ئیمامی عەلی داوای لەئیمامی ئەبوبەکر کەناشت ببنەوەو بەیعەتی پێ بکات. بۆ ئەوەش وەڵامی بۆ نارد، ئیمامی ئەبوبەکر بچێتە لایان، بەڵام تەنیا خۆی بچێت کەسی تری لەگەڵ نەبێت.

ئەوجا ئیمامی ئەبوبەکر چووە لای، ئیمامی عەلی دانی بەخەلیفایەتی ئیمامی ئەبوبەکردا هێناو پێی گوت ئێمە چاکەی تر ئەزانینو ئەوەی خوا بەتۆی داوە بەخیلیت پێ نابەین، بەڵام تۆ لەگەڵ ئێمە توند جوڵایەوە، وامان ئەزانی خزمی پێغەمبەرین، بەشمان هەبێ لەمیرات، ئەوجا ئیمامی ئەبوبەکر گوتی سوێندم بەوەی کە ڕۆحی منی بەدەستە، گەیاندنی خزمایەتی پێغەمبەرم لەگەیاندنی خزمایەتی خۆم پێخۆشترە، ئەوەی بووە هۆی ناخۆشی منو ئێوە ئەو مااڵە بوو، هەر کردەوەیەکیش پێغەمبەر کردبێتی بەباشم نەزانیوە وازی لێ بێنم، ئەوجا ئیمامی عەلی گوتی کاتمان هێوارە بێت.

بۆ نیوەڕۆ کەئیمامی ئەبوبەکر نوێژی کرد چووە سەر مینبەر سوپاسی خوای کردو باسی گەورەیی ئیمامی عەلی کردو ناحەقی نەگرت لەبەیعەت دواکەوت، ئەوجا ئیمامی عەلی قسەی کرد باسی گەورەیی ئیمامی ئەبوبەکری کردو گوتی من درەنگ بەیعەتم کرد لەبەر حەسودیو بەخیلیم نەبوو کەئەوەی خوا پێیداوە، بەڵکو وامان زانی بەشمان لەمیرات هەیە، موسوڵمانان بەو قسەیە زۆر دڵخۆش بوون.

﴿ ناشتنی پێغەمبەر(ﷺ) ﴾

دوای وتارەکەی ئیمامی ئەبوبەکر، خەڵکەکە نوێژیان کرد. ئەوجا بەجارێك ڕوویان کردە مااڵی پێغەمبەر (ﷺ) (ئەوکات هێشتا هەر لەناو نوێنەکانی بوو) کەوتنە ڕێکخستنی کاروباری ناشتنی، بۆیەش کەوتنە قسەکردن لەکوێی بنێژن. هەندێك گوتیان دەیبەینەوە مەککە، واتە شوێنی لەدایك بوونیەتی لەوێ دەینێژین. هەندێکیش گوتیان نەخێر دەیبەینە قودس دەینێژین، چونکە پێغەمبەران لەوێ ناشتراون. بەڵام وا دیار بوو ئاگایان لەوە نەبوو قودس لەدەست ڕۆمەکانەو ئەوانیش دوژمنی پێغەمبەرن. دوایی گوتیان لەمەدینە دەینێژین شوێنی حەوانەوەو ژیانی بوو. ئەوجا بیریان کردەوە

لەمەدینە لەکوێندەرێ بینێژن. هەندێك گوتیان لەمزگەوت لەو شوێنەی خوتبەی لێداوە، بەڵام فەرموودەی پێغەمبەریان بەبیرهاتەوە، لەو کاتی بێهۆش دەبوو لەسەر خۆی لادەدا، دەیفەرموو جوولەکەو مەسیحی دوورن لەرەحمەتی خوا، گۆڕی پێغەمبەرەکانیان کردە مزگەوت موسوڵمانان لەو بیرکردنەوەیە بوون دەرمانی دەردان کەوتە کار!، ئیمامی ئەبوبەکر (خوای لێ ڕازی بێت) قسەی هەموانی بڕیو فەرمووی من گوێم لەپێغەمبەر بووە فەرمویەتی، هەر پێغەمبەرێك گیانی لەکوێ کێشرا لەوێ دەنێژرێ.

ئەوجا پێغەمبەرو نوینەکانیان لەو شوێنە هەڵگرتو گۆڕەکەیان لێ هەڵکەند. خزمانی نزیکی پێغەمبەر (ﷺ) سەرپەرشتی شوشتنەکەیان کرد. لەپێش هەمویان عەلی کوڕی ئەبی تاڵیب شوشتیو عەباسی مامیو ئوسامەی کوڕی زەید ئاویان بەدەستی عەلی دادەکردو عەلیش لەژێر کراسەوە دەیشوشت، چونکە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموو بووی نابێ لەکاتی شوشتن لەشی دەرکەوێ. پێغەمبەر (ﷺ) ئەوکاتیش بۆنێکی خۆشی لێ دەهاتو عەلی دەیگوت دایکو باوکم بەقوربانت بێت، بەزیندوویی‌و بەمردوویی بۆنت چەند خۆشە!. کە لەشوشتنەکەی بوونەوە وشکیان کردەوەو لەسێ کفنیان وەرپێچا، ئەوجا تەرمەکەیان لەژوورەکە داناو هەمرو دەرگاکانیان کردەوە. پیاوان هاتن نوێژیان لەسەر کرد. بێ ئەوەی نوێژەکە بەکۆمەڵ بێت. دوایی کەپیاوەکان ڕۆیشتنە دەر، ژنان هاتن نوێژیان لەسەر کرد. کەئەوانیش تەواو بوون. میێرد منداڵو منداڵان هاتن ئەوانیش نوێژیان لەسەر کرد.

ئەوجا خەڵکەکە بەبێ دەنگی ڕاوەستان. ئیمامی ئەبوبەکر هاتە سەریو ڕاوەستا فەرموی (السلام عليك يا رسول الله ورحمته وبركاته، نشهد ان نبي الله ورسوله قد بلغ رسالة ربه وجاهد في سبيله، حتى اتم الله النصر لدينه، وأنه وفي بوعده، أمر أن لانعبد إلا الله وحده لاشريك له) واتە: سەلامو ڕەحمەتو بەرەکەتی خوات لەسەر بێت ئەی پێغەمبەری خوا. شاهیدی ئەدەین پێغەمبەری خوا بەرنامەی خوای گەیاندو خەباتێکی زۆری کرد تاکو خوا سەری خستو بەڵێنی خۆی گەیاندە جێو فەرمانی دا لەخوای تاکو تەنیا بەولاوە چیتر نەپەرستین.

کە گۆڕەکە لەسەر شێوەی مەدینەییان تەواو هەڵکەندرا، نەیان ناشت تاکو بەشێك لەشەو ڕۆیشتو ئەوجا جوببەکەیان لەناو ڕاخستو ئەوانەی کەشوشتبوویان چوونە ناو گۆڕەکەو تەرمەکەیان وەرگرتو دڕێژیان کرد. سەرەکەیان بەخشت هەڵێناو خۆڵیان بەسەردا کرد.

لەخاتو عائیشەو فاتیمە دەگێڕنەوە دەڵێن، ئێمە ئاگامان لەناشتنی نەبوو، تاکو لەنیوە شەو گوێمان لەدەنگی خاکەناس بوو[1].

بەو شێوەیە ئەو پێغەمبەرە مەزنە لەسەر ئەو زەویە باری کردو ماتەمیەکی زۆر گەورەی بەسەر خەڵکەکە داهێنا. ئەو ڕۆژەی هاتە دونیا چ جۆرە گوشادیەکی پەیدا کرد، هەموو دونیای پێ ڕووناك بوو. ڕۆژی کۆچ کردنیشی هەموو دونیا لەموسوڵمانان تاریك بوو. بەڵام روناکاییو کردەوەی ئەو پێغەمبەرە لەو زەمینە، هەتا هەتایە نەمرە. ڕۆناکاییەکی وای هێنا ناەمیزادی لەهەموو خراپەیەك ڕزگار کردو ڕێگەی بۆ ئەو ئایینە پاکە کردەوە هەموو کەس بیەوێ پێیدا بڕواتو هەتاکو ئەو زەمینە ماوە لەژێر سێبەری بەهەشتەوە.

هەرکەسێ ئەو ڕێگەیە بگرێ دەگاتە کامەرانیەکی وا هیچ کامەرانیەکی تری سەر ئەو زەویە بارتەقای ناکاتەوە. بت پەرستیو مرۆڤ پەرستیو مااڵ پەرستی چەوساندنەوەی هەژارانی لەڕەگو ریشەوەی دەرهێناو برایەتیو چاکەو خۆشیو بەزەیی خستە جێی دوژمنایەتی.

جیاوازی نەهێشت لەنێوان ڕەشو سپی، لەجیاتی دەمارگیریو خۆبەگەورە زانین، بێ فیزیو یەکسانی هێنایە کایەوەو. تازادی بۆ دیلو بەندەو کۆیلە هێنا، هەناوو دەروونی ئادەمیزاد لەرقو کینەو دوو ڕوویی و درۆزنی خاوێن کردەوە، ئەو خوایەی گەهاویەشی بۆ پەیدا دەکرا، ئێستا بەپاکیو تەنیایی دەپەرستێ، بەو هۆیەوە ڕێگای دۆزەخ موسوڵمانانی باوەڕدار گیراوە، دەرگای بەهەشتیان بۆ کرایەوە.

---

١) ابن كثير السيرة ٤٩٨/٢ لە إبن اسحاق دەگێڕێتەوە.

﴿ کۆتایی ﴾

سوپاس بۆ خوای گەورەو میهرەبان، خاوەنی زەوی‌و ئاسمان، دەرفەتی دام بتوانم ئەوەندە راستیە لەژیانی پێغەمبەر (ﷺ) بێنمە بەرچاوی خوێندەوارانی کورد، بەو ئومێدەی کەبەکەڵک بێ‌و ببێتە هۆی تێگەیشتنێکی راستی سەبارەت بەژیانی پێغەمبەری خۆشەویستمان، ببێتە چرایەکی ڕەوشەن‌و ڕێبازی ژیانیان پێ ڕوونا‌ك ببێ‌و بزانن لەو ڕێبازێکی تر لەلای خوا بۆ ئادەمیزاد پەسەند نەکراوە.

ئەگەر هەر ڕێبازێکی تریش بگرن کەڵکی لێ وەرناگرن‌و مافیان ناهێنێتە دی‌و لەڕەنج بەخەساری بەولاوە چیتریان بۆ نامێنێتەوە. چونکە حەق‌و ڕاستی هەر لەو ڕێبازە بۆ ئادەمیزاد دێتەجێ، پێغەمبەران لەخواوە پێیان دراوەو ئەوانیش پێیان ڕاگەیاندوین‌و دەبێ لەسەری بڕۆین‌و بەهەموو هێزو تواناشمان پشتگیری لێ بکەین‌و لەهێرشی دەرەکی دوژمن بپارێزین.

هومێدەوارم خوا دڵی خوێندکاری کورد بەو ئایینە پاکەی ئیسلام ڕەوشەن بکاتەوە، تاکو بتوانن بەناواتی دونیاو قیامەتیان بگەن، خزمەتی خێزان‌و میللەت‌و نیشتمانیان پێ بکەن‌و ئایینەکە بکەنە چەکێکی کاریگەر بەرامبەر داگیرکەری ئیستیعماری‌و دوورکەونەو لەناکۆکی‌و دووبەرەکی ناوەخۆیی، کەتەنیا مایەی لاوازی‌و هەژاری‌و بێ دەسەڵاتی‌و فەوتانە.

لەندەن

١٩٩٤/٨/٥ی زایینی

١٤١٥/٢/٦ی کۆچی

سەرچاوەکان

١- القران الكريم

٢- في ظلال القرآن / سيد قوطب

٣- صفوة التفاسير/ على الصابوني

٤- الجامع الصحيح للامام البخاري/ محمد بن اسماعيل

٥- حياة محمد / محمد حسنين هيكل

٦- السيرة النبوية / شيخ ابي الحسن الندوي

٧- السيرة النبوية / إبن كثير

٨- دراسات في السيرة النبوية محمد سرور زين العابدين

٩- فقه السيرة النبوية / محمد الغزالي

١٠- السيرة النبوية (دروس وعبر) / مصطفى السباعي

١١- دلائل النبوة/ احمد عبدالله الاصبهاني

١٢- تاريخ الامم والملوك / محمد بن جرير الطبري

١٣- فقه السيرة النبوية/ شيخ سعيد رمضان بوتانى (بوطي)

١٤- المنهج الحركي للسيرة النبوية/ منير محمد الغضبان (القسم الثالث)

١٥- فتح الباري في شرح صحيح البخاري / احمد بن علي بن حجر العسقلاني

١٦- سبل الهدى والرشاد في سيرة خير العباد/ (محمد يوسف الصحالي الشامي)

١٧- فقه السنة / السيد سابق

١٨- البداية والنهاية / ابن كثير

١٩- مجمع بحار الأنوار في غرائب التنزيل ولطائف الاخبار/ محمد طاهر الصديقي الكجرات

٢٠- زاد المعاد/ ابن قيم الجوزية

٢١- صحيح البخاري / دار السلام للنشر والتوزيع السعودية الرياض

نـــاوەڕۆك

سەرەتا	٥
پێشەکی	١١
هەناردنی پێغەمبەران	١٤
نادەم	١٦
ژیانی سەر زەوی	٢٥
باوەڕو باری گەلان پێش هاتنی پێغەمبەر	٢٩
باری عەرەب لەنیو دوورگە پێش هاتنی ئیسلام	٣١
ئیبراهیم پێغەمبەر	٣٤
کۆچ کردنی ئیبراهیم پێغەمبەر	٣٨
سەربڕینی ئیسماعیل	٤٠
پیرۆزی کەعبەو بەرزیەتی ئیبراهیم	٤٤
هەڵکەندنی بیری زەمزەم	٤٧
سەربڕینی عەبدوڵڵا	٤٩
ژن هێنانی عەبدوڵڵا	٥٠
سالّی لەدایك بوونی پێغەمبەر	٥١
لەدایك بوونی پێغەمبەر	٥٤
دایەنی پێغەمبەر	٥٧
لەلای دایکی	٦٠
لەلای باپیری	٦١
شوانەتی	٦٣
بازرگانیەتی بەمالّی خەدیجە	٦٦

سەرەباس	لاپەڕە
ژن هێنانی پێغەمبەر (ﷺ)	٦٧
پێغەمبەرو چاکردنەوەی کەعبە	٧٠
ژیانی تەنیایی	٧٢
هاتنی وەحی (نیگا)	٧٥
باوەڕهێنان بەپێغەمبەر	٧٨
بانگ کردن بەئاشکرا	٨٠
بەربەرەکانی لەگەڵ پێغەمبەر	٨٢
چەکی پڕوپاگەندە	٨٤
ئازاردانی موسوڵمانان	٨٦
ئیسلام بوونی هەمزە	٩٠
نوێنەرانی قوڕەیش بۆ لای ئەبو تالێب	٩٣
کۆچ کردنی موسوڵمانان بۆ حەبەشە	٩٥
ئیسلام بوونی عومەری کوڕی خەتاب	٩٩
ئەبویەکر بڕیار دەدا بچێ بۆ حەبەشە	١٠٢
باسی کابرای ئەڕاشی	١٠٣
یەکەم نوێنەر بۆ لای پێغەمبەر	١٠٤
پشت تێکردن لەموسوڵمانان	١٠٦
سالّی ماتەمی (مردنی خەدیجەو ئەبوتالێب)	١٠٨
ڕۆیشتنی پێغەمبەر بۆ تایف	١١٠
شەوڕۆیی بلّند بوون (الاسراو والمعراج)	١١٥
هەژارو سەردار لەلای خوا	١٢٠
پێغەمبەرو هۆزەکانی عەرەب	١٢٣
مزگێنی سەرکەوتنە یەکجاری	١٢٥

سەرەباس	لاپەڕە
پەیمانی عەقەبەی یەکەم	١٢٧
پەیمانی عەقەبەی دووەم	١٢٩
فەرمانی کۆچ کردن بۆ مەدینە	١٣٢
کۆچ کردنی پێغەمبەر	١٣٥
دایکی مەعبەد	١٤٣
دانیشتوانی مەدینە	١٤٤
دروست کردنی مزگەوت	١٤٧
ئیسلام بوونی عەبدوڵڵای کوڕی سەلام	١٤٨
برایەتی	١٥٠
یەکەم دەستوری دەوڵەتی ئیسلام	١٥٣
پەیدابوونی دوو ڕووەکان	١٥٦
جوولەکەکان (بەرەی ئیسرائیل)	١٥٧
گۆڕانی قیبلە	١٦٠
کۆبوونەوەی نوێنەرانی هەر سێ ئاین	١٦٢
ماوەدان بەموسوڵمانان دەست بکەنەوە	١٦٣
هەناردنی چەکداران (مەفرەزە)	١٦٨
مەفرەزەکەی عەبدوڵڵای کوڕی جەحش	١٧٠
شەڕی بەدری پیرۆز	١٧١
ئامادە بوون بۆ شەڕ	١٧٩
کوشتنی ئەبو جەهل و ئومەییەی کوڕی خەلەف	١٨٧
ناوبانگی شەڕی بەدر	١٩٠
دیل و دەسکەوتەکان	١٩١
قوڕەیش و ئەنجامی شەڕی بەدر	١٩٨

سەرە باس	لاپەرە
ژیانی مەدینە پاش شەڕی بەدر	١٩٩
جوولەکەی بەرەی قەینوقاع و پێغەمبەر	٢٠١
کوشتنی کەعبی کوڕی ئەشرەف	٢٠٣
پەلامارەکەی ئەبو سوفیان	٢٠٥
کۆچەرەکانی بیابان و موسوڵمانان	٢٠٦
بازرگانیەتی بەڕێگای عیراقدا	٢٠٧
شەڕی ئوحود	٢٠٩
قوڕەیش و شەڕی ئوحود	٢٢١
موسوڵمانان و شەهیدانی ئوحود	٢٢٣
موسوڵمانان پاش شەڕی ئوحود	٢٢٦
هێرشەکەی ئەبو سەلەمە	٢٢٧
رۆژی رەجیع	٢٢٨
رۆژی بیری مەعونە	٢٣١
دەرکردنی جوولەکەی بەرەی نەزیر (بني النضير)	٢٣٣
شەڕی بەدری دوایی	٢٣٩
شەڕی ذات الرقاع	٢٤٠
شەڕی دۆمە الجندل	٢٤١
شەڕی بەرەی موستەلیق	٢٤٢
هەڵبەستنی بوختان	٢٤٦
شەڕی ئەحزاب (خەندەق)	٢٥٤
هێرش بۆ سەر جوولەکەی بەرەی قوڕەیزە (قريضة)	٢٦٩
شەڕی بەرەی لەحیان	٢٧٥
مەسڵەتی حوەدیبیە	٢٧٧

سەرە باس	لاپەرە
پەیمانی ڕیزوان (بیعة الرضوان)	٢٨٦
ئەبو بەسیر (أبو بصیر)و پێغەمبەر (ﷺ)	٢٩٤
ژنانو مەسڵەتی حودەیبیە	٢٩٦
شەڕی زی قەرەد (ذي قرد)	٢٩٧
گرتنی خەیبەر	٢٩٨
قەڵای نەزار	٣٠٣
گۆشتی ژەهراوی	٣٠٦
گەڕانەوەی کۆچ کردووانی حەبەشە	٣٠٧
ئیسلام بوونی خالیدی کوڕی وەلیدو عەمری کوڕی عاس	٣٠٨
گۆڕانی باری بانگ کردنی ئیسلام	٣١١
نامە بۆ قەیسەری پاشای ڕۆم	٣١٣
نامە بۆ فەرماندە عەرەبەکانی ژێر دەسەڵاتی ڕۆمو فارس	٣١٦
نامە بۆ فەرمانداری ئەسکەندریە	٣١٧
نامە بۆ کیسرا	٣١٨
نامە بۆ نەجاشی پاشای حەبەشە	٣٢٠
نامە بۆ میرەکانی بەحرێنو عومانو یەمامە	٣٢١
شەڕی موئتە	٣٢٦
شەڕی ذات السلاسل	٣٣٢
گرتنی مەککە	٣٣٤
ئامادەبوونی لەشکرو بەڕێکەوتنی بەرەو مەککە	٣٤٠
بۆ ناو مەککە	٣٤٤
شەڕی حونەین	٣٥٦
دەسکەوتەکانو ئابلۆقەی تائیف	٣٦٢

سەرەباس	لاپەڕە
هاتنی نوێنەرانی هەوازن	٣٦٧
گەڕانەوەی پێغەمبەر (ﷺ) بۆ مەدینە	٣٦٩
هاتنی عەدی کوڕی حاتەم	٣٧١
خێزانەکانی پێغەمبەر (دایکانی موسوڵمانان)	٣٧٣
رابواردنی پێغەمبەر لەگەڵ ژنەکانی	٣٨٠
زەکات	٣٩٠
شەڕی تەبوک	٣٩٣
دواکەوتوەکانی خاوەن توانا لەشەڕی تەبووک	٤٠٣
مزگەوتی زیان بەخش (مسجد الضرار)	٤٠٦
نوێنەرانی عەرەب	٤٠٩
حەجی ئەبوبەکر	٤١٥
نوێنەرانی بەرەی عامیر	٤٢١
زەمامی کوڕی سەعلەبە	٤٢٢
نوێنەرانی نەجران	٤٢٤
پێغەمبەر (ﷺ) نوێنەران بۆ هەموو لایەک دەنێری	٤٢٩
حەجی مالّ ئاوایی	٤٣٠
نەخۆشکەوتنو کۆچی دوایی پێغەمبەر (ﷺ)	٤٣٩
موسوڵمانانو کۆچی دوایی پێغەمبەر(ﷺ)	٤٤٨
هەڵبژاردنی ئیمامی ئەبوبەکر	٤٥٠
ناشتنی پێغەمبەر(ﷺ)	٤٥٤
کۆتایی	٤٥٧
سەرچاوەکان	٤٥٨
ناوەڕۆک	٤٥٩

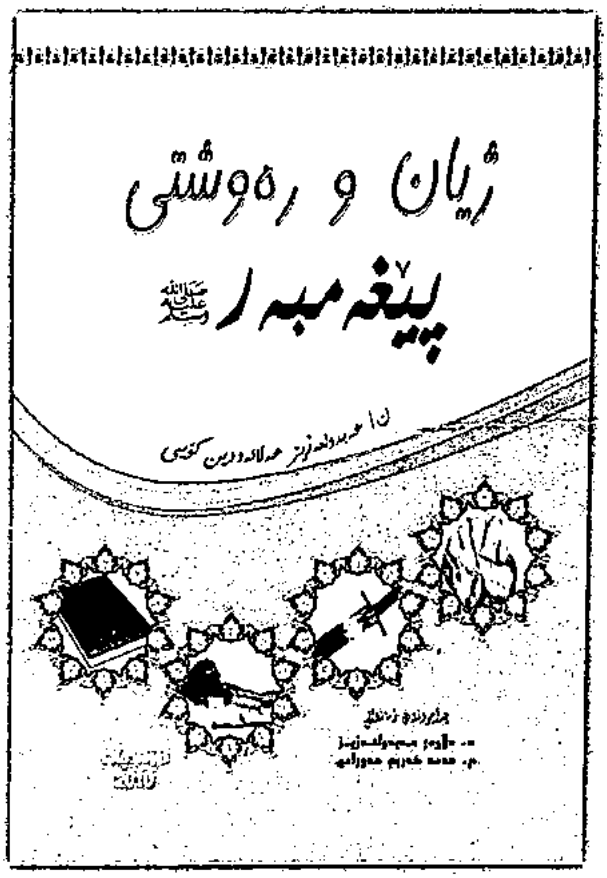

پێغەمبەری ئێمە موحەممەد (ﷺ) لەکاتێک خوا ناردی ئادەمیزادی سەر زەوی بەجارێک کەوتبوونە دەریای نەفامی و نەزانین و بت پرستی و ستەمکاری و خوێن مژین و کوشتن و بڕین تاڵان کردن و جەردەیی و قۆڵ بڕین.
خوا ویستی لەو حاڵە رزگاریان بکات. بۆیە پەیڕەوو پڕۆگرامی ئیسلامی پێدا هەنارد تاکوو ئادەمیزاد لەسەری بڕۆن ئەوجا پێویستە ئەو پێغەمبەرە بەتەواوی بناسین و لەو ڕێگایە بگەین کەخوا بۆی داناوین و دەیەوێ لەسەر بڕۆین.

بڵاوکراوەی کتێبخانەی
حاجی قادری کۆیی
بۆ فرۆشتن و چاپکردن و بڵاوکردنەوە
٠٦٦ ٢٢٣٣٨٦٨
عێراق - کوردستان - هەولێر